UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00478033 4

A FÖLDMIVELÉSÜGYI MAGYAR KIR. MINISTER KIADVÁNYAI.

MAGYAR ORNITHOLOGIAI KÖZPONT.

MAGYARORSZÁG MADARAI

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

GAZDASÁGI JELENTŐSÉGÖKRE.

A FÖLDMIVELÉSÜGYI MAGYAR KIRÁLYI MINISTER MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

CHERNELHÁZI CHERNEL ISTVÁN.

KÉPEKKEL ELLÁTTÁK

HÁRY GYULA és NÉCSEY ISTVÁN.

INTÉZTE

HERMAN OTTÓ.

MÁSODIK KÖNYV.

XL SZINES TÁBLÁVAL, ÖT MŰLAPPAL ÉS KILENCZ SZÖVEGKÉPPEL.

BUDAPEST.

1899.

LIBRARY
JUL 15 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

QL
690
A9C6
könyv 2

Franklin-Társulat nyomdája.

MÁSODIK KÖNYV.

TÜZETES RÉSZ.

MAGYARORSZÁG MADARAINAK LEIRÁSA, ELTERJEDÉSE ÉS ÉLETRAJZA.

TARTALOM.

Lap

Tartalom — — —

Lap

IV. rend. FOGASCSŐRÜEK (Lamellirostres) ... 82

VII. Család. Bukófélék (Mergidæ) ... 82

13. Nem. Bukó (Mergus) ... 83

VIII. Család. Réczefélék (Anatidæ) ... 88

14. Nem. Bütykösrécze (Erismatura) ... 88
15. « Dunnarécze (Somateria) ... 90
16. « Feketerécze (Oedemia) ... 91
17. « Bukórécze (Fuligula) ... 93
18. « Récze (Anas) ... 101
19. « Kanalasrécze (Spatula) ... 116
20. « Nyílfarkúrécze (Dafila) ... 117

IX. Család. Lúdfélék (Anseridæ) ... 119

21. Nem. Ásólúd (Tadorna) ... 120
22. « Tengerilúd (Branta) ... 122
23. « Lúd (Anser) ... 124

X. Család. Hattyúfélék (Cygnidæ) ... 134

24. Nem. Hattyú (Cygnus) ... 135

V. rend. FUTÓK (Cursores) ... 138

XI. Család. Lilefélék (Charadriidæ) ... 138

25. Nem. Csigaforgató (Hæmatopus) ... 139
26. « Kőforgató (Arenaria) ... 140
27. « Futómadár (Cursorius) ... 141
28. « Székicsér (Glareola) ... 142
29. « Lile (Charadrius) ... 146
30. « Bibicz (Vanellus) ... 157
31. « Ugartyúk (Oedicnemus) ... 163

XII. Család. Szalonkafélék (Scolopacidæ) ... 167

A) *Alcsalád. Töcsmadarak (Himantopodinae)* ... 168

32. Nem. Gulipán (Recurvirostra) ... 168
33. « Töcsmadár (Himantopus) ... 170

B) *Alcsalád. Czankók (Totaninae)* ... 173

34. Nem. Viztaposó (Phalaropus) ... 173
35. « Fenyérfutó (Calidris) ... 176
36. « Sárjáró (Limicola) ... 177

Lap

37. Nem. Partfutó (Tringa) — — — — — — — — — — — — 179
38. « Paizsosczankó (Pavoncella) — — — — — — — — — — 188
39. « Czankó (Totanus) — — — — — — — — — — — — 192
40. « Goda (Limosa) — — — — — — — — — — — — — 202
41. « Póling (Numenius) — — — — — — — — — — — — 205

C) *Alcsalád. Szalonkák (Scolopacinae)* — — — — — — — — — 212

42. Nem. Sárszalonka (Gallinago) — — — — — — — — — — 212
43. « Szalonka (Scolopax) — — — — — — — — — — — — 220

XIII. Család. Túzokfélék (Otididæ) — — — — — — — — — — 226

44. Nem. Túzok (Otis) — — — — — — — — — — — — — 226

XIV. Család. Darúfélék (Gruidæ) — — — — — — — — — — 233

45. Nem. Darú (Grus) — — — — — — — — — — — — — 233

XV. Család. Guvatfélék (Rallidæ) — — — — — — — — — — 243

46. Nem. Guvat (Rallus) — — — — — — — — — — — — — 244
47. « Haris (Crex) — — — — — — — — — — — — — 246
48. « Vizicsibe (Ortygometra) — — — — — — — — — — — 249
49. « Vizityúk (Gallinula) — — — — — — — — — — — — 254
50. « Szárcsa (Fulica) — — — — — — — — — — — — — 256

XVI. Család. Pusztaityúkfélék (Pteroclidæ) — — — — — — — — 262

51. Nem. Pusztaityúk (Pterocles) — — — — — — — — — — — 262
52. « Talpastyúk (Syrrhaptes) — — — — — — — — — — — 264

VI. rend. LÉPKEDŐK (Gressores) — — — — — — — — — — 268

XVII. Család. Ibiszfélék (Ibidæ) — — — — — — — — — — — 274

53. Nem. Batla (Plegadis) — — — — — — — — — — — — — 269
54. « Kanalasgém (Platalea) — — — — — — — — — — — — 272

XVIII. Család. Gólyafélék (Ciconiidæ) — — — — — — — — — — 274

55. Nem. Gólya (Ciconia) — — — — — — — — — — — — — 274

XIX. Család. Gémfélék (Ardeidæ) — — — — — — — — — — — 285

56. Nem. Bakcsó (Nycticorax) — — — — — — — — — — — — 286
57. « Bölömbika (Botaurus) — — — — — — — — — — — — 288
58. « Poczgém (Ardetta) — — — — — — — — — — — — — 291
59. « Gém (Ardea) — — — — — — — — — — — — — — 294

Lap

VII. rend. TURBÉKOLÓK (Gyrantes) ... 315

XX. Család. Galambfélék (Columbidæ) ... 316

60. Nem. Galamb (Columba) ... 316
61. « Gerle (Turtur) ... 325

VIII. rend. KAPARÓK (Rasores) ... 333

XXI. Család. Fáczánfélék (Phasianidæ) ... 334

A) *Alcsalád. Fáczánok (Phasianinae)* ... 334

62. Nem. Fáczán (Phasianus) ... 334

XXII. Család. Fogolyfélék (Perdicidæ) ... 337

A) *Alcsalád. Foglyok (Perdicinae)* ... 337

63. Nem. Fogoly (Perdix) ... 338
64. « Szirtifogoly (Caccabis) ... 345
65. « Fürj (Coturnix) ... 347

XXIII. Család. Fajdfélék (Tetraonidæ) ... 355

66. Nem. Fajd (Tetrao) ... 356
67. « Császármadár (Bonasa) ... 364

IX. rend. RAGADOZÓK (Raptatores) ... 368

XXIV. Család. Keselyűfélék (Vulturidæ) ... 369

68. Nem. Keselyű (Vultur) ... 369
69. « Fakókeselyű (Gyps) ... 370
70. « Dögkeselyű (Neophron) ... 374

XXV. Család. Saskeselyűfélék (Gypaëtidæ) ... 375

71. Nem. Saskeselyű (Gypaëtus) ... 376

XXVI. Család. Sólyomfélék (Falconidæ) ... 378

A) *Alcsalád. Héják (Accipitrinae)* ... 379

72. Nem. Rétihéja (Circus) ... 379
73. « Héja (Astur) ... 387
74. « Karvaly (Accipiter) ... 389

B) *Alcsalád. Kányák (Milvinae)* ... 392

75. Nem. Kánya (Milvus) ... 392
76. « Darázsölyv (Pernis) ... 395

Lap
77. Nem. Halászsas (Pandion) ... 397
78. « Rétisas (Haliaëtus) ... 399

C) *Alcsalád. Ölyvek (Buteoninae)* ... 402

79. Nem. Kigyászölyv (Circaëtus) ... 402
80. « Ölyv (Buteo) ... 404
81. « Gatyásölyv (Archibuteo) ... 409
82. « Sas (Aquila) ... 410

D) *Alcsalád. Sólymok (Falconinae)* ... 422

83. Nem. Vércse (Cerchneis) ... 422
84. « Sólyom (Falco) ... 429

XXVII. Család. Bagolyfélék (Strigidæ) ... 437

A) *Alcsalád. Fülesbaglyok (Buboninae)* ... 438

85. Nem. Buhú (Bubo) ... 438
86. « Fülesbagoly (Asio) ... 440
87. « Füleskuvik (Pisorhina) ... 444

B) *Alcsalád. Macskabaglyok (Syrniinae)* ... 446

88. Nem. Macskabagoly (Syrnium) ... 446
89. « Hóbagoly (Nyctea) ... 450
90. « Gatyáscsuvik (Nyctala) ... 461
91. » Kuvik (Glaucidium) ... 452

C) *Alcsalád. Gyöngybaglyok (Striginae)* ... 456

92. Nem. Gyöngybagoly (Strix) ... 456

X. rend. KÚSZÓK (Scansores) ... 459

XXVIII. Család. Kakukfélék (Cuculidæ) ... 459

A) *Alcsalád. Kakukok (Cuculinae)* ... 460

93. Nem. Kakuk (Cuculus) ... 460

XXIX. Család. Harkályfélék (Picidæ) ... 468

A) *Alcsalád. Nyaktekercsek (Jynginae)* ... 468

94. Nem. Nyaktekercs (Jynx) ... 468

B) *Alcsalád. Harkályok (Picinae)* ... 471

95. Nem. Harkály (Dryocopus) ... 471
96. « Fakopáncs (Dendrocopus) ... 473

Lap
97. Nem. Höcsik (Picoides) ... 487
98. « Küllő (Picus) ... 488

XI. rend. ÜLDÖGÉLŐK (Insessores) ... 492

XXX. Család. Jégmadárfélék (Alcedinidæ) ... 492

A) *Alcsalád. Jégmadarak (Alcedininae)* ... 493

99. Nem. Jégmadár (Alcedo) ... 493

XXXI. Család. Gyurgyalagfélék (Meropidæ) ... 495

100. Nem. Gyurgyalag (Merops) ... 496

XXXII. Család. Bankafélék (Upupidæ) ... 498

101. Nem. Banka (Upupa) ... 498

XXXIII. Család. Szalakótafélék (Coraciidæ) ... 500

A) *Alcsalád. Szalakóták (Coraciinae)* ... 500

102. Nem. Szalakóta (Coracias) ... 501

XII. rend SURRANÓK (Strisores) ... 504

XXXIV. Család. Kecskefejőfélék (Caprimulgidæ) ... 504

103. Nem. Kecskefejő (Caprimulgus) ... 504

XXXV. Család. Sarlósfecskefélék (Micropidæ) ... 507

104. Nem. Sarlósfecske (Micropus) ... 507

XIII. rend. ÉNEKLŐK (Oscines) ... 511

XXXVI. Család. Fecskefélék (Hirundinidæ) ... 512

105. Nem. Kotrófecske (Clivicola) ... 512
106. « Gatyásfecske (Chelidonaria) ... 514
107. « Villásfecske (Hirundo) ... 516

XXXVII. Család. Légykapófélék (Muscicapidæ) ... 527

A) *Alcsalád. Csonttollúak (Ampelinae)* ... 527

108. Nem. Csonttollú (Ampelis) ... 527

B) *Alcsalád. Légykapók (Muscicapinae)* ... 529

109. Nem. Légykapó (Muscicapa) ... 529

XXXVIII. Család. Gébicsfélék (Laniidæ) ... 535

A) *Alcsalád. Gébicsek (Laniinae)* ... 536

110. Nem. Gébics (Lanius) ... 536

Lap

XXXIX. Család. Varjufélék (Corvidæ) ... 544

A) *Alcsalád. Varjak (Corvinae)* ... 544

111. Nem. Varju (Corvus) ... 545
112. « Csóka (Colæus) ... 558
113. « Szarka (Pica) ... 561

B) *Alcsalád. Szajkók (Garrulinae)* ... 564

114. Nem. Szajkó (Garrulus) ... 565
115. « Magtörő (Nucifraga) ... 569

C) *Alcsalád. Havasicsókák (Pyrrhocoracinae)* ... 572

116. Nem. Havasicsóka (Pyrrhocorax) ... 572

XL. Család. Málinkófélék (Oriolidæ) ... 573

117. Nem. Málinkó (Oriolus) ... 573

XLI. Család. Seregélyfélék (Sturnidæ) ... 576

118. Nem. Pásztormadár (Pastor) ... 576
119. « Seregély (Sturnus) ... 579

XLII. Család. Pintyfélék (Fringillidæ) ... 584

A) *Alcsalád. Pintyek (Fringillinae)* ... 584

120. Nem. Veréb (Passer) ... 584
121. « Meggyvágó (Coccothraustes) ... 591
122. « Pinty (Fringilla) ... 593
123. « Zöldike (Chloris) ... 599
124. « Zsezse (Cannabina) ... 601
125. « Csiz (Chrysomitris) ... 607
126. « Tengelicz (Carduelis) ... 608
127. « Csicsörke (Serinus) ... 611
128. « Pirók (Pinicola) ... 613
129. « Süvöltő (Pyrrhula) ... 615
130. « Keresztcsőrű (Loxia) ... 618

B) *Alcsalád. Sármányok (Emberizinae)* ... 621

131. Nem. Sarkantyús sármány (Calcarius) ... 622
132. « Sármány (Emberiza) ... 623

Lap

XLIII. Család. Pacsirtafélék (Alaudidæ) ... 631

133. Nem. Pacsirta (Alauda) ... 632
134. « Fülespacsirta (Otocorys) ... 641

XLIV. Család. Billegetőfélék (Motacillidæ) ... 642

135. Nem. Pipis (Anthus) ... 642
136. « Billegető (Motacilla) ... 647

XLV. Család. Mászófélék (Certhiidæ) ... 656

137. Nem. Sziklamászó (Tichodroma) ... 656
138. « Fakúsz (Certhia) ... 658

XLVI. Család. Czinegefélék (Paridæ) ... 660

A) *Alcsalád. Csúszkák (Sittinae)* ... 660

139. Nem. Csuszka (Sitta) ... 661

B) *Alcsalád. Czinegék (Parinae)* ... 663

140. Nem. Czinege (Parus) ... 663
141. « Őszapó (Aegithalus) ... 683
142. « Nádiczinege (Panurus) ... 686
143. « Szövőczinege (Remiza) ... 688

C) *Alcsalád. Királykák (Regulinae)* ... 691

144. Nem. Királyka (Regulus) ... 691

XLVII. Család. Bujkálófélék (Timeliidæ) ... 694

A) *Alcsalád. Bujkálók (Troglodytinae)* ... 694

145. Nem. Vizirigó (Cinclus) ... 694
146. « Ökörszem (Troglodytes) ... 698

XLVIII. Család. Poszátafélék (Sylviidæ) ... 701

A) *Alcsalád. Poszáták (Sylviinae)* ... 701

147. Nem. Szürkebegy (Accentor) ... 702
148. « Poszáta (Sylvia) ... 705
149. « Nádiposzáta (Acrocephalus) ... 715
150. « Sitke (Calamodus) ... 720
151. « Tücsökmadár (Locustella) ... 727
152. « Geze (Hypolais) ... 732
153. « Füzike (Phylloscopus) ... 734

Lap

B) *Alcsalád. Rigók (Turdinae)* — 740

154. Nem. Rigó (Turdus) — 740
155. « Kövirigó (Monticola) — 755
156. « Hantmadár (Saxicola) — 758
157. « Csaláncsucs (Pratincola) — 763
158. « Rozsdafarkú (Ruticilla) — 766
159. « Vörösbegy (Erithacus) — 771
160. « Kékbegy (Cyanecula) — 774
161. « Fülemile (Luscinia) — 777

FÜGGELÉK:

Pótlások és megjegyzések — 787
Szómagyarázatok — 791
Magyar tárgy- és névmutató — 793
Latin madárnév-mutató — 806
Javítások — 829

KÉPEK JEGYZÉKE.

		Lap
1. Búbos vöcsök [Colymbus cristatus (L.)], eredeti		20
2. Danka sirály [Larus ridibundus L.] Kormos szerkő [Hydrochelidon nigra (L.)]	I. tábla	42
3. Nagy kárókatona [Phalacrocorax carbo (L.)]	ángol e. után	70
4. Barátrécze [Fuligula ferina (L.)] Czigányrécze [Fuligula nyroca (Güld.)]	II. tábla	96
5. Kercze récze [Fuligula clangula (L.)] Apró récze [Anas crecca L.]	III. tábla	98
6. Tökés récze [Anas boscas L.]	ángol e. után	103
7. Fütyölő récze [Anas penelope L.	ángol e. után	110
8. Böjti récze [Anas querquedula L.] Nyilfarkú récze [Dafila acuta (L.)]	IV. tábla	118
9. Székicsér [Glareola pratincola (L.)] Kis lile [Charadrius dubius Scop.]	V. tábla	142
10. Havasi partfutó [Tringa alpina L.] Vöröslábú czankó [Totanus totanus (L.)]	VI. tábla	182
11. Kis sárszalonka [Gallinago gallinula (L.)]	ángol e. után	219
12. Viziguvat [Rallus aquaticus L.]	ángol e. után	243
13. Haris [Crex crex (L.)] Pettyes vizicsibe [Ortygometra porzana (L.)]	VII. tábla	246
14. Bölömbika [Botaurus stellaris (L.)]	ángol e. után	288
15. Nemes kócsag [Ardea alba L.], eredeti		308
16. Nyirfajd [Tetrao tetrix L.], eredeti		361
17. Fakó rétihéja [Circus macrurus (Gm.)] szárnya		381
18. Kékes rétihéja [Circus cyaneus (L.)]	VIII. tábla	382
19. Kékes rétihéja [Circus cyaneus (L.)] szárnya		382
20. Karvaly [Accipiter nisus (L.)] Vöröskánya [Milvus milvus (L.)]	IX. tábla	389
21. Egerész ölyv [Buteo buteo (L.)] Szirti sas [Aquila chrysaëtus L.]	X. tábla	404
22. Vörös vércse [Cerchneis tinnunculus (L.)] Kék vércse [Cerchneis vespertinus (L.)]	XI. tábla	423
23. Vándor sólyom [Falco peregrinus Tunst.]	ángol e. után	433

Lap

24. Erdei fülesbagoly [Asio otus (L.)]
Kuvik [Glaucidium noctuum (Retz.)] } XII. tábla — — — — — — 441

25. Kakuk [Cuculus canorus L.]
Nyaktekercs [Jynx torquilla (L.)] } XIII. tábla — — — — — — 460

26. Fekete harkály [Dryocopus martius (L.)] XIV. tábla — — — — — — 472

27. Nagy fakopáncs [Dendrocopus major (L.)]
Zöld küllő [Picus viridis L.] } XV. tábla — — — — — — 474

28. Jégmadár [Alcedo ispida L.] XVI. tábla — — — — — — — — — — 493

29. Gyurgyalag [Merops apiaster L.] XVII. tábla — — — — — — — — 496

30. Búbos banka [Upupa epops L.] XVIII. tábla — — — — — — — — 498

31. Csonttollú madár [Ampelis garrulus (L.)] XIX. tábla — — — — — — 528

32. Szürke légykapó [Muscicapa grisola L.]
Örvös légykapó [Muscicapa collaris Bechts.] } XX. tábla — — — — — 532

33. Nagy őrgébics [Lanius excubitor L.]
Tövisszúró gébics [Lanius collurio L.] } XXI. tábla — — — — — 536

34. Szarka [Pica pica (L.)]
Szajkó [Garrulus glandarius (L.)] } XXII. tábla — — — — — — — 561

35. Erdei pinty [Fringilla coelebs L.]
Kenderike [Cannabina cannabina (L.)] } XXIII. tábla — — — — — 595

36. Havasi fülespacsirta [Otocorys alpestris (L.)] XXIV. tábla — — — — — 641

37. Barázda billegető [Motacilla alba L.]
Sárga billegető [Motacilla flava L.] } XXV. tábla — — — — — — 648

38. Hajnalmadár [Tichodroma muraria (L.)] XXVI. tábla — — — — — — 656

39. Szén czinege [Parus major L.]
Kék czinege [Parus cœruleus L.] } XXVII. tábla — — — — — 664

40. Barátczinege [Parus palustris L.]
Fenyvesczinege [Parus ater L.] } XXVIII. tábla — — — — 674

41. Szakállas czinege [Panurus biarmicus (L.)]
Függő czinege [Remiza pendulina (L.)] } XXIX. tábla — — — — — — 686

42. Őszapó [Aegithalus caudatus (L.)]
Sárgafejü királyka [Regulus regulus (L.) } XXX. tábla — — — — — 692

43. Vizirigó [Cinclus cinclus (L.)]
Ökörszem [Troglodytes troglodytes (L.)] } XXXI. tábla — — — — — — 694

44. Erdei szürkebegy [Accentor modularis (L.)]
Kerti rozsdafarkú [Ruticilla phœnicura (L.)] } XXXII. tábla — — — — — 702

45. Kerti poszáta [Sylvia simplex Lath.]
Kis poszáta [Sylvia curruca (L.)] } XXXIII. tábla — — — — — — 707

46. Nádirigó [Acrocephalus arundinaceus (L.)]
Énekes nádiposzáta [Acrocephalus palustris (Bechts.)
Foltos sitke [Calamodus schœnobænus (L.) } XXXIV. tábla — 715

47. Cserregő nádiposzáta [Acrocephalus streperus (Vieill.)] ángol e. után — — 718

Lap

48. Sisegő füzike [Phylloscopus sibilator (Bechts.)] Csicsörke [Serinus serinus (L.)] } XXXV. tábla — — — 735
49. Fenyő rigó [Turdus pilaris L.] ángol e. után — — — — — — — — — — 747
50. Énekes rigó [Turdus muscius L.] Kis fülemile [Luscinia luscinia (L.)] } XXXVI. tábla — — — — — — 752
51. Vörösbegy] Erithacus rubecula (L.)] Hantmadár [Saxicola œnanthe (L.)] } XXXVII. tábla — — — — — — 759
52. Rozsdás csaláncsúcs [Pratincola rubetra (L.)] Kékbegy [Cyanecula succica (L.)] } XXXVIII. tábla — — — 774
53. Tojások: *1.* Erdei fülesbagoly [Asio otus (L.)]; *2.* Szarka [Pica pica (L.)]; *3.* Kormos szerkő [Hydrochelidon nigra (L.)]; *4.* Kék vércse [Cerchneis vespertinus (L.)]; *5.* Czitrom sármány [Emberiza citrinella L.]; *6.* Tövisszúró gébics [Lanius collurio L.]; *7.* Császármadár [Bonasa bonasia (L.)]; *8.* Túzok [Otis tarda (L.)]; *9.* Feketenyakú vöcsök [Colymbus nigricollis (Brhm.)]; *10.* Nemes kócsag [Ardea alba L.]; *11.* Tavi czankó [Totanus stagnatilis (Bechts.)]; *12.* Barátrécze [Fuligula ferina (L.)] — XXXIX. tábla — — — 786
54. Tojások: *1.* Búbos banka [Upupa epops L.]; *2.* Vörösbegy [Erithacus rubecula (L.)]; *3.* Barázdabillegető [Motacilla alba L.]; *4.* Sarlós fecske [Micropus apus (L.)]; *5.* Kék czinege [Parus coeruleus L)]; *6.* Ökörszem [Troglodytes troglodytes (L.)]; *7.* Nádi rigó [Acrocephalus arundinaceus (L.)]; *8.* Zöld küllő [Picus viridis L.]; *9.* Szárcsa [Fulica atra L.]; *10.* Gerle [Turtur turtur (L.)]; *11.* Fülemile sitke [Calamodus melanopogon (Temm.)]; *12.* Mezei pacsirta [Alauda arvensis L.]; *13.* Kis fülemile [Luscinia luscinia (L.)]; *14.* Aranymálinkó [Oriolus oriolus (L.)]; *15.* Kecskefejő [Caprimulgus europæus L.]; *16.* Szajkó [Garrulus glandarius (L.)]; *17.* Kerti rozsdafarkú [Ruticilla phœnicura (L.)]; *18.* Tengelicz [Carduelis carduelis (L.)] — XL. tábla — — — 787

A MÁSODIK KÖTETHEZ.

A midőn e mű második kötetével megbízásom végét éri, mi egyértelmű azzal, hogy a munka emberileg be van fejezve, nekem immár csak kevés az elmondani valóm.

A mű intézésével megbízva, a mint azt már a könyv történetében el is mondtam, minden tőlem telhetőt elkövettem, hogy az nemcsak mint irodalmi és művészeti termék, hanem anyag és reproductió szerint is teljesen magyar legyen.

Ez, egyetlen egy kis, de eléggé fontos rész kivételével sikerült is. A megbízott iró, a művész magyar, magyar a nyomtatás minden ízében, magyar a betű, a papir; és a mi kiváló figyelmet érdemel, magyar a sokszorosító intézet, a mennyiben a színes táblákról, tehát a nehezebb feladatról van szó. Ez utóbbi munkát a budapesti Czettel és Deutsch-féle chromolithographiai intézet kitünő módon végezte, sokszorosan úgy is, hogy az alak és a hátsó tér közötti viszonyt helyesbítette.

Egy dolgon azonban csak kis részben lehetett segíteni, t. i. azon, hogy a színes madárképek az életet, a valót tükröztessék vissza. A megbízott művész csak kevés esetben volt hajlandó közvetlenül az élet után indúlni, ezt tanúlmányozni. Egész művészeti iránya, pillangók festéséből indúlva ki, a legapróbb részletek érvényesítésére hajlott, a mi pedig művészet tekintetében nem kedvez a való élet visszatükröztetésének, de a minek szemléleti szempontból mégis megvan a maga értéke. A legtöbb kép præparatum után készült; az alakok felfogásában a képeken, azoknak előnyére, legtöbbször az angol iskola hatása vehető észre, a mely tekintetben a művésznek a Magyar Ornithologiai Központ könyvtára bő és kitünő alkalmat nyujtott.

Tudva azonban, hogy ilyen természetű és szabású mű, már költséges voltánál fogva sem jelenhet meg egyhamar újból; ellenben föltétlenül szükséges, hogy a magyar olvasó azt is megismerhesse, a mit a művészet, mint a való élet képét állíthat elénk, a megbízott művészen kívül folyamodtam egyfelől Háry Gyula nagy tehetségéhez és ezenkívül a felülmulhatatlan angol művész, Thorburn Archibald képeihez is, a melyeket Háry Gyula rendkívül finoman mint szövegbelieket tett át sokszorosításra alkalmas formába. Ez utóbbiak tehát nem magyar származásuak. Ez az a kis rész, a melyet már érintettem. Egyebekben a képek mind eredetiek.

Ezek után teljesen meg vagyok nyugodva, hogy ugyanabban az időben, a melyben a német tudomány Naumann nagy művének második kiadását rendezi, mi magyarok is, kik Petényi Salamonban egykoron nemes és méltó vetélytársat adtunk a nagy német ornithologus mellé, egy összefoglaló és minden esetre alapvető művel sorakozhatunk a nagyok mellé, olyannal, a melyben a magyar alapvető kutató szelleme is megcsillan. És ha e szellemnek Petényi hagyatékában csupán csak töredékeit bírjuk, a magyar madártan fejlődésében ezáltal mégis meg van a folytonosság, a melynek becse mérhetetlen, mert élő művelődést jelent.

Ez az utóbbi jellemzi a multat, mert világot vet nehéz vajúdásaira, küzdelmeire; de sugarat bocsát a jövő felé is, mely a magyar tudományos művelődés szempontjából véve csak a következő irányban hozhatja meg a madártan terén az egészséges fejlődést:

1. A nemzeti szellem sajátosságainak kifejtése.
2. A biologiának az alaktannal való kiegyenlítése.
3. A gyakorlati szempontok alapos érvényre juttatása, a mely irányban a jelen mű úttörő.
4. A nagy feladat: a madárvilág egyetemének fölmutatása mellett a magyar madárvilág ahhoz való viszonyának meghatározása.

A vonúlás oly vonzó tűnetének finom részeit földeríteni; a röpülés nagy problemájának a madárröpüléshez való viszonyítását szabatosan végrehajtani és száz más épp oly vonzó mint méltó feladat, az mind a jövőé.

És mindez együttvéve az ismeret mélyítését jelenti, és kell is, hogy jelentse.

A pusztán külső alakisággal foglalkozó irány idejét multa.

A feladat ma az alak ismerete mellett és e fölött az élet ismerete maga, még pedig összes vonatkozásaiban mind ahhoz a mit értelmünk a «*Természet*» szóban egybefoglal és fölfogni, fölérni igyekszik. A madártan csak ilyen értelemben lehet tudomány, mely fejlődve termékenyít.

Lillafüred (Borsodmegye), 1899. évi szeptember hóban.

Herman Ottó.

A RENDSZER.

A madarak megkülönböztetése, rokonságuk szerint való tudományos csoportosítása, áttekinthető osztályozásban: *a madártani rendszer.*

Mint minden állattani rendszer, ez is lehet *mesterséges*, mikor bizonyos önkényesen választott jegyek — pl. a madaraknál a csőr alkotása stb. — szerint csoportosítunk; vagy *természetes*, mikor a tényleg létező rokonságból indulva, a külső és belső jegyek összességét, életmódot, szóval a lehető legtöbb tényezőt tartva szem előtt, hasonlítjuk össze egymással az alakokat.

A természetrajzi rendszer megalapítója, Linné, még keresett, egyes kiválasztott jegyek nyomán osztályozott. Utána azonban mindinkább érezték az önként kínálkozó természetes rendszerezés szükségét és helyességét, de a nehézséget is, melylyel annak megalkotása jár.

Az evolucció elméletének térfoglalása és megszilárdulása — Darwin korszakot alkotó működése — óta, a rendszerben is figyelemmel voltak a leszármazásra, az alakok fejlődésére, a mi azután valóságos törzsfák összealkotására vezetett.

Ámde a rendszer és törzsfa nem lehet teljesen azonos. Mert előbbinek keretében a szervezeteket különböztetjük s ennek révén megismertetni törekszünk, míg az utóbbi már eleve feltételezi azok ismeretét, fejlődésök történetét, leszármazását. A rendszer tehát csak előkészítő kulcs a törzsfa megértéséhez. Világos azonban, hogy a kettőnek összeegyeztetése, összhangba hozása az az eszményi czél, melyet a tudomány elénk tűzött; de világos az is, hogy ennek a czélnak elérése folytonos munkát is jelent, a miből önkényt folyik, hogy *a rendszer nem lehet végleges, változhatatlan.* Ellenkezőleg, kell, hogy az idők folyamában ingadozzék, megmásuljon, a szerint, a mint tudásunk bővül és a szervezetek rokonságára vonatkozó fogalmaink tisztázódnak.

Ezenkívül különböző szempontokból különféle csoportosítás is lehetséges (pl. életmód, tartózkodás stb. szerint), a mi szintén csak a mellett szól, hogy végleges, egyféle rendszer után hiába ábrándozunk.

Az a sokszor — főleg avatatlanok ajakáról — hangzó panasz tehát, hogy a rendszer minduntalan változik s hogy a különböző szerzők gyakran egymástól eltérő rendszerezést követnek, nem jogosult; legföljebb annyiban, a mennyiben világos, hogy a rendszerezőt inkább egyéni hiúság, felületesség, mint komoly tudományosság vezette.

Végérvényes, magában kijegeczesedett rendszer csak úgy volna képzelhető, ha annak megalkotásában mindenkit egyetlen szempont vezérelne, ha ismernők az egykoron élt, de az élet színpadáról már réges régen letünt, nemkülönben a jelenleg is élő szervezetek összességét, továbbá, ha az egyes csoportok kivétel nélkül élesen megkülönböztethetők, egymásba nem folyók s a szervezetek állandók, változhatatlanok volnának. Így azonban minden időben többféle rendszer állhat meg, de a lehető legtökéletesebb is — mint azon időpont tudásának visszatükrözője — éppen a tudomány haladásával megváltozik. Bizonyos időben és ideig tájékoztathat az csupán, azután elavul, mert az ismeretek fejlődésével — ha azoknak tükre kíván maradni — lépést kell tartania.

Magyarország madarainak ismertetésére Reichenow A. dr. 1889-ben kiadott rendszerét* választottam alapul s csak annyiban változtattam rajta, a mennyiben azt újabb kutatások és nézetek megkívánták. A jelenleg érvényes rendszerek közül azért tartottam meg ezt, mert a mi viszonyaink között ez időszerint a legmegfelelőbb. Egyszerű, könnyen áttekinthető s így kevésbbé szakképzettek is inkább megértik, mint pl. Sharpe rendszerét, mely az egész madárvilágot, az összes jelenleg ismert fajokat, osztályozza s így természetesen sokkal inkább tagolt, fő- és alcsoportokban bővelkedő. A tagoltság, a csoportoknak számos alcsoportra osztása, ebben az esetben legtöbbnyire helyén való is, mert a nagy anyagon csak így igazodhatunk el; de itt, a hol kiválóan gyakorlati czélokat akarunk első sorban szolgálni s csupán egyetlen ország madárvilágát tárgyalni, a könnyű tájékoztatás és világosság helyett ellenkezőleg inkább megzavaró, sőt érthetetlen volna az. Ezért és nem másért mellőztem tehát Sharpe rendszerezését.

Rendszerünkben a csoportok ím ezek:

Rendek (Ordines).
Családok (Familiæ).
Alcsaládok (Subfamiliæ).

* Dr. A. Reichenow: Systematisches Verzeichniss der Vögel Deutschlands und des angrenzenden Mittel-Europas. — Berlin, 1889.

Nemek (Genera).
Fajok (Species).
Fajták vagy *alfajok* (Subspecies.)

Általában azt mondhatjuk, hogy a felsőbb csoportokban inkább belső vagyis anatomiai jegyek mértékadók, mert aránylag legkevésbbé ingadozók, az alsóbb csoportokban ellenben a külsők. Kivétel azonban e tekintetben is van.

Nem nehéz átlátni, hogy a csoportok jelölése bizonyos mértékben csak képzeleti. Ha az egész természet szervesen összefüggő egység, akkor élesen határolt, körülirható csoportokat nem alkothat. Tehát azok nevei is csupán csak mint fogalmak állandók, melyekre az emberi értelem könnyebb tájékozódhatás szükségéből szorul, terjedelmök azonban az idők folyásában változó. Ezért értelmezésök sem könnyű s inkább csak szokásos módon történik, a nélkül, hogy mindenkit teljesen kielégíthetne.

Közkeletű meghatározás szerint: *bizonyos számú rokonjegyű faj összegét a nem, bizonyos számú rokonjegyű nem összegét a család s bizonyos számú rokoncsalád összegét a rend foglalja magában.*

Ha e főcsoportok keretén belül a rokonság kisebb vagy nagyobb foka szerint is osztályozunk, akkor ezeket az alcsoportokat, a megfelelő főcsoportnak alárendve: *alrendek*nek (subordines), *alcsaládok*nak (subfamiliæ), *alnemek*nek (subgenera), *alfajok*nak vagy *fajták*nak (subspecies) nevezzük.

Ha már a nagyobb csoportok meghatározása is nehéz, még nehezebb a *faj* és *fajta* fogalmát értelmezni.

Linné ismeretes tétele: *Species tot numeramus quot diversae formae in principio sunt creatae* (Philos. bot. 157. §.), vagyis annyi faj van, a hány különböző alak teremtetett, Cuvier felfogásában így módosult: a faj mindazon egyének foglalatja, melyek közös származásuak s szülőikhez épp annyira hasonlítanak, mint egymáshoz.

Ő is — Linné nyomdokán — a fajok állandóságát hiszi még s azért felfogása ma már meg nem állhat; sőt abban a tekintetben is hiányos, hogy nincsen benne az utódok szaporodás-képességének hangsulyozása.

Később a faj fogalma így módosult: egy fajhoz tartoznak azok az egyének, melyek közös szülőktől származva, termékenyen szaporodhatnak, s fejlődésük folyamában maguk és ivadékaik törzsszülőikhez, őseikhez hasonlókká válnak.

Újabb értelmezés szerint pedig: a faj az egyforma s az utódok túl-

nyomó többségében az egyforma jegyeket huzamosabb időn át öröklő, bizonyos elterjedési körrel biró egyének foglalatja.

De vajjon megnyugodhatunk-e ebben a meghatározásban?

Hiszen ha csakugyan el volna döntve a faj fogalma, nem találkoznánk annyi különböző felfogással, mely a rendszerekben, a fajok felsorolása tekintetében oly eltérően nyilvánul. Miért különböztet hát meg az egyik szerző némely nemben kevesebb, a másik ugyanabban sokkal több fajt?

A felelet nem lehet más, mint: azért, mert a faj terjedelmével nem vagyunk tisztában. Számos faj élesen nem határolható, mivel a faji jegyek alaki tulajdonságokban gyökereznek, melyek mennyiségileg és milyenségileg is roppant változók, ingadozók. A faj fogalma tehát merőben értelmünk alanyi felfogásából ered s mint ilyen a természeti testeknek a logikai alárendeltség törvényei szerint való osztályozásában az egységet alkotja.

Csupán csak logikai szempontból alapulhat a faj fogalma lényeges, állandó jegyeken s csupán csak így képzelhető a faj változhatatlannak és önmagában határoltnak. A valóságban azonban nincsenek állandó jegyek, legkevésbbé olyan konkret fogalomban, minő a természetrajzi faj. Leghelyesebb tehát, ha a fajt, mint a rendszer egységét, önkényes feltevéseken és közkeletű, szokásos nézeteken alapuló fogalomnak tartjuk. A czélszerűség útján haladunk tehát, mikor különböző szempontok, egyéni nézet, a megfigyelés anyagának kisebb vagy nagyobb mennyisége, a kor tudományos színvonala szerint megfelelően a határozatlan számú fajokat oly — bizonyos időn belül állandó — egységeknek tekintjük, melyekből szemlélődésünk, mintegy sarkpontokból, kiindulhat s nem vitatkozunk azon, vajjon felállításuk jogos-e vagy jogosulatlan.

Jelenleg a természetrajz művelői, a faj felfogása tekintetében, két táborra szakadnak: azokra, kik minden felismerhető alakot, mely némileg állandó és megkülönböztethető, fajnak tartanak; és azokra, kik a faj alatt mindazokat az alakokat értik, melyeket átmenetek csatolnak egymáshoz. Előbbiek sok, de nem jól körülírt fajt ismernek el, utóbbiak ellenben kevesebb fajt állítanak föl, de jobban határoltakat, noha számos alakkal bővelkedőt; vagyis ők a faj körében több alakkört egyesítenek, melyeket a fajnak alárendelve, külön is szemügyre vehetünk és feltüntethetünk. Ezek a kisebb alakkörök az *alfajok* vagy *fajták*.

A fajták kérdése legújabb időben az ornithologiában is állandóan napirenden van s egyike azoknak, mely nagy, még eldöntetlen vitákat eredményezett. E hely nem arra való, hogy e vitatkozásba akár helyes-

lőleg, akár elitélőleg beleavatkozzam; de kötelességem kivonni belőle azokat a tanulságokat, melyeket felszínre vetett.

Ha elfogadjuk a fajok változandóságáról szóló tant, úgy a fajták fogalmát is megérthetjük. Nem akarunk a rendszer alapegységén — gyakorlati okokból — rést ütni, csupán figyelmeztetni, a faj elemeinek, az egyéneknek változandóságára s azokra az alaksorozatokra, melyek a faj keretén belől rokonszabású, közelebb álló egyéneket foglalnak össze, s mint kidomborodó, előre- vagy visszafejlődő csoportok, bizonyos ideig állandóknak lenni látszanak,

Nem terjeszkedhetem ki itt az egyének változandósága okainak (közvetett és közvetlen alkalmazkodás, elsajátított és öröklött tulajdonságok stb.) magyarázatára, csak erősítem, hogy hatásuk szemünk láttára a szervezetek egész vonalán érvényesül. Hiszen a tenyésztés egész mivoltában bizonyítja ezt s a «mesterséges fajták» éppen az egyének változandóságának eredményei. A mit az ember tudatosan cselekszik, azt a természet önmagától elvégzi. Éghajlat, táplálék, szóval a külső viszonyok változásához többé vagy kevésbbé illeszkedniök kell a szervezeteknek, mert a lét harczában helyöket csak így állhatják meg.

Mi a rendszerben az egyének esetlegesnek, szabálytalannak látszó változatait (varietas) nem vehetjük ugyan figyelembe, de igenis a rendes változatokat. Ezek között azokat a sorozatokat, melyek bizonyos területhez kötve vannak, földrajzi változatok vagy éghajlati változatoknak nevezzük. Így látjuk, hogy az örvösrigók (Turdus torquatus) Észak-Európában némileg mind eltérnek a Közép-Európa havasain tartózkodók egyéneitől, vagy hogy a zsezsék (Cannabina linaria) Grönlandban, Angliában, Norvégiában, Szibériában, bizonyos jegyekben különböznek egymástól. Különösen kirivó ez a különbség ott, a hol ez egyének elterjedési körének szélső határai vannak, ellenkezőleg e határok érintkezésénél, átmeneti, közszólás szerint «nem typikus» alakok fordulnak elő, melyek meghatározása nehéz. Vannak azonban fajták, melyek bizonyos területen egymással keveredetten fordulnak elő s mégis több typushoz tartoznak.

Következetlenség volna a fajtákat mellőzve, egyszerűen semmibe sem venni; tagadhatatlanul léteznek, tehát a rendszerben is bizonyos alárendelt helyet követelnek.

Brehm Ker. Lajos (a «Thierleben» szerzőjének atyja) volt az első ornithologus, ki korát megelőzve, a madárfajok változatait figyelemre méltatta. Csakhogy ő nem éppen a bizonyos faj körében felötlő alcsoportokat irta le, hanem ezek mellett az átmeneti alakokat is. Sok esetben tehát az, a mit ő fajtának tartott, a mi felfogásunk szerint nem az.

Schlegel szintén tekintettel volt a fajtákra s a rendszerbe is helyet szorított nekik.

Az újabb ornithologusok a fajtát háromféleképen fogják fel.

A legtöbben, az amerikaiak példájára, azt a felfogást vallják, a mit előzőleg már kifejtettem s mely szabatosan így fejezhető ki: *a fajták vagy alfajok (subspecies) a faj körében azok az alakok, melyek most még nem fajok s melyek közt átmenetek vannak.*

Mások szerint: a fajta bizonyos faj átmeneti alakokkal összekapcsolt egyénsorozatának két szélsősége; határozottabban szólva: vannak fajok, melyek több alakkörből állanak, ezeknek az alakköröknek szélső typusai a fajták. Nem képzelhető tehát faj, melynek csak egy fajtája volna (kettő a legkevesebb, tudniillik a typikus és a másik). Lényegesen ellenkezik e két előbbi nézettel Berlepsch gróf és Kleinschmidt felfogása. Szerintök a fajták a fajhoz nem állanak *alá-*, hanem *mellérendelt* viszonyban; tehát nem is annyira alfajok (subspecies), mint inkább mellékfajok (conspecies). Ők az alakok minden felismerhető körét fajnak tekintik, hogy azonban azokat a rendszer egészében mindenki könnyen emlékezetben tarthassa, a nehezen felismerhető alakköröket egyszerűen mellőzik, illetőleg mintegy tartalékba helyezik a subtilis különbségek vizsgálatától vissza nem riadó kutatók számára.

Hogy a természetes *fajtát* vagy *alfajt* a mesterségessel szemben megkülönböztessük, az utóbbit *válfajnak* nevezhetjük.

A *változatot* (variatio) pedig gyűjtő fogalomnak tekinthetjük, melybe az egyének különböző eltérései (a rendestől eltérő rajzolat, nem pathologiai okokból származó szineltérés) foghatók.

A csőr és végtagok eltorzulásában szenvedő példányok — a *torzok* — azonban nem tartoznak ide. Valamint a két különböző faj párzásából eredő *korcsok* sem.*

Kiválóan fontos a rendszerben az elnevezések (nomenclatura) kérdése is. Mert úgy, a mint az változik, megmásulnak a csoportok nevei is; sőt a tapasztalat azt mondja, hogy ezek folytonos ingadozása, ujakkal való helyettesítése még a rendszerénél is nagyobb. Gyakran egy és ugyanabban a rendszerben különböző szerzők más és más nevekkel jelölik a csoportokat s legkivált a fajokat. E téren az egyéni hiúság határozottan sok zavart okozott s az önkénynek meg nem bocsájtható szabadságát

* Ha ilyen egyéneket röviditve jelölünk, a név után kiteszszük: *torz* = *difform.* (legnagyobb fokon *monstruozitas*). A *korcs* = *hybrid.*, s a két szülő neve közé × jelet irunk pl. siketfajd × nyirfajd = középfajd; az első név mindig a hím ivart, a második a tojót jelenti.

szülte. Ez a szertelenség termette azután azokat a kétértelműségeket, melyeket alig-alig lehet kiküszöbölni. Csak egy pár példát említek. A *szarka* tudományos neve egyik szerzőnél: *Corvus pica*, a másiknál: *Corvus rustica*, ismét másoknál: *Pica caudata*, *Pica europaea*, *Pica vulgaris* stb. Ez ugyan még nem volna baj, mert e nevek mindegyike csakis a szarkára vonatkozik; mindössze csak nehézséget okoz s rokonnevekkel (synonyma) megterheli emlékezetünket. Vannak azonban esetek, mikor egy és ugyanazon névvel különböző szerzők különböző fajokat jelölnek, például a *nádi rigót* egyik *Acrocephalus arundinaceus*nak hivja, a másik ellenben ezt a nevet a *cserregő nádi poszátára* (Acrocephalus streperus) érti, mert:

Nádi rigó — *Acrocephalus turdoides* (Meyer) = *Acrocephalus arundinaceus* (Linné).

Cserregő nádi poszáta — *Acrocephalus streperus* (Vieillot) = *Acrocephalus arundinaceus* (Gmelin).

A zavar tehát könnyen előállhat, különösen ha a szerző nevét nem teszszük ki a faji név után.

Azt fölösleges említenem, hogy a rendszerben csupán a fajokat szoktuk két névvel — nemi és faji névvel — jelölni.

Minthogy a rendszer változásával az elnevezések is változnak, elkerülhetetlen zűrzavar, bonyodalom támadhat. E megtévesztő ingatagságnak csak úgy lehet elejét venni, ha a faji neveket állandósítjuk. Ez az irányzat hódított tért a Budapesten tartott II. nemzetközi ornithologiai kongresszuson is, mely a nomenklatura tekintetében nevezetes szabályzatot alkotott.* Elég legyen itt azokra utalni. De meg akarom említeni egyik főfontosságú szakaszát, mely kimondja: hogy *faji névül azt kell használni, a melyen az illető fajt valamelyik szerző legelőször félreismerhetetlenül leirta vagy lefestette* (lex prioritatis). Kéziratban maradt leirások, névadások figyelembe nem vehetők (ilyen név «nomen nudum»). A kiindulás pedig Linné: «Systema naturæ» című művének 1758-ban megjelent X. kiadásától számítandó, mert ebben használta először következetesen a kétnevű nomenklaturát.** Későbbi szerzők faji nevei, ha azok következetesen nem alkalmazták a kettős elnevezéseket, például Brisson, nem érvényesek, nemi neveik azonban igen.

Az elsőbbség eme törvénye, még akkor sem tűr kivételt, ha a nemi és faji név egymással megegyezik pl. *Grus grus* = *darú*, *Pica pica* =

* II. nemzetk. ornith. kongr. «Főjelentései» I. köt. 183—190. l.

** Az angolok az 1766-iki azaz XII. kiadást fogadják el kiindulásul.

szarka. Némileg rossz hangzású nevek kedvéért nem szabad e fontos elvet feláldozni, mert csak az ahhoz való legridegebb ragaszkodás fogja végre valahára a gomba módra szaporodó synonymák tenyészetét elölni s kétértelműségeknek elejét venni. Ha a jövőben rendszertani nézetek fejlődése, ismereteink gyarapodása a divó rendszerek helyébe ujakat állít s a fajok esetleg más nemi nevet kapnak is, az elsőbbség törvényén alapuló faji nevet ez a változás mindig érintetlenül fogja hagyni.

Még egy pár szóval említenem kell a fajták elnevezése módját. Schlegel (1844) volt az első, a ki ezeket az alakköröket három néven nevezte, vagyis a nemi és faji névhez harmadikul a fajtának nevét függesztette. Így járnak el az amerikaiak és általában az ornithologusok túlnyomó többsége is. Az angolok közül azonban néhányan nem akarják befogadni a hármas neveket, helyettük inkább több nemet állítanak föl s minden alakkört kettős néven iktatnak a rendszerbe; vagyis például a hol rendesen egyetlen nemről beszélünk, melynek fajai fajtákat ölelnek föl, ott ők annyi nemet csinálnak, a hány a faj, s annyi fajt, a hány a fajta.

Ebben a könyvben — a mennyire megállapítható volt — minden madárfajnak legrégibb tudományos faji nevét használtam s a fajtákat három névvel láttam el. A magyar elnevezések tekintetében pedig azokat az elveket követtem, melyeken — mint a «Megnyitómban» említettem — a Magyar Ornithologiai Központ kiadásában megjelent *névjegyzék* «Nomenclator avium regni Hungariæ» (Budapest, 1898) alapult.

A tudományos név után szereplő betűjelzés annak a szerzőnek rövidített neve, a ki azt a fajt ezen a néven először leirta; * odatettem az évszámot is, a mikor leirása, névadása kelt. Ezt pedig azért irtam ki, hogy esetleg találkozó régibb nevekre figyelmeztessek. A leggyakrabban szereplő szerzők nevei és azok rövidített jelzései a következők:

Aud.	— Audubon.	Cass.	— Cassin.
Bechst.	— Bechstein.	Coll.	— Collett.
Blas.	— Blasius.	Cuv.	— Cuvier.
Bodd.	— Boddaert.	Daud.	— Daudin.
Bonn.	— Bonnaterre.	Desf.	— Desfontaine.
Bp.	— Bonaparte.	Desm.	— Desmarest.
Brhm.	— Brehm.	Ehr.	— Ehrenberg.
Briss.	— Brisson.	Ehm.	— Ehmcke.
Brünn.	— Brünnich.	Eversm.	— Eversmann.
Cab.	— Cabanis.	Eyt.	— Eyton.

* Ha a szerző nevének betűjelzése *záró-jel* ( ) közé van téve, az azt jelenti, hogy a faji név más nemi névvel szerepel s nem avval, melyet az illető használt.

Feld. — Feldegg.
Flem. — Flemming.
Forst. — Forster.
Gamb. — Gambell.
Geoffr. — Geoffroy.
Glog. — Gloger.
Gm. — Gmelin.
Güld. — Güldenstein.
Hartl. — Hartlaub.
Hasselqu. — Hasselquist.
Heugl. — Heuglin.
Herm. — Hermann.
Hodgs. — Hodgson.
Hom. — Homeyer.
Horsf. — Horsfield.
Humb. — Humboldt.
Jard. — Jardine.
Jerd. — Jerdon.
Ill. — Illiger.
Keys. — Keyserling.
L. — Linné.
Lac. — Lacépède.
Lafr. — Lafresnaye.
Lath. — Latham.
Leisl. — Leisler.
Less. — Lesson.
Macg. — Macgillivray.
Mad. — Madarász.
Menzb. — Menzbier.
M. — Meyer.
Mich. — Michahelles.
Möhr. — Möhring.
Mont. — Montagu.
Müll. — Müller (Statius).
Naum. — Naumann.
Nils. — Nilson.
Pall. — Pallas.
Praž. — Pražák.
Payr. — Payrendeaux.
Pelz. — Pelzeln.
Penn. — Pennant.
Pet. — Petényi.
Przw. — Przewalski.
Rad. — Radde.
Rchb. — Reichenbach.
Rchw. — Reichenow.
Reinh. — Reinhardt.
Rich. — Richardson.
Rüpp. — Rüppell.
Salv. — Salvin.
Salvad. — Salvadori.
Sav. — Savigny.
Schleg. — Schlegel.
Sclat. — Sclater.
Scop. — Scopoli.
Sharp. — Sharpe.
Sparrm. — Sparrmann.
Steph. — Stephens.
Stejn. — Stejneger.
Strickl. — Strickland.
Sund. — Sundevall.
Swinh. — Swinhoe.
Swain. — Swainson.
Temm. — Temminck.
Verr. — Verreaux.
Viell. — Vieillot.
Wagl. — Wagler.
Wall. — Wallace.
Wils. — Wilson.
W. — Wolf.

MÉRTÉKEK MAGYARÁZATA.

A madár nagyságáról mérés útján kaphatunk tiszta fogalmat, még pedig minél részletesebben mérjük egyes testrészeit, annál teljesebbet. Csakhogy mérés és mérés közt igen nagy különbség lehet s azért erre nézve egyöntetű eljárást kell biztosítani, melytől eltérve a saját mérésünk módját mindig pontosan ki kell emelni. Mert például valamely hajlott csőrű madár csőrmértékét körzővel megállapítva egészen más lesz annak hosszúsága, mintha azt szalagmértékkel mértük volna; s egészen más, ha a csőr hegyétől a homlokcsontig vagy a tollazat kezdetéig számítunk. Az e munkában adott mértékek és mérési mód következő:

H. = *egész hosszúság,* melyet az előttünk egyenesen fekvő, nem kinyujtott, hanem természetesen megmerevedett friss madár csőrhegyétől a fark hegyéig számítunk.

Sz. = *szárnyhosszúság,* a kézizülettől a leghosszabb evező hegyéig szalagmértékkel mérve.

F. = *farkhosszúság* a fark tövétől a kormánytollak hegyéig. Oly fajoknál, melyeknél a fark középső tollai túlságosan meg vannak nyulva, a rendes farkhosszúságot és a túlhosszabbodást külön-külön is mérhetjük s utalhatunk arra.

L. = a *láb* illetőleg a *csűd* hosszát jelenti. Ezt körzővel, a hosszú lábú fajoknál pedig szalagmértékkel mérjük a sarkizület behomorodásától a középujj és csűdizület behomorodásáig, illetőleg a csűd legalsó paizsocskájának alsó széléig.

Cs. = a *csőr* ormának hossza a tollazat kezdetétől a felső káva hegyéig szalagmértékkel mérve.

Minthogy kitömött madárbőröknél az egész testhosszuság mértéke nem mindig felel meg a valóságnak (mert a kikészítéstől sok függ, egyik jobban kinyujtja, másik rövidebbre csinálja a bőröket), azért madárbőrök, kitömött példányok hosszuságát felesleges adni. Ha azonban magunk készítjük a bőröket, akkor annak friss állapotban mért hosszuságát arra a czédulára ne mulaszszuk el feljegyezni, mely a lelőhelyet, dátu-

mot viseli. Általában a fenn jelzett mérték elégséges; különös esetekben mérjük csak a csőr vastagságát, a lábujjak hosszát, a szárny hegyétől a fark hegyéig terjedő távolságot, és a szétterpesztett szárnyak átmérőjét t. i. a *feszítést* stb.

A tojások nagyságát úgy határozzuk meg, hogy megmérjük hosszúságának és szélességének (vastagságának) tengelyét, még pedig a külön erre a czélra készült tojásmérő eszközön. Ez egy fémléczecskéből áll, melynek körülbelül ⅓ része 90° szögben fel van hajtva. A fel nem hajtott rész milliméterekre van beosztva s rajta, a fémlécz felhajtott részének magasságával egyenlő, másik fémlécz ide-oda csúsztatható. A tojást a két felálló lécz közé igazítva hosszúságát, majd szélességét az alsó mértékbeosztáson leolvashatjuk.

E könyvben a tojásmértékeket illető rövidítések jelentősége:

H. = hosszúság.
Sz. = szélesség.

A különböző mértékszámok a megmért sorozatok minimumát és maximumát, vagyis a két szélsőséget jelentik.

I. REND.

BUVÁROK.

URINATORES.

Testük izmos, hengeres vagy palaczkalakú; csőrük — nem hosszabb, inkább rövidebb a fejnél — erős, hegyes gyilok- vagy késszerű, oldalt összenyomott, a kávák széle éles, orrlyukaik hasítékalakúak, többnyire elzárhatók; a koponya hátul keskenyedő; szárnyaik aránylag kicsinyek, keskenyek és hegyesek, némelyeknél elcsenevészedett pikkelyszerű tollazatúak s így repülésre alkalmatlanok; a farktollak száma tizenkettőnél rendesen több, maga a fark rövid és fejletlen, sőt egészen hiányzik; a három vagy négy ujjú úszólábon mindig csak az előre álló három ujj van úszóhártyával összekötve, némelyeknél azonban hasadt úszólábat is találunk, a lábak egészen a test végéből látszanak kinőni s a felső czomb teljesen a tollazatba rejtőzik, úgy, hogy ülés közben a lapos csűdre reánehezednek; a tollazat rendkívül tömött, főleg alul és a fejen; szinezetükben a fehér, főleg alul, ritkán hiányzik; tengereken, tavakon kevésbbé folyó vizeken tartózkodnak, legtöbben nagy telepekben költenek s némely fajok ez időben a szárazföldet keresik föl; főmozgásuk az úszás és bukás, többen igen jó repülők, mások egyáltalán nem tudnak repülni s így a legalsóbb rendű madarakhoz tartoznak; a mily ügyesek a vizen olyan bárgyúak, esetlenek a szárazon; élelmük főleg halakból és kis rákokból, mellesleg különböző vizirovarok álczáiból áll. Kétszer — őszszel és tavaszszal — vedlenek.

I. CSALÁD.

ALKAFÉLÉK.

ALCIDAE.

Testük hengeres, igen izmos; fejük vastag; nyakuk tömzsi; csőrük inkább rövid s furcsa alakzatú, oldalt rovátkás, — némelyikök évenkint csőrét is rendesen megvedli; úszólábukon három előre álló ujj van; tollazatuk többnyire kétszínű (fehér és sötét); szemük kicsiny; főleg a sarkköri

tengereken otthonosak s ezernyi társaságokban költenek a madárhegyeken; télen kissé délebbre is lehuzódnak; kitünő bukók s a víz alatt szárnyaikkal is eveznek; aránylag jól, golyószerüen, többnyire egyenes irányban repülnek.*

1. NEM:

ALKA.

ALCA *(L.)* 1758.

Csőrük ragadozó madárra emlékeztető, közép hosszú, keskeny, de magas, oldalvást félholdalakú mélyedésekkel haránt rovátkolt; nagy evezőik hosszúak, ellenben a hátulsók tulságos rövidek, a harmadik evező leghosszabb; a fark ékalakú; fej- és nyaktollazat egérszerű finom tömött; egyetlen tojásukat, fészket nem építve, pusztán sziklapárkányokra rakják; az északi sarkkör vidékén élnek. Két faj volt, de az egyik, a nagy alka (Alca impennis L.), kihalt s az utolsó példányt Észak-Norvégiában, *Vardö* mellett, 1848 április hóban *Brodkorb* ejtette el.

AZ ALKA.

Alca torda (L.) *1758.*

[Alca balthica, unisulcata Brünn. — Alca pica L. — Utamania torda Leach. — Alca glacialis Brhm. — Alca minor Briss].

Jegyei: csörgő récze nagyságú; feje és torka fekete, barnás árnyalattal; felső teste, szárnya és farka fekete; egész alsó teste, úgy egy vékonyka vonal a szemtől a csőrtőig, valamint a szárny keresztcsikja, fehér; a csőr fekete, tövén 4 homorú félholdszerű rovátkolás, s a közepén egy hasonló alakú fehér vonás; a szájzúg nem ér a szem aljáig.

Mértéke: *H.* 39—41; *Sz.* 20—21; *F.* 8—10·3; *L.* 2·9—3·5; *Cs.* 3·6—4·1 cm.

Földrajzi elterjedése az északi Sarkkör tájaira szorítkozik, főképpen a 60 és 70° szél. közé; Helgolandon szintén költ kisebb számban; Norvégia nagy madárhegyein mindenütt előfordul s a tengerre rugó meredek

* 1890 jul. 20. Fiume és Lovrana között egy fiumei vadász, Barač, 2 db. *lundát* [Fratercula arctica *(L.)*] üldözött (Orn. Jahrb. 1890. 188. l.), de nem állapithattam meg, vajjon magyar területen fordultak-e elő e madarak? Ezért nem vettem be faunánkba.

sziklahegyek középső és felsőbb tájainak párkányait foglalja le. Midőn hajóval közeledünk ilyen alkás hegyhez, egymásmellé sorakozva látjuk őket végtelen lánczokban, mint a katonákat. Nálunk igen ritka, esetleges vendég; mindössze két adatunk van előfordulásáról. 1884-ben egy fiumei vadász lőtt egy példányt, melyet megsüttetett; 1894 február 4-én pedig ugyancsak Fiume mellett a horvátországi *Zurkovo* helységnél láttak két darabot; ezek közül egyik meg is került s kitömve a zágrábi muzeumban áll.

II. CSALÁD.

VÖCSÖKFÉLÉK.

COLYMBIDAE.

Testük jókora kacsa, vagy kis lúd nagyságú, alul lapos; csőrük egyenes, nyujtott, hegyes, erős; a felső káva kissé lefelé, az alsó káva hegye felfelé, vagy mint a kettő hegye felfelé hajló; orrlyukaik hasítékalakúak; szárnyuk rövid, hegyes, kemény tollú, az első evező elcsenevészedett; teljes vagy hasadt úszólábuk van; az előre álló három lábujj legszélsőbbjei leghosszabbak, a belsők legrövidebbek, az első (hátulsó) lábujjon kis úszóhártya van, miáltal lebbentyűs; a karmok inkább laposak; a csüd oldalt erősen laposra nyomott s egészen a testvégből szolgál ki; a fark igen rövid. Szinte kizárólag a vízben élnek, kitünő úszók, bukók, de jó repülők is, a szárazon esetlenek, ugrándozva mint a béka, szétvetett lábbal mozognak s testüket alig, vagy csak rosszul tudják egyenesen tartani; mindig édesvizű tavakon, tócsákon vagy azok partjain költenek, még a tengereken élők is. Tollazatuk kor és évszak szerint változó, nagyságuk egyénileg is meglehetősen változó.

2. NEM:

BUVÁR.

GAVIA *Forst.* 1788.*

Alakjuk nyujtott, torkuk széles; orrlyukaik a csőrtő táján; fejök rövid, egérszőrszerű tollazattal; nyakuk nem tulságos hosszú, vastag; szárnyuk hegyes; lábuk egészen úszóhártyás; farkuk rendes tollú, de rövid; alul fehérek,

* Allen kimutatta (The Auk 1897. 312. l.), hogy a *buvár* nemet ez a név illeti.

felül szürkésfeketék, nyári tollazatban fehéren pontozottak vagy kis ablakszerű foltokkal borítottak; halevők; tengereken az északi Sarkkör vidékein a partok közelében tartózkodnak, nálunk csak költözködéskor jelennek meg, főleg őszszel.

A SARKI BUVÁR.

Gavia arcticus (L.) *1758.*

[Colymbus arcticus L. — Colymbus ignotus, leucopus Bechst. — Eudytes arcticus Ill. — Cephus arcticus Pall. — Urinator arcticus Rchw.].

Népies nevei: jeges bujár (Velenczei tó).

Jegye: csőr nem túlságos erős, felső kávája kissé lefelé hajló, alsó káva hegybe futó; fejtető és tarkó egérszürke; akkora mint egy jókora kacsa, vagy nagyobb is.

Leírása. *Öregek nyári tollazatban:* fejük és tarkójuk egérszürke; állúk, torkuk és pofáik bársonyfeketék, alul fehér fekete hosszfoltos nyakövvel határolva; a nyak és begyoldalak hófehér alapja fekete aláfutó vonalakkal rajzolt; egész alsó test fehér, az oldalakon fekete hosszfoltokkal; a czomb és a fark alján szintén feketés folt; felső testök fekete, a hát felső részén és a vállak közepén ablakszerű fehér foltok; a fekete felső szárnyon fehér pontok; a szárny alja fehér, fénylő feketebarnás végű; evezők és fark fénylő feketék; csőr fekete; szem élénk vörösbarna; lábak felül zöldesszürkék, alul barnák. *A téli tollazatban* egész felső testük feketés szürke, minden toll világosabb szürkén szegve; alul hófehérek, csak az oldalakon barnás szürkék, a nyakoldalon szürkés hegyesrajzú hosszfoltokkal, néha az előnyakon is szürke elmosódott rajz, mintha poros volna; a csőr orma feketésbarna, az oldalakon kékes világosszürke. Az *egyéves fiatalok* csőre gyengébb, tollazatuk a most leírthoz hasonló, csakhogy felül némi sötétbarnás árnyalat is látszik; a lábak zöldesbarnák, elől önszínüek, az úszóhártyák sárgásba játszanak.

Mértéke: *H.* 68—73; *Sz.* 29—31·4; *F.* 4·9—6·4; *L.* 6·9—7·9; *Cs.* 5·2—6.5 cm.

A sarki búvár Norvégiában, még inkább Svédországban és különösen Finnországban, Észak-Oroszországban, Szibériában, Kamcsatkában honos; Grönlandon és Izlandon nincsen. Egyesek — mint újabban megfigyelték — keleti Poroszország és Hátsó-Pomeránia tavain is fészkeltek, mely pontok előfordulásának legdélibb határai.* Nálunk késő őszszel

* A nálunk lövötteket vizsgálva igen feltünő, hogy erős, vastag csőrű, termetes példányok és kisebb testü, aránylag vékony, rövidebb csőrüek kerülnek elő. Az előbbiek csőrének alsó kávaján

október végén s különösen novemberben jelenik meg s nagyobb tavainkon, a Balatonon, Fertőn, Velenczei és Palicsi tavon ez időtájt rendesen több példányban látható. A Velenczei tavon minden évben sok mulatságot szerzett vadászata s volt eset, hogy egy napon 5—6 darabot is találtam együtt a nagy síktükrökön.

Legyen bár különféle vízi vad a tisztáson, a «jegesbujár» mindig kiválik közülök. Ha figyel, vastag nyakát egyenesen tartja, háta alig látszik ki a vízből s kigyóforma fejével ide-oda tekintget, közbe sajátságosan kapkod a víz felé. Ha ladikkal közeledünk feléje, egyet rúg magán s fejjel előre, hangos *o-uk* kiáltással tűnik a mélységbe, hogy pár száz lépéssel odább merüljön föl. Némi gyakorlattal elleshetjük, hogy lebukás után körülbelül hol fog feljönni; e szerint irányítjuk tehát a hajót, gyorsan odaevezve a merre megjelenését várjuk. Persze sok fáradságunkba kerül s többször sikertelenül erőlködünk utána, mert a ravasz madár mindenképpen ki akar játszani; de ha ügyesek vagyunk, végre mégis «becsaphatjuk» — mint a ladikon csáklyázó velenczei halász mondja — s lövésre kaphatjuk. Apróbb söréttel lőjjünk, mert csak egy pillanatra fogjuk látni, akkor sem többet mint fejét s talán nyakát. Utóbbi években a Velenczei tavon egy kis benzinmotor hajón üldöztem őket s többnyire rövid idő alatt puskavégre kerültek e haltolvajok. Repülni ritkán szokott, csak ha nagyon megszorul, emelkedik föl, eleinte a vizet lucskolva, alacsonyan s mindjobban fel a magasba. A költözködéskor frissen érkezett, tájékozatlan példányok leghamarább szárnyra kapnak. Bármi erőszakosan járjunk utánok, még ha végsőre szorulnak is, a tisztást nem hagyják el s nádasba nem menekszenek, legföljebb ritkás lengetegbe, de mielőbb elhagyják ezt is. A velenczei tavon évenként több darab eleven is került kezembe, melyek az eresztő hálókban fogódtak meg. Ez nekik ott főveszedelmük, mert a vékony czérnából kötött, nagyszemű hálót víz alatt való halászataik közben nem mindig veszik észre, s belekeverednek. Szánalmas kép az ilyen hálón akadt sarkibúvár! Rángatódzik, ide-oda úszkál hálóstul, bukdácsol, közbe-közbe fájdalmas vonításra emlékeztető hangokat hallat. Az ember felé vág, szinte szigonyoz s ügyelni kell, hogy meg ne sértsen. A szárazra helyezve, testét nem bírja felemelni, hanem hason fekszik s csúszva, békamódra

afféle kávaszöglet is látszik, mint a nagy sirályok alsó káváján. A nagy és kis termetűek közt oly kü lönbség van, hogy gyakran a nagy példányokat fiatal jeges buvároknak (glacialis) határozzák meg. Lehet, hogy korkülönbség játszik itt szerepet, de lehet, hogy a kis példányok Brehm felállította *macrorhynchos* vagy pedig *balticus* fajtákhoz tartoznak. Mindenesetre nyilt kérdés ez s eldöntése a jövőnek marad.

ugrál előbbre. Az embert megtámadja, utána szökdécsel s lábát vagdalja hegyes csőrével. A magyar vizekben többnyire csak téli tollazatban kerül elő, de már nyári tollazatuakat is lőttek; az itt megfordulók javarésze fiatal madár. Tavaszszal eddig csakis 1897-ből tudok előfordulásáról, mikor a Velenczei tavon márcz. 31-én lövetett egy még téli tollazatú; április 5-én ugyancsak egy másikat láttam s április 8-án egy harmadik gyönyörű, kiszínezett nyári tollazatu példány jött puskavégre. Mikor tóságainkat elfödi a jégpánczél, levonul az Adriai- és Középtengerre s az Abbaziában telelő vadászoknak kedvelt sportja közé tartozik az ügyes bukókat kis gőzösökből golyóval elejteni.

Fészkelésre visszatér északi hazájába s juniusban a tengerparthoz közeleső kisebb tavak mocsaras partján mélyedést tapos magának, melybe a tojó két hosszú hengeres alakú, olaj-zöldes barna alapon, sötét hamuszürkén foltos és barnásfeketén rajzolt tojást rak.

Élelme úgyszólván kizárólag halakból áll s azért halastavainkon nem szívesen látott vendég; de ritkasága, csekély számban való megjelenése számba veendő, úgy hogy rövid itt tartózkodása alatt észrevehető nagy károkat nem okozhat. Minthogy azonban a halnak elég ellensége van s ő is azok közül való, vadászata és pusztítása jogosult.

A JEGES BUVÁR.

Gavia glacialis (L.) *1766.*

(Colymbus maximus Clus. — Colymbus torquatus Brünn. — Colymbus imber Brünn. — Colymbus glacialis L. — Eudytes glacialis Ill. — Colymbus hyemalis Br. — Colymbus atrogularis Meyer. — Cephus torquatus Pall. — Urinator glacialis Rchw.)

Jegyei: majdnem lúdnagyságú, vastagnyakú, igen erőteljes csőrü, felső kávája hajlított, az alsó kávának alján feltünő szöglet (mint a nagy sirályok csőrén). *Nyári tollazatban* az *öregek* feje, tarkója, nyaka zöldes zománczu fekete; felső test és szárnyak feketék; a torkon és a tarkón fehér folt fekete hosszsávolyokkal, a begyoldalon szintén ilyen fekete vonalak; a felső test fehéren pontozott, a vállon ablakszerűen foltozott; alsó test fehér; csőr fekete; lábak kívül zöldesek, belül és az uszóhártyákon testszínűek; szem sötét vörösbarna. *Ősszel* felül koromszínűek, alul fehérek, a begyoldalakon sötétes hosszfoltokkal. A *fiatalok* tollazata hasonló ehhez, csakhogy felül szürkebarna, csőrük pedig ónszinü.

Mértéke: *H.* 79—85; *Sz.* 31—37; *F.* 6—7·2; *L.* 7—8; *Cs.* 8—8·5 cm.

Hazája Grönland, Izland, legészakibb Amerika. Télre nem igen vándorol annyira délre, mint az előbbi faj s inkább a tengerpartokhoz, mint tavakhoz ragaszkodik. Nálunk nagy ritkaság s eddig alig pár darabot ejtettek el. (Fertőn; Kolozs- és A.-Fehérmegyében; Oraviczon). Mint halrabló méltó a puskavégre, de ritkaságánál fogva is megérdemli, hogy nyilvános gyűjteményeinkbe kerüljön, mert még a Nemz. Muzeumban sincs.

AZ ÉSZAKI BUVÁR.

Gavia septentrionalis (L.) *1766.*

(Colymbus borealis, lumme, stellatus Brünn. — Colymbus striatus Gm. — Colymbus rufogularis Meyer. — Eudytes septentrionalis Ill. — Cephus septentrionalis Pall. — Urinator septentrionalis Rchw. — Colymbus septentrionalis [L.])

Jegyei: legkisebb a buvárok közt; csőre aránylag nem erős, kissé felfelé hajló vagy egyenes, a felső káva hegye némileg az alsó káva fölé hajlik, a kávák oldalai simák, barázda nélkül valók s élei behajlók. *Nyári tollazatban* a fej egérszürke, a torkon hosszúkás négyszögletű vörösbarna folt van; a nyak hátul feketeszürke, minden tolla fehéren szegve, épp így a hát felső része és oldalai; felső teste és a szárnyak feketeszürkék úgy a fark is; a szárnyakon egyes kis fehér pontszerű foltok; begy és egész alsó test fehér; csőr ólomfekete; szem dióbarna; a lábak elül zöldesfeketék, barnásba játszók, az úszóhártya piszkos testszínű szürkés. *Téli tollazatban* a fiatalokhoz hasonlók — a nálunk lövöttek többnyire ilyenek — felül sötét barnásszürke alapon egészben hegyes fehér pontokkal vannak beszórva; alul fehérek, a torkon szürkés rajzolat gyenge nyomaival; csőr ólomszínű; lábak ólomszürkések.

Mértéke: *H.* 63·2—64; *Sz.* 26·5—30; *F.* 5·5—6·3; *L.* 6·8—7·3; *Cs.* 4—6 cm.

Hazája Grönland, Izland, Hebrid, Orkney és Shetland Spitzberg és Novaja-Zemlja szigetek, egész Észak-Ázsia és Amerika sarkköri vidéke. Észak-Norvégiában is igen közönséges s nagy számban találtam a partvidéken és fjordokban mindenfelé. Tromső körül az éjféli nap világánál megtett éjjeli kirándulásaimon mindig több darabbal találkoztam a tengerszorosok vizén, a mint bukva keresték élelmüket, vagy a magasban repkedtek s párjukat hívogatva hallatták jajgató *kra-ú, á aív, á áú ú* hangjukat, mely a csendes éjben sajátságosan érintett, úgy hangzott, mint valami panaszkodó ember messziről jövő szózata. Fészkét, mely nem is fészek tulajdonképpen, hanem a tőzeges, mohás part kitapo-

sott kerek mélyedése, a tengerhez közel eső kis tócsák, vízállások körül találjuk. Ilyen volt az is, melyre Tromsö szigetén (Észak-Norvégia) júl. 2-án bukkantam. A fészkét féltő anyamadár messziről megpillantva felszállt s a magasban fölöttem keringett, közben folytonosan oly hangon szólt, mely szakasztottan hasonlított ahhoz a bizonyos vákogó gyermekjátékhoz, melynél egy kis fanyélre erősített zsineg végén, kicsike üres hengeren feszülő hólyag van. Ez időben két friss tojás volt a fészekben, melyek hosszúkás, hengeres alakúak, sötét olajzöldes alapon hamuszürkésen foltozottak és barnásan rajzoltak. A hím és tojó egyaránt nagy gonddal őrzi a fészket és félti tojásait. Tanyáját magányos, elhagyott helyeken alapítja ugyan meg s a közelben nem is igen látszik más madarakat tűrni, de annyira zárkózottnak, mint azt sokan állítják, még sem tapasztaltam, mert közvetlen fészke mellett rebbentek fel egy hegyi réczét (Fuligula marila), melynek pelyhes fiókját alig 20 lépésnyire a buvárfészektől szedtem fel.

Nálunk őszi költözködéskor — tavaszszal csak egy esetben 1897 ápril. 16-án kaptam egyet a fiúmei öbölből, téli tollazatban — mutatkozik, főleg novemberben, s ekkor is ritkább, mint a sarki buvár. Találkoztam vele a Velenczei tavon, úgy egyik pozsonyi holt Dunaágban, de találták a Mezőség tavain, a Fertőn s egyébb vizeinknél. Életmódja hasonlít a sarki búvárához, úgylátszik azonban költözködéskor nem csupán tavakra, hanem a folyóvizekre is szeret szállni, míg a sarki búvár a tavakat keresi.

Élelme főleg halakból állván, mint a halasgazdaság ellensége mindenkor pusztítható.

3. NEM.

VÖCSÖK.

COLYMBUS *L.* 1758.

Vékony, hosszúnyakú, palaczkalakú madarak; hasadt uszólábuk ujjait csak tőben köti össze némi hártya; a hátulsó ujjon bőrkarély; a karmok körömszerűen laposak; a hosszúkás orrlyukak a csőr közepe táján; a csűd elül és hátul keskeny, oldala lapos, széles, hátul kis háromszögletü nyúlványokkal kétsorosan tüskézett; a farktollak hiányosak.

Tavakon, tócsákon tartózkodnak, nádlevelekből készült s nádhoz erősített úszófészket raknak, melynek anyaga a vízben rothadásnak indul, belseje is folyton nedves, s így a tojások fehér szine megsár-

gítja, bepiszkolódik. Szárazföldön esetlenek, totyogva járnak, de mégis jobban — félig-meddig felegyenesedve — mint a búvárok. Hangjuk erős; nyerítésre, korrogásra, pipegésre emlékeztető. Halakból, rovarokból, sőt növényrészekből táplálkoznak. Európában öt faj él, ezek mind előfordulnak nálunk, költeni azonban csak négy faj szokott tavainkon.

A BÚBOS VÖCSÖK.

Colymbus cristatus (L.) *1758.*

(Kép).

[Colymbus cornutus Briss. et Pall. (nec. Gmel.). — Lophaithyia cristata Kaup. — Colymbus urinator L. (fiat.). — Podiceps mitratus, patagiatus Brhm. — Podiceps longirostris Bp. — Podiceps cristatus Lath. — Podicipes cristatus Saund.]

Népies nevei: nagy vagy öreg bujár (Velenczei tó); király vöcsök; szakállas szárcsa (Erdély); bódorka; dáré vöcsök (Csongrád); kontyos-, bóbitás-, nagy vöcsök (Alföld); sokszor a vöcsök helyett: bujár, buvár, buár a nemi név.

Jegyei: körülbelül tökés récze nagyságú, de karcsúbb; fejtetején két szarvszerű tollpamat, mögötte az egész nyakat körülfogó dús finomszálú tollgallér; csőr egyenes gyilokalakú; álla és nyakának elülső része fehér.

Leírása. *Nyári* tollazatban az *öreg hím* feje teteje és tollpamatja barnásfekete, szintúgy a tarkó és azontúl a nyak felső részének egy darabja és a tollgallér széle, utóbbi azonban belül rozsdavörös; a szem és csőrtöve között feketésbarna; a szemek tája és az áll fehér; az egész fej színelosztása és tollazata olyan, hogy a madárnak sajátszerű ábrázatot kölcsönöz; egész felső test fekete barnásszürke, az egyes tollak kissé fakóbb szegéssel; a nyak alul úgy az egész alsó test fénylő atlaszfehér, az oldalak szürkés és rozsdásbarnás árnyalattal; a szárny sötétszürke, a kis- és vállfedő tollak úgy a szárnytükör fehér, miáltal a vállon és szárnyközépen két fehér, nagyon feltünő folt keletkezik; alsó szárnyfedők szintén fehérek; a szem karminpiros; a csőr orma úgy a töve barnás, szélei és az alsó káva sötét rózsapirosak, hegye fehéres; lábuk zöldessárga, az izületeknél és a lábújjhártyák szélein zöldes. Az *öreg tojó* hasonló a hímhez, csakhogy bóbitája és tollgallérja, úgy egész testnagysága is kisebb. (L. I. köt. IV. tábla).

Az *öregek téli tollazatában* a bóbita és tollgallér igen kicsiny, utóbbi fehér, alig rozsdás és keskeny fekete szegésű, a felső test szinei szür-

Chernel: Magyarország madarai. II.

Búbos vöcsök (Colymbus cristatus L.).

(20. lap).

késbe játszók, tehát fakóbbak mint nyáron; a csőr piszkos barnásvörös, helyenként világosabb.

A *fiatalokon* teljes kitolladzott korukban is alig láthatók a tollgallér és bóbita nyomai; fej és nyak szürkésen, fehérrel váltakozva, egész hosszában csikós, tigrises; a szem fehér, később sárgás s csak azután kapja karminszinét. A *pelyhes fiókák* is egész testükön feketeszürkén és szürkésfehéren hosszant csikosak, fejtetejükön karminszinű csupasz bőrrel; csőrük fehér.

Mértéke: *H.* 52—55; *Sz.* 18·8—19·5; *L.* 5—7·2; *Cs.* 4·2—6 cm.

Hazája az Ó-világban a 60° szél.-ig egész mérsékelt és déli Európa, Ázsia mérsékelt öve és Afrika északnyugati részei.* Nagyobb síktükörrel és nádságokkal váltakozó tavakon szeret tartózkodni, főleg ha tiszta vizüek s nem igen sekélyek, haltermők. A mi tóságainkon is mindenfelé előfordul, de kiválóan a Velenczei tavon, melynek — a szárcsával együtt — igazán annyira jellemző madara, hogy az itteni halászság, ha tőle madarak után tudakozódunk szinte legelsőbben a «nagy bujarat» említi.

A búbos vöcsök magyar földön költözködő madár. Első jelentkezésének országos középnapja: márcz. 23—24; de a főtömeg rendesen e hó végén s április első hetében érkezik. Nem egyenként, hanem kisebb-nagyobb társaságokban utazik.

Ez időben nagyobb állóvizeken, áradásokon, sőt megdagadt nagy folyamaink széles, lassabban folyó vízhátain is látható. Általában nem igen szeret repülni s ha egyes hajóval üldözzük, mindig bukva menekül előlünk, 50—150 méter távolságokat úszván a víz alatt. Nagy tisztásokon, lebukás után majdnem mindig lőtávolon kívül kerül ismét a felszínre, ha pedig elszámította magát s a hajó utána érkezett, éppen csak fejét dugja ki, s oly gyorsan tünik ismét víz alá, hogy alig marad időnk a fegyvert vállhoz kapni. Nádasok közelében lebukván, azok védelmét kihasználja s a nádszálak közt merül fel a víz mélyéből, melyek többékevésbé elrejtik szemünk elől. Ha azonban több ladikkal szorítják — főleg tavaszszal vagy késő őszszel — legtöbb esetben szárnyra kap s nagy szükségben, gyakran oly magasra is felemelkedik, hogy a sörét el nem érheti.

Repülés közben hosszú nyakát egyenesen előre, lábait hátra nyujtja, keskeny s aránylag kis szárnyait sebesen mozgatja, közbe-közbe fejét ide-oda forgatja s folyton kémlel. Elég gyorsan, kitartóan, de nem ügyesen repül, inkább csak egyenes irányt tarthat, vagy nagyobb

* Az afrikai búbos vöcsök némileg eltérő (*infuscata* Salvad.)

ívben kanyaroghat, feljebb emelkedhetik; de hirtelen fordulatokra, elvágódásokra, függélyes felkapásra, s nyílgyors lecsapásra nem képes.

A víztükörről felkapó vöcsök eleintén mindig egészen a víz szinén marad s rézsut emelkedik jobban jobban magasra; szintúgy leszálláskor is lassan rézsut ereszkedik alá, s a vízre mintegy reádobja magát. A repülő vöcsök képe messziről keresztalakú s fehéret mutat, csak közelről tünik jobban szembe furcsa palaczkteste és exotikus ábrázatja.

Miután téli tanyájukról visszatértek, egy ideig a tavak nagy tisztásain időznek, ritkán egyenként, többnyire szárcsák, réczék között kisebb társaságokban 3—4, sokszor 15—25 is; utóbbi esetben egymagukban is, más fajú madarak nélkül. Egyéniségüket azonban mindig megtartják s nem sokat törődnek a többi madarakkal, csupán a társaságban rejlő nagyobb oltalmat tartják szem előtt.

Április közepe felé kezdenek párosodni. Mindenfelé hallatszik ekkor haragos, nehezteló korrogásuk, mely *korrr*, *kuorrr* szótagokkal fejezhető ki, vagy nyerítésszerű, kellemetlen durva beszédjük, melyhez bizonyos *kökökök* hangzású szólás is társul. Találóan fejezi ki a velenczei halász az ő hangjukat, mikor azt mondja: «káromkodik».

A párokra szakadozott vöcskök szerelmeskedésük idejében egészen egymásnak élnek, nem törődnek sem sajátfajú, sem semmiféle más madárral, hanem kinézve bizonyos alkalmas helyet tanyájuk megalapítására, a megválasztott környéken tartózkodnak, uszkálnak, bukdácsolnak, még csak nagyobb távolságokra sem hagyván el egymást. Mikor a friss nád kibujt a víz fölé s oly magasságot ért, hogy fészküket elrejthetik, megkezdik a fészekrakást. A vöcsökfészek gömbölyű, lapos alakú s nedves, rothadó vizinövényekből (békanyálból) összehordott csomóhoz, egy darab felszakadt s elrothadt zsombékdarabhoz hasonló. Ebben a külsőben bizonyos biztonságot rejt, mert avatatlan szem csakugyan alig fog benne madárfészekre ismerni.

Legtöbbnyire a nádasok szélén, közel a síkvízhez található, nem a sűrü nádban, inkább a lengetegben. Maga a fészek közvetetlen a vizen úszik s csak egyes szálakkal van némileg a nádhoz is erősítve, hogy szabadjára ne kerülhessen. Mélyedése igen sekély, inkább csak homorulat. Ebbe az állandóan vizes és erjedő, trágyaszínű, éppen nem «melegséges» otthonnak látszó fészekben, április végén és május elején találjuk az első tojást.

Az egész fészekalj négy tojásból áll, melyek hosszúkás, mindkét végükön egyforma tompán hegyesedő alakúak, s eredetileg piszkos fehérek, de a vizes, szennyes, erjedő növényrészekből való fészekben, a

körülbelül három hétig tartó költés alatt, csakhamar bizonyos szürkés olajbarnásra szineződnek.

Tojásmérték: *H.* 54—57; *Sz.* 33—36 mm.

Az ingó fészekre a vöcsök mindig óvatosan csúszik fel, nehogy kiborítsa tojásait; szintúgy mikor a fészket elhagyja nem ugrik le róla, hanem lesiklik. Távozáskor azonban csőrével vizes gazzal mindig betakarja tojásait, így is gondját viselvén jövendő családjának. A párok felváltva ülik a fészket, bár a tojónak természetesen többször és tovább kijut a költésből, mint a hímnek. Mindketten nagy odaadással ragaszkodnak családi tűzhelyükhöz s míg az egyik költ, a másik a közelben uszkál, vigyáz a háztájra, hogy hivatlan vendég ne alkalmatlankodjék ott. A kikelt pelyhesek azonnal elhagyják a fészket s anyjuk hátára telepedve lépnek ki a nagyvilágba. Szinte kész uszók és bukók. Ha a két anya-vöcsökhöz közeledünk ladikkal, «mely hátán viseli fiait bugyornak» s kénytelen előttünk lebukni, fiastúl együtt merül a víz alá; de csakhamar felbukik ismét, s időközben hol itt, hol ott bukdosnak föl a kis csíkos vöcsökpelyhesek is, és folyton csipogva sietnek anyjuk után, mely félelmében, aggodalmában korrogásával hivogatja össze magzatait.

Szemes, vigyázó létére madarunk a tóságok nagy tisztásain a két nádrészlet közét elrekesztő «eresztő vagy czérnahálókban» rejlő veszedelmet jól ismeri, óvatosan kerüli azokat s ladikkal sem igen lehet abba beleszorítani: vagy idejekorán felrepül vagy hátrafelé bukik föl. Nem tudok esetet, hogy ilyen hálóban a vöcsök fennakadt volna; míg a «jeges buvárral» (Gavia) bizony sokszor megesik ez, nyilván mert nem ismeri, nem tapasztalta ki annak veszélyességét — hiszen otthona táján ilyen szerszámmal nem halásznak.

Nyárutójában vedleni kezd s téli köntösében költözködik el tőlünk.

Zömük szeptemberben távozik, az itt maradtak is lassanként elfogyatkoznak, míg végre november második felében, vagy ha a zord idő előbb köszönt be megfelelően korábban, utolsó hírmondóik is elhagyják tavainkat.

Tápláléka legnagyobbrészt halakból áll s mellékesen nyúl holmi nagyobb vizi rovarokhoz, férgekhez, növényekhez is. De begyében, gyomrában, mint a többi vöcskökében is, igen gyakran saját tollait találjuk egész pamatokban. Ezeket az emésztés könnyítése czéljából nyeli el. Ezért a mi tóságainkon, különösen ott, hol a költőpárok száma aránytalanul nagy az illető halasvíz területéhez viszonyítva, vagy a hol oly tömegesen mutatkoznak költözködési idejükben, mint pl. a Velenczei tavon — itt egyébként az első körülmény is fennáll — határozottan nagy károkat tehet

a halgazdaságnak. A halászati érdekek szempontjából tehát ilyen helyeken méltán pusztítandó és tizedelhető. Vadászata is sok élvezetet szerez, e mellett tömött tollú, ezüstfehér melle gyönyörű tollprémet szolgáltat, mely hölgyeink bekecsein, kalapjain, karmantyúin, félgallérján, takarókon ismeretes és keresett.

De oly vidéken, mint vöcsök dolgában az igazán «locus classicus» Velenczei tavon, husa is értékesíthető s a böjt szakában, mikor éppen legtöbb lövetik, áldás a környékbeli népségnek. Ekkor vannak ugyanis a nagy vadászatok s azt hiszem,. nem lesz érdektelen azok rövid leírását adni, mert igazán páratlanok.

A Velenczei tó (Fehérmegye) nagyságra honi tavaink között harmadik helyen áll s Székesfehérvártól keletnek fekszik. Alakja hosszúkás, délnyugatról északkeletnek, Dinnyés pusztától Velencze községéig terjedő. Legnagyobb hossza 11 km, szélessége pedig 2—3½ km közt változik, általában azonban déli része legszélesebb, de legvadabb is, azaz sűrű náderdőkkel, csuhusokkal benőtt ingó lápos. Itt csak kisebb sík víztükrök, «tisztások», csillannak föl a buja növényzet között, melyekhez a nádban vágott keskeny csapásokon, a halászság országos és viczinális útjain, juthatunk az itt divó laposfenekű ladikon. Evező nem járja divatját, a csónakot hosszú csáklyafával tolják előbbre s pihenésszámba megy, ha a vízhányó közönséges hosszúnyelű falapáttal evezgetnek. Odább a tó jellegét nagy tisztások és nádrészletek váltakozása teszi, meztelen szikes homokos partokkal. A nagy vizivadászatok rendesen tavaszszal, a jégpánczél eltakarodása után folynak le, azaz márczius utolsó harmadában és április első hetében. Rengeteg itt akkor a szárcsa és récze, s márczius végén még inkább április elején, a búbos és fekete nyakú vöcsök. A vadászatokat úgy rendezik, hogy a tavat déli végén, a nagy összefüggőbb nádságos részeken túl, egymástól körülbelül 150—200 lépésnyire haladó ladiksorral átfogják. A széleken néhány hajtóladik halad, különben pedig mindig két hajtóladik közt egy puskás; a hajtók szedik az elejtett vadat is.

Nemcsak az ország, de modhatnám Közép-Európa legjobb, legelőkelőbb puskásai gyűlnek össze itt e gyönyörű sportnapokra. Mikor a ladiksor előse a túlsó partot éri, a rendezők elkiáltják magukat: «Fordulni»! Szájról-szájra tovább száll a vezényszó s az egész raj befordul, halad lassan a tó északkeleti vége felé, folyton a partoknak szorítva a vadat, mely így szüntelenül a puskások feje fölött száll vissza, jó részük pedig a tó végén csoportosul össze s a vadászat végén tömegesen kap szárnyra, hogy a csónakok fölött visszamenekedjék.

Borzasztó lövöldözés keletkezik ekkor, melyhez az eddigi sűrű durogatás csak előjáték volt, a csata bevezetője; ez most a döntés. Elképzelhető fogalmat alkothatunk magunknak a puskatűzről, ha számba vesszük, hogy minden vadász legalább két duplacsövű fegyverrel, de sokan még egy harmadikkal — még pedig ismétlő puskával — is dolgoznak s átlag fejenkint 300 töltényt lőnek el.

A vöcskök e hajszákon majdnem mindig repülve kerülnek puskacső elé s főleg a nagyobb tisztásokról egyenként, vagy kisebb, de sokszor 20—25 darabból álló csapatokban törnek a vadászvonal felé. Legtöbbször elég alacsonyan, jó lövésnyire, sokszor azonban a két puskás közt menő hajtóladik fölött menekülnek, jól kiszámítva a két fegyveres hajó egymástól való távolságát s felismerve, hogy onnét jő a veszély, a mely ladikban két ember foglalt helyet. Gyakran azonban oly magasra is felkapnak, hogy lövéssel egyáltalán nem árthatunk nekik. A meglövött vöcsök, ha jól van találva, a szó szoros értelmében összetörik a légben, szinte hallatszik roppanása s mint egy gomoly vágódik a vízre.

A szárnyazott, sebzett azonnal elbukik s nem egyhamar kerül elő; a rézsút eső pedig, mint a vízszinére hajított lapos kő, egy kettőt ugrik s így adja be a kulcsot. Hogy mily rengeteg számban fordul meg itt ilyenkor e madár s minő kár származhatnék teljes bántatlansága esetén a halfenyészetre, azt eléggé megvilágítják a vadászati eredmények. A legtöbb egy napon ejtett búbos vöcsök eddig 499 darab volt, a rendes teríték 100—300 közt változik. Ha azonban azt hinnők, hogy a lelövés valami észrevehető hiányt okozna számukban, nagyon csalódnánk; alig csappantja meg őket s a vadászat után csak annyi látszik uszkálni a sík vizeken, mint előbb.

A VÖRÖSNYAKU VÖCSÖK.

Colymbus griseigena (Bodd.) *1783.*

[Colymbus subcristatus Jacquin. — Colymbus parotis Sparrm. — Colymbus rubricollis Gm. — Podiceps rubricollis Lath. — Podiceps subcristatus Bechst. — Colymbus cucullatus, naevius Pall. — Podiceps griseigena A. Brhm. — Colymbus vulgaris Scop. — Colymbus longirostris Bonnat. — Lophæthyia griseigena Sharp. — Pedetaithyia subcristata Kaup. — Podiceps canogularis Brehm. — Podicipes griseigena Saund.].

Népies nevei: vörös vagy dunai bujár (Velenczei tó); buvár vöcsök (Alföld).

Jegyei: valamivel kisebb az előbbinél, tollbóbitája nem kétágú s gallérja sincs, csak a tarkó és pofatollak végei hosszabbak, üstökösek; csőre fekete, tőben sárga; álla, torka ezüstszürke, fehéres szegélylyel; a nyak elől élénk gesztenyevörös; fejteteje, felső nyaka, háta fényes fekete; begye és egész alsóteste ezüstfehér, szürkés árnyalattal s itt-ott — főleg az oldalakon — ezüstszürke sötétebb foltozás nyomával; szárny feketeszürke, fehér szárnytükörrel; lábai piszkos sárga alapon erősen barnászölden foltosak, olyan rajzokban mint a tüzeshasú béka alja; szeme barnavörös.

Mértéke: *H.* 45—48; *Sz.* 16·5—17·5; *L.* 5—6·2; *Cs.* 3·7—3·8 cm.

Földrajzi elterjedése majdnem ugyanaz, mint a búbos vöcsöké, de inkább déli és keleti; északra nem megyen annyira, mint előbbi faj. Hazánkban minden nagyobb tóságon költ, bár sokkal kisebb számban, mint amaz. Azt tapasztaltam, hogy inkább kedveli a nádas, csuhus részekkel sürübben benőtt s kisebb tisztásokkal tarkított tavakat vagy nagy síkvizes tavaink ilyen részeit, mint azokat, melyeken kevés nádast s inkább nagy sík vizeket látunk. Hajdan, mikor a Velenczei tóval összefüggő dinnyési vagy alsó tó még létezett (1892-ben lecsapolták) s mely a leírt sajátságokkal bírt, ez a vöcsökfaj itt túlnyomóan költött, míg a tulajdonképpeni velenczei tavon csak elvétve találtam s ott a nagy vöcsök uralkodott. Életmódja is hasonlít emezéhez, úgy tojásai s fészke is, csakhogy megfelelőleg kisebbek. Hangja *kekk, kökk, kekk,* párosodáskor nyerítésszerű vonyítás. Költözködő madár s kissé később érkezik, mint a búbos vöcsök; első érkezésének országos középnapja április 2-ka. Tápláléka: elsősorban vízi rovarok, hinár, csigák; másodsorban kisebb halak is. Nem igen jön káros számba.

A FÜLES VÖCSÖK.

Colymbus auritus (L.) *1758.*

[Colymbus auritus Lath. Bechst. Pall. Mev. — Colymbus cornutus, obscurus, caspicus Gm. — Podiceps cornutus Lath. Bechst. Temm. Nils. Licht. Brhm. Naum. K. et Blas. — Podiceps arcticus Boie. Hom. — Dytes cornutus Kaup. — Podicipes auritus Saund. — Dytes auritus Sharp. — Podiceps slavus Bp.]

Jegyei: kisebb, mint előbbi, megtermett csörgőrucza nagyságú; fejbóbitája nagy, két tollszarvban felálló; a szemektől hátrafelé szélesbedő sávok aranyvörösek; gallér, fej és a nyak hátsó része fekete; homlok szürke; felső test feketeszürke; torok, begy és hasoldalak gesztenyevörösek; alsó teste, valamint szárnytükre fehér; csőre fekete, tőben vörös;

szeme biborvörös; lába szürke, az izületeken zöldes. Repülés közben igen tarka benyomást tesz.

Mértéke: *H.* 32·5; *Sz.* 13·8—14; *L.* 4·2—4·4; *Cs.* 2·7—3 cm.

Kiválóan északi madár, de költözködéskor előfordul Nyugat-Európában és Hollandiában, Franciaországban; Észak-Ázsiában és Észak-Amerikában szintén fészkelő. Nálunk nagy ritkaság s alig párszor került szem elé. A bécsi udvari muzeumban két magyarföldi példány (egyik a Fertőről) van. A Nemzeti Muzeumban levő magyar példány tőlem való s a Csallóközből származik; sajnos, elejtésének idejét nem tudhattam meg. A szabadban mindössze egyszer találkoztam vele, még pedig 1890 május 11-én három példánynyal a dinnyési tó börgöndi részén. Sajátságos tarkaságuk felreppenésüknél azonnal feltűnt s távcsővel tisztán kivehettem czifra, aranybóbitás fejüket, vörös nyakukat.

A FEKETENYAKÚ VÖCSÖK.

Colymbus nigricollis (Brehm) *1831.*

[Colymbus auritus Gm. (nec. L.) Naum. Buff.* — Colymbus duplicatus Müll. — Colymbus nigricans Scop. — Colymbus cristatus Möhr. — Podiceps nigricollis Brhm. — Podiceps recurvirostris, orientalis, bicornis Brhm. — Podiceps ambiguus Less. — Procoptus auritus Kaup. — Otodytes auritus Reichb. — Dytes auritus Gray.

Népies nevei: fütyülő- vagy csicseri bujár és kis bujár (Velenczei tó).

Jegyei: alig csörgőrécze nagyságú; csőre fekete, hegye — főleg az alsó káváé — fölfelé hajló; feje, egész nyaka, torka, felső teste fekete; szemei mögött sarlósan a nyak felé huzódva széles, felül aranysárga, lejebb aranyvörös tollpamat; szárnya szürkésfekete, fehér tükörrel; a nyak alsó része, a begy és alsó test oldalai rozsdásbarnák; alsó test fehér; lábai zöldesfeketék; szeme tüzes, karminvörös. A *tojónak* aranysárgavörös tollpamata kisebb, nem oly élénk, mint a hímé. *Téli tollazatban* felül sötétszürke, alul fehér, a nyak alsó részén szürkés árnyalattal, a tollpamatok hiányoznak. (Fejének képe: I. köt. X. tábla).

Mértéke: *H.* 28—31; *Sz.* 12—13·8; *L.* 2·8—5; *Cs.* 1·9—2·3 cm.

Európa mérsékelt és déli övét lakja, északra alig megy Norvégiáig s Németországban már ritka. Spanyolországtól Japánig s délen Afrikában

* Számos szerző, főleg a régebbiek, előbbi fajjal összezavarták; azért van oly keveredés az elnevezésekben.

közönséges. Nálunk is gyakori madár s nádas tavainkat népesíti, főleg azokhoz ragaszkodván, melyek sok vízinövényt, hinárt, békanyált (Characeák) éltetnek. Megint a Velenczei tó az, mely e vöcsök előfordulását és költését véve, igazi «locus classicus». Különösen az utóbbi években szinte évről-évre több keresi föl s nagy, százakat számláló fészektelepekben költ itt. Költözködő madár s első érkezésének országos középnapja április 11—12. Velenczén 11 évi megfigyelés szerint: kis csapatokban érkezik, melyek a mozgalom delelőjén mindinkább sűrűbbek és számosak; 20—30 darab, sőt több is akad egy-egy csapatban.

A megérkezők fészkelő helyök táján, a síkvizen együtt tartva úszkálnak, folyton hallatva *víb, víb, pib, víüb, víb bü bü, víüb bü bü, víüb bibi* szavukat. Ha üldözzük őket, bukdácsolva menekszenek, de ha igen nyomukon járunk, pl. több ladikkal, csakhamar szárnyra kapnak s alacsonyan a víz fölött jó gyorsan surrantgatnak odább. Magasra ritkán, csak nádasnak vagy puskásoknak hajtatva emelkednek, de sohasem annyira, hogy lövés el nem érhetné. Ilyenkor lábaikat villásan kétfelé vetik s fark hijával ezekkel kormányoznak. Repülésök általában igen sebes, de egyenletes. Megsebesültek a vízre esve, azonnal elbuknak s lőtávolon kívül mutatkoznak újra, tehát nehezen keríthetők meg. Megesik, hogy csapatba lőve, egy lövésre 3—4 darab esik le, de a vízre érve, mindannyi eltünik s jó vártatva az előtted leesők annyira mögötted buknak föl újból, hogy alig érhetők utól. A tavaszszal visszatérők legjavarészt már nyári dísztollazatban vannak, néhány az átmeneti kopottasabb köntösben. Májusig a párok szétszakadoztak, fészkeiket megrakták s kezdenek költeni. A fészkek kis kiadásban szakasztott olyanok, mint a búbos vöcsök fészkei, s főleg nem igen sűrű, kopottas kivesző nádasokban, velenczei szólással a «rigyákban», találhatók. Utóbbi tóságon, a hol nagy fészkelő telepjök szomszédos a danka sirály fészektelepeivel, oly sűrűen vannak fészkeik egymás mellett, hogy alig lehet ladikkal közéjük járni, a nélkül, hogy lépten-nyomon fel ne borítsunk közülök egyeseket. Mikor a telephez közeledünk s a madarak — úgy május első felében — rendesen négy, igen ritkán öt tojásból álló fészekaljukat kotolják, már jó messziről észrevéve hajónkat, mind lecsúsznak a fészkekről s betakarva tojásaikat, a mennyire hamarosan lehet, elhagyják tanyájukat, a tisztás felé menekülve, siránkozva. A tojások, mint a fészkeik is, hasonlók a többi fajokéihoz, csakhogy aránylagosan testük nagyságához mérten kisebbek. (XXXIX. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 43—45; *Sz.* 29—31·6 mm.

A kotlás 3 hétig tart s a párok felváltva ülnek. Telepeik nem tisztán, mert 20—30 szárcsa, néhány czigányrécze is fészkel közöttük, a

nélkül, hogy sokat törődnének e nekik ártalmatlan együttéléssel. Vöröses barnán és feketén hosszantcsíkos pelyheseiket, szintúgy mint a búbos vöcsök, hátukra veszik s úgy hordozzák, tanítván őket úszni, bukni. Minthogy a fiókák kikeltével a hinár, s Velenczén főleg a békanyál is, fel szokta magát adni, sokszor annyira, hogy a halász boszankodva kifakad: «ez a békanyál oly sűrű, hogy bepókhálózza még a halászgazda szemét is» — értvén így a nehézséget, mely a halászat gyakorlását akadályozza — a kis vöcsök-apróság sokszor belekerül ez áthatatlan szövevényességbe s nagy azok száma, mely hinaras esztendőkben életét így veszti. E mellett tojásaikat a vízi kigyó, vizi patkány, nádi kánya is erősen tizedeli, az öregek közt meg a piócza is vérengzik, mert a fészkén ülő anyamadár altestébe kapaszkodik, s a költés melegségében, odaadásában mindent felejtő madár vérét szívja. Egyszerre csak, vérveszteségtől elgyöngülve, lefordul s ha több vérszopó csimbeszkedett bele, el is pusztul. A gazdaságra közömbös madár ugyan, mert a halászatnak legföljebb ott árthat, hol tömegesen fordul elő. De tápláléka nem is főleg a hal, hanem mindenféle vízirovar, ezek álczái, nemkülönben növényrészek.

A KIS VÖCSÖK.

Colymbus fluviatilis Tunst. *1771.*

[Colymbus minor, hebridicus Gm. — Colymbus minutus Pall. — Colymbus pyrenaicus Lapeyr. — Colymbus parvus Belon. — Podiceps minor Lath. Bechst. K. & Blas. — Podiceps pallidus, pygmæus Brhm. — Podiceps fluviatilis Degl. — Podicipes fluviatilis Saund. — Tachybaptes fluviatilis Ch. List. B. U. St. — Podiceps tricolor Gray. — Podiceps noctivagus Temm. — Sylbeocyclus minor, Bp. — Sylbeocyclus europæus Macg.]

Népies nevei: apró, kis vöcsök vagy bujár; gombócz bujár (Velenczei tó); öklöm bujár; bütyök (Szabolcs m.).

Jegyei: valamivel kisebb a fogolynál; csőre rövid, egyenes: szárnya egyszínű; fején semmi bóbita; alsótest közepe fehér.

Leírása. *Nyári tollazata:* fejtető, hátsó nyak, torok és arcz barnásfekete; a fejoldalak és nyak elől vörösbarna; mell és has szürkésfehér, sötétebben és barnásan árnyalt, főleg az oldalakon, legfehérebb a has közepe; szárnyak barnásszürkék; hát feketésbarna; a farcsik táján egyes rozsdás, szőrszerű tollak; csőr fekete, hegyén kissé világosabb; szájzúg sárgás; lábai zöldesfeketék, belül sárgásabbak; szeme sötét barnavörös. *Őszi tollazatban* felül barnásszürke, alul fehér; a rozsda-

szín nyakán és fején egészen hiányzik s nyomait sárgás árnyalat pótolja. *Fiatalok:* torok, pofák sárgásfehérek, fejoldalak csíkosak.

Mértéke: *H.* 23—24; *Sz.* 9—9·8; *L.* 2·2—3·8; *Cs.* 1·6—1·9 cm.

Előfordul Közép- és Dél-Európában, Spanyolországtól déli Oroszországig, lemegy Afrika északi részeibe s keletre Kis-Ázsiába. Északon csak Svédországig találták, a hol már igen ritka. Észak-Amerikában szintén tanyázik. Nálunk közönséges; nádas ereken, sásos vízállásokon, kisebb tócsákon, tavakon, mocsarakban mindenütt előfordul, de sohasem oly nagy számban, mint az előbbi s nem is zárt, nagyobb fészektelepekben, hanem inkább egyesben, néhány párban költ kiválasztott területén. Költözködéskor nagyobb társaságokban látjuk s ilyenkor folyóvizeken, holtágakban, mindaddig elidőzik, míg csak a vizek be nem fagynak. Meleg forrásos helyeken át is telel néha. Tavaszi megérkezésének országos középnapja *március 19—20.* Nagy tavakon nem igen merészkedik, illetőleg nem szeret, a parttól messze távozni, azért ezeken mindig a szélek, a nádasok táján éldegél s a nagy, szabad vizeken ritkábban mutatkozik. Azt tapasztaltam, hogy az éjjelt a zsombékokon tölti (alighanem a többi faj is), mert egy esetben kora hajnalban ilyen zsombékos, lápos hely mellett hajókázván, közeledtemre mint a békák, úgy ugráltak onnét a vízbe; ezt Meszleny Bencze barátom is tapasztalta a Velenczei tavon.

Fészke és tojásai hasonlók a többi vöcskökéihez, de megfelelőleg kisebbek.

Tojásmérték: *H.* 36—37; *Sz.* 23—24 mm.

Hangja: *bib, bib, bib, bipib-pibbib.*

Tápláléka: vízirovarok és azok álczái; tehát nem káros madár, s bár észrevehető hasznot sem tesz, kiméletre méltó, mert vizek táján némileg mégis korlátozója a felesleges rovarszaporodásnak, mely a halászat szempontjából nem egészen közömbös ugyan — hiszen ettől hízik a hal — de mindenesetre számba alig jön.

II. REND.

HOSSZÚSZÁRNYÚAK.

LONGIPENNES.

Ide tartoznak a legkitartóbb, legszebb röptű madarak. Szárnyuk rendkívül kifejlődött, hosszú; farkuk általában közepes, némelyeknél azonban egyes farktollak túlságosan meghosszabbodottak; csőrük rendesen fejhosszúságú, ritkán rövidebb vagy nyúltabb, többnyire egyenes, csak a végén kampós, néha egyeneshegyű; lábaik a test közepéből nyúlnak ki, ezért ülés közben testüket vízszintesen tartják; a három előre álló ujj teljesen uszóhártyás vagy kivágott, fejlett karmú, a hátulsó ujj kicsiny, csenevész, sőt egy fajnál hiányzik is; tollazatuk — főleg alul — rendkívül dús, lágy, tömött, úgy, hogy vízre ereszkedve, alig süppednek be, hanem, mint a parafa, éppen csak a felszínt érintik; többnyire igen jó, bár nem gyors uszók, a szárazon ügyesen futnak, többen sziklákon is jól megkapaszkodhatnak; zsákmányukat rendesen a víz felszínéről vagy a földről szedegetik föl, némely faj a levegőből csap prédájára, miközben testével egészen belevág, belemerül a vízbe, az igazi bukáshoz azonban — oly értelemben, mint a búvárok — nem értenek; igen szeretik a társaságot, folyton csapatokban vagy legalább is többen járnak együtt; nagy telepekben, mocsarakban, nádasokban, sziklákon fészkelnek; tojásaik alapszine többnyire olajzöldes, nagyobb barna fröcscsenésekkel, foltokkal; táplálékuk halakból, vízi és szárazföldi rovarokból, kisebb rákokból áll, némely nagyobb fajok azonban madárfiókákat, tojásokat is rabolnak.

III. CSALÁD.

HOJSZAFÉLÉK.

PROCELLARIIDAE.

Az orrlyukak a csőr ormán, ritkán oldalain, szarucsövecskékben; a csőr egyenes, végén erősen kampós; külső és középső ujj egyforma hosszú, a hátulsó csenevész, inkább csak karma van meg; a világtengerek

lakói, szárazra csak pihenni és költeni szállnak; egyetlen fehér tojást tojnak; a hajókat követik s a kivetett hulladékokat felszedegetik; döggel, rákokkal, halakkal táplálkoznak. Nálunk, mint eltévelygett ritka vendég, eddig két faj mutatkozott.

4. NEM:

VÉSZMADÁR.

PUFFINUS *Briss.* 1760.

Lábaik meglehetősen hátul vannak s így testüket ülés közben kissé felemelve tartják; szárnyuk hosszú s eléri a fark végét, sőt azon túl terjed; farkuk közepes vagy rövid, néha hosszúkás, elkerekített vagy ékalakú; csőrük vékony, karcsú, az orrlyukak csövei rövidek, közel egymáshoz a csőrorom tövén vannak, nyílásuk elül ferdén fölfelé álló; testalkatuk karcsú; nyílszerűen ide-oda czikkázva repülnek; mély, hosszúcsöves odúkat kaparnak fészkelésre; zsákmányukat — leginkább különböző tengeri állatokat — a vízbe belebukva, csapva ragadják meg.

A BUKDOSÓ VÉSZMADÁR.

Puffinus puffinus (L.) *1766.*

[Procellaria puffinus L. — Pelecanus minimus Olaf. — Puffinus anglorum Temm. — Procellaria anglorum Kuhl. — Cimotomus anglorum Macg. — Nectris puffinus K. & Blas.]

Jegyei: galambnagyságú; a csőr (homloktól hegyéig) jóval rövidebb, mint a belső lábujj; szárny sokkal, körülbelül 4—5 cm.-rel hosszabb, mint a fark; első evező leghosszabb; a felső farkfedők feketék, alsók fehérek; az uszóhártyák sárgásak vagy szürkék, barnán erezettek. *Öregek:* a fejtető és fejoldal, egész felső test, szárny és fark fénylő feketebarna; alsótest fehér, csak a nyakoldalak alsó része sötétes, félholdszerű foltokkal s a farkaljának széle barnás színezettel; csőr ólomszürke; a láb zöldessárga, külső felén sötétebb; a szem sötétbarna. *A fiatalok* felül piszkos barnásszürkék, alul fehérszürkék.

Mértéke: *H.* 31—32; *Sz.* 23—24·5; *F.* 5—5·5; *L.* 4·5—5; *Cs.* 4·6—5 cm.

Elterjedése alig nyúlik fel a Sarkkörig; közönséges az Orkádokon,

Hebridákon, Shetlandon, s főleg Szt.-Kildán, az angol partokon és szigeteken, különösen Skóciának, Irlandnak nyugati partjain. Láthatjuk az Atlanti-Oceánon is, le a Kanári-szigetekig és Amerika partvidékén Braziliáig. Magyarországban egyetlen egy példány fordult eddig elő, mely Vernáron (Gömörmegye) 1871-ben lövetett s a Nemzeti Muzeumban áll. A Földközi és Feketetengeren élő fajtája a: *déli bukdosó vészmadár* (Puffinus puffinus yelkouanus Acerb. 1827), melynek felső részei világosabb barnák s alsó farkfedői is barnák. Fiume és a horvát tengerpart körül, az Ádriai tengeren, többször mutatkozik s egyes innét származó példányok a zágrábi orsz. muzeumban vannak.

A SZÜRKE VÉSZMADÁR.

Puffinus kuhli (Boie) *1835.*

[Nectris cinerea Keys. & Blas. — Nect. macrorhyncha Heugl. — Puffinus Kuhlii Brhm. — Nect. Kuhlii Mev.]

Jegyei: majdnem varjunagyságú; felül hamvasszürke, alul fehér; ékalakúan hegyes farka a szárnyak hegyén túlér; csőre valamivel hosszabb a csüdnél; csőrtöve agyagsárga, kampója szaruszürkés; lábai világossárgák; szemei sötétbarnák. A *fiatalok* alsótestének fehérségébe szürke szín vegyül.

A Földözi tengeren, az Azori- és Kanári-szigetek körül, nemkülönben Észak-Amerika tengerpartjainál él. A fiumei öbölben, a magyar tengerpartvidéken ez is előfordul s a zágrábi orsz. muzeum több példányt szerzett az Adriai tenger ezen részéből.

5. NEM:

HOJSZA.

PROCELLARIA *L.* 1758.

Orrlyukaik a csőrorom tövén egyetlen, hosszában ketté osztott, egyenesen előre nyiló csőben; a fark elkerekített vagy ékalakú; szárnyak hosszúak, a farkon túlérők.

A DOLMÁNYOS HOJSZA.

Procellaria haesitata Kuhl *1820.*

[Procellaria hasita Less. — Procellaria diabolica Lafr. teste Bp. — Procellaria rubritarsa Gould teste Coues. — Procellaria meridionalis, serrirostris Lawr. — Aestrelata hæsitata, diabolica Bp. — Adamastor hæsitata Bp. — Oestrelata hæsitata Dress.].

Jegyei: homloka fehéres, egyébként felül sötétbarna, különösen a feje feketésbe, háta pedig szürkésbe játszik; fejoldalak sötétesbarnák; szárnya feketebarnás, az evezők töve, a fark töve és az alsó farkfedők fehérek; csőre fekete; lábai sárgák, fekete úszóhártyával; szeme barna.

Mértéke: *H.* 40—42; *Sz.* 28·5—30; *F.* 13; *Cs.* 4—4·3 cm.

Hazája az Atlanti-Oceán melegebb része, a mexikói öböl és különösen az Antillák környéke; Európában nagy ritkaság. Néhányszor előfordult a franczia és angol tengerparton, de földrészünk belsejéből tudtommal nem került más példány azonkívül, melyet 1870-ben Dolinkiben (Szepesm.)* ejtettek s nem mint Brehm (Thierreich: Vögel III. 567. l. II. kiadás) s utána Friderich is (Naturg. d. deutsch. Vögel etc. 4. kiadás, 605. l.) mondja, Délmagyarországban. Tojásait még nem ismerjük, mert fészkelési helyeiről sem tudunk bizonyosat.

IV. CSALÁD.

SIRÁLYFÉLÉK.

LARIDAE.

Csőrük középhosszú egyenesen induló, éles kávájú, kissé hajlott ormú, hegyesen végződő, némelyeknél kampós s az alsó káván szögletes; orrlyukaik a kávák oldalain hasíték alakúak; középső ujjuk leghosszabb; csüdjük hosszabb, mint a középujj; hátsóujjuk kicsiny, egy fajnál hiányzik is; úszólábuk tökéletesen hártyás, csak egy fajé kissé kivágott; a homloktollazat — kivéve a halfarkasokat (Stercorarius) — keskeny, háromszegletű nyelvecske alakjában a csőr tövén előre nyulik; tollazatuk színe ivar szerint alig változik, évszak és kor szerint azonban igen; színezetökben

* Sharpe «A Hand-Book to the Bird. of. Great-Britain» 4. köt. 173 lapon «Dolinki» helyett «Zolinki»-t ir, a mi hibás.

a fehér, azután szürke és barna uralkodik; tengerpartok, állóvizek, folyamok mellékén élnek, rendesen nagy telepekben fészkelnek; halakból, lágytestűekből, rovarokból stb. táplálkoznak, egyes fajok kisebb madarakat, tojásokat is ragadoznak; prédájukat reptükben kapják föl vagy lecsapnak reá; hangjuk rikácsoló, reptük lenge és igen szép, könnyű; úszva testök hátsó részét, farkukat jól kiemelik a vizből.

A. ALCSALÁD.

SIRÁLYOK.

LARINAE.

Csőrük egyenes, végén összenyomott és többé-kevésbbé kampós; termetök gerle nagyságtól sas nagyságig változik; úszólábaik tökéletesen hártyásak; nagyobb szabad vizeket, tavakat, tengerpartokat laknak.

6. NEM:

HALFARKAS.

STERCORARIUS *Briss.* 1760.

Csőrük és lábaik sötétszínűek; orrlyukaik a csőr előrészén; a láb vértezése pikkelyszerű, érdes; a karmok ragadozó madárra emlékeztetnek, erősek, hajlottak, hegyesek, különösen a belső ujj nagy karmú; a fark középső két tolla meghosszabbodott; színezetök barnás, fehér igen kevés vagy nincs is tollazatukon; kisebb sirályokat megtámadnak, zsákmányukat elrabolják, apróbb emlősöket, madarakat, tojásokat is pusztítanak. Valóságos sirály külsejü ragadozó madarak. Ha sirályok közt egy sötétbarna, fürgébb reptű, látszólag szintén sirálynak tartható madarat látunk ősz idején vizeinknél, majdnem bizonyosra vehetjük, hogy ez halfarkas. Nálunk kiszínezett öreg példányok csak ritkán, többnyire fiatalok kerülnek.

A NAGY HALFARKAS.

Stercorarius catarrhactes (L.) *1766.*

[Larus catarrhactes L. — Lestris catarrhactes Ill. — Catarrhactes vulgaris Temm. — Buphagus catarrhactes Möb. — Catarracta fusca Leach. — Lestris skua Brhm. — Megalestris catarractes Bp. — Megalestris catarrhactes Dress.]

Jegyei: hollónagyságú; középső farktollai alig hosszabbak a többinél; csüdje kissé rövidebb mint a középujj karmostul; összecsukott szárnyán négyszögletű fehér folt látszik, különben főszíne sötétbarna.

Leírása. *Fiatalok:* fölül egyszínű sötétbarnák, alul valamivel világosabbak, a nyak és mell tájon egyes világos hosszanti foltocskák látszanak; erős csőrük töve ólomkék, hegye szarufekete; szemök sötétbarna; lábaik sötét ólomszürkék. Az *öregek* földszínű barnák, alul világosabbak s rozsdásba hajlók; a nagy evezők töve fehér, egyébként — a fark is — egyszínű feketésbarnák; egész tollazatuk azonban sötét rozsdássárgán hosszantfoltos; a csőrtő zöldeskék.

Mértéke. Fiumei példány: *Sz.* 39. *F.* 16. *L.* 7·1. *Cs.* 5·5 cm.

A nagy halfarkas a sarki tájak lakója s Amerikában a Hudson öbölben, Grönlandban, Európában pedig Izlandon, a Farők és Shetland, Orkádok és Hebridák szigetségein fordul elő, úgy szintén ritkábban az észak-norvég tengerparton. Tél idején Anglia körül s elvétve a német-alföldi, franczia, észak-német tengerpartokon mutatkozik. A szárazföld belsejébe nem merészkedik. Magyarországon eddig csakis a fiumei öbölben került egyetlen egy példány, melyre az ezredéves országos kiállítás alkalmával a fiumei főgymnázium gyüjteményében bukkantam.

A SZÉLESFARKÚ HALFARKAS.

Stercorarius pomatorhinus (Temm.) *1815.**

[Lestris pomarina Temm., Vieill. — Lestris pomathorina Brhm. — Stercorarius pomarinus Seeb.]

Népies nevei: vizi karvaly, halfarkas (Velenczei tó), mely név általános, a faj különböztetése nélkül.

Jegyei: jó varju nagyságú; a középső farktollak a fiataloknál alig 1 cm.-rel, az öregeknél 5—8 cm.-rel hosszabbodottak, de nem hegyesek, hanem egyforma szélesek, csak végük kissé keskenyebb; a csüd hosszabb, mint a középujj karmostól.

Leírása. *Öregek:* fölül sötét dióbarnák, alul valamivel világosabbak, a nyak elején — oldalt és hátul — a tollak hegye sötét rozsdasárga, a fark sötétbarna, láb és szem azonképpen. Az *egyévesek nyári tollazata:* fejtetőn csokoládészínű folt; a nyak, torok, begy, mell és has fehéres, a nyakon némi rozsdássárga árnyalat és barna foltozás, mely a begy táján

* Temminck helytelenül irta *pomarina.*

legerősebb s az alsó test oldalain sarlóalakú; a nagy evezők kormos feketebarnák. *Fiatalabbak* feje világos szürkésbarna sötét hosszanti foltozással, főleg a fejtetőn; egész alsó részük finom barna hullámvonalakkal tarkított; felső részük és a szárny sötétbarna, minden toll világos földszínű szegéssel; a csüd kékesszürke, az úszóhártyák feketék; szem sötétbarna; a csőr világos ónszínű, kampója fekete.

Mértéke: *H.* 41—43; *Sz.* 33—36; *F.* (a középső tollak nélkül) 12·5—13; *L.* 4·7—5·5; *Cs.* 3·5—4·2 cm.

A magas észak lakója s különösen Eszak-Amerikában gyakoribb, mint Európában és Ázsiában. Izland körül ritkábban kerül, mint Norvégiában. Őszszel délibb vidékekre vonul s ilyenkor az angol-, kevésbbé a franczia- és német tengerpartokat keresi fel. Nálunk — főleg szeptemberben és októberben — nagyobb tavainkon egyesek majdnem évenként előfordulnak; így a Fertőn, Balatonon. A Velenczei tavon csak egyszer láttam.

A NYILFARKÚ HALFARKAS.

Stercorarius parasiticus (L.) *1758.*

[Larus parasiticus L. — Lestris parasitica Macg. — Stercorarius longicauda Vieill. — Lestris longicaudatus Koch. — Lestris buffoni Boie. — Lestris crepidata Brehm (nec Banks), Friderich. — Lestris cephus Leach.].

Jegyei: csóka nagyságú; *az első két evező szára fehér;* főszíne szürkés; csőre kicsiny; a csőr hegyétől az orrlyukak széléig terjedő távolság akkora, mint utóbbi ponttól a káva tövére nyuló tollazat végződéseig mért távolság; az öregek két középső farktolla keskenyen hegyesedő nyársalakú s majdnem kétszer oly hosszú, mint a többi; a fiataloknál ezek a tollak szintén hegyesek s legalább 2 cm.-rel hosszabbak a többinél.

Igen hasonlít a következő fajhoz, azért a jegyeire külön figyelmeztetek.*

Mértéke: *Sz.* 30·3; *F.* 12·5; *L.* 4·3; *Cs.* 3 cm. (fertői példány).

Norvégiából való példányok: *H.* 40 (középső farktollak nélkül). *Sz.* 30—33; *F.* 12—12·5 cm., középső tollak: 19. *L.* 4·3; *Cs.* 2·7 3 cm.

A magas észak lakója s a Sarkkörnél délebbre már nem igen költ. Őszszel délre költözködik. Nálunk egy fiatal példány a Fertőn 1890 szep-

* Friderich (Naturgesch. d. deutsch. Vögel etc.) ezt és a következő fajt összecserélte. Dr. C. Floericke (Die Naturg. d. deutsch. Schwimm- und Wasservögel 276. l.) ráutal Friderich tévedésére, de maga is ugyanabba a hibába esik.

tember 29-én lövetett s Huszthy Ödön lékai gyüjteményét diszíti; egy másikat pedig a Velenczei tavon 1898 augusztus 30-án Meszleny Benedek ejtett el. (Kitömve birtokában).

AZ ÉKFARKÚ HALFARKAS.

Stercorarius crepidatus (Banks) *1773.**

[Larus crepidatus Banks. — Lestris richardsoni Swains. — Stercorarius crepidatus Dress. — Sterc. richardsoni Seeb. — Lestris parasiticus Schäff. (nec. Linné.) — Lestris parasitica Friderich.]

Jegyei: valamivel nagyobb mint előbbi; a középső farktollak az öregeknél sem oly hosszúak, mint amannál, legföljebb 9—10 cm-rel nyúlnak ki a többi közül s nem is oly nyársalakuak, inkább csak hegyük végződik hegyes ékalakban; *az első négy vagy hat evező szára fehér;* a csőr hegyétől az orrlyukak széléig érő távolság kisebb, mint az utóbbi ponttól a káva tövére nyúló tollazat végződéséig érő távolság; főszínük kormosbarna s nem szürkés. (Farkának képe: I. köt. III. tábla).

Leirása: E faj öregei kétféle színezetben fordulnak elő. Délibb vidéken gyakrabban egészen sötét kávészínű példányok akadnak, míg a magas északon csak világos alsótestűek;** utóbbiak hasonlítanak előbbi fajhoz, de jegyeik alapján megkülömböztethetők. Néha egy-egy költő pár hímje egyszínü sötét, a tojó ellenben világos alsótestű vagy fordítva; különösen ott találunk ilyen vegyes párokra, a hol az északi és déli példányok elterjedési köre érintkezik.

Az *öregek* (világos tollazatuak) fölül barnák, a fejtető sapkás rajzolata és szemtájéka, a szárny és fark legsötétebb; a nyak fehér, oldalt agyagsárgásba hajló, hátul szürkés, fehér szárfoltokkal; alsó test fehér, a begy- és hasoldalakon szürkésbarnán árnyalt, úgyszintén az alsó farkfedőkön; csőr szaruszínü; a lábak kékesek, lövött példányoknál azonban csakhamar olajzöldesek lesznek. *Téli tollazatban* hasonlítanak a szélesfarkú halfarkashoz (St. pomathorinus) csakhogy kisebb termetük megkülönbözteti e fajtól. *A fiatalok* (ezek és téli tollazatu öregek leggyakrabban kerülnek elő nálunk) feje és alsó részei fahéjbarnák vagy hamvasbarnák, sötétebb foltozással; fölső testük sötétbarna, rozsdás toll-

* Nálunk ezt a fajt szokták — hibásan — «parasiticusnak» nevezni.

** Némi analogia ehhez a dolmányos- és fekete varju (Corvus cornix és corone.)

szegésekkel. A csüd és lábujjak töve náluk sárgás, az úszóhártya és lábujjak előrésze ellenben fekete.

Mértéke: *H.* 44—46; *Sz.* 33·7—34·3; *F.* 13—14; *L.* 4·2—4·4; *Cs.* 3·2—3·6 cm.

A sarki-tájakon lakik. Fészkel a Shetland és Orkney szigeteken, a Hebridákon; Skóciánál délebbre nem költ. Skandináviában, a Jegestenger partvonalán Ázsiában és Amerikában szintén előfordul. Őszszel délre költözködik s ilyenkor — főleg szeptember-november közt — hazánk tóságain is rendesen mutatkoznak egyesek.

7. NEM.

SIRÁLY.

LARUS *L.* 1758.

Orrlyukak a csőr közepén, vagy a tő felé; fark egyenesen elvágott; lábukon mind a négy ujj megvan; ismertető jegyeiknél főleg az első öt evező toll színezete és rajzolata döntő. Inkább tengerparti fajok s vizeinken csak egy faj költ, a többiek csupán a költözködés szakában jelennek meg nálunk.

AZ EZÜSTÖS SIRÁLY.

Larus argentatus (Brünn.) *1764.*

[Larus fuscus Penn. — Larus glaucus Retz. — Larus argenteus Macg. — Laroides argentatus, argentaceus, argenteus, argentatoides, major, americanus Brhm.]

Népies nevei: A nagy sirályokat népünk nem igen különbözteti s így a nálunk megforduló Larus fuscus-ra s erre a fajra is általában csak «nagy sirály» járja, a Balatonnál még «Kata lúdja» is; az Alföldön: *lósirály, lócsér, lószemű sirály.*

Jegyei: jó hollónagyságú; erős csőre czitromsárga, az alsó káva vége előtt levő szöglet vörös, (a fiataloknál a csőr sötétes végű, egyébként testszínü, öregebbeknél barnás); a láb fiataloknál szürkés, majd szürkés testszínü, öregeknél halvány testszínü; a fiatalok szeme dióbarna (télen az öregeké is), az öregeké sárgásfehér; szemgyürű narancsszinü vagy sárga; az első két evező tulnyomóan fekete, belső széle szürke és hegye előtt fehérfoltos, a leghosszabb evezők vége fekete. Az öregek háta és szárnya halványszürke, különben egész tollazatuk fehér. Télen a fej és

tarkó barnásszürkén hosszant foltos. A *fiatalok* háta szürkésbarna alapon rozsdásfehéren foltozott; alsó testök szennyes fehér alapon szintén ilyen színűen foltos; fejök és nyakuk fehér, világos barnásszürke hosszanti foltokkal; farkuk fehér, de barnásfekete hegyű.

Mértéke: *H.* 57—60; *Sz.* 43—45; *F.* 16—17; *L.* 5·5—6·6; *Cs.* 5·2—5·4 cm.

Az északi, keleti tengerpartokat, az Atlanti-Oczeán északi részét lakja. Nálunk őszönte fordul elő, főleg szeptember végén és októberben s mint vendég nagyobb tavainkon meg is száll. Lövetett: Tisza-Földváron, Csepelszigeten, Kun-Szt-Miklóson, Fogarason, Uj-Fehértavon, láttam a Velenczei tavon. E fajnak sok változata, fajtája van, azért latin elnevezései sem tisztázottak. Minket érdekelhet a *déli ezüstös sirály* (Larus argentatus michahellesi Bruch. 1853.),* mely a Földközi tengeren, Adrián, Feketetengeren, Kaspi-tónál fordul elő s abban különbözik az északi törzsfajtól, hogy az öregek lábai sárgák és nem halavány testszínűek, hátuk szürkesége pedig kissé sötétebb. A *fiatalok* is sötétebbek s erősebben foltosak. Ez a fajta Fiume körül mutatkozik s költ is azon a tájon. A kikötő mindig tele van velük. Az Aldunánál többször látható; egy ízben Zichy Kázmér gróf és Meszleny Bencze barátaim szeptemberben Titelnél sokat találtak s közülök többet lőttek is; Zimonyban 1896. szept. havában szintén igen számos volt s több ott lövött példány volt kezemben (fiatalok). Ugyanitt 1897 augusztus 30-án magam is két darabot láttam a Dunán. A Nemzeti Muzeumban van két fiatal (Dunakesz 1875, Balaton 1892) és egy öreg ♂ Jász-Apátiból.

A HERINGSIRÁLY.

Larus fuscus L. *1758.*

[Larus flavipes M. & W. — Laroides melanotus, harengorum Brhm. — Clupeilarus fuscus Bp. — Larus cinereus Leach. — Larus argentatus Montag. — Leucus fuscus Kaup.]

Jegyei: hollónagyságú, valamivel kisebb, mint előbbi; az öregeknagy evezői feketék, mindegyiknek hegye fehér, az első (leghosszabb) evező fehér hegye után fekete, azután fehér folt, a második evező, fehér hegyét kivéve, külső felén egészen fekete, ez utóbbi szárnyrajzával

* A Nemzeti Muzeumban levő déli ezüstös sirályok latin neve gyanánt *Larus cachinnans* Pall. (nec Licht.) szerepel, de Bruch volt az első, a ki a Földközi tengeren élő példányokat leirta, azért a tőle származó elnevezést használom.

és kisebb termetével, sárga lábaival különbözik a Larus marinus — tengeri sirály — fajtól, melyhez különben hasonlít. A *fiatal* madarak evezői barnásszürkefeketék. A *tojó* kisebb a hímnél.

Az *öregek* háta sötét palaszürke, egyébbként fehérek; csőrük sárga, az alsó káva szöglete piros, lábaik sárgák. A *fiatalok* háta szürkésbarna, minden toll igen világos szürkésbarna szegéssel, egyébként fehér alapszínük a fejen és nyakon szürkésbarnán hosszantfoltos, úgy a begy tája is; az alsótest oldalai ugyanily színben habosak; alsó és felső farkfedők fehérek, barnásszürke harántszalagokkal; a fark sötétbarna, végén keskeny fehéres szegéssel, tőben fehéres csíkokkal; lábak sárgás testszínüek; a csőr tőben piszkos sárgás, legnagyobbrészt szarubarna; szem barna, az öregeknél fehérsárga.

Mértéke: *H.* 51—53; *Sz.* 41—43; *F.* 14·2—16; *L.* 5·5—6·5; *Cs.* 4·5—5·3 cm.

Európa északi és legészakibb partvidékeit, főleg a Sarkkörön túl, lakja s különösen Norvégia halomszigetein, sziklapartjain nagy telepekben költ. Télre a délibb tengerpartokat, Földközi tenger szigeteit is felkeresi.

Hazánkban mondhatni, rendes átvonuló faj, tavaszkor ugyan ritkábban, őszszel azonban gyakrabban feltűnik vizeinken, kivált nagyobb tavainkon. Szeptember végén s október elején kerül legtöbbször szem elé. A Velenczei tavon majdnem évenként észleltem, de nevezetes volt az 1894. év, mikor okt. első harmadában, nap-nap után több darab tartózkodott ott — csupa fiatal — s okt. 7-én este hat óra felé valóságos vonulást figyelhettem meg. Kis időközökben apróbb, nagyobb csapatok folyton jöttek K-ről (a Duna felől) vagy egy órán át s legalább 300 db szállt el így fejem fölött. A madarak közül lőttem is, így a fajt illetőleg a tévedés ki van zárva. Kiszínezett öreg példányok ritkábban kerülnek.*

* A Nemzeti Muzeumban van egy öreg ♀ 1847-ből Liptó-Szent-Miklósról s egy öreg ♂ 1875-ből a Fertőről. Ez utóbbit legújabb időben *Larus affinis* Reinh. (nem Reinch.) határozták meg. Az *affinis* szerintem csak földrajzi fajtája a *fuscus*-nak, mely a typikus példányokat, a Dwinától kelet felé, helyettesíti. (Analogia szerint *L. argentatus* — északi, *michahellesi* — déli.) A *fuscus*-tól az *affinis* csak abban különbözik, hogy valamivel nagyobb, háta világosabb palaszürke s lábai otrombábbak. A különbség azonban — a sok átmeneti alak miatt — csak akkor dönthető el biztosan, ha fészkelő helyükön lövött példányokat vizsgálunk.

A VIHAR SIRÁLY.

Larus canus L. *1758.*

[Larus hybernus Gm. — Larus procellosus Bechst. — Larus cyanorhynchus M. & W. — Laroides canus Brhm. — Larus cyanopus Bechst. — Larus Heinei Hom. — Larus citrirostris Brucii. — Larus kamtsatkensis Bp. — Gavia cana Bp. — Rissa nivea Baird.]

Népies nevei: kéklábu sirály, őszi halászmadár (Velenczei tó).

Jegyei: jó varjú nagyságú; az első evező fekete, második is fekete, de belső felén a tőnek eső rész a toll közepéig szürkés, mindkét evező hegye fekete, előtte azonban kerek fehér folt, mely a második evező belső felén kisebb, mint a külsőn (öreg); a *fiatalok*nál a két első evező feketebarna, a második egyszínű, az első hegye fehér, a tollgerincz mellett mindkét felén egy-egy fehér szemalaku folt. Egészben az öreg fehérszinü, csak háta halványszürke, télen fején, tarkóján szürkés vonalfoltocskákkal borított. A *fiatalok* feje szürkésfehér, a szem előtt sötétebb folt, tarkó és fej barnásan hosszantfoltos; hát és szárny szürkésbarna, a tollak töve sötétebb, szegése azonban világosabb; fark fehér, sötétbarna széles szegéssel; az erős csőr az öregeknél tőben sárgászöld, kampója sárga, a fiataloknál a kampó szaruszürke; az öregek lábai kénsárgák, a fiatalokéi sárgás kékesszürkék; szem barna. (Fejének képe: I. köt. IX. tábla).

Mértéke: *H.* 41—43; *Sz.* 36·2—40; *F.* 12·8—14·4; *L.* 5·1—6·2; *Cs.* 3·5—3·9 cm.

Közönséges madár Norvégiában, Oroszország északi részén, az Eszaki és Keleti tenger partjain, hol a mi danka sirályunkat helyettesíti. Magyarországon tavaszi és őszi költözködéskor mutatkozik; márcziusban, azután szeptemberben, október elején. Néha itt is telel.

A DANKA SIRÁLY.

Larus ridibundus L. *1766.*

I. tábla.

[Larus cinereus Scop. — Sterna obscura Lath. — Larus atricilla, naevius, Pall. — Larus erythropus Gm. — Larus canescens Bechst. — Larus capistratus Temm. — Larus brunneicephalus Cass. — Xema (Chema) ridibundus, capistratus Boie. — Xema pileatum Brhm. — Chroicocephalus ridibundus Eyt. —

$\frac{1}{3}$

DANKA SIRÁLY
LARUS RIDIBUNDUS (L)

KORMOS SZERKŐ
HYDROCHELIDON NIGRA (L)

St. de Nécsey ad nat pinx

Chromol Czettel és Deutsch Budapest

Gavia capistrata Bp. — Chroicocephalus pileatus Brhm. — Chroicocephalus capistratus Swinh.]

Népies nevei: sirály, csüllő (Alföld, Erdély); vízigalamb és nagy halászmadár (Fertő, Velenczei tó), hógalamb (Csallóköz), dunai halászmadár, sirálymadár, siráj, sirál; danka sirály (Szabolcsm.), kaczagó és nevető sirály.

Jegyei: majdnem varjúnagyságú, csőre nem igen erős, kissé kampós, orrlyukai, a csőr tövéhez közel, hasítékalakuak; az első két evező fehér, az egész toll fekete szegéssel, mely hegyén legnagyobb, a külső felén legkeskenyebb, sokszor az első evezőtoll hegye előtt meg is szakad s a fehérség az egész külső szélt elfogja.

Leirása. Az *öregek nyári tollazata*: egész fej csokoládébarna, mely szín a torkon lejebb terjed, mint a tarkón; a szem mögött félholdalakú fehér foltocska; hát halvány hamuszürke; nyak, egész alsórészük és farkuk fehér; a has és begy tája néha, a madár életében, rózsásan lehelt; a három első nagy evező csak fehér és fekete, a negyedik belső felén már hamuszürkés is, a többiek feketék és hamuszürkék, fehérség nélkül; a fiókszárny fehér és világos hamuszürke; lábak és csőr karminpirosak úgy a szemgyűrü és szem is. *Téli tollazat*: a fej fehér, a szem előtt kis feketés, a fül táján nagyobb szürke folt; a csőr hegye sötét szaruszínü, egyébként, valamint a lábak is, sárgásvörös. A *fiatalok* egész alsórésze fehér, úgy homlokuk is és a nyak oldalai; fejbúbjok és tarkójuk fehér alapon barnásszürke; a szem előtt kis feketés folt, úgy a fültájon is; a nyak felül világos rozsdásbarnán habozott, a hát barnás fehéresen szegett tollakkal, a hát alsó része világos hamuszürke, épp így a szárny is, de a középső szárnyfedők barnák, világosabb rozsdás és szürkés szegéssel; a harmadrendű evezők szintén ilyenek, a másodrendüek világosszürkék, az első rendüek, mint az öregekéi, de a fekete színt rajtuk feketebarna pótolja; a láb és csőr eleinte világos hússzínü, majd kissé megbarnul s később vörössárga lesz; szemük sötétbarna.

Mértéke: *H.* 39—41; *Sz.* 30·6—32·6; *F.* 11—14·2; *L.* 4—4·7; *Cs.* 3·3—4·5 cm.

Hazája nagy darab földre terjed; előfordul egész Európában a 60° é. szél.-ig, Ázsiában, s lemegy Afrikáig. Magyarországon a legközönségesebb vizimadarak közé tartozik; tavaknál, folyóknál, mocsaraknál mindenütt előfordul; helyenkint, mint a Fehérmegyei «Sárréten», a Fertőnek délkeleti részein s különösen a Velenczei tavon nagy telepekben költ. Kiválóan kedveli azokat a vizeket, melyek környékén vetések, szántó földek vannak.

Nemének legjellemzőbb madara s ha nálunk sirályról van szó, rendesen ezt értjük. Ő az a lenge, könnyü röptü szárnyas, mely tóvidékeink egyik igazi ékessége s a mocsaras rónák egyhangúságának is festői eleme. Elterül előttünk a síkság, fák és bokrok lombkoronáján alig akad meg a szempillantás, zöld és zöld a nádas, vizinövényes, pázsitos a környék, csak itt-ott barnállik a szántás, ugar vagy kisült gyep, avagy kisebb nagyobb síkvizek csillámlanak fel helyenkint, megnövekedve nagy «tisztásokká», rónavizekké, melyekben visszatükröződik a kék ég azon szépségében vagy felhős szürkeségében, s ha verőfény van, megfürdik bennök az aranyos nap képe, elszórva sugarait a sima vizek felszinén, hogy megkápráztassa a tekintetet. Ilyen vidék fölött «letyeg», kóvályog, ide-oda csapkod a sirálymadár, akárcsak fehér kendővel játszanék a szellő! Himbálódzik a levegőégben, lecsap a mocsárba, a vízre; sír, sivalkodik, rikácsol, kaczag hozzá s megeleveníti a képet. Különösen ha csapatosan látjuk, el-elgyönyörködhetünk rajtuk, mert nyugtalanságuk, repülésük merész szépsége, fehér szinük mind hozzájárulnak, hogy jelenségük megkapó legyen.

Még leszállva is szépek. Elevenen, fürgén futkosnak ide-oda a földön; úszva alig merülnek a vízbe, hanem fehér habokként fenn ringatódznak a szintájon, mintha csak lábaik merülnének abba.

A mint a szabad tengeren a sirályok kisérgetik a hajókat s hüséges barátai a hajósnépnek, úgy kisérik nálunk a vizenjáró réti embereket s köztük azokat, kiket keresetük legjobban a tóságokhoz, vizek környékéhez köt: a halászságot. Igazában az ő madaruk a sirály, s ők a «halászmadár» elnevezéssel el is ismerik ezt a viszonyt. Nem csoda tehát, ha a magyarság törzsökös hajtása, a halász, szemében figyelem tárgya. Ő kiséri legéberebben életjelenségeit, elszórakozik rajta fáradságos munkája közben, s üres perczeiben ladikjából feltekintget hozzája. Ez a közvetetlenség vitte reá arra a tapasztalatra, hogy a sirályok nyugtalan csapongásából, nagyon is «beszédes» viselkedéséből «förmeteges» idő közelgetésére következtessen s az eget is kémlelje, nehogy «valami váratlan idő» érje a láp szabadabb helyén. Arany János is, kinek lantja oly gyönyörűen tudta tolmácsolni az igazat és a magyarság faji életét, kifejezi ezt, mikor mondja:

«Rijjongva sirályként, mely zivatart érez.»

És ő is, Tompa Mihály is, együtt néztek és láttak jól a néppel, csakúgy mint éreztek. Mikor Tompa a Bodrogközt festi, lehetetlen nem látni magunk előtt a híven rajzolt képet:

«Hol vándor eszterágak
Lármás seregbe gyülnek,
És hablakó buvárok
Örvény ölébe tünnek,
Hol a *sirály* habokra csap,
Gyorsan miként a gondolat —
Midőn halászni megy».

Vagy a mint Petőfi irja:

«Itten a lapályon
Egy ér nyulik végig, még sem mozdul habja,
Csak akkor locsesan, ha egy-egy halászmadár
Szárnyával megcsapja».

S mikor ugyanő azt irja:

«És a *tó közepén gyorsszárnyú halászmadarak*
Hosszú szárnyaikkal le s fölszállonganak»

hát nemcsak azt tudjuk, hogy helyesen mondja, de azt is, hogy a danka sirályt érti, mert a csérek inkább a szélvizek fölött járnak.

Nem találó-e ez s nem látjuk-e a sirályt lecsapni gyorsan, ötletszerűen zsákmányára, vagy a vizet érintve le- és felsuhanni? És madarunk sírása, jajgatása a szabadvizek fölött, szinte példázója a zokogásnak, mikor mondjuk «úgy sír mint a sirály». Nevében is benne van a sirás, mely e jajveszékeléséből származott s mely költőinknél, mint jól festő jelző, majdnem mindig neve előtt szerepel. Vörösmarty is mondja:

«A csüllő sir, csapong
A puszta habokon».

De legigazabban Tompa következő sorai beszélnek:

«Hol jajongva rőpked, légben a gyors sirály
Ott vagyok én boldog . . .»

A maga személyét állítja oda a költő, mintegy tolmácsát a magyarság java magjának: hiszen hol volna nemzetünk gyökere, hazánk szive tája, ha nem ott az Alföld aranykalászos, lápos, rétes, fenekes rónáján, ott a hol a sirálymadár is — éppen e táj legjellemzőbb madaraként — jajgat, siránkozik??

De térjünk vissza a természethistória elakadt fonalához.

A danka sirály költözködő madár. Legnagyobb részök tél idejére bucsút mond vidékeinknek s azok, melyek a tóságok beálltával nyilt

folyóvizeinknél visszamaradnak s tengődnek, míg ezeket is elborítja a jégpánczél, inkább északibb tájakról szakadoznak hozzánk. A mieink a Földközi tenger, Ádria partvidékeire és délibb nyilt vizekre húzódnak s csak kikeletkor, a jégtakaró pusztulásával köszöntenek be ujra. Márczius közepe táján szoktak érkezni. Eleinte kisebb társaságokban, majd mindig nagyobb csapatokban tünedeznek föl s napközben is utaznak, hogy régi otthonuk táját felkeressék. Mert oda térnek vissza, a hol először látták meg a napvilágot, akár csak a fecskék, melyek évről-évre vissza-visszaszállnak régi fészkükhöz. Költési helyükre megérkezve, javarészt már nyári tollazatban vannak, fejük megbarnult, csak itt-ott találkozik köztük nehány fehér fejü, mely nálunk vedlik át, illetőleg kapja meg sötét sapkáját.

Utazás közben a párok már egymáshoz tartanak s czélhoz jutván, azonnal elfoglalják ismerős zsombékjukat, ott pihenve ki az ut fáradalmait. A régi fészket azonban elpusztította a jég, hó, tehát újat kell rakni. Költési tanyául a tónak, mocsárnak azt a táját szokták választani, mely nem esik egészen közel a parthoz s a hol régi nádtorzsok, szemetes buczkók magasodnak ki; szóval nem a tiszta nádast keresik, hanem a kopottas aggottast, a hol nádvágó, tolókasza nem igen dolgozhatott.

Még mielőtt a friss nád hajtásai felütnék hegyüket a vízből, már kezdik hordani a nádszálakat, tűzhelyük alapjához. Ha belefáradnak a munkába, nagy csapatba verődve kiszállnak valami közeli kopár félszigetkére, homokos partra s belepik azt, hogy csak úgy fehérlik rajta a száz és száz sirály, mint valami hófolt. Itt csevegnek, rikácsolnak, kaczagnak, egyesek a levegőben csapkodnak, a szélvizekben keresgélnek; majd az egész csapat «fellázong» iszonyú rikácsolással, kaczagással, felkerekedik mind magasabbra olyan hangzavar közt, hogy szédül tőle az ember füle. Kiszabadult tollas zsák tartalmához hasonlít a folytòn följebb és följebb emelkedő madársereg, a míg oly szörnyű magasságba jutottak, hogy a szem csak mint apró pontokat különböztetheti meg, ha ugyan megláthatja még. Itt a «felhők honában» szárnyukat elereszti, mint a sas, csendesen úsznak a légben s örvénylenek, köröznek, rikácsolásuk is alig hallatszik már le. Ilyen náluk az égi érzelem, a szerelem megnyilatkozása!

Rendkívül társaságszerető létükre fészkeiket is telepekben rakják. Szomszédságukban rendesen szerkők, csérek is fészkelnek, de nem telepjükön. Az építésben nem nagy mesterek. A nádat egyes helyeken egyszerűen letördelik, a víz fölé hajtogatják s erre vagy zsombékokra

száraz nádszálakból csonka kúpalakú fészket raknak, mely alkotmány tetejét kimélyítve, fűszálakkal, nádlevelekkel rakják és bélelik ki. A «Sárréten» (Fehérmegye), hol a tanyájukat nem tóban, hanem mocsárban találtam, még egyszerűbben építettek. Itt csupa zsombékot leptek meg, melyek hangyabolyszerűen, csillagsással benőve, emelkedtek ki a pár ujjnyi mély vizesből. Ezek tetejét kitaposva kis mélyedést csináltak s azt kirakták száraz sáslevelekkel. A Fertőn meg inkább lapos és kisebb fészkeket találtam, mint a Velenczei tavon, alakjuk sem volt kerek, hanem körtealakú. A fészkek kisebb nagyobb távolban állnak egymástól, néha azonban helylyel-közzel 2—3—4 össze, egymás hátára van építve; a fertői fészkeknél mindig a körtealak megnyulása szolgált össze, illetőleg egymás mellé. Manapság hazánkban úgy hiszem legnagyobb danka sirálytelep a Velenczei tavon lévő. Hajdanta a Tisza mellékén és egyéb tóságainknál is akadtak ily terjedelműek, de azoknak már vége, a vízszabályozások, lecsapolások nyomán örökre elpusztultak.

A velenczei telep úgy 3—4000 fészekből állhat, de fekvése évenként a nádviszonyok szerint változik. Ha ugyanis télen a tó jól be volt fagyva s a nádat «letolhatták», a telep szaggatott lesz, oda csomósodik a sirály, a hol «bukros» rigyák, le nem kaszálható nád maradt; ha meg a jégviszonyok nem engedték jól a nádvágást, sok «tavali» maradt, akkor a telep is összefüggőbb, egységesebb. Annyi bizonyos, hogy fészkelésök rendes helyét körülbelül megtartják, csakhogy utóbbi években újabb telepek is keletkeztek a tó más részein is, a mi a madarak szaporodását bizonyítja.

Április közepére a fészkek megépültek, sőt egyesekben már tojásokat is találunk. Java kotlásuk azonban e hónap második felére és május elejére esik. Egy fészekalj két, többnyire három, ritkán négy tojásból szokott állani. Tojásaik szinezete változékony, de főjellegük: agyagsárgás alapon kisebb szürkés és nagyobb kacskaringós, rendetlen alakú sötétbarna foltok; néha az alapszin kékeszöld vagy olajbarna a rendes foltozással.

Tojásmérték: *H.* 48—56; *Sz.* 35·8—38 mm.

A párok 17—18 napig felváltva ülik a fészket s igen ragaszkodnak jövendő családi boldogságukhoz. Ha ladikkal bejárunk telepjük közé, a közeli fészkek tulajdonosai azonnal felszállnak s borzasztó siránkozással csapkodnak fejünk fölött. Hatalmas a látvány, ha puskalövést teszünk itt. A dördülésre mind egyszálig rögtön felriadnak s olyanforma benyomást kapunk, mintha a zöld nádasból óriási hópelyhek az ég felé szállonganának. A következő pillanatban vad összevisszaságban, leírhatatlan zsi-

vajkodással lebegnek, vágnak ide-oda, sokszor alig pár méternyire suhanva el fejünk fölött, majd fészkeikre csapkodnak s ismét ladikunk felé; szinte átérezzük nagy féltésüket, keserű aggodalmukat. Épp így tesznek, ha valami sas, nádi kánya, gém vagy egyéb veszedelmesebb madár közeledte házi békéjöket megzavarja. Rögtön száz és száz sirály egyesül s közös erővel veti magát a hivatlan betolakodóra; csapongnak feléje, üzik, hajtják szörnyű sivítás, krekegés közt, míg csak biztos távolra nem kergették s rossz szándékát dugába nem döntötték. Otthonukhoz való féltékeny ragaszkodásuk annyira megy, hogy ártatlan madarakat sem igen türnek ott meg. Ezért fészkeik közt szárcsa-, récze-, vöcsökfészket nem igen találhatunk, hanem a megszállott területet kizárólagosan birtokolják. Nagy ritkaság, ha mégis merészkedik valami idegenfajú madár köztük költeni, s ezért mint különös esetet jegyzem meg, hogy egy izben a kis poczgémet (Ardetta minuta) találtam fészkelve a sirálytelepen, még pedig úgy, hogy egyik magasabban rakott sirályfészek oldalát kimélyítette s oda rakta tojásait.

A halásznépség egész nap a tóban «kódorogván», nádi kánya, gémek szintén gyakran telepjük közelébe kerülvén, napközben sok zavartatás éri őket s nem ülhetik nyugodt békében tojásaikat, hanem gyakran kénytelenek a fészkek fölött kóválygogni, zajongani. A jóságos nap azonban részt vesz a költés munkájában s melegsége segít akkor, mikor a gazdák elhagyják a fészket. Féltékenységük, családjuk gondos őrzése akkor hág tetőpontra s nyilvánul legodaadóbban, mikor fiókáik kikeltek. Ezek a barnássárga és párduczosan sötétbarnán foltozott pelyhes kis jószágok végtelen kedves állatkák. Néhány napig a fészekben maradnak s csak jobban megerősödve hagyják el, de még mielőtt kitollasodtak volna. Ilyenkor látogatván el a telephez, mindenfelé úszkáló, a nádalján bujkáló, mekergő sirály fiókákat láthatunk. Sebesen eveznek a ladik előtt s anyjuk hivogatóan repkedve vagy elejbök leszállva s a vizen ide-oda forgolódva, csalogatja őket a rejtekhely felé. Több évben fogtam ilyen pelyheseket — merítő hálóval könnyű dolog ez — s szabadon a kertben tartottam. Mindjárt első nap mindenféle ételmaradékot mohón falatoztak s egy hét mulva annyira megszelidültek, hogy élelmükkel közeledvén hozzájuk, a tyúkoknál és csirkéknél is bizalmasabban, örömük hangos nyilvánításával, félig futva, félig repülve siettek kezemből a nyujtott eleséget kicsipkedni. Különösen szerették a turós csuszát; ezt oly mohón kapkodták, hogy sietségökben szinte fuldokoltak. A legmulatságosabb azonban az volt, mikor úgy egy-egy ujjnyi sügért vagy más kisebb halat dobtam eléjök. Négyen-öten egyszerre neki estek s marakodtak a prédá-

ért. A melyiknek sikerült a foglalás, rögtön elosont a többitől s csak mikor biztonságban érezte magát, «igazította el» csőrében a halacskát s fejjel lefelé nyelte el. Megtörtént azonban, hogy a kis sirály szeme nagyobb volt mint a szája, s az aránylag nagy hal megszorult a torkán, úgy, hogy farka vége kiállott a csőrből. Ilyenkor nagyokat nyeltek s fejöket felemelgetve, nyakukat összerántogatva igyekezték a tulságos falatot legyőzni, valóságos bukdácsolást vittek véghez, a mit a halásznyelv így fejezett ki: «czikákulnak». Ez a kómikus czikákulás jó ideig tartott s mikor már sehogy sem volt eredménye, a sirályfiók vizhez szaladt, kortyokat nyelt, míg csak lecsúszott a veszedelmes csemege. Roppant falánkságuk megbámulni való volt.

A telepen az öreg sirályok fiókáikat eleinte majdnem kizárólag rovarokkal táplálják. Megfigyelhetjük, hogy a hímek, kajtárok — azok, melyeknek nem jutott pár — a fészkelés kezdetén a telep szomszédságában lévő síkvizeken nagy, zárt csapatokban úszkálnak, de a mint a költés megkezdődött, ezek a csapatok megfogyatkoznak s egész napon át — bizonyos vonalakat betartva, akár a csókák — a vízről a közeli vetésekre, szántásokra, majd vissza a vízre szállnak. Miért teszik ezt? Azért, mert a szántóföldön nekik is csak annyi dolguk akad ez időben, mint magának a mezei munkásnak, a szántóvetőnek. Szinte elfehéredik a barna szántás, hol az ekevas dönti fel a barázdákat! A sirályok százai követik nyomon s szedik a pajorokat, csimaszokat, kártékony rovar álczákat, rozsbogarakat; közbe egy-egy egér is beadja a kulcsot s cserebogaras években, a fákat körülrajzó erdő és lomb ellenségei sincsenek biztonságban. Mohón kapdossák, falják őket, akárcsak a fecskék a legyeket. Éppen májusban van a cserebogarak hónapja, összeesik ezzel a sirályok szaporítása, a tojások általános megfakadása. A temérdek éhes és roppant falánk állatkáknak tehát hordják a cserebogarakkal együtt az ezernyi kukaczot, férget, rovarpajort. Rengeteg mennyiségre van szükségök, mert a telep nagy és étkes. Elképzelhetjük hát, minő haszon háromlik a sirályok révén mezőgazdaságunkra, de erdő és gyümölcsgazdaságunkra is. A hal ilyenkor igen mellékes nekik; később is inkább silány kis halakat lakmároznak, sügeret, keszeget, a minek nagyobb értéke úgy sincs.

Miután a költés nagyfontosságú időszaka bevégződött, a fiatalok egy ideig ugyan még a telep táján maradnak, de mikor annyira «nevellődtek», hogy világba léphetnek, kiúsznak a nagy vizekre, majd az öregekkel együtt járnak a mezőkre s jórészt ott időznek rovarászva, időközben többször vissza-vissza nézve a vizekre is. Augusztusban azután eloszladoznak, kóborolnak ide-oda idegen tájakra, de nem költözködnek még. — Csak

mikor a hideg idő beköszönt s hajnalonkint «pöngő jég» keletkezik a tószéleken, hogy később jégpánczél fojtsa el a vizek lélekzetét, — búcsúznak el végleg. Egy részök azonban — kivált északibb vidékről valók — ekkor is nyilt folyókhoz huzódik, mint pl. a Duna rakodó partjaihoz s ott szedegeti a hulladékokat. Ezek már mind fehér fejűek, mert nyári, ékes tollazatukat felcserélték az egyszerű, az évszakhoz jobban illő téli köntössel.

A költés szakát kivéve, mikor jámborrá teszi a családi gond, madarunk óvatos, vigyázó állat; messze kerüli az embert, vadászt s lőtávolon kívül tart. E mellett azonban kiváncsi, mint rokonai is, a mi nagy torkuságával, kiváló ehetnémségével, de félénkségével is kapcsolatos. Valami szokatlan tárgy, feldobott papiros, kendő, tarka vagy vörös kutya megjelenése azonnal felkelti figyelmét, odaszáll s kémlel, noha kellően ügyelve biztonságára.

Táplálékát — mint már említettük — főleg kártékony rovarok, földi giliszták, pondrók, pajorok teszik, ezeken kívül — főleg költés után — apró halak, hulladékok, dög. Falánkságát tanusítja, hogy egynek gyomrában 10 darab tücsköt, 24 csimaszt és 48 lisztkukaczhoz hasonló kukaczot találtam. Mező- és némileg erdőgazdaságilag is nálunk kiválóan hasznos és kiméletre nagyon méltó madár. Hogy mennyire alkalmazkodott a mezőgazdasághoz s mennyire változott meg eredetileg halevő természete, annak világos példáját a Fertő vidékén tapasztaltam. Az utóbbi években ugyanis a hal *teljesen* kipusztult e tóból, a sirályok ennek daczára sem tágítottak megszokott helyeikről, hanem a part mentén levő nagy legelőkre, kaszálókra, mezőkre járnak s szöcskékből, bogárságból, kukaczokból élnek. 1897 szeptember végén ezernyi ezer vonuló sirálylyal találkoztam itt, melyek a tó környékének rovar-életét tizedelték. Rendes kezelésű, jól gondozott halastavainkon telepekben nem költ, az ott időszakosan megjelenő néhány darab kárt sem igen tesz, azokon a helyeken pedig hol sűrűbben, nagy mennyiségben fordul elő és telepesen fészkel, azt a parányi kárt, mit a halászatnak okoz, egyéb fontos és kiadó működésével százszorosan helyreüti. Daczára ennek, elég ellenséges lábon áll vele a vadász, különösen a koczapuskás és kezdő. Roppant virtust találnak ezek a veszedelmes emberi ragadozók a sirályok lepuffogatásában, főleg fészkelő helyök táján, mikor az aggódó anyamadarak majdnem bottal is leüthetők. A szegény halász tojásait is szedi konyhájára, a pénzsóvár — ha alkalma, összeköttetése van — tovább megy s nagy mennyiségben szállítja a tojásokat a vadkereskedőhöz, kiknek révén piaczra kerülnek, hogy a bibicztojásból nyalakodó «letört» világfiak jóhiszeműleg elköltsék. Az, hogy az étlap sirálytojást nem ismer, nem tar-

tozik a dologhoz, elég, hogy hasonlítsanak a bibicztojáshoz és ízesek legyenek. Pedig nagyon kár! Itt a természethistoria tanúsága nagyon helyén való.

Állati ellenségei közt legveszedelmesebb a vizi patkány (Hypudaeus amphibius), mely rendesen a sirálytelepek közelében, a zsombékokon, szintén telepekben rakja meg fészkét s lakmározik sirálytojásból, fiókából. A vizikigyó (Coluber natrix) azonképpen pusztítja tojásait, nemkülönben a barna rétihéja (Circus æruginosus) — ez a hires tojásrabló — valamint a dolmányos varju és szarka is, ha ugyan a sirályok éberségét sikerül kijátszaniok.

Mindenesetre fogadjuk védelembe a danka sirályt, mert vízkörnyéki tájainknak vonzó jelensége ő s megtelepedései, kisebb kiadásban, azokat a fölséges, óriási arányú madárképeket juttatják eszünkbe, melyek az északi madárhegyek táján, egész ősi mivoltukban bontakoznak ki; működése pedig — éppen tanyái körül — az emberi érdekeknek kiválóan hasznos.

A SZERECSEN SIRÁLY.

Larus melanocephalus (Natt.) *1818.*

[Xema melanocephalum Boie. — Xema caniceps Brhm. — Melagavia melanocephala Bp. — Gavia melanocephala Mev].

Jegyei: körülbelül akkora, mint a danka sirály, kissé tömzsibb, s rövidebbnek látszó; az öregek evezői majd egész fehérek, csak az elsőnek van külső felén vékony fekete szegése, a fiatalok nagy evezői feketésbarnák, fehér szegélylyel. *Nyáron az öregek* hasonlítanak a danka sirályhoz, de csőrük rövidebb, vastagabb mint előbbié, lábuk élénk korálvörös, nem karmin; fejök, kivéve egy kis fehér, félholdalakú foltot a szem mögött, fekete, mely szín a tarkóra, nyakoldalakra, a torokra egyformán lenyulik s élesen elvágott; egész alsó test fehér, életben rózsás lehelettel; fark fehér; hát világosszürke; szem sötétbarna. *Téli tollazatban* az öregek feje fehér, fiatalabb példányok fültáján szürkés folt; a csőr tőben sárgás, vége felé vörös, hegye sárga. A *fiatalok* csőre barnásvörös, elől feketés; lábak barnás hússzinűek; a szemen és halántékon feketebarnás folt, a hát ugyanily színben habozott; fark fehér, hegyén széles feketebarna sávoly.

Mértéke: *H.* 35—37; *Sz.* 30—31·5; *F.* 10—11; *L.* 5·2—5·4; *Cs.* 3—3·6 cm.

A Földközi- és Feketetenger partvidékeit s e vidékek mocsarait, tósá-

gait lakja. Közönséges a Dobrudsában, Kis-Ázsiában. NATTERER a bécsi udvari muzeum őre 1817 márczius 30-án fedezte föl Triesztben.

Hazánkban ritkán fordul meg, alig néhányszor látták, habár régebben állítólag a Tiszánál költött is.* Hiteles példány is csak kevés van honi gyűjteményeinkben; kettő a Nemzeti Múzeumban. Az egyik, fiatal madár, Pomogynál (Fertőtó) 1892-ben; a másik, gyönyörű kiszínezett öreg, a Velenczei tavon Gárdonynál 1894 május 8-án lövetett. 1896 márczius 26-án ALMÁSSY GYÖRGY dr. barátom Deliblátnál (Temesmegye) látott két darabot. Pancsován 1895 augusztusban három darabot lőttek; ezeket én nem láttam.**

A Drávafokon — MOJSISSOVICS szerint — hébe-hóba szintén előkerül. Gyakrabban — főleg vonuláson — a fiumei öbölben is mutatkozik. Innét valók a zágrábi múzeum példányai.

A KIS SIRÁLY.

Larus minutus (PALL.) *1776.*

[Larus atricolloides FALK. — Xema minutum BOIE. — Larus nigrotis LESS. — Larus pygmæus BARY. — Hydrocolæus minutus KAUP. — Gavia minuta MACG. — Chroicocephalus minutus EYT.].

Jegyei: léprigó nagyságú, de kissé tömzsibb és hosszabb szárnyú; gyenge csőre rövidebb a csüdnél; a másodrendű evezők végén levő fehér szegések a szárnyon keskeny harántcsíkban folynak össze; az öregek csőre karminbarnás-fekete, a fiataloké inkább sötétbarnás-fekete; az öregek lába rákvörös, a fiataloké hússzínű.

Leirása. *Az öregek nyári tollazata*: egész fej a nyak közepéig fekete; a nyak, a hát eleje, fark és farcsikja, valamint az egész alsó test fehér, utóbbi az élő példányoknál, főleg a begy táján, rózsás hajnalszínűen árnyalt; a hát közepe, valamint a szárnyak fölül halavány fehér-szürkék; az evezők végei fehérek; alul a szárny egészben palaszürkének látszik (kivéve az evezők fehér hegyét). *Téli tollazatban az öregek* feje fehér, csak a fültájon és tarkón vannak feketeszürkés foltok. A *fiatalok őszszel*: alul fehérek, a begy oldalain két sötét folt, felül túlnyomóan barnás palaszürkék, különösen a fejtető és hát egyszínű, egyébként a tollak fehér szegései e főszínt megtarkítják s a háton V alakú fehér raj-

* FRITSCH: Vögel Europa's. 469. l.

** Dr. KUHN L.: Torontálmegye madárvilága az ezredéves kiállításon. 63. l.

zot alkotnak; a szárny alul egészben fehérnek látszik (nem mint az öregeknél); a szárnyon a másod rendű evezők fehérszürke tükröt alkotnak; a nagy evezők külső széle és hegye úgy a fehér belső zászlónak a tollszármenti része sötét-palaszürke; a szélső farktollak egészen fehérek, a többiek vége azonban többé-kevésbbé feketeszürke, kivált a két középsőé. *Tavaszszal a fiatalok* háta egyszínű fehérszürke lesz, a szárny azonban olyan még mint őszszel, de a kis szárnyfedők világosabb barnák; a fej fehér és feketetarka, később egészen fekete lesz. Az öregek szeme feketebarna, a fiataloké sötétbarna.

Mértéke: *H.* 26—28; *Sz.* 21·3—23·6; *F.* 8·2—11; *L.* 2·2—2.7· *Cs.* 1·9—2·4 cm.

Európának inkább keleti részeit lakja s kiválóan a délkeleti tavakat. Azonban nagy számban a Ladoga tónál (60° é. sz.) s kisebb számban Észak-Németországban is költ. Leggyakoribb Közép-Ázsia mocsarain, nemkülönben a Volga torkolatánál. Ez a gyönyörű madár nálunk rendesen átvonul, bár előbb nagy ritkaságnak tartották. De vagy tíz évi megfigyeléseim bebizonyították, hogy úgy a Velenczei tónál, mint a Fertőnél, évenként sokszor százas csapatokban jelenik meg. Tavaszszal április végén s főleg május első felében mutatkozik, egyesek május végeig is kerülnek; őszszel leginkább szeptember első felében láthatók s leginkább csak fiatal madarak. Mióta a figyelem jobban feléje fordult, a Balatonnál is (Lepsény, Lelle) s a Csepelszigetnél lőtték. A Királyhágón túl — már előbb — 1858 május 18. Sztrigy-Szt-Györgyön, 1867 május 8-án Zeykfalván ejtettek el egy-egy példányt. 1897 aug. végén és szept. elején Temes-Kubinban az «alsó réten» láttam fiatalokat.

8. NEM.

CSÜLLŐ.

RISSA *Steph.* 1825.

Három előre álló lábujja van, a hátulsó hiányzik vagy csökevényes.

A HÁROMUJJÚ CSÜLLŐ.

Rissa tridactyla (L.) *1758.*

[Larus rissa Brünn. — Gavia hiberna Briss. — Gavia tridactyla Boie. — Rissa Brünnichi Steph. — Rissa cinerea Eyt. — Laroides tridactylus, rissa, minor Brhm. — Larus brachyrhynchus Bruch. (nec. Gould). — Cheimonea tridactyla Kaup.]

Jegyei: varjú nagyságú; hátulsó ujja hiányzik; feje fehér (fiatalok tarkóján szürkésbarna sarlóalakú folt, úgy a fültáján is ilyszínü folt); a négy első evező hegye fekete, a legelsők külső széle azonképen; az 5-ik és 6-ik evező hegye fehér, a fiatalok négy elsőrendű evezőinek külső széle és hegye fekete, a következő három evezőn a feketeség fogy, a többi evező fehér, külső fele szürke; az öregek nyáron egész fehérek, csak hátuk és szárnyfedőik halavány szürkék, télen a nyak hátul szürkés, a szem előtt kisebb, a fültájon nagyobb sötétes folt; a *fiatalok* háta feketés szürkén, barnásan habozott; a fark fehér, végén feketebarna szegéssel; a *fiatalok* csőre feketés-szürkészöld, majd zöldessárga, a véneké czitromsárga; a lábak piszkos hússzínűek a fiataloknál, később barnássárgák, majd feketés barnák; szem a fiataloknál fehér, később sárga, majd feketebarna; szemhéj tavaszszal vörös.

Mértéke: *H.* 38—40; *Sz.* 32—33; *F.* 12—13; *L.* 3—3·4; *Cs.* 3·5—3·6 cm.

E sirálynak hazája az Új- és Ó-világ sarki része. Télre Észak-Németország tengerpartjaihoz s nagyobb folyamaihoz is lejön, ritkábban délebbre. Nálunk nem közönséges jelenség, s néha-néha kerül elő a költözködés szakában. Lőtték: Luzsnón (Zólyomm.) 1849. márczius 24 ♀ téli toll. Losonczon (Nógrádm.) 1878 fiat. Drávafokon 1881-ben; Ruszkicán (Krassó-Szörénym.) 1894 márcz 30; Rahón (Máramarosm.) 1894 ápr, 1; Kisutca-Ujhelyen (Trencsénm.) 1894 április 2; Rozsnyón két darabot 1894 április 8. Ez az a sirályfaj, mely Norvégia nagy madárhegyeit rengeteg számban népesíti. Oly nagyszerűeknek mondták és írták le e sirálytelepeket, különösen a Nordkapon túl fekvőt, mely a Laxe- és Porsanger-fjordok közt kinyúló földnyelv végén, Svaerholtklubbenen van, hogy ez is egyik főösztökélője volt annak, hogy Észak-Norvégiát 1891 nyarán meglátogattam, szemtől-szembe gyönyörködve Európa legnagyobb s talán legjobban lakott madárhegyének képében. A leírások, miket az itt kibontakozó madáréletről, a sirályok számáról olvastam, a valóság mögött maradnak. Élben a Jegestengernek dülő 300 méter magas s egészben kétszer oly hosszú, számtalan kiugrással, párkányzattal, omlásokkal tarkított palakőzetfalat lepnek el az itt költő madarak. Egymás fölött rendezkedő ezernyi óriási gyöngysorokként mutogatják fehér mellüket, s ha a hajó ágyúja megszólal, a rakéták pedig sisteregve ívelnek át a madárbirodalomba, hogy ott elpukkanjanak, a lakosságnak körülbelől $^1/_5$ része szárnyra szabadul s ez is olyan hófergeteges felhőben tánczol, hullámzik, hogy egy világtájt, mint valami fátyol, eltakar. A milliónyi hang egy roppant bődüléssé olvad össze, mint a gőzhajók ködkürtjének bőgése; csapkodá-

suk, kavargásuk pedig elszédíti a tekintetet. 1891 július 20-án élveztem e felejthetetlen látományt, mikor a Nordkapot megkerülve, Vadsö felé hajókáztam. Láttam e sirályokat a szabad Jegestengeren is, midőn a tenger bizonyos pontjai fölött ezernyi tömegekben tánczoltak, s láttam őket a syltefjordi nagy madárhegy felé «hazaszállani», mikor is a tengerpart vonala — a meddig csak előre és hátra láttam — fehérlett egy végtelen hosszú fehér szalagtól: a fészkeikhez megtérő sirályok roppant menynyiségétől. Tartott jó ideig, míg a madárhegyhez értünk, de a hazatérő sirályok hosszú sora nem végződött el, folyton ott kísért a part mentén. Roppant is az a szám, mely ilyen madárhegyet népesít! Svaerholtra kiszámítható az ott lakozó sirályok száma, ha tudjuk, hogy a hegyfal 300 méter magas és 600 méter hosszú, vagyis 180.000 □ méter a fészkek lepte terület. Erre körülbelől 400,000 költőmadár kerül; az ifjakkal, még éretlenekkel együtt pedig vagy 2½ millióra tehetjük a madárbirodalom népességét! Nem lehet azt leírni, szóval kifejezni, micsoda élet zsibong itt; de a ki látta, az nagyszerűbbnek találja, mint előre képzelhette, s nem fogja soha sem elfelejteni. Herman Ottó 1888-ban e madárhegyet megmászta; a legtöbb kutató csak hajóról szemlélte.

Nálunk gazdaságilag alig jöhet tekintetbe.

B. ALCSALÁD.

CSÉREK.

STERNINAE.

A sirályoknál is kisebb, formásabb madarak; csőrük egészben kissé ívesen lefelé hajló, hegyes és nem kampós végű; csüdjeik alacsonyak; a hátulsó ujj hosszabb, mint a középujj ¼ része; úszóhártyájuk elül kissé kivágott; a szárazon többnyire egy helyben ülnek, nem futkosnak annyit mint a sirályok; a vízre csak lebocsátkoznak, ritkán maradnak ott tovább, vagy úsznak hosszabb ideig; legtöbben pocsolyák, mocsarak fölött, vagy nagyobb vizek szélein vadászgatnak, sokszor egy helyben függnek a vizek fölött s derékszögben lefelé hajtott csőrrel kémlelnek alá, aztán hirtelen lecsapnak, mintha kő esnék a vízbe s így kapják el élelmüket; zátonyokon, úszó szemetesen, leveleken, nádtorzsokon fészkelnek, többnyire csak pár nádszálra rakván tojásaikat.

9. NEM.

CSÉR.

STERNA *L.* 1758.

Belső és középujj közt az úszóhártya kivágott; a homloktollazat a csőr tövén előre nyúlik; a fark erősen villás, mint a fecskénél; kavicsos zátonyokon, lápokon, de nádtorzsokon is — leginkább fészek nélkül — mélyedésekben, ritkán (nádtorzsokon) lazán épült fészkekben is költenek.

A LÓCSÉR.

Sterna caspia Pall. *1769.*

[Sterna tschegrava Lepech. — Sterna megarhynchus Meyer. — Thalasseus caspius Boie. — Hydropogne caspia Kaup. — Sylochelidon balthica, Schillingi, caspia Brhm. — Thalassites melanotis Swains. — Sylochelidon strenuus Gould. — Thalasseus imperator Coues. — Sylochelidon melanotis Boie. — Helopus caspius Wagl. — Sterna major Ellm.]

Jegyei: majdnem hollónagyságú; erős, nagy csőre korálpiros; lábai feketék (fiatalok csőre vöröses, lábai barnásak): fejetetején, a tarkón túl érő, fekete folt; hát világosszürke; alul fehér, úgy a fark is; nagy evezők felül fehéres szürkék, a tollszár mellett és alul feketések.

Mértéke: *H.* 48—51; *Sz.* 40—43; *F.* 15—16; *L.* 4·2—4·5; *Cs.* 6—7 cm.

Földrajzi elterjedése: majdnem az egész világ; de mégis inkább déli faj s leggyakrabban a Kaspitónál, a perzsa öbölnél, Turkesztánban, Indiában, Khinában, Új-Zeelandig és Ausztráliáig; Amerikában Alaskától, Labradortól Kaliforniáig és Floridáig költ, még pedig telepesen. Európában a Földközi tenger partvidékein gyakoribb, de kisebb fészektelepei az Északi és Keleti tengernél is vannak.

Nálunk nagy ritkaság; csakis költözködéskor került egy-kétszer szem elé. 1804-ben Natterer atyjával együtt hazai mocsarainkat látogatván meg, Szegednél két darabot látott, melyeket biztosan felismert. Nagy sokára, 1889 ápr. 28-án, azután a Velenczei tónál mutatkozott egy öreg ♂, melyet Gárdony községnél el is ejtettek. Ez az egyedüli magyar példány a Nemzeti Múzeumban van.

A KACZAGÓ CSÉR.

Sterna nilotica Hasselqu. *1762.*

[Sterna aranea Wils. — Thalasseus anglicus Boie. — Sterna affinis Horsf. — Gelochelidon anglica, balthica, meridionalis, agraria, velox Brhm. — Laropis anglica Wagl. — Gelochelidon palustris Maccil. — Sterna risoria Brhm. — Gelichelidon anglica Gray. — Sterna macrotarsa Gould. — Sterna anglica Mont.]

Jegyei: majdnem csókanagyságú, de karcsúbb; csőre rövidebb a fejnél, erősebb mint egyéb csereinké s fekete; a fark nem hosszú s nem erősen villás; a hosszú szárnyak a fark végén túlterjednek; a láb kicsiny, fekete s meglehetősen kivágott úszóhártyás, csüd magas; nyáron a fejtető és tarkó fekete, télen fehéres szürke; az öregek nyáron felül kékes-hamuszürkék, alul fehérek; őszszel a fej felül fehéres lesz, a tarkón fekete hosszanti foltocskákkal s a szemen át is fekete foltocskákból álló sávval; a fiatalok feje és tarkója fehér alapon sötét hosszanti foltokkal borított, felül világosszürkék sárgásfehér és barnásfekete tollszegésekkel, melyek a szárnyfedőket is megtarkítják, alul szürkésfehérek, lábuk és csőrük feketebarna, szemök szürkés, az öregeké ellenben barna.

Mértéke: *H.* 31—32; *Sz.* 32—32·5; *F.* 12—14; *L.* 2·9—3·5: *Cs.* 3·5—3·8 cm.

Földrajzi elterjedése igen nagy, noha előfordulásának körében csak bizonyos pontokon gyakoribb. Így találták a mérsékelt Észak- és Dél-Amerikában, különösen Braziliában, Afrikában. Európában inkább a déli és különösen délkeleti részekben fordul elő s észak felé legföljebb az 58° é. szél-ig. Régebben Dániának egyes tavain, a német tengerparton közönséges volt, de ma már ott nagy ritkaság. Hazánkban egyedül a Fertőnél fészkel, s nincs tudomásom, hogy máshol is fészkelt volna. Magam is csak előbbi tónál (1889 nyarán), még pedig annak déli és délkeleti részein láttam nehány párt. E. Dombrowsky lovag szerint* 1887-ben Pomogynál (Mosonym.) fekvő kisebb tócsák körül helyenként nagy számban költött; én azonban 1889-ben fészkelő helyeit ugyanott hiába kerestem. 1897 július havában Csörgei Titusz elég gyakorinak találta a Fertő déli részén s öt darabot lőtt is. Régebben valószínüleg Apaj körül is költött, mint azt a nemz. múzeumban lévő 1838 jún. 29-én ott lőtt

* «Schwalbe» 1888. XIII. 59. l.

példány bizonyítani látszik. Lövetett egy db ♀ Drassónál (Alsó-Fehérm.) 1854 május 21-én is, mely Csató János gyűjteményében van. Egyéb magyar példányok csakis a soproni főreáliskolai, Huszthy Ödön lékai gyűjteményében s három darab a bécsi udvari múzeumban vannak, melyek mind a Fertőről valók.

Életmódjában a csérek, szerkők és sirályok szokásaiból egy-egy rokonvonást találunk. Többnyire a vizek szélén repkednek, de nem annyira a part közelében, mint a szerkők. Reptük könnyed, sirályra emlékeztető, úgy hangjuk is, melyet *he-he-he-ke,-he,-he* szótagokkal fejezhetnénk ki, hasonlít a danka sirály szólásához, s valóban kaczagásszerű. Fészkét kis zátonyokra, homokhátakra kapart mélyedés pótolja, melybe 2—3 tojást tojik; ezek színezete lényegesen nem különbözik a csérek tojásaitól.

Tojásmérték: *H.* 42—46; *Sz.* 30—32 mm.

Kisebb halakat, vizirovarokat, pókokat eszik, állítólag azonban kisebb madarak tojásait, pelyheseit is rabolja. E részben nincsenek tapasztalásaim, de ritkaságánál fogva nálunk gazdaságilag egészen közömbös.

A KÜSZVÁGÓ CSÉR.

Sterna hirundo L. *1758.*

[Larus albicans Marsigl. — Sterna fluviatilis Naum. — Hydrocecropis hirundo Boie. — Sterna macroptera Blas. — Sterna chelidon Lichtst. — Sterna pomarina Brhm. — Sterna Blasii Brhm.]

Népies nevei: kis halászmadár (Velenczei tó), halászcsér (Tiszamentén), halkapó (u. o.), halászfecske (Fertő), kiszvágó (Balaton), küszvágó, árvízhozómadár (M. Szecsöd, Vasm.); s általában Sterna és Hydrochelidon: csilla vagy csille (Jászberény), csélla vagy cséjja (Hevesm.), csérla, csérja, czerkó (Alföld), halászka; csilling (Duna-Drávaköz).

Jegyei: teste rigónagyságú, de hosszú szárnyaival és farkával nagyobbnak látszik; az öregek lábai és csőre élénk vörösek, utóbbinak hegye fekete; a csüd hosszabb mint a középujj karom nélkül; az első evező belső felén, annak hegyétől körülbelül 7 cm.-nyire, 5 mm. széles sötét hosszanti sávoly; fejtető és tarkó fekete, egyébként főszíne felül halvány kékesszürke, alul fehér.

Leirása. *Nyáron:* mell ezüstszürke, különben egész alsó test fehér; hát és a szárny felső része halvány kékesszürke; elsőrendű evezők sötétszürkék, a többi evező és a válltollak kékesszürkék csak hegyük fehér;

fark fehér, erősen villás, a két szélső toll nyársszerű mint a füstös fecskénél s ezek külső széle sötétszürke; szem dióbarna. *Télen* a homlok fehéres. A *fiatalok* homloka fehér a fejtető felé barnás árnyalattal, a tarkó feketés; a felsőtest halavány fakószürke, sárgásfehér és sötétbarna tollszegésekkel tarkítva; az alsó kar tája feketésszürke; a farktollak kékesszürkék fehéren szegve, a fedőkön sarlóalakú sötétebb foltozással; csőrükön némi barnás szín a vörösben és több fekete a hegyén; szem barna, világosabb mint az öregeknél; lábak hússzínűek.

Mértéke: *H.* 33—34. *Sz.* 25·8—28. *F.* 13·8—16·5. *L.* 1·8—2. *Cs.* 3·3—3·9 cm.

Földrajzi elterjedése: Közép-Európa, Észak-Amerika, Ázsiában főleg Szibéria s télen Afrika is, de a 62—63° ész. szél. túl nem igen megyen s a Sarkvidéken a *sarki halászcsér* (Sterna macrura Naum.) helyettesíti, mely e fajhoz igen hasonlit, csakhogy csőre egészen vörös, alsó teste szürkésebb s farkában a szélső tollak még hosszabbak. Ez az utóbbi faj nálunk még nem került, azért figyelmeztetek reája, mert esetleg előfordulhat. A küszvágó csér előfordulási körében nagyobb tavakat, tengerpartokat, nagy folyamok vidékét és torkolatát kedveli s ilyen helyeken, főleg kavicsos zátonyokon, szigeteken, sokszor nagy telepekben költ. Nálunk úgy a Duna mint Tiszamentén s egyéb folyamainknál igen ismert madár, valamint a Fertőn,* Balatonon s más tóvidékeinken is; a Velenczei tónál azonban nem igen számos. Mint költözködő madár április közepe táján érkezik s főleg e hó utolsó felében. Első érkezésének országos középnapja: *április 17—18.* Ez időszakban nedves rétek, folyók, patakok, mocsarak körül is nagyobb számban mutatkozik itt-ott, sőt oly pontokon is, hol különben nem látható. Rendesen május közepéig a nálunk költők mind megtértek fészkelő tanyáikhoz s párosodni kezdenek. Gyönyörű repülési mutatványok közt udvarolnak választottjuknak, ide-oda czikkáznak, vagy mint a kilőtt nyíl, szárnyaikat hátracsapva hasítják a levegőt, magasra fellebegnek, ide-oda «letyegnek», közbe-közbe éles, átható *kr-jé, krű-jé, krí-jéh, kri-é* szavukat hallatják, mely szenvedélyük tetőfokán *krek, krek, kr, kr, kre, kre* gyorsan ejtett hangokhoz hasonló. Különösen leszállásukkor hallhatjuk ezt a kerregő szólásukat, melyet egy ideig rendszerint még a földön is hangoztatnak.

Ha párjuk ott van a kiválasztott zátonyon vagy félszigeten, megnyujtott nyakkal, feltartott fejjel ide-oda forgolódnak, szinte dürögnek

* Mikor a Fertőből kidöglött a hal — Jukovits szerint — e madárfaj is eltünt a tóról s csak a halászat feléledésével mutatkozott újból.

előtte, folyton kríjegve, szaporázva, kerregő beszédjükkel. Leszállásuk is kecses, módos; hosszú szárnyaikat függélyesen felnyujtják s lassan teszik össze, rendes helyükre. Május végén a tojó 2—3 tojást tojik, melyek agyagsárga vagy barnássárga alapon violaszürkésen és barnásan foltozottak.

Tojásmérték: *H.* 37—43·5; *Sz.* 28·5—30 mm.

Fészket rendszerint nem épít; zátonyokon, szigetkéken, partokon, kopár félszigetkéken kapart mélyedésbe rakja tojásait. A körülmények kényszerűsége azonban néha mégis reáviszi, hogy fészket is építsen, s az alkalmazkodás, a viszonyokhoz való illeszkedés szép példáját találtam e tekintetben a Velenczei tónál, hol alkalmas kopár zátonyok és szigetek híjával kénytelen a zsombékokra, nádtorzsokra fanyalódni, melyeken, a sirályok fészektelepei szomszédságában, ő is tűzhelyet alapított s afféle, de kisebb kiadású, nádfészkeket épített, mint az utóbbi faj. Mindössze azonban csak 10—15 pár költ e tóságon. Nem volt tudomásom s mindeddig nem is tudok esetet madarunk ilyen fészkelési módjáról, azért eleinte mindig a partokon kerestem tojásait, csak tüzetes megfigyelés nyomán sikerült eltérését rendes szokásától, mint tényt, megállapítanom. A fészkek nem nagyon közel voltak egymáshoz, valamint a zátonyokon található rendes fészekgödrök sincsenek egymás hátán, noha közelebb, mint az épített fészkek.

Hazai vizeinknél általában nagy telepekben nem költ e faj; legföljebb 15—20 pár volt azokon, melyeket meglátogattam. Némely tengeri szigeten, tengerpartokon azonban sok ezer pár osztja együtt a szaporítás munkáját; ilyen tömeges tanyán a fészekgödröket lépten nyomon látjuk. A tojások szine csak úgy mint a körülbelül 16—17 napi kotlás után kikelt pelyheseké, remek példája az alakoskodásnak. Szem legyen az, mely a kavicsos talajon reájuk talál! Sokszor a telepjük kellő közepén apróra nézegettem a talajt s időbe került, míg a tojásokat, néha közvetlen lábaimnál, megláthattam; de mikor egy másik fészekre találtam, megesett, hogy az elsőt ismét csak a legszorgosabb kémlelés után lelhettem föl újra.

A küszvágó csér évenként csak egyszer költ. Nincsen ideje másodszor is magzatokat nevelni. Hiszen mire a fiókák kitollasodtak, repülősek lettek, augusztus felé nézünk, az öregek pótolták tollazatuk hiányait s készülnek a nagy útra. Egyideig ide-oda csatangolnak kisebb vizeinknél, folyóinknál s lassan-lassan eltünedeznek tájunkról; szeptemberben már alig látni egy-kettőt közülök.

Élelmöket a vizek szélén, a folyók fölött lebegve, lassú, egyenletes

szárnycsapásokkal, csőrüket pedig szögben egyenesen lehorgasztva kémlelik. Ha a víz színéhez közel jutott halacskát, keszeget, küszt pillantanak meg, hirtelen összecsapják szárnyukat s mint a kő esnek alá, belevágnak a vizbe annyira, hogy félig meg is fürödnek s úgy ragadják ki csőrükke prédájukat. Lecsapásuk oly erővel történik, hogy szinte csattanás hallható, mikor a vízre érnek. A vizet ritkán hagyják el, de a parti mocsarakat, réteket mégis fel-felkeresik, átkémlelik s egy-egy rovart, szöcskét is elkapnak a fűszálakról. Sokszor egy helyben is látjuk függni a légben akár a vércsét; rendszerint azonban nem szálldosnak igen magasra. Csak párosodáskor, vagy fészkeikről felriasztatva emelkednek oly magasba, hogy a lövés nem érheti el őket. Vadászgatás közben néhány mindig együtt tart, de a nélkül, hogy sokat törődnének egymással; nagyobb csapatokba, úgy mint a szerkők, szintén ritkán egyesülnek. Egyesek azonban a szerkő csapatokhoz, úgy a sirályokhoz is társulnak, mert a rokonfajok közelségét kedvelik.

Megesik, hogy zsákmányolás közben valami irigység is támad kettőjük közt, versenygés a konczért. Ekkor kríjjegve csapkodnak egymásra, kergetődzenek, de csak rövid ideig, mert általában csak látszólag mérges természetűek; a nézeteltérést hamarosan kiegyenlítik, a gyengébb enged s békében folytatják prédázó útjukat.

Mint a sirályok, ők is igen kiváncsi madarak. Feltünő jelenségeket azonnal szemügyre vesznek, arra tartanak s tájékozódnak. Lelőtt társukat fájdalmasan megsiratják, fölötte lebegvén. Kríjjegéskor csőrüket ki-kitárván, a hangot oly erővel szorítják ki torkukon, hogy szabad szemmel láthatjuk mennyire kidagad gégéjük. Nagygyomrúságuk majdnem szüntelenül táplálék után nógatja őket, s azért a nap legnagyobb részét folytonos vadászgatás, élelemkeresés közt töltik el, csak mikor jóllaktak, szállnak rövid pihenőre a tópartra, vagy valami szigetre, hogy az emésztés után újból kezdjék munkájukat.

Kisebb halak, mint a keszeg, sügér s különösen a küsz, valamint egyéb halivadék, ezek mellett azonban némely vizi és mocsári rovar, szöcskék is legjobban kielégítik izlésüket. Hazai vizeinken oly roppant számban helyileg sehol sem fordul elő, hogy a halászatnak érezhető kárt okozna s a mi kárt tesz, azt rovar táplálékával kiegyenlíti. Egészben tehát inkább közömbös madaraink közé tartozik s kimélendő, már csak azért is, mert bárhol is látjuk, mindenütt egyformán megszépíti a természetet kecses, szép tiszta megjelenésével, könnyű, előkelő szárnyalásával. Egy helyen azonban persze alig volna türhető, főleg ha rendesen és számosabban látogatna el oda halászgatni: rendesen kezelt halastónál.

No de ilyenek nem tesznek ma még túlságos számot az országban, piszrángoshoz meg úgy sem jár, mert a hegyeket kerüli, lévén ő az Alföld madara.

A KIS CSÉR.

Sterna minuta L. *1758.*

[Sterna Gouldi Hume. — Sterna metopoleucos Sam. Gm. — Sternula minuta Boie. — Sternula fissipes, danica, pomarina Brhm. — Sternula meridionalis, danubialis Brhm.]

Jegyei: teste pacsirta nagyságú; lábai és csőre sárga (narancsosba hajló), utóbbinak hegye fekete; homloka fehér; fejtető és tarkó, valamint a szemeken keresztül a csőr tövéig futó sáv fekete; felül halványszürke; alul fehér úgy farcsikja és farka is; a 2—3 evező sötét palaszürke, belső felükön széles fehér szegéssel, a második evező szárának töve sötétbarna, az első és harmadiké világosabb; a szárnyak hegye a fark hegyén túlterjed; a csőr majdnem kétszer oly hosszú mint a csüd; a szem barna. A *fiatalok* homloka sárgás árnyalatú, a fej hátsó része szürkés inkább mint fekete; hátuk sárgásszürke, világosabb tollszegélyekkel tarkítva; lábuk hússzínű.

Mértéke: *H.* 20—21; *Sz.* 17·4—18·3; *F.* 7·2—8·8; *L.* 1·6—1·7; *Cs.* 2·7—2·8 cm.

E parányi kedves kis uszómadárka a hidegebb övekből hiányzik, mert alig terjed fel a 60° ész. szél.-ig. Közönséges földrészünk nagyobb folyamainál, tengerpartjai körül, azok szigetein, zátonyain. Transkaspiában, Turkesztánban, India északi részein szintén honos. Tengerpartokon, nagyobb folyamterületeken és tavak táján költ. Inkább nyilt homokos, kavicsos kopár szigetségeket, puszta partokat kedvel, mint nádas, gyepes helyeket. Nálunk általában nem közönséges, helyenkint azonban akadnak egyes fészkelő párok, különösen a Duna kavicsos szigetein. Nagyobb tavainkon azonban költözködéskor, főleg május elején, mindig megjelenik nehány példány, mely élénkségével, mozgékonyságával és örökké friss lényével leköti a szemlélőt.

Tojásait afféle gödröcskékben s olyan helyeken rakja le mint az előbbi faj, sokszor annak társaságában. Szinük is hasonlít amazénak tojásaihoz, de kissé világosabb alapon hamvasszürkén és sötétbarnán foltozottak és rajzoltak. A tojó két hétig üli fészkét, még pedig a párok épp úgy mint az előbbinél, felváltják egymást s délben a nap melegére is számítanak. Hangjuk *krek, kréik* és szaporás *kekérrek, krié.*

Tojásmérték: *H.* 30—31·5; *Sz.* 22—24 mm.

Közömbös madár; kedves lénye követeli, hogy oltalomba fogadjuk. Az, hogy ujjnyi, tehát aránylag nagy halakat is fogyaszt, nem igen jön számba, mert tömegesen sehol sem fordul elő.

10. NEM.

SZERKŐ.

HYDROCHELIDON *Boie.* 1822.

Uszóhártyájuk erősen kivágott; farkuk nem fecskeszerű csak egyszerűen kivágott (mint a molnárfecskéé) és középhosszú; rigónagyságú — valamivel nagyobb és kisebb termetű — madarak; szinezésökben a szürke és sötét szín túlnyomóbb a fehérnél; inkább mocsaraknál, tavaknál, mint folyóknál és tengerpartoknál tartózkodnak; főleg rovarokkal s mellékesen hallal élnek.

A FATTYÚ SZERKŐ.

Hydrochelidon hybrida (Pall.) *1811.*

[Sterna leucopareia Temm. — Viralva leucopareia, indica Steph. — Sterna delamotte Vieill. — Pelodes leucopareia Kaup. — Hydrochelidon leucopareia Boie. — Sterna leucogenys Brhm. — Hydrochelidon similis Gray. — Hydrochelidon fluviatilis Gould. — Hydrochelidon leucogenys, nilotica Brhm. — Hydrochelidon delalandii Bp. — Hydrochelidon indica Swinh.]

Jegyei: valamivel kisebb mint a küszvágó csér; az öregek csőre és lába világos karminpiros; háta, szárnyai, torka, nyaka, begye hamuszürke; hasa palaszinű; feje és tarkója fekete; pofája, farkalja fehér: a fark meglehetősen kivágott, szürke, fehéren szegett tollakkal. *Télen* a homlok fehér, a fej hátsó része fekete szárfoltokkal; alul fehéres szürke. A *fiatalok* homloka fehér, tarkója fekete, alul fehérek; hátuk, válluk halvány agyagsárga, kissé rozsdás, szürkésfekete tarkázattal, a szárnyak kékesszürkék némi sárgás árnyalattal; fark világosszürke, végén sárgás és feketés foltozású; csőrük és lábaik vörösbarnásak.

Mértéke: *H.* 23·5—25·5; *Sz.* 22·5—24·5; *F.* 8—10; *L.* 2·1—2·7; *Cs.* 2·6—3·4 cm.

Európa déli s inkább délkeleti részein honos, nyugatfelé ritka;

Ázsiában Khináig; Afrikában Egyptomban és Nubiában fordul elő. Nálunk főleg az ország déli mocsarainál közönséges, így Titel vidékén, Temesmegyében, az aldunai és tiszai mocsaraknál; a velenczei tavon ezelőtt nem költött, de 3—4 év óta kis telepben rendesen fészkel itt valami 10—15 pár. Költözködéskor azonban a Balatonnál, Fertőnél s egyéb alkalmas helyeken is feltünik, főleg május első felében. Rendesen a másik két szerkőfaj társaságában látni, de rekedt *khök, kjök, kjök, khök, krök, kherk* vagy *krehk* hangja által kiválik azok közül. Legjobban szereti az oly mocsarakat, tavakat, melyek nádasokkal, sással, vizinövényekkel és tisztásokkal váltakoznak, itt-ott hinarasak s nedves kaszálókkal, sisákos, bakacsos posványságokkal, legelőkkel határosak.

Fészkét junius elején találtam; gondosabban van építve mint a kormos szerkőé, a mennyiben anyaga valamivel bővebb. A fészkek közel egymáshoz nádtorzsok, lengeteges nád közé gyülemlett szemetes részeken voltak.* Leginkább három tojást találtam bennük, melyek hasonlítanak a kormos szerkő tojásaihoz, de valamivel nagyobbak s alapszínük inkább kékeszöld, szürke és sötétbarna foltokkal, csikokkal tarkítva.

Tojásmérték: *H.* 37·9—39·2; *Sz.* 28—30·3 mm.

Táplálékát és gazdasági jelentőségét a kormos szerkőnél tárgyaljuk.

A FEHÉRSZÁRNYÚ SZERKŐ.

Hydrochelidon leucoptera (Meisn. & Schinz.) *1815.*

[Sterna leucoptera Meisn. & Schinz. — Viralva leucoptera Steph.]

Jegyei: valamivel kisebb a rigónál; az öregek csőre feketés karminszinű, lábaik rákvörösek; fej, nyak, egész alsó és felső testük a farkaljáig fekete; a fark és fedői fehérek; a szárny felül szürkésfehér, legfehérebb a hajlásnál; alsó szárnyfedők feketék. *Télen* a fej felső része, tarkó, fültáj feketésszürke és fehér, a szem előtt fekete folt; homloka, pofái és egész alsó része fehér, úgy a fark is; felül világosszürke, a szány alján szürkésfekete, a szárny hajlása fehér. A *fiatalok* háta szürkés alapon feketésbarna és világos rozsdaszínű tollszegélyekkel tarkázott, a váll és farktollak barnásfehér szegésüek; csőrük és lábuk halványabb. A szem barna.

Mértéke: *H.* 21—22; *Sz.* 20·6—22·5; *F.* 7—8·7; *L.* 1·9—2·1; *Cs.* 2·2—2·4 cm.

* Az Aldunánál vizirózsa leveleken is fészkel.

Ez is déli és délkeleti faj s egész Ausztráliáig honos, sőt ott is előkerül. Hazánkban egyes párok a következő faj telepeiben fészkelnek, de soha sem nagyobb számban. Vonuláson rokonai közt — főleg május közepe felé — mocsarainknál rendesen látható s főleg fekete testével, fehérnek látszó szárnyaival kitarkállik közülök. Láttam a Fertőn, Velenczei tavon, az Aldunánál. Hangja nem oly rekedt s gyengébb, mint előbbié, inkább a kormos szerkő szólásához hasonlít, melylyel táplálék, életmód, gazdasági jelentőség tekintetében is körülbelül megegyezik.

A KORMOS SZERKŐ.

Hydrochelidon nigra (L.) *1758.*

I. tábla.

[Sterna nigra L. — Larus fissipes Marsigl. — Sterna fissipes Lath. — Larus merulinus Scop. — Hydrochelidon fissipes Bp. — Viralva nigra Steph.]

Népies nevei: sörje, sorja, kis fekete halászmadár (Velenczei tó); sorgya (Barbacsi tó, Sopronm.); földi b.sziga (Somogym.); czigánycsér (Bács-Bodrogmegye); czerkó, szerkó, szerkő (Alföld). Az utóbbi nevek mind a három Hydrochelidon-fajra járják, egyenként nem különbözteti őket a nép, de *czérla, csille, csilla, cséja, cséla, halász-* vagy *lápi fecske, halászka* stb. is, mint gyűjtőnév, néhol általában a Hydrochelidon- és Sterna-fajokra használatos.

Jegyei: teste alig rigónagyságú; fejtető és tarkó minden évszakban fekete; háta és szárnyai, a farcsíkja, farka hamukás szürke, a fiataloknál barnásan és túlnyomólag rozsdasárgásan tarkázva; csőr és lábak vörösesfeketék, utóbbiak valamivel világosabbak a csőrnél; szárny felül hamvasszürke, alul fehéres. (L. I. köt. II. és IV. tábla).

Leírása. *Öreg hím nyáron:* fej, nyak fekete; a begytől hátrább a fark felé a feketeség mindinkább szürkésbe játszik; hát kékes hamuszürke, a fark felé világosabb; farkalja fehér; a fark kevéssé kivágott, világosabb szürke, mint a hát. A *tojó* alsó teste inkább szürke, úgy a nyak is szürkésfekete. *Télen:* homlok és alsó test egészen fehér; a begy oldalai szürkések; a szem mögött feketés folt; a fark világosabb szürke, mint nyáron; a felső karcsont táján feketésszürke. A *fiatalok* hasonlítanak a téli tollazatú öregekhez, de hátuk barna és sárgástarka, úgy a szárnyfedők és a fark is.

Mértéke: *H.* 21·5—22; *Sz.* 20—22·5; *F.* 7—8·9; *L.* 1·5—1·9; *Cs.* 2·4—3 cm.

Hazája Európa mérsékelt része a 60° ész. szél.-ig, számosabb

azonban délen; Észak-Afrika és Ázsia legnagyobb része a mérsékelt és déli övben; az Amerikában élők némileg eltérnek a typikus madártól, sokan ezt más fajtának tartják (Hydrochelidon nigra surinamensis). Magyarországban nagyobb mocsarak, posványságok, tavak vidékén mindenütt igen számos s egyik legközönségesebb jelenség. Különösen a nádasokkal, vízirózsákkal és egyéb lápi növényekkel benőtt, helylyel-közzel nagyobb síkvizekkel váltakozó sásos, csuhus területeket kedvel, melyek közelében legelők, rétek, mezők terülnek el. Folyóknál általában nem igen tartózkodik a szerkők egyik faja sem, de költözködéskor mégis gyakran látni nagy seregekben a Dunán, Tiszán s kisebb társaságokban ezeknél jelentéktelenebb folyamoknál, folyócskáknál is. Tavaszkor áprilisban kezd jelentkezni s számban folyton megnövekedve, a vonulók főtömege e hó végén és május első napjaiban mutatkozik. Ilyenkor tóságainkon csakúgy hemzsegnek százas és ezres számban, kisebb-nagyobb csapatokban.

Ha a sirályok a tó varjai, úgy a szerkőket bizvást a tóságok fecskéinek mondhatjuk. Egész nap tevékenységben, lassú, ingó, szabályosan lengető szárnyalással röpködnek pár méternyire a vizek szélén, a partrészek fölött, sőt rendesen bekalandozzák a közeli legelőket, réteket is, folyton le-lecsapkodva, a különféle rovarokat, szöcskéket, sáskákat szedegetve. Igen élénk, társaságkedvelő madárkák, beszédesek s repkedés közben szüntelen hangoztatják *gik, khik, khük, kjük, klük, khirr*, lágyan, röviden ejtett szavukat vagy *klüé, klié* nyújtottabb hivogatójukat. Mikor elfáradtak, meztelen szigetkékre, zátonyokra, partokra, vizből kiálló karókra, nádcsomókra, szárogatásra kiemelt halászvarsára szállva pihennek meg. Az Aldunánál azt is láttam, hogy az egész társaság a vízből kinyúló fűzbokrok ágain üldögélt, kénytelen volt, mert az árvíz mindent elöntött s így nem akadt más nyugvóhelyük. Ha prédát látnak, vagy rézsut csapnak le s felkapva a falatot, odább sietnek, vagy egy ideig lebegnek zsákmányuk fölött s levágnak hozzá, de nem oly erővel és hirtelenséggel, mint a csérek. A vizet ilyenkor csak meglebbentik, szinte megcsókolják, a nélkül, hogy belevágódnának és felszíne alá merülnének. Mint igazi tavi madár — már csak arányiságánál és könnyűségénél fogva is — nagyobb szelek ellenében tehetetlen repülő képességével nem merészkedik tengerek közelébe menni, hanem szorosan a szárazföld állóvizeihez s azok partjaihoz ragaszkodik. Általában bizalmas, szelid állatka s ha látja, hogy nem bántalmazzák, állattól, embertől nem igen fél. Alig néhány lépésnyire röpköd hajónk mellett, s nem zavarja meg beszélgetésünk, evezőnk locscsanása. De ha rossz szándékunkat találná felismerni vagy ha a szomszédságunkban repkedők közé lövünk, hirtelen éles *kliéé, kliéé* szavukat

rikkantják el mindannyian, mire biztos távolba menekülnek. Ha lövésünkre egyik leesett, a környék összes szerkői hangos siránkozással odasietnek szerencsétlen társuk fölé s lebegve, tánczolva, akár holmi nagy szunyograj, repkednek fölötte, még résztvevőbben odaadóbban, mint bármely sirály és csér. Halászember ilyenkor azt mondja: «temetik pajtásukat».

Mikor május vége felé és junius elején a napnak ereje a sok tavalyi vízinövényt megrohasztja, a lengeteges, ritkás nádasokat elfogó «békanyál» (Characeák) pedig a víz felszinén megkeményedett, szinte megsült, mint a kenyérhéj, akkor a kormos szerkő családalapításának ideje is megérett. Szemetes nádon, a békanyál kiszáradt tetején, tavirózsák leveleire háromnégy szál nádat összerak, éppen csakhogy a tojások ne guruljanak szét, s e silány alapra 2—3 olajsárgásbarna vagy kékeszöld alapon sötétbarnán, hamuszínűen foltozott tojást tojik. A sötétbarna foltok néha a tojás vastagabb részére, összefüggő koszorút, széles gyűrűt festenek. (XXXIX. tábla).

Tojásmérték: *H.* 33·4—37; *Sz.* 22·8—25·4 mm.

Két hét vagy 15 nap alatt pillantják meg a kis szerkők a napvilágot, miután szüleik közösen, a nap melegét is segítségül híva, megfakasztották a tojásokat. Addig, míg repülősek lesznek, a fészekben vagy az összesűrűsödött vízifonalak, békanyál, tavirózsák tetején maradnak. Az anyamadarak szorgalmasan hordják apróságuknak a sok rovart, szöcskét, eleinte csőrükbe téve, később eléjük rakva vagy ejtve a falatot. Mindig telepesen költ, de sohasem oly rengeteg számban, mint a danka sirály, hanem csak 10—50 pár együtt.

Miután a fiókák szárnyra kaptak, az öregek vedleni kezdenek s augusztusra már javarészük fehér hasú lett. A vedlésnél mindig először a torok fehéredik meg s fokozatosan a begy és has. Lassankint kezdenek oszladozni, tanyájukról eltávozgatni s más vidékeket látogatni, úgy, hogy szinte észrevétlenül tünnek el téli tanyájukra. Szeptemberben még fel-feltünik egy-egy csapat, októberben azonban már csak egyesek, a megkésettek, mutatkoznak még.

A szerkők táplálékában majdnem kizárólag rovarok, szöcskék, legyek, szitakötők, vízipoloskák (Notonecta), ebihalak, tücskök szerepelnek. Nagy ritkaság, ha egy-egy silány halacskát is elkapnak. A rovarvilágból kerülő élelmük pedig legnagyobbrészt gazdaságunkra káros fajok megapasztását jelenti. Így különösen a sáskák és szöcskék túlszaporodását, legelőink s a tavak közelében levő vetéseink hirhedt pusztítóit, nagyban segítik apasztani. Emlékszem az 1889. évre, mikor a Fertő környékén (de az ország egyéb helyein is) némely sáska- és szöcskefaj (különösen a Stenobothrusok, Caloptenusok) annyira túlszaporodott, hogy az egész Fertőmenti legelő-

terület felszine örökösen hullámzott, mozgott a milliard szöcskétől s a közelben díszlő vetések, rétek, gyepesek végenyészet elé néztek. Ekkor a meddig csak a szem látott, száz és száz, ezer és ezer sirály, bibicz, szerkő járta, vadászta a tó környékét s heteken keresztül kizárólag ez ártalmas rovarokból élt, hatalmasan korlátozva a csapás még nagyobb mértékét. Herman Ottó Tót-Szt.-Pálon észlelte, hogy mikor a turfás területen, mely milliónyi tücsöknek volt tanyája, a tücskök vedlettek, a mi mindig a lyuk szádja előtt történt, a szerkők csapatosan kicsaptak és kapkodták a tehetetleneket. Somogyban — leginkább ezért — a fekete szerkő neve «főgyi b... iga». Az erdélyi Mezőségen a Gryllus melast szedegették a földeken.

Eddig a szerkőkre, a madárvédelmi intézkedésekben általában kevés figyelem jutott, de szükséges ezentúl az ő munkásságukra is szemet vetni s mint igazán hasznos madarainkat a legnagyobb oltalomban részesíteni, mert megbotránkoztató, mikor látjuk, hogy — főleg az alvidéken — a tudatlan halászság, köztük leginkább a szerbek, minő rablásokat visznek véghez tanyáikon s rendszeresen kifosztják azokat, a föld népének nem kis kárára.

III. REND.

EVEZŐLÁBÚAK.

STEGANOPODES.

Többnyire nagy, igen nagy madarak; úszólábuk nagyon tökéletes, a mennyiben mind a négy ujját úszóhártya köti össze; a hátulsó ujj fejlődött s előreálló; a csüd rövid, erős; a csőr egyenes, hegyes vagy kampóban, horogban végződő; többen igen jó repülők, mások kitünő bukók és uszók; totyogósan, rosszúl járnak, de némelyek sziklákon, fákon jól megtudnak kapaszkodni; fákon, sziklákon, vizes területeken költenek; hosszúkás, kékeshéjú, mészréteggel bevont tojásokat raknak; majdnem kizárólag halból élnek s mert roppant telhetetlen gyomrúak, a halászatra igen károsak.

V. CSALÁD.

KÁRÓKATONAFÉLÉK.

PHALACROCORACIDAE.

Leghosszabb a külső lábujj, a hátulsó egyforma magasságban könyöklik előre a csüdből s legföljebb oly hosszú, mint a belső; a legszélsőbb ujj körülbelül félakkora, mint a középső (a harmadik belülről kifelé számítva); szárnyaik nem igen hosszúak vagy rövidek; a farktollak hosszúak, némelyeknél oly kemények, mint a harkályokéi; szárazon rosszúl járnak, fákon, sziklákon ügyesen kapaszkodnak; fiókáik teljes kitolladzásig a fészekben maradnak; kitünő úszók és bukók; nehézkesen, de kitartóan repülnek.

11. NEM:

KÁRÓKATONA.

PHALACROCORAX *Briss.* 1760.

Csőr egyenes, végén kampós, nem túlságosan hosszú; a szárnyak vége eléri a fark tövét; a fark ékalakú, rendkívül merev, keménytollú; a harmadik ujj (belülről kifelé számítva) karma belső felén fürészesen fogazott.

A NAGY KÁRÓKATONA.

Phalacrocorax carbo (L.) *1758.*

(Kép.)

[Pelecanus carbo L. — Carbo cormoranus Mey. — Hydrocorax carbo Vieill. — Phalacr. medius Nils. — Halieus carbo Licht. — Halieus cormoranus Naum. — Carbo et Phalacrocorax glacialis, arboreus, subcormoranus, humilirostris, brachyrhynchos Brhm. — Carbo major Temm.]

Népies nevei: tomolygó (Fertő. Halnév is.); büdösmadár (Jászberény); kárókatona (Velenczei tó, Dunántúl több helyt); karakatna, kárakatona, karókatona, kárakatna, kárakatonája, kárókatonája; gőte (Duna-Drávaköz).

Jegyei: majdnem ludnagyságú; csőre oly hosszú, mint feje, töve erősebb a hegyénél; szemköre és csupasz torka sárgásszürke, az öregek szemét fehér, fiatalokét sárgásfehér tollkoszorú övezi; a hát eleje és főleg szárnyfedő tollai pikkelyszerűek, fémes zománczczal; fark 14 tollú, néha 12—16 is. (L. I. köt. III. és IV. tábla).

Leírása. *Nyáron:* torok és részben a pofa fehér; fej és tarkó feketezöld, utóbbi részen a tollak sörényszerűen hosszabbak s az alapszín egyes fehér tollakkal tarkított; nyak, mell, has, farkalja és farcsíkja, valamint a hát alsó része fekete zöldes zománczczal; a hát felső része és a szárnyak barnásszürkén, bronzszerűen zománczosak, minden toll feketén szegett; a felső czomb táján némi fehér átcsillámló tollak látszanak; az elsőrendű evezők sötét feketebarnák, száruk fekete, a hátulsók feketésszürkék feketén szegélyezve. *Téli tollazatuk* hasonló a nyárihoz, de tarkójuk sörényén, az előnyakon a fehér szín uralkodik, úgy a felsőczombok táján egy-egy négyszögletű fehér folt látszik. A *fiataloknál* a fekete szín inkább zöldes sötétszürke, a hát felső része, szárnyfedők zománczos barnás, keskenyszegésűek; alul piszkos fehéresek. A csőr vörösbe játszó ólomszürke, az alsó káva tövénél sárga, ormozatán fekete. Lábuk fekete. Az öregek szeme sötétzöld, fiataloké barna.

Mértéke: *H.* 77—82; *Sz.* 34·5—37·2; *F.* 16—19; *L.* 5·5—6·7; *Cs.* 6·8—8·8 cm.

Hazája úgyszólván az egész világ; Európában, a Sarkkör tájaitól a Földközitenger vidékéig; Ázsiában Indiáig, kelet felé Khináig, hol azonban a hozzá közel álló s tőle csak keveset különböző *Phalacrocorax sinensis* helyettesíti. Észak-Amerikában az Atlanti oczeán partvidékén és Ausztráliában szintén előfordul; Afrikában pedig a télre odaköltözködők találhatók számosan. Nagy elterjedésénél fogva, éghajlati viszonyok szerint, a jelleg-

Chernel: Magyarország madarai. II.

Nagy kárókatona (Phalacrocorax carbo [L.]).

(70. lap).

zetes madár úgy külsejében, mint lakóhelyeinek megválasztásában is helyenként kisebb-nagyobb eltérésekre hajlik. Így például az Észak-Norvégiában élő károkatonák valamivel termetesebbek a délibb Európában előfordulóknál; ott kizárólag a tengerben álló, tengerpartokra dülő csupasz sziklákat lakja, azokon fészkel, ellenben nálunk nagyobb folyóink, tavaink mellékét választja tartózkodási helyéül s kiválóan ligetes erdőkben fészkel és tanyázik, mikor a vizet elhagyja. Európa északi és délkeleti részein legszámosabb, különösen Skandinávia szirtes partjain és halomszigetein s hazánkban a Duna mellékén, kivált az Al-Duna vidékein. Magyarország északi részeiben ritkaság; de Pozsonytól le a Dunán kisebb-nagyobb számban található s helyenként fészkel is a ligetekben. Még néhány év előtt a Fertő közelében, a «Hanyság»-nak kapuvári éger-erdejében is költött, de ott ma már nincs tanyája. Hires volt az adonyi sziget kárókatona telepe, mely azonban szintén megritkult. A Tisza vidékén is azelőtt több helyen fészkelt, úgy a Sárréten is; de ezek a telepek is elfogyatkoztak. A kulturát nem tűri, nyomása elől délnek, délkeletnek a Balkán államok felé menekül. S így manapság már a kuruzsló vénasszonyok nem igen csinálhatnak kárókatona epéből orvosságot, melylyel — mint az Alsó-Tiszavidékén — a szembajokat gyógyították. Létföltétele a sok hal, a magas fákkal bővelkedő ligeterdők. A vizen halászik majd egész nap, hogy telhetetlenségét, roppant falánkságát kielégítse, a magas fákra jár azután hálni, pihenni s ha ideje érkezett, fészkelni. Társaságot kedvelő létére mindig kisebb-nagyobb fészektelepekben végzi a szaporítás munkáját, mely tanyán szürke gémek s vetési varjak is velük közösen költenek. Kiválasztott fészkelő helyükhöz igen ragaszkodnak s nehéz a hivatlan vendégeket foglalásukból kizavarni. A hozzájuk szegődő gémekkel, varjakkal sem él egész békességben, hanem folyton czivódik velök. A varjakat gyakran el is marja fészkeik mellől s bitorolja azok kész otthonát. Néha azonban, mikor a varjak túlságosan elszaporodtak az éveken át birtokolt fészektanyán, a kárókatonák ellenben kisebbségben maradtak, meggyűlik a bajuk. A varjak ugyanis fészkeiket magasabbra rakják, mint a kárókatonák, s ha a telep nagy, 6—10 fészek is kerül egy-egy kárókatona fészek fölé. Persze ennyi idegen lakás, ily közel szomszédságban nem kellemes nekik, már csak azért sem, mert a varjak nem tartoznak éppen a legtisztább madarak közé, különösen nem, mikor fiaikat nevelik s a neveletlen csemeték az ildomosság alapfogalmait sem sajátították még el. Ilyenkor bizony sok szenny, piszok hull a kárókatona családi tűzhelyére s ámbár ő sem tartozik a tiszta madarakhoz, mégis sok a mi sok, kénytelen a rövidebbet húzni. Eltelepszik hát, vagyis a jövő évben

más fészektanyát keres magának. De nemcsak a varjak, hanem az élelem fogyása is kényszeríti őket fészektelepeik változtatására. Ha ugyanis — főleg tavak táján fordulhat ez elő — a tanyájuk közelében fekvő vizek halállományát falánkságuk annyira megapasztotta, hogy étvágyukat s a növekedő nemzedéket többé nem igen képesek a környéken kielégíteni, szintén kereket oldanak s máshol vetik meg családi tűzhelyöket.

Rendesen márczius közepén, a jég eltakarodtával, érkeznek vissza telelő helyeikről, s áprilisban párosodnak, hogy a költést is csakhamar megkezdjék. Ha gémekkel, varjakkal közösen fészkelnek, az üres fészkeket azonnal lefoglalják, egyes párokat közös lakótársaik közül szintén elmarnak s a jogtalanul szerzett fészkeket megnagyobbítva, kitatarozva saját czéljaikra összekészítik. Azok, melyeknek idegen fészek nem akadt, maguk építenek, még pedig ágakból, nádból, sásból. Az egész alkotmány rendetlen, laposas alakú; hasonlít a fákon lévő szürke gémfészkekhez, de valamivel sűrűbben és vastagabban rakott. Április végén, május elején 3—4 igen karcsú, hosszúkás zöldes, kékesfehér, zöldesfehér mészréteggel borított tojást találhatunk bennök. A madarak szennyes természetöket a fészek táján sem tagadják meg; alig üli a tojó egy darabig tojásait, valamint a fészek, úgy a tojások is szurtosak, utóbbiak szinte barnásan tarkázottak lesznek.

Tojásmérték: *H.* 63—66·8; *Sz.* 48—42 mm.

Négy hét mulva kikelnek a csunya, kormos szürke pehelylyel borított, szemök táján hússzínű, csupasz bőrű fiókák, melyek inkább valami őskori hüllőhöz mint madárhoz hasonlítanak. Az öregek közösen, felváltva etetik őket s rengeteg halat szállítanak az éhes apróság torkába. Mohón falatoznak ezek s telhetetlenségökben egy részét az élelemnek le is hullatják. Nagy emésztőségük és az így elszóródott eledel azután olyan piszkot, bűzt támaszt a fészektelep környékén, hogy ember legyen, a ki ott sokáig kibirja. Miután a kis kárókatonák kirepültek, az öregek rendesen még egyszer költenek, úgy, hogy a második fészekalj augusztusban szintén repülős lesz.

A kárókatona egész lénye sajátságos. Van benne valami a hollóból és a buvárból. Vigyázó, szemfüles, bizalmatlan, ravasz, más madarakkal szemben czivódó, önző, mérges. Elég jól és gyakran is repül, miközben aránylag rövid szárnyait gyors egymásutánban mozgatja, hosszú nyakát előre s kissé felfelé nyujtja. Nemcsak az egyirányú repüléshez ért, hanem néha felkap a magasba s főleg, ha fészektanyáját háborgatjuk, keringel mint a holló. Legtöbbször azonban alacsonyan a víztükör fölött látjuk repülni s ilyenkor a csapat mindig bizonyos rendet, sort tart.

Sziklákon, fákon — még a vékony ágakon is — igen jól megkapaszkodik s ülve olyan alakú, mint valami pezsgős palaczk. Pihenés közben nyakát kigyószerűen ide-oda forgatja s ha szárnyai nedvesek, kiterjeszti azokat s csapkod velök, hogy hamarább megszáradjon tollazata. Az úszásban, bukásban nagy mester; félig a víz szinébe vagy egészen alája merülve, csak fejét tartva ki, gyorsan úszik; nagy mélységekre tud lebukni s pár száz lépésnyire víz alatt úszni. Üldözője elől rendesen így menekül; a fán ülők azonban szárnyukat veszik igénybe s repülésre fogják a dolgot, a parti sziklákon ülők pedig békamódra ugranak le — sokszor nagy magasságból — s úszva-bukva állnak odább. A halászat legfőbb foglalkozásuk s ebben mindig bizonyos rendszert is követnek, mely kifejlett értelmi tehetségök bizonysága. Gyakran láttam a Dunán ilyen halászó kárókatona társaságokat, melyek félkörben, szárnyaikat csapkodva, úszva, szinte kerítették, terelték maguk előtt a halat, a partnak szorították, szakasztottan úgy, mint ezt az «öreg vagy kerítő hálóval» a «tanyával» halászságunk teszi. A visszamenekülő halak az emberi halászatnál a hálóba, a kárókatona halászatánál a falánk madarak bárzsingjába kerülnek. Korán, hajnalhasadtával már zsákmány után néznek s munkában vannak délig, mikor rövid pihenőt tartanak valami zátonyon, szirten, fán; estefelé megint javában halásznak s az utolsó fogás után szállnak rendesen megtartott hálótanyájukra, magas ligeti fák koronájába.

Tápláléka kizárólag hal, a miért egyike a halasgazdaság legveszedelmesebb ellenségeinek, különösen azért is, mert mint már említettem, halpusztítása rengeteg étvágyánál s társas életénél fogva igen tetemes. Feljegyezték, hogy egy-egy kárókatona étvágyának csillapítására naponkint legalább három kilogramm halat szükségel. Ez oknál fogva kiméletünkre számot nem tarthat, sőt erélyesen üldözendő s különösen fészektelepei pusztítandók. Mert nemcsak a közel levő vizek halállományát teszik ott tönkre, hanem még a fákat is, melyekre fészkeiket rakják, undok szennyességükkel, ganéjukkal elölik.

Legsikeresebben lőfegyverrel üldözhetjük őket úgy fészkelő helyükön, mint lesből hálótanyájukon, hová rendes időben beleszállnak. Nyiltan megközelíteni nehéz a kárókatonát s mindig csak esetlegesen kerül így fegyvervégre.

AZ ÜSTÖKÖS KÁRÓKATONA.

Phalacrocorax graculus (L.) *1766.*

[Pelecanus graculus L. — Pelecanus cristatus Brünn., Fabric., Gm., Fab. — Phalacrocorax minor Briss. — Carbo graculus Meyer. — Halieus graculus Licht. — Hydrocorax cristatus Vieill. — Carbo cristatus Temm. — Phalacrocorax cristatus Steph. — Graculus cristatus Gray. — Halieus cristatus Glog. — Graculus linnaei Gray. — Phalacrocorax brachyuros Brhm.].

Jegyei: kisebb mint előbbi; csőre hosszabb a fejnél; az öregek homlokán hegyes, tőben hátra, végén kissé előre hajló bóbita; fark 12 tollú.

Leírása: Nyáron a csőr fekete, töve és a torok csupasz bőre kissé zöldbe hajló sárga; a szárny kormosfekete, gyengén érczfényű, az egyes tollak sötétebb szegéssel; egyébként feketés zöld érczfényű tollazatú; lábak feketék; szem zöld. A *fiatalok* felül barnásszürkék bronzfényes zománczczal, a szárnytollak sötétebb szegéssel; alul fehéresek; czomb sötétbarna; csőr piszkos sárgaszürke; láb világosbarna; szem szürkebarna.

Mértéke: *H.* 67—74; *Sz.* 34·5—36; *F.* 15—17; *L.* 5·4—6·7; *Cs.* 6·2—7·8. cm.

Földrajzi elterjedése az előbbi fajénál szűkebb körű s főleg Grönlandra, Izlandra, Norvégia északnyugoti és északi partvidékére, Angolország sziklás partjaira terjed. Legalább a typikus madarak itt tanyáznak. Előfordul azonban Korzika, Szardinia, Szicilia sziklás partjain, úgy az Adriában a Quarnero szigetein, például Cherson, Abbazia körül és a horvát tengerparton le Dalmácziáig, Albániáig. Ez utóbbiak némileg eltérnek az északiaktól, a mennyiben bóbitájuk sokkal kisebb, hátuk barnásabb s mértékük is más. A különbséget először dr. Payrandeau* vette észre s *Phalacrocorax desmerasti* névvel illette az olasz szigetségeken előkerült példányokat. Báró Washington István az Abbazia, Fiume és a Quarneróban látott példányokat, még a *Ph. desmerasti* fajtától is némileg eltérőknek találta,** úgy hogy Brusina Spiridion ezeknek *Phalacrocorax graculus croaticus* nevet adott.*** G. Kolombatovic tanár

* Annal. de scienc. naturelles 1826. 460. l.

** Zeitschr f. d. ges. Ornith. 1885. 362. l.

*** Glasnik hrovatskoga narovoslovnoga drwžtva. V. Zagreb 1890. 72. l. (L. Orn. Jahrb. 1891, 22. l. is).

azonban nem lát különbséget az olasz és adriai madarak között, hanem utóbbiakat is a dr. Payrandeau leirta *desmerasti* fajtához veszi.* Hazánk faunájában tehát a déli üstökös kárókatona: *Phalacrocorax graculus desmaresti.* Payr. 1826. fajta szerepel, még pedig csakis Fiume öblében és a horvát tengerparton fordulva elő. Innét 1893 márcziusában kaptam egy példányt, melyet mint első magyart, a Nemzeti Múzeumnak adtam; a zágrábi múzeumban azonban vagy 50 példányban van meg. Az adriai üstökös kárókatonák sziklafalak üregeiben költenek s pedig már februárban rakva 3—4 tojást, úgy hogy márczius közepén fiókáik a fészket kezdik elhagyogatni. Gazdaságilag nem igen jó tekintetbe, mert tengerpartunk kicsiny, azt pedig nem is hagyja el s táplálékát a tenger korlátok közé nem szorítható halmennyiségéből szerzi. Mindennek daczára káros madár lévén, a hol kerül bízvást üldözhető.

A KIS KÁRÓKATONA.

Phalacrocorax pygmaeus (Gm.) *1788.*

[Pelecanus pygmæus Gm. — Phalacr. pumilio Licht. — Microcarbo pygmæus, melanognathus, niger Gray. — Halieus pygmæus Naum. — Carbo pygmæus Temm. — Hydrocorax pygmæus Vieill. — Graculus pygmæus Gray.]

Jegyei: csörgő récze nagyságú, de hosszú nyaka és farka miatt termetesebbnek látszik; csőre rövidebb a fejnél, végén gyenge kampóval; szeme táján a csupasz bőr fekete; hátán a tollak szegettek, de végükön nem foltosak; a fark 12 tollú.

Leirása: *Tavaszszal* egészben fénylő fekete, helyenként zománczos; fej és a nyak föle selyemszerű finom, a fejen tarajosan hosszabb gesztenyeszínű tollazattal; a 2-od és 3-ad rendű evezők, úgy a váll- és szárnyfedők sötét hamuszürkék, fekete szegéssel; e tollak szárai feketék; a vállfedőket kivéve, az egész tollazatból egyes fehér pontok, vonalkák csillámlanak elő, különösen a mell alsó részén sűrűbben; csőr és a csupasz torok fekete, úgy a lábak is; szem sötétbarna. *Nyáron* a fej, nyak barna, elől világosabb, legsötétebb a tarkón és a nyak hátsó részén, a torok piszkosfehér, a csőr piszkosbarna, éle és a szájzúg piszkossárga. A tojó kisebb a hímnél s üstöke rövidebb. A *fiatalok* csőre szürkéssárga, lábaik rozsdabarnák, később mindinkább sötétednek.

* «Schwalbe» 1896. 25—27. l.

Mértéke: *H.* 54—56; *Sz.* 21—23; *F.* 15—16·2; *L.* 3·8—4·5; *Cs.* 3·2—3·6 cm.

A kis kárókatona Európának délkeleti övében honos, nevezetesen Dalmáczíától a Kaspi tengerig terjedő részeken, azután Észak-Afrikában, Ázsia déli részein Jáváig, Borneoig. Magyarország déli nagy mocsaraiban rendes jelenség; így a Drávafokon, az Obedska-barán Kupinovónál, Titelnél s az aldunai lápokon; északibb tóságainkon, mocsarainkon ritka s mint vendéget lőtték a Velenczei tavon, Fertőn stb. Az aldunai ősmocsarakban több helyt nagy fészektelepekben költ, néha batlákkal, gémekkel vegyesen. Áprilisban érkezik hozzánk s szeptemberben, október elején távozik telelésre. Repülése sebes; van benne fáczányszerű, de a csörgőkacsa nyilalásából is. A levegőben fekete keresztalakot mutat. Fákon nem igen tartózkodik, de a nádszálakon ügyesen kapaszkodik s kúszik, pihenni meg a tavirózsa nagy levelein szeret. Száraz ágacskákból készült és piszkos fehér ganéjjal rutított fészkét alacsony, körülbelül $1^1/_2$—2 méter magasan, rekettyebokrokra rakja, a mocsarak vadabb helyein. Májusban a tojó 5—6 tojását kotolja, melyek hasonlítanak a nagy kárókatona tojásaihoz, csakhogy kisebbek.

Tojásmérték: *H.* 43—50; *Sz.* 25—29 mm.

A fiókákat e hó második felében találjuk. A halászatra mindenesetre kártékony madár; szerencsére ápolt, gondozottabb halasvizeinknél nem fordul elő, de a hol költ és szaporít, bizony még az ősvizek halállományát is megdézsmálja. Hodek megfigyelte ugyan, hogy mohón falatozták a félig serdült vizipatkányokat is (egynek begyében három darabot talált), de ez inkább csak nyalakodás számba mehet nála. Legsikeresebben üldözhetjük őket úgy költőtanyájukon, mint lesből is, mert rendes huzásuk szokott lenni, akár a réczének, a mocsárból a Dunára s vissza. Egy jó barátom pár év előtt egy lesen 42 darabot emelt le Titel közelében.

VI. CSALÁD.

GŐDÉNYFÉLÉK.

PELECANIDAE.

Csőrük egyenes, hosszú; a felső káva lapos, végén fogszerű kampóval, az alsó káva állcsontjai közt a bőr zacskószerűen, halászmeregetőhöz hasonlóan, alátágul; a karmok tompák; a szárnyak a fark végét elérik; a fark rövid, egyenes; a csüd majd oly hosszú, mint a har-

madik ujj; nagy, nehézkes testű, otromba madarak, mégis jól és szépen repülnek; jól úsznak, de nem buknak; mocsarakban, zsombékokon, nádtorzsokon fészkelnek; majdnem kizárólag halakból táplálkoznak, melyeket úszva, vagy pedig a vízbe lecsapva csőrükkel kimeregetnek.

12. NEM:

GŐDÉNY.

PELECANUS *L.* 1758.

Csak ez az egyetlen neme lévén a gődényféléknek, a nemi jegyek a családi jegyekkel egybevágnak.

A RÓZSÁS GŐDÉNY.

Pelecanus onocrotalus L. *1758.*

[Pelecanus longirostris Hume. — Onocrotalus phœnix Less. — Pelecanus Brehmi Müll.]

Népies nevei: gődény, pelikán, pellikán, pelikány.

Jegyei: erős hattyú nagyságú, fejtető és tarkó *nem borzas*, öregeknél azonban meghosszabbodott tollú; a csüd még egyszer oly hosszú, mint a hátsó ujj; a homloktollazat keskeny háromszögletű nyelvalakban majdnem a felső káva tövéig ér; szeme körül és a kantár táján a bőr csupasz, e meztelenség a szem mögött szögalakú; a fark 20 tollú. (Fejének képe: I. köt. IX. tábla.)

Leírása. *Öregek:* egészben fehérek, s kivéve a válltollazatot és farkat, rózsásan (őszibaraczkvirág színűen) árnyaltak; a begy táján pedig a foszlott, kissé meghoszszabbodott tollak sárgásak; az evezők barnák és és feketék. A *fiatalok* porszinű barnák, első vedlés után fehérek s felül kissé hússzínűen árnyaltak, három éves koruk után kapják a teljesen kifejlett tollazatot. *Öreg korukban* a csőr ormozata kékesbe hajló, szélein sárgásan és vörösen tarkázott, a csőr végén levő horog vörös, az alsó káva töve kékes, egyébként sárga, ugyanily színű nagy zacskója is, de vörösen erezett; a szem barnavörös; lábak hússzínűek; a szem körül levő csupasz bőr fehéressárga; a *fiatalok csőre* szürkéssárga, szemük barnás, lábuk vöröses. A *tojó* halványabb színű s rövidebb bóbitájú. Úgy a szinezetök, mint nagyságuk sem igen állandó s valahány példányt látunk, szinte

annyi apróbb eltéréseket is észlelhetünk külsejükön, mert a kor, évszak stb. sokat határoznak e tekintetben.

Mértéke: *H.* 129—167; *Sz.* 60—70; *F.* 17—20; *L.* 11—14; *Cs.* 29—42 cm.

Ez a hatalmas madárfaj Európa délkeleti részein, déli Ázsiában, Afrikában, különösen Egyptomban a Nilus és Vöröstenger tájain fordul elő, gyakran ezeres csapatokban. Földrészünkön telepesen fészkel a Duna beszakadásainál a Feketetenger vidékén. Nyugot felé ritkább, így Olaszországban, Svájczban, Németországban; ha ide vetődtek kisebb csapatok, nem költők, csak vendégeskedők voltak. Hazánkban a folyamszabályozások kora előtt úgy a Tisza és Alduna vidékein nagy számban költöttek s feljöttek a békésmegyei mocsarakig. Manapság már alig-alig akad nálunk fészke s csak különösen kedvező viszonyok marasztalhatnak itt néhány párt fészkelésre, a Temesmegye és Bácsmegye déli részein fekvő nagy mocsárterületeken. Vonulva és fellátogatva azonban többször, különböző vizeinknél, északabbra is előkerültek egyesek vagy kisebb-nagyobb csapatok; így a velenczei tónál is látták már évekkel ezelőtt s az öreg tóbirót kérdezve, úgy irta le nekem őket: «gunnyasztottak a tóparton, mint a szűrös ember». Erdélyben is lőttek néhányat; így Dédácsnál, Gyekénél, az Olt mentén Fogarasmegyében, sőt 1882 október 12-én a székely havasokon Toplicza község határában vagy 1000 darab jelent meg s közülök két példányt lőttek is. 1886-ban augusztus 1-én Ujpanát (Aradm.) mellett hat darab közül két darab esett s nem messze onnét szintén két darab (Aradi kir. gymnázium gyűjteménye). Drávafokon is észlelték. A Dunának Pancsovától délkeletnek fekvő nagy árterein, melyek állandó lápi és mocsárjellegűek, tisztásokkal, nádasokkal, szigetekkel, tavirózsákkal benőtt helyekkel váltakoznak, az árvizek eltakarodtával, májusban vagy juniusban százas csapatokban jelennek meg; egy-két hétig halásznak itt, azután megint eltünnek dél felé. Néha őszszel is fellátogatnak ide költözködésük előtt, főleg szeptemberben.

Fészkeiket vad, erős nádban rakják, a mocsár nehezen megközelíthető helyeire. A nádszálakat letaposva, nádból lapos alkotmányt hordanak össze, melynek közepét száraz nádlevelekkel, sással bélelik ki. Rendesen 2—3 tojásuk van, melyek a madár nagyságához aránylag kicsinyek, valamivel nagyobbak a házi lúd tojásainál; szinük kékesfehér, de a tulajdonképeni héjat fehér mészréteg borítja.

Tojásmérték: *H.* 80—95; *Sz.* 57—60 mm.

A tojó öt hétig üli fészkét. A kibujt fiókák szürkésfehér pehelyköntösben melegednek s nagy szemeikkel bagolyszerű benyomást tesznek.

Az öreg madarak fészkök közelében némileg engednek eredeti vadságukból, de egy-két lövés csakhamar eszükbe juttatja az óvatosságot. Fiókáikat etetve, csőrüket feltátják s annak zacskójából nyújtják nekik az eledelt. Az etetésnek ez a módja a régieknél arra a felfogásra vezetett, hogy a pelikán saját vérével táplálja apróságát. E mesének révén lett azután ő az önfeláldozó szülő jelképe is, s mint ilyen, családi címerekből sem hiányzik. De az öntépelődés értelmében is példázgatunk néha vele, pl. Arany is mondja:

«Vagyok pelikánja kietlen vadonnak.»

Habár a gődények mély és halas vizeket kedvelnek, halászgatni inkább sekélyesekre járnak s rendesen húznak oda, még pedig hajnalban, azután meg késő délután. Repülés közben nyakukat S-alakúan összehúzzák s csapatban ferde sorban vagy ékalakban rendezkednek. Halászat közben, úgy mint a kárókatonák, félkörben szorítják a halakat a part vagy öblöcskék felé s szárnyukkal csapkodva terelik őket, hogy annál többet meregethessenek ki. Roppant étvágyúak s telhetetlen falánkságuk oly mértékű, hogy ott, a hol nagyobb számban mutatkoznak, a halászatnak valódi «Isten csapásai». Prédázás után valami zátonyra, szigetre telepesznek s tollaikat tisztogatva, emésztve, néhány óráig pihennek. Nagyságokhoz képest megtermett, nagy halakat is könnyen lenyelnek, azért kívüle egy madarunk sincs, mely éppen az öreg, kifejlett halakat oly tömegesen rabolhatná, mint a gődény. Otromba, őskori alakja, nagysága régen népszerűvé tették őt az ember szemében. Nálunk is az volt, mikor még gyakrabban s több helyen előkerült, mikor még «dohányzacskót» csináltak csőrének bőrzsákjából az alföldi puskások. A néphit telhetetlen gyomrúságát s meregetését ivásra magyarázta, azért mondják manap is: «iszik mint a gődény» a részeges, nagyiható, szomjas emberekre. Mostanában, mikor a vízrendezések és az ősmocsarak megritkultak hazánkban, s velük a hal is, az ő létének főtényezője megszűkült, Vácz vidékén menyegzőkor joggal mondja a sülteket feltáló vőfély:

«A *gődénynek* nevét talán hallottátok,
Hogy ez ritka madár, azt is jól tudjátok;
Túzok, vadlúd, kacsa, íme néz reátok,
Vizityük is lassan sántikál hozzátok.»

Bizony csak sántikál, mert a multnak bőségét megcsappantotta a jelen. De habár a gődényben madárvilágunk érdekes szárnyasát kezdjük elveszteni — s el fogjuk végleg is veszteni nemsokára — halasgazdaságunknak ez nem válik kárára. Mert szárnyasaink közt ő a halászat leg-

veszedelmesebb ellensége. Kizárólag hallal, nagy hallal él; mohóságában csak mellesleg kap be egy-egy ügyetlen vadrécze-fiókot vagy vízipatkányt s ha begyükben — mint a Topliczán lövött példányokéban — tömérdek vízibogarat is találtak, hát ez inkább csak szükségre, mint rendes étkezésre vall. Nem igen szorulunk azonban manapság irtására, mert hisz ritka ember, ki nálunk szabadon gődényt egyáltalán látott; még ritkább a ki lőtt. De ha valahol, mint Aldunánknál, mégis megjelennek a nagy halászó vendégcsapatok, lesből vadászszunk reájok, oda állván, hol halászataikat vagy pihenőjüket tartják. Szabadon beközelíteni alig lehet e szemes, vad madarakat. Megemlítem, hogy 1868-ban a bács-bodrogmegyei mošorini mocsárban Hodek E. néhány borzas gődény (Pelecanus crispus) fészek közt, a mocsár szabadabb helyén, megtalálta a: *kis gődény (Pelecanus onocrotalus roseus* Gm. *1788.)* fészkét s e madárnak egy ♂ és ♀ példányát el is ejtette. Ez felfogásom szerint inkább csak fajtája a rózsás gődénynek s nem külön faj, habár némely ornithologusok annak tartják, mások meg egyáltalán meg sem különböztetik. A törzsfajtól abban tér el, hogy: *sokkal kisebb annál* (körülbelül a hattyú és házi lúd közt áll), homloktollazata csak *igen keskeny* nyelvben nyúlik a felső káva töve felé, *de nem a tőig;* a csüd majdnem háromszor oly hosszú, mint a hátsó ujj; tollazatának színe fehér s alig van rajta egyes helyeken rózsás árnyalat. Európában ritkaság, inkább Indiában, Jávában stb. fordul elő.

A BORZAS GŐDÉNY.

Pelecanus crispus Bruch. *1832.*

[A régi irók előbbi fajtól nem különböztették meg s Linné 1766-ban Pelecanus onocrotalus var. orientalis néven említi, de Pallas 1811-ben megint csak pusztán: Pelecanus onocrotalus néven irja. — Pelecanus patagiatus Brehm.]

Jegyei: legnagyobb a gődények s általában minden vízimadár közt; szeme környékén igen kevés a csupasz hely s a tollazat *a csőr tövéig, nem közeléig,* szélesen előrenyúlik; a fej és nyak hátulján a tollazat meghosszabbodott s borzasan felgöndörödött, öregeknél szinte fürtösen lobogó; a fiatalok szürkebarnák, alul piszkos fehérek, az öregek szürkésfehérek, evezőik barnásfeketék; csőrük halványsárga, az ormán zöldesszürke, *kampója nem vörös,* hanem élénk sárga, alsó káva vörösbe játszó, csőrzacskó narancsvörös, kékesen, vörösen erezett; a szájzug

alatt kékes ibolyaszürke folt; az öregek lába szürkésfekete, a fiataloké ólomszínű vörhenyes.

Mértéke: *H.* 140—180; *Sz.* 50—67; *F.* 18—21; *L.* 12—12·7; *Cs.* 43—45 cm.

Ez a madáróriás Európa délkeleti részein az Al-Duna vidékein, Dobrudsában, Dalmáciában, Görögországban, a Wolga és Kaspi-tó körül s Észak-Afrikában főleg Núbiában él.

Hazánkban ma már alig költ, de azelőtt a Titeltől Romániáig terjedő Duna nagy árterein, ősmocsár-vidékein rendesen fészkelt. Fritsch Pancsovánál, évtizedekkel ezelőtt, kisebb csapatokban látta s mint az előbbi fajnál már említettem, 1868-ban Hodek E. a mošorini mocsárban találta fészkeit. 1890 márczius 31-én Szikla G. a Drávafokon látta. 1893 szeptember közepén Temesmegyéből került egy eleven a budapesti állatkertbe. Életmódjában hasonlít a másik gődényfajhoz s lehetőleg még nagyobb halrabló, mint az.

IV. REND.

FOGASCSŐRŰEK.

LAMELLIROSTRES.

Igazi úszómadarak s a nálunk honos családok mind úszólábuak; a csőr középhosszú vagy rövid, puha bőrrel borított, s elől, a felső kávába beillesztett horgos vagy lapos körömszerű szarulemezkében, a *csőrkörömben*, végződik; a kávák szélein lemezkék, kis bütykök vannak, miáltal fésüsen vagy fürészesen fogazottak; nyelvük húsos, oldalt czafrangos vagy bibircses; a csűd rövidebb vagy oly hosszú, mint a középső ujj, ritkán hosszabb; mind a négy lábujjuk megvan, de csak a három előreálló úszóhártyás, a hátulsó szabad s magasabban könyöklik ki a csüdből, mint amazok; szárnyuk rövid vagy középhosszú; testalkatuk hajószerű s a réczealak a rendet legjobban jellemzi; inkább tóságok, folyó vizek mint tengerpartok lakói; totyogva járnak, elég jól, sebesen repülnek, kitünően úsznak, sőt buknak; élelmük keresgélése közben sokan fejjel alámerülnek, hátulsó részöket azonban egyenesen felállítva «tótágasan» kiemelik a vízből, vagy szürcsölgetve kutatnak a sekély vizekben; csapatosan járnak, csak költéskor szakadoznak párokra; szinezetök, főleg a hímé, «*gácséré*», igen szép, tarka, sokszor — leginkább a fej és a szárnynak úgynevezett «*tükre*» — érczfényű, zománczos; ivar, kor és évszak szerint, tollazatuk változó; vedléskor oly gyorsan vesztik el tollaikat, hogy rövid ideig repülni sem képesek; rendesen sok egyszínű tojást tojnak; fiókáik fejlődötten, tömött pehelytollazatban kelnek ki s azonnal elhagyva a fészket, anyjukat követik, úsznak.

VII. CSALÁD.

BUKÓFÉLÉK.

MERGIDAE.

Csőr karcsu, keskeny, végén derékszögben lehajlott horoggal; külső- és középujj egyforma hosszú, a hátsó ujjon széles bőrszegély; csüd legföljebb oly hosszú, mint a belső ujj; alakjuk egészben réczéhez hasonló,

de vékonyabb, hosszabb nyakuak; jó repülők, kitünő bukók; álló s még inkább folyóvizeket kedvelnek, tengerpartokon szintén előfordulnak; fészköket bokrok alján, fákra, faodukba rakják; halakból s kisebb vizi-állatokból táplálkoznak.

13. NEM:

BUKÓ.

MERGUS *L.* 1758.

Mindkét káva egyforma széles s végig fürészes (a szélein tudniillik kúpalakú szarufogak sorakoznak); csüd rövidebb a középujjnál, hátulsó ujj a középujjnak — karom nélkül — $^1/_3$-adát teszi; a szárnyak a fark tövén túl terjednek; a fark középhosszú, körülbelül félakkora, mint a szárny; a fej bóbitás.

A NAGY BUKÓ.

Mergus merganser L. *1758.*

[Mergus rubricapilla Brünn. — Mergus æthiops Scop. — Merganser castor Bp. — Merganser gulo Leach. — Mergus orientalis, squamatus Gould. — Merganser rayi Leach. — Mergus rancedula Bonn. — Merganser merganser (Sharpe)].

Népies nevei: buvárrécze; zöldfejű buvár (♂); nagy deres (Hegykő, Fertő); gönczőgéger, fürészorrú récze (Velencze); muszkarécze.

Jegyei: házi récze nagyságú; szárnytükre fehér; a fejtollazat a felső kávára tompa szögben végződve nyulik előre; a csőr és belső lábujj egyenlő hosszú. (Fejének képe: I. köt. VIII. tábla.)

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* fej, bóbita, a felső nyak közepéig, és hát előrésze úgy a vállak, érczfényű feketészöldek; a hát fark felé eső része palaszürke; farcsíkja és a has oldalai szürkésen, feketésen tarkázottak; szárnyfedők, másod- és harmadrendű evezők fehérek, ezek közül a három első, külső felén, fekete szegésű; a nagy evezők (első rendűek) feketeszürkék; a szárny hajlása felül fekete; az alsótest és nyak (életben) hajnalpirosan fehér, mely szín halál után mindinkább fehér lesz s elveszti rózsás árnyalatát; a fark palaszürke; csőr és lábak élénk vörösek, szem dióbarna. — A *tojó* kisebb a gácsérnál, feje és bóbitája rozsdabarnás rókaszínű, torka fehér; felső teste úgy a fark is világos palaszürke; alsó testének közepe fehér, némi sárgás árnyalattal, az oldalakon szürkésen és világosabban habozott; a szárnytükör fehér, némi elmosódott kereszt-

csikkal; csőr és lábak kevésbbé élénk vörösek. *Fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, de bóbitájuk kisebb, lábaik sárgásvörösek.

Mértéke: *H.* 60—70; *Sz.* 26·3—29·8; *F.* 9·5—12; *L.* 4·2—4·5; *Cs.* 5·4—6·3 cm.

Európa és Ázsia hidegebb öveiben, különösen a Sarkkör vidékein otthonos.* Európában a 70° északi szélességtől le ez 54° északi szélesség közt legszámosabban költ. Legdélibb költőhelyei a Németországhoz tartozó Keleti-tenger partvidékén találhatók. Ritka kivételként Svájczban, a Boden-tavon, s egy más esetben még délebbre, Banjaluka mellett Boszniában is, fészkére bukkantak. Mint határozottan északi madár, nálunk csakis a késő őszi és téli hónapokban jelenik meg s ilyenkor tavainkon, a jégment tisztásokon, nagyobb folyóinkon, folyamainkon, sokszor nagy csapatokban látható. A Dunát, Tiszát novemberben s még inkább deczemberben, januárban, februárban, márczius első felében — csak szabad viz legyen rajtuk — mindenkor benépesítik a «búvárkacsák» élénk, mozgékony csapatai. Ilyenkor nemcsak a folyammenti helységek közvetlen szomszédságában látjuk őket, néha százakra rugó mennyiségben., hanem szinte betolakodnak a nagyobb városokba is, bizonyos szemtelenséggel ugyan, de soha sem feledkezve meg saját biztonságukról sem. A mi szép fővárosunk Duna része sem kivétel. Ott bukdácsolnak madaraink a Csepelszigettől a Margitszigetig terjedő folyamdarabon is, a partokon, Lánczhidon és a Margithidon sétáló közönség szemei előtt, a zajló, serczegő, morajló jégtáblák közt. Valóságosan ők teszik Budapest téli madáréletének egyik legjellemzőbb képét. A fővárosi ember ismeri őket, el-elnézegeti téli szárnyas vendégeit s bizalmaskodik velük. Nem ritkaság, hogy a Lánczhidról itt is, ott is, nap-nap után látjuk, a mint a járókelők kenyérdarabkákat, élelmet szórnak le a víz tükrén úszkálóknak, s a még nagyobb számban hozzájuk csatlakozott *kerczerészék* (Fuligula clangula) szintén télre itt vendégeskedő csapatainak. Ez a vegyes társaság hajnaltól estig — kivéve egy kis déli szunnyadást — folyton sürög-forog a vizen és vízben. Testöket jól besülyesztve, fejöket behúzva hol ide-oda úszkálnak, szinte hasítva a víztükröt, a mint azt dübörgő gőzhajó szántja, hol zajtalanul, de villámgyorsan, elbuknak a víz alá, 1—2 perczig a mélységben úsznak odább, s vagy 60—100 lépésnyire buknak föl ujból. Egy részök mindig víz alatt, a másik részök a vizen van, de a folyton el- és felbukó madarak azt a benyomást keltik a szemlélőben, mintha a csapat örökös hullámzásban volna. A mozgalmas kép azonban még élénkebb, ha a vizen

* Észak-Amerikában a *Mergus americanus*, Közép-Ázsiában a *Mergus comatus* helyettesíti.

jégtáblák úsznak alá, vagyis ha a folyó java zajlásban van. Rendkívüli ügyességgel térnek ki a jövő-menő jégdarabok elől, rendszerint bukással, csak ha megszorulnak vagy maguk is egy jó darabot lekerültek a folyón, kapnak szárnyra s alacsonyan, kacsaszerűen sebesen, de mégis némi megerőltetéssel is, sajátszerű suhogással szállnak a víz fölött nyiltabb helyekre, vagy oda, hol bővebb táplálékot reménylenek. Pihenésre vagy valami szigetre vagy jégtáblára telepesznek, itt tollászkodnak, szunyókálnak, hogy friss erővel ujból folytassák a munkát.

Mikor vizeinket elborítja a jég, azaz «beállnak», délebbre vonulnak, oda, hol még nyilt folyókra akadnak; de olvadáskor ismét visszatérnek hozzánk s csak tavaszfakadáskor húzódnak mindinkább vissza északabbra, költőhelyeikhez, úgy a mint azoktól őszszel fokozatosan, a hidegség és tél délre terjedésével hozzánk jutottak.

Nálunk való fészkeléséről nincsen tudomásunk. Hazájában költéskor olyanféle helyeken tartózkodik, mint nálunk a tőkésrécze, t. i. mocsaras, berkes, ligetes helyeken, kisebb — tengerparthoz közel eső — tavakon, tócsákon, melyek partjain facsoportok nőttek; néha azonban meglehetős távol a vizektől. Földön, faodukban, elhagyott ragadozómadár- és szarka- vagy varjufészkekben veti meg tanyáját. Utóbbi madaraktól sokszor erőszakkal hódítja el a fészket. Kelet-Finnmarkenben jártamkor *Vadsőn* hallottam, hogy sok helyen fészkelő ládikákat akasztanak ki számára. A bukó ugyanis, ha lerakott tojásait elszedjük, tovább tojik mint a tyúk; ezt az ott lakó — többnyire szegény lapp, finn — halásznépség saját hasznára fordítja s ő benne látja konyhájának tojásszállítóját, hiányozván neki a kotkodácsoló tyúknéni. Magának a madárnak husát nem igen mondják jó pecsenyének, mert halzsirízű s legföljebb lappoknak, finneknek való s nem mérsékelt égövi gyomornak. Tápláléka első sorban hal, különösen az apraja, noha — mint Csató János irja — több elejtett s felbonczolt példány torkában akkora halakat is talált, melyek nem fértek beléje, úgy hogy farkuk kilátszott szájnyilásukból. A halak mellett csak szükségből nyúl kisebb vizi férgekhez vagy vízbe került hulladékhoz. Mindenképen káros tehát a halgazdaság szempontjából s nálunk is pusztítandó, mert bár nem költ itt, de hónapokig és nagy számban tanyázik vizeinken s falánkságával bizony meglehetős rablást visz véghez halaink közt.

AZ ÖRVÖS BUKÓ.

Mergus serrator L. *1758.*

[Mergus niger, leucomelas, imperialis Gm. — Merganser serrata Steph. — Merganser niger Bonn. — Mergus serratus Brünn. — Merganser serrator (Sharpe)].

Jegyei: kisebb mint előbbi; csőre is karcsúbb, hosszabb amazénál és a belső lábujjnál; a fejtollazat hegyes szögben nyulik a felső kávára; szárnytükör fehér, alul és felül fekete szegéssel, a középen ugyanily színű harántsávolylyal.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* fej, bóbita és a nyak felső része zöldes fekete; a nyakon széles fehér örv; a nyak alsó része és a begy rozsdás barnás feketén foltozott; alsó teste egyébként fehér; a hát fark felé eső része és a has oldalai szürkék, némileg feketén foltozva; a hát eleje, vállak feketék, a hát feketeségét kétfelől — a szárnyakkal párhuzamosan — fehér tollak határolják; a mell oldalain — a szárnyhajlás előtt — fehéren, feketén szegett tollai vannak; a szárny fehér és fekete, összecsukottan a fekete szín a fehéren haránt csikokat mutat; a nagy evezők sötétbarnák; a fark barnásfekete; a csőr czinobervörös, orma sötétszürke; a fiatalok csőre sárgásvörös; a szem sárgavörös; a lábak narancsvörösek. A *tojó* hasonlít a nagy bukó tojójához, háta azonban sötétebb; szeme sárgásbarna.

Mértéke: *H.* 55—58; *Sz.* 22—26; *F.* 7·1—11; *L.* 3·7—4·5; *Cs.* 5·1—6·8 cm.

Földrajzi elterjedése körülbelül ugyanaz, mint az előbbié. Amerika, Ázsia és Európa északi részeiben honos, különösen gyakori Szibéria sebes folyású hegyi patakjai, folyamai mellékén. Norvégia északi részében tengerszorosokon, úgy a tengerhez közel eső nyires erdőkben fekvő lápokon, tócsákon találtam. Télre mihozzánk is elvándorol, habár ritkább a nagy bukónál s folyóvizeinken inkább, mint tavainkon kerül elő. Egyesek magas hegyek között fekvő tócsákon, vízállásokon is szoktak mutatkozni. Márcziusban rendesen elköltözik tőlünk, de fészkelő helyeire csak április vége felé, sőt később érkezik. Átvonulókkal azonban még április második felében is találkozhatunk, s ezek kivált a fiatal tojók. Észak-Németországban Rügen szigetén találták fészkelve. Mint ritkaságot jegyzem meg, hogy 1890-ben május 4-én Dinnyésen a Velenczei tónál lőttem egy már dísztollazatot öltött hím példányt. Ez talán nálunk időzésének

legkésőbbi dátuma. Életmódja, szokásai igen hasonlítanak előbbi fajéhoz s ezért őt is jogosan káros madaraink közé sorolhatjuk, mint a halszaporodás veszedelmes ellenségét.

A KIS BUKÓ.

Mergus abellus L. *1758.*

[Merganser stellatus Briss. — Mergus albulus, pannonicus Scop. — Mergellus albellus Selby. — Mergus glacialis Brünn. — Merganser albellus Bodd. — Mergus minutus Vieill.].

Népies nevei: kis deres (Hegykő, Fertő).

Jegyei: jó csörgőrécze nagyságú; csőre jóval rövidebb belső lábujjánál, nem karcsú, inkább kúpos; szárnytükre fekete, alul és felül fehér szegéssel; torok fehér; lábak és csőr ólomszínűek, az úszóhártyák feketék; fark 16 tollú.

Leírása. *Gácsér dísztollazatban*: uralkodó színe fehér, mely az alsótesten különösen ragyogó; fekete színűek — némi sötétzöldes zománczczal — következő testrészei: a szem és csőrtő köze foltszerűen, két hosszúkás hegyes folt a tarkó táján és a fehér bóbita oldalain, a hátról kiinduló keskeny, vonalszerű s a begyfelé húzódó örv, mely azonban elül nem záródik, a váll táján álló két félhold alaku folt, a vállfedők végei és a szárnyhajlás — utóbbi helyen a tollak fehéresen szegettek; az elsőrendű evezők feketeszürkék, hátrább szürkésbarnák, a harmadrendűek hamvasak, belső szélükön és végükön fehéren szegve; az alsó test oldalain minden toll igen finoman és sűrűen sötétszürkén haránt csíkozott; farcsik barnásszürke, minden toll világosabb szegéssel; fark hamvasszürke, alsó fedői fehérek; szem kékesfehér. A *tojó* feje és nyakának hátsó része rozsdabarna; torka s a nyak elülső része fehér; begye szürke, az egyes tollak azonban fehéres hegyüek; alsó test és alsó farkfedők fehérek; az oldalak, felső test szürkék, legsötétebb a hát; a fekete szárnytükrök fölött nagy fehér folt; fark sötét szürke.

Mértéke: *H.* 39—41; *Sz.* 17·3—21·5; *F.* 6·7—9; *L.* 2·6—3·8; *Cs.* 2·6—3 cm.

Ez is északi, és a mi szempontunkból inkább északkeleti madár, melynek költési öve nem terjed annnyira délnek, mint előbbi két fajé. Legszámosabb Oroszország és Szibéria sarkköri tájain, Lapplandtól kezdve keletnek. Izlandon, Grönlandban nem honos. Észak-Amerika keleti partjain szintén észlelték. Télen Angolország és az Atlanti oceán partvidékét

keresi föl, úgy Közép-Európa tavait és folyamait. Nálunk októberben szokott kisebb-nagyobb csapatokban megjelenni s márczius végéig tartózkodni. Repülése sebes, bukdácsolása, általában minden mozgása és egész lénye fürgébb, mint a két előbbi fajé. Repülve alig különböztethetjük meg a kisebb kacsafajoktól. Egész külsejében, szokásaiban az igazi kacsákhoz közeledik, habár buvár természetét sem tagadhatja meg. Különösen szereti a kercze récze (Fuligula clangula) társaságát, talán mivel életmódja, ügye-baja, sokban talál azéval. Főleg halakból él, tehát káros madár, mely megérdemli a lövést.

VIII. CSALÁD.

RÉCZEFÉLÉK.

ANATIDAE.

Csőrük széles, főleg végén laposra nyomott; a kávák szélein apró szarulemezkékből álló fésüszerű fogazás, még pedig a felső káva belső, az alsó káva külső szélén, mely azonban a csőr vége felé elcsenevészedik; a felső káva végén látható körömalaku szaruképződmény nem fogja el az egész csőr végét, hanem abba beilleszkedett; a szárny rövid, legtöbbnél alig terjed a fark tövén túl; a fark ékalakú, rendesen rövid, néhánynál a középső tollak nyársasan meghosszabbodnak; ivar, kor és évszak szerint is különböző tollazatuk van; a tojó, mely termetre is kisebb a gácsérnál, egyszerűbb szinezetű, utóbbi ellenben télen és a párosodás előtt sokszor igen élénk, tarka mezben pompázik; soknak érczfényü fejtollazata és szárnytükre is jellemző; tengeren, tavakon, folyókon élnek; táplálékuk igen változatos, szinte mindent megesznek, így hát sok tekintetben ők a madarak között, a mik az emlősök közt a sertések.

14. NEM.

BÜTYKÖS RÉCZE.

ERISMATURA *Bp.* 1832.

Csőrük nem karcsú, tömzsi, tőben bütykösen megdagadt, magas, púpos, végén lapátos; a csőrköröm igen kicsiny s derékszögüleg lehajlottan kis fogat alkot; a fark tollai igen keskenyek hosszuak és merevek, száruk

halcsontszerű, mint a kárókatonáé; a farkfedők rövidek, úgy, hogy a farktollak majdnem tövig szabadok; a szárny alig ér a farktőig, tükre nincsen; külső és középujj egyforma hosszú, a hátulsó ujj börkarélyos; igen jó bukók; repülés közben rövid, tömzsi alakjuk van; úszás közben farkukat legyezőszerüleg kiterjesztve egyenesen ki- és feltartják a vízből.

A KÉKCSŐRŰ RÉCZE.

Erismatura leucocephala (Scop.) *1769.*

[Anas leucocephalus Scop. Gm. — Anas mersa Pall. — Undina mersa Keys. & Blas. — Erismatura mersa Bp. — Platypus leucocephalus Brhm. — Erimistura leucocephala Dgl. — Biziura leucocephala Schleg.]

Népies nevei: púposorrú récze; kis fekete-, fejérfejü récze; kékorru récze; bikafejü récze; buksifejü récze; (Velenczei tó).

Jegyei: szárcsa nagyságú, de zömökebb testű, vastagabb nyakú, tömzsi fejü; főszíne rozsdabarna (körülbelül mint a fáczántyúk) s minden toll igen finoman sűrűen feketebarnán csíkos; az öregek csőre égszínkék; az áll fehér. Nálunk csak egy faj, tehát a nemi jegyek, különösen sajátságos kemény farkuk, találnak reá. (Farkának képe: I. k. III. tábla.)

Leirása. *Gácsér dísztollazatban*: a fej főszíne, főleg a pofákon, fehér; fejtetején fekete folt; szemét is fekete gyűrű övedzi; a nyak fekete, mely szín nyelvalakban a torkon az állig előre nyúlik; a begy és begyoldalak gesztenyebarnán, feketén, fakó sárgásbarnán haránt sávoltak, ez a rajzolat a mellen szürkésfekete és sárgásfehér; a hátulsó része szürkésbarna, világosabb finom csíkozással; szárny sötét, fekete barnásszürke; a farcsík gesztenyebarna, rozsdásfekete apró karczolással, fröcscsenéssel; a fark barnásfekete; a fark alja fekete és barnásfehér harántsávos, főleg oldalt; az alsó test tollai tőben barnásszürkék, hegyük azonban fénylő szürkés sárgásfehér, úgy hogy a sötétebb szín csak áttetsző; lábak feketék. A *tojó csőre szürkés kékes* barna, fejtetejük a *csőr törétől*, a tarkón túl a nyak színével összefolyólag sötétbarna, rozsdás, finom haránt foltozással; a szemek alatt fehér sáv; a pofák feketésbarnák, finom világosabb foltozással; áll, torok, pofák mögé felhúzódva fehér; a nyak fehéren és szürkén finoman harántcsíkos; egész alsó test, begy és mell is sárgás barnás, a begyoldalakon fényes rozsdásszínű, a tollak sötétszürkés habozottan áttetszők; fölül is hasonló a gácsérhoz, de a rozsdás szín uralkodóbb, a farcsík nem élénk gesztenyebarna, hanem mint a hát.

Mértéke: *H.* 40—43·6; *Sz.* 15—17·5; *F.* 8—10·6; *L.* 3·3—42; *Cs.* 4·8—5·3 cm.

Ezt az érdekes réczefajt hazánkban Herman Ottó találta először Erdélyben a mezőségi tósorozaton fészkelve.* Annyiból érdekes ez, mert Magyarország e madár földrajzi elterjedésének nyugati határa. Ausztriában s tovább nyugot felé csak mint igen ritka jelenség kerül elő, de már nem fészkel. Igazi hazája keletnek terjed, a Kaspi tó felé s Ázsia közepén fekszik. Az utóbbi évtizedekben nálunk a «Mezőség» tavain kívül előkerült és lövetett Pestmegye tóságain, a Fertőn, a Velenczei tavon, Bács-Bodrogmegyékben. A Velenczei tavon egy két pár szintén költ,** de fészköket még nem bírtam meglelni. Itt e récze rendesen márczius végén, április első napjaiban jelenik meg s úgy a vizen úszkálva, mint repülés közben is azonnal feltünik. A gácsér fehér pofája messziről kivilágosodik a többi réczék uszkáló csapatai közül; közelebbről pedig, a vízből felálló, meglehetős hosszú, legyezős farka is megkapja figyelmünket. Repülés közben sajátságos buksi, gömbölyded alakja van; színe, főleg a tojóé és fiataloké, sötétnek látszik.

Vizirovarokból, kisebb halakból, csigákból, vizinövényekből él. Egészben véve, már csak ritkaságánál fogva is, gazdaságilag közömbös madár.

15. NEM.

DUNNARÉCZE.

SOMATERIA *Leach.* 1819.

A csőr tőben legszélesebb, hegye keskeny, alakjára inkább lúd mint réczecsőr; a csőrköröm a káva végét majdnem egészen, gombszerűen elfogja; a homloktollazat a csőr ormára és a kávák oldalaira benyúlik; lábuk hasonló a bukóréczék (Fuligula) lábához; jobban s mélyebben buknak, mint utóbbiak; kizárólag tengereken, tengerpartokon élnek, itt és szigeteken fészkelnek; fészköket lágy, finom pelyheikkel bélelik ki, mely az északi népeknek egyik jövedelem forrása s ezért némely fajt mesterségesen is tenyésztik; kagylókból, lágytestüekből, kisebb rákokból, halakból, tengeri hinárból, tengeri férgekből élnek.

* Magyar tud. akad. Math.-Természettud. Közl. 1872. X. 151—161 l. Életmódjának leirását Brehm (Thierleben 1879. III. 511. l.) innét merítette.

** Újabban sokkal többet láttam, mint az előző években.

A DUNNARÉCZE.

Somateria mollissima (L.) *1758.*

Jegyei: nagyságra lúd és récze közt áll; *az öreg gácsér* dísztollazatban: fejtető fekete, a homlokon túl ez a folt fehér sávolylyal el van választva; egész felső teste fehér, csak farcsíkja feketés; a tarkó mögött, a nyakoldalakon, világos tengerzöld foltok (itt a tollazat serteszerű, kemény); a szárny fehér, a hátulsó evezők sötétbarnák, úgy a fark is; alul a nyak fehér, a begy halvány lazaczszinű, a mell és has barnafekete; csőr olajzöldes, a csőrköröm barnásfehér; lábai világos olajzöldesek; szeme barna. A *tojó* alapszíne barna, helyenként rozsdásba játszó s feketés félholdszerű tollszegésekkel, sötét foltokkal rajzolt; begye s farktövének oldalai fehéresek.

Mértéke: *H.* 57—59; *Sz.* 28—30; *F.* 8—10; *L.* 4—4·3; *Cs.* 6—7·1 cm.

Az «áldás madara» — mint északon hívják — Európa, Ázsia, Amerika sarkköri tájain honos,* a 64° é. szélességnél délebbre csak itt-ott költ még. Legszámosabb az északi tengerek fjordokkal tagolt partjain és halomszigetein, különösen Novaja-Zemlján, Spitzbergákon. A norvég partokat és szigeteket szintén nagy mennyiségben lakja. Télre a német tengerpartig is lehúzódik, de igen ritka esetben kerülnek egyesek még délebbre s különösen tengertől távol eső helyekre. Hazánkban csak egyszer fordult elő, még pedig Árvamegyében, mely példány a Nemzeti Múzeumba került. Herman Ottó, úgy én is, Norvégiáról szóló útiműveinkben kimerítően leírtuk életmódját, szokásait, gazdasági jelentőségét, tenyésztését, azért e helyen nem terjeszkedhetem ki bővebb ismertetésére, már csak azért sem, mert faunánkban gazdaságilag szóba sem jön.

16. NEM.

FEKETERÉCZE.

OEDEMIA *Flemm* 1822.

Csőr lapos; a csőrköröm az egész káva hegyét elfogja: a felső káva töve, a homlok előtt, bütykös vagy dudorodott; fark 14 tollú, hegyezett:

* Az amerikaiakat, mivel csőrük sárgás, Ridgway külön fajtának tartja és *Somateria mollissima borealis* névvel illeti.

lábujjak és úszóhártya nagyok; tollazatuk egészen fekete vagy legföljebb csak a szárnytükör és szemök tája fehér, a tojók kormosbarnák.

A FÜSTÖS RÉCZE.

Oedemia fusca (L.) *1758.*

[Anas fusca L. — Anas fuliginosa Bechst. — Fuligula fusca Bp. — Melanitta fusca Boie. — Oidemia fusca Flemm. — Oedemia megapus Brhm. — Platypus fuscus Brhm.]

Népies neve: *fekete récze*, ennek is meg a következőnek is.

Jegyei: házi récze nagyságú, de zömökebb; *a gácsér dísztollazatban* egészen fekete, csak szárnytükre s a szem alatt levő foltocska fehér; csőre sárgásvörös ormán és szélein fekete; lábai vörösek, az izületek és úszóhártyák feketék. A *tojó* kormos barnásszürke, fehéresen áttetsző alapon, szeme előtt és mögött fehér foltok; lábai olajzöldes sárgásbarnák; csőre zöldesfekete. Ugyanilyen, kevés különbséggel, a *gácsér nyári tollazata.*

Mértéke: *H.* 51—53; *Sz.* 25—28; *F.* 7·5—9·5; *L.* 3·3—4·5; *Cs.* 4—4·6.

Nálunk ez a récze is ritkább jelenség, bárha majdnem minden ősszel kerül egy-kettő vizeinken. Lövetett a Fertőn, Velenczei tavon, Balaton mellett, Heves-, Pest-, Alsó-Fehér-, Torda-Aranyos megyékben. Leginkább október és november hónapokban mutatkozik. A Velenczei tavon azonban 1898 augusztus 18-án elevenen fogtak egy teljesen kiszinezett gácsért; valószinüleg tavasz óta, sebzetten maradt vissza. Igazi hazája a magas észak, különösen Szibéria; Izlandon és Grönlandon nem fordul elő.

A FEKETE RÉCZE.

Oedemia nigra (L.) *1758.*

[Anas nigra L. — Anas atra Pall. — Anas cinerea Gm. — Oidemia nigra Flemm. — Melanitta nigripes, megaurus Brhm. — Fuligula nigra Bp. — Oidemia gibbera Brhm.]

Jegyei: valamivel kisebb, mint előbbi; az öreg gácsér homlokának elején feltünő csőrbütykök gömbösödnek; egészben egyszínű fekete tollazatú; a csőr is fekete, csak orma közepén — a bütykök előtt — sárgásvörös; lábak zöldesfeketék. A *tojó* sötétbarna, torka és melle közepe piszkos fehéres, csőrbütyke kicsiny.

Mértéke: *H.* 46—47; *Sz.* 24—26; *F.* 7—9; *L.* 3—3·4; *Cs.* 4—4·2 cm.

Ez is északi madár s főleg a tengerhez ragaszkodik. Izlandtól keletfelé Észak-Oroszországon át, Szibériában a Taimyr-félszigetig fordul elő. Észak-Norvégiában gyakrabban láttam. Nálunk sokkal ritkább, mint előbbi s mindössze csak néhány példány került eddig, még pedig 1887 április 24-én Fonyódon (Balatonmellék), 1823-ban a Fertőn s egy gácsér Holicson; előbbi a nemzeti utóbbiak a bécsi udv. múzeumban vannak.

17. NEM:

BUKÓ RÉCZE.

FULIGULA *Steph.* 1824.

Csőrük majd lapos végű, széles, majd magas tövű, hegye felé keskenyedő; a csőrköröm szélesebb, mint előbbi nemnél s kevéssé hajlik le; a középujj hosszabb a csüdnél; a külső ujj karma nem szabad, hanem az úszóhártyába nőtt; igen jól úsznak, miközben testük meglehetősen besülyed a vízbe; élelmöket bukdosva keresik s a víz fenekéről hozzák felszínre; a gácsérok fejtollai legtöbb fajnál, főleg a tarkón, kissé meghosszabbodottak, üstökszerűek vagy bóbitásak, sőt lecsüngők; inkább állati (víziférgek, bogarak, kis halak, csigák), mint növényi táplálékot esznek.

A HEGYI RÉCZE.

Fuligula marila (L.) *1766.*

[Anas frenata Sparm. — Nyroca marila Flemm. — Fuligula gesneri Eyt. — Fuligula, Aythya islandica Brhm. — Platypus marilus Brhm. — Aythya marila Bp. — Marila frenata Bp. — Fulix marila Baird.]

Jegyei: kisebb a házi réczénél; fejtollai nem hosszabbodnak üstökké, a fej buksi, meglehetős nagy; a szárnytükör fehér alul és hátul fekete szegéssel; csőr, főleg elől, széles.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* fej, nyak, begy s a hát eleje fekete, a pofák és tarkó táján zöld érczfényű zománczczal; a nyak közepén barnás örv nyomát látjuk; háta közepének tollai fehér alapon finoman feketén vagy fekete alapon finoman fehéren, számos harántsávval czikkázott, ez a szinezet és rajzolat uralkodik a vállról a szárnyakar

nyúló tollakon is; a kis szárnyfedők feketebarnák, finom fehér harántsávokkal; a szárny egyébként barnásfekete; a begy alja és mell mindegyik tollán szürkésbarna folt; alsótest fehér, a végbél táján szürkésbarnán habozott; a hát alsó része és farcsíkja feketés, barnás; csőr ólomkék; szem czitromsárga; lábak kékes feketék. A *tojó* csőrtöve körül fehér vagy rozsdásfehér; az alsó test — közepét kivéve, mely fehér — *egészben barna*, az oldalak és begy táján rozsdás árnyalattal; a hát közepén a sötétbarna tollak fehéren finoman harántsávosak; az alsó farkfedőkön a barnás szín elnyomja a fehéret.

Mértéke: *H.* 44—45; *Sz.* 20·8—22·4; *F.* 5·3—7·7; *L.* 2·9—4·3; *Cs.* 4·3—4·8 cm.

Európa, Ázsia, Amerika sarkköri tájain költ. Európában még a 70° északi szélesség fölött is találtak; Tromsö szigetén magam is fogtam egy fiókát. Különösen gyakori Izlandon, Grönlandban, Észak-Oroszországban. Télre délibb égövek alá vonul s októberben, novemberben leginkább található tavainkon, úgy márczius végén, április elején is. Rendesen nagy csapatokban jár. A Velenczei tavon előbb ritkaság volt, újabban — főleg őszszel — számos.

A KONTYOS RÉCZE.

Fuligula fuligula (L.) *1758.*

[Anas fuligula L. — Anas cristata Ray. — Anas colymbis Pall. — Anas scandiaca Gm. — Anas latirostra Brünn. — Anas notata Daud. — Anas leucotis Herm. — Anas arctica Leach. — Aythya fuligula Boie. — Nyroca fuligula Flemm. — Fuligula cristata Steph. — Fulix cristata Swin. — Fuligula patagiata, Platypus fuligulus Brhm.]

Népies nevei: búbos-, bóbitás récze; bébicz récze (Velenczei tó), tarajos rucza; bugár (B.-Csaba.).

Jegyei: előbbinél valamivel kisebb; a gácsér homloktollazata meghosszabbodott, tarkójából pedig hosszú, finom foszlott tollakból való bóbita csüng alá, mely a tojónál és a fiataloknál kicsiny; szárnytükre fehér, alul fekete szegéssel; csőr elől széles, kék, a köröm vagy a tő (fiataloknál, tojónál) fekete; szem czitromsárga, fiataloknál világosszürke; lábak ólomkékesek, úszóhártyák feketék.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* fej, nyak, begy, mell és hát, farkalja és farkcsikja, szárnyak — a tükör kivételével — feketék, a fej és konty azonban kékes ibolyaszínű, a váll hosszú tollai pedig hegyük felé zöldes fényűek; a hát tűhegynyi finom fehér pontocskákkal behintett;

alsó test fénylő fehér, csak a has alsó felén van némi finom szürkés harántsávozás nyoma. A *tojó* hasonlít az előbbi faj tojójához, *csőrtöve körül azonban a fehérség kisebb, rozsdásabb; az alsó farkfedőkön pedig a fehér szín túlnyomóbb a szürkésbarnánál*, háta egyszínűbb.

Mértéke: *H.* 38—40; *Sz.* 20—21·4; *F.* 5—6·5; *L.* 2·7—3·8; *Cs.* 4·2—4·4 cm.

Európa és Ázsia északi részeiben költ. Norvégiában egyesek a 70° ész. szél. alatt is előfordulnak; az 50° ész. szél.-nél délebbre nem fészkel. Őszszel délre költözködik s lemegy Dél-Európába, Afrikába. Nálunk októberben és márczius végén, április elején mutatkozik s nagyobb tóságainkon többnyire csapatosan, más réczék közé vegyülve, a tisztásokat keresi föl. Életmódjában hasonlít az előbbi fajhoz.

A BARÁTRÉCZE.

Fuligula ferina (L.) *1758.*

II. tábla.

[Anas ferina L. — Anas ruficollis Scop. — Anas erythrocephala Gm. — Nyroca ferina Flemm. — Aythya ferina Boie. — Fuligula homeyeri Bäd. — Platypus ferinus Brhm.]

Népies nevei: vörös récze (Velencze); hamvas vagy vörösfejű récze; nagyobb czigánykacsa (Hevesm.); bunkófejű vagy törökkacsa (Jászberény).

Jegyei: zömök, termetes, valamivel kisebb a tőkés réczénél; szárnytükre világos hamuszürke, alul keskeny fehér szegéssel; csőre hosszabb a csüdnél; lábak ólomszínűek fekete úszóhártyával; csőr fekete, középen kék gyűrűvel vagy ólomszürke (tojó és fiatalok).

Leírása. *Gácsér dísztollazatban:* fej és nyak rozsdásvörösbarna; begy, a mell felső része, a hát előrésze és alsó része, farkalja és farcsikja fekete; a hát közepe, úgy a vállfedők, egész alsó test világosabb vagy sötétebb szürke alapon igen finoman feketén harántcsíkozott; a szárny és fark sötét hamuszürke; szem tűzpiros. *Nyáron* a fej rozsdavörössége nem oly élénk, az alsótest oldalai barnásak, világosabb habozással: a mell világosszürke sötétebb foltozással. A *tojó* feje és nyaka rozsdás szürkebarna; a hát eleje sötétbarna, alább barnásszürke, világosabb hamuszürkén pontozott; farcsíkja feketésbarna; szárnya sötét hamuszürke: alsó test szürkésbarna, világosabb tollszegésekkel: szem barna. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak.

Mértéke: *H.* 40—45; *Sz.* 21—23; *F.* 5—7; *L.* 3·2—4·2; *Cs.* 4·7—5·8 centiméter.

Ez a faj a mérsékelt égöv lakója s a 60° ész. szél. fölött már igen ritka. Európában és Ázsiában egyaránt előfordul. Világrészünkben elterjedésének déli határa a Földközi tengerre dülő országokban van. Nálunk egyike a közönségesebb fajoknak, mely sík vizekkel, nádasokkal váltakozó nagyobb vízállásainkon, tavainkon — főleg ha meglehetős mély vizűek — mindenütt, helyenként nagy számban található; így a velenczei tónak — a következő faj mellett — egyik legjellemzőbb réczéje. A Fertőn, Aldunánál, Balatonnál, a Duna-Tisza mellékén, Ecsedi lápon rendesen költ, úgy a Dráva mocsarain s egyebütt. Költözködéskor kisebb tócsákon is sok helyt megszáll. Tavaszi érkezésének országos középnapja: *márczius 19.* Októberben távozik délebbre. Május közepe táján fészkel; sokszor az ő és a czigányrécze tojásait egy fészekben találhatjuk s korcsosodások is fordulnak elő a két faj közt (Anas homeyeri). Fészkét nádszálakból, nádlevelekből, sásos, nádas helyekre, zsombékokra rakja s 8—12 világos kékeszöldes tojást tojik, melyek körülbelül három hét mulva kelnek ki. (XXXIX. tábla).

Tojásmérték: *H.* 59—60; *Sz.* 40—43 mm.

Igen ügyes bukó, jó úszó, de nem annyira vad, mint a tőkés kacsa s gyakran tapasztaltam, hogy nemcsak egyesek, hanem kis csapat is, sík víz közepén a benzinhajót, daczára a csavar zakatolásának, lőtávolra bevárták. Hangja *khörr, khörr, khörrr.* A megsebesült rögtön elbukik s a közelben nem jön fel többé. Husa igen ízletes. Tápláléka inkább növényi, főleg szereti a gyökereket, hinárt, vízigazok hajtásait.

AZ ÜSTÖKÖS RÉCZE.

Fuligula rufina (Pall.) *1773.*

[Anas rufina Pall. — Netta rufina Kaup. — Mergoides rufina Eyt. — Callichen ruficeps, rufinus Brhm. — Branta rufina Boie. — Aythya rufina Macg.]

Jegyei: házi récze nagyságú; fején bozontos rozsdaszínű vagy barna üstök; csőre vörös, vége felé keskenyedő s egészben karcsú; szárnytükre fehéresszürke, elől és hátul szürke; lábai sárgásak vagy vörösesek, sötét úszóhártyákkal.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* fej rozsdavörös, a tarkó felé rozsda sárga; nyakán, tarkóján és mellén keskeny fekete sávoly látható; alsó test feketebarna, oldalt fehér; a szárnyon világosbarna, a vállon háromszögletű fehér folt; háta sötét szürkésbarna; a farcsíkja feketészöld; farka sötét-

$\frac{1}{4}$

CZIGÁNYRÉCZE

FULIGULA NYROCA (GÜLD.)

BARÁTRÉCZE

FULIGULA FERINA (L.)

St de Nècsey ad nat pinx.

Chromol. Czettel és Deutsch Budapest.

szürke. Nyáron a gácsér hasonlít a tojóhoz, de üstöke nagyobb. A *tojó* feje teteje rozsdabarna, üstöke kisebb; pofák és nyakoldalak szürkék; torka fehéres szürke; begye, az alsótest oldalai, a váll, felső farkfedők barnák, az egyes tollakon világos sárgás szegés; has és mell fehéres, a farkalján barnás; hát barna, a fark felé sötétülő. Szeme barna, majd (az öregeké) vörös.

Mértéke: *H.* 55—60; *Sz.* 27—27·4; *F.* 6·8—9; *L.* 3·4—4·3; *Cs.* 4·9—5·7 cm.

Európa déli és középső részein ritkább fészkelő, Dél-Oroszországban, a Kaspi-tenger vidékén, Közép-Ázsiában főleg a Mongol-sivatag sóktavain közönséges; tehát nyugaton igen ritka, keletfelé számosabb. Télen Észak-Afrikában, Indiában. Nálunk ritka madár s csak egyes példányok kerültek belőle, legtöbb a Fertőn, hol régebben költött is, azután a Mezőségen, Csepel-szigeten s a Velenczei tavon. Márcziusban és áprilisban, majd októberben és novemberben észlelték leginkább vizeinken. A Velenczei tavon októberben láttam, a közelgő hajó előtt rendesen elbukott s nem került többé elő.

A CZIGÁNYRÉCZE.

Fuligula nyroca (Güld.) *1769.*

II. tábla.

[Anas nyroca Güld. — Anas africana Gm. — Anas leucophthalmus Bechst. — Anas gmelini Lath. — Nyroca leucophthalmus Flemm. — Aythya nyroca Boie. — Nyroca obsoleta Brhm. — Fuligula nyroca Steph. — Aythya leucophtalmos Brhm. — Fuligula leucophthalma Reichw. — Nyroca ferruginea Sii. & Dress. — Nyroca nyroca Flemm.]

Népies nevei: csukoládérécze (Velencze); muérrécze (Fertő); bagó récze (Dinnyés); bukdácsoló récze; fehérszemű récze.

Jegyei: kisebb mint előbbi; szárnytükre fehér, alul barnásfekete szegéssel; az evezők belső fele többé-kevésbbé, úgy a szárny alja is, fehér, ezért a szárny fehér és sötéttarka, a mi repülés közben igen feltünő; az alsó káva töve alatt az állon kis fehér folt látható; a fej gesztenyebarna.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* fej, melynek búbja kissé üstökös, nyak, begy, a mell felső része, úgy az alsó test oldalai fénylő gesztenyevörösek; a nyak közepe széles örvszerűen, összefüggésben a hát elejével, úgyszintén az evezők külső része és hegye is többé-kevésbbé feketebarna; a háton néha alig észrevehető rozsdásbarna, tűhegynyi pontozás; a hosszú válltollak hegye feketezöldes zománczfényű: alsó test

fényes fehér, has és végbél tája barnásszürkén füstös; farkalja fehér, farcsikja barnásfekete; farka szürkés feketebarna; csőre sötét ólomszürke; lábai zöldes ólomszürkék, izületek és úszóhártyák azonban feketék. A *tojó* nem üstökös; feje, nyaka sötét rozsdabarna; begy és alsó test oldalai sötétbarnák, világosabb habozással; mell fehérszürkés, barnán áttetsző. *Nyáron* a gácsér hasonlít a tojóhoz, de élénkebb, tisztább színű és rajzolatú, a fej és nyak vörösbarnább. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, de mellük nem fehér, hanem kormosbarna s így egészben — kivéve a tarka szárnyat — sötétek. Az öregek szeme fehér, a fiataloké szürkés, barnás.

Mértéke: *H.* 36—39·5; *Sz.* 18—20; *F.* 5·3—6·7; *L.* 2·6—3·8; *Cs.* 3·6—4·7 cm.

Hazája Közép- és Dél-Európa, főleg a keleti részek felé gyakoribb, míg nyugaton ritkúl, a Kanári-szigeteknél nyugatiabbra még nem találtak. Közép-Ázsiában szintén költ. Telelni Egyptomba, Abysziniába, Indiába, Birmába megy. Vizeinken a legközönségesebben költő réczéink közé tartozik. Leginkább ragaszkodik a nádas, vízinövényzettel benőtt nagyobb tavakhoz, posványokhoz, hol a csáté és csuhu mellett bőviben terem a sokféle hinár, békalencse, vizifonál, békanyál, tavirózsa, kolokán, vízidió. A hol a szárcsa szeret, ott ő sem szokott hiányozni. Hozzánk márczius 10-ike táján érkezik s novemberben megy el. Májusban fészkel s 7—12 rövid, kerekalakú, zöldes barnássárga, finom, alig fénylő héjú tojást tojik.

Tojásmérték: *H.* 48—52; *Sz.* 35—39 mm.

A tojásokat három hétig vagy pár nappal tovább üli. Rendesen kisebb csapatokban jár s felkelésnél erös, szakgatottan ejtett *kr, kr, kirr, kirr, körr, körrr* vagy *krekrekrr* hangokat hallatt. Főleg rovarokból, álczákból, növényhajtásokból, magvakból, levélkékből, halacskákból él. Husa ízletes.

A KERCZE RÉCZE

Fuligula clangula (L.) *1758.*

III. tábla.

[Anas clangula L. — Anas glaucion L., Gm. — Glaucion clangula Kaup. — Clangula glaucion Brhm. — Bucephala clangula Sundv. — Clangula chrysophthalmus Macg. — Clangula clangula Sharpe.]

Népies nevei: jeges récze (Velenczei tó s egyebütt is több helyt), bujárrécze; buksi récze; deres récze (a ♀ a Fertőn); bikafejű récze; lármás kacsa; bugárkacsa (Békésm.).

Jegyei: kisebb a házi réczénél, csőre rövid, tőben magas, nem széles, hegye felé még inkább keskenyedő; szárnytükre és alsóteste fehér;

$\frac{1}{4}$

KERCZERÉCZE

FULIGULA CLANGULA (L.)

APRÓRÉCZE

ANAS CRECCA L.

St. de Nécsey ad nat. pinx.

Chromol. Czettel és Deutsch Budapest

feje buksi, szeme aranysárga; egész termete zömök; sajátságos, erős, messzehallható suhogással vagy inkább sziszegéssel repül, mely hangot a sebesen mozgatott, erős tollú szárnyain átsurranó levegő okozza.

Leírása. *Gácsér dísztollazatban:* főszine fehér és fekete; az egész fej sötétzöld, érczfényű, kissé üstökös, csak a torok fénytelen fekete; csőrtövénél mindkét oldalon meglehetős nagy kerülékalakú fehér folt; a háta és farcsíkja fekete; a czomb tája barnás feketeszürke, úgy a fark és nagy evezők is; a szárny fehér és feketetarka; válltollai hosszúak, fehérek, feketén szegve; alsó teste fehér; lábai sárgák, úszóhártyái feketék; a csőr feketebarna. A *tojó* kisebb a hímnél, feje csokoládébarna, a csőrtőnél nincsenek fehér foltok; nyaka, begye hamuszürke, minden toll hegye világosabb szegésű; felsőtest barnás sötétszürke, úgy a fehér alsó test oldalai, a czombok tája, fark és a szárny, utóbbi legsötétebb, de tükre fehér; *csőre barna, hegye felé narancssárgás gyűrűvel.*

Mértéke: *H.* 41—43; *Sz.* 20—23; *F.* 6·7—10·5; *L.* 2·7—4; *Cs.* 2·7—3·8 cm.

Ez a récze Európa és Ázsia északi vidékeit lakja, főleg az 58° és 71° északi szélesség közt. Nagynéha azonban egyes párok délibb tájakon is visszamaradnak fészkelésre. Nálunk októbertől áprilisig különösen számos s jégment tavainkon, nagy folyóinkon, folyamainkon százankint látható. Ez az a réczefaj, mely a bukókkal vegyesen, de amazoknál mindig számosabban, a fővárosi Dunát telente népesíti s a Csepelszigettől a Margitszigetig terjedő folyamrészt sem véve ki, vidám bukdácsolásaival, fürge úszkálásával mulattatja a járókelőket. Eleme a jéggel zajló víz, ezért hívja népünk «*jeges réczének*», mely név azonban régi soron a nálunk ritkább következő fajt illeti. Áprilisban ismét visszavonulnak északi fészkelő helyeikre. Hogy azonban egyes párok családalapításra nálunk szorultak, arra is van adatunk. Így 1886-ban a Fertő táján, Süttör község és a hanysági Egererdő közt, az úgynevezett «Gyenes»-ben, május végén talált az eszterházi vadász egy párt, melyből a tojót meglőtte s benne kifejlett tojásra bukkant, fészkét is meglelte. A Velenczei tavon pedig 1888 juliusában láttam egy párt, melynek fészkét nem bírtam ugyan megkeríteni, de kétségtelen, hogy ezek is itt költöttek.

Kisebb halakkal, csigákkal, kagylókkal él. Míg nálunk van, hasznot nem szerez, inkább csak némi kárt, t. i. a halgazdaságnak; azért bátran lőhetjük.

A JEGES RÉCZE.

Fuligula hyemalis (L.) *1758.*

[Anas hyemalis L. — A. glacialis L. — A. brachyrhynchos Bes. — Clangula glacialis Boie. — Harelda glacialis Stephi. — Pagonetta glacialis Kaup. — Crimonessa glacialis Macg. — Fuligula glacialis Lesb.]

Népies neve: jeges récze (Velenczei tó, nem különböztetik meg a F. clangulától).

Jegyei: nagyságra a házi és a kis csörgő récze közt áll; csőre feltünő rövid, kicsiny, kúpos és nem széles (tőle pisze kifejezése van); a fiataloknál az egész csőr feketebarna, ellenben az öregeknél csak a csőrhegye és csörtő, egyébként vörösessárga; lábak feketebarnák; szárnytükre nincs; a has fehér; fej barna, fehér és szürketarka; a gácsérnak középső két farktolla nyársalakúan erősen meghosszabbodott.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* nem a szín sokfélesége — mert fehér, szürke, barna és rozsdabarna a színezete — hanem azok eloszlása folytán igen tarka s feltünő madár; pofák világos hamuszürkék, a nyak oldalain nagy sötétbarna, alsó részén rozsdaszínű foltok; torok, nyak, fejtető — ez néha sárgás árnyalatú — valamint a hát előrésze fehér, úgy a has és farkalja meg a szélső farktollak is; a válltollak hegyesen, erősen meghoszszabbodottak s úgy, mint az alsó test oldalai, halványszürkék; a felső test, a szárny, középső farktollak, begy és mell fénylő sötétbarnák; szem vörösessárga. A *tojónak* fejteteje, pofájának a nyak felé eső része, torka, nyakának alsó része a begyig, felső része, szárnya és farka többékevésbbé sötétebb vagy fakóbb barna; alsó teste valamint többi részei fehérek. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, de fejükön, nyakukon füstösebbek. A nyári tollazatban felső testükön rozsdasárgás és fakóbarna szín uralkodik. A tojó szeme barnássárga, a fiataloké szürkebarna.

Mértéke: *H.* 30—31·5 (50—55); * *Sz.* 19·7—24; *F.* 6—6·3 (19—22·6); ** *L.* 3·2—3·5; *Cs.* 2·5—3 cm.

Ez a récze, nevéhez méltóan, igazán az örök jég vidékein költ, mert a legészakibb sarki tájakon s még a 82° északi szélességen túl is találták. Az északi Sarkkörnél délebbre már ritkábban fészkel, de Európa, Ázsia,

* A zárójelben álló szám a gácsér testhosszúsága a csőr hegyétől a meghosszabbodott középső farktollak hegyéig.

** A gácsér középső farktollainak hosszát — tövüktől hegyükig — zárójelbe fogtam.

Amerika hideg öveiben egyaránt otthonos. Télre mérsékeltebb éghajlatok alá költözik, de nem nagyon délre s nálunk már a ritkább fajok közé tartozik. Láttam néhányszor a velenczei tavon, lőtték Pest-, Pozsony-, Baranyamegyében, Erdélyben, a Fertőn, Balatonon s másutt. A velenczei tavon lövöttek közül öt kitömött példányt ismerek (közülök három nálam), ezek egyike április 14-én 1894-ben esett.

Gazdaságilag nem igen jön számba, mert tápláléka főleg csigákból, kisebb kagylókból, rákocskákból, mellesleg vízinövények hajtásaiból, magvaiból áll.

18. NEM:

RÉCZE.

ANAS *L.* 1758.

Egészben karcsúbbak, mint az előbbi nemekbe tartozók, főleg nyakuk hosszabb és vékonyabb; úszva nem süppednek annyira a vízbe; csőrük legtöbbnyire végig egyforma széles, de úgy mint farkuk is, változó alakú; hátulsó ujjukon nincs bőrkarély; a külső ujj jóval rövidebb a középsőnél s karma tőben vagy legföljebb felerészben van az úszóhártyába benőve; nem igen jó bukók, inkább csak belefordulnak a vízbe, a nélkül, hogy lebuknának s «tótágasan» keresgélnek.

A TŐKÉS RÉCZE.

Anas boscas L. *1758:*

Népies nevei: tőke-, zöldfejű récze, rucza, kacsa, gócza; törzsök récze (Barbacsi-tó, Sopronm.); öregrécze (Fertő, Velenczei tó), dunai récze (Velenczei tó); nagy kacsa.

Jegyei: házi récze nagyságú; szárnytükre kék ibolyaszínű zománczczal, felül és alul fekete és fehér szegéssel; lába narancsvörös, csőre zöldessárga fekete csőrkörömmel, a tojónál és fiataloknál alul és a széleken sárgás, egyébként zöldesbarna; szem sötétbarna.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* egész fej s a nyak egy része feketészöld érczfényű; nyaka közepén fehér örv, mely azonban a nyak felső részét nem fogja át; a nyakoldalak, begy és a mell eleje gesztenyeszínű; a felső nyak közepén, a hát felé, barnás hamuszürke alapon finom feketés, sötét és világosszürke pontozás, mely hullámos haránt-

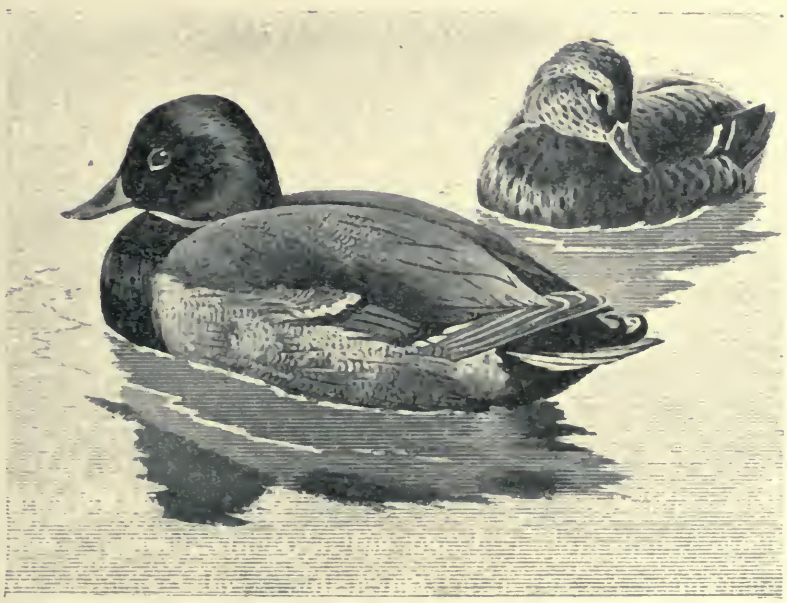
csíkozásban sorakozik; alsó test világos szürke, minden toll sötét finom hullámos csíkozással, mely az oldalakon legélesebb; a hát felső része sötétbarna, fehéres, igen apró pontozással, lejebb barnás és sötét feketezöld; a farcsik, farkfedők sötét zöldesfeketék, érczfényűen zománczosak, ugyanily színűek a farcsikból felkunkorodó tollak és az alsó farkfedők; a szárny felső fele barnásszürke, a nagy evezők azonképpen, de a tollak szára és töve itt világosabb, a tükör mögött levő harmadrendű evezők szürkék, tövük táján barnásak, a válltollak meghosszabbodottak, részben dióbarnák (külső szélük), részben fehéresszürkék (belső szélük), igen finoman, sokszorosan feketén harántcsíkozottak; a fark szürke, minden toll szélesen fehéren szegett. A *tojó* alapszine rozsdássárgásbarna, a hason legvilágosabb, a begy és mell táján legrozsdásabb; a fejtetőn le a tarkóig, úgy a szemeken, át hosszú, sötétbarna folt huzódik; a fej és nyak sötétbarnán pontozott, a begy félholdszerűen, a hát mindegyik tollának töve ugyanily színűen foltos; csőre a széleken vörössessárga, főszine azonban zöldesbarna.

A *fiatalok* körülbelül a tojóval egyeznek, csakhogy hasuk sárgásfehér, csőrük világosabb. Nyáron a gácsér hasonlít a tojóhoz, de sötétebb, egyszínűbb barnás begyü, farkában nincsenek felkunkorodott tollak.

Mértéke: *H.* 55—60·5; *Sz.* 25·3—28·7; *F.* 8·5—11·5; *L.* 3·4—5; *Cs.* 5·6—6·2 cm.

A tökés récze elterjedése igen széles körű; alig van rokonai közt még egy faj, mely annyi helyen, délen és északon, az Ó- és Ujvilágban egyaránt előfordulna. Leginkább azonban Európa, Ázsia és Amerika mérsékelt égövét, fel a Sarkkörig, lakja; azontúl ritkul. Hazánkban is a leginkább elterjedt, legközönségesebb réczefaj s kivéve a nagy síktükrű, mély, nád és mindenféle vízinövények nélkül szűkölködő vizeket, majdnem mindenütt előkerül. Sőt oly vidékeken is megfordul, — ha máskor nem, legalább költözködéskor, — a hol mocsarak, lápok nincsenek s vízimadár alig talál más helyet, mint legföljebb holmi kis vizeret, tócsát, gulyaúsztatót. Nemcsak a síkságon, még pár száz méternyi magasban, hegyek, erdők közt fekvő locsogókon is reá bukkanhatunk. Ő az igazi «*vadrécze*», a leginkább ismert, legnépszerűbb alakja családjának, a mi háziréczénk ükdédapja s e mellett egyike legszebb réczéinknek. Habár — mint mondtam — szinte mindenütt előkerül, mégis legkedvesebb helyei az alacsony vizállású, sással, kákával s mindenféle vízinövénynyel bővelkedő területek, melyek helyenként csalitosak, erdősek, éger- és fűzfarészletekkel, vízárkokkal, erekkel, kisebb-nagyobb tisztásokkal váltakoznak, a közelben pedig gabonaföldek terülnek el s a sík-

ság egyhangúságából, a termőföld gondozottságából apróbb locsogók, kopolyák csillognak elő. Így a nagyobb folyóink mocsaras, ligetes erdőiben, az év jó részén víz alatt álló erdőségekben, kiváló számos pl. a Hanyságban. Ellenben nagyobb szabadvízű tavainkon — különösen fészkelve — ritkábban található. Magán a Fertőn, Velenczei tavon a többi réczefajok mellett alig számbavehetően, a környéken levő mocsarakban, nedves rétségekben, vetésekben azonban rendesen költ. Nagy számban fészkel a Pozsonymegyében fekvő, körülbelül 1000 kat. hold

♂ ♀

Tőkés récze (Anas boscas L.)

nagyságú «*Soór*» mocsárban, melynek fele vizes kaszáló, fele pedig csátéval, náddal, sással, csalánossal benőtt, hónapokon át vízben álló, égererdő. Ez a terület a tőkés réczéknek valóságos fészektelepe, hol egy-két pár más faju réczét leszámítva, majdnem kizárólag csak ő költ, száz és száz párban.

Északon madarunk határozottan költözködő, ellenben nálunk nem tisztán az. Java részök ugyan délebbre távozik telelni, de számosan mindaddig itt maradnak, míg csak jégment vizeket találnak. Ilyenkor főleg folyó vizeinken, meleg forrásos tócsáinknál tartózkodnak s ide-oda kószálnak nyilt vizeket keresgélve. Február végén és márczius elején azután, mikor

az idő kienged, a jég eltakarodik, számuk ujra felszaporodik. Kacsáink közül ő fészkel legkorábban. Alig, hogy az első tavaszi fuvalom meglangyosította a levegőt, a nagy vándorcsapatok párokra szakadoznak, együtt járnak s ilyenkor felkelésnél a tojó rendesen elsőnek kap szárnyra, a gácsér pedig sápogva követi. Szerelmök szenvedélyes s főleg a gácsért igen forró indulatok töltik el, — sokszor a hűség rovására. Nagyjában mégis ragaszkodik párjához, de csak addig, míg a fészek elkészült és megtelt tojással.

Fészköket igen különböző helyekre rakják. S bár a régi jó magyar népdal azt mondja:

«Káka tövén költ a rucza»

mégis éppen a tökés kacsára nem szabály ez, mert úgy a sásban, kákában, vetésekben, mint bozótok, fűzfák, bokrok alján, tuskók mellett, sőt igen gyakran faodukban, csonka fűzfákon, elhagyott szarka-, varjuvagy ragadozómadár-fészkekben üti fel családi otthonát. Az Al-Dunánál leginkább fekete nyárfák, fűzfák nagy odvaiban, sőt házfedél zsupjai közt is találtam fészkét. A fészek nádlevelekből, száraz nádszálakból készül, kerek belsejét pedig a tojó finom pelyheivel béleli ki. Április elején, májusban, sőt junius elején is találtam egészen frissen rakott tojásokat. A kotlás különböző ideje részben a terület sajátságaitól, viszonyaitól függ. Árvizes területen, hol a földszintes fészkek gyakran tönkre mennek, leginkább leljük a késői tojásokat, míg kiváló alkalmas, békés helyeken korán találhatók azok például a «Soór»-ban. A tojások majdnem teljesen megegyeznek a házikacsa tojásaival, kemény, sima héjuak s szürkés sárgafehér színűek.

Tojásmérték: *H.* 51—27; *Sz.* 38—40·6 mm.

Közönségesen 10—12 darabból áll fészekalja, de néha csak 8, majd meg 16 is akad. Az alatt, míg a tojó odaadóan üli fészkét s ellenségekkel szemben bátran védelmezi, addig a gácsérok elfelejtik házas voltukat s adják a «legény»-t. Csapatokba verődve nem törődnek többé hitves társaik aggódó gondjaival, hanem elhagyják a fészek környékét s víg czimborákkal élik életöket. Ezekhez a «kajtárokhoz» azután a nem szaporító vagy szerencsétlenül járt tojók is rendesen csatlakoznak. Egy-két nappal előbb vagy később, általában azonban négy hét alatt kelnek ki a tojások s ekkor az anyamadár rögtön vízre vezeti fiókáit. Nem mindig lévén a fészek víznek közvetetlen közelében, a pelyhesek gyalogosan, tityegve-tótyogva, *bib, bib, bib* szólással követik anyjukat, ki féltékenyen kalauzolja őket a vízre, a réczetermészet igazi elemére, felhasználva útközben a füves,

gazos helyek védelmet nyujtó sűrűjét, halk szaggatott sápogással vagy inkább mély torokhangú bíztatással hivogatván a világba lépő családot. Ha a fészek fán vagy nem a földön, hanem magasban volt, egyenként a földre hordja kicsinyeit, vagy pedig kiugrasztja őket a fészekből — mindkét esetet megfigyelték — s ezután vezeti a közeli tócsára, vagy érhez, vízfolyáshoz, csatornához, melyen elúsznak a lápra, mocsárba, tóba — nagyvilágukba. Ez időtájt a kajtárkodó gácsérok is levetik díszes nászruhájukat, vedleni kezdenek. Tollazatukat gyorsan elhullajtják, de új köntösüket is hamar felöltik ugyan, mégis egy ideig csak lubiczkolnak, bukdosnak s a víz szinéről nem tudnak felemelkedni. Az ilyen vedlő réczéket a Fertőn «veretett réczének» hivják s leginkább május végén junius elején találkozunk velök. A fiatal réczék e közben anyányivá nevelődtek s repülősek lesznek. A «Soór»-ban már junius közepén, főleg azonban 20-ika táján majdnem mind szárnyra kapnak, más helyeken junius végével s julius első felében. Egyideig még összetartanak a fészekaljak, de a régi meleg családi élet nap-nap után meglazul, elszéledeznek, idegen rokonokkal adják össze magukat, csapatosan vagy magukban is kószálnak, kijárnak a szemes életre lakmározni, ide-oda látogatnak, hol böven kerül az eleség. A tökés récze, csak úgy mint a többi réczék is mind, szemes, vigyázó állat s nagy értelmi tehetséggel van megáldva, már tudniillik a mennyire madárlétére lehet. A vizen behúzott nyakkal úszkál, folyton táplálék után kémkedve, melyet vagy szürcsölve vagy félig vízbe fordulva szakasztottan úgy keresgél, mint a házi récze. Napközben csendes tisztásokon, szélvizek füvesében tartózkodik, ki-kilép a partra, kutatgat vagy pedig szárnya alá dugott fejjel megpihen. Ha valami gyanus neszt hall, S alakúan erősen összehúzott nyaka felegyenesedik, figyel; s ha csakugyan bajt sejt, hápogva szárnyra kap. Legmozgalmasabb hajnalban és alkonyatkor, midőn egyik kisebb locsogóról a másikra, a nagy tóból a kis tavakra vagy fordítva, a vetésekről a vízre vagy a vízről a mezőre «húz». Ezt a szokását ismerve a vadászok, rendesen megtartott beszálló helyeikre elállnak s így legkönnyebben kerítik fegyverélre az óvatos vadat. Vadászhatjuk azonban a réczét, keresgélve, utánajárva, valamint hajtókkal is; de legszebb s legeredményesebb, e mellett legolcsóbb, mégis a «les» marad. Mikor a nap a szemhatár felé száll s kezd az ég pirkadni, vörösödni, a szunyogok hada pedig tánczot járni: kitelepszünk alkalmas lesőhelyünkhöz várni a jó szerencsét. Miután a nap égi pályáján elbukott a szemhatár alá s a szürkület szétterjeszti feketülő fátylát, az éji bogár búgása, szunyogzümmögés és távoli tücsök czirpelés pedig betölti a rétet, lápot, mocsarat: akkor a komoruló légben

is hol itt, hol ott, sebesen haladó fekete pontocskák tünnek föl, majd megüti fülünket a *sáp, sáp* vagy *gvuáp, gvhráp* és a sajátságos *sz, sz, sz, sz, sz* hanghoz hasonlítható szárnysuhogás, miket a nyakát előrenyujtva, fejét ide-oda forgatva huzó récze hallat. Egyenként, vagy «folt» folt után, suhannak el fejünk fölött s izgatják vadászszenvedélyünket, alkalmat nyujtván puskánknak, hogy tegye kötelességét. Mikor a sebesen bolygó kacsák egyes pontokra leszállnak, akkor szárnyaikat kitartva, hol jobbra hol balra dűlve, mintegy kalimpálva vágódnak be. Ez így tart, míg csak az alkonyat bele nem merül a vak éjszakába, s az elsuhintó réczék csak mint fekete árnyak szálldosnak körülöttünk; de már alig látjuk őket, tehát fegyvervégre se kaphatjuk. Később meg csak szárnyalásukat halljuk még a feketeségben, vagy a megszálló kacsák vízre ereszkedésének zaját, a mit Tompa oly híven fest:

«S mintha dobnál a vízbe nagy követ
Egy loccsanást benn új meg új követ,
Vadréczepár csap a habokba ott...»

Ekkor indulhatunk. Ha már előbb nem tettük, most úgyis hiába keresnők össze a lelőtt vadat, hát hajnalra halasztjuk ezt. A hajnali les hasonló az estihez; sötétben indulunk ki leshelyünkre s a világosodó nappal várjuk a húzó vadat. Azért előnyösebb ez a vadászra, mert a lőtt vadat a les végén azonnal össze is keresgélheti. A szárnyazott récze ugyan ekkor is hamar kereket old, elmászik a sűrű nádas, csatés csuhusban, el-elbukik s a víz alatt belefogódzkodik valami gyökérbe, hinárba, megmered s odaveszik. A réczék közt legízletesebb húsú s főleg a késő őszszel lövöttek, meg a fiatalok pecsenyéje keresett. Ezért vadász, halász szemében az «öreg récze» érdemes vad, melyért minden más vizi vadat szivesen elbocsájt. A halászember felfogásában a szárcsa «komisz», de a felkelő réczét mindig megdicséri s «szép», «nagy», «gyönyörű» jelzőkkel illeti. Vadászszák is, fogják országszéltében s helyenkint igazán nagy mennyiségben. A pozsonymegyei «Soórban» a vadászat évadja alig néhány hónapig tart s mégis pár százra-ezerre rúg az elejtettek száma. Tudok esetet, hogy a dinnyési mocsárban egyik kiváló puskásunk egy les alatt közel 80 darabot lőtt, megjegyzendő, hogy főleg a kiszinezett gácsérokat választotta ki s a sok elveszettet tekinteten kívül hagyva, csak azt számította, a mit a tóból kihozott. Holicson, mesterségesen berendezett tavon — egyéb réczefajokkal — a tökés réczét is nagy mennyiségben fogják, lószőrhurokkal pedig a már többször említett «Soórban», hálóval és hurokkal a Száva mentén, Topolováczon s másutt. Október-

ben a gácsérok és fiatalok újra vedlenek, előbbiek nyári tollazatukat vetik le s átszinülés, tollpótlás útján ujra díszbe öltözködnek, a fiatal gácsérok azonképpen. Novemberben kiszinezetten járják a vizeket, de ekkor legnagyobb részök kezd már délebbre húzódni.

A tökés-récze tápláléka igen különböző, sokféle. Az itt telelők a megmaradt vizinövények magvait, a kisebb halakat falatozzák; de egyebet is. Idevágólag Ujlaki István* érdekes megfigyelését is közlöm, a ki feljegyezte, hogy 1880 előtt, mikor a Bodrog még nem volt szabályozva, a környékbeli hegyi- és láperdők makkoló helyeihez rengeteg számban húztak s a makkon jól meghíztak. Az ötvenes években Sárospatak vidékén Bodrog Halász mellett a Bodrogot tél idején úgy ellepték, hogy be sem igen fagyhatott. Ezek a kacsák a szomszéd Kengyel erdőbe jártak makkolni. 1873/4 télnek közepén szintén nagy számban jelentek meg Veresharaszt fölött lévő posványos réten, de legtöbbnyire el voltak gyengülve s közel bevártak, a lövöldözésre sem távoztak messzire. Az elejtettek begye tele volt makkal. Megjegyzi, hogy azon tájt a pataki hegyi erdőkben kiváló makktermés volt. A lövöttek közt alig akadt tojó.

Legkedvesebb élelmök a békalencse (Lemna), azután a harmatkása (Poa vagy Glyceria fluitans), melyet főleg a fiatalok kedvelnek, a patakfű, lapu, vizitorma, szironták, a *Sagittaria* gyökér gumói, vizidió, különböző hinármagvak; mindezeknek levélkéit, gyönge hajtásait is csak oly falánkan költik el, mint különböző vizibogarakat, azok álczáit, csigákat, halikrát, kisebb halakat, gilisztákat, hernyókat, gyökerecskéket. Evés közben homok- és apróbb kavicsszemeket is nyelnek, hogy könnyebben emészthessenek. Aratáskor azután kilátogatnak a mezőkre s a markon fekvő, kévékbe rakott gabonára vetik magukat. A kölest, zabot, árpát, dézsmálják ilyenkor s nemcsak rengeteget falnak fel belőle, hanem rendesen nagy csapatokban lepvén a gabonát, össze-vissza járják, kinyomtatják s szárnyaikkal kicsépelik a kalászokat annyira, hogy mikor az életet behordták, még napokig reájárhatnak a tarlókra, kihullott szemeket lakmározni. Az ország számos vidékén, hol igen sok a tökés récze, ez a vetésre való járásuk valódi csapás, mert néha annyian lepik el a táblákat, hogy rövid idő alatt jókora területeket egészen tönkre falnak. Bácsmegyében a pusztapéklai állami birtokon a rizsföldeket is felkeresték s nagy seregekben húzván oda falatozni, sok kárt okoztak. A Hortobágy vidékén meg azon panaszkodnak, hogy a sok kölest pusztítják s egész éjjel őrizni kell a földeket, nehogy megsemmisítsék a termést. Mindezekből látjuk,

* Term. Tud. Közl. 1896. évf. 164—165. lap.

hogy réczénk a mezőgazdaságra és erdőgazdaságra sem egészen közömbös madár, sőt helyenkint határozottan — főleg bizonyos időszakban (gabnaérés, aratás) — káros. A vizeken inkább közömbös, mert a csekély halpusztítás fejében sok kellemetlen rovart, csigát is elemészt. Káros voltáért azonban eleget bünhődik, mert ugyancsak nyomán van a puskásnép!

Általában réczefajaink a halászat és mezőgazdaság szempontjából vagy közömbös, vagy inkább káros madaraink közé tartoznak. Közvetetlen hasznot azonban sok fajnak pecsenyéje szolgáltat s ezért mint «hasznos vadak», a vadászat körébe tartoznak.

A KENDERMAGOS RÉCZE.

Anas strepera L. *1756.*

[Anas kekuschka Gm. — Anas cinerea, alexandrina Gm. — Chauliodus strepera Swains. — Chaulelasmus cinereus Brhm. — Ktinorhynchus streperus Eyt. — Chaulelasmus streperus Gray. — Chaulelasmus americanus Bp. — Querquedula strepera Macg.]

Népies nevei: kergőrécze, hápogó- vagy sápogórécze (Pákh); tükrösrucza.

Jegyei: valamivel kisebb, karcsúbb nyakú és vékonyabb, rövidebb csőrű, mint a tőkéskacsa; csőre tőben és hegyén egyforma széles, a felső káva finom fogazása oldalt nézve is látható; a szárnytükör eleje világos szürke, alul vékony fehér szegéssel, majd fekete, azután fehér; a tükör fölött széles fekete folt s e fölött gesztenyebarna nagy folt (a fiataloknál nem igen élesen kivehető); egészben szürkésbarna tollazat jellemzi, a szárnyon pedig a gesztenyebarna, fehér és fekete élénk szinek; a gácsér csőre fekete, a fiataloknál és tojónál az alsó káva vöröses sárga, ugyanily színü a felső káva széle és töve tája az oldalakon, egyébbként barnásfekete; szem barna; lábak sárgásak, fekete úszóhártyával.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* fej és a nyak fölső fele halvány rozsdásszürke, némileg sárgás alapon feketebarna petytyekkel finoman behintett; a szemen át s a fejtetőn sötét folt; a nyak alsó fele, begy, hát eleje egyforma szélesen félholdszerűen feketén és fehéren harántfoltos, úgy az oldalak is, de itt finomabb a foltozás; a hát alsó fele, farcsíkja és farkalja fekete; a tark barnásszürke, világosabb szegéssel, a külső részeken főleg; az evező és válltollak — kivéve a jellemzőket — barnásszürkék; a mell közepe fehér, az oldalak és has felé szürkésbe játszó. A *tojó*, kivéve a szárny szinezetét, hasonlít a tőkésrécze tojóhoz, de nem oly

rozsdás, inkább világosabb, melle és hasa fehéres vagy tiszta fehér. *Nyáron* a gácsér feje szürkésfehér alapon feketebarnán pontozott és foltozott; a hát eleje és válltollak sötétbarnák világosabb szegélylyel; a begy és oldalak rozsdásbarnák feketén foltozottak; a farkalja és farcsikja nem fekete. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak. Az átmeneti tollazatok is többfélék, azért «jegyeire» különösen figyelmeztetek.

Mértéke: *H.* 47—53; *Sz.* 25—27·5; *F.* 7·2—11; *L.* 3·2—4·2; *Cs.* 4·2—4·7 cm.

Előfordulásának legészakibb helyei: Izland, Skandinávia déli része, a Balti-tenger vidéke; ugyanily magasságban fordul elő Oroszországban; költve Közép-Ázsiában, Turkesztánban, Szibéria keleti részein, Észak-Amerikában, Közép-Európában — főleg a Földközi tenger tájain — sok helyen találjuk, sőt ritkaságként Spanyolországban is. Nálunk közönséges a Velenczei tavon, a Mezőségen; a Fertőn, Balatonon ritkább, általában nem igen gyakori költő. Az országos középnap szerint márcz 20-án jön meg s októberben vonul el tőlünk. 6—12 szürkés olajzöldes, vagy sárgás tojást tojik.

Tojásmérték: *H.* 49—52; *Sz.* 33—35 mm.

Repülése igen jellemző; szárnyait nem mozgatja oly sebesen, mint a többi récze, inkább lúdszerűen. Hangja kéttagu *que-ek, que-ek,* vagy *krekrekrek.*

A FÜTYÜLŐ RÉCZE.

Anas penelope L. *1758.*

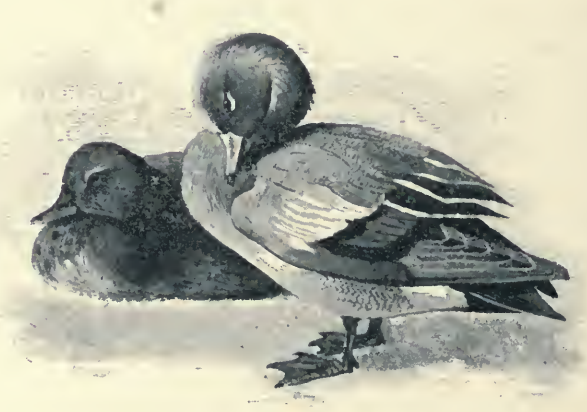
[Anas fistularis Briss., Brhm. — Anas melanura, kogolka Gm. — Mareca fistularis Steph. — Mareca penelope Bp.]

Népies nevei: sipuló-, siposrécze; juhászlegény (Hevesm. Dinnyéshát, mert «fütyül mint a juhászlegény»).

Jegyei: nagyságra a tőkés- és csörgőrécze közt áll; csőre vékony, nem nagy, főleg elől keskeny; farka ékalakú, körülbelül még egyszer oly hosszú, mint a csőre; a gácsér szárnytükre fénylőzöld, fölül és alul bársonyfekete szegéssel, a zöld tollak után fehér és fekete szegésü toll; a tojó tükre sötétszürke, fehér szegéssel, a következő toll majdnem egészen fehér; a mell és has fehér; a gácsért jellemzi nagy fehér szárnyfoltja is, melyet a szárnyfedő tollak színe alkot; lábak ólomkékek sötét úszóhártyákkal; szem barna; csőr szürkéskék, csőrköröm fekete.

Leirása. *Öreg gácsér dísztollazatban:* feje bubja — homloktól a tarkóig — rozsdás sárgásfehér; egyébként az egész fej és részben a

nyak is gesztenyevörös; begye világos ibolyás- és meggyszinübe hajló barna, de a tollak szegése fehéres; háta fehéren és feketén finoman haránt csíkozott (körülbelül mint a csörgőrécze gácsérja) az altest oldalai is ilyenek, úgy farkcsíkja, utóbbin azonban a fehér csíkok szélesebbek, mint a feketék; az alsó farkfedők bársonyfeketék, aczélkék fénynyel; a legkisebb szárnyfedők és a nagy evezők barnás hamuszürkék, a többiek fehérek; a hosszú válltollak külső fele fekete, fehér szegélylyel, belső fele szürkésbarna. A *tojó* szárnyfedői szürkések fehér szegéssel, (szárnyain nincs meg a nagy fehér folt), feje és nyaka rozsdás világosbarna alapszínen feketésen pettyes és foltos; a begy és hát barna rozsdás, tollszegélyekkel tarkítva; az alsó test oldalai rozsdás gesztenyevörösek. A *fia-*

♀ ♂

Fütyülő récze. (Anas penelope L.)

talok kezdetben a tojóhoz hasonlítanak, s később kapják meg az ivarokat jellemző színeket. A gácsérok teljesen tiszta dísztollazatot csak a 2-ik vagy 3-ik évben öltenek, s azért igen sokféle, eltérő átmeneti tollazatu példányok vannak, annyira hogy a laikus ebből a fajból legalább 4—5 félét is csinál; ezért jegyeire külön figyelmeztetek.

Mértéke: *H.* 44—46; *Sz.* 23—26·8; *F.* 9·5—12; *L.* 3—3·6; *Cs.* 3·3—3·7 cm.

Hazája a sarkköri tájakon van, Izlandtól Szibéria keleti részéig. Délibb övekben csak nagy ritkán találtak költő párokra. Telelni Abyszíniába, Madeirába, Észak-Indiába, Khinába megy. Nálunk fészkelve még nem találták, de októberben, novemberben s visszavonuláskor, márczius-ban, áprilisban ezres csapatokban fordul elő. Repülése hasonlít a lúd repüléséhez, miközben — de úszkálás közben is — gyakran hallatja

hi-jú, hjú, vi-jú erős füttyszerű szavát, mely igen jellemzi; néha sipolása mellett bizonyos *kharr, khorr* szótagokhoz hasonlítható torokhangokon is szól. Igen óvatos madár, mely nem várja be az embert, hanem rögtön a magasba emelkedik s így főleg csak lesen lőhető.

A SARLÓS RÉCZE.

Anas falcata Georgi. 1775.

[Anas falcaria Pall., Lath. — Anasj avana Bodd. — Anas javanensis Bonn. — Eunetta falcata Bp. — Querquedula falcata Gray. — Anas drepanopteros Messersch.]

Jegyei: nagyságra a tőkés- és csörgőrécze közt áll s leginkább a kendermagos réczével egyezik; egyforma széles fekete csőre hosszabb a csűdnél; a szárnytükör elől fénylő feketésszürke, hátul feketés, rozsdafehér szegéssel; farka 16 tollú; a gácsérnak öt válltolla sarlósan, a tojónál ellenben egyenesen meghosszabbodott; a gácsér kontyos fejű; lábak barnás hússzínűek; szem sötétbarna.

Leírása. *Gácsér dísztollazatban:* a fej és bóbita sötét vörösbarna, zöldes és rézszínű zománczczal; a homlokon fehér folt; a nyak fehér, szürkésfekete zöld széles örvvel; a hát eleje és alsó test fehér, feketén harántcsíkos (fölül finoman, alul szélesebben); a farkfedők oldalt és hegyükön feketék, középen sötét szürkebarnák; a nagy evezők feketék, hegyükön fehér szegéssel; a válltollak bársonyfeketék, de száruk töve fehér. A *tojó* és *fiatalok* hasonlítanak a kendermagos récze tojóihoz és fiatalaihoz, de utóbbiak hasa nem foltos, ezek pedig alul is foltosak, szárnytükrük is más.

Mértéke: *H.* 46·5—48; *Sz.* 25·2—25·5; *F.* 7—7·5; *L.* 3·9; *Cs.* 4·3—4·5 cm.*

Ez a szép récze északkeleti és Közép-Ázsiában a Jenisseitől Kamcsatkáig, főleg a Baikáltó és Léna vidékén, honos. Hazánkban csak egyetlen példány került (ezen kívül Európában alig fordult elő több), még pedig 1839 szeptemberben a Fertőn, melyet Kopp I. Bánfalvánál lőtt. A pompás nyári tollazatban levő gácsér vétel útján Payreysstől a bécsi udv. múzeumba került, hol ma is meg van.

* A bécsi múzeumban őrzött magyar példányt is megmértem.

A MÁRVÁNYOS RÉCZE.

Anas marmorata Temm. *1840.*[1]

[Anas angustirostris Ménétr. — Dafila marmorata Eyt. — Querquedula angustirostris Bp. — Marmaronetta angustirostris Bp. — Fuligula marmorata Gould.]

Jegyei: körülbelül akkora, mint a bőjti récze, nyaka valamivel hosszabb, s egész termete, úgy csőre is karcsubb; egészben szürkésbarna színü, fölül sötétebb, alul barnásfehér; az evezők külső széle világos galambszürke; szemeit sötétbarnás folt környezi; szárnytükre nem fényes; jellemzők — a felső testen kivált — a sötétebb, barna tollak világosabb szegései s így vadlúdszerű rajzolata; lábai olajzöldek (halál után azonban úgy a mint a csőr is, feketék). A *gácsér* szürkésbarnán foltos; begye rozsdásan árnyalt; csőrköröm fekete, e mögött széles kékes színű rajzolat, mely a csőr közepe felé megszűkül, azután kiszélesülve a tövig terjed s az orrlyukakat is körül fogja; az alsó farkfedők hullámos rajzolata határozott. A *tojó* csőrén a felső káva oldalain, a csőr közepétől a szájzugig és az orrlyuk alá húzódó háromszögletü rész, élénk zöld; alsó farkfedőinek hullámos rajzolata elmosódott; a szemeit környező barna folt nem oly határozott s kisebb is, mint a gácsérnál. A *fialalok* pofája és alsóteste elmosódott rajzolatu s nem oly világos, mint az öregeké, felső testük is egyszínűbb, nem annyira kirívó tollszegésekkel tarkított; egészben felül sötétebb alul világosabb barnák, a csőrtő táján fehéresek.

Mértéke: ♂ *H.* 47—48; *Sz.* 20—; *F.* 7—; *L.* 3·6—; *Cs.* 4·6 cm.
♀ *H.* 47·5; *Sz.* 20—21; *L.* 3·7; *Cs.* 4·6—4·8 cm.

Észak-Afrikában, a Kaspitó vidékén, a Volgánál, Spanyolország déli részeiben, Szardiniában, Sziciliában, a Joniszigeteken, Epirus és Theszalia partvidékén, Albániában észlelték. Közép-Európában ritka s a Földközi tenger környékénél északabbra csak újabb időben találták; így 1889 május 28-án Herczegovinában (Ostrozacnál) két darabot,[2] majd 1892 június végén Bajorországban (Watterburgnál) szintén két darabot (♂ és ♀)[3] s ugyanez év július 25-én Csehországban a frauenbergi tósorozat *zlívi* taván három darabot, két ♂-et és 26-án egy ♁-t,[4] végre ugyancsak Csehországban 1893

[1] Elsőnek Ménétries *Anas augustirostris* néven (Cat. raison. 1832. 58. l. 205. szám) említi, de leírásából a fajt biztosan nem lehet meghatározni.

[2] Orn. Jahrb. 1890. 105—109.

[3] U. o. 1894. 215. l.

[4] U. o. 1892. 259. l.

januárban *Kladnónál* egy darabot lőttek.* Úgy látszik tehát, hogy ez a réczefaj észak felé terjeszkedik, sőt költ is itt. Hazánkban eddig — szintén csak az utóbbi években — a Velenczei tavon fordult elő. Az első (♀) 1893 aug. 1-én Gárdonynál került puskavégre s a nemzeti múzeumban áll; 1894 szept. 15-én Meszleny Benedek lőtt a tavon egy — jelenleg gyűjteményemben álló — vedlő fiatalt; így hát nálunk való költése is be van bizonyítva. 1895 szeptember 6-án ugyancsak a Velenczei tavon Meszleny Pál is elejtett egy öreg gácsért, melyet kitömötten megőrzött. 1896 szeptember 26-án a tó «agárdi tisztásának» északi részén, közvetetlen a nád mellett, egy 15—20 darabból álló csapatra bukkantam s Meszleny Benedekkel egyet le is lőttünk közülök, de, sajnos, megsebezve esett s a nádban elbukva nem mutatkozott többet. A vizen maradt tollakból azonban kétségtelenül megállapíthattam, hogy e csapat csupa márványos récze volt. Repülése és szokásai leginkább a bőjti réczéhez hasonlítanak.

A BŐJTI RÉCZE.

Anas querquedula L. *1758.*

IV. tábla.

[Anas circia L. — Pterocyana querquedula Bp. — A. humeralis Müll. — Querquedula circia Steph. — Boschas circia Swains. — Querquedula humeralis Gray. — Querquedula glaucopterus, scapularis Brhm. — Cyanopterus circia Eyt. — Querquedula querquedula (Sharpe)].

Népies nevei: nagyobb csörgőrécze; makkrucza; telelőrécze; pergő-, csörgőrécze. (Ez és a következő többnyire összecserélve: csörgőrécze.)

Jegyei: valamivel nagyobb a következőnél; a gácsér szárnytükre barnásszürke, fölül és alul fehér szegéssel, a tükör középső tollai aczélzöld érczfényűek, a tojónál a zöld szín hiányzik s az egész tükör szürkésbarna; fark 14 tollú; a gácsér szemöldök-sávolya kirivó fehér.

Leirása. *Öreg gácsér dísztollazatban:* homlok, fejtető, tarkó feketebarna, a szem mögött a tarkó felé fehér sáv huzódik; áll fekete; pofák, torok és a nyak alul és oldalvást világosvöröses csokoládészínüek, fehér hosszanti foltokkal sűrűen behintve; a begy és a mell fölső része sárgás rozsdabarna, minden tollon félholdszerű feketebarna harántfoltok; az alsó test közepe fehér vagy sárgásfehér, az oldalakon számos vékony fekete, haránt czikázással, a czomb fölött ez a rajzolat világos kékesszürke szé-

* Deutsch. Jäger 1893. 56. l.

lesebb sávban végződik; a has szintén fekete harántczikázásokkal, de finomabban rajzolt, mint az oldalak; a fark alja fehéres alapon sötétbarnán foltos; farcsikja szintén fehér és barnán foltos, de a barna szín uralkodik; háta sötétbarna, minden toll világos barnásszürke szegésű; a nagy evezők szürkésbarnák, száruk fehér; a szárnyfedők világos kékesszürkék; a válltollak szürkebarnák, kékesszürke szegésüek, a meghosszabbodottak közepe végig fehér, egyik széle azonban fehéreskékes, a fehérség mellett pedig mindkét felén feketészöld zománczczal; a fark barna; csőr kékesfekete; láb sötét-ólomszürke; szem sárgásszürke barna. A *tojó* némileg hasonlít a tőkés récze tojójához kicsiny kiadásban, de szárnytükre nem fényes, hanem fénytelen szürkebarna; egész tollazatán inkább a csokoládébarna, mint a rozsdaszín uralkodik; begye nem igen foltos, úgy torka sem. Még jobban — nagyságra is — hasonlít a következő faj tojójához, de annak fényes zöld a szárnytükre. A *fiatalok*, úgy a *gácsérok nyári tollazatban* a tojóhoz hasonlók, de utóbbiak sötétebbek, helyenkint rozsdavörösebbek s begyük erősebben foltos.

Mértéke: *H.* 34—38; *Sz.* 18·9—20·7; *F.* 6·5—8·6; *L.* 2·4—3·6; *Cs.* 3·9—4·5 cm.

A bőjti récze inkább a mérsékelt öv, mint az éjszak lakója; Norvégiában ritka, úgy a Farő-szigeteken és Izlandon is, egyébként egész Európában költ, kivéve Oroszország északi részét. Ázsiában, Szibéria déli vidékein, Turkesztánban honos. Télre a Földközi-, Fekete- és Kaspitengerekhez, Afrikába, délibb Ázsiába költözködik. Magyarországban közönséges s tavainkon, mocsarainkon gyakori költő. Márcziusban, a jég eltakarodtával, az országos középnap szerint: *márczius* 12-én jön meg s októberben távozik tőlünk. Kisebb posványságokban s nagyobb tavakon egyaránt előfordul, kivált költözködéskor nagy mennyiségben. Nyilsebes reptű s nagyszerűen tud az egyenes, gyors repülésből, mint a golyó hirtelen 90° szögben fölfelé vágódni. Hangja *kneek, kneek,* párosodáskor pedig kerepelésszerű *krleeb, krleeb, krleeb.* Április közepe után költ, 9—12 tojást rak, melyek piszkos sárgafehérek, némi zöld árnyalattal.

Tojásmérték: *H.* 41—48; *Sz.* 33—33 mm.

AZ APRÓ RÉCZE.

Anas crecca L. *1758.*

III. tábla.

[Querquedula crecca Steph. — Nettion crecca Kaup. — Anas rubens Less. — Querquedula creccoides, subcrecca Brhm. — Boschas crecca Swains.].

Népies nevei: kisebb csörgőrécze; aprókácsa; partirucza; trifkórucza (Alföld); veszekedő récze (Hegykő, Fertő «mert úgy repül a csapat, mintha veszekednének»); fecskerécze (Dinnyés, Fehérm.); ezreskacsa (Dinnyéshát, Hevesm.); figerécze (a tojó régi neve Velencén); sívókacsa (Jászberény); kis pergő récze.

Jegyei: legkisebb réczefajunk, körülbelül akkora, mint a galamb, sőt kisebb; szárnytükre elől bársonyfekete, majd gyönyörű fénylő kőrisbogárzöld, alul keskeny fehér szegés, felül szélesebb, mely hátrafelé mindinkább rozsdásvörösbe játszik; felső csőrkáva fekete (♂) vagy sötétbarnás (♀); lábak ólomszürkék, fekete úszóhártyával; 16 tollú farka ékalakú, hegyes, de nem hosszú.

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* a fej hátsó része és a tarkó üstökös; a fej főszine gesztenyevörös, csak az állon sötétbarna; a szem körül pedig, a halántékon a tarkó mögé huzódva, széles ragyogó zöld folt van, mely a tarkó alatt feketeszinű lesz s a nyakra is lenyulik, ezt a zöld foltot a szem alatt és fölött, a fej rozsdabarnaságától, keskeny sárgásfehér vonal választja el, mely a szemtől a csőrtőig is előre huzódik; a nyakon világos szürkésfehér és fekete finom harántsávos örv; ugyanilyen szinű czikás rajzolatú a hát, szintúgy különösen élénken az alsó test oldalai és elmosódva a has is; a begy fehér vagy sárgásszürkés fehér alapon, sűrű, fekete nyulsörétnagyságú foltokkal behintett; az alsó test közepe fehér; az evezők és szárnyfedők barnásszürkék; a válltollak meghosszabbodottak s hegyük lefelé hajlott; a fark fölső fedői bársonyfeketék, rozsdásfehér szegéssel; a fark aljának egész közepe fekete háromszöglet, melyet rozsdásfehér szín szegélyez; a végbélnyilástól a fark fölé is két fekete oldalsáv huzódik; a fark szürkebarna, minden tolla világos szegélylyel. A *tojó* hasonlít előbbi faj tojójához, de zöld szárnytükre szembeötlően megkülönbözteti attól; csőrének alsó kávája sárgás.

Mértéke: *H.* 32—37; *Sz.* 17—20·6; *F.* 6·5—7·7; *L.* 2·3—3·5; *Cs.* 3·5—4·3 cm.

Inkább északi, sarkköri madár, mely Izlandtól Észak-Európán és Ázsián át felterjed a 70° é. szél.-ig; Amerikában ritka vendég. Európa

mérsékelt és délibb részein kisebb számban költ. Nálunk szintén a nem igen gyakori fészkelők közé tartozik, a Soórban (Vasm.) tömördi tócsában (Pozsonym.) nyáron át is találtam. Tojásai az előbbiéihez hasonlók, de kisebbek s nem oly zöld árnyalatúak.

Tojásmérték: *H.* 42—45; *Sz.* 30—33 mm.

Leginkább oly helyeken telepszik meg fészkelésre, mint a tőkéskacsa, de a sásban, kákában rakja fészkét. Kitünő, nyilalásszerű sebes reptét minden puskás — kivált a rossz — jól ismeri. Hangja *krük, krük, krikó, frik, prik* vagy *kvek, kvek, kvek.* Költözködéskor néha ezres csapatokban jár s főleg sekély vizekben úszkál, a szélvizekben totyog és szürcsölget.

19. NEM:

KANALAS RÉCZE.

SPATULA *Boie* 1822.

Csőr feltünő nagy, elől kanálszerűen széles; fogazása fésüs, lemezes, igen kifejlődött, szinte sertealakú és szitaszerű; csőrköröm kicsiny; vastagabb nyakú, mint az előbbi nem.

A KANALAS RÉCZE.

Spatula clypeata (L.) *1758.*

[Anas clypeata L. — Anas mexicana Gm. — Anas platyrhynchus Retz. — Rhynchaspis clypeata Leach. — Spatula clypeata Boie. — Rhynchaspis spathulata Dub. — Rhynchaspis macrorhynchus, platyrhynchus, pomarinus, platyuros, brachyrhynchos Brhm.].

Népies nevei: kanálos-, kanyálos-, kalános récze; lapátorrú récze (Tisza mentén); fogas rucza (Jászberény); butaorrú-, kanálorrú récze (Velencze); kalánorrú récze.

Jegyei: kisebb a tőkéskacsánál; nemi jegyein kívül a gácsért rendkívül tarka, szép dísztollazata jellemzi; szárnytükre zöld, felül fehéren szegett, a tojóé szürkészöld; az egész szárny felső része és a szárnyfedők a gácsérnál világos, a tojónál szürkéskékek; a fark ékalakú hegyes, 14 tollú; lábak sárgavörösek.

Leirása. *Gácsér dísztollazata:* a fej oldalvást *kékeszöld érczfényű* zománczczal; a begy tisztafehér, mely szín a hátig felhuzódik s itt, a

nyakból kiinduló keskeny, sötétebb színű rajzolattal van elválasztva; a hát eleje fényes feketés zöldesszürke, minden toll világos szegéssel; a farcsikja feketéskékes zöld érczfényű, mint a farkalja is; az evezők szürkésbarnák, száraik fehérek; a váll fehér, a meghosszabbodott válltollak részben feketés, kékes, zöldes érczfényűek, a középen fehérek, vagy világoskékek, fehér középpel és sötétebb szürkéskék belső széllel; a mell és has vörösbarna, utóbbin némi fekete haránt sávozás nyomai; a fark tövén két oldalt, nagy fehér folt; a középső farktollak szürkebarnák, a többiek fehér szegéssel, a legszélsőbbek majdnem fehérek; csőr kékesfekete; szem sárga. A *tojó* a tőkés récze tojójához hasonlít, de csőrének alakja és szárnya (a felső része szürkéskék) megkülönböztetik tőle.

Mértéke: *H.* 44—47; *Sz.* 22·7—25·4; *F.* 7·7—11·5; *L.* 2·7—4·3; *Cs.* 6·3—7·4 cm.

Költési öve a mérsékelt Európa, Ázsia, Amerika. Észak felé ritkább, mint délen. Télre Észak-Afrikába, Indiába, Khinába vonul, sőt Ausztráliáig is letéved; tehát minden világrészben előfordul. Hazánkban elég közönséges, s a Fertőn, Ecsedi lápon, Apaj körül, a Tisza mellékén, Velenczei tavon (ritkábban) költ. Költözködéskor rendesen kisebb csapatokban jár, főleg márczius végén, április elején, majd meg augusztus végén és szeptemberben. Májusban nád, sás közé épült fészkébe 7—13 rozsdás, sárgafehérszínű fénytelen héju tojást rak.

Tojásmérték: *H.* 4·6—4·9; *Sz.* 3·5—3·7 mm.

Hangja *kvoék, vák, kvák.* Főleg kisebb vizibogarakból, csigákból, halikrából, halacskákból él, növényi táplálkozásra csőre nem igen való.

20. NEM:

NYILFARKU RÉCZE.

DAFILA *Steph.* 1824.

Nyakuk hosszú, vékony; fark mindkét ivarnál hosszú hegyes, leghosszabbak a középső tollak, melyek a gácsérnál nyársszerűen erősen kinyulnak a farkból.

A NYILFARKU RÉCZE.

Dafila acuta (L.) *1758.*

IV. tábla.

[Anas acuta L. — Anas caudacuta Pall. — Anas longicauda Briss. — Anas alandica Sparrm. — Anas sparmanni Lath. — Phasianurus acutus Wagl. — Boschas acuta Nutt. — Anas tzitzihoa Vieill. — Trachelonetta acuta Kaup. — Dafila caudacuta Steph. — Dafila longicauda, Anas caudata Brhm. — Querquedula acuta Selb. — Querquedula caudacuta Macg.].

Népies nevei: öreg hegyes (a tojó Hegykő vidékén a Fertőnél); gémnyakú kacsa (Alföld); orsófarkú rucza (Jászberény); villáskacsa, nyilfarkú-, fáczányfarkú récze; fecskés vagy fecskefarkú kacsa (Dinnyéshát, Hevesm.); nyársfarkú récze.

Jegyei: valamivel kisebb, karcsúbb, de hosszabbnak látszó a tőkés réczénél; a gácsér szárnytükre zöldes rézszinű és fényű, fölül rozsdásfehér, alul fehér szegéssel, a hátulsó toll pedig fekete; a tojó szárnytükre világos szürkésbarna, fölül rozsdásszürke, alul keskeny fehér szegéssel; csőr kékes; lábak sötétszürkék. (L. I. köt. III. és VIII. tábla.)

Leirása. *Gácsér dísztollazatban:* a fej sötétbarna, a pofákon főleg, rézfényű zománczczal; a nyak elől és oldalt fehér, mely szín keskeny sávban felterjed a tarkóig; a tarkótól lefelé a nyak feketés; az egész alsó test fehér; az oldalakon, a nyak hátsó részén, háton minden toll fehér szürkésen és feketén finoman harántsávos, czikázott; lejebb a hát barnás; farkalja fekete; az evezők és a szárnyfedők barnásszürkék, a vállról lenyuló hosszú tollak túlnyomóan feketék, szélesen fehéren szegve; fark világosszürke, a meghosszabbodott középtollak feketék. *Nyáron* a gácsér sötétbarna, világosabb szegésű tollakkal; fej, nyak, mell szürkés sárgabarna, sötétebb hosszanti foltokkal; a fark és válltollak rövidebbek, mint dísztollazatban. A *tojó* hasonlít a tőkésrécze tojójához, de jellemző faji jegyein kívül egészben sokkal világosabb, s rozsdás szín kevés van rajta, inkább világoscsokoládé szín és világos szürkebarna; alsó teste barnásfehér, ritkásan foltos; farka még egyszer oly hosszú, mint csőre.

Mértéke: *H.* ♂ 66—67, ♀ 51—53; *Sz.* 22—26·3; *F.* 9·7—10; a ♂ középső farktollai: 12—19; *L.* 3·5—3·9; *Cs.* 4·5—5·5 cm.

A nyilfarkú réczének igen nagy a földrajzi elterjedése. Honos Észak-Amerikában a 72° é. szél. köréig, úgy Európa és Ázsia mérsékelt és főleg északi részein, fel a 70° é. sz.-ig. Nálunk meglehetős számban költ, de nem minden mocsaras, tóságos vidéken s egy-egy helyen sem nagyobb

$\frac{1}{4}$

BÖJTI RÉCZE
ANAS QUEROUEDULA L

NYILFARKÚ RÉCZE
DAFILA ACUTA (L)

St. de Nécsey ad nat pinx.

Chromol Czettel és Deutsch Budapest

mennyiségben. A Velenczei tavon nem fészkel, de a Fertőn igen, azonkívül a Duna-Tisza közti széktavakon s a Tisza mellékén is. Költözködéskor azonban sok helyütt kisebb-nagyobb csapatokban mutatkozik. Tavaszszal márczius közepén érkezik s ápril második felében csuhus, sásos, füves, nyilt tóságokban, mocsarakban költ; 8—12 halvány szürkészöld tojást tojik.

Tojásmérték: *H.* 52—55; *Sz.* 35—38 mm.

Uszkálás közben hosszú nyakát meglehetősen egyenesen feltartja, farkát a vízből kiemeli. Repülés közben is vékony nyaka, hosszú farka azonnal feltűnik. Hangja hasonlít a tőkéskacsa sápogásához, de vékonyabban hangzik.

IX. CSALÁD.

LÚDFÉLÉK.

ANSERIDAE.

Némileg hasonlítanak a réczékhez, de csőrük hegye rendszerint nem lapos, hanem keskenyebb, mint a magas csőrtő; a kávaélek fogazása legtöbb fajnál nem fésüs, hanem gorombább, fűrészes s a káva szélén van nem az oldalán; a csőrköröm a felső káva hegyét, majdnem minden fajnál, egészben elfogja; a szárnyak a fark végeig, vagy azon túl terjednek; a fark középhosszú, elkerekített vagy egyenes; a csüdjök magasabb, mint a réczéké, hosszabb a belső ujjnál (karommal) vagy azzal egyforma; a karmok szabadok, nincsenek az úszóhártyába nőve; a tojó kisebb a gunárnál, de tollazatra legtöbb fajnál nem különböző; inkább szárazon tartózkodnak, ámbár mocsarak, tavak közelében; főleg inni járnak a vízre és hálásra, költéskor legtöbbet vannak a nádasokban, hol fészkelnek; lassabban úsznak, mint a réczék, miközben mellük s begyük merül leginkább a vízbe, míg hátulsó részük kiemelkedik; nyakukat járkálás, úszás, repülés közben mindig kinyújtva tartják s nem húzzák úgy be, mint a kacsák; társaságkedvelők, lassú huhogó szárnycsapással repülnek, miközben a vonuló társaság ferde vagy ékalakú vonalba sorakozik s rendesen «gágog»; leginkább fiatal növénycsemetéket, friss, gyenge hajtásokat legelésznek, de magvakat is esznek; igen vigyázók, vadak.

21. NEM:

ÁSÓLÚD.

TADORNA *Flemm* 1822.

Alakjuk sokban a réczékre emlékeztet, de magasabb lábúak, hosszabb farkuak és szárnyúak s tartásuk is inkább lud jellegű; csőrük azonban inkább réczeszerű, hegyén kís körmü; fogazásuk fésüs; leginkább földi lyukakban fészkelnek. Ez a nem lévén az átmenet a récze és lúd között, a laikus az ide tartozó fajokat gyakran réczéknek nézi.

A VÖRÖS ÁSÓLÚD.

Tadorna casarca (L.) *1768.*

[Anas casarca L. — Tadorna rubra Brhm. — Anas rutila Pall. — Chenalopex casarca Mev. — Anser casarca Vieill. — Tadorna rutila Boie. — Casarca rutila Bp. — Vulpanser rutila Keys & Bl.]

Népies nevei: téglarécze, törökrécze.

Jegyei: nagyobb a házi réczénél; szárnytükre nagy, sötétzöld érczfényü; a szárnyfedők fehérek, a szárnytükör fölött tehát nagy fehér folt látható; főszine rozsdavörös; a lábak barnásszürkék; csőr feketés, hegyén kissé felhajló; a fiatalok szeme barnássárga, az öregeké világossárga.

Leirása. *Gunár dísztollazatban:* fej és nyak fölső fele fehér, vagy sárgásfehér; a nyakon feketebarna örv; egészben rozsdavörös, csak az evezők, fark fekete. A *tojó* nem oly élénk s nem örvös.

Mértéke: ♀ *Sz.* 32·5—; *F.* 11—; *L.* 5—; *Cs.* 4·3 cm. (Nagyenyedi példány).

Bulgáriában, a Dobrudsában, Dél-Oroszországban, Közép- és Kelet-Ázsiában honos. Hazánkban nagy ritkaság. Látták a Sajónál (Gömörm.), lőtték a Maroson 1831-ben (A.-Fehérm.), Nagy-Lókon 1853 máj. 11-én, és fogták Holicson. Előbbi példány a nemz. múzeumban, utóbbi a bécsi udv. múzeumban van. 1895 aug. 21-én Nagy-Enyednél is lőttek egy tojót, mely Csató J. gyűjteményét díszíti.

A BÜTYKÖS ÁSÓLÚD.

Tadorna tadorna (L.) *1758.*

[Anas tadorna L. — Anas cornuta Gm. — Anas damiatica (Hasselq.) — Anas subterranea Scop. — Tadorna cornuta Gray. — Tadorna Bellonii Steph. — Tadorna vulpanser Flemm. — Tadorna familiaris Boie. — Tadorna gibbera, littoralis, maritima Brhm. — Vulpanser tadorna Keys & Blas.]

Jegyei: alig nagyobb a házi réczénél, de inkább lúd benyomást tesz, bár csőre elől lapos, réczeszerű; szárnytükre elől zöld, hátrább rozsdavörös; csőrtövén bütykös dudorodás; csőre és lábai vörösek; fark 12 tollu.

Leirása. *Gunár dísztollazatban:* fej és nyak érczfényű feketezöld; a begy és a nyak alsó fele fehér; mell felső része, oldalai és a hát eleje összefüggően rozsdavörösek; a vállakon egy-egy fekete hosszúkás folt; a mell közepén a fark aljáig feketés rozsdás színnel kevert hosszú folt, egyébként az alsó test, a szárnyfedők, a farcsíkja és farkalja, úgy háta és farka is fehér, utóbbi fekete hegyű; csőre vérpiros, hegyén fekete; szeme barna; lábak halványvörösek, fekete körömmel. A *tojó* csőrbütyke s egész termete kisebb, színezete kevésbbé élénk.

Mértéke: *H.* 57—61. *Sz.* 32.7—33·4. *F.* 10—11·5. *L.* 4·8—5. *Cs.* 4·6—5·5 cm.

Ez a szép récze főleg a tengerpartok lakója; honos Anglia, Norvégia, Svéczia, Dánia, Hollandia, a Balti tenger, Keleti és Északi tenger szigetein, partjain, ritkább Franczia- és Spanyolországban. A Fekete tengernél, Kaspitengernél közönséges s előfordul Közép-Ázsia nagy széktavain, valamint Ázsia keleti részeiben is. Egyes szigetségeken félszeliden él, tenyésztik s tojásait szedik. Afrikában telelésre jelenik meg, de Heuglin szerint költ is. Hogy a régi Egyptomiak is ismerték, bizonyítja szereplése a hyeroglifák közt. Nálunk többször észlelték, de jelenleg csak egy hiteles példány (♀) van belőle, melyet Pancsován ejtettek el 1898 márcz. havában. Ez Lendl A. dr. præparatoriumába került. 1899 január hóban az Olt folyón, Felek község határában, Fogarasmegyében lőttek egy példányt (Vadászlap 1899. évf. 34. l.) A 40-es években egy példány Erdélyben a Sztrigyen is lövetett (♂ ad.), mely Buda Elek gyűjteményében volt, s melyet Csató János veterán ornithologusunk is látott. Én két napig figyeltem és meg is sebeztem egy gyönyörű gúnárt a velenczei tavon 1887 nov. 21-én. Ez előszeretettel a tó szélvizében úszkált s felriasztva mindig két-három,

rendesen megtartott ponton szállt le. Reggeltől estig utána voltam de csak alkonyat felé sikerült ladikkal némileg megközelíteni, lövésre kapni. Sajnos, a vízbe esve rögtön elbukott, s nem jött többé elő. Másnap azonban ismét szokott helyén volt; ekkor úgy megszorítottuk, hogy kénytelen volt a tóparti legelőre szállni. Egy árokban cserkésztem meg, de nem juthattam közelebb, mint vagy 80 lépésnyire. Ott ült előttem a gyönyörű állat! Lövésemre a földön vergődni kezdett, feléje futottam, mire felemelkedett s alacsonyan a tó fölött elhúzott. Kilőtt tollait tettem el emlékül. Érdekes a dologban az, mit később Reiser O. barátom a sarajevoi múzeum őre írt, t. i. hogy egy hónapra kacsa-történetem után *Počiteljnél* a Narenta mocsaraiban egy bütykös ásóludat fogtak, mely nem igen régi sörét lövés nyomait viselte. Ez a példány a sarajevói múzeumban áll s én is láttam; ugyanolyan kiszínezett, mint a mire Velenczén lőttem s igen könnyen lehetséges, hogy tekintve a madár ritkaságát, ugyanaz a példány is. 1897 ápril. 5-én a Velenczei tavon ismét láttam egy példányt, mely a «sukorói nagy tisztásról» kelt föl s vagy 150 lépésnyire repült el mellettem a magasban, de annyira jól láthattam a napfényben, hogy tisztán megismerhettem.

Fészkelése igen sajátságos, a mennyiben földi lyukakban, néha elhagyott, sőt lakott borz- és rókalyukakban is családi tűzhelyet alapít, nem törődve a rókakoma házi uraságával. Elég eredeti és különös, hogy a csalavér nem bántja tollas lakótársát. Néha azonban faodúkban, elhagyott szarka- és varjúfészkekben is költ.

22. NEM:

TENGERI LÚD.

BRANTA *Scop.* 1769.

Csőrük kicsiny, tőben magasabb, mint egészben hosszú; az alsó káva fogazása annak szélén, a felső kávéé annak belső felén van; a tollazat úgy a csőr és láb sötét színü; fark 16 tollu; tengerek környékén, főleg északon, honosak.

AZ APÁCZALÚD.

Branta leucopsis (Bechst.) *1803.*

[Anas leucopsis Bechst. — Bernicla leucopsis Boie. — Branta leucopsis Bann. — Anser leucopsis Seeb. — Anser bernicla Pall.]

Jegyei: nagyságra a lúd és récze közt áll; homloka a fejbúbig, valamint pofái, halántéka, álla, torka fehér; a fej hátsó része, tarkó,

nyak, a csőrtő és a szem köze, valamint a fark fekete; evezők, szárnyfedők és hát hamuszürkék, csak a hát eleje feketés; a háton és szárnyon fekete és fehér harántsávolyok; alsó test fehér, oldalai sárgásbarnán, szürkésen harántosan sávosak; farkfedők fehérek; csőre és lábai feketék; szemei sötétbarnák. A *gunár* valamivel nagyobb mint a *tojó* és élénkebb színü is, a *fiatalok* lábai nem oly feketék, mint az öregekéi, a lágyéktáj szürke harántsávolyai sötétebbek, a hát és szárnyfedők hegye rozsdás.

Mértéke: *H.* 65—70; *Sz.* 38—43; *F.* 12—13; *L.* 7—8; *Cs.* 2·9—3·4 cm.

Ez a lúd Amerika, Európa és Ázsia legészakibb vidékein honos. Az Ó-világban főleg Spitzbergen-, Novaja-Zemlja-, Kolguev szigeteken s talán Izlandban és Grönlandban költ. Egy ízben Collett a Lofotokon Borgeværnél is talált fészkelő párt. Télen az Északi- és Keletitenger partvidékein, Németalföldön, Észak-Franciaország, Schleswig-Holstein, Jütland, Anglia, Skandinávia tengermenti részein néha ezernyi számban mutatkozik. Közép-Európában s általában a szárazföld belsejében azonban nagy ritkaság. Hazánkban eddig egyetlen egy példányról van tudomásunk, melyet 1896 szeptember havában *Tományán* (Szatmárm.) a Szamos mellett lőttek. Ez kitömve Teleki László gróf birtokában van.*

AZ ÖRVÖS LÚD.

Branta bernicla (L.) *1758.*

[Anas bernicla L. — Brenta bernicla Briss. — Anas torquata Ald. — Anser brenta Pall. — Anser torquatus Frisch. — Bernicla brenta Steph. — Bernicla torquata, collaris Brhm. — Chenalopex bernicla Less.]

Jegyei: valamivel nagyobb a házi réczénél; fej, nyak, evezők és fark fekete; nyakát háromnegyedrészben fehér, pikkelyes örv fogja körül; alsó teste sötét hamuszürke, egyes harántos sávolyokkal, melyeket a barnásfehér tollszegések alkotnak; e habozás az oldalakon legélénkebb; szárnyfedők és felső test valamivel sötétebb szürke, mint az alsó részek; farkalja és farcsíkja fehér; szem, lábak, csőr feketék.

Mértéke: *H.* 59—63; *Sz.* 34—36; *F.* 8·5—9·7; *L.* 6—6·5; *Cs.* 3·7 cm.

Az örvös lúd a sarki tájak lakója s a föld legészakibb részein fészkel. Így Grönland északi vidékeitől a Spitzbergák, Ferencz-József föld,

* Fényképét Teleki Pál grôf volt szives számomra megküldeni.

Novaja-Zemlja, Taimyrföld felé terjed a Grinnel földig, hol a 82° 33° é. szél. alatt találták fészkelve. Kietlen hazájából tél felé százankint vonul a hollandi, észak-franczia-országi, dán tengerpartokra, úgy a Keleti- és Északi-tenger partvidékeire, ritkábban Közép-Európa belsejébe is. Hazánkban többször észlelték. Petényi feljegyezte,[1] hogy 1845/6 telén Újvidéknél lőttek egyet. A Fertőn Jukovits szerint igen ritka, de néhányat mégis szerzett;[2] Faszl ugyanitt Hegykőnél 1879-ben novemberben látta.[3] Dombrowski írja,[4] hogy 1886 decz. 6-án bátyja a bécsi vadaspiaczon vett egy ♂ példányt, melyet szintén a Fertőn lőttek; ez a nemz. múzeumba került. 1887 márcz. második felében két csapat tartózkodott a Fertő délkeleti részein, (Mexikónál); egyikben 19 db, másikban 21 db. volt Márcz. 19 és. 24-én egy-egy darabot el is ejtettek közülök. Udvardon (Érsek-Ujvár vidékén) 1887 márcz. 14-én három db ♂ került puskavégre, ezek egyike a nemz. múzeumban van. 1889-ben a Fertő környékén kutatva, a nyugati parton Oszlop és Szt-Margit községek közt lakó Veletics molnárnál láttam egy kitömött példányt, melyet ő 1888-ban lőtt; ez most Huszthy Ö. lékai gyűjteményében áll. A Tisza mellett is előkerült Csongrád-megyében, mint azt egy (datum nélkül) a szegedi gymnázium gyűjteményében álló példány bizonyítja. Az a mit Bielz ír,[5] hogy Erdélyben néha költ, biztosan tévedés. Hogy megjelenik néha, lehetséges — Lázár K. gróf is felveszi jegyzékébe;[6] de hogy ott költene — az lehetetlen.

23. NEM:

LÚD.

ANSER *Briss.* 1760.

Az egész családnak legjellemzőbb neme; csőrük inkább nyujtott, de magas tövü; mindkét káva szélén kúpalakú, kissé hátrahajló fűrészes fogazás; a középujj és csüd körülbelül egyforma hosszú; főleg szárazon, de mocsarak, vizek vidékén tartózkodnak; nádasban, mocsárban költenek; tollazatuk színében a szürkebarna uralkodó; a legkisebb faj is termetesebb a házi kacsánál.

[1] Zeitsch. f. d. ges. Orn. I. 1884. 28. l.
[2] Ver. d. Ver. f. Naturk. Pressburg VIII. 1864. 54. l.
[3] A soproni kath. főgym. Ért. 1882/3. 26. l.
[4] Schwalbe XIII. 1889. 56. l.
[5] Fauna d. Wirbth. Siebenbürgens. 134. l.
[6] Erdélyi muzeum egyl. érk. II. 1862. 52. l.

A NYÁRI LÚD.

Anser anser (L.) *1758.*

[Anas anser L. — Anser sylvestris Brhm. — Anser palustris Flemm. — Anas anser (ferus) Brünn. — Anser cinereus Meyer.]

Népies nevei: tőkelúd; márcziusi lúd; szürkelúd; nagy vadlúd.

Jegyei: házilud nagyságú, csakhogy valamivel karcsubb; csőre halványsárgás, hússzínű; csőrköröm fehéres; lábai és szemköre hússzínű; a szárny nem éri el a fark végét; szárnyán a világos hamuszürke szín uralkodik, hátának alsó része is ilyen színű. Hasa fehér, az öregeké fekete foltos. Általában sokkal fakóbb-szürke, mint a többi lud s köztük a legnagyobb.

Mértéke: *H.* 78—84; *Sz.* 43·6—49; *F.* 15—18; *L.* 7·1—8·8; *Cs.* 6·5—7·9.

A mérsékelt égöv a mi vadlúdunk igazi hazája s bár Norvégiában még a 70° é. szél. közelében magam is találtam, mégis a sarkköri tájakon ritkának mondható. Európában fészkel: Angliában, Skandináviában, Finnországban, Németországban s főleg a Duna vidékein, Dobrudsában, Déli-Oroszországban. A Szibériában előfordulók különböznek a mieinktől, mert nagyobbak, alul feketébbek s csőrük hússzínű s felső kávájuk töve vörös, ezt a fajtát *Anser anser rubrirostris* Hodg. néven különböztették meg.

A nyári lúd hazánkban is gyakori fészkelő madár, de ujabban csak néhány területen, t. i. ott, a hol még meglehetős szűzies, érintetlen épségökben maradtak a tóságok, mocsarak s mérnök furfangja, vízszabályozással, nem férkőzött még szívükhöz. Így a Fertőn, főleg a nyugati parton, Fehéregyháza nagy nádasaiban számos párban költ, úgy a tó egyéb részein és a Hanyságban, az Ecsedi lápon, Pestmegye nagyobb nádasaiban, a Sárréten, a Balaton mellékén, a velenczei tó déli végében; szóval itt-ott, még lappangó ősmocsarainkban. A déli részeken, úgy a Tiszamentén, ma már ritkább; meggyérült a termékenynyé változtatott föld szaporodásával. Mert a kultura ellensége a vízimadárnak s a vadludnak is. Vadmadár ő, mely a lápok, nagy mocsárterületek magányát kedveli, azokat a helyeket, a hová «rendes keresetű jó ember», a halászon és vadászon kívül nem igen jár. Némileg ugyan alkalmazkodott — sok mással — a viszonyokhoz; így a Székesfehérvár—Budapest közt vezető vasutnak a velenczei tó és a ma már lecsapolt dinnyési mocsár területén átvezető vonala mellett — alig puskalövésnyire — több költő párra s

fészkeikre találtam; megszokták az örökös dübörgést, a gyorsvonatnak — vagy mint ott nevezik a «bolondgőzösnek» — eszeveszett vágtatását, prüszkölését. A nád e helyeken rengeteget alkotva szinte áthatolhatatlan sűrűen nőtt, bíztak a jó rejtekben s szárnyaikban s a vasuttól nem félve, élték napjaikat, míg csak alóluk is elvitte a vizet a «kanális». A vad nádasok, kákás, csuhis mocsarak, főleg ha helylyel-közzel ingó lápok, szigetek, füzesek, égerfás részletek is akadnak benne, itt-ott egy kis tisztás, hajócsapás vagy metszés, a közelben meg legelők, puszta és mezőség terül el: legkedvesebb tartózkodási helyei. Hóolvadással, sokszor már február végén, leginkább azonban márczius elején tér vissza téli tanyáiról, kisebb-nagyobb, de soha sem oly nagy csapatokban, mint a vetési lúd. Repülés közben ∧ vagy horog alakban sorakozik a társaság s csak ha néhányan vannak, ferde vonalban. Nagy gágogással — mely komolyabb, mélyebb hangú, mint a vetési lúd szava — telepszik meg a visszatért «falka vagy fóka» régi otthonában s csakhamar megszakadozik, párokra oszlik. Ha ez időtájt járjuk a mocsárt, mindenfelé hajszolódó, gágogó, a nádasok fölött alacsonyan repkedő párokat látunk, melyek szerelmük felhőtelen napjait élik. Sokszor ugyan a mézes hetekre is felhő borul, mert a gunár uraiméknak is akad holmi udvarló versenytársakkal becsületbeli ügyök; no de e gavalléroskodásban nem sok veszedelem rejlik: egy kis sziszegés, csobogás a nádmélyében, vízlucskolás, pár csőrcsipés, tollhullajtás s a küzdelem el van intézve, az erősebb jogait élvezheti. Nem hallatszik ezután gágogásuk, inkább csak szelidebben *geggennek*. Rendesen az öregebbek — mert erősebbek is — hamarább párra találnak s előbb fészkelnek, mint a fiatalok. A két éves kor náluk a nagykorúság, az érettség; előbb nem gondolnak családalapításra. Márczius közepe táján, ha a tavasz állandóan megindult, a mocsár legjárhatatlanabb helyein, a nádba rakják fészköket. A nádszálakat letiporják, erre vastag rétegben régi nádszálakat halmoznak, azután nád- és sáslevelekkel vegyest, kimélyítik az alkotmányt, kissé kibélelik pelyheikkel s kezdenek tojni. Dinnyésen 1890-ben tavaszi életök így alakult:

Február 19-én már itt vannak s márczius közepéig jönnek-mennek, távoznak, új csapatok érkeznek.
Márczius 12-én párosan járnak.
« *14-én* erősen hajszolják egymást.
« *21-én* fészkelnek, egy fészekben már tojás.
« *23-án* javarészt fészkelnek.
« *28-án* javarészök üli tojásait.
Április 30-án első pelyhesek.

Fészkeiket egymástól nem nagy távolságra rakják, de mégis annyira, hogy minden párnak bizonyos területe marad, melyen ő az úr. Az öregebbek néha 10, a fiatalabbak 5—6 tojást tojnak, melyek sima, fénytelen héjúak és piszkos sárgafehér színűek.

Tojásmérték: *H.* 81—89; *Sz.* 57—59 mm.

Pelyhes fiókáikat kikelésök után nemsokára a vízre vezetik s igen nagy gonddal őrzik, féltik. Családjához annyira ragaszkodik a tojó, hogy eredeti óvatosságáról is megfelejtkezik. Majd csaknem reája lép az ember, míg a fészekről felszáll; fiókáit pedig óvatosan kalauzolja ugyan a sűrűségek felé, de azért mindig közelükben jár s le-leszáll úgy, hogy puskával könnyen árthatnánk neki. A gunár kevesebbet törődik családjával; ő csak szeret s miután szenvedélye lehült, szomszéd czimboráival kijár a mezőkre, gyepekre legelni s magára hagyja az asszonynépet, gondjaival együtt. Gond pedig elég van a nyakukon! Megvédelmezni, vezetni az ostoba libácskákat a veszedelmes nádságban, hol annyi ellenség leselkedik utánuk, nem könnyű dolog. S az anyalud magzatainál marad, míg csak repülősek lesznek. Egy ideig ugyan — míkor tokosodni kezdenek — a gunár is kisérgeti apróságát, de nem sokáig s nem is avval a hűséges odaadással, mint párja. Ekkor elhullajtja evedzőit s egyéb tollait, vedlik; ezt az időt, mondjuk a «*lohosodásnak*», mert a lud s a kacsa is «*lohosodik*». A gunárnál már előbb beköszönt ez időszak, a tojónál csak később. Előbbi már junius közepén nem tud repülni, csak úszkál, bujkál a csáték, csörmelékes csuhusok közt, utóbbit juliusban szokta elérni a szobafogság. De már augusztusban ismét érzik «szárnyuk szabadságát» s ekkor libáikkal együtt rándulgatnak ki a legelőkre, tarlókra, vetésekre, miközben a fészekaljak rendesen összetartanak s együtt maradnak. Szeptemberben s októberben — miután a nyárutóból bőven kivették részöket s megzsirosodtak — kezdenek délre huzódni. Ugyanekkor azonban a levegőég is napról-napra népesedik. Nagy, igen nagy, vékonyabban gágogó, nagyobb zajgással járó lúdcsapatok jönnek északfelől: a vetési ludak. Különös, de jól megfigyelhető dolog, hogy ez a két lúdfaj együtt nem igen fér meg. Mikor tavaszszal a mi nyári ludaink megjönnek, a vetési ludak java része már elvonult s fordítva őszszel, mikor az északi vetési ludak jönnek, a mi nyári ludjaink főtömege elbúcsuzott tőlünk.

A nyári lúd, ez a mi házi ludjaink s így a «Márton ludjának» is vérszerint való őse, szokásaiban sem tagadhatja meg ahhoz való közeli rokonságát. Szintúgy, mint a házi állattá fehérült s «libapecsenyét» szolgáltató szárnyasunk, ő is a «vad», vizen ritkábban úszkál, hanem

legtöbbet a partokon, legelőkön járkálgat. Nem azért, mintha az úszkáláshoz nem értene, hanem mivel élelmét főleg a vizen kívül találja meg. Ha azonban vízre kerül, lassan bár, de jól elevezget,sőt bukni is tud. A fiókák, igaz, kezdetben kizárólag abból élnek, mit fészkök tája nyujt; t. i. gyenge növényhajtásokból, hinárlevelekből, békalencséből, füvekből. Később azonban kilátogatnak a legelőre, majd a tarlókra, vetésekre, legelgetik a friss füvet, a serdülő-kelő vetést, emellett a szemes életet sem vetik meg, közbe kukaczot, férget, bogarat is elkapkodnak s kavicskákat nyelnek. Szemes, ravasz állat a vadlúd, habár ez a faj még sem annyira, mint a vetési lud. Legelésközben egy-kettőnek mindig «fenn a feje», vagyis ezek őrködnek, vigyáznak, hogy a többiek gondtalanul lakmározhassanak. Ökrösszekeret, szűrös embert, juhászt, gulyást gyakorta puskalövésnyire bevárnak, de csak némi gyanusat vegyenek is észre emberen-állaton vagy szekéren: az őrködők azonnal nyugtalankodnak, mire a többi is mind egyenesen tartott nyakkal figyel s ha csakugyan kétes a helyzet, nagy gágogva azonnal odább száll. Repülésök kissé nehézkes, lassú csapású, de elég jó s kitartó. Kiválóan szeretik a repczét, őszivetést dézsmálni, úgyszintén a kukoriczát, fiatal lóherét, zabot, árpát, buzát, répát, borsót, húsos gyökereket stb., nemkülönben többféle gazt is. A kikelt gabnát nemcsak csipdesni, legelni szokták, de gyakran — kivált porhanyó talajon — ki is tépik. Ezért a hasznos madarak közé éppen nem tartozik s ha a gabna gyengén kelt, bizony tönkre teszik azt, a hol rendesen járják. Még a bokrosan kelt vetésben sem tisztán a ritkítás, legelés jótékonyságát gyakorolják, mert sokat letaposnak; ganéjuk pedig égető s nem mindig van javára a földnek. Legelőhelyeikről rendesen déltájban, majd meg este «behúznak» valami közel eső, nagyobb tóra, inni, fürödni. Az éjjelt is vizen töltik, csak holdvilágos éjjeleken maradoznak néha a vetésen, legelőn. Ködös időben napközben is ide-oda bolyganak még pedig alacsonyabban, mint rendesen. Repülés közben többnyire gágognak s magasan járnak, nagy suhogással szállnak a földre, csobogással a vízre. Vigyázékonyságuk folytán lesből vadászszuk őket, bár éppen ezt a fajt inkább «lohosodáskor» s a gunarakat a fészkelés előtt is, párosodás kezdetén lehet eredményesen puskázni.

Húsa nem sokat érő; főleg a vén rossz pecsenye, a fiatal még csak megjárja.

Gazdaságilag — mint említettük — inkább káros, mint hasznos madár. Halászatunkat azonban nem károsítja s hogy talán pár halacskát is elkap néha, tekintetbe nem jön, valamint másrészt az sem igen jöhet, hogy egyes káros rovart, férget, kukaczot elemészt, vagy hogy gazt is

pusztít. Bátran lőhetnénk minden időben s csak vadászati szempontok szabtak nekik költésidejökre — s ez helyes is — bizonyos óvást.

A LILIK.

Anser albifrons (Scop.) *1769.*

[Anas albifrons Gm. — Branta albifrons Scop. — Anser palllipes Selys. — Anser frontalis Baird].

Népies nevei: lengyel lúd; kis vadlúd; hókás vadlúd; lilik; gyöngyér vagy gyöngyvér (Bodrogköz).

Jegyei: nagysága változó, mert vannak példányok, melyek alig nagyobbak a házi kacsánál s vannak megint, melyek majdnem felérnek egy kinőtt libával; csőrük egyszínű világossárgás, hússzínű vagy narancssárga, a csőrköröm fehéres (fiataloké barnás); a szárny fölső része és hajlása világos hamuszürke; a nagy evezők feketék, a következők sötétbarnák, csak szegésük fehér; homlokukon fehér hóka (az öregeké nagyobb, mint a fiataloké; utóbbiak fején kezdetben egyáltalán nincs nyoma fehér szinezetnek), melynek szélei feketésbarnák vagy feketék; az öregek csőrének tövét is fehér szinezet fogja körül; a mell feketén foltozott (fiatalok fehéresen foltosak); a lábak sárgásvörösek, fiatalabbaknál barnássárgák; szem barna. Egész tollazata egyébként a rendes vadludszerűen habozott barnásszürke, sötétebb, mint a nagy vadludé.

Ez a lúdfaj a magas északon honos és Grönlandtól kezdve Európa, Ázsia és Észak-Amerika Jegestengerre dülő tájain vagy annak szigetein fészkel. Általában keletfelé nagyobb mennyiségben tartózkodik, mint nyugaton. A liliknek nagyság szerint — mely úgy látszik, nem csupán a kornak tudható be, hanem helyi okoknak — több fajtáját különböztethetjük meg. Részemről legalább nem tudom azokat élesen faj szerint is elválasztani, hanem csak egy törzsfaj fajtáinak tartom. Így az északamerikai liliktől (*Anser albifrons gambeli* Hartl) eltekintve a nálunk előfordulók ezek:

a) Az izlandi lilik. (Anser albifrons intermedius Naum. 1842.)

Jegyei: a lilikek közt (kivéve az amerikait) legnagyobb; homlokán a fehér hóka inkább széles mint magas, s nem terjed a fejtető közepéig; a csőrtő oldalain is félholdalakú fehér folt látható; a csőr sárgavörös; láb narancsszínű. Izland északi részein honos, honnét télre néha mihozzánk is ellátogat. (L. I. köt. IV. és VIII. tábla).

Mértéke: *H.* 66; *Sz.* 42·5—44; *F.* 12·3—14; *L.* 5·8—6·5; *Cs.* 4·7—5 cm.

b) A kis lilik. (Anser albifrons finnmarchicus Gunn. 1767.)*

[Anser minutus Nils. — Anser Temminckii Boie. — Anser erythropus Newt. — Anser brevirostris Brhm.]

Jegyei: a házikacsánál alig, vagy valamivel nagyobb; homlokán a fehér hóka magasabb, mint széles, felterjed a fejtető közepéig (a szem fölött); melle feketén, erősen foltos; csőre igen kicsiny, tömzsi. Észak-Norvégiában, főleg a Finnmark-ban, Lapponiában honos, honnét telelésre a sok vetési luddal ritkán ugyan, de ő is ellátogat hozzánk.

Mértéke: *H.* 57—59·2; *Sz.* 39·2—40·8; *F.* 11—13; *L.* 6—6·4; *Cs.* 3·4—4 cm.

A most leirt két fajta nagyságra mintegy a törzsfajnak szélsősége. A sok átmenet színben, termetben nehezíti az éles különböztetést. Ilyen átmeneti alak az *Anser bruchi* Brhm.

Nálunk a lilik nem közönséges, bárha őszi vadlúdjáráskor itt-ott akad belőle egy-egy kisebb-nagyobb csapat. Kisebb termete, könnyebb repülése, de meg *klilik, klilik, klek, klek* vagy *kliklik, kliklik* hangja — a mitől magyar nevét is kapta — vonulás közben a magasban is megkülönbözteti a többi vadlúdfajtól. Inkább magában, fajtársaival jár vagy a vetési ludakhoz csatlakozik, de akkor is külön csapatban marad s nem vegyül igen a nagyobbak közé. A Tiszamentén, Fertőnél, Tisza- és Dunaközben, a Balatonnál több példányt lőttek; a Velenczei tavon magam is láttam egy ízben. A kis lilik, mely Petényi szerint közönségesebb volna, mint az izlandi, szintén került a Fertőn, Szeged vidékén, Pest- és Mosonmegyében, úgy Erdélyben is, utóbbit 1894 márczius 21-én Megykeréknél három darab közül lőtték. Alföldi népünk ismeri a liliket s azt is tudja, hogy nem nálunk fészkelő madár, a mit azzal, hogy «lengyel lúd» — a lengyel nyilván északi értelemben szerepel — fejez ki; de meg azzal a régi közmondással is: «majd tojik neked a lilik» vagyis: hiába! — mert az nálunk nem tojik.

* Linné 1758-ban a «Systema naturæ» cz. művének 123. lapján *A. erythropus* után irja: «fronte alba» (fehérhomlokú). Valószinüleg ezt a fajtát érti ugyan, de mivel leirást nem csatol hozzá s hazájául általánosságban Európa északi részét jelöli meg, azért elnevezése kétséges s helyébe a Gunnerus-tól valót kell tennünk.

A VETÉSI LÚD.

Anser fabalis (Lath.) *1787.*

[Anas fabalis Lath. — Anas segetum Gm. (1788). — Anser segetum Bechst.]

Népies nevei: őszi vagy téli lúd; lazsnak lúd (Höxig J. említi így Vadászlap 1892. évf.)

Jegyei: valamivel kisebb a nagy vadlúdnál, de nagyobb a liliknél; csőre fekete és narancssárga, lábai szintén narancssárgák; alsó teste nem fekete foltos, főszine sötét földszínü, szürkebarna, főleg a hát alsó fele; a szárnyak a fark végét jóval túlérik, hajlásban és alul sötét hamuszürkék.

Leirása: egészben szürkésbarna, felső teste és a szárnyak tollai legsötétebbek, alul legvilágosabb, fehéres; hasa, farkalja, a fark töve és a felső farkfedők fehérek; a fejet és nyakat kivéve a szürkebarna tollak mindegyike világosan szegett, nagy evezők barnásfeketék, száruk fehér; a fark sötétbarna, fehéren szegett; szem sötétbarna. A *tojó* valamivel kisebb a gunárnál, a *fiatalok* sötétebbek, mint az öregek. A «typikus» példányok csőre fekete, csak közepén van narancssárga gyürű.

Mértéke: *H.* 66—69·8; *Sz.* 42—43·5; *F.* 14—16; *L.* 6·8—7·3; *Cs.* 5·8—6·1 cm.

Az északi Sarkkör táján, Skandináviától, Észak-Oroszországon és Szibérián végig széles övben huzódik az a néptelen, fensíkokkal, hegyekkel váltakozó puszta, sivár táj, melyet északon a jegesvidék, a Jegestenger és a nagy ismeretlenség határol. Nyárszakán beragyogja az éjféli nap, tél idején reáborul a folytonos éjszaka, itt-ott csenevész fák, az erdők végső határa, szikla, kopárság és főleg mocsár, tőzeges lápok, tavak, nagy területeket elfogva jellemzik a vidéket, melyet a «tundra» neve alatt ismerünk. Ez a vetési lúd nyári tanyája, itt vannak fészkelő helyei. Kietlen hazájából őszszel érkezik hozzánk. Néha az első csapatok már szeptember utolsó napjaiban mutatkoznak s népünk ilyenkor hamar beköszöntő erős telet jósol. Októberben az érkező falkák folyton szaporodnak, főleg a hónap vége felé s novemberben nagyobb síkságaink nagy vetéstábláit — főleg ha azok vízgazdag vidéken terülnek el — ezernyi ezer vadlúd lepi, legeli. Csak elbámul az ember rengeteg számukon s önkénytelen kérdi: honnan vette magát ennyi állat? Különösen az Alföld roppant területei, nagyobb folyamaink és tavaink vidéke egész őszszel csak úgy hemzseg tőlük; betöltik zajgásukkal, ide-oda kószálásukkal a levegőeget, megszürkítik a serkedő vetéseket.

A vetési lúdnak is több fajtája van: így a Kelet-Szibériában honos példányok az *Anas fabilis serrirostris* alakhoz tartoznak; a nálunk megforduló fajták:

a) A mezei lúd. (Anser fabalis arvensis Brhm. 1831.)

Jegyei: valamivel nagyobb, mint a typikus vetési lúd; csőre hosszabb, nem oly tömzsi, nemcsak közepén, hanem főleg a felső káva oldalain a csőrtő felé terjedőleg is sárga. Ez Észak-Norvégiában, Finnlandban és Lapponiában fészkel. Vannak ornithologusok, pl. Altum, kik ezeket nem is fajtának, hanem öreg példányoknak tartják. Későbbi megfigyelésekből fog kiderülni, vajjon igazuk van-e?

Mértéke: *H.* 72—78; *Sz.* 46·2—48; *F.* 14—15·5; *L.* 7—7·6; *Cs.* 6·3—6·3 cm.

A másik fajta még inkább eltér a vetési lúdtól és typikus példányoknál lehetetlen a kettőt összetéveszteni. Én is csak azért nem veszem külön fajnak, hanem fajtának, mert közte és a vetési lúd közt — bár ritkábban, mint utóbbi és a mezei lúd közt — átmeneti alakok fordulnak elő. Ez:

b) A piroslábú vetési lúd. (Anser fabalis brachyrhynchus Baill. 1833.)

[Anser obscurus Brhm. — Anser brevirostris Thien. — Anser phœnicopus Bartl. — Anser segetum brachyrhynchus Seeb.]

Jegyei: kisebb a rendes vetési lúdnál; a fekete csőr közepén rózsapiros gyűrű, ugyanily színű a láb; a csőr feltünő rövid és tömzsi; feje, nyaka sötét hamuszürkésbe hajló, nem oly világos s kevésbbé barna, mint a vetési lúd; szélső farktolla nem fehér.

Mértéke: *H.* 64—67; *Sz.* 41—43; *F.* 12—14; *L.* 6·7—7·2; *Cs.* 4·8—5·8 cm.

Ez a lúd Izlandon, Spitzberg szigetén költ; legalább máshol még nem találták nyárszakán, de telelve Hollandia, Belgium és Francziaország egyes tájain észlelték. Hazánkban sokkal ritkább, mint a többi lúdfajok, bár azt inkább hiszem, hogy csak a megfigyelések elégtelenségének, a lövött példányok félreismerésének s elkallódásának tudható be s tényleg gyakrabban fordul nálunk elő, mint hiszszük. Azok az adatok azonban, melyek Petényi kéziratai közt e lúdfajra vonatkoznak,* semmiképpen sem illenek reá s dr. Madarász, ki ez adatokat sajtó alá rendezte, igen helyesen zárójelben kitette neve alá az *Anser segetum* fajnevet — bár kérdőjellel — mely fajra Petényi jegyzeteiben mit sem találunk, de a megfigyelések bízvást

* Zeitschr. f. d. ges. Ornith. I. 1884. 30. lap.

erre érthetők s nem a *brachyrhynchus*-ra. Az azonban, hogy nálunk Apajon költött volna, még a *segetum*-ról sem hihető. Az első hiteles adat, mely nálunk való előfordulására vonatkozik, 1887-ből való, mikor Fehérmegyében, a szent-ágotai pusztán ludászva, Meszleny B. unokabátyám nov. 18-án lőtt egyet. Ez a példány hozzám, majd a nemzeti múzeumba került. Csőrén a rózsapiros gyűrű, ugyanily színű lábai, sötét feje, nyaka és keskeny fehér sávval szegélyezett csőrtöve azonnal feltüntek. Ez azonban nem volt egészen typikus példány, mert csőrének nagysága, úgy termete csak olyan és akkora volt, mint a vetési lúdé.* Sokkal inkább typikus példány a második, hazánkban elejtett, mely Temes-Kubinban 1895 márczius 14-én került. Ezt Menestorfer G. lőtte egy csapatból, még pedig három más példánynyal együtt, melyek sajnos, a konyhára kerültek. A megmentett dr. Almásy György barátom gyűjteményében van s szakasztott olyan, mint azok a legtypikusabb darabok, melyeket a kopenhágai, göteborgi s más északi muzeumokban láttam. Kis tömzsi csőre és termete, sötét nyaka, még bőrben is, midőn csőrén a rózsapiros gyűrű és lábainak szine megváltozott, azonnal megkülönböztetik a vetési lúdtól. Temes-Kubin volna eddig *előfordulásának legdélibb pontja*. A milleniumi kiállításon a horvát-szlavon iparcsarnokban volt egy példány *Illok*-ról, egy másik Puszta-Vacsról (Pestm.) s kettő a torontálmegyei madárgyűjteményben, mely utóbbiak 1895 decz. 15-én lövettek.**

A vetési ludak életmódja hasonlít az előbbi fajéhoz, de talán még vigyázóbbak, még vadabbak, mint az. Ezekre vadászunk leginkább őszszel s ezek azok, melyek még a nálunk költő nagy vadlúdnál is ismertebbek, mert több helyen, nagyobb számban fordulnak meg mezőségeinken. Legelőhelyeikről délben és este ők is behúznak a vizekre; embertelen pusztákon kisebb locsogókra, lakottabb vidéken kellő biztonságot nyujtó nagyobb folyamokra (Duna, Tisza, Dráva stb.), tavakra (Fertő, Balaton stb.). Megesik, hogy néha a víztől oly messze legelésznek, hogy nagy távolságokat kell átrepülniök, míg azt elérik; ez azonban nem zavarja őket, mert előbb kerekednek szárnyra, s így a távoleső ivó- és hálóhelyükre mégis jókor érkeznek. Hajnalpirkadáskor azután nagy gágogva, sikoltozva — sokszor az egész szemhatárt elfogó csatarendben — ismét kiszállnak a vizekről a mezőre. Legelőhelyöket rendesen megtartják addig, míg az a kívánt táplálékot nyújthatja.

* Ezt a darabot látva, ingott meg felfogásom a brachyrhynchus faji önállóságát illetőleg.

** Dr. Kuhn L.: «Torontálmegye madárvilága az ezredéves kiállításon» cz. füzet 62. l. «*A. erythropus*» néven emliti ezeket.

Ezért lesből vadászva reájuk, ilyen pontokon ásott, de jól elrejtett gödrökből hajnalkor s este, viszont a hálásra választott locsogónál készített lesgödörből kaphatjuk leghamarább puskavégre. Élelmök is körülbelül egyezik a nyári lúdéval. De mivel ők csak őszszel vagy hótalan télen át időznek nálunk, s mindig a friss vetést járják, hol töménytelenségükkel sok helyt nagy károkat okozhatnak: a mi szempontunkból gazdaságilag károsabb az előbbinél s bátran üldözhető. Főleg legelésök közben többször kell őket zavarni, rájuk puskázni, még pedig a terület több pontján, nehogy egyik helyről a másikra leszállhassanak. Ha mezőinket a hó vastagon elborítja, legnagyobb részök még délebbre, enyhébb vidékekre huzódik, csak itt-ott próbálkozik egy-egy csapat az idő zordonságával daczolni, ezek azonban többnyire rosszúl járnak, elsoványodnak, megbágyadnak s könnyebben puskaélre kerülnek. Gyenge teleken, mikor a hó csak pár ujjnyira borul a mezőre, gyakran kitartanak itt s úgy kaparják ki a vetést a hó alul, a mi szintén károsságuk rovására esik, mert a vetés könnyebben elfagy. Népünknek az a felfogása, hogy mikor őszszel és télen vagy tavaszszal a vadludak északról délnek repülnek, hideg s fordítva melegebb idő várható, leginkább erre a vadlúdfajra vonatkozik. Mikor azonban a tiszamenti ember «*vadlúdhát felhőkből*» sok esőt jósol, akkor általában a vadlúdfajokat jellemző, szürkebarna, világosan szegett tollazat után vette a hasonlatot. Márczius végével ismét visszavándorol tundráiba s kezdi ott igazi életföladatát: a szaporítás nagy munkáját.

Tőlünk való távozásának, viszontérkezésének időpontját a fertői halász tapasztalásból így határozta meg: «Jön a fecske — megy a vadlúd; megy a fecske — jön a vadlúd». És találóan.

X. CSALÁD.

HATTYÚFÉLÉK.

CYGNIDAE.

Általában nagy, hosszúnyakú, de aránylag rövidlábú madarak; a csőrtő és a szem közt bőrük csupasz; a csüd rövidebb a középujjnál; a csőrköröm nem fogja el egészen a csőr hegyét; a szárnyak elérik a fark hegyét; a fark rövid, ékalakú; uszkálásnál némelyek szárnyukat félig megemelik; nyakukat rendesen ʔ alakúan tartják s rendkívül ügyesen, kigyószerűen tudják ide-oda hajlítani; a vizen igazán könnyedén, kecsesen mozognak,

szárazon ügyetlenebbek, totyogva járnak; vízparton vagy zsombékos, sekély vízű helyeken, szigeteken fészkelnek.

24. NEM:

HATTYÚ.

CYGNUS *Bechst.* 1809.

Csőr egészben egyforma széles, némely fajnál a felső káva tövén bütykös dudorodás; a fej és szem aránylag kicsiny; szárnycsontjaik igen erősek, hosszúak, az evezők aránylag rövidek; növények friss hajtásaiból, kisebb víziállatokból és halacskákból, halikrából élnek.

A KIS HATTYÚ.

Cygnus bewicki YARR. *1830.**

[Cygnus minor KEY. & BLAS. — Cygnus melanorhinus NAUM. — Olor minor BP.]

Jegyei: negyedrészszel kisebb, mint az énekes hattyú, melyhez különben igen hasonló, csakhogy csőre nem fele-, hanem háromnegyedrészben fekete, de töve sárga, azonban kávaélei itt is feketék. Az énekes hattyú kifejlett, öreg példányainak csőrén az orrlyukak közepe táján találkozik a sárga és fekete szín, ellenben a kis hattyú öreg példányainak orrlyukai egészen a fekete színben vannak. A fiatalok csőre tulnyomóan czitromsárga, csak a kávák éle, a hegye, valamint az orrlyukakat határoló gyűrűs rajzolat fekete. Farkuk 18—20 tollú.

Mértéke: *H.* 100—120; *Sz.* 52—54; *F.* 16—19: *L.* 8·8—10; *Cs.* 8·7—9·2 cm. Alibunáron ejtett példány: *Sz.* 52; *F.* 18; *L.* 8·8; *Cs.* 8·7. Középujj karom nélkül: 10 cm.

Északkeleti Oroszországban és Észak-Szibériában költ, de fészkelve találták az Ó-világ sarkvidékének egyébb részein is, különösen szigeteken; így Novaja-Zemlján, Kolgueven, a japán és khinai tengerek szigetségein. Télszakára rendesen nagyobb számban látogat el a Hebridekre, Skóczia, Skandinávia partvidékeire, kivált pedig Irlandba. Jütlandon,

* Összehasonlításra való anyag hijával nem dönthetem el, vajjon ez a madár önálló faj-e? vagy csupán az énekes hattyú fajtája?

Hannoverben, Oldenburgban, Schleswig-Holsteinban évenként átvonul, úgy a Kaspi-tónál is feltünik. Közép-Európában nagy ritkaság. Hazánkban eddig csak egy fiatal példány került, melyet Alibunáron (Torontál m.) 1898 október utolsó napjaiban Kajtár Jenő ejtett el. Ez Lendl A. dr. utján a nemz. múzeumba, mellcsontja pedig a Magyar Ornith. Központba került. A fiatal hattyúkat jellemző szürkés szín ennél határozottan hamvas, míg az énekes hattyú fiataljainál inkább rozsdásba játszó.

AZ ÉNEKES HATTYÚ.

Cygnus cygnus (L.) *1758.*

[Anas cygnus L. — Cygnus musicus Bechst. — Cygnus melanorhynchus M. & W. — Olor ferus Wagl.]

Népies neve: vadhattyú.

Jegyei: a csörtő nem bütykös, az öregek csőre felerészben (hegyén) fekete és (töve) czitromsárga, úgy a szem és csörtő közt lévő csupasz bőr is sárga; egész tollazatuk hófehér; lábuk fekete. A fiatalok csőre tőben szürkés hússzínű, hegyén sötét ólomszürke vagy feketés; lábuk szürkés hússzínű; tollazatuk szürkésrozsdásbarna; szem sötétbarna. Valamivel kisebb, mint a következő faj s nyakát inkább egyenesen, nem igen ʔ alakúan tartja.

Mértéke: *H.* 140—150; *Sz.* 59—64; *F.* 20—22; *L.* 10—12; *Cs.* 10·5—12·4 cm.

A sarki tájakon, Izlandtól keletfelé, Észak-Európában és Szibériában költ, honnét télre melegebb égövekbe költözik; világrészünkön főleg a Földközi tenger, Feketetenger vidékeire. Nagyobb tóságainkon, folyamainkon átvonuláskor rendesen mutatkozik s délen át is telel (Alduna). Leginkább októberben, novemberben, majd meg februárban, márcziusban kerül szem elé. 1893 január végén sok mutatkozott Horvátországban, Szlavóniában. Népünk az előkelő tisztaság, méltóságteljes magatartás, karcsúnyakú hajlékonyság fogalmait példázza madarunkkal, pl. «Olyan nyaka van mint a hattyúnak.» «Fehér mint a hattyú.» «Büdös babuk berzenkedik a hattyúval.» A népdal is így szerepelteti:

«Fehér leszek mint a hattyú
Nem csókol meg minden fattyú».

Utóbbiakban nemes volta is kiérzik. Gazdaságilag nálunk nem igen jöhet tekintetbe.

A BÜTYKÖS HATTYÚ.

Cygnus olor (Gm.) *1788.*

[Anser cygnus Bonn. — Anas olor Gm. — Cygnus gibbus Bechst. — Cygnus sibilus Pall.]

Népies nevei: szelid hattyú, púposorrú hattyú, néma hattyú.

Jegyei: csőre tövén gombszerű bütyök; az öregek csőre narancsvörös; csőrköröm, bütyök és az arcz csupaszbőre fekete; lábuk fekete; szemök sötétbarna; a fiatalok csőre és lába világos ólomszürke; az öregek tollazata fehér, a fiataloké szürkésbarna.

Mértéke: *H.* 150—160; *Sz.* 60—65; *F.* 24—27; *L.* 12—13; *Cs.* 10·7—13 cm.

Ez a hattyú szelidítve nyilvános kertjeink, tavaink ékessége s mint ilyen elég ismeretes. Vadan inkább a délkeleti tartományok nagy mocsarain, tavain és tengereinél, így a Földközi- és Feketetengernél, Dél-Oroszországban, a Duna torkolatánál, a Kaspi tengereknél, Görög- és Törökországban úgy Turkesztánban, Mongoliában, Amurföldön, de Svédország déli részében, Dániában is tartózkodik. Néha egyes «vad» példányok hozzánk is kerülnek; de a rendesen észlelt vadhattyúk előbbi fajhoz tartoznak. Halas tavakon szelid hattyúkat nem ajánlatos tartani, mert a halikrákat pusztítják.

V. REND.

FUTÓK.

CURSORES.

Lábaik és újjaik hosszúak, utóbbiak tőben némileg hártyásak vagy egészen szabadok, sőt karélyosak s igen ritkán úszóhártyásak; a hátulsó ujj vagy egészen hiányzik, vagy igen kicsiny, rövid s magasabban könyöklik ki a csüdből, mint az előre álló három ujj (kivéve a guvatokat); lábaik ilyetén alkotása sebes futásra, kisebb pocsolyák, szélvizek meglábolására való, némelyeknél uszásra is alkalmas; csőr- és lábalkotásuk, úgy egész külső alakjuk, életmódjuk változatosságához alkalmazkodott s így sokféle; vizek közelében, pusztákon, mocsaraknál, tavak mentén, sőt fákon és nádban is tartózkodnak; repülés közben lábaikat hátranyujtják; mindannyi fészekhagyó; földre, mocsárba vagy a földszinttől kissé magasabban rakják hanyagon épült fészköket s rendesen négy, körte- vagy tojásdadalakú tojást tojnak.

XI. CSALÁD.

LILEFÉLÉK.

CHARADRIIDAE.

Csőrük többnyire egyenes, kemény s fejhosszúságú; lábujjaikon — legtöbbnél csak három van — rendesen a külső kettőnek tövét kis hártya köti össze, de akad egészen uszóhártyás lábú, sőt szabad ujjú is, vagy olyan, melynek mind a három ujja tőben hártyás (az utóbbiak a nálunk előforduló fajokra nem érthetők); a fark rendesen egyenes, ritkán erősen elkerekített végü, egy fajnál villás; homlokuk magas, szemeik nagyok, kiállók; hangjuk éles, gyakran fütyülésszerű dallamos; vizek partján, pusztákon és mocsarak táján élnek.

25. NEM:

CSIGAFORGATÓ.

HAEMATOPUS *L.* 1758.

Csőr kétszer hosszabb a fejnél, kemény, egyenes, elől kissé felfelé hajló, oldalt összenyomott s végén kerek, tompahegyű késpengéhez hasonló; hátulsó ujj hiányzik, a külső ujjak tövén összekötőhártya; első evező leghosszabb, a szárny a fark végét eléri; fark egyenes, középhosszú; tengerpartokat lakják, réczeformán repülnek; igen élénk madarak, melyek lágytestüekből, férgekből élnek.

A CSIGAFORGATÓ.

Haematopus ostrilegus L. *1785.**

[Ostralegus hæmatopus Macg. — Ostralega pica Bonn. — Hæmatopus balthicus, orientalis Brhm. — Ostralega europaea Less. — Ostralegus vulgaris Less.]

Jegyei: örvös galambnagyságú; feje, nyaka, begye egész felső teste, farkának hegye és szárnya fekete; farktöve, egész alsó teste, szárnycsíkja s szeme alatt egy kis foltocska fehér; csőre piros, vége felé sárgás; lábai rózsapirosak; szeme karminpiros.

Mértéke: *H.* 37—38; *Sz.* 24—26; *F.* 10—12; *L.* 4·8—5·2; *Cs.* 5·8—7 cm.

Ez a mással alig összetéveszthető madár Spanyolországtól fel a Nordkapig, főleg a köves tengerpartokon mindenütt honos; fészkelve találták nagyobb folyamok torkolatánál is, nemkülönben a Fekete- és Kaspi tengernél. Ázsiában leginkább Szibériának nagy folyamainál él a khinai tengerpartig. Észak-Amerika keleti partjain szinte honos. Telelni a Földközi tenger vidékeire s Afrikába megy; Észak-Ázsiából pedig Indiába. A szárazföld belsejében ritkán mutatkozik, mert kiválóan ragaszkodik a tengerhez. Ennek daczára nálunk többször előkerült már, különösen a Fehértónál Szeged mellett; Alvinczen (A.-Fehérm.) a Sztrigy folyó mentén, Apátfalván (Csanádm.); Soroksáron (Pestm.) szintén lőttek egy-egy példányt. A Fertőn Dombrowski 1887 szeptember 24-én 8 darabot, októ-

* Linné hibásan *ostralegus*-nak irta faji nevét.

ber 4-én 1 darabot látott. A Csepel-sziget északi végén 1887 április 25-én magam is 4 darabot láttam. Gaál G. a Balatonnál látta. Hangja *hűp, hvíip, hűp* egymásután, kissé nyujtva ejtett szótagokkal fejezhető ki. Szólása úgy mint tarkasága, nagysága révén reptében is könnyen felismerhető. A norvég tengerparton mindenütt láttam, sokat barátkoztam vele, mint szép és ott némileg a mi bibiczünket pótoló fürge madárral.

26. NEM:

KŐFORGATÓ.

ARENARIA *Briss.* 1760.

A lábujjak közt nincs hártya; a csőr körülbelül oly hosszú, mint a fej, tőben legvastagabb a vége felé hegyesedő s kissé felfelé hajló; csüd és középujj körülbelül egyforma hosszú; szárny hegyes, első evező leghosszabb, eléri a fark végét; fark majdnem egyenes, kevéssé lekerekített hegyű.

A KŐFORGATÓ.

Arenaria interpres (L.) *1758.*

[Tringa interpres L. — Arenaria cinerea Ol. Gall. — Morinella collaris Meyer. — Charadrius cinclus Pall. — Strepsilas collaris Temm. — Strepsilas borealis, littoralis Brhm. — Cinclus morinellus Gray. — Cinclus interpres Gray. — Strepsilas interpres Ill. — Charadrius interpres Seeb.]

Jegyei: rigónagyságu; torka, melle, hasa, farkalja, a hát alsórésze, szárnyalja, a felső farkfedők hegye, a fark töve, a nagy evezők szára, úgy szárnycsíkja fehér; evezők barnásfeketék, ugyanilyen a begy két oldalának főszíne (őszszel és fiataloknál az egyes tollak itt világosabb végüek); farcsíkja táján feketebarna félholdszerű széles folt van; a fark vége szintén feketebarna, de a tollak hegyén keskeny, világosabb szegés látható; csőre barnásfekete; lábai naracssárgák.

Leirása. *Nyári tollazatban:* a fej és nyak alapszíne fehér, a homlokon, a szem alatt, tarkón s nyakon örvszerű, a begyen, a mell oldalai felé huzódva, úgy a hát elején, fekete tarkázás; a hát rozsdás, dióbarna és fehéres szinekkel tarkázott, valamint a szárny felső része is. *Őszi tollazatuk* hasonlít a fiatalok tollazatához (nálunk leginkább ilyen tollazatúak kerülnek) s legjobban jellemzi azt a felső test (kivéve a hát alsó

részét, mely fehér) sötétbarnás főszine, az egyes tollak világossárgabarna szegése, mely főleg a szárnyfedőkön élénk, és a begyoldalak feketésbarnasága, mely szinezetbe a mell fehérsége, keskeny hegyes szögben a nyak feketebarna, világosabban foltozott örvéig nyulik.

Mértéke: *H.* 23—24; *Sz.* 15—15·6; *F.* 6—6·3; *L.* 2·5—3·1; *Cs.* 2—2·5 cm.

Az Ó-világ, valamint Amerika északi tájain költ, költözködéskor azonban roppant területeket bekalandoz. Lemegy Afrikában a Jóreménység fokáig, Ázsiában India déli részeig, Ceylonba, Ausztráliába s Dél-Amerika végeig. Azok a példányok, melyek nem költenek, egész nyáron át délibb vidékeken csavarognak. Nálunk ez a madár néhány év előtt még nagy ritkaság számba ment, de 1888 óta augusztus végén és szeptember első felében majdnem bizonyosra veszem a Velenczei tavon, hol egyesek a különböző partfutók nagy csapataihoz társulnak. Évenként lőttem itt egyes példányokat, melyek gyüjteményemben vannak. Valószínű, hogy más helyeken is rendesen átvonuló madárfaj, s a megfigyelés hiányossága okozza, hogy nem tudunk róla többet. Lövetett 1865-ben Hunyadmegyében, 1835-ben Tápió-Szt.-Györgyön (Pestm.) és 1897-ben Lellénél, a Balatonnál (Gaál G.) is.

27. NEM:

FUTÓMADÁR.

CURSORIUS *Lath.* 1790.

Csőr alig fejhosszú, hengeres, hegyes, hajlott végű; három lábujja vastag, rövid; a lábszár magas; első és második evező leghosszabb; sivatagokon, kopár pusztákon tartózkodnak.

A FUTÓMADÁR.

Cursorius gallicus (Gm.) *1788.*

[Charadrius gallicus Gm. — Cursorius europæus Lath. — Charadrius corira Bonnat. — Cursorius isabellinus Meyer. — Tachydromus europæus Vieill. — Cursor isabellinus Wagl. — Cursor europæus Naum. — Cursorius brachydactylus, pallidus Brhm.]

Jegyei: gyenge *nevető galamb* nagyságú és ugyanolyan színű; tarkó tája kékesszürke, oldalvást fehér és fekete sávval szegve; nagy

evezői barnásfeketeék; csőre barnásfekete; szeme barna; lába sárgásfehér.

Mértéke: *H.* 22—25; *Sz.* 17; *F.* 5·8—6·2; *L.* 6·5—7; *Cs.* 2·4 cm.

Ez a sajátságos madár a Kanári szigetektől Észak-Afrikán át, Arábiában, Perzsiában, Közép-Ázsiában és északnyugati Indiában, valamint Dél-Európában fordul elő. Világrészünkön Szicziliában, Spanyolországban költ, de mint vendég előkerült Németországban, Francziaországban s tizenegyszer Angolországban. Szomszédságunkban Stiriában is lövetett egy példány. Hazánkban csak egyetlen egy példányt keríthettünk, melyet 1882 szeptember 25-én *Böösön* (Pozsonym.) a Csallóközben lőttek. A pozsonyi kath. főgymnázium gyűjteményének átvizsgálásakor bukkantam reá, később bekértem a II. nemzetk. ornith. congressuskor rendezett kiállításra, melynek végével a nemzeti múzeumnak jutott. A kopár homoksivatagok lakója, rendkívül jó futó, sáskákkal, bogarakkal él.

28. NEM:

SZÉKICSÉR.

GLAREOLA *Briss.* 1760.

Csőr rövid, kampós; szárny hosszú, a farkon túl terjed, első evező leghosszabb; a fark, a nálunk honos fajnál, villás, fecskeszerű; a középujj feltünő hosszú, néha a csüdnél is hosszabb, a külső ujjak tövét hártya köti össze, a hátulsó ujj magasan könyöklik ki a csüdből; vizek körül, ugarakon, gyepeken tartózkodnak, rendkívül jól és szépen, csérszerűen, de sokkal ügyesebben repülnek, akár a fecske; eledelök rovarokból áll, melyeket futva vagy reptükben kapnak el; kisebb-nagyobb társaságokban élnek.

A SZÉKICSÉR.

Glareola pratincola (L.) *1766.*

V. tábla.

[Hirundo pratincola L. — Glareola nævia, senegalensis Gm. — Glareola austriaca Gm. — Glareola torquata Meyer. — Glareola limbata Rüpp. — Pratincola glareola Degl.]

Népies nevei: sziki csire (Hortobágy); pirpió (Alföld).

Jegyei: valamivel nagyobb, nyulánkabb, mint a rigó; farkának alakja olyan, mint a füstös fecskéé, tőben fehér, végén fekete; szárnyai

$\frac{1}{2}$

KIS LILE

CHARADRIUS DUBIUS SCOP

SZÉKICSÉR

GLAREOLA PRATINCOLA (L.)

St. de Nécsey ad nat pinx

Chromol Czettel és Deutsch Budapest

is fecskeszerűek; a csőr töve széles, az öregeknél piros, hegye fekete; a fiataloknál a piros szín barnás; torokfoltját, a szemtől kezdődve, fekete szegély örvösen határolja; első evező szára fehér; lába fekete.

Leirása. Az *öregek* főszíne felül földszínű barna, mely a fejen s különösen a háton, szárnyakon legsötétebb, a nyak felső részén kissé rozsdásba hajló; álla, torka világos rozsdássárga, feketén s kissé fehéresen körülszegve; a begy szürkésbarna rozsdássárga árnyalattal; az evezők barnásfeketék; szárnyalja rozsdavörös; hasa fehér, szürkésbarna árnyalattal; farkalja fehér. A *fiatalok* örvözött torka nem oly éles rajzú, hasuk fehér; begyük, felső testök minden tolla sárgásfehéren szegett, és foltozott.

Mértéke: *H.* 24—25; *Sz.* 19; *F.* 10—11; *L.* 2·7—3; *Cs.* 1·5—1·8 centiméter.

A typikus szinezetű madarakat némely helyeken pótolja:

A feketeszárnyú székicsér. (Glareola pratincola melanoptera Nordm. 1842.)

[Glareola pratincola Pall. — Glareola Nordmanni Fisch. — Glareola Pallasi Bruch. — Pratincola Pallasi Degl.]

Jegyei: egészen olyan mint a törzsfaj, de *szárnyalja fekete*, csüdjei kissé hosszabbak, farka jobban kivágott.

Mértéke: *H.* 24·3—25·1; *Sz.* 20—20·8; *F.* 11·9; *L.* 2·8—3·1; *Cs.* 1·6—1·7 cm.

A székicsér Európának déli részeiben, főleg Dél-Franciaországban, Spanyolországban, ritkábban Lengyelországban, nagy számban Oroszország déli részein, a Dobrudsában, Fekete- és Kaspitenger környékén, Közép-Ázsiában költ. Őszszel Afrikában számos s főleg a Nilus mentén, Vörös tengernél telel, úgy Indiában is. Dél-Oroszországban helyenként a feketeszárnyú fajta fordul elő. Hazánkban ez utóbbiból Petényi szerzett Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében, Tisza-Földváron, 1840 május hóban öreg madarakat, s tojásaikat is megtalálta; 1843 juniusban pedig ugyanott fiatalt is kerített. Ezóta e fajtát nem kaphattuk meg, de lehet, hogy még jelenleg is előfordul. A typikus tollazatú székicsér azonban helylyel-közzel közönséges madarunk a Tisza mentén, nagy pusztáinkon, szikes legelőinken, a Hortobágyon, Dinnyésnél, a Duna és Tisza közében. A Fertő vidékén sem Faszl, sem én sohasem láttuk s Jukovits az 50-es években azt írja, hogy ritkán fordul elő. Nem áll tehát a mit Brehm ír, hogy a Fertőn számosan költenek.* A Balatonnál

* Thierleben 2. kiad. Vögel III. köt. 268. l.

Herman Ottó május 9-én lőtt 1 darabot. Erdélyben szintén előkerültek egyesek (Hunyadmegyében).

Amit Tompa röviden így fest:

«Árnyéktalan puszták, lágyan ringó tavak
Szabad szép vidéke»

az a székicsér édes otthonának tája. Ott éli napjait, ott alapítja meg családját, hol a zsáksót virágzó fátalan legelőkön, porondokon, buczkákon, székfenekekben csillogó locsogókon kívül «aranykalászszal is ékes a rónaság», mint Petőfink írja, «melynek fölötte lenge délibáb enyelegve üz tündérjátékokat». S ha gulya járja a pusztát, hát csak annál inkább kedves az madarunknak, még pedig egyszerűen azért, mert a sok ökörnek, marhának nyomában gazdag rovarélet fejlődik, ez pedig a székicsérnek terített asztalt jelent. Dinnyésen, főleg a mocsár kisebb, rövid gyepű, székes, marhajárásos szigetkéin ütött tanyát. 1890-ben az elsők április 5-én érkeztek, de 25-ig csak néhány darab mutatkozott, azontúl folyton több s május 5-én 18 pár kezdte udvarlását, párosodását; május 10-én találtam az első tojásokat, 15-ig mind letojtak. A székicsér rendkívül élénk szárnyas, akár a földön, akár a levegőben lássuk. Mozgásai szépek, vonzók s igen ügyesek. Egérgyorsan futkosnak a gyepen, közbe-közbe hirtelen megállnak, bókolgatnak, nyakukat mereven felegyenesítik, azután meg ismét egészen behuzzák s így szaladgálnak tovább, hogy egy-egy rovart, szöcskét szedjenek fel vagy kapjanak el a légben. Felrebbentve ide-oda csapkodnak, felemelkednek a magasba, sokszor annyira, hogy csak fecskenagyságúaknak látszanak; ide-oda kanyarognak, el-eleresztve, mereven kitartva hosszú, hegyes szárnyaikat; azután hirtelen megállapodnak, mintegy függnek a légben, de néhány sebes szárnyrezegtetés után ismét nyílgyorsan vágódnak el más irányban. Leszálláskor, úgy mint a csérek, szárnyaikat a pihenő lepke módjára, felnyujtják s lassan huzzák rendes helyükre. Lényökben — főleg a földön szaladgálva — a lilékre emlékeztetnek, míg szárnyalásuk a csérekéhez és fecskékéhez hasonlít; lengő, könnyed és változatos. Főleg repülés közben hallatják jellemző éles, gyorsan szaporázott *pirrijé, pirrjé, kerrihé, kerrijé, krjé,* néha *kr, kr, kerr, errje, errije* s ritkábban *klít, klít* szavukat. Miután telelő helyeikről visszatértek hozzánk, pár után néznek. Udvarlásukat gyönyörű repülési mutatványok, folytonos pirregésszerű szólásuk — mely után hangutánzóan egyik magyar nevét, a «*pirpiót* vagy *pirípiót*» kapta — jellemzi. Fészket nem építenek. Néhol egyszerűen a földbe kapart vagy természetes sekély mélyedésbe rakják tojásaikat, néhol azonban

sajátságos házi tűzhelyet is alapítanak, a mi az alakoskodásnak is kiváló példája. Mikor Dinnyésen fészkeik, illetőleg tojásaik után jártam, alaposan átkutattam minden a földön található gödröcskét. A székicsérek folyton jajveszékelve repkedtek, futkostak előttem — majd a szemeimet kinéztem — de egyetlen egy tojást sem birtam meglelni. A helyet, hol okvetlen fészkelniök kellett, a marha is járta, minek bizonyítói az itt-ott heverő száradt trágya darabok lepényszerű foltjai voltak. Éppen ki akarok egy ilyent kerülni s mit látok? — — a lepény közepén 3 darab székicsér tojást. Nem kerestem ezután máshol, csak a száraz trágyadarabokat néztem sorba, melyeken csakugyan az egész telep tojásait megtaláltam. A tojások körte- vagy tojásdadalakúak, sima héjuak, alapszínük piszkos agyagsárga, sötétbarna és hamuszürkés szabálytalan alakú foltokkal, pontokkal és rajzolatokkal.

Tojásmérték: *H.* 28—32; *Sz.* 21·5—24·8 mm.

A költés munkájában az anyamadárnak részben a nap melege is segítségére van, mert hát sokszor kénytelen tojásait elhagyni, zavartatva a legelő gulyától. A pelyhesek kikelés után kis vártatra odahagyják nem igen melegséges otthonukat, s ügyesen bujkálnak az alig ujjnyi magas székfüvek, marhanyomok, göröngyök közt. Pehelytollazatuk színe teljesen talál a talajhoz s megvédelmezi őket ellenségeiktől. Az ember egy lépésnyire sem bírja az ilyen meghúzódó, mozdulatlan kis jószágot meglátni s legelőbb még nagy fénylő fekete szeme, pislogása árulja el. Az anyamadarak melegen ragaszkodnak fészkök tájához; fiókáikhoz meg különösen. Megindul az ember azon a jajveszékelésen, siránkozáson, a melylyel településön a betolakodót fogadják s elbámul azon a sok cselvetésen, melylyel megtévesztik őt, hogy figyelmét, aggodalmuk tárgyaitól elvonva, saját magukra irányozzák. E czélból furcsábbnál-furcsább mozdulatokat tesznek; szárnyaikat a földön szétterpesztik, bókolnak, ott futkosnak, repkednek és sivalkodnak leginkább, a hol fiókáik nincsenek, s így azok rejtekétől a hivatlan vendéget messze elcsalogatják. Juliusban a kis székicsérek is elérik az anyányi életkort. Ekkor nagyobb csapatokba verődnek s egy ideig ide-oda kószálnak, majd augusztusban mindinkább délre húzódva, elhagyják vidékünket. A székicsér mezőgazdaságilag kiváló hasznos szárnyasaink közé tartozik s igazán kár, hogy ez ékes, szép madár nagyobb számban nem él nálunk és nem mindenfelé! Bogarak, férgek, lótetű, néha kisebb pillék, hernyók, álczák, különösen pedig a tücskök és a szöcskék, sáskák azok a káros állatok, melyeket kiméletlenül pusztít s rendkívül gyors emésztésénél fogva mohón és nagy menynyiségben költ el. Láttam, a mint ugarok, legelők, gabnaföldek fölött csapa-

tosan vadászgattak s majdnem minden pillanatban — akárcsak a fecske — elkaptak valami szállingózó vagy a növényszálakon üldögélő rovart. A felbonczoltak gyomrában, begyében leginkább szöcskéket, bogarakat és tücsköket találtam, még pedig nagy számban. Kímélendő szárnyasaink sorában foglal tehát helyet, mert nem csekély mértékben apasztja, főleg a veteményeink hajtásait, leveleit rágó és megsemmisítő rovar-ellenségeket.

29. NEM:

LILE.

CHARADRIUS *L.* 1758.

Fejök aránylag nagy, homlokuk feltűnő magas, szemeik kiálló nagyok; csőrük tőben legvastagabb, a középen vékony, végén mindkét káva gombszerűen dudorodott; hasítékalakú orrlyukaik kis csatorna közepén vannak, mely a csőr közepétől a dudoros részig nyúlik; hátulsó ujjuk hiányzik, csupán egy fajnál van meg, azonban annyira elcsenevészedett, hogy inkább bütyök, mint valóságos lábujj; a csüd valamivel hosszabb a középső ujjnál; a szárnyak hegye az egyenes vagy kerek végü fark hegyét eléri; leghosszabb az első evező. Ugarokon, vízpartokon, tarlókon, pusztákon élnek, (sőt egy faj a havasok tócsáinál) fütyülésükkel élénkítve e kietlen helyeket; rovarokat, férgeket, csigákat pusztítanak, hasznosak s némely faj pecsenyéje is kitűnő, csemege számba menő sült.

AZ UJJAS LILE.

Charadrius squatarola (L.) *1758.*

[Tringa squatarola L. — Tringa helvetica L. — Vanellus varius, griseus, squatarola, helveticus Briss. — Charadrius naevius Gm. — Char. subtridactylus Hasselqu. — Char. hypomelas, pardela Pall. — Vanellus melanogaster, varius Bechst. — Vanellus helveticus Vieill. — Squatarola cinerea Flem. — Char. apricarius Wils. — Squat. australis, rhynchomega Bp. — Squat. grisea Leach. — Squat. melanogaster Malh. — Squat. varia Brhm. — Vanellus griseus Boll. — Pluvialis squatarola Macg. — Char. helveticus Licht. — Char. hypomelanus Nordm. — Char. longirostris Brhm. — Squat. helvetica Brhm. — Pluvialis varius Degl.]

Jegyei: jó gerle nagyságú, de zömökebb, vastagabb nyaku és nagyobb fejű; a hátúlsó ujj elcsenevészve, karom nélkül, de mégis meg van (többi liléinknek nincsen); nagy alsó szárnyfedői feketék; farcsíkja

fehér; fark fehéren és barnás sötétszürkén haránt sávolt; felső teste sötét alapon halványsárgás fehéren sűrűn foltozott (hasonlít a sárgapettyes liléhez, azért figyelmeztetek e két faj jegyeire); csőr fekete; lábak szürkésfeketék; szem barna.

Leírása. *Nyári tollazatban:* a homlok eleje, pofák, a nyak alsó része, begy, mell egész a hasig fekete; a fej és a nyak hátulsó része, a begy oldalai, czombok, a végbél tája, farkalja fehér; hát, vállak, kis szárnyfedők feketebarna alapon sűrűen *sárgásfehéren* pettyezettek, foltozottak; a nagy evezők szárának középrésze fehér, a négy elsőnek külső fele barnásfekete, az ötödik és a következők külső felén fehér folt; a nagy és középső szárnyfedők szürkésbarnás feketék, szegésük és hegyük fehér. Ebben a tollazatban nálunk nem igen látjuk, hanem inkább *az őszi tollazatban*, mikor is az áll és torok felső része, az alsó test közepe fehér (a fekete tollazat teljesen eltűnik, kivéve a nagy alsó szárnyfedőket); a pofák, nyak, begy és a mell felső része piszkos sárgásszürkés alapon sötétebb barnásszürkén foltos, az alsó test oldalai ugyanilyenek, de foltozásuk világosabb; a szemet elől sötétszürkés félholdalakú folt szegélyezi; a felső test barnásfekete alapon halvány sárgásfehéren foltos, legsötétebb az alapszín a fejen és háton, legvilágosabb a szárnyak fölső felén; egyébként mint nyáron. A *fiatalok* tollazata olyan, mint az utóbb leírt; a *tojó nyáron* hasonlít a hímhez, de nem oly élénk színü, gyakran a fekete alsó testen fehéres foltok látszanak.

Mértéke: *H.* 25—29; *Sz.* 17·5—20·5; *F.* 7·5—8·4; *L.* 4·5—5; *Cs.* 2·4—2·9 cm.

Úgy az Ó-világ, mint Amerika északsarki tájain (Alaskában) költ, főleg a 65 és 74° é. szélesség között; Izlandon és Skandinávia északi részeiben azonban nem fordul elő, hanem inkább Észak-Oroszországban, különösen Szibériában. Telelésre a Földközi tenger vidékeire, Afrikába (még a Jóreménység fokánál is találták), Indiába, Ausztráliába, Észak-Amerikából Peruba, Braziliába költözködik.

Hazánkban még néhány év előtt ritka vendégnek tartották, de a Velenczei tónál évek óta rendszeresebben végzett megfigyeléseim azt bizonyítják, hogy minden őszszel rendesen átvonul s pihenésre is leszáll itt, szintúgy nagyobb tavaink környékén. Különösen szeptember közepe és október első napjai között találkoztam vele a meztelen, sáros, homokos tóparton, majdnem mindig más kisebb faju parti szárnyasok csapataihoz, vagy bibiczekhez szegődve. De egy-egy napon két három darabnál ritkán volt több látható. A Fertőn őszszel szintén többször előkerül s itt elejtetteket különböző években láttam. A Balatonnál 1895 szeptemberben ész-

lelték. Ercsiben (Fehérm.) és Duna-Örsön (Komárommegye) is lőttek egy-egy példányt, utóbbit 1879 október 20-án. Tavaszszal azonban elkerüli vidékeinket, csak egyetlen adatunk van ez időszakban való előfordulásáról, t. i. 1864 májusban Sztrigy-Szt-Györgyön (Hunyadmegye) került egy puskavégre. A Velenczei tavon többnyire fiatal madarakat észleltem, ritkábban öregeket. Amazok korábban mutatkoznak, mint az utóbbiak. Hangja éles, de fájdalmasan, kissé vontatva kéttagúan hangzó *kli-é, tli-é* vagy *klí-üp*. Húsa igen izletes. Nálunk gazdaságilag nem számít, bár rovarokat, vízi férgeket pusztít s kárt nem tesz.

A PETTYES LILE.

Charadrius pluvialis L. *1758.*

[Charadrius apricarius L. — Charadrius aureus Müll. — Charadrius auratus Suck. — Charadrius campestris Nils. — Pluvialis apricarius Bp.]

Népies nevei: göröngysneff (Jászberény). Közkeletű neve még: aranylile.

Jegyei: valamivel kisebb, mint előbbi, melyhez színre is hasonlít, de különbözik tőle, hogy a nagy alsó szárnyfedők fehérek, felső testének foltozása *nem fehéres, hanem sárga,* farktöve nem fehér és csak három lábujja van. (Fejének képe: I. köt. X. tábla).

Leírása. *Nyári tollazatban:* homloka, szemöldöke, úgy a nyaka és a begy oldalai — a homlokkal és szemsávval összefüggően — valamint czombjai is fehéresek; az alsó test, az álltól kezdve, fekete, de oldalai fehéresek; a felső test fekete alapon sűrűen sárgán pettyezett, foltos; az evezők barnásfeketék, száruk közepe fehér; a fark barnásfeketén és sárgásan csíkozott. *Őszi tollazatban* az öregek, a fiatalokhoz s előbbi faj őszi tollazatu és fiatal példányaihoz nagyon hasonlítanak, de megkülönböztethetők «faji jegyeik» egybevetésével.

Mértéke: *H.* 25—26·5; *Sz.* 16·8—19·5; *F.* 6·9—7·8; *L.* 4·2—4·6; *Cs.* 1·8—2·5 cm.

Európa sarkköri vidékein költ; így Izlandban, Skandináviában, a Farő, Novaja-Zemlja, Jan-Mayen szigeteken, Grönlandban; délibb fészkelő helyei Észak-Németországban, Brabantban, Luxemburgban is vannak. Őszszel a Földközi tenger vidékeire vándorol, de Afrikába ritkán látogat át. Észak-Amerikában, úgy Szibériában a typikus madaraktól némileg eltérő fajták élnek. Telelésre vonultában, kisebb vagy nagy csapatokban, néha egyedül, de bibiczcsapatokhoz szegődve is jelenik meg, főleg

októberben, esetleg már előbb. Gyakran novemberben, gyenge teleken még később, sőt januárban, februárban is előfordul. Tavaszi költözködése márczius havába és április elejére esik. Ritka esetben, mint feljegyezték, a Fertőnél és 1847-ben Pestmegye mocsarain költött volna egy-egy pár, ha ugyan nem meddő példányok nyomán következtettek nálunk való fészkelésre. 1893-ban Karczag és Kis-Ujszállás közt június elején magam is találkoztam nehány darabbal, de valószínüleg ezek is meddő, vagy még nem ivarérett egyének voltak. Ilyen itt nyaralók más magas északi madárfajok közül is akadnak (pl. Tringa subarcuata, alpina stb). Nálunk való tartózkodása közben ugarokon, nedves réteken, legelőkön, tarlókon, kukoriczában, mocsarak mellett találhatjuk. Hangját felszálláskor, vagy reptében leginkább hallatja; ez *tlü-i*, *klü-i* vagy *tlüe-i* szótagokkal fejezhető ki.

Rovarok, egyéb alsóbbrendű állatok, mint férgek s különösen a földi giliszta, kedvencz étkei; de álczákat, rovar- és lepkebábokat is pusztítnak — így hát igen hasznos madár.

A HAVASI LILE.

Charadrius morinellus L. *1758.*

[Morinellus anglicanus Briss. — Charadrius tartaricus Pall. — Charadrius anglus Müll. — Charadrius sibiricus Lep. — Eudr. montana, stolida Brhm. — Morinellus sibiricus Bp. — Eudromias morinellus Keys & Blas.].

Jegyei: rigónagyságú, de zömökebb; homloka feketebarna és rozsdásszürkés-fehéren foltos; álla fehér; szárnyfedői szürkésbarnák, világos rozsdásan szegve; csőre vékony, fekete; csüdje zöldesbarna, lábujjai feketés szürkék; szeme sötétbarna.

Leirása. *Nyári tollazatban:* a fej felső része feketebarna, elől sűrűbben, hátrább kevésbbé sárgásfehéren foltos; a szemen át, hátra felé szélesedő tiszta fehér sáv; a csőrtő és szem között úgy fültájékon szürkésbarna, előbbi rajzolat fehér foltokkal; áll, torok és végbéltája fehér, úgy az alsó farkfedők is; felső test barnás hamuszürke, minden toll rozsdásan vagy sárgásfehéren szegve, a nyak felső részén legkevésbbé; a begy világosbarnás hamuszürke, mely színt a mell és oldalak rozsdaszinétől fölül erősebb, alul elmosódó sötét szegésü *fehér szalag* választja el; az alsó test közepét nagy feketebarna folt foglalja el; az evezők sötét szürkebarnák, az elsőnek szára fehér, a hátulsók hegye és belső széle rozsdásfehéren szegett; a farktollak töve szürkebarna, végük felé feketésbarnák,

a középsők hegye keskeny sárgásfehér szegéssel, mely szín a szélsőkön folttá nagyobbodik. *Őszszel* az öregek hasonlítanak a *fiatalokhoz*, fölül főszínük kissé sötétebb, mint nyáron, az egyes tollak szegése élénkebb rozsdaszínű s élesebb; a fej rozsdásan foltos s nem oly sötét egyszínűségre hajló, mint nyáron; a szemsáv rozsdás s nem tiszta fehér; torkuk sötétszürkésen hosszában, begyük ellenben harántosan sávos; különben alsó testük szürkésfehér.

Mértéke: *H.* 21—22; *Sz.* 14·5—15·5; *F.* 6·3—3·8; *L.* 3·5—3·7; *Cs.* 1·2—1·6 cm.

Mocsári madaraink közt ez az egyedüli, melynek otthona a havasokon van. Igaz ugyan, hogy a magas hegyeken, a hóhatáron is mindig a lápos, mocsaras helyeket keresi föl, mégis sajátszerű, mikor az ember ilyen tájon, hol mindennel előbb, csak mocsári madárral nem vél találkozhatni, vele összekerül. Igazi hazája a magas Észak fel a 73° é. sz.-ig, a hol Skandinávia, Oroszország, Szibéria, Novaja-Zemlja nagy fensíkjain, hegyein, az úgynevezett «hegyi tundrában», magányos, kietlen helyeken költ. Tromsönél (69° 38′ é. sz.) 800 m. magasan a Flöifjelden találtam néhány fészkelő párt, melyek az örök hó között bizonyos lápos, elmocsarasodott s így hóment részeken tanyáztak. Skóczia magas hegyein úgy Németországban, Stiriában is találtak egyes fészkelő párokat. Hazánkban szintén a legmagasabb hegyi lápok, mocsaras havasi rétek néhány pontján fészkel, főleg Erdélyben a Cibin hegységben. Ez utóbbi helyek fészkelésének legdélibb — úgy mondhatnám — szigetei.

Költözködéskor azonban nálunk is sokkal gyakoribb, bár közönségesnek éppen nem mondható. A Földközi tenger vidékein, Perzsiában telel. Magyarországon, főleg októberben, novemberben, gyengébb időjárással deczemberben, tavaszszal meg áprilisban, mutatkoznak az átvonulók ámbár ekkor sokkalta ritkábban, mint őszszel. Nem annyira mocsaraknál, mint a mezőn, kukoriczákban, gazos ugarokon, tarlókon szállnak meg. Pestmegyéből legtöbb példányt tudok (Pótharaszt, Fülöpszállás, N.-Kér, Ócsa), Sopronmegyéből (Fertő-Szt.-Miklós) gyűjteményemben van egy példány; Gömörmegyében, Hunyad- és Szebenmegyékben szintén többször lőtték.

Horvátországban először 1894 április 11-én Molve falunál észleltek 6—8 darabot, melyek közül egyet lőttek is. Hangjuk *trü, drü, dre, drö, drr, drr.* Fészküknél roppant bizalmasak s az ember körül 20—30 lépésnyire egérszerűen futkosnak a posványos gyepen. Tojásaikat valami — pár szálacskával bélelt — mélyedésbe a földre rakják vagy a mohás talajt kissé homorúra nyomják s ide tojnak 3—4 tojást, melyek fénytelenek,

világos sárgásbarna vagy olajzöldbe játszó alapon szürkén, barnán, olajbarnán pontozottak és foltozottak.

Tojásmérték: *H.* 39—42; *Sz.* 25—27 mm.

Húsa — saját tapasztalatom nyomán is mondhatom — a legízletesebb minden szárnyas pecsenyéje közt s finomságra túltesz a sárszalonkán úgy, hogy méltán az inyenczfalatok koronája — csak hogy nálunk ritka halandó részesül benne. Tápláléka szerint — mint többi fajtársai is, — hasznos madár; de ritkaságánál fogva működésének fontosságot nem tulajdoníthatunk.

A PARTI LILE.

Charadrius hiaticola L. *1758.*

[Charadrius hiaticula L. — Aegialites hiaticula Boie. — Hiaticula arabs Licht. Hiaticula annullata Gray. — Charadrius Homeyeri Brhm. — Aegialitis hiaticuloides, auritus Heugl. — Aegialitis hiaticola (Sharpe)].

Népies nevei: a kisebb liléket — ezt és a következő két fajt — nem igen különböztetik meg; a Kunságban *czankócsirkék*nek, az Alföld egyes helyein *juhászkák*nak, *csöröcsirr*nek, *gyöpi madár*nak (Lakatos szerint), máshol *fütyülők*nek, *sármadarak*nak, *fövényfutók*nak hivják.

Jegyei: valamivel nagyobb a búbos pacsirtánál; főszínei: alul fehér, begyén fekete, fölül: homokszínű barna; homlokán fehér, fölötte fekete folt; nyakán fehér és fekete örv; csőrtöve sárga a középig, hegye fekete; lábai sárgák; a nagy evezők szára középen fehér, tőben és hegye felé sötétbarna; szárnyán fehér csík; szeme sötétbarna (tavaszszal szemhéja élénk sárga).

Leírása: Az öregeket jegyeik alapján könnyű felismerni s nem téveszthetők össze a kis lilével, melyhez különben igen hasonlítanak. A fejen, nyakon, begyen, tarka megoszlásban, a fehér, fekete és földszínűbarna szinek szép rajzolata szökik szembe; az evezők barnásfeketék, a hátulsók közepe — külső szélökre terjedőleg — fehér foltos; hátuk földszínű barna; a fark középső két tollának tőfele barna, végük feketébe hajló, hegyükön kis fehér folt, a két legszélső toll majdnem egészen fehér, a többiek hegye fehér foltú, középrészük feketés, tövük barna. A *fiatalok* homloka fehér, *fölötte nem* fekete; a begyfolt sem tiszta, nem összefüggő, közepe fehéres, barnás árnyalattal, inkább csak az oldalakon feketés; általában azok a rajzolatok, melyek az öregeknél feketék, náluk inkább sötétbarnák; a csőr töve is barnás, sárga helyett; a fej és hát barna tollai, valamint a kis szárnyfedők világosabban szegettek.

Mértéke: *H.* 18—19; *Sz.* 12·3—13; *F.* 5·4—6; *L.* 2·2—2·6; *Cs.* 1·2—1·6 cm.

Fészkelve egész Európában, különösen tengerpartokon, kopár, homokos partu nagy tavaknál fordul elő s felterjed a magas Északra. Általában északibb tájakon számosabb, mint délen; Grönlandon, Spitzberg és Jan-Mayen szigeteken s Észak-Amerikában a Cumberland öbölben is előkerült. Kelet felé körülbelül, a Baikal tóig gyakori; Turkesztánban ritka.* Télre Afrikába költözik s lemegy a Jóreménység fokáig, úgy szintén észak-nyugoti Indiába. Meztelen tópartjainkon, vízmenti székes legelőinken költözködéskor helyenként számos. Különösen május közepén és szeptemberben, október első hetében a Velenczei tónál közönségesnek mondhatom (legkésőbben Velenczén 1894-ben november 13-án lőttem), de találkoztam itt vele junius közepén is, a miből következtetve lehetséges, hogy Magyarországon költ (Lakatos K. is irja, hogy a Fehértónál fészkelne), ámbár honi tojásait eddig nem találták; de lehetséges az is, hogy ezek a késői példányok meddő, nem szaporodó egyének voltak. Szokásaiban egyezik a kis lilével, hangja is olyan, mint azé, de valamivel erősebb. Hasznos madár, mert vizi férgeket, kis csigákat, rovarokat pusztít.

A SZÉKI LILE.

Charadrius alexandrinus L. *1758.*

[Charadrius cantianus Lath. — Char. littoralis Becust. — Char. albifrons Mey & Wolf. — Hiaticula elegans Licht. — Aegialitis cantianus Boie. — Aeg. albifrons, albigularis Brhm. — Eudromias elegans Geoff. — Hiaticula cantiana Rüpp. — Aegialophilus cantianus Gould. — Aegialitis alexandrina (Sharpe)].

Jegyei: valamivel kisebb, rövidebb, mint előbbi; főszíne: alul fehér, a begyen is (csak az öregek begy oldalán van egy-egy feketés folt); fölül: világos homokbarna; a nyakon fehér örv; a tarkó rozsdás; az első evező szára végig egészen fehér, a többieké csak középen; két-két szélső farktolla szintén egészen fehér, a farktollak végén nincsenek fehér foltok; *lábai és csőre feketék;* szeme sötétbarna.

Leirása. *Nyári tollazatban:* a fehér homlok fölött fekete folt; a szemen át a fülig keskeny fekete sáv; fejtető világos homokszínű, a tarkó felé mindjobban szép rozsdássárgába hajló; a begy oldalain fekete

* Seebohm az Angliában élőket *Aegialitis hiaticola major* néven külön fajtaként említi, mert a máshol tartózkodóknál termetesebbeknek találta.

folt; a nagy szárnyfedők fehér végei a szárnyon keskeny csíkot alkotnak; evezők feketebarnák; a középső farktollak sötétes barnák, a szélsők fehérek. *Őszszel* fakóbb színű, a fekete rajzolatok sötétbarnásak, a tarkó csak olyan, mint a hát, nem rozsdaszínű, általában alul fehér és fölül homokszín uralkodik tollazatukon. A *fiatalok* hasonlítanak az őszi tollazatú öregekhez; kivéve sötét evezőiket és farkuk középtollait sötét szín nincs rajtuk; homlokuk szemük fölött lévő sáv, nyakörvük, egész alsó részök fehér; fejtetejük barnásszürke, minden toll halvány rozsdásfehéren szegett; ugyanilyenek a szemen átfutó sávok, a fültáj, a begyoldalak, egész felső részök, szárnyfedőik.

Mértéke: *H.* 16—17; *Sz.* 10·9—11·8; *F.* 4·3—5; *L.* 1·9—2·5; *Cs.* 1·3—1·5 cm.

Északon nem költ, hanem Európa mérsékelt és déli részein, leginkább a tengerpartok közelében, de nem kizárólag, mint Naumann, Brehm és mások gondolták, hanem *nagyobb székes tavaknál* is. Nyugat-Európától Kelet-Szibériáig, főleg a mongol sóstavaknál találták fészkét, sőt Észak-Afrikában is. Költözködéskor Amerikát, Ausztráliát és az India körül fekvő szigetségeket kivéve, minden megfelelő melegebb tájon észlelték. Magyarországban meglehetős számosan a Fertő keleti partján Illmicz körül találtam fészkelve; az alföldi széktavaknál és legelőkön szintén szaporít; tojásai Csongrádról, Csepelszigetről is kerültek. A Velenczei tónál fészkét nem leltem, de julius 20-án lőttem s egyeseket nyáron át is többször észleltem; valószínű tehát, hogy néhány pár családalapításra megtelepszik a tó környékén. Erdélyben a Marosnál észlelték néhányszor, Csató J. Alvincznél, gróf Lázár K. Benzencznél. Márczius utolsó hetében, áprilisban, május első hetében s őszszel augusztus második felében, szeptemberben költözködik, mikor székes tócsáinknál, nagyobb kopárpartu, legelőkkel határos tavainknál, ritkábban folyóinknál, helyenkint számos.

Nem annyira közvetetlen a víz parton, hanem sokszor, sőt legtöbbnyire, a víztől puskalövésnyire s még távolabb, a szikes soványgyepű legelőkön, gazos ugarakon, répaföldeken található. Életmódjában különben a kis lilére emlékeztet, hangja pedig *hüi, hüij, pitt, pítt, pítt tirri-tirr* szótagokkal fejezhető ki. A Fertőnél fészkelő helyei a víztől 100—200 lépésnyire kavicsos, homokos helyeken voltak s május 14-én legtöbb fészekgödröcskében — mert fészket tulajdonképpen nem épít — három, halvány rozsdasárga vagy fehér alapon hamuszürkésen, barnásfeketén pontozott, foltozott, fröcscsentett tojást találtam.

Tojásmérték: *H.* 30·5—34·3; *Sz.* 22·3—23·6 mm.

Kisebb rovarokat, férgeket, legyeket, szunyogokat, lepkéket pusztít s így a legelők ártalmas rovaréletét korlátozza, a miért kiméletre tarthat számot.

A KIS LILE.

Charadrius dubius Scop. *1786.*

V. tábla.

[Charadrius curonicus Gm. — Char. fulvipes Rudb. — Char. hiaticula Pall. — Charad. minor Mey. — Char. fluviatilis Bechst. — Char. pygmæus Brhm. — Char. pusillus Horsf. — Aegialites minor Boie. — Aeg. curonicus Keys & Blas. — Aegialitis fluviatilis, Char. philippinus Gray. — Char. hiaticuloides Frankl. — Char. intermedius Ménétr. — Char. zonatus Swains. — Hiaticula minor Rüpp. — Aegialitis dubia Sharpe].

Népies nevei: l. parti lilénél.

Jegyei: pacsirta nagyságú; első evezőjének szára végig fehér, a többieké barna; csőre fekete, csak tőben sárga; lábai sárgás hússzínűek; szeme sötétbarna. Hasonlít kisebb kiadásban a parti liléhez.

Leírása. *Nyári tollazatban:* a felső káva töve fölött, a szem felé húzódó s azt körülfogó, a fültáján kiszélesedő rajzolat fekete; homlok fehér, fölötte fekete szélesebb folt, melyet a fejtető világos földszínű barnaságától alig látszó fehérség választ el, ez a szín a szemek fölött hátra huzódik s mögöttük kiszélesül; áll és torok fehér, úgyszintén a nyakörv, a begyörv ellenben fekete, szélesebb és az egész testet körülfogja; a felső részek földszínű barnák, úgy a fark középső tolla is, csak hegye sötétebb; a szélső farktollak fehérek, a többiek vége fehér, úgy külső szegélye is (a 2—3-iknak), középrészök sötét, tövük ellenben világosabb barna; a fiókszárny tája fehér; evezők sötét- vagy feketebarnák; szemhéja sárga. *Őszi* tollazatban a feketeszínű rajzok barnásabbak, a begyörv nem oly kirivó s főleg középen keskeny, fehéres, a háttollak végén pedig kissé világosabb szegés keletkezik. A *tojók* hasonlítanak a hímhez, de fekete rajzolatjuk barnásba hajlik. A *fiatalok* homloka rozsdásan árnyalt szürkésfehér; a fejtető földszínű barna, minden toll világos rozsdásfehér szegéssel; *fekete szín a fejen egészen hiányzik;* szemöldöksávolyuk rozsdásfehér, elmosódott; szemükön át, a csőrtől a fül felé, huzódó sáv sötétbarnás, némi világos pontozással; a begyörv közepe keskeny, szürkésbarna némi rozsdássárga árnyalattal, az oldalakon inkább feketésbarna; a felső részek olyanok, mint a fejtető.

Mértéke: *H.* 15·5—16·8; *Sz.* 10—12; *F.* 5·3—5·8; *L.* 2·1—2·7; *Cs.* 1—1·4 cm.

Az Ó-világ mérsékelt öveiben különösen gyakori költő, északon ritkább. Angliában ritka vendég, úgy Farő- és Izland szigeteken. Észak-Skandináviában azonban fészkelve több helyt találták; magam is láttam Tromsönél. Németországban, Lengyelországban, Francziaországban és a Földközi-tenger felé eső vidékeken minden alkalmas helyen tanyázik. Észak-Amerikában mint rendkívüli jelenség fordult csak elő. Telelni Afrikába, a Maláji-szigetségekre, sőt Új-Guineára és a Bismarck-szigetekre látogat el.

Nálunk igen közönséges madár. Ha utunk május havában folyóvizek, tavak mellett vezet el, melyek partjain nagy kavicslerakodások vannak, a vízből pedig kavicszátonyok, szigetek emelkednek ki, szinte biztosra vehetjük, hogy a tavaszi madárhangok közül egyszerre csak éles fütty-szerű *dűű, dűű* vagy *hűű, hűű* hallatszik ki. Itt is, ott is halljuk e szólást, közelben, távolabb s mégis hiába kutatunk a madár után, nem látjuk sem a levegőben, sem a földön. Nincsen a kavicsos talajon semmi bokor, semmi gaz, a hová élő szárnyas elrejtőzködhetnék, mégis mintha inkább alulról, mint a magasból hivogatna a fütty. A dolog érdekelni kezd, hol lehet ez a beszédes szárnyas, mely szinte csúfolódik, egyre vetegetvén: «*hűű, hűű, hűű* minden keresgélés, engem ugyan egyhamar meg nem látsz?» Majd a szemünket kinézzük, apróra végig kutatva a kavicsokat s íme! alig egy pár lépésnyire, de távolabb, jobbra és balra is, apró mozgó pontokat látunk szaladgálni, a fehér, szürke, barna, hamuszínű s ki tudná hányféle kavicsszem közt, akár csak egerek volnának. Követjük mozgásukat, de mikor megállnak, ismét elnyeli őket a föld, alig bírjuk újból szembe kapni. Ezek a kis lilék. Ha hirtelen neki megyünk a lábaló csapatkáknak, meggyorsítják szaladásukat s oly sebesen vetegetik vékony lábaikat, hogy alig látjuk azokat. Vízirányosan tartott testtel, folyton fütyölve futnak odább, a nyakukat pedig úgy behúzzák, mintha fejök közvetetlen a test törzséből nőtt volna ki. Ha lassan járunk nyomukban, szinte terelhetjük őket mint valami nyájat, csak mikor sebesebben lépkedünk s a távolság köztük és köztünk aggasztóan fogy, kapnak szárnyra, közvetetlen a talaj fölött repülve, magasabbra fogják hangjukat s mintegy kikaczagva bennünket, gyorsan összefolyólag így fütyülnek: *püpipipifififididdüdüdriv, drüv, drüv, drü, drü, lrr.* Mire trillázásuk véget ér, lábaikat előre kapva, újból leszállnak, s rögtön futva menekülnek odább, megint csak *hűű, hűű, hűű* fütyülésöket hallatva, mely hol magasabban, hol mélyebben hangzik. Puszta szemmel nem sokat leshetjük őket, mert azzal körülbelül tisztában vagyunk, hogy az alakoskodásnak kiváló példái ők. Nézzük hát a távcsővel.

Egészen más, részleteiben is kibontakozó így a kép. Vagy 10—15

madárkát látunk; az egyik egy lábon áll vízszintes testtel, behúzott nyakkal; a másik fürgén szalad, másodperczenként legalább 7—8 lépést téve; a harmadik mindkét lábán áll ugyan, de nyakát, fejét feltartja, testével pedig sajátságos hintázó bókolgatást ismételget, akár csak czombjain át tengelyt szúrtak volna testén keresztül, melyen előrészét le-lekapja, farkát meg felvetegeti, közbe fejét gyorsan fellöki s hirtelen visszarántja, a mit különben a bibicz s más lilerokonai is gyakorta megtesznek; a negyedik egy lábon áll, másik lábát azonban kissé hátra s oldalt nyújtja, megfelelő szárnyát azonképpen hátraterjeszti: nyujtózkodik; emitt egyik valami rovart vagy férget szed fel a gömbölyű kavics közül, amott meg egy másik fültövét vakarja, oly sebesen rugdosva kicsi lábával, akár a varrógép karja; egykettő tollászkodik, a földre is lehevert néhány, végre akad olyan is, a mely egy lábon ugrálgat előre. Csendes szemlélgetésünk, még ha puskalövésnyire vagyunk is tőlük, nem zavarja őket foglalkozásuk közben; de ha komolyan reájuk támadunk vagy lövünk, bizalmaskodásukat azonnal gyanakodó félelem, megvadulás váltja fel. Felkapnak a magasba, ki arra, ki erre nyilal, messzebb azonban ismét összeverődik a társaság s biztosabb helyre ereszkedik. Könnyen, ügyesen, sebesen repülnek, miközben karcsú szárnyaikat a kéztőben hirtelen hátrahajlítva tartják. Így hajszolhatjuk őket tovább s mindig ugyanazt fogjuk tapasztalni: a csapatka bevár bizonyos távolig, azután előre repül a vízparton, levágódik s ismét megyen, a meddig csak kavicsos, kopár partot vagy eféle helyeket talál maga előtt; ha azonban ezek elfogynak, átcsap valami szigetre, a tulsó partra s nyugalomban élvezi tovább életét. A kis lile márczius utolsó hetében és áprilisban, az országos középnap szerint: *április 13-án*, érkezik vissza hozzánk telelőhelyeiről. Májusig, sőt e hó elején is tart még mozgalmuk, de ekkor már, daczára hogy rendesen még mindig kisebb-nagyobb társaságokban találjuk őket, mindegyiknek meg van a maga párja. Fészkelő helyet a már ismertetett területeken, napos, kavicsos szigetkéken választanak, melyek lehetőleg a folyamok, vizek árterénél valamivel magasabban feküsznek. Párosodáskor szokott hivogató hangjukon kivül sűrűben trilláznak, így tetszelegvén élettársuknak. Meleg vonzalom és hűséges szerelem kapcsolja össze a családalapítókat, a mi jellemzi egész családi életöket, még a fiókák nagykorúsága után is. Fészket nem rak. A tojó silány mélyedésbe, a puszta talajra május közepén 3—4 világos rozsdássárga alapszínen barnásan, szürkésen foltozott, fröcscsentett, pontozott, fénytelen tojást tojik, melyek szinezete annyira talál a környezethez, hogy igen nehéz őket meglátni. Mindig kisebb telepekben költ s fészkeik nem igen nagy távolságban vannak egymástól.

Tojásméríék: *H.* 28·9—29·2; *Sz.* 20—21·9 mm.

15—18 napig részben kotolják, ülik a tojásokat, részben a nap melegével költetik, ezért korábbi vagy későbbi megfakadásuk az időjárástól is függ. A kikelt fiókákat életök kezdetén fehér pehely borítja, mely a későbbi sötétebb tollazat helyén sötétbarnásan, feketén pontozott. Valamint az anyamadarak és a tojások, úgy ezek az apró jószágok is színben nagyszerűen alkalmazkodnak a kavicsos talaj színéhez s mondhatni, hogy e madár egész életében a mimikrinek, alakoskodásnak roppant szerep jutott. Ez védi meg sok mindenféle ellenségétől, még az élesszemű ragadozó madarak elől is. Eleinte a kis pelyhesek a fészekgödröcske környékétől nem igen távoznak messzebbre, de mikor lábaik megerősödtek, tollazatuk kinőtt, követik az öregeket, velük bogarásznak s hűségesen összetartanak. Gyakran egy-egy telep fészekaljai mind összeverődnek s együtt maradnak, együtt kószálnak, sőt a nagy útra is együtt indulnak augusztus végén, szeptemberben. Október közepéig szokták ezek a vonuló társaságok vizeinket, vízmenti kavicsos legelőinket egyéb rokonfajú szárnyasokkal népesíteni. Van köztük — számra legtöbb — partfutó (Tringa), néhány parti és kis lile stb.

Számtalan víziféreg, rovar, pille, kukacz, szunyog, álcza pusztításával hasznos madaraink sorában foglal helyet s méltán megérdemli, hogy kedves ártatlansága fejében nemcsak megoltalmazzuk, hanem különösen fészkelő helyeit védelmezzük idegen betolakodóktól. Ugy sem szaporodhatik annyira, mint kívánatos volna, mert elég ellensége van s az ártereken költők tojásait gyakran a megdagadt víz is elmossa.

30. NEM:

BÍBICZ.

VANELLUS *Briss.* 1760.

Alakjuk, csőrük, lábuk a lilékre emlékeztet; szárnyuk azonban nem hegyes és karcsú, hanem kerek, a fark végéig vagy azon túl ér; a második és harmadik evező leghosszabb; a csüd jóval hosszabb a középujjnál és csőrnél; nedves réteken, mocsarak körül tanyáznak; nem sebesen, de igen változóan, bukázva, kanyarodva, suhogó szárnycsapással repülnek; nyüveket, csigákat, gilisztákat esznek, igen hasznos madarak.

A BÍBICZ.

Vanellus vanellus (L.) *1758.*

[Tringa vanellus L. — Vanellus capella Schäff. — Charadrius vanellus Pall. — Vanellus cristatus Mey & Wolf. — Vanellus vulgaris Bechst. — Vanellus gavia Leach. — Charadrius gavia Licht. — Vanellus bicornis Brhm. — Vanellus varius Naum.]

Népies nevei: bébicz (Dunántúl); klébicz (Zemplénm.); gébicz; libucz; libocz; kibicz; gébicz.

Jegyei: galambnagyságú; tarkójából hosszú, vékonytollú, félkörben felfelé hajló bóbita nő ki; a fark tövét alul-felül rozsdaszínű tollak födik; az evezők feketék, a három első evező végén fehér folt, a negyediknek külső szélén szintén, de az evezők hegye barnásszürke; a fark tőfele fehér, másik fele (vége) fekete, a tollak hegyén keskeny fehér szegés; háta zöldes, érczfényű; mell és has fehér; lábai rózsás hússzínűek; szeme sötétbarna; csőre fekete. (L. I. köt. IV. tábla).

Leírása. *Nyári tollazatban az öreg hím:* homloka, fejteteje a tarkóig, bóbitája, szeme alatt a fülig futó sáv, álla, torka, begye fekete; pofái, a fej oldalai tiszta fehérek, a szem fölött némi feketés foltozással, a szem mögött vékony hosszanti foltokkal, a tarkó alatt s a nyak felső részén szürkésfehér, rozsdássárga finom fekete hosszanti foltokkal; a hát eleje szürkés, egészben azonban érczfényű zöld, két helyen biborzománczos foltok; a kis szárnyfedők zöldeskék érczfényűek; alsó szárnyfedők fehérek; a többire nézve jegyeiben beszámoltunk. A *tojónak* szinezete kevésbbé élénk, bóbitája rövidebb, nyaka elől nem tiszta fekete, hanem fehéresen foltos. A *fiatalok* a tojóhoz hasonlítanak, de kopottasabb, kevésbbé fényes és élénk színűek; hátukon a zöld szín inkább szürkésbarna, csak a zománczozat és a fény zöldes, azonkívül minden tollnak rozsdasárgás szegése van; a fejoldalak és pofák fehérsége nem tiszta hanem szürkés, rozsdás, feketés árnyalatú; bóbitájuk igen kicsiny. A *téli tollazat* főleg abban különbözik a nyáritól, hogy az áll, torok nem fekete, hanem fehér; a fejtető barnás, a bóbita rövidebb.

Mértéke: *H.* 32·5—33·6; *Sz.* 22—23·5; *F.* 11·3—12·9; *L.* 3·9—4·7; *Cs.* 1·5—2·5 cm.

Majdnem egész Európában fel a Sarkkörig, szintúgy egész Észak-Ázsiában a 65° é. sz.-ig minden alkalmas helyen fészkel. Telelni Észak-Afrikába, Északnyugot-Indiába, Dél-Khinába megy.

Magyarországon igen közönséges, általánosan ismert. Nagyobb tósá-

gainknál, kisebb mocsarainknál, csakúgy mint vizenyős rétjeinken, posványos helyeinknél az első madár, mely az ott járót fogadja mindig: a bibicz. Elsikoltja *kiévitt, viévitt* intő szavát, suhogó szárnycsapással száll felénk s mintha csak folyton jajgatva kérdezné: *ki jár itt?* figyelmezteti a környék madarait, melyek jól értik szavát, intést hallanak belőle, hogy őrizkedjenek, a sűrű növényzetbe rejtőzzenek vagy szárnyra kapjanak. A bibicz vésztjelentő hangjára csakugyan mindenfelé felkelnek társai is, siránkoznak, ide-oda csapkodnak s felbiztatják a rét egyéb szárnyas népét. Régi magyar közmondásban is megtaláljuk e sajátságát: «A bibicz szavára szállanak a madarak.» A vadász ezért méltán haragszik reája, mert idő előtt elriasztja a többi vadat. A természet barátja azonban elgyönyörködik a szép tarka bibiczmadárban, akár a levegőégben lássa, mikor valósággal művészkedik reptében, merészen ide-oda csapdoz, szebbnél szebb fordulatokat, kanyarulatokat tesz, hirtelen leesik, bukáz, jobbra balra veti magát, csakúgy játszik szárnyaival, akár pedig a sekély iszaposban, tóparton, réten, legelőn vagy ugaron lássa futkosni, midőn egyet iramlik, hirtelen megáll, fejét le és felkapkodva bókolgat s merészen felpödörintett kontyu fejévet kémlel vagy ügyesen szedeget a földről, pocsolyásból. Siró, jajgató szavában van valami fájdalmas; a néphagyomány szóbeszéde azt fogja reá, hogy azért, mert a bibiczmadár is hozzá járult az Úr Jézus elárulásához szüntelen kiáltván «*Hid alatt Jézus*» «*Buvik, búvik*» midőn a getsemáne kertben üldözői elől állítólag ide menekült volna az Üdvözítő. Siránkozása, bukázó repte és bókolgatva futkosása szinte elválhatatlan vonása minden lápi vidéknek, annyira jellemző, hogy még a gyerek is tudja, ismeri. Nem felejti ezt el Petőfi, a Kis-Kunságot festő versében sem:

«A vizparton pedig töménytelen bibicz
Jajgat keservesen.»

És Tompa sem, mikor az «Ördögszekér» regéjében oly híven és szépen rajzolja a mocsáras alföldi tájat, élő szárnyasaival egyetemben:

«A bibicz fenn *kering* vagy lenn *begyeskedik*.»

Alig indul meg az első melegebb déli szél, mely a vizek jegét megpuhítja, hogy elkásásodjék s olvadozni kezdjen, nemsokára a pacsirták és seregélyek után a bibiczmadár is megjelenik nálunk. Első érkezésének országos középnapja: *márcz. 7-ke* ugyan, de sokszor már — ha előbb tavaszodik — februárban, sőt e hónap elején is látni; hazánk déli részein pedig nyilt, meleg forrásos helyeken egyesek át is telelnek. Márczius végére, április elejére, rendesen teljes számban visszaérkeznek s költeni

kezdenek. Élénk, mozgékony, nyughatatlan, lármás természetök a párosodás szakában még elevenebb lesz. Csodálatos repülési mutatványokkal, hosszabb «*kivitt, kivitt, kiv korroi korikivitkivitkijuit juit*» indulatos szólásokkal nyerik el kiválasztottjuk szerelmét — meg is küzdenek érte, ha akad vetélytárs — de azután békében, teljes odaadással teljesítik családi kötelmeiket. A tojó a gyepen, réten, valami zsombék mellett, régi vakandtúrásnál, kerékcsapásban kis mélyedést kapar, kirakja finom gyökerecskékkel, száraz fűszálakkal, legföljebb még egy kis mohával s ide négy körte alaku, meglehetős nagy, sárgás vagy világos olajbarna alapszínü, ritkásan, hamuszürkésen és olajbarnán többé-kevésbbé pontozott s szabálytalanul foltozott tojást rak.

Tojásmérték: *H.* 42—48; *Sz.* 31·9—34 mm.

Frissen tojt tojásokat — mint jegyzeteimből látom — márciusban, leginkább áprilisban, májusban, sőt jún. 5-én is (Dinnyésen 1887) találtam, tehát oly időben, mikor egyúttal már kinőtt anyányi fiókák is voltak. A kotlás rendesen 17—18 napig tart s azért én abban a véleményben vagyok — bár sehol sem olvastam még — hogy nálunk azok a párok, melyek márczius 20-ka táján lerakhatták tojásaikat, ugyanabban az évben még egy második költést is megkisértenek. Az, hogy áprilisban, májusban is szinte folyton találunk friss tojásokat, abban leli magyarázatát, hogy sok tojást ragadozó állatok elpusztítanak, igen sokat — különösen némely vidékeken — pedig az emberek szednek el s vadkereskedésekbe, vendéglőkbe szállítják, mert tudvalevőleg a «bibicztojás» inyenczeknek kedves falatja.

Családi tűzhelyéhez madarunk példás szeretettel ragaszkodik. A hím folyton fészke táját őrzi s ha közelébe tévedünk, fájdalmasan siránkozva, bátran csapkod felénk s igyekszik figyelmünket más felé terelni, hogy a tojó a füvesben észrevétlenül ellábolhasson s a féltett helytől távolabb kaphasson szárnyra. Hiába megyünk aztán oda, honnét felkelni láttuk! Most mindketten fölöttünk jajgatnak, keringenek, még jobban megtévesztenek, úgy hogy csak véletlenségből lelhetjük meg tojásaikat. Még inkább féltik fiókáikat. Ekkor már igazán szemtelenül vágnak felénk, csakhogy kalapunkat le nem ütik, messze kísérnek, folyton fejünk fölött jajgatva, le-le szállva, idegesen futkosva, ujból felkapva, egészen elfelejtve, hogy a maguk bőrét oltalmazzák. Költés előtt és őszszel, vonuláskor azonban félénk, vad madarak inkább s nem igen közelítenek az emberhez, különösen nem, ha csapatban vannak. Mikor a fiókák felnevelődtek, csapatokba verődnek, mert a társasélet elemük. Bár fészkeiket nem rakják telepesen, mégis a szaporítás szakában is egy-egy területet arányosan

foglalnak le; mindegyiknek meg van otthona tája, a rétnek bizonyos kiválasztott darabján. Egymagában fészkelő párt nem igen fogunk találni, hanem mindig többet.

Mielőtt végleg elhagynák vidékeinket, egy ideig ide-oda kószálnak, számuk folyton szaporodik s augusztusban néha a tavak partján igazán kilométernyi hosszú csapatokban pihennek, falatoznak, mindenféle más fajú «parti madarakkal» együtt. Szeptemberben, októberben azután jobban-jobban fogy a számuk s napközben is láthatjuk, a mint több és több csapatocska, nagyobb sereg, északról-délnek egyforma, kissé gépies szárnycsapással áthúz a tájon — nem is gondolnánk, hogy ugyanaz a bibicz repül így nyugodtan, biztos irányban, kitérés nélkül, mely tavaszszal szinte bukfenczeket hányt a levegőben s mindent megkisértett, hogy röpte valóságos légi táncz legyen. Gyakran még novemberben is sok átvonulóval találkozhatunk, de megszállókkal alig-alig; legföljebb megpihennek, rövid idő mulva azonban folytatják nagy útjokat. Emlékezetesek maradnak előttem az 1894 nov. 12—18-ikáig terjedő napok, melyeket a Velenczei tónál és a Sárvíz csatornája mellett elterülő szent-ágotai puszta tócsáinál töltöttem. Oly óriási bibiczköltözködés volt ekkor, minőt sem azelőtt, sem azóta nem láttam. Reggeltől estig rövid időközökben százakat számláló csapat csapat után jött északkeletről, s vagy 200 méternyi magasban végig repült a tó fölött, hogy annak végén megfordulva, más vonalon ujra visszaszálljon a tó egész hosszában s délnyugatnak távozzék. Ez a mozgalom említett rövid időszakban minden nap megismétlődött s mikor nov. 15-én a Velenczétől körülbelül három órányira eső Szt.-Ágotára kocsiztam, útközben is mindenütt, majd Ágotán is ugyanazt a roppant vonulást tapasztalhattam: egyik csapat a másik után jött-ment egész nap, sőt késő este és hajnalban is, mert vadlúdlesen a szürkületben is még folyton hallatszott a vonulók éles *viévitt* szava, huhogó szárnycsapása. Igazán százezrekre gondolnék, ha az akkor átvonultak számát ki akarnám fejezni.

Bibicz madarunknak elég ellenséggel kell megküzdeni életének minden szakában, mert róka, menyét, görény, varju, réti kányák s egyéb ragadozó madarak nemcsak tojásait, fiókáit üldözik, hanem — főleg az utóbbiak — az öregeket is. Különösen tojásai és fiókái nagyobbrészt megsemmisülnének, ha a természet nem gondoskodott volna védő színezetökről. Úgy a tojásokat, mint az apró — alul fehéres, felül barnás és olajzöldes-sárgás, párduczosan tarkás — pelyheseket a talaj szinte elnyeli, színezetük annyira illik ahhoz. Az öregek tarkasága sem igen tűnik fel a réten, mert zöldes hátuk meglehetősen összefoly a gyep zöl-

des barnaságával; de ha mégis megtámadja őket valami szárnyas rabló, a társas összeállásban keresik erősségöket, közösen csapkodnak, vágnak az ellenség felé s nem nyugosznak, míg jajgatásukkal, több oldalról jövő tömeges támadásukkal — melyben más madárfajok is segítenek nekik — messze nem űzték azt. A létért való harcz tette őket kiválóan éber madarakká, azért lettek ők a tóságok, mocsaras vidékek «tábori őrei», melyek a láp és ingoványország széleit foglalják el, hogy az oda merészkedőnek mindjárt első lépteit észrevegyék, közeledtét jó korán megjelentsék a beljebb nyugalmasan folyó állatéletnek.

Tápláléka: kisebb vizibogarak s egyéb rovarok, kukaczok, férgek, különféle álczák, földi giliszták, kis csigák; utóbbiak közt a vetéseinknek annyira káros *Limax agrestis* nevü éjjeli csiga. 1889 nyarán nagy mértékben pusztították a Fertő körül rengeteg számban elszaporodott szöcskéket, sáskákat is. Felbonczoltak gyomrában a nagy zöld sáskát, lótetűt gyakran találtam. Nem kicsinylendő tehát a bibiczmadár gazdasági szerepe! S bár egyrészről örülhetünk, hogy a vadászok nem sok figyelemben részesítik, sajnálják tőle a lövést — kivéve holmi éretlen, kezdő vagy koczapuskásokat — másrészt meg határozottan hangsúlyoznunk kell, hogy tojásainak rendszertelen rablása, kereskedésbe bocsátása nem ér fel avval a haszonnal, mit a gazdaságnak, temérdek káros állat elpusztítása révén szerez. Általában a bibicztojásszedés nagy visszaélés és egyenesen törvényellenes. A vadászatról szóló 1883:XV. t. cz. egy árva szóval sem emlékszik meg a bibicztojásszedés szabadságáról, sőt inkább idevonatkoztatható a 9. §-nak *i*) pontja mely kimondja, hogy febr. 1-től aug. 15-ig, mint általános tilalmi időszak alatt, semmiféle madártojást elszedni nem szabad, csakis, ha a tulajdonos a vad *tenyésztése czéljából* akarná szedni. Az tehát, hogy minden tavaszszal ezernyi ezer bibicztojás vándorol kereskedők kezébe, főleg fővárosunk piaczára, hogy néhány kiválasztott «letört» gavallér végleg elfásult idegeit pár perczre felfrissítse, nem volna tűrhető s legalább is nem így, a mint van; mert a sok bibicztojás közt majdnem ugyanannyi sirály s mindenféle más szalonka faju madár tojása is, a természetrajz ismeretlenségével kérkedők gyomrába temetkezik, a mezőgazdaságnak elég nagy rovására. Ez az eszeveszett tojáspusztítás okozza, hogy még ott is — sok helyet számlálhatnék fel saját tapasztalásból — hol a vizek apasztása, mocsarak kiszikkasztása nyomán támadó kultura csak a jövő reménye, a bibicz megfogyott s nem értjük, hogy a kedvező, létének megfelelő területen alig fogad nehány darab siránkozó szavával. A madárvédelemben általános érvek döntenek, csak úgy mint másutt; azért hogy kiváltságos gyomrok

bibicztojást nyalakodhassanak s a vadkereskedők ily réven is pénzeljenek, nem lehet megengedni a bibicztojás féktelen rablását, mert a lényeges haszon, mely táplálkozása révén mezőnknek jut s mely nagyobb számúságával csak emelkedik, föléri azt, a mit a törvény sem enged meg. Ha pedig sehogy sem tudna a bibicztojást fogyasztó tábor ettől a csemegétől megválni, hát lehetne a tojás-szedés ügyét olyformán szabályozni, mint az észak-német, dán és norvég szigeteken.

31. NEM:

UGARTYÚK.

OEDICNEMUS *Temm.* 1815.

Fej és a szem kifejezése bagolyszerű; csőr egyenes, erős; a szárny körülbelül a fark végét éri, második és harmadik evező leghosszabb; lábak erősek, vastag térdűek, $1^1/_2$ vagy $2^1/_2$-szer hosszabbak a középujjnál; három lábujjuk van, melyek tövét kis hártya köti egybe; farkuk elkerekített, lépcsőzetes. E nembe tartozó madarak külseje és életmódja a lile és tuzok vegyülete, csőrük a lilék és tuzokok közt átmenetet alkot, a lábak és életmódjuk jobban tuzokszerű, hangjuk megint a lilékre emlékeztető. Nappal pihennek, alkonyatkor élednek föl s éjjel mozognak legtöbbet; magányt kedvelő állatok, melyek nagy pusztákon, sivatagokon tartózkodnak; rovarokat, nyüveket, férgeket, csigákat, ritkábban egeret, gyikot, békát esznek.

AZ UGARTYÚK.

Oedicnemus oedicnemus (L.) *1758.*

[Charadrius œdicnemus L. — Charadrius scolopax Gm. — Fedoa œdicnemus Leach. — Oedicnemus griseus Koch. — Oed. europæus Vieill. — Oed. Bellonii Flemm. — Oed. desertorum, arenarius Brhm. — Oed. crepitans Temm.]

Népies nevei: túzoksneff vagy túzoklile (Erdély); bagolyfejű lile; bagolyszeműsneff; furkófejűsneff; parlagi- vagy homoksneff (Alföld); rezneklile; ugartyúk (Csallóköz),

Jegyei: örvös galamb nagyságú; egészben pacsirtaszerűen barnás szinezetű, csak alsótestén fehér; torka és szeme alatt is fehér; a csörtövétől a pofán át a fültájig rozsdásbarna és feketés foltú sáv; szemét elől és alul barnásfekete szegés övedzi; farkalja rozsdás; evezői barnásfeketék,

a legnagyobbakon fehér folt; szárnyán két fehér csík; a fark középső tollai oly színűek mint a háta, a többi pedig fehér alapon barnásan csíkozott, a szélsők fehérek, csak hegyük feketebarna; szeme sárga; csőrtöve (középig) zöldessárga, vége fekete; lábai sárgák (halál után zöldesek lesznek). Ezt a madarat nálunk legtöbbször a reznektúzokkal tévesztik össze.

Leírása. *Nyári tollazatban a hím:* egész fölső teste föld- vagy homokszínű barna és némi rozsdasárga alapon sötétbarnán, hosszában foltos; a nyak alul halvány rozsdásfehér alapon szintén sötétbarnán hosszában foltozott, úgy az alsó test oldalai is, noha ritkásan; a szárny legfölsőbb része valamivel sötétebb mint a hát s fehér harántcsíkos, lejebb világos barnás szürkésfehér, sötétbarna és fehér hegyű tollakkal, melyek a szárnyra szintén harántcsíkot rajzolnak. A *tojó* nyaka alul ritkásabban, vékonyabban foltos; termetre valamivel kisebb a hímnél. *Őszi tollazatukban* a rozsdás szín uralkodóbb.

Mértéke: *H.* 37—39; *Sz.* 23·4—26; *F.* 11·3—14·1; *L.* 6·8—8·2; *Cs.* 3·1—4 cm.

Európában Angolországtól, Dániától lefelé a Földközi tengerig, főleg délen, délkeleten költ; úgy Észak-Afrikában, Közép-Ázsiában, az Altáji vidékén. Indiában szintén előfordul, de az itt élő példányok valamivel kisebbek s a harmadik evezőjük is fehér foltos. Ez utóbbi eltérést néhány magyar példányon is találtam s úgy látszik, hogy minél jobban haladunk délkeletnek, annál sűrűbben s megfordítva északnyugot felé, annál ritkábbak fordulnak elő az ilyen «megbélyegzett» ugartyukok. A nyugoti madarak a typikusak (az első két evező fehér foltos) a délkeletiek pedig (az első három evező fehér foltos) az *Oedicnemus oedicnemus indicus* Salvad. (1866) fajtához tartoznak. Ez utóbbi eddigelé Európából nem volt ismeretes, de a magyar példányok révén földrészünk ornisában most már szintén szerepelhet. Legészakibb és legnyugotibb előfordulása a Csallóköz. Kis-Ázsiában már gyakori s Indiában különösen.*

Az ugartyúkhoz engem gyermekkori emlék fűz. Ott állott boldogult édes atyám dolgozó szobájában sok kalitka élőmadár szomszédságában ez az egyetlen kitömött madara, melyet régen-régen, abban az időben, mikor oly képesen írhatott csak a magyar költő a nemzethez, mint a minők «A madár fiaihoz» s hasonló értelmű versek, Herman Ottó kerített Kőszegen s kikészítve atyámnak ajándékozott. Ez volt sokáig

* A serajevoi múzeumban levő ugartyukok közt is találtam ezt a fajtát, noha nem egészen typikus kiadásban; így hát a megszállott tartományokban is előfordul.

az első kitömött madár, melyet láttam, ez az első «hosszúlábú», a mi vidékünk hegyes-halmos vidékén élő fajoktól elütő szárnyas s azért gyermekszememben különösen érdekes. Sok idő folyt el azóta, de ezt a madarat kegyelettel őriztem s mikor a rombolás foga rávetette magát, legalább fejét mentettem meg, mely most is előttem függ a falon. És sajátságos! első «hosszúlábú» madárismerősömet annyi sok járáskelésemben a szabadban hasztalan kerestem; csak az utóbbi években találkozhattam vele többször s leshettem el életmódját, fészkelését.

Temesmegyében terül el az a roppant, 60,000 kat. hold terméketlen, kopár futó-homokterület, melyet a «deliblati homoksivatag» nevén ismerünk. Majd csaknem a Dunáig és mocsaras árterületéhez nyulik ez a sajátságos, eredeti földdarab: a magyar Szahara! Messziről olyan, mintha sárgásbarna tenger volna, melyből itt-ott kisebb sötét szigetek emelkednek ki; közelről azonban felismerjük a völgyes-halmos, hullámzatos talajt, mely tisztára finom, porszerű homokból áll s a meddig a szem lát, olyan színű mint a tej, melybe kevés kávét öntöttünk. A völgyeket itt-ott kisebb boróka, nyárfa, fenyő s egyébb fa és bokorfélékből álló sűrűségek, ligetes pagonydarabkák zöldítik, melyeket emberkéz mesterségesen telepített ide, hogy annyira-mennyire lekösse a mozgó, vándorló futóhomokot — ezek benne a szigetek; akad ritkásan egy-egy gyepfolt is, posványos fenék, de mindez elenyészőleg kevés ahhoz a területhez, mely azon meztelenségében, tenyészet, növény nélkül terül el a szemhatárig. A szél megeleveníti ezt a porzófinom homokot, szinte homokfuvatag keletkezik s a «fuvatok», feltornyosulnak hegyekké, kerek halmokká sokszor 100 méternél is jóval magasabbra. Külsejök nem sima, hanem hullámfodros, mint az északi tenger fenyérjei, miket a német a «Düne» szóval nevezett el. A nap teljes erővel tűz le e kietlen sivatagra, sugárnyalábai megizzasztják azt a kevés számú oláh pásztornépet, mely teljes vadságban, a legutóbbi időkig még csak afféle «nagy idők» ellen oltalmat nyujtó vittyillót is nélkülözve, télen-nyáron legelteti a sovány gyepfoltokon juhait szinte csak azért, hogy még kopárabb, sivárabb legyen. Rendes szabású ember nem lakik a sivatagon, csak szélein kezd megtelepedni, szőlőt ültet a homokba s olyféle életet él, mint az amerikai «farmer». Lám, az a parányi állatt, a phylloxera, hová nem szorítja a «természet urát»!

Gyönyörű délibábok űzték csalóka játékaikat jobbra is, balra is, «forrázó» melegben döczögtünk a homokvilág felé, küzdve a szunyogok és kolumbácsi legyek nagy rajaival, melyek embert, állatot nem kiméInek s halálig kinoznak. Néhány ugartyúknak otthona táját már előbb kilesettük, azért biztosra indultunk. A homokon mindenfelé látszott a

madár háromujjú lábnyoma, s olyanforma járásai, mint a menyét vagy egér ide-oda kanyargó csapásai a friss havon. De nappal hiába kerestem az ugartyúkot. Alkonyatkor azonban, mikor a homály reáfeküdt a sivatagra s az első csillag már-már kigyulladt: a milliónyi szöcske és tücsök czirpelése közül egyszer csak éles, de siralmas, bánatos *krerl-ít, krlíth* hangok szóltak ki. Sűrű borókabokorba rejtőzve vártam a «szomorú flótást». A hangok közelebb hallatszottak s nemsokára megjelent a meglehetősen sebesen ide-oda repkedő, panaszkodó madár, akárcsak egy árnyék a sötétedő vidéken. Messzebbről és többfelülről átszóllott hozzám az est homályában felébredők, életöket igazában most kezdők szava, mely különösen érinti az embert ebben az éjbe dülő nagy pusztaságban, hol ugyanakkor az «ordas» is kibujik rejtekéből s felhasználva a sötétség takaró fátylát, rátámad a juhnyájra vagy a karámtól kissé messzebb maradt lovat rántja le.

Napokat töltöttem e vidéken, hol mindenfelé előfordult az ugartyúk s mivel május hava volt, madarunk családi életét is megfigyelhettem. Fészket nem épít, hanem a sík homokon — oly pontokon, melyek közelében fásított helyek is vannak — kikeres magának bizonyos, még el nem porlott, nagyobb homokkő göröngyöket, sekély mélyedést kapar mellékök s ebbe tojja le tojásait. Május 23-án 1—2 tojásos, meglehetősen kotolt fészekaljakat találtam. A tojások halvány agyagsárgás alapon sötétbarnán, hamuszürkésen foltozottak és ugyanilyen színű szabálytalan alakú rajzolatokkal tarkítottak. Nagyságuk majdcsaknem a tyuktojással ér fel.

Tojásmérték: *H.* 46·5—53; *Sz.* 35—37·4 mm.

A tojások színe, csak úgy, mint a madár tollazata, remekül alkalmazkodik a homok színéhez — s ebben bírják azt a védelmet, mely a lét harczában életöket ellenségektől megóvja. Képzeljük csak a tojásokat rikító vörös vagy kékes színűeknek, a madarat is fekete, zöld, vörös s más tarka tollazatban; hány vesztené így életét! mily hamar észrevennék a ragadozó madarak a homokból kirivó szineket!

A tojásokat többen kerestük, láttuk a madár lábnyomait, tehát ott kutattuk, a hol azok legsűrűbben voltak, mégis órákig tartott, míg végre megleltük. Mikor a fészek megvolt, egyik közeli sűrűbe vettem be magamat s vártam az anyamadár megjelenését. Meg is jött. A fészektől 60—70 lépésnyire nagy óvatosan leszállt, egy ideig magasra nyujtott nyakkal ide-oda kémlelt, de bár jól el voltam rejtőzködve, mégis észrevett — nem hiába vannak nagy szemei — s rögtön nyílgyorsan lábolt be egyik borókás bozótba. Én utána. De a madár sem volt rest, mert a cserjés másik

felén oly gyorsan szaladt ki, a szomszéd csalitba meg be, hogy nyakamba vehettem volna lábaimat, míg elérem. Nem szállt fel, tudta, hogy ez volna veszte. Csak mikor azután többen űztük, szorult meg annyira, hogy végső segítségül szárnyaihoz folyamodott. Másnap ismét a fészekhez mentem, s jó, hogy homokba tűzött ággal megjelöltem, különben alig birtam volna újra felfödözni. Csak úgy cserkészve, bokrok fedezetében közeledtem, de a szemes állat mégis előbb vett észre, mint én őt s villámgyorsan futott el tojásairól. 50 lépésnyire a homokon ülő madár összefolyt a talajjal s nem volt kivehető.

Hazánkban ilyen kopár, itt-ott fás, bokros pusztaságokon, száraz ugarokon, sivatagokon, ha egyes bokros, beültetett részek is vannak rajta, rendes jelenség; de mivel nappalon át ritkán, vagy csak költözködéskor látjuk, azt hiszszük, hogy gyérebben fordul elő, mint tényleg. A Csallóközben, a Dunaszigetek kopár helyein, a kemenesaljai «Cseren», a fertő-szent-miklósi határban (Sopronm.), Mosonmegyében (Rajkán), Békésmegyében, Pestmegyében és egyebütt a neki megfelelő területeken rendes költőmadarunk, de vonuláson szántásokon, ugarakon, tarlókon másutt is előkerül. Április elején érkezik hozzánk, e hó végével kezd fészkelni, s tojásait körülbelül 18 napig kotolja. Pelyhesei szintén remek alakoskodók s veszedelemkor fejöket előre nyujtva -- a mit különben az öreg is megtesz — lapulnak le a talajra. A ki azután 10 lépésnyiről meglátja az így lenyomódott madarat, bizvást szemversenyt rendezhet a sassal. A fiókák azonnal elhagyják fészköket, illetőleg a gödröcskét, melyben napvilágot láttak s ellábolnak anyjuk után bogarászni. Ilyenkor kukoriczásba, burgonya földekbe is beveszik magukat. Szeptember végén és október elején vagy közepén, költözködik tölünk délre.

Az ugartyúk nagyobb rovarokat, álczákat, férgeket, kisebb gyíkokat, békákat, sőt egereket eszik s így bizonyos tekintetben hasznos, főleg ott, hol tartózkodási körébe termékeny földek, vetések, kapás növények is esnek.

XII. CSALÁD.

SZALONKAFÉLÉK.

SCOLOPACIDAE.

Csőrük hosszú, vékony, puha, hengeres, tompa élű; a fark többnyire egyenes vagy a középső toll kissé kinyuló s akkor ékalakú, a jellemző fajoknál azonban elkerekített végű; a lábalak igen változó, hol

két ujj, hol mind a három tövét hártya köti össze, akad uszóhártyás és karélyos, sőt minden hártya nélkül szükölködő is; a hátulsó lábujj kicsiny, vagy hiányzik; vizek táján, mocsarak körül, nedves helyeken élnek; soknak hangja éles, fütyülő, mások alig szólnak; férgeket, gilisztákat, csigákat, rovarokat esznek s így kivétel nélkül hasznosak.

A. ALCSALÁD.

TÖCSMADARAK.

HIMANTOPODINAE.

Csőr hosszú, vékony, hajlékony, halcsontszerű, hegyén lapított: az összecsukott szárny hegye a fark végén túlterjed; első evező leghosszabb; csüd igen hosszú; fark egyenes; tollazatuk — főleg alul — lágy, tömött; színük főleg fehér és fekete; szikes mocsárvidéken, tengerparton élnek.

32. NEM:

GULIPÁN.

RECURVIROSTRA *L.* 1758.

Csőr erősen felfelé hajló, pörge, kardszerű; a kávák laposak; csüd $1^1/_2$—2-szer hosszabb a középujjnál; a lábujjakat elől kissé kivágott — úgy, hogy az utolsó ízület szabad — úszóhártya köti össze; a hátulsó ujj kis bütyökké csenevészedett; főleg tengerpartokon, nagyobb, kopár, szikes tavak körül élnek; táplálékukat csőrükkel ide-oda vagdosva keresik az iszaposban; ügyesen, de ritkán úsznak.

A GULIPÁN.

Recurvirostra avocetta L. *1758.*

[Recurvirostra europæa Antin. — Rec. tephroleuca Vieill. — Rec. fissipes Brhm. — Rec. helebi Brhm. — Himantopus avocetta Seeb.]

Népies nevei: kardorrú sneff; pörgecsőrű sneff; hajóorrú sneff (Alföld); kaszaorrú sneff; nagy fehér sneff (Alföld).

Jegyei: galamb nagyságú, de hosszú nyakú és lábú, kardszerűen

felhajló csőrű; főszíne fehér; a fej fölül a nyak közepéig, a szárnyakon két hosszú sávalakú folt és a nagy evezők, barnásfeketék; csőr fekete; szem barnapiros; lábak kékes ólomszürkék. A *fiataloknál* a fehér szín piszkosabb, a fekete foltok barnásak, a szárnyon minden toll világosbarna szegéssel. *Télen* az öregek és fiatalok farka világosszürke, alsó testük is szürkésbe hajlik, a fejfolt nem terjed a nyakra. (L. I. köt. IV. és VIII. tábla).

Mértéke: *H.* 36·6—41; *Sz.* 22·3—23·5; *F.* 8·7—9; *L.* 7·9—8·8; *Cs.* 8—8·5 cm.

A gulipán Európa és Ázsia mérsékelt égöveinek tengerpartjait, sziksós, kopár partú, szabad vízű, szigetes nagyobb tavait lakja. Újabb időben elterjedési övének északi részében határozottan megfogyott, de azért a Balti tengernél, Hollandiában, a schleswig-holsteini szigeteken még költ, úgy a Rhone torkolatánál. Számosabb a Földközi tenger partjának megfelelő helyein, a Dobrudsában, a Sinoë tavon s különösen déli Oroszországban, a Kaspitengertől Közép-Ázsiáig, Dauriában, Mongolföldön. Afrikában Egyptomból le délfelé számos helyen előfordul. Télen Khinában és Indiában figyelték meg. Hazánkban úgy látszik megfogyatkozott s csak egyes kiválasztott helyeken költ még egy-két pár; így a Balatonnál Szikla G. Fonyódnál találta fészkelve, Lakatos K. 1874-ből a palicsi tóról, 1883-ban Szentesről, 1885-ben a tápéi rét porgányi részéből (ugyancsak Szegednél) említ fel elpárzott, fészkelő gulipánokat. A Velenczei tavon sohasem láttam, de mondják, hogy régebben ott is volt. A Fertő keleti partján a «Land- és Zicklacke» tócsák szigetein néhány pár rendesen költ, előbb azonban Jukovits szerint számos volt. Innen ismerem én is a gulipánt. Kerültek még tojások Csongrádból, Tázlárból (1859), Pestmegyéből (1834) is. Csató J. szerint Erdélyben nem költ, de vonuláson a Marosnál, Sztrigynél észlelték.*

Áprilisban érkezik, s a széktavak kopár «hátain», kiemelkedő, szabad kilátást nyujtó gerinczein, porondjain telepszik meg s május közepe felé ilyen meztelen kavicsos, rövidgyepű helyeken a tojó kis gödröcskét kapar, melyet néha holmi száraz fűszálakkal is kibélel s ide tojja 2—4—5 világos rozsdás sárgás alapon, szürkésen és olajbarnán, feketésen foltozott, pontozott körte alakú tojásait.

Tojásmérték: *H.* 47—51; *Sz.* 33—38 mm.

Fészkükhöz a párok egyaránt odaadóan ragaszkodnak, felváltva költenek. Juliusban a fiókáik repülősek. A gulipánnak nem annyira visel-

* Ujabban Lakatos szerint a Fehértó vidéken mintha felszaporodott volna s csapatosan is mutatkozik.

kedése, mint alakja tűnik fel s ragadja meg legelőbb figyelmünket. Tarkasága azonnal szembe ötlik, akár egy lábon állong, vagy ide-oda futkos a partokon, akár úszkál s réczék módjára szürcsölget. Élelem keresés közben hosszú csőrével felzavarja az iszapot s az ott rejtőzködő alsóbbrendű állatokat, melyeket csorcsogva nyeldes le. Nem röpköd sokat s napközben inkább egy-egy kiválasztott helyen tanyázik, hajnalban csak és alkonyatkor élénkül még jobban. Nyakát rendesen S alakban tartja s repülés közben ugyanígy összehúzza, lábait elnyujtja. Hangját nem hallani oly gyakran, mint a lilék és czankók fütyülését, néha azonban mégis nyujtott, panaszos *tüjt, tüjt, tü-it, tü-it* vagy *hü-itt, hűjt, gvi-gvi-gvű-it* formán szól s párosodáskor *kliu, kliu, kliúk, kliúk* szaporázva ejtett szótagokkal udvarol párjának. Szeptemberben távozik tőlünk s vele csakugyan úgy vagyunk, hogy kiváncsian várjuk vissza tavaszszal: kevesebb jön-e? vagy egyáltalán megjön-e még? Nem sok idő mulva, azt hiszem, hiába fogjuk várni azt a néhány még nálunk tanyázó párt is.

Tápláléka alsóbbrendű rákokból, vízirovarokból, ebihalakból, halivadékokból áll, gazdaságilag csekély számánál fogva nálunk már csak közömbös szerep jut neki.

33. NEM:

TÖCSMADÁR.

HIMANTOPUS *Briss.* 1760.

Csőr egyenes; csüd $2^1/_2$-szer hosszabb a középujjnál, két szélső ujjának tövét kis hártya köti össze, hátulsó ujj hiányzik; leginkább szikes tavak környékén, nem annyira kopár, mint alacsonyabb füves, csuhis, mocsaras helyeken tartózkodnak.

A GÓLYATÖCS.

Himantopus himantopus (L.) *1758.*

[Charadrius himantopus L. — Himantopus vulgaris Bechst. — Him. rufipes Bechst. — Him. melanopterus, atropterus Mey. — Him. Plinnii Flemm. — Him. albicollis Vieill. — Him. europæus Sand. — Hypsibates himantopus Nitsch. — Himantopus longipes, brevipes, melanocephalus Brhm. — Him. minor Natt. — Him. candidus Bonn. — Him. autumnalis Gray].

Népies nevei: széki szarka, széki gólya (Alföld); gólyalábú töcs; töcsmadár, (néhol, pl. a Kunságban, a pólingot hívják így, de úgy hiszem

tévesen, mert a *töcs* hangutánzó s e faj szólására vonatkozik); gyöngyvér lile; gólyasneff.

Jegyei: teste gerle nagyságú, de hosszú nyakával, csőrével, lábaival egészben termetesebbnek látszik; háta, szárnyai feketék, zöld érczfényűek; alul fehér; farka szürke; lábai életben rózsaszínűek, halála után vörösek; csőre feketés; szeme karminpiros (a fiataloké narancssárgás). (L. I. köt. IV. tábla).

Leirása. *Nyári tollazatban:* a fejtetőről, a tarkón át a nyak felső felére fekete folt nyulik; homlok, pofák, nyak egész alsó része fehér, a begyen rózsás árnyalattal; evezők feketék; a hát zöldeskékes és biboros érczfényű; fark világos hamuszürke, fehéresen szegett. A *tojó* háta és hátulsó evezői barnásabbak. A *téli tollazatban* a fejtetőről a nyakra huzódó folt helyén annak csak szürkés nyoma látszik (a tarkón főleg), a nyak pedig felül szintén szürkés. A *fiatalok* kitollasodva a tojóhoz hasonlítanak, a mennyiben felül a szárnyon inkább barnák, de az egyes tollak világos sárgásbarnán szegettek, a fejfolt is barnás, a nyak eleje szürkés, lábuk sárgásvörös.

Mértéke: *H.* 32—33; *Sz.* 23·4—26; *F.* 7·5—8·5; *L.* 10·3—12·9; *Cs.* 6·3—6·6 cm.

Hazája Európa délibb része, különösen a Földközi tengerrel határos s ahhoz közelebb eső országok. Észak felé csak mint ritka vendég fordul elő. Kiválóan számos délkelet felé a Kaspi tenger vidékén Turkesztánig, a Hoangho völgyig. Északnyugoti Indiában, úgy Afrikában Egyptomtól le délnek szintén költ. A mérsékelt égövben fészkelők télre Afrikába, Indiába, Dél-Khinába költözködnek. Hazánkban a nagy mocsár területeken, főleg ha székesek is, előfordul ugyan, de láthatólag fogy, kevesbedik; épp úgy, mint a tóvidékek, lápok fogynak, asznak. Évtizedekkel ezelőtt, ott, a hol számosan költöttek, ma már csak egyes párok alapítják meg házi tűzhelyöket, a hol pedig ezelőtt szórványosan, kisebb mennyiségben volt található, onnan végképpen elfogyott. A Velenczei tónál két évtized előtt meglehetős gyakori volt, fészkelt; 1887-ben s a reá következő években már mindig csak néhány pár érkezett nyárszakára a dinnyési mocsárhoz s átvonulóban is ritkábban mutatkozott; mióta utóbbi vízterületet kiszárították, a tónál nem költ s ritkaságként tűnik fel a vidéken. Máshol is így van. A Fertőnél 1889-ben meglehetős népes fészkelő telepjüket találtam a Sarród felé eső mocsarakban;* a tó egyéb részein, parti mocsárvilágában is rendes jelenség volt, manapság ott is ritkább, habár még

* Jelenleg ezen a helyen nád helyett már buza nő!

mindig előfordul s a vízviszonyok szerint változtatja költő helyét. A Balaton mellékén, főleg a fonyódi lápok táján fordul elő s meglehetős rendesen költ is e vidéken. Az Al-Dunának Pancsovától délkeletnek terjedő nagy árterein 1895 tavaszán 2—3 párt láttam mindössze. A Duna és Tisza közében, a Tisza mellékén, valamint a még meglehetősen érintetlen lápokon jelenleg is fogyva-gyérülve költ. Nem tud a kulturához illeszkedni, mert neki vad, embernek nem való ingoványok kellenek s nem tud kellőleg szaporodni a mostoha viszonyok közt azért sem, mert tojásai bibicztojásszámban folyton piaczra is kerülnek, a miről többször meggyőződtem. Pedig a «gólyasneffért» kár! Valóságos ékessége, föltünő szép jelensége a tóvidéknek, akár a pázsittalan homokos parton lássuk kényesen lépkedni, akár a szélvizekben térden felül gázolni, közbe-közbe fejével biczczentgetni, vagy a marhajárásos, semjékes fenekek csillogó vizei és a hajlókázó sisák szálai közül kifehérleni, vagy végre a levegőégben hosszú lábait hátranyujtva nem valami sietősen odább evezni! Mindig a gólya kicsinyített képét látjuk benne, bár életmódja, mozdulatai egészen mások, mint a hogy madarunk még csak nem is közeli rokona a gólyának. Április elején, néha márczius végén jön vissza hozzánk, ritkán egyenként, többnyire néhány pár együttesen, vagy kisebb társaságokban. Első jelentkezésének országos középnapja: április 7—8. E hónapban fészkelni kezd, még pedig nem magában, hanem több pár bizonyos területet foglal el, melyen mindegyiknek meg van a maga háza tája. Így találtam őket fészkelve a Fertő délkeleti végén fekvő sarródi mocsárban, mely a tó partja és Sarród község közt fekszik s keletre, nyugatra messze kilométerekre elnyúlva, széles ingovány, nádas, iszapos, zsombékos, tocsogós, pocsolyás, legelőkkel váltakozó gyűrűként fogja körül az egész déli Fertő-partot. A gólyatöcs tanyáján sűrű czímeres nád sarjadt ki majd csaknem embermagasságig, közbe szabadabb zsombékos helyek voltak s mindenütt térdig érő víz. Mikor ezt a süppedős területet május végén és junius elején, pörkölő napfényben, begázoltam, kezdetben alig mutatkozott más madár a sivó bibiczeken, füttyülő czankókon kívül. De puskalövésem zajára megelevenült a rét; mint a távoli füst, úgy gomolyogtak ki sekélyesb helyeiről a különböző czankók (Totanus, Machetes) százas csapatai, egyes réczék, vadludak s a szemhatáron csillámló tengerzöld, barnásan és fehérszürkén fénylő Fertő tükre fölé menekültek, a fészküket féltők pedig jajgatva kóválygogtak fejem fölött. A mélyebb vízű részekből kaptak ugyanekkor szárnyra a szép gólyatöcsök s felemelkedtek a puskalövés határáig, elkezdtek fölöttem párban keringeni, folyton sírva *ket, ket, köt, kit, ket* hangon szólva. Néha hangja a *kecs, töcs* szótagokhoz is hasonlít s utóbbi

adta a nép szájába a «*töcsmadár*» elnevezést. Vagy húsz párnál több volt itt, de fészkeiket igen nehezen birtam megtalálni s alig egy-kettőt födözhettem föl. Ezek zsombékon vagy nádtorzsos, gazos helyeken voltak nádszálacskákból, bakacsból, sisákból építve s finomabb száraz szálakkal bélelve. Bennök négy darab erősen kotlott tojás volt, melyek színre halványszürkéssárga vagy zöldessárga alapon kisebb-nagyobb hamuszürkés, rozsdásbarna, sötétebb barna pontokkal, foltokkal tarkázottak; alakjuk nem annyira körte alakú mint a bibicz tojás.

Tojásmérték: *H.* 41—48; *Sz.* 31—32 mm.

A tojásokat a gondos anyamadár párjával váltogatva üli. Junius elején és közepén a pelyhesek elhagyják fészkeiket s alakoskodnak, akár a fiatal bibiczek.

Augusztus végén és szeptemberben költöznek el otthonuk tájáról, miután — mint sok más mocsári szárnyasunk — ők is a végleges bucsu előtt egy ideig még ide-oda csatangoltak s fiókáikat a nagy útra előkészítették. Tápláléka: vizi bogarak, ebihalak, férgek, rovarok, béka és halikra. Nem káros madár, s már csak azért is megérdemelné az óvást (főleg tojásainak kifosztogatására figyelmeztetek), mert ritkul, határozottan fogy.

B. ALCSALÁD.

CZANKÓK.

TOTANINAE.

Csőrük nem halcsontszerű, inkább puha mint kemény, végig hengeres, többnyire mindkét káva egyforma hosszú; a szárny mindig hegyes, az első vagy a két első evező leghosszabb; a csüd közepes magas, oly hosszú vagy hosszabb, mint a középujj, de legföljebb 1½-szer hosszabb nálánál; élénk, többnyire füttyös, hangos szavu szárnyasok.

34. NEM:

VIZTAPOSÓ.

PHALAROPUS *Briss.* 1760.

Lábuk karélyos, mint a szárcsáé, de az ujjak tövét is hártya köti össze, a hátulsó ujj rövid; csőrük hegyes, igen vékony, vagy kissé vas-

tagabb s végén lapított; tollazatuk alul tömött, dús, akár a sirályoké; tengerek közelében kis tavakon költenek, ritkán lábalnak, legtöbb idejüket *úszkálva* töltik; a tojások kiköltését a hím végzi s azért kotló foltja van, színezete sem annyira díszes mint a tojóé.

A VÍZTAPOSÓ.

Phalaropus lobatus (L.) *1758.*

[Tringa lobata, hyperborea L. — Phal. cinereus, fuscus Briss. — Tringa fusca Gm. — Phal. vulgaris Bechst. — Phal. hyperboreus Lath. — Phal. ruficollis, cinerascens Pall. — Lobipes hyperboreus Steph. — Phal. angustirostris Naum.]

Népies neve: uszósneff (Velenczei tó).

Jegyei: alig fürjnagyságú, kissé zömök testü, de vékony nyaku és kis fejü; alul fehér, úgy torka is; fejteteje sötét hamuszürke; csőre vékony egyenes, a felső káva vége hegyes, kissé az alsóra hajló; felül feketés vagy hamuszürke, világos agyagsárgán foltozott (őszszel, nyáron két agyagsárgás sávoly látszik a hátán); szárnyán fehér csik; csőre fekete, vékony, finom mint a kötőtű.

Leirása. *Nyári tollazatban az öreg tojó:* homloka, feje búbja a szeme környéke, a fölső nyak, egész felső test sötét hamuszürke; a háton a váll tájáról kiindulva a farktő felé végződve V alaku halvány agyagsárga rajz; a nyak oldalait, a fül mögött kezdődve, rozsdavörös színezet boritja, alul a nyak közepén hamuszürkés szín választja el a rozsdavörös örvszerü foltot s lehúzódik a begyig, a begyoldalakra; torok, mell, has, farkalja fehér, úgy szárnycsíkja is; az alsó test oldalain és az alsó farkfedők végein szürkés hosszanti foltok; a szárny sötétszürke és barna, az evezők szárai fehérek, a fark ugyanily színü; lábak kékesszürkék, az úszókarélyok talpa és a térd sötétes; szem sötétbarna. A *hím* hasonlít a tojóhoz, de valamivel kisebb, tollazata nem oly élénk színü, rajzolatai kevésbbé élesek. *Téli tollazatban* (a nálunk előkerülők leginkább ilyenek) a homlok, csőrtő környéke, a szem fölött húzódó sáv, egész alsó test, nyakoldalak fehérek; fejfolt, a nyak hátulja és a felső test szürkésfekete, úgy a szem mögött egy kis, a fület befödő folt is; néha (még nem teljes téli tollazat) a begy és az alsó nyak szürkés, a hát pedig rozsdássárgán és sárgásfehéren foltos, szegéses; a fiatalok is ilyenek, de lábuk helyenként sárgásszürke.

Mértéke: *H.* 18—19; *Sz.* 10·7—11; *F.* 4·7—5·3; *L.* 2·1—2·3; *Cs.* 1·9—2·2 cm.

Hazája az északi Sarkkör vidékein van. Grönlandon, főleg Izlandon, Hebrideken, Farő-szigeteken, Lofotokon és Norvégia északi részében, azután végig az Ó-világ tundráiban a Behring utig s Alaszkától keletre egész Észak-Amerika sarkköri tájain fészkel. Télen a Maláji szigeteken, Khinában, Japánban, az Indiai oczeán partjáig észlelték, úgyszintén a Kaspitónál, Perzsiában. Közép-Európában eddig vonulás közben is ritka volt, de újabban — mióta jobban és többen figyelnek — gyakrabban előkerül. Mi is így voltunk vele. Még néhány év előtt igen ritka vendégnek tartottuk, melyet mindössze 2—3 példányban féltettek nehány honi gyüjteményben; most rendes átvonuló faj számba megy, mert 1890 óta minden őszszel elég gyakran találtam augusztus utolsó harmadában s főleg szeptemberben s október első napjaiban is, a Velenczei tavon, sőt 1887 *junius 2-án* egy nyári tollazatu ♂ példányt is lőttem ott, mely elsőnek a Nemzeti Múzeumba jutott. Hogy csak némi képét adjam gyakoriságának az őszi vonulás alatt, legyen elég felemlíteni, hogy Velenczén 1890-ben nyolcz darabot, 1891-ben két darabot, 1892-ben 22 darabot, biztosan láttam. 1893-ban különösen számos volt s 5—9 darabból álló csapatkákban mutatkozott, (az utolsó október 5-én); 1894-ben ismét augusztus végső hetétől október 6-ig folyton voltak egyesek a tavon, úgy 1895, 1896, 1897 és 1898-ban is. Gyűjteményemben 21 honi példány van; ezek, valamint a Nemzeti Múzeum példányai is Velenczéről származnak. Erdélyben a negyvenes években a «Mezőség» tósorozatán, úgy 1851 június 7-én *Drassó*-nál, 1868-ban Nagy-Szebennél, 1870 augusztus 15-én Konczán lövetett. 1859-ben Jukovits a Fertőről szerzett három példányt s az utóbbi években szintén észlelték ott; így 1898 augusztus 22-én a nyugati parton lőttek három darabot, melyek a soproni kath. főgymnasium, az ornith. központ és Huszthy Ö. lékai gyüjteményébe kerültek. Mióta megbizonyosodott, hogy nem «ritka vendég», már nem is lőttem reájuk, hanem elnézegettem, igazán kedves, bizalmas viselkedésöket. Életmódját és vonulási viszonyait, fészkelését más helyen bőven ismertettem,[1] itt csak annyit, hogy Velenczén mindig sík vizen, nagyobb tisztásokon, különösen a part közelében, kis öblözetekben, apró félszigetek, zátonyok körül találtam őket. Egyedül vagy kis társaságban voltak, igen gyakran rokonfaju partfutók, apró lilék nagy csapataihoz társulva; egy-két esetben szárcsák közt is láttam úszkálva. Ha egyedül hintázgattak a vízhátán, minden félelem nélkül közelre bevártak, alig ügyelve, vagy bizalmasan

* II-ik nemzetk. ornith. Cong. főjelentése II. köt. 137—144. lap.; Term. Tud. Közl. 1892. 169—180. lap.

tekintgetve reám, zavartalanul folytatva élelemkeresésüket. De ha más mocsári madarak közé voltak vegyülve, ők is alkalmazkodtak azokhoz s felszállásukkor velök repültek. A parton, szárazon alig láttam a víztaposókat; mindig úszva szedegettek, folyton ide-oda forgolódva a vizen, fejöket kissé rézsút előre nyújtva s szüntelenül bókolgatva — az ember azt hihetné, e furcsa mozdulataikat látván, hogy állandó felindulásban, dürgésben vannak. A ki látta és leste e remek madárkák életmódját, szokásait, bizonyára egyetért velem, mikor azt mondom: kedvesebb, megkapóbb jelenség a szalonkafaju, sőt az összes mocsári és vizimadarak közt nincsen nálánál. Szelid, jámbor, fényes fekete szemecskéi, tiszta és szép rajzu tollazata mindig lefoglalták figyelmemet, valahányszor csak a «levélfonnyadás idejében» a víz hátán parafakönnyűséggel himbálódzni láttam s még jobban, mikor fenn a magas Északon, a Tromsö szigetén fekvő Prestvand tónál, felséges havasok, zöldülő nyiresek, éjféli nap világította környezetében családi otthonának titkait bolygattam s kutattam. Gazdaságilag nálunk nincs neki jelentősége, bár tápláléka vizipoloskákból, vizirovarokból, szunyogokból, álczákból kerül ki s így hasznos.

35. NEM:

FENYÉRFUTÓ.

CALIDRIS *Cuv.* 1800.

Csőr rövid, fejhosszú, végén kissé duzzadt, tőben legvastagabb; az ujjakat semmiféle hártya nem köti össze, szabadok, de szélükön egész hosszúságukban keskeny bőrszegély látható, a hátulsó ujj hiányzik; csüd hosszabb a középujjnál.

A FENYÉRFUTÓ.

Calidris arenaria (L.) *1766.*

[Tringa arenaria L. — Charadrius calidris L. — Char. rubidus Gm. — Arenaria vulgaris, grisea Bechst. — Aren. calidris Mey. — Tringa tridactyla Pall. — Calidris tringoides, nigellus Vieill. — Calidr. rubidus Vieill. — Calidr. americana, grisea Brhm. — Calidr. Mülleri Brhm.]

Jegyei: búbos pacsirta nagyságu; csőre, lába fekete; szeme szürkebarna; tollazata főleg fehér, csak felső része feketés, szürkés (legsötétebb

a fejtető és a hát eleje) sárgásfehéren foltozott, pettyezett; a nyak alján és begy táján néha barnás árnyalat; evezőinek külső fele és hegye barnásfekete, belső fele barnásfehér, szára fehér, szárnyán fehér csík; ez a téli tollazat, melyben nálunk előfordul. A *nyáron* hátán, fején, begyén rozsdás szín is látszik.

Mértéke: *H.* 17—18·5; *Sz.* 12·2—13·4; *F.* 4·8—5·2; *L.* 2·1—2·7; *Cs.* 2—2·6 cm.

A legmagasabb sarki tájakat lakja, alig nehány fészke ismeretes, melyeket Sabine a Parry-szigeteken, Feilden a Smith-tengerszorosnál (82° 35′ é. szél.), a német sarki expedició 1876-ban a Sabin-szigeten keleti Grönlandban, Dr. Bessel Godhaabnál (81° 38′ é. sz.) talált. Tojásai is csak kevés példányban vannak a nagy múzeumokban. Igazi otthona úgy látszik ott van a Sark közelében, hol az ember lábnyomait nem igen találjuk. Költözködéskor a mérsékelt és déli övekben, főleg homokos tengerpartokon, csapatosan jelentkezik. A szárazföld belsejében levő nagyobb tavaknál, ha homokos, sáros, meztelen partuak, szintén mutatkozik, de ritkábban. Nálunk egy Oravicz (Árvam.) táján februárban ejtett példány a Nemzeti Múzeumba származott; ez azért érdekes, mert tavaszkor igen ritka. Őszszel azonban más rokonfaju madarak közt gyakrabban látható s kifehérlik a többi kis parti szalonkák közül. A Fertőnél, Velenczeitónál minden évben, főleg szeptemberben megfigyelhető; utóbbi években a Balatonnál is (1896 őszén Lellén) több darab került; így hát nálunk átvonuló madár s nem ritka vendég, mint a közel múltban még vélték.

36. NEM:

SÁRJÁRÓ.

LIMICOLA *Koch.* 1816.

Csőr hosszabb a csüdnél, végén kissé lapított és aláhajló; testök karcsúbb, mint előbbi nemé; hátulsó ujjuk közepes hosszú; az előre álló három ujj teljesen szabad; külsőre, mint életmódra a partfutó és a sárszalonkák sajátságait mintegy egyesíti magában.

A SÁRJÁRÓ.

Limicola platyrhyncha (TEMM.) *1815.*

[Tringa platyrhyncha TEMM. — Limicola pygmaea KOCH. — Tringa eloroides VIEILL. — Tringa pygmaea SAVI. — Pelidna platyrhyncha BP. — Tringa Hartlaubi GRAY.]

Jegyei: alig pacsirta nagyságu; tollazatának rajza némileg a kis szőrszalonkára emlékeztet, de kevésbbé rozsdás és sárgás, hanem feketebarna és fehéresszürkés; torka, alsó teste fehér, csak a begy szürkés árnyalatu, sötétbarnásan pettyszerüen foltozott; szem és csőrtő között lévő sáv és a fültáj szürkésbarna; a pofa sötéten pontozott; szem fölött fehér sáv; fejtető feketebarna, két világos fehéres keskeny hosszanti sávval; a hát tollai feketebarna, rozsdás és fehéres szegésüek; a nyak hátulja szürkésbarna és fehéres foltozásu; a szárnyfedők barnák, fehér és rozsdás szegélyezéssel; evezők sötét szürkebarnák, az elsőnek szára fehér, a következőké mindjobban sötétedik; középső két farktolla leghosszabb szine sötétbarna, keskeny rozsdás szegéssel; a csőr töve sárgásbarna, vége sötétbarna; lábai zöldesfeketék; szeme sötétbarna.

Mértéke: *H.* 15—16·8; *Sz.* 9·9—10·8; *F.* 3·9—4·5; *L.* 2—2·1; *Cs.* 3—3·4 cm.

Ez a madár Skandinávia fensíkjain, a 60° é. szél. körén túl északabbra, Lapponiában s valószínüleg az európai és szibiriai tundrában is költ. Költözködéskor délibb övekben jelenik meg, de általában ritkábban kerül elő, mint a többi parti madarak. Főleg Kelet- és Közép-Európában, a Földközi-tenger körül, Madagaskár szigetén, Közép-Ázsiában, Japánban, Khinában, észak-nyugoti Indiában észlelték. Nálunk valószinüleg közönségesebb, mint hiszszük, ritkaságának oka inkább a megfigyelés hiányossága, nemkülönben az a körülmény, hogy más kisebb parti madaraktól nem igen különböztetik meg. A Nemzeti Múzeumban honi példány nincs, a bécsi udv. múzeumban azonban egy 1807-ből való ♂ példány áll NATTERER-től, mely hazánkból való. A Fertő mellékén 1892 májusban a Dorfsee-nél egy ♂ és két ♀, 1895 május 15-én pedig két ♀ lövetett, melyek HUSZTHY Ö. gyüjteményében vannak Lékán. A Velenczei tónál 1893 szeptember 1-én lőttem egy ♂-t s még egy-kettőt láttam, melyek nem közvetetlen a tóparton, hanem attól pár méternyire levő mocsaras, iszapos, pocsétás, gyér füvü helyeken tartózkodtak. Erdélyben szintén lőttek egy példányt, N.-Szebennél 1867-ben; PETÉNYI szerint pedig régebben Szentes táján és Hód-Mező-Vásárhelyen is kapóra került volna.

37. NEM:

PARTFUTÓ.

TRINGA *L.* 1758.

Veréb és rigó közt változó termetüek. Csőr egyenes, vége felé kissé aláhajló; csüd rövid, rendesen oly hosszú, mint a középujj; a lábujjak vékonyak, szabadok, a hátulsó ujj rövid, csak karma ér a földre (mikor a madár talpán áll); tengerpartokon, mocsarak, tavak kopár sáros partjain élnek, egérgyorsan futkosnak, igen élénken, idegesen, folyton keresgélnek az iszapban; még a fészkelés idejére is társaságban maradnak; hangjuk nem annyira fütyülő, inkább pirregő; költözködéskor nagy csapatokban járnak, melyekhez rokonfaju és nemü más madarak (lilék, czankók stb.) is társulnak; repülésök gyors, villantó, közben a csapat ide-oda hullámzik, de összetart; csak a tojó költ, vizek körül kis mélyedésekbe hordott pár szálacskán; férgeket, rovarokat pusztítanak; hasznos, fürge, ártatlan létükre nem érdemlik az üldözést.

A TENGERI PARTFUTÓ.

Tringa maritima Brünn. *1764.*

[Tringa nigricans Mont. — Tringa arquatella Pall. — Totanus maritimus Steph. — Tringa striata Flemm. — Tringa littoralis Brhm. — Pelidna maritima Fritsch. — Arquatella maritima Baird.]

Jegyei: rigónagyságú, de kisebb fejü; a csőr töve sárga, egyébként sötétbarna, végén feketés; lábai sárgák (frissen), a középujj és csüd körülbelül egyforma hosszú; a hát alsó része és farcsíkja fekete; a meghosszabbodott válltollak alatt szárnyában néhány *fehér s részben fehér toll* van; alsó testének közepe fehéres.

Leirása. *Téli tollazatban:* feje — kivéve a szem fölött huzódó fehéres sávot — nyaka és egész alsó teste túlnyomóan sötétszürke, csak közepe fehéres, sötétebben foltozott; a felső test barnásfekete, (öregeknél némi sötétkékes biboros zománczfénynyel) szürkés tollszegélyekkel tarkázva. *Nyáron* torka piszkosfehér, hasa fehér, fejteteje és felső testrészei feketésbarnák, sárgásfehér és rozsdaszínű tollszegésekkel tarkítva; nyaka, begye szürkés alapon sötétbarnán sűrűn foltozott, ritkásabban az alsó

test oldalai is hosszant foltosak; evezők sötét szürkebarnák, száruk fehér; farkalja fehér, barnás foltozással.

Mértéke: *H.* 20—23; *Sz.* 12·7—13·5; *F.* 5·1—5·9; *L.* 2·4; *Cs.* 2·5—2·7 cm.

Sarkköri madár létére Grönland délibb részein, Spitzberg, Farő, Shetland és Orkney szigeteken, Irlandban, a norvég partvidéken, Észak-Szibiriában, Észak-Amerika nagy tavainál és az Atlanti-tenger partjain költ. Télre nem költözködik nagyon délre, sőt legnagyobb részök a nyilt fjordoknál marad, pl. Norvégiában. Magyarországból csak két téli tollazatú példány ismeretes. Az egyik Jány P. révén került a nemz. muzeumba, de hogy mikor és hol lőtték? nem tudjuk; a másik a Fertőről való s a bécsi udv. muzeumban áll. Nálunk hasztalan kerestem mindeddig s csak a Varangerfjordból (Norvégia és Oroszország közt) ismerem, hol Vadső sziget sziklás tengerpartján néhány darabot lőttem. Rendesen a sziklákon üldögéltek s közelre bevártak.

AZ IZLANDI PARTFUTÓ.

Tringa canutus L. *1758.*

[Tringa nævia, grisea, islandica Gm. — Tringa rufa Wils. — Tringa ferruginea Mey. & W.— Canutus islandicus, cinereus, rufescens Brhm. — Tringa lomatina Licht.]

Jegyei: valamivel nagyobb mint előbbi s a legnagyobb a nálunk megforduló partfutók közt; szinezetre nyáron, úgy őszszel is, igen hasonlít a következő fajhoz, s tőle főleg abban különbözik, hogy nagyobb és egyenesebb csőrű.

Mértéke: *H.* 23—25·5; *Sz.* 13—14·5; *F.* 5·5—5·9; *L.* 3·4; *Cs.* 3·5 cm.

Ez a madár is a legmagasabb Északot lakja. Fészkelve a sarki utazók találták a Melville szigeten, Grinnelföldön (82°33′ é. szél.). Egyéb pontos adataink fészkeléséről nincsenek. Tojásai alig egy-két példányban ismeretesek s valószínű, hogy egészen a Sark közelében van otthona, hol ember nem járt még. Költözködéskor azonban — elég bámulatos — Dél-Afrikáig, Dél-Ázsiáig, sőt Dél-Amerikában, Ausztráliában, Uj-Seelandon is találták. Magyarországban ritka vendég s csak néhányszor jött kapóra; így 1810 október 16-án a Fertőnél 2 darab, melyek a bécsi udv. muzeumban (egyiknek csontváza, a másik kitömve) állnak, ugyancsak e tónál 1887 szeptember 24-én Dombrowski lőtt egy példányt s 25-én 4 darabot látott. Előbbi Girtanner orvos birtokába került (Szt.-

Gallen, Svájcz). A Balatonnál 1895 szeptember 14-én Gaál G. lőtt 2 darabot Lellén. Az Aldunán pedig Temes-Kubinnál 1895 őszén 4—5 főnyi csapatból Menestorfer gátbiztos lőtt egy példányt, mely Almásy György dr. gyűjteményébe került. 1897 aug. 30-án ugyanitt a Blizaňitza mocsárban 4 darabot láttam.

A SARLÓS PARTFUTÓ.

Tringa subarcuata (Güld.) *1774.*

[Scolopax subarquata Güld. — Scol. africana, pygmea Gm. — Pelidna subarcuata Steph. — Tringa islandica Retz. — Tringa falcinella Pall. — Numenius subarquata Bechst. — Scolopax Dethardingii Siems. — Numenius ferrugineus, macrohynchus Mey. — Erolia varia, variegata Vieill. — Falcinellus varius Temm. — Falcin. pygmæus Cuv. — Ancylocheilus subarquatus Kaup. — Falcin. longirostris Grab. — Falcin. cuvieri Bp. — Pelidna macrorhynchus Brhm. — Schœniclus subarquatus Gould.]

Népies nevei: paprikasneff (Alföld); vörös partisneff.

Jegyei: bubospacsirta nagyságú; alakra, és őszszel némileg szinezetre is, a pólingnak (Numenius) kicsi kiadása; nyáron alul vörösbarna, csak farkalja fehér; csőre ívesen lehajló, hosszabb a csüdnél; a csőrtő körül kissé fehéres, főleg az állon; a fark elkerekített; láb és csőr fekete; szem sötétbarna.

Leirása. *Őszi tollazatban* (nálunk ebben leggyakoribb): alul fehér a nyakon, begy táján sárgás árnyalattal s finom elmosódott szürkés hosszanti foltozással; mell, has, farkalja és farcsíkja, szeme fölött lévő sáv fehér; a csőrtő és szem között lévő sáv szürkésbarnás, világosabb apró foltozással; homlok, fejtető ugyanilyen, csakhogy sötétebb; a nyak hátulja világosabb, mint a fejbúb; hát feketésbarna, világos sárgásszürke tollszegésekkel; a szárnyfedők világosabbak a hátnál s minden toll sárgásfehéren vagy szürkésfehéren szegett; evezők sötétbarnásszürkék, az első szára nagyobbrészt fehér; a fark barnásszürke, minden toll világosabb szegéssel. Ilyenek a fiatalok is. A téli *tollazatban* alul egészen fehér lesz, úgy a homlokon is, felül meg hamuszürke úgy a begy oldalain is. *Tavaszszal* a felső test fehéres szürkén, feketebarnán és rozsdavörösen foltos, alul a nyak, begy és mell rozsdavörös, fehéresszürkén és kevésbbé sötétbarnán harántfoltos. A *nyári tollazatban* legfőbb színe *vörösbarna,* csak a farkalja fehéres úgy farcsíkja, de itt is egyes rozsdás, barnás foltok látszanak, fejteteje vörösbarnán és feketebarnán foltozott, közbe némi fehéresszürke keskeny tollszegések is előcsillannak, nyak hátulja rozsda-

vörös alapon feketebarnán hosszant foltos; háta ugyanígy és rozsdavörösen, de kevéssé fehéresszürkén is; a szárnyfedők barnásszürkék, minden toll közepén a szár sötétebb; az elsőrendű fedők vége fehéres csíkban folyik össze a szárnyon: a váll hosszú fedőtollai sötétbarnák, rozsdavörös szegélylyel. (Az izlandi partfutó tollazata hasonló az itt leirtakhoz, de termetre jóval nagyobb s csőre egyenesebb, rövidebb.)

Mértéke: *H.* 18·8—21; *Sz.* 11·8—13; *F.* 4—5·4; *L.* 2·6—3·5; *Cs.* 3·5—4·3 cm.

Költözködés szakában úgy Európa, mint Ázsia délibb részein gyakori, sőt Ausztráliáig, Tazmániáig, Indiáig, Dél-Afrikáig lelátogat. És sajátságos! fészkét, tojásait csak mai napság fedezte föl H. L. Porham a Jenisei folyam torkolatának egyik szigetén 1897 julius 3-án. Egy fészekaljban 4 tojást talált, melyek nagyon hasonlítanak a sárszalonka tojásaihoz, csakhogy valamivel kisebbek. Skandináviában őszszel gyakori, tavaszszal ritka; Észak-Szibériában azonban junius és julius havában is észlelték. Nálunk áprilisban, gyakrabban májusban, sőt május végén is átvonul, de különösen szeptemberben és októberben számos; ritkábban augusztus végén.

A HAVASI PARTFUTÓ.

Tringa alpina L. *1758.*

VI. tábla.

[Tringa cinclus L. — Cinclus torquatus Briss. — Tringa varia Müll. — Numenius variabilis Bechst. — Tringa variabilis Mey. — Pelidna cinclus Bp. — Pelid. alpina Brhm. — Pelid. variabilis Steph. — Schœniclus variabilis Rüpp. — Tringa cinclus minor Schleg. — Tringa torquata Degl.]

Népies nevei: parti sneff, parti szalonka, szőke sneff; széki sneff (Alföld).

Jegyei: körülbelül pacsirtanagyságú; a csőr hegye *kissé* lehajló, hosszabb a fejnél; a középső farktollak hegyesek s hosszabbak a többinél; a csüd hosszabb, mint a középujj karmostul; farcsíkja nem fehér; begye fehér alapon sűrűen, feketén vagy sötétszürkén pettyes; nyári tollazatban alsó testének közepét nagy fekete folt foglalja el; láb és csőr fekete; szem sötétbarna. (L. I. köt. III. és V. tábla).

Leirása. *Őszi tollazat* (nálunk ebben legközönségesebb): fejtető rozsdás és feketefoltos; a hát fekete, minden toll részint rozsdássárgán vagy rozsdásbarnán, részint — főleg a hát alsó része felé — fehéresen szegett: a nyak hátulja szürkés, némileg rozsdásan árnyalt és sötétszürkén

$\frac{1}{2}$

HAVASI PARTFUTÓ

TRINGA ALPINA L

VÖRÖSLÁBÚ CZANKÓ

TOTANUS TOTANUS (L)

St de Nécsey ad nat pinx

Chromol. Czettel és Deutsch Budapest

foltozott; a szem fölött fehér sáv; áll, torok és az altsótest közepe, farkalja fehér, úgy a farktő oldalai is; a nyakon és a begy táján rozsdás árnyalatú fehér alapszinen, feketén aprón pontozott; a mell és alsó test oldalai fehér alapon ugyanígy nagyobb fekete pontokkal vannak behintve; a szárnyfedők barnásszürkék, világosszürkés, szürkéssárga szegélyekkel, a nagy szárnyfedők fehér végei haránt csíkot rajzolnak a szárnyra; az evezők sötét szürkésbarnák, száraik többé-kevesebbé fehérek, a negyedik még inkább, a következők külső széle a tő felé fehér; fekete farcsíkjának tollai rozsdásbarnán szegettek, a középső két hosszabb farktoll ugyanilyen, hegyén rozsdafehér keskeny szegéssel. A *fiatalok* tollazata a most leirthoz hasonló. *Téli tollazatban:* felül világos barnás*szürke* lesz, kezdetben egyes fekete, rozsdásszegésű tollak is látszanak a háton, de később ezek eltűnnek, a tollak töve azonban kissé setétebb marad, úgy hogy a fejen, nyakon némi foltozás látszik; alul fehér, csak a nyak és begy szürkés alapon némileg sötétebb foltozású; az evezők (4-iken túl) külső fehér szegése úgy a szárnycsík kirivóbb lesz; a szárnyfedők szürkésbarnák, fehéresen szegettek. *Nyári tollazatban:* az áll és torok úgy a has fehér, az alsó test közepét nagy barnafekete folt foglalja el, a begy fehér alapon erősen feketés foltú, a nyak apróbban foltozott, úgy a pofák is; felső részein: a fejtető és hát fekete, minden toll rozsdássárgabarnán szegett, a nyak hátulja szürkés, feketén foltos; farcsíkja feketésbarna, világosabb szegéssel.

Mértéke: *H.* 20—21·5; *Sz.* 11—12·5; *F.* 5·3—6·3; *L.* 2·3—2·9; *Cs.* 2·9—3·9 cm.

A Sarkkör vidékein Izlandon, Farö-szigeteken, Skandináviában, Észak-Oroszországban, Szibériában, úgy Észak-Amerikában költ. Télre azután nagy csapatokban Kaliforniába, Nyugot-Indiába, Khinába, a Kanári-szigetekre és a Földközi tenger mellékének tartományaiba, Afrikába egészen Zanzibárig vonul le. A typikus példányoktól eltérők az Észak-Amerika nyugoti részén előfordulók, melyek nagyobbak *(Tringa alpina pacifica)* minket e helyen természetesen nem érdekelhetnek; annál inkább fontos a mi szempontunkból is a másik fajta, mely a Balti-tenger körül fészkel s a rendesnél kisebb termetű, rövidebb csőrű és lábú: ez a Schinz partfutója — *Tringa alpina schinzi* Brhm. 1831.

Magyarországon mind a két félét — már t. i. a typikust és utóbbi fajtát — egyaránt látjuk, sokszor ugyanegy csapatban, keveredve. Tavaszszal az elsők márczius végén jelennek meg, áprilisban java számban s május közepén túl már ritkák, de kajtárkodók juniusban, sőt juliusban is — 1889 julius 14-én a Fertőnél csapatot találtam — mutatkoznak. Ez időszakban az ország nyugoti felében sokkal kevesebb

utazik át, az Alföldön ellenben jóval több, a minek oka valószínűleg abban keresendő, hogy ilyenkor a legelők, a székterületek «fenekei» és az árterek víz alatt vannak, őszre azonban kiszáradnak s ekkor a Dunántult járják sűrűbben. Általában utóbbi évszakban sokkal nagyobb számban láthatók s augusztustól szinte október közepéig folyton jönnek-mennek a költözködők kisebb-nagyobb csapatai, sőt egyesek novemberben is akadnak.

Ott a hol a tópartok tenyészet hiján sárosak, homokosak, öblözetesek, zátonyosak s legelőkkel, rétekkel határosak, a talaj pedig salétromos, szikes, a vonulás szakában a partfutók is alig fognak hiányozni. Sőt kisebb-nagyobb csapatjaiknak a parti madáréletben ilyenkor uralkodó szerep jut. Életmódjuk, viselkedésök szerint az egyes fajok nem sokban különböznek egymástól, azért helyén való lesz, ha életmódjuknak összefoglaló képét itt adom, felkérve a szives olvasót, kisérjen el egy rövid kirándulásra a tóságok, puszták «egyhanguságába». Szivesen kalauzolom, mert meg akarom neki mutatni, hogy korántsem oly «egyhangúak» unalmasak, élettelenek, érdektelenek azok, mint felületes emberek hiszik, hanem az érdekességek egész kincsét tárják fel annak, a ki nemcsak néz, hanem lát is és fogékony szívvel, érzékkel olvas a természet könyvéből.

Szent-Mihály napja közelget. Délfelé még tűz a nap, ha szél nem fujdogál, de a reggelek és esték hüvösödnek már, éjjel pedig szürbe bujik a pásztor ember s tüzel magának, mert pirkadáskor hőmérő nélkül is érzi, hogy ősz felé jár az idő. Egy-egy eső erősen lehűti a levegőt, hajnalkor a síkság és tóvíz fölött «porosnak» látszik a lég, a párák lecsapódnak, a növényzet harmatban csillog, a hegyek fölött ködök járnak. A levelek zöldje közül is itt-ott már sárga, vörös, fakó szinek tarkálnak ki, a mezők letarolva kopárodnak, a rengeteg kukoriczatáblák zöldjét sárgásbarnás szín váltotta föl, a nádasok azonképpen aggottas sárgásba halványodnak s ha a nap erősen pörköli őket, sajátságosan serczegnek: végső nyögdelésük ez, haldoklásuk utolsó sóhaja. Előttünk a tó csillogó széles rónavizeivel, nagy nádasaival, melyek el-elzárják a tekintetet, csak itt-ott szakadnak meg, hogy a «kapukon» át meglássuk a szomszéd tisztás víztükrét is, vagy legalább megsejthessük. A vadmadár egyes helyeken nagy társaságokba verődött össze: «csuportozik». Helyenként egészen néptelen a tóság, máshol meg csak úgy bizsereg az ezernyi szárnyas: szárcsa, vöcsök s a kacsák sokféle faja. A kopár tópart is eleven. A szélvizek kis zátonyain, hol a víz szinte mindig ránczot vet, miről ezeket a fertői halászság «mosolygóknak» hívja, úgy a benyuló homokos, sáros félszigetkéken, öblökben — a meddig

csak a szem nézni győz — hol sűrűbben, hol ritkábban, mindenütt apróbb vagy nagyobb madárfoltok nyüzsögnek, feketednek. Egy-egy csapatka fel-felriadoz, azután a tó szélén alacsonyan, a víz színtája fölött, nyílgyorsan surran odább, villantóan, mert a napfényben, hol egész fehérnek, hol barnásnak látszanak a madarak — a mint t. i. alsó vagy fölső részöket fordítják felénk.

Ezek a partfutók.

A repülő szárnyasok szinte gépiesen, egyforma szárnycsapással mérik a levegőt, felcsapnak majd levágódnak, akár csak egy lelke volna az egész seregnek. Most hirtelen a parthoz kanyarodnak, apró lábaikat előre csüggesztik, a szárnyukat hátra vágják s a következő perczben ott nyüzsög előttünk az iszapos parton a lázas mohósággal szedegető, ideges kis szalonkatársaság. Van köztük egy-egy nagyobb czankó vagy ujjas lile, néha egy-két fiatal paizsos czankó, mely nagyobb fajokhoz az apróbbak szorosan ragaszkodnak s mintegy az ő gondviselésükre bizzák magukat. S csakugyan ezek rendszerint szemesebbek is s közeledtünkre legelőbb kereket oldanak. Mikor már a «vezér» felszállott, akkor a többi kis parti madár is szárnyra kap, követve őt arra, a merre füttyentve irányt vett. Felszálláskor mindig szólnak s a havasi partfutó hangja, — mely faj a parti madárfalkákban rendszerint uralkodó — *drüi, szkri-i* és *drirriri, drrrüide* szótagokkal fejezhető ki. Ha nincs a falkának ilyen «vezetője», többnyire sokkal közelebb bevárja az embert; sőt az egyes partfutók, úgy a kis lilék is — bizva tollazatuk alakoskodó színében — gyakran pár lépésnyire odaengednek.

A tóságnak ezt a vonulásban lévő s megpihent, lakmározó parti népségét szemlélve, kis kiadásban bár, de képét kapjuk annak a munkafelosztásnak, mely az egész természetben, az élő szervezetek roppant tömegében oly példátlan pontossággal működik s az egésznek összhangját, a természet életrendjét biztosítja. A nagyobb parti madárfajok, melyeknek hosszabb a lába, sokszor térden felül begázolnak a szélvizekbe, a kisebbek — arányosan — a part sárosabb és csak nedves, de már nem igen vizes részein keresgélnek, s a legkisebb partfutó fajok már nem is követik igen a vízben taposkáló rokonaikat, hanem az iszapos marhajárásos helyekhez vonzódnak s ott szedegetik táplálékukat. Felső testök tollazata is — főleg az utóbbiaké — egészen talál a sáros, kopár, iszapos talaj színéhez, míg a többieké inkább a homokos, vizes part színével vág, melyre néha szép fehér hab, tajték ülepszik, mint a szárazföld és víz örökös csókolódzásának gyümölcse.

A partfutók megtelepedett csapatjainak legfőbb jellemvonása az ideges

mohóság, elevenség. Folyton lakmároznak, futkosnak, majdnem egymást tapossák le. Békés természetök közös együttműködésük közben is csak ritkán zökkenik ki a rendes kerékvágásból; legföljebb ha valami zsákmányt véletlenül egyszerre ketten akarnak megragadni, támad köztük némi nézeteltérés: holmi csipdesésre való hajlandóságot árulnak el, kissé felugranak, de a következő perczben már helyreállott a béke s kiki falatoz tovább. Így megy ez napokon át; mindig csak falnak, híznak míg csak jól meghájasodva el nem távoznak tőlünk.

A partfutóknak, valamint hozzájuk társult rokonaiknak, a vízszéli alsóbbrendű állatélet korlátozásában kiváló szerep jutott. Északi hazájukban, hol a rengeteg szunyogot is pusztítják, hasznos voltuk még szembetünőbb. Igaz, hogy pecsenyéjök ízes falat, de parányiságuknál fogva éppen csak egy-két harapás s azért inkább kiméljük e jámbor, a tókörnyékeket megélénkítő madárkákat, mert kárt ugyancsak nem okoznak, sőt inkább hasznot.

AZ APRÓ PARTFUTÓ.

Tringa minuta Leisl. *1812.*

[Tringa pusilla Mey. — Tringa Temmincki Koch. (nec Leisl.) — Tringa damacensis Tacz. — Pelidna minuta Boie. — Pelidna pusilla Brhm. — Actodromas minuta Kaup. — Schœniclus minuta Gray. — Limonites minuta Sharpe].

Népies neve: apró partisneff.

Jegyei: verébnagyságú; csőre egyenes, hegyén kissé gombosodó, rövidebb a csüdnél; középső farktollai hosszabbak mint a többi, a *legszélsőbbek világos hamuszürkék;* az *evezők szárai barnásfehérek.* különösen tőfelük barnás; láb és csőr fekete; szeme sötétbarna.

Leírása: színezetre mindenkor az előbbi fajhoz hasonlít, de alsó testén nyáron nincs fekete folt, s begye a nyak alsó részével együtt szürkésbarna, sötétebb foltozással; *téli tollazatban* felül világos barnásszürke, a fejen, háton sötétebben foltozott, mint a nyakon. Nagyságra a következő fajhoz igen közel áll, azért a kettőnek jegyeire figyelmeztetek.

Mértéke: *H.* 13·5—14·5; *Sz.* 8·8—10·2; *F.* 3·4—4·5; *L.* 2—2·3; *Cs.* 1·5—2 cm.

Ennek a fajnak typikus példányai Skandináviától a Taimyr félszigetig a tundrás vidékeken költenek. Nyugat felé a Porsanger fjordban (Norvégia) fekvő Tamsö sziget, hol Collett K. találta fészkét, elterjedésének határa. Kelet-Szibériában más fajta: a *Tringa minuta ruficollis*, Észak-Amerikában pedig: a *Tringa minuta minutilla* tartózkodik. A ty-

pikus madarak télre Afrikában egészen a Jóreménység fokáig, az indiai félszigetre, Ceylonba lelátogatnak, ellenben a kelet-szibériaiak Khinán át, a Maláji szigetekre, Ausztráliába vonulnak. Nálunk átutazóban közönséges s április elejétől majd egész májuson át, egyesek juniusban, sőt juliusban is találhatók (1889 julius 14-én a Fertőnél hat darab közül kettőt lőttem). A Fertőnél és Velenczei tónál junius első hetében többször lőttem s Erdélyben Oláh-Brettyéről (Hunyadm.) junius 16-án kapott Csató J. egy tojót. Őszszel augusztusban már kezd mutatkozni, szeptemberben és október elején különösen számos, novemberben azonban nem látni. Hangja *dirrr-diri, dit*-it.

A TEMMINCK PARTFUTÓJA.

Tringa temmincki Leisl. *1812.*

[Actodromas Temmincki Bp. — Pelidna Temmincki Steph. — Limonites temmincki Sharpe].

Jegyei: előbbi fajnál is valamivel kisebb; csőr és a csüd egyenlő hosszú; a csőr hegye *kissé aláhajló* s nem igen gombosodó; első evezőjének szára fehér, a többieké barnás; *legszélsőbb farktolla fehér;* csőre barnásfekete (tőben kissé világosabb); lábai barnásszürkék (nyáron sárgásbarnák); szem sötétbarna.

Leirása. *Nyári tollazatban* nem ismerem hazánkból; általában szinezetre ekkor legjobban hasonlít az előbbihez. *Őszszel* azonban felül főszíne hamubarnás, hátán s fején is egyes feketebarna foltok vannak, minden toll kissé világosabban, fiataloknál barnásfehéren szegett.

Mértéke: *H.* 13·3—14; *Sz.* 9·8—10; *F.* 4—5; *L.* 1·5—2; *Cs.* 1·6—1·8 cm.

A 69° é. szél. fölött fekvő tundrákban úgy Európában, mint Ázsiában fészkel. Tromsö, úgy Grindö szigetén elég gyakran találkoztam vele költőhelyén. Télre a Földközi-tenger vidékeire, észak-kelet Afrikába, Szenegambiába költözködik, de nem megy annyira délre, mint előbbi; Indiában, Khinában szintén átvonuláskor észlelték. A kis partfutó homokos vagy agyagos partokhoz ragaszkodik, míg ellenben ez a faj inkább a vizek partjai mellett fekvő sáros, iszapos marhajárta helyeket kedveli s felkelve *pirregő* szólást hallat, mely *trrri, ptrrr, ptrrri* szótagokkal fejezhető ki. Repte is más, mint amazé, mert van benne valami sáskaszerű. Magyarországban április közepétől május közepéig, — egykettő később is — mutatkozik, de ritkább mint őszszel, mikor augusztus

elejétől szeptember végéig kisebb csapatokban (de általában nem oly számosan, mint rokonai) száll meg tóságainknál.

38. NEM:

PAJZSOS CZANKÓ.

PAVONCELLA *Leach.* 1816.

Csőr rövidebb a csüdnél, tőben vastag; a hímeknek párosodáskor pajzsszerű tollgallérja, s tarkóján tollpamatai nőnek, arczuk bibircses lesz, nagyobbak mint a tojó, de általában nagyságra, színezetre minden egyes példány különböző; hangjokat ritkán hallani; nevezetesek a hímek sajátságos veszekedései a párosodás szakában.

A PAJZSOS CZANKÓ.

Pavoncella pugnax (L.) *1758.*

[Tringa pugnax L. — Tr. variegata Brünn. — Tr. littorea Gm. — Tr. equestris, grenovicensis Lath. — Tringa rufescens Bechst. — Machetes pugnax Cuv. — Mach. alticeps, minor, planiceps Brhm. — Limosa Hardwickii Gray. — Totanus indica Gray. — Totanus pugnax Seeb. — Philomachus pugnax Rchw.].

Népies nevei: veszekedő sneff; csapatsneff (Dinnyéshát, Hevesm.), galambsneff (Alföldön leginkább a tojók neve); gallérossneff; pajzsmadár; fáczánysneff (a hímek nevei); fókasneff (Kunság); hősbibicz (N.-Káta).

Jegyei: az egész világon csak egy faj, azért nemi jegyeire utalok; a hímek gerlenagyságúak, a tojók kisebbek s lábaik rövidebbek; meghatározásánál (őszszel, mikor nincs gallérja a hímnek) arra különösen figyelmeztetek, hogy *hasonló nagyságú «vízi szalonkák» közt ő a legrövidebb csőrű.*

Leírása. Csak a színezet, tollazat jellemzőbb vonásait adhatom, mert ez a madár egyénileg annyira változó, hogy alig akad köztük két egyforma. Tavaszszal a hímek fején, nyakán, begyén és alsó testök oldalain, hátán — még ha gallérjuk nincs is kifejlődve — már dúsabb a tollazatuk, *igen gyakran fémszínü,* zománczos tollakkal tarkázott, néha hófehér, rozsdássárga, biborkék, feketésszürke, gyakran a fáczánkakas begyének színére emlékeztető, néha meg a tollgallér alul más színű, mint a fej, tollpamatok és a nyak hátulja; hasuk, farkaljuk, a farktő oldalai leginkább fehérek,

szárnyuk szürkésbarna, az evezők szárai fehéresek. A *tojók* felül szürkésbarnák, sötétebben foltozva, elől a nyakon, begyen és az alsótest oldalain szürkésbarnán, világosabban, sötétebben habozottak. A *fiatalok őszszel:* begyük, nyakuk rozsdásszürkés, fejük rozsdásan és feketebarnán foltos, a hát feketebarna, minden toll sárgásfehér, rozsdásfehér szegéssel. *Őszre* a hímek is elvesztik díszes tollgallérjukat és élénk színeiket, a fiatalokhoz és tojókhoz hasonlítanak, s *télre* alul fehér, felül szürkebarna szín uralkodik rajtuk; a begyen némi sötétes habozás, a hát minden tolla sötét szürkésbarna világos szegéssel. Lábaik, csőrük színe is változó, akad sötét, sárgás, feketés, barnás. Általában a sötét tollazatúak lába és csőre is sötét, ellenben a világosabb szinezetűeké megfelelőleg világos

Mértéke: *H.* ♂ 28—32·3, ♀ 23—26; *Sz.* 18—19·5; 15—18; *F.* 7·2—8·7, 6·2—7·1; *L.* 6—7, 5—6; *Cs.* 4—4·1, 3·1—3·7 cm.

Az Ó-világ északi övében, de a mérsékelt részekben is költ; így Belgiumban, Francziaország fölső felében, Németalföldön, Lengyelországban, Németország fölső részeiben — s a mit a külföldi ornithologiai munkák nem igen említenek — Magyarországon is, még pedig a délibb vidékeket sem véve ki. Csongrád megyéből vannak tojásai s én junius első felében Temesmegye alsó határán, az Al-Duna árterein, szigetein számos galléros hímet és tojót láttam, a mi — bár fészkét nem födözhettem föl — arra vall, hogy ott is költ. A Fertőnél és a Sárréten (Fehérmegye) szintén fészkelve találtam. Cerva F. a Csepel-szigeten szedte tojásait. Hozzánk márczius második felében s főleg áprilisban érkezik s nagy csapatokban élénkíti a vizek környékén elterülő rónák roppant legelőit, főleg ha székesek. Az Alföldön jól ismerik, nagyban vadászszák s találóan hivják a róna szemhatárán felrajzó, füstszerűen gomolygó, vagy a hullámzatos legelő fölött alacsonyan, galambszerű reptükben odább villanó madarakat «csapatvagy galambsneffnek». Járás-kelésök, nyugtalan ide-oda tévelygésük közben sohasem szólnak, hanem mint a seregélyek együtt tartva, szinte a földszinén szállnak odább, eltűnve a talajhullámok közt, ismét megjelenve, vagy a messze levegőégben gomolyognak, mint valami szélmozgatta óriási szunyograj. Tavaszkor rendesen magukban osztják a társaság élveit s legföljebb bibiczekkel, pólingokkal látogatják ugyanazokat a helyeket, a nélkül, hogy szorosabban csatlakoznának hozzájuk; őszszel inkább látjuk egyenként vagy kis társaságokban, igen gyakran — ezek főleg fiatal példányok — a partfutók, kisebb lilék s más parti madarak falkái közt. Míg azok felrebbenéskor mindig elfütyülik magukat, ez a faj némán kel, csak nagy ritkán hallat *tak, ak, tik,* alig feltünő hangokat, s utánnuk repül. Ha nagy csapatokban vannak, leginkább a

széki «fenekekben» meggyülemlett vizek partján, a legelő nedvesebb részeinél szállnak meg s folyton élelmet keresgélnek. Igen vadak, ember előtt jókor szárnyra kapnak; nem is igen boldogul velök a vadász másként, mintha beszálló helyeikre, a tópartokra, vízállások közelébe lesgödröt ásat, maga elé azután kitömött vagy lövött s ágas fácskákkal kipeczkelt csalogatókat állít. A nyílgyorsan surranó, kanyargó foltok, így megtévesztve, irányukat a tóparton állongani, falatozni gondolt társaik felé veszik s le is csapódnak hozzájuk.

Párosodáskor a hímek igen sajátságosan viselkednek. Miután ugyanis tollgallérjuk és arczuk bibircsei kifejlődtek, bizonyos kiválasztott s évenként megtartott helyeket keresnek föl s ott valóságos bajvivásokban, mérkőzésekben töltik idejöket. Nem csupán az udvarlásokból eredő féltékenységi ügyeket tisztázzák így, hanem mintegy felizgatott szenvedélyöket hűtik le némileg, mikor egymást pár tollal megkevesbítik s néhány csördöféssel jól «oldalba lökik». Komolyabb vége ezeknek a párviadaloknak nincsen s typus szerint abba a csoportba tartoznak, mint a német deákságnak, a «Burschoknak», ismert verekedései. S ha azok büszkék arra, hogy arczukat itt-ott valami vágás, sebhely tarkítja, talán a paizsos czankók legmakacsabb, legtüzesebb bajvivói is virtust látnak a sok küzdelem emlékei gyanánt csőrükön néha támadó, kis, gombszerű kinövésekben, torzulásokban. Úgy látszik, hogy a hímek a házasságot keleti értelemben veszik s tisztázatlan fogalmaik vannak róla, nem igen tartanak «kiválasztotthoz». A fészekkel, tojásaikkal sem igen törődnek, utódjaikkal azonképpen nem. A tojó május végén alapítja meg otthonát, melyet Sarródon a Fertőnél, ugyanoly helyeken találtam, minőket a gólyatöcsök választottak fészkelésre, s mely területet utóbbi madárfaj ismertetésénél jellemeztem. A fészek zsombékok tetején, nem annyira arra rakva, mint abba vájva s száraz szálacskákkal kibélelve készül. A fészekalj rendesen négy tojásból áll, melyek színe hasonlít a vöröslábú czankó (Totanus totanus) tojásaihoz, csakhogy nem sárgás, inkább zöldes az alapszínük.

Tojásmérték: *H.* 41·5—47; *Sz.* 28·5—31·5 mm.

Az anyamadarak csak úgy a fejem fölött repkedtek, mikor tanyájukat zavartam, mint a czankó vagy bibicz is tenni szokta, de hangtalanul, csak nagy ritkán és sok figyelés után hallottam tőlük mély *tyú tyú tyú* szólást, de világért sem kérkedtek zenei tehetségökkel, hanem alig hogy torkukon kitalált szabadulni ez a pár hang, ismét mélységesen hallgattak, mintegy restelkedve, hogy ennyit is mondtak. 18—19 nap alatt a fiókák kikelnek s míg kitollasodnak, anyjuk aggódva, nagy szeretettel viseli gondjukat. Reájuk is fér, mert hűtelen, könnyelmű

apjuk elhagyta a családi tűzhelyet, még mielőtt saját magzatait látta volna. Később, ha látja is, nem ismeri. Madarak közt is akad, mely emberi rossz példákat utánoz.

Augusztusban készülődik — holmi előzetes csatangolással — a nagy útra: szeptemberben java részök utazik, októberben pedig végleg elfogynak tőlünk. A pajzsos czankó nagyehető lévén, mint hosszúcsőrű rokonai közül a legtöbben, egész nap pusztítja a legelők, rétek, tókörnyékek káros rovarjait, azok álczáit, pajorjait, ezenkívül csigákat, kukaczokat, férgeket, gilisztákat is nagy mennyiségben költ el. Lakatos K. szerint aratás után sok elhullott — tehát értéktelen — szemet esznek, kivált buzát. Lövöttek gyomrát néha tömve találta gabonával. A tavaszszal felbonczoltak begyében, gyomrában leginkább az oly káros *Agriotes* nemű (melyek hátukra fektetve felugranak) bogár kisebb fajait, azonkívül futóbogarakat, mezei tücsköt találtam s mindig kis kavicsszemeket is. Egy ízben a Velenczei tó tavaszi vízállása a rendesnél alacsonyabb volt s így a «békanyál» hamar feladta magát a nádasok közt, a torzsos, ritkásabb részeket egészen befogva. Ez időben madarunkat a tó közepén is mindenfelé felrebbentettük a békanyálról, itt falatozván különböző vizirovarokat. Mindezen tulajdonságaiért s mivel alföldi széklegelőinken, a határos vetéseken, igazán nagy csapatokban, tekintélyes számban markol bele a gazdaságilag káros rovarok apasztásába, feltétlenül számot is tevő hasznos madaraink közé sorolhatjuk. Húsa ízletes, ezért teljes óvásától természetesen el kell tekintenünk, s a vadászati szempontot is tekintetbe vennünk.

39. NEM:

CZANKÓ.

TOTANUS *Cuv.* 1800.

Csőrük hosszabb, mint az előbbi nemhez tartozó fajoké, egyenes vagy kissé felvetett, töve puha, hegye keményebb; a kisebb fajok csüdje a középujjal egyenlő hosszú, a nagyobbaké azonban körülbelül $1^1/_2$-szer hosszabb; az előre álló lábujjak közül kettőnek töve hártyás; általában nagyobbak, hosszabb lábuak mint a partfutók, élesebben fütyülnek; inkább tócsáknál, mocsaraknál, posványoknál, folyamoknál, mint tengerpartoknál tartózkodnak; földön (kivételesen egy faj fán is) fészkelnek, de nem annyira szabadon, mint a partfutók, hanem bozótos, zsombékos, vizenyős réteken, bokoraljban; nem oly gyors, ideges mozdulatuak, mint amazok,

nem is annyira nagy csapatokban, inkább kisebb társaságokban élnek s vigyázóbbak, vadabbak.

A TAVI CZANKÓ.

Totanus stagnatilis Bechst. *1803.*

[Tringa guinetta Pall. — Glottis stagnatilis Koch. — Iliornis stagnatilis, Kaup. — Totanus Lathami Gray. — Tot. tenuirostris Horsf.]

Jegyei: egészben hasonló alaku, szinezetü mint a következő, csakhogy teste alig rigónagyságú (hosszabb nyakú), csőre s lábai is sokkal kisebbek, finomabbak.

Mértéke: *H.* 21—23; *Sz.* 13·7—14·6; *F.* 5·6—6·3; *L.* 4·8—5.5; *Cs.* 3·6—4·1 cm.

Eltérőleg a többi czankóktól, ez a faj nem az északi vidékeken, hanem a mérsékelt öv déli, főleg délkeleti részeiben költ. Olaszországban ritka, Dél-Oroszországban, Dél-Szibériában gyakoribb s egész az Ochotzki tengerig terjed. Nálunk úgy látszik előbb közönségesebb volt, újabban azonban czankóféléink közt határozottan ő a legritkább. Nem a nagy tavaknál, mint inkább kisebb pusztai tócsák táján szeret tartózkodni. Tojásait az Ecsedi lápon, Apajon, Csepelszigeten találták. Lövetett ugyan különböző mocsaras tájainkon, a Királyhágón túl is, de mindenütt csak szórványosan kerül elő. Láttam Temesmegyében az Aldunánál Kubin vidékén; a Fertőnél; Velenczei tónál — itt tíz év alatt csak 3—4-szer; Kis-Körénél (Hevesm.), de csak vonulás közben. 1896-ban Cerva Frigyes *Harasztinál*, a Szúnyog pusztán, *Bugyi* község mellett, (Pestm.) találta sűrűbben fészkelve. Költési ideje május elejétől e hónap végéig tart, ritkán találhatni még június elején is friss fészekaljat. A fészek mocsarak, tócsák közelében, kissé magasabb száraz pontokon szokott lenni. Tojásai rozsdássárga vagy barnásfehér alapon hamuszürke ibolyásba játszó foltokkal, ibolyásbarna és feketés vonalkákkal, karczokkal, pontokkal, rajzolatokkal tarkítottak s hegyes körte alakúak. (XXXIX. tábla).

Tojásmérték: *H.* 35—41·5; *Sz.* 24·7—29 mm.

Költözködéskor, tavaszszal márczius végén és áprilisban jelentkezik, az országos közép nap szerint: *április 8-án*; de vonulása csak május elején ér véget. Őszszel augusztusban és szeptemberben távozik a Földközi tenger délibb vidékein át s Afrikában meglehetős délen — megfelelőleg Dél-Ázsiában — húzza ki a telet, sőt Ausztráliáig is elkalandoz. Hangja *tjiát, tyiüt.*

A SZÜRKE CZANKÓ.

Totanus nebularius (Gunn.) *1767.**

[Totanus fistulans Bechst. — Scolopax canescens Gm. — Tot. glottis Bechst. — Tot. chloropus Mey. — Limosa glottis, totanus Pall. — Glottis natans Koch. — Glott. chloropus Nilss. — Glott. canescens Strickl. — Glott. grisea, fistulans Brhm. — Tot. glottoides Vig. — Limosa glottis Steph. — Glott. albicollis Brhm. — Glott. nivigula Hodg. — Glott. nebularius Sharpe.]

Népies nevei: nagy vízisneff; zöldlábu fütyülősneff.

Jegyei: egyike legnagyobb czankóinknak, mely felér majdnem a gerlével; csőre töve magasabb, mint széles, közepétől pedig hegye kissé fölfelé hajlított, majdnem oly hosszú, mint a csüd, töve kékeszöldes szürke, hegye fele feketés; lábai magasak, hosszúak, ólomszürkék, hajlásuknál zöldesek; szem sötétbarna, első evező szára fehér; alsó szárnyfedők fehér alapon sötéten csíkosak; a hát alsó fele, farcsíkja, farkalja úgy alsó teste is fehér a mellen, nyakon, begyen és oldalain sötétszürkésen, feketésen pettyes és foltos (könnyalakuan vagy hosszúkásan). Hasonlít előbbihez s annak úgyszólván nagyobb kiadása.

Leirása. *Nyári tollazatban:* felül feketésbarna, fehér tollszegélyekkel tarkított, *télen* világosszürke fehéres szegésekkel, a *fiatalok* hamuszürkések, minden toll közepe feketésbarna; alul főszínük a fehér, nyakuk és begyük szürkésen, feketésen foltos; a nagy evezők feketebarnák, a fark fehér, számos sötétszürke keskeny haránteikkázással.

Mértéke: *H.* 27—28; *Sz.* 18·4—19·4; *F.* 6·9—8·1; *L.* 6·1—7·3; *Cs.* 5·6—5·8 cm.

Északi madár, mely az 57° é. sz. fölött költ, Skócziától, Skandinávián, Észak-Európán át Kelet-Szibériáig. Télen Közép-Európán át Afrikába — meglehetősen délre — Ázsián át Indiába, Khinába, sőt Ausztráliáig vonul. Nálunk márczius végén kezd jelentkezni, áprilisban, májusban is mutatkozik, nem költő példányokat július elején is találtak (Csató J.). Augusztus második felében, szeptemberben ismét átvonul, októberben legföljebb csak egyesek, azok is ritkán akadnak. Mindig egy-kettő vagy négy-öt található együtt, de igen gyakran partfutókból, lilékből álló kevert csapatokhoz egy-egy példány csatlakozik s mintegy a kisebb utitársak vezére. Vad, vigyázó madár lévén, ember előtt, jóval lőtávolon kívül, *tyiá, tyiá*

* Linné *Tringa littorea*-ja nem egészen határozott s más fajra is érthető, mint általában a régibb szerzők nem jól irják le s más fajokkal elcserélik.

hangos füttyével kerekedik szárnyra, a többi — természetöknél fogva jámborabb — szárnyast is magával hivogatva. Általában nem nagyon közönséges, habár sok helyt megfordul, nagy mennyiségben sehol sem jelentkezik.

A RÉTI CZANKÓ.

Totanus glareola (L.) *1758.*

[Tringa glareola L. — Tringa littorea Pall. — Totanus affinis Horsf. — Rhyacophilus glareola Kaup. — Totanus sylvestris, palustris Brhm. — Actitis glareola Jerd. — Totanus grallatoris Steph. — Rhyncophilus affinis, glareola Bp. — Totanus Kuhlii Brhm.]

Népies nevei: tyütyüke, csücsüke (Alföld).

Jegyei: alig rigónagyságú; igen hasonlít a következő fajhoz, de különbözik tőle abban, hogy: első evezőjének *szára fehér*, a farka egészben fehéren és szürkén szalagos, felső teste sűrűbben pettyezett; hangja finom, vékony *tí-titi* vagy *ví-pi pi pi pű*; reptében szürkének és fehérnek látszik; lába is hosszabb, vékonyabb, mint amazé, színre a fiataloké sárgászöld, az öregeké szürkészöld; a csőr töve sárgás (fiatalok) vagy zöldes (öregek), különben fekete; szeme sötétbarna.

Mértéke: *H.* 21—22·2; *Sz.* 12·6—13; *F.* 5·5—6; *L.* 3·8—4·1; *Cs.* 2·9—3·2 cm.

Úgy a mérsékelt égövben, mint északfelé a Jegestengerig, szinte egész Európában s Ázsiában Kamcsatkáig költ; a hidegebb évszakot azután Afrikában, Ázsia déli részeiben tölti. Nálunk közönséges; mocsaraknál, ereknél, folyóknál, tócsáknál, vizes réteken, pocsolyáknál, többnyire kisebb társaságokban, ritkán nagy csapatokban tartózkodik. Márczius második felében, az országos középnap szerint *márczius 31-én* érkezik, javarészök azonban április első felében tér vissza s májusban alacsony vízállásu, zsombékos, nádasos, sisákos helyeken fészkel, négy halvány olajzöldes színü rozsdás és barnás szürkén foltozott, rozsdásbarnán pontozott, körtealakú tojást rak, melyeket két hétig vagy 15 napig ül.

Tojásmérték: *H.* 36—39; *Sz.* 25—27 mm.

Őszszel már augusztusban csatangol, kezd készülődni a téli útra s szeptemberben végleg elhagy.

AZ ERDEI CZANKÓ.

Totanus ochropus (L.) *1758.*

[Tringa ochropus L. — Helodromas ochropus Kaup. — Totanus rivalis, leucourus Brhm. — Actitis ochropus Blyth.]

Népies nevei: czigány-, molnár-, fecskesneff (Alföld); fütyülősneff Jászberény).

Jegyei: rigónagyságú, kevéssel nagyobb előbbinél; evezőinek szára barnásfekete; háta finoman pettyezett; farka fehér, végén négy sötét haránt csík; csőrének töve szürkés, hegye fekete; lábai világos kékesszürkék, az izületek zöldesek; szeme sötétbarna. Hasonlít előbbihez, de a most említett jegyek, úgy vastagabb, alacsonyabb lábai megkülönböztetik attól; szólása nem oly trillázó, mint azé, *dlüi-dlüi* formán hangzik, repülve feketének és fehérnek látszik.

Leirása. *Nyári tollazatban az öregek:* torka, a szem és csőrtő közt levő sáv, begyének alsó része, melle, farkalja, farcsikja és a farktó oldalai fehérek; feje, nyaka, a begy oldalai sötétzöldes olajbarna, feketésbe hajló s némileg fénylő alapon fehéresen, aprón foltozottak; alul a fehér, felül a sötét szín uralkodik; a hát alapszinén szintén pontszerű *ritkább* foltozás van, mely a *szárnyak fedőin és a hát alsó részén szinte beolvad, elenyészik a sötét színben;* az evezők olajbarnás feketék, a szárnyalja sötét feketeszürke, keskeny, fehér harántos csíkozással. *Téli tollazatban* a felső részek szürkésebbek, a fehér foltozás élesebb és tisztább, a fehér szemsáv határozottabb. A *fiatalok* a nyári tollazatu öregekhez hasonlítanak, de fejök teteje szürkésolajbarna, alig pontozott, a felső test pontozása pedig nem fehér, hanem világosbarnásba játszik.

Mértéke: *H.* 21—23; *Sz.* 13·5—14·6; *F.* 6·3—7; *L.* 2·9—3·5; *Cs.* 3·2—3·4 cm.

Közép-Európában és Ázsiában, főleg a mérsékelt égöv északi részeiben, fel a Sarkkör tájai felé fészkel. Nálunk meglehetős közönséges s mindenfelé előfordul, de sohasem nagyobb csapatban, hanem inkább egyedül, vagy két-három darabból álló társaságokban. Némely helyen a folyókhoz, vízárkokhoz, csatornákhoz ragaszkodik, máshol kisebb vízállásokhoz, tópartokhoz is; igen szeret erdei pocsétáknál, tócsáknál, vizes láp-erdőkben, füzesekben, kubikgödröknél tartózkodni. Néha ugyan előbbi fajt is találjuk ilyen erdei vízállásoknál, de legtöbbnyire ez a madár az, mely a fák homályában feketésen csillogó posványok mellől fecskeszerü,

ügyes reptében átczikkázik a lombok és fasudarak közt, élénk füttyét hallatva. Márczius vége felé s főleg áprilisban érkezik hozzánk; első jelentkezésének országos középnapja április 1—2. Fészkét még nem találtam; de az irodalom tanusága szerint — eltérőleg a többi szalonkáktól — fákon, elhagyott szarkafészkekbe, rigófészkekbe, korhadó tuskókba, gyökérhajtásos fűztörzsekre, megcsonkított fűz- és égerfák sűrű hajtásai, farakások közé rakja, vagyis általában a föld színétől magasabbra. Fészekalja négy tojásból áll, melyek zöldesfehér, zöldesszürke alapon csokoládébarna vagy rozsdásbarna, sötétszürkés olajbarna pontozással, foltozással, a tojás vastagabb felén sűrűbben tarkítottak.

Tojásmérték: *H.* 38—41; *Sz.* 26—30 mm.

Nem költő egyéneket egész nyáron át ide-oda kószálva, vendégeskedve mindenfelé találunk. Augusztusban és szeptemberben délre vonul. Télen (egy-egy darab enyhe időjárással nyilt vizeinknél, meleg forrásainknál is akadt már) javarészök Dél-Európába, sőt Afrikáig s Ázsiában Indiáig levonul.

A BILLEGETŐ CZANKÓ.

Totanus hypoleucus (L.) *1758.*

[Tringa hypoleucus L. — Tringa leucoptera Pall. — Actitis hypoleucus Boie. — Tringoides hypoleucus Gray. — Actitis stagnalis, cinclus Brhm. — Guinetta hypoleuca Gray.]

Népies nevei: csiviszvisz madár; föveny- vagy tiszai sneff; pataki sneff (Alföld).

Jegyei: pacsirta nagyságú; a szárny hegye körülbelül a fark közepéig ér; a csőr és a középujj (karmostul) körülbelül egyforma hosszú; a farktollak végén — kivéve a középsőket, melyek egészen oly színűek, mint a hát — fehér folt, különben ezek is sötétebben és világosabban haránt tarkázottak; a nyak alsó részén és a begyen keskeny sötét hosszanti foltozás; a felső test zöldes olajbarna, bizonyos selymes zománczczal, a szárnyfedők vége feketén és valamivel világosabban, mint a hát szine, szegett; az úgynevezett «festő toll» majdnem egészen fehér, csak töve szürkés; a szárnyon két keskeny fehér harántcsik; alul fehér; a csőr töve husszínű, egyébként szürkésbarna, a hegyén fekete; a szem sötétbarna; lábak ólomszürkék vagy szürkés hússzínűek, az izületek zöldesszürkék.

Leirása. *Nyári tollazatban az öregek:* torok, mell, has, farkalja

fehér, úgy a szemsáv is; a nyak, begy szürkésfehér alapszine barnás-szürkén hosszában finoman foltozott, úgy a pofák is; fölül az alapszínen, a fej és hát tollainak szárán, sötétebb foltok; az evezők (száraik is) sötét szürkebarnák, különben olyan mint «jegyeinél» leírtuk. A *fiatalok:* felül erősebb a sötét foltozás s a világos tollszegélyek élesebbek. A *téli tollazatban* egyszínűbb a hát s a tollszegélyek feketesége az alapszínből nem élesen rí ki.

Mértéke: *H.* 19—20·2; *Sz.* 10·7—11·8; *F.* 5·4—5·8; *L.* 2·3—2·6; *Cs.* 2·3—2·7 cm.

Európa és Ázsia mérsékelt égövében s fel észak felé Lapponiáig, a Jegestengerre dülő tartományokig mindenütt fészkel. Télen Afrikában, Indiában, sőt Ausztráliáig találták. Magyarországban közönséges, de nem az eleven mocsárt, a vizi növényes posványságot választja tartózkodási helyül, hanem homokos, köves patakok, folyók, folyamok partjait. Tavaknál is ilyféle csupasz homokos, fövenyes partrészeken, zátonyokon találkozhatunk vele. Nemcsak a lapályon, de a hegyi patakoknál és hegyi tavaknál is előkerül. Magatartásában némileg különbözik többi fajrokonától, a mennyiben keresgélés közben farkát feltartja s billegeti, úgy hogy messziről barázdabillegetőnek gondolhatnánk. Jámborabb minden más czankónál s ha felrepül, szárnyát időközönként mereven kinyujtja s vékony, finom trillázó szólását *titiszihietitiszi* hallatja. Rendszerint a víz fölött félkört írva visszaszáll a partra vagy valami vízben fekvő fatörzsre, faczölöpre, kőrakásra, ladikra, vidáman billegetve ott. Inkább magában, mint társaságban él. Hozzánk márczius második felében s április elején érkezik, az országos középnap szerint: *április 2—3-án.* Májusban vízpartok közelében szemetes részekben, bozótos aljban, farakásokban stb. fészkel s négy meglehetős nagy, körtealakú, szürkés rozsdássárga alapon ibolyás, hamukás és sötét vörösbarna foltokkal, pontokkal — főleg a tojás tompáján sűrűbben — borított tojást rak s 15—16 napig kotolja azokat.

Tojásmérték: *H.* 33—40; *Sz.* 23—26. mm.

Fiókáikat igen féltik s roppant siránkozást visznek véghez, ha tűzhelyük táját háborgatjuk. Augusztus elején ismét útra készül s bizonyos kisebb kóborlások után, szeptemberben távozik tőlünk. Ilyenkor néha 4—5 darabot is látni együtt, talán egy-egy fészekaljat, mely közösen hordja a vándortarisznyát.

A VÖRÖSLÁBÚ CZANKÓ.

Totanus totanus (L.) *1758.*

VI. tábla.

[Scolopax totanus L. — Scolopax calidris L. — Tringa gambetta, striata Gm. — Tot. striatus, nævius, littoralis, græcus, meridionalis Brhm. — Tringa calidris Adams. — Totanus calidris Bechst. — Gambetta calidris Bp.]

Népies nevei: fütyülő sneff (Velencze); piroslábú sneff; réti vagy szalagosszárnyú sneff; esősneff (néhol az Alföldön).

Jegyei: jó rigónagyságú; hátának alsó része és farcsikja, úgy szárnytükre fehér, az öregek csőrtöve vörös, lábai élénk sárgásvörösek.

Leirása. *Nyári tollazatban az öregek* igen tarkázottak, foltozottak, éppen csak a hát alsórésze, a farcsikja és az alsó test közepének kis része, meg a szárnytükör egy színű, fehér; a felső részek *világos szürkebarnák*, a hát elején minden toll kissé világosabb és fekete tarkázással s egyes tollak igen keskeny fehéres szegéssel, különben különböző alakú feketésbarna pontokkal, foltokkal behintett; a pofák, torok, nyak fehér alapon feketésen hosszantfoltos; a begy pettyegetett, az alsó test oldalai nyílhegy- vagy könnycseppalakú foltokkal sűrűn borítottak; a fark fedőit, úgy a mint magát a farkot is, számos fehér és barnás harántos csík tarkítja; az első evező szára fehér, a nagy evezők (a 7-ig) külső felükön és hegyükön sötétbarnák, belül a tő felé fehéresek, a 7-ik evezőn túl a fehér szín a tollak hegyére is átterjed; a felső szárnyfedők töve egyszínű sötétbarna, hegyük fehéresen csíkos, a kisebbek világosabbak szinezetök majd csaknem olyan, mint a hát. Minél öregebbek, foltozásuk annál élesebb, gorombább lesz. A csőr tőben, főleg az alsó káván, vörös, egyébként fekete; a szem sötétbarna. *Téli tollazatban* nem *szürkebarna* a felsőtest, hanem *barnásszürke*, foltozása nem oly élénk, finomabb, alsó testükön több a fehérség. A *fiatalok* szinezete elüt az öregekétől, a mennyiben felül sötétbarnák, sárgásbarnán foltosak, a szemsáv és az alsó test nagyrésze fehér, kivéve a szürkésbarnán foltozott nyakat, begyet; csőrük töve sárgás, hegye feketésbarna, lábaik narancssárgásak, nem vörösek.

Mértéke: *H.* 23—25; *Sz.* 15—16; *F.* 6—6·8; *L.* 5—5·9; *Cs.* 4—5·6 centiméter.

Izlandot és a Farő-szigeteket kivéve szinte egész Európában — legmagasabban Norvégiában — a 70° é. szél.-ig, sőt azon túl is költ; Észak-Oroszországban ennyire nem terjed föl. Ázsiában meg csak az 55° é.

szél.-ig tanyázik, de gyakori Közép-Ázsiában, Tatárországban. Hazánkban a legközönségesebb s legszámosabban fészkelő czankófaj, mely azonban nem annyira kisebb és kopárabb mocsaraknál, mint inkább nagy kiterjedésű füves, vizenyős rétségeken, kaszálókon, tavakkal váltakozó, zsombékos, semjékes, marhajárásos, legelőkkel határos területeken fordul elő. A hol a bibicz szeret, ott ő sem fog hiányozni, s ha amaz az első madár, mely a mocsárba lépő idegent köszönti s őrködő szerepében siránkozó vészhangon figyelmezteti a rét, a mocsár madárvilágát a közelgő veszélyre, úgy a vöröslábú czankó a második szárnyas, mely csakhamar a bibicz után felénk száll, s épp úgy vészfütytyel fogadva még jobban ügyelésre inti a többi réti madarakat. Dallamos *tyű-tyütyü* vagy *tyű-hü hü*, *tyíű-hü hü* szava messzebb elhallatszik s mert több helyről, folyton szól a környék különböző pontján, a mocsárvilágnak igen jellemző hangja. Nemsokára a bibicz után, márczius első felében — az országos középnap szerint márczius 14—15-én — néha és néhol már e hónap első hetében kis társaságokban, egyesen, vagy párban kezdenek mutatkozni s márczius végére, április elejére fészkelő helyeiket jobbára elfoglalták. Itt a füves, zsombékos, alacsony vizü mocsárban fehérsávú szárnyaival és élénk vörös lábaival kirí a tavaszi növényzet eleven friss zöldjéből s jól fest, a mint az iszapban lábolva, sokszor hasig vízben járva, meglehetős egyenes testtartással kutat eledel után, közbe-közbe bókolgat — fejét előre rántogatva — azután félig egy lábra állva, a másikat kissé megemelve, hirtelen figyel, de már a következő pillanatban előrekapja csőrét, hogy valami bogarat, kukaczot elcsipjen. Ügyesen repül s különösen szép, mikor párosodáskor mintegy a levegőben függve trillázó szerelmi fütyülését *dlidl-dlidl-dlidl-dlidl* vagy *dlüdlüdldlüdlüd*, *dlidlidl* hallatja, melyet a dinnyési halászfül úgy ért, mintha magát dicsérné párja előtt mondván: «*nyalka, nyalka, nyalka, nyalka*». Hivogatóul nyujtottan ejtett *tyüüa* vagy *tyíű* hangot mond, ellenben félelmét *dik, dik, dük, dik* vagy *djik, djik, tyik djiik* szótagok szaporázásával fejezi ki. Meglehetős vad, vigyázó, bár rokonai talán még inkább azok, mikor azonban úgy április közepén otthona táját háborgatjuk, siránkozva közelít hozzánk s folyton panaszkodva röpköd fejünk fölött. Különösen ha fiókái vannak már, nemcsak kisér, de le is száll előttünk s bókolgatva, futkosva még a földön is ismételgeti bánatos, szemrehányó hangjait. A puskalövésre elvágódik, kis vártatra csak ismét visszakerül s könyörög: ne bántsuk drága családi kincsét. Fészkét kis mélyedésekbe vagy zsombékra rakott fűszálakból silányan építi. Norvégiában fűzbokrok alján fűszálakból és nyirfalevelekből készült fészket is találtam s gyakran megfigyeltem, hogy

az anyamadár, otthonát féltve, a nyirfák csúcsára, sőt a táviródrótra szállva rimánkodott, s mint valami barázdabillegető illegve-billegve kereste az egyensúlyt. Fészekalja négy körtealakú, agyagsárgás alapon szürkésen s főleg olajbarnásan pontozott, szabálytalan kisebb-nagyobb foltokkal tarkított tojásból áll.

Tojásmérték: *H.* 39—45; *Sz.* 28·5—31·3. mm.

A tojó két hét alatt költi ki fiókáit, melyek alakoskodva bujkálnak a füvesben s nehezen lelhetők meg. Augusztus elején kezdenek nyugtalankodni s a fiatalok legelőbb, később az öregek is vándorútra kelnek; szeptemberben java részök itt hagy, októberben csak egyesek mutatkoznak még.

A czankók tápláléka általában vizirovarokból, kukaczokból, szöcskékből, bogarakból, legyekből, szunyogokból s más kisebb állatkákból áll, mihez egy-egy gyenge növényhajtást is csipkednek s az emésztés gyorsítására kavicsokat nyelnek. Kivétel nélkül mind nagy étkü hasznos madarak. Így ha nem is feltünő, de a kártékony és fölösleges, kellemetlen rovarok, bogarak számának apasztásával mindenesetre bizonyos korlátozó és szükséges munkát végeznek a természetben, mely kétségtelenül legelőinknek, kaszálóinknak nem esik kárára. Pecsenyéjök nem sokat ér, azért bizvást megóvhatja őket — mint teszi is — az igazi vadász, legföljebb mellesleg puskáz reájuk. Tojásaik — különösen a most leírt fajt értve — bibicztojásokként szintén nagy számban szoktak piaczra kerülni, mert nemcsak hogy a bibiczczel egy időben, de igen hasonló helyeken rakja azokat. Nem ártana tehát, *ha ez a rablás, mely merőben törvényellenes, nagyobb figyelemben részesülne s meggátoltatnék.*

A FÜSTÖS CZANKÓ.

Totanus fuscus (L.) *1758.*

[Scolopax fusca L. — Scol. cantabridgiensis Lath. — Tringa atra Gm. — Limosa fusca Pall. — Totanus Rayi Leach. — Tringa totanus Mey. — Totanus natans, maculatus Bechst. — Scolopax maculata Tunst. — Tot. longipes Leisl. — Erytrhoscelus fuscus Kaup. — Erythr. ocellatus Bp.]

Népies nevei: nagy fütyülő- vagy piroslábú sneff; fekete sneff (nyári tollazatban); kendermagos sneff (téli tollazatban).

Jegyei: gerlenagyságú; hosszú lábaival és nyakával azonban nagyobbat mutat, czankóink közt ő a legnagyobb; hátának alsó fele fehér; szárnytükre fehéren és szürkésen csíkos; téli tollazatban az előbbi

fajhoz hasonlít; nyáron alul palaszürke; télen fehér mellű és hasú; a csőr vékony, hegye kissé aláhajló; szem sötétbarna; a fiatalok lába vörösessárga, öregebbeké narancsvörös, tavaszszal azonban vörösbarna; a csőr feketésbarna vagy fekete, az alsó káva töve sárgásvörös (fiatalok) vagy élénk vörös (öregek).

Leírása. *Nyári tollazatban az öregek:* kivéve az alsó szemhéjat, mely fehéres, az egész fej, nyak és alsótest palaszürke; a hát sötét feketésbarna, fehéren pontozva és háromszögletű foltocskákkal behintve; a felső szárnyfedők feketések, fehér szegélyekkel; az alsó szárnyfedők fehérek; a fiókszárny, nagy evezők és azok fedői bronzbarnák, a másodrendű evezők fehéren és barnán harántosan foltosak. A *tojó* nem különbözik a hímtől, legföljebb annyiban, hogy hasán több fehér tollszegés látszik. *Téli tollazatban* világos hamuszürke felső testén, fehéres tollszegések s igen finom fekete szárfoltok; a szemöldöksávoly fehér; a pofák, a nyak előrésze, begy oldalai szürkésen foltozottak, felhőzöttek; a lágyéktáj fehér és szürke harántcsíkokkal tarkított; a nagy evezők külső fele sötétszürke vagy feketés, belső fele fehér, szürkén fröcscsentett; az első evezőnek szára, hasa és melle fehér; a fark hamuszürke, szélei sötétebb és fehér csipkézéssel; alsó és fölső farkfedők fehér és szürke harántcsíkokkal tarkítottak.

Mértéke: *H.* 27—28; *Sz.* 15·4—17·6; *F.* 6·4—7·5; *L.* 5·7—6·4; *Cs.* 5·4—6·5 cm.

A Sarkkör tájain Skandináviától Kelet-Szibériáig, de állítólag a Dobrudsában* is költ. Telelni Dél-Európába, Indiába, Khinába vonul. Hazánkban leginkább költözködéskor, márczius vége felé, áprilisban, az országos középnap szerint *április 9—10-én* jelentkezik. Egyeseket azonban nyáron is lőttek, így Erdélyben Kutfalván julius 23-án, Székáson julius 22-én. Aligha költő, inkább csatangoló példányok ezek.** Augusztusban vonuló fiatalok kezdenek mutatkozni, szeptemberben s főleg októberben az öregek is megjönnek s néha novemberben, sőt deczemberben is, ha az időjárás enyhe, akad belőlük. Tópartokon, folyóknál egyedül vagy kisebb társaságokban leginkább látjuk megszállva. Hosszú lábaival a szélvizeket hasig megjárja, sőt, ha valami kinézett prédát másként el nem érhet, uszik is. Vigyázó, vad természetű s nem várja be az embert, hanem éles és jellemző *tyűitt, tyűitt* fütyüléssel száll odább s jó mesz-

* Dr. Almásy Gy. szerint (Aquila 1898. 149. l.).

** Többen állítják, hogy nálunk is fészkel; nekem e részben nincsen tapasztalatom. Hazánkban tojásait nem gyűjtötték s fészkét se találták. Ezért kételkedem abban, hogy nálunk — e határozottan északi madár — családot alapítana.

szire ereszkedik imét le. Általában nem igen közönséges átvonuló madarunk, habár nagyobb mocsárvidékeinken, tavainknál, folyamainknál rendesen előkerül. Igen szereti az ebihalakat, békaporontyokat, vizi rovarok álczáit.

40. NEM:

GODA.

LIMOSA *Briss.* 1760.

Csőrük aránytalanul — a csüdnél egyharmaddal hosszabb — megnyult, kissé felfelé hajló s kemény kis kanálszerű gombosodásban végződik; az orrlyukak a csőr tövéhez közel esnek, keskeny hasítékalakúak; a kávák oldalt majdnem végig csatornázottak; a láb hosszú, a külső és középujjnak tövét kis hártya köti össze, a belsőt és középsőt csupán csak bőrredő; a nálunk előforduló fajoknál leghosszabb az első evező; fark 12 tollú. Termetre nagyobbak, mint az utóbbi nemek, körülbelül erdei szalonka nagyságúak; főleg élő, zöld mocsárban, kaszálókon, vizes réteken élnek.

A KIS GODA.

Limosa lapponica (L.) *1758.*

[Scolopax lapponica L. — Scol. leucophæa Lath. — Totanus leucophæus, gregarius Bechst. — Totanus ferrugineus Mey. — Lim. Meyeri Leisl. — Lim. ferruginea Pall. — Tringa gregaria Otto. — Limicola lapponica Vieill. — Fedoa Meyeri, pectoralis Steph. — Limosa rufa Temm., Naum. — Totanus rufus Seeb.]

Jegyei: majdnem galambnagyságú; csőrhegye meglehetősen fölfelé hajló; középujjának karma nem fürészes; a fehér farkon számos sötétbarnás harántos csík; szárnyán nincs fehér csík; csőre legalább egy harmaddal hosszabb a csüdnél.

Leirása. *Nyári tollazatban a hím:* felső test feketésbarna, rozsdás tollszegélyekkel tarkázva, alul barnásvörös rozsdásba játszó; a *tojó* hosszabb csőrű, kissé nagyobb termetű és inkább rozsdássárga. Nálunk főleg *téli tollazatú* és *fiatal* példányok fordultak elő, ezek: feje, nyaka világos sárgásszürke, feketésbarna hosszanti foltokkal, kivéve a tiszta szemsávot; a felső test szintén egészben foltos, de barnásszürke alapon s azonkívül a tollak világos sárgásszürkén, fehéresen szegettek; az áll, torok

fehér, az alsó test szürkésfehér, a begy és mell oldalain sötéten hosszában foltozott, szintúgy a farkfedők is: a csőr töve nyáron sárgás, azután barnás, hegyén fekete (a fiatalok csőrtöve sárgásszürke); az öregek lába fekete, a fiataloké feketésszürke; szem sötétbarna.

Mértéke: *H.* 37—39·5; *Sz.* 19—26; *F.* 6·6—7; *L.* 4·7—5; *Cs.* 6—6·5 cm.

Lappóniától körülbelül a Jeniszei völgyig, tehát a magas északon költ. Költözködéskor főleg nagyobb tavaknál, tengerpartoknál fordul elő s télen a Földközi-tenger vidékein, Nyugot-Afrikában, úgy Kelet-Afrikában is észlelték. Hazánkban csak átutazóban néha száll meg s ritkább átvonulóink közé tartozik. A bécsi udv. múzeumban három magyar példány van (két fiatal és egy öreg csontváza), melyek Holicsról (két darab) és a Fertőről valók. Utóbbi tónál 1890 szeptember hóban lövetett egy, mely a nemz. múzeumba jutott. Jukovics is írja, hogy egy izben két példányt kapott innét. Évek előtt egy ♀ Déván is került; (Hunyadm.) ez Buda A. gyűjteményét gazdagítja. 1895 szeptember 17-én Gaál G. a Balatonnál — Lellén — három darabot látott, melyek közül egyet meglőve gyűjteményében őriz.

A NAGY GODA.

Limosa limosa (L.) *1758.*

[Scolopax limosa, L. — Scol. belgica Gm. — Totanus ægocephalus, limosa Bechst. — Limosa melanura Leisl. — Limosa ægocephala Keys & Bl. — Fedoa melanura Steph. — Limicola melanura Vieill. — Totanus melanurus Seeb. — Limosa islandica, brachyptera Brhm.]

Népies nevei: goda szalonka (Szamos és Zagyva mentén); lotyósneff, vonyó- vagy gombosorrú sneff (Alföld).

Jegyei: galambnagyságú, de hosszú nyakával, csőrével, lábaival nagyobb benyomást tesz; a szárnyon fehér tükör; farktöve fehér, különben farka barnásfekete: csőre majdnem egy harmaddal hosszabb a csüdnél, hegye nem igen felhajló; a középső ujj karma belső felén fürészes.

Leírása. *Nyári tollazatban az öreg hím:* fejteteje rozsdavörös, rövid fekete foltokkal; a pofák, nyak rozsdavörösek: a hát eleje és a vállak rozsdabarnák, sötétbarna, feketés foltokkal; a hátulsó evezők feketék, szélükön háromszegletű rozsdás foltokkal, a többi evező fénytelen fekete, csak tövük fehér; szárnyfedők szürkésbarnák; a hát alsó fele feketésszürke tollszegésekkel; az alsó test oldalai és a begy rozsdás alap-

színen sötét hullámrajzolatokkal; az áll fehér, úgy a mell alapszíne is, utóbbit azonban rozsdás és feketés, szürkés haránt foltozás tarkítja; farkalja fehér; csőre tőben sárgás hússzínű, közepe barnás, hegye feketés; lábai feketék; szemei barnák. A *téli tollazatban* a rozsdaszín megfakul, felül szürke uralkodik, alul a mellen, hason fehér. A *tojó* nagyobb a hímnél, szürkébb és nem oly élénkszínű. A *fiatalok* fejteteje, pofája, nyaka, begye rozsdásszürke, a hát eleje és vállak barnás agyagsárgák, világosabb tollszegésekkel, a hátulsó evezők és szárnyfedők sötét szürkésbarnák, szemsávolyuk szürkésfehér, mellök, hasuk fehér; lábaik sötétszürkék vagy feketésszürkék.

Mértéke: *H.* 44—47·3; *Sz.* 21·8—22; *F.* 8—9; *L.* 7·7—8·5; *Cs.* 10—11·7 cm.

Belgiumban, Hollandiában, ritkábban Franciaországban, Észak-Németországban költ, úgy szintén a Farő-szigeteken, Izland délkeleti részein, Skandinávia délibb vidékein, fel a 65° é. szél.-ig, Angolországban ritka fészkelő, Lengyelországban közönségesebb; Ázsiában az Amur vidékéig otthonos.

Magyarország több helyén szintén ismert, rendesen fészkelő madár; így az Alföldön, Fertőnél, Sárréten (Fehérm.). Különösen kedveli a nagy, buja kaszálókat, vizek, legelők közelében elterülő nedves réteket, melyek itt-ott pocsolyásak, kopolyákkal váltakozók. Nem jár csapatosan, többnyire 3—4 darabot találunk együtt kivételesen nagyobb társaságot. Leginkább magában, más rokonfajokhoz sem igen társulva, keresi élelmét a füvesekben, legelőkön s hosszú lábaival a mélyebb iszapokat is meglábolja.

A fűből feje mindig kilátszik, mert nem lapul meg, mint azt a sárszalonkák tenni szokták, hanem szemes, vigyázékony, vad létére folyton kémlel s veszedelemkor idejekorán szárnyra kap. Leszálláskor tarka szárnyait először lepkeformán — mint a széki csér, csérek — a magasba nyujtja s mintha gépen járnának, úgy húzza lassan testéhez. Repte ügyes, miközben hosszú lábait hátra, nyakát előre nyujtja s nyivákoló, sajátságos hangját hallatja, melytől hangutánzóan egyik magyar nevét is kapta. Tényleg *lotyó, lotyó, lotyó* vagy inkább *tyü-ü-tyóó, tyü-ü-tyoó, ü-tyó, i-tyó* vontatottan ejtett hangokkal fejezhető az ki. Különösen párosodás szakában sokat beszélget, s farkát szétterpesztve szállong kisebb-nagyobb ívekben, körökben a mocsár fölött. Tavaszszal márciusban érkezik; első jelentkezésének országos középnapja: *március 25*, de április első hetében, sőt keményebb időjárással e hónap közepén túl is láthatunk költözködőket. Ilyenkor oly helyeken is előfordul, hol különben állandóan meg nem telepszik. Májusban megvetik tanyájukat a rétségek magasabb

pontjain, s itt valami mélyedésbe, kaparásba, pár száraz szálat rakván, a tojó ebbe a silány fészekbe rakja négy zöldes, sárgás vagy világos olajbarnás alapon, sötétszürkén és földszínű barnán foltozott tojását.

Tojásmérték: *H.* 54—57·4; *Sz.* 36—38·5. mm.

A hím osztozik a költés munkájában s épp úgy mint a tojó, igen ragaszkodik fészkéhez s fiókáihoz. Ha háborgatjuk, a vöröslábú czankó vagy bibicz módjára, fejünk fölött kóválygognak az aggódó szülők, s szüntelen nyávognak, siránkoznak; a kellő távolságot azonban nem igen tévesztik el s puskalövésnyire ritkán közelítenek. Juliusban a nagykorúságot ért ivadék kezd a szülői felügyelet alól szabadulni s a szomszédos mocsarakat is látogatja, messzebb merészkedik s mindinkább belelát a világba. Augusztusban és szeptemberben azután végleg búcsút mondanak s a telet a meleg égövben töltik; Észak-Afrikába, sőt a «sötét világrész» közepéig is lekerülnek. Számos ez évszakban a Nilusnál, Egyptom tóságain.

Rovarokból, férgekből, halikrából és békatojásokból táplálkozik leginkább.

41. NEM:

PÓLING.

NUMENIUS *Briss.* 1760.

Ide tartoznak a legtermetesebb szalonkafélék; csőrük hosszú, aránylag erős, karcsu és sarlósan meghajtott; a felső káva kissé az alsó fölé hajlik, hosszabb is nálánál, mindkettő végig csatornás az oldalakon; a tollazat pacsirtaszínű; a láb magas, aránylag erős; általában külsőleg hasonlítanak az ibiszekhez, de reptük, hangjuk, életmódjuk mégis közelebb hozza őket a szalonkafélékhez.

A NAGY PÓLING.

Numenius arcuatus (L.) *1758.*

[Scolopax arquata L. — Scol. madagascariensis Gm. — Numenius maior Steph. — Numenius medius, assimilis, rufescens, longirostris, orientalis Brhm. — Num. lineatus Cuv. — Num. tenuirostris Heugl. — Num. arquatula Hodg. — Num. nasicus Temm. — Numenius arquatus Lath., Bechst.]

Népies nevei: gojzer, gujzer; hujtó v. ujtó (Drávafok); szélkiáltó; pólicz (Alföld); hojsza (Fertőnél és Velenczei tónál is néha); kúlicz (Hany-

ság); pólincz (Csallóköz); töcsmadár (Nagy-Káta); tőcsér (Poroszló, Hevesmegye); tőcs-tőcs (Nagy-Kúnság).

Jegyei: varjunagyságú; fejteteje rozsdássárga, sötétbarnán foltozott, a mell oldalain nyilhegyalakú barna foltozás; a szárny alsó fedői fehérek, barnásan csíkozottak; a fejtollazat az alsó káván előbbre nyulik, mint a felsőn; csőre hosszú, erős, ívalakú; a fark fehér, sötétbarnán csíkozott, a középső tollak fehérségén barnás árnyalat; az alsó káva egy harmad részben a tő táján sárgás hússzínű, egyébként a csőr feketésbarna; a lábak szürkés ólomkékek; szem sötétbarna. (Fejének képe I. köt. VIII. tábla.)

Leírása: *Nyári tollazatban* a szemsáv, áll és torok, a has, czombok fehérek, egyébként az egész tollazat pacsirtaszerű, földszinü és fehéres, de csokoládébarnán hosszantfoltos, legsötétebben a hát elején, fejtetőn, a meghosszabbodott válltollakon; a hát alsó fele fehér alapon, ritkásabban feketebarnán hosszantfoltos, úgy a mell is; a nagy evezők sötét csokoládébarnák, száruk fehér s belső felük is világosabb, de inkább a tő felé, mert hegyük sötét. *Téli tollazatban* egészben világosabb, a rozsdássárga szín inkább szürkés, fehéres és homokszínű lesz; a fark sávozása élesebb, a fehérség tisztább; melle, hasa és az alsó test oldalai is fehérek s a foltozás ritkább, úgy itt, mint a hát alsó felén is; a nagy felső szárnyfedőkön sok a fehér, az evezők belső fele fehér és barna csíkos, a hátulsók mindkét felükön; a szárnyalja majdnem tiszta fehér, alig foltos. A *tojó* valamivel nagyobb a hímnél s hosszabb csőrű. A *fiatalok* sárgabarnábbak mint az öregek, a legbelsőbb másod rendű evezőik alapszíne világosabb barnássárga, a tollak fekete hosszanti foltja szélesebb; csőrük rövidebb, vékonyabb.

Mértéke: *H.* 53—62; *Sz.* 29—31; *F.* 12—14·2; *L.* 7—8·3; *Cs.* 13·5—16·5 cm.

Angolországban, Észak-Németországban, Lengyelországban, s még északabbra (a 70° é. szélig Skandináviában) a tundrákban, a Baikal tóig költ. Hogy Magyarországban költött volna, arra egészen bizonyos adatunk nincsen, mert fészkét és tojásait nálunk még senki sem találta. Kétségtelen azonban, hogy 1887 julius végén a Velenczei tónál naponként láttam két öreget négy fiatalabb kiséretében, melyek mindig déltájban mutatkoztak, de napközben nem voltak láthatók; az is bizonyos, hogy az Alföldön egyesek egész nyáron át jelentkeznek. Lehetséges tehát, hogy egy-két pár csakugyan visszamarad nálunk családalapításra, bár valószínű, hogy ezek a nyári példányok olyanok, melyek az illető évben még nem költenek. Efféle meddő és éretlen magas északi, de nyaratszakán

délibb övekben csatangoló szalonkaféle madarak, mint különben többször említettem, más fajok közt is akadnak.

A póling tehát tulajdonképpen nem a mi madarunk, mégis népszerűség, közismertség dolgában, sok-sok más itt költő faj sem versenyezhet vele. Csakúgy mint az erdős vidékeken a *sneffet* — értve az erdei szalonkát — akár a tálból, akár a szabadból vagy piaczról, s legalább is hiréből, boldog-boldogtalan ismeri: épp úgy a póling is, délibábos, gulyakolompos, széles-széles rónaságunkon, az Alföld láposait és legelőit, tanyáit lakó és járó magyarságunk szemében, s hangja után fülében is, általánosan ismert szárnyas. Jól tudják, hogy a «hosszú görbe orrú», «szépen fütyülő» (mert a többi sneff csak «fütyülő»), «időtjósló», és speczialista létére szavával «szeletjelentő» madaruk*, mikor átvonuláskor — tavaszszal és őszszel — nagy csapatokban ide-oda húzva és telepedve, csengő, tiszta, fuvolázó hangjával élénkíti a puszták nyugalmát, csak úgy ragaszkodik az ő «tengersík» vidékükhöz, mint ők maguk mindenkor. Akár csak a pásztor mélázó furulyázása, épp úgy illik a póling dallamos, hol mélyebben, hol magasabban hangzó *pó-li, póli, poli, pó-li; puli, póli; tloü-i, tle-ü-i* szólása a rónaság gyér életű, csendes, terjedelmes vidékébe. Gyakran még nem, vagy már nem látjuk a magas levegőégben szárnyaló póling csapatot, de hangjuk messziről felénk cseng, halkan-erősebben, a szerint, a milyen a szellő járása. Tanyai ember, pásztor, gyerek, vadász ritkán mulasztja el, hogy flótázásukra vissza ne feleljen; hivogatja, beszélget velök, mintha csak biztos volna, hogy a csalogatásra oda jönnek feje fölé.

Márcziusban, mikor az idő kiengedett, kezdenek az elsők mutatkozni; az országos középnap szerint *márczius 13—14-én*. A java részök azonban csak április elején és e hó közepéig lepi rónáinkat; s különösen a Duna és Tisza közében, a Kunság, Jászság nagy szikes gyeplegelőin, melyek helylyel-közzel kisebb pocsolyákkal váltakoznak, úgy a Duna-Tisza mellékén, nagyobb mocsárvidékeinken, a Fertőnél, Balatonnál stb. s egyéb hasonló területeken számos. Április 20-ika után mennyiségök napról-napra fogyatkozik s májusig úgyszólván mind eltakarodtak északabbra. Augusztusban, még zabaratáskor, hordáskor, ujból kezdődik vonulásuk s tart késő őszig; novemberben már csak itt-ott akad belőlük egy-egy csapat, de néha gyenge teleken át egyesek nálunk is maradnak. Így a hatvanas években a Hanyság körül egész télen mutatkozott egy csapat, mely az országúton varjak módjára szedegette a hulladékokat; 1881/2.

* Ezért hívják *szélkiáltó*-nak az Alföld több helyén.

év telén is 4—5 darab áttelelt itt. Általában költözködésük nem gyors, hanem lassan terjeszkedő. El-elidőznek nedves, szabad kilátást nyujtó nagy térségeinken, tarlóinkon s főleg őszszel hosszú pihenőket tartanak, egyik helyről a másikra kószálva. Az éjjelt rendesen valami magányos szigeten, porondon töltik, hajnalban azután kihúznak a legelőre. Csapat csapat után érkezik, flótázva, magasan s csak mikor a kiszemelt helyhez ér, ereszkedik le. Roppant vigyázó, bizalmatlan és szemes állat lévén, soha sem száll meg ott, hol baj érhetné, hanem mindig előbb kinézi a környéket s csak ha föltétlenül biztos, gyanutlan, telepedik meg. A hol fölös számban kinálkozik bizonyos kedvencz eledele, oda napokon át rendesen húz, arra van «járása»; de ha megriasztották egy-kétszer vagy ha a préda megfogyott, más helyet választ magának. Bőrét épp úgy, mint a vadlúd, szörnyen félti s azért vadászata nem könnyű; de érdekes, mert a vadász ügyessége küzd a madár óvatosságával, vadságával. Szabadon megtelepedett csapatot megközelíteni alig lehet, megcserkészni is csak ritkán, mert a vigyázékony szárnyas ritka esetben fog puskalövésnyire valami födözetet nyujtó árok, töltés, kazal, akol stb. mellé telepedni, hanem mindig 100—150 lépésnyire tartja magát ilyen, szemében gyanus helyektől. Azért legsikeresebben lesgödörből lőhető, melyeket sziktavak mellé, lehetőleg minden feltünőség nélkül ásatunk s magunk elé csalogatók gyanánt, kitömött vagy lövött és ágacskákkal kipeczkelt pólingokat állítunk. A ki hangjukat jól tudja utánozni, főleg tavaszszal, mikor a párosodás megkezdődött, ennek is hasznát fogja látni. A hajnali húzás úgy reggeli 9—10 óráig tart, addigra ugyanis bizonyos megtartott vonalakon járnak ki a csapatok a kiszemelt legelőhelyeikre; szürkület felé úgy 5 óra tájban ismétlődik a mozgalom, vagyis inkább a hálótanyára húzás.

Hogy Alföldünkön mily roppant mennyiségben vendégeskednek, azt valósággal csak az tudja elképzelni, a ki látta. Egy ízben meghivást kaptam Hevesmegyének Tisza melléki részeiből pólingvadászatra. Örökké víg hangulatban lévő szíves házi gazdám ezt illető levelét így kezdte: «Segítség emberek! a sok gujzer és sneff leveri a kalapomat.» Mikor azután a helyszinére érkeztem, láttam, hogy a tréfát nem is kell valami tágan venni, mert volt ott annyi, hogy sok! s ha nem jártak volna magasan és nem kerülték volna ki az embert, bizony-bizony egy párszor fel kellett volna emelni kalapomat a földről. Egy álló hétig, pirkadástól alkonysetétedésig gyönyörködtem itt nap nap után Λ vagy horogalakban, ferde vonalban, majd rendetlen csapatokban való járásukkelésökben, a tojók *pulpul* szavában, mire a hímek *puli-pú-li*vel feleltek. szép egyenletes repülésökben s mereven eleresztett szárnytartással való

leszállásukban, fürge ide-oda szaladgálásukban, élelemkeresésükben, miközben hosszú csőrük valóságos kapaszerepet játszik, bele mélyed a porhanyó ugarba, vagy a legelők ezernyi tücsöklyukaiba. Itt is, ott is remegett a délibáb, hol Tisza-Nána község alá rajzolva csillogó vizet, hol a Daruháti tanyát varázsolva szigetté; a szél pedig áthozta Abád-Szalók harangjának kongását a «legmagyarabb folyam» fölött, hozzá flótáztak a pólingok, sikongott a bibicz és nyávogott a lotyós szavú goda. Asztalsima sikság, végtelen mezők, sziklegelők mindenfelé, csak észak-nyugat táján tornyolt föl a Bükkhegység és a Mátra kéklő «Kékes» orma, itt-ott fehérlő hófoltokkal; — valami nagy szabadságérzet fog el ilyenkor s igazán «börtönéből szabadult sas» lesz az ember lelke. Boldog, a ki élvezheti az ősi állapot e szikráját!

A pólingot Norvégiában julius elején találtam fészke tájánál, nyires erdővel határos, zsombékos, lápos, tőzeges mocsárterületen. Jajgatva, folyton körben repkedett fejem fölött az anyamadár s aggodalmát *vivivivivi-kvivivi* hangon fejezte ki; de még ekkor is megtartá vadságát s nem közeledett lövésnyire.

A pólingok gazdaságilag nemcsak nem közömbös, de valóban igen számottevő, hasznot hajtó szárnyasaink közé tartoznak. Az évnek legalább is hat hónapján, sőt tovább, Alföldünk nagy és sok legelőit ezernyi ezerre rugó mennyiségben lepik s rengeteg kártékony férget, álczát, rovart, csigát pusztítanak el, különösen pedig tücsköt és szöcskét is. Néhánynak gyomrában fényes futóbogarakat és apró békacsontokat találtam. A mezei tücsök (Gryllus campestris) azonban úgy látszik, mégis legkedvesebb csemegéjök s a hol sok van belőle, oda szeret járni a falka. 1896 április közepén annyi volt ez a tücsök Hevesmegyében, hogy a Tiszamenti töltésen minden lépésre 3—4 darabot agyontiportam. Volt is ott póling, czankó elég! A lövöttek begye, gyomra majdnem kivétel nélkül tücsökkel volt tömve. Vadságuk megvédi őket a sikeres üldözések elől s ez nem is baj; mert csak szaporodjanak s látogassák még nagyobb falkákban legelőinket, mezőinket, hogy a gyökér és levél pusztításaikkal kártékony alsóbb rendű állatokat minél kiadóbban tizedelhessék.

A gazda füle tehát még szebbnek találja a «szépen fütyülő gojzermadár» flótázását, mint akárki másé. Neki nemcsak szelet, hanem pénzt is jelent.

A VÉKONYCSŐRŰ PÓLING.

Numenius tenuirostris Vieill. *1817.*

[Numenius syngenicos Mühl].

Jegyei: galambnagyságú, mint a következő faj; szinezetre előbbihez hasonló s fejteteje minden rajzolat nélkül szűkölködve, *aprón foltos;* csőre rövid, sarlós, körülbelül olyan, mint a következőé, de sokkal vékonyabb, finomabb, főleg hegye; begye és melle oldalain *szív vagy dült négyszöges alaku* foltok; a szárny alsó fedői fehérek; a fark fehér és sötétszürkésbarnán élesen csikozott; a hát alsó része és farcsíkja tiszta fehér; a csőrre nyúló tollazat az alsó káván épp annyira terjed előre, mint a felsőn.

Mértéke: *H.* 38—44; *Sz.* 25—25; *F.* 9—11; *L.* 6·7—7·2; *Cs.* 9·2 cm.

A pólingok közt — ellentétben a másik kettővel — ez déli faj s a Földközi- és Fekete-tengerrel határos tartományokban fordul elő, úgy Észak-Afrikában is. Nálunk ritkaság számba megy, de azt hiszem gyakoribb, mint gondoljuk, s azért nincs gyűjteményeinkben jobban képviselve, mert rendesen az elejtetteket nem ismerik meg fajszerint, lévén közismeretben csak nagy és kis póling. Mióta a figyelem jobban feléje fordult, többször is került, mint az előtt. 1890 márczius 20-án a Fehértónál Zsótér L. lőtt két darabot, melyek egyike a Nemzeti Múzeumnak jutott; ugyanott ő 1893 márczius 27-én ismét puskavégre kerített egy példányt. 1893 márczius 28-án *Szegednél* lövetett 1 db. ♀, melyet egy bécsi vadkereskedőtől H. Glück vásárolt meg. Gyomrában egyébb rovarok mellett főleg *Licinus silphoides* volt sok. Ugyanaz évben április 10—15-ike közt Tisza-Abád-Szalókon Kosztka L. a Tisza árvizes helyein 30—60 darabból álló csapatokban találta s négy darabot lőtt is, melyek közül két darab kitömetett. Szerinte hangja trillázóbb, repülése sebesebb, mint a nagy fajé s a pajzsos czankóéra emlékeztető; a másik póling fajok közé nem keveredik, vetésre sem igen jár, hanem a vizek körül és a porondokon tanyázik. 1893 őszén, október 28-án, Kun-Félegyházán is lövetett egy példány, mely Herman Ottó-hoz került.

Buda Ádám gyűjteményében Reán szintén van egy, *Totesden* (Hunyadmegye) 1863 augustus 28-án ejtett ♂ példány. A nemzeti múzeumi példányok egyikét (♀) 1845 szeptember 20-án lőtték Pestmegyében. A zágrábi muzeumban két horvátországi példányt találtam.

A KIS PÓLING.

Numenius phaeopus (L.) *1758.*

[Scolopax phaeopus L. — Num. islandicus Brhm. — Num. minor Leach. — Num. hæsitatus Hartl. — Phaeopus vulgaris Flemm. — Phaeopus minor Hein. — Num. melanorhynchus Gray.]

Népies nevei: kis póling v. szélkiáltó, tutucska (Alföld).

Jegyei: körülbelül akkora, mint előbbi; fejteteje *egyszínü sötétbarna, de a középen keskeny világosabb sávval van mintegy elválasztva;* színezetre különben hasonlít előbbi fajokhoz, valamivel talán sötétebb benyomást tesz, rozsdássárgás árnyalat kevésbbé látszik felső részein, nyakán és fején; lába kékes ólomszínü; szemei feketésbarnák; csőre sokkal sötétebb feketésbarna, mint előbbi két fajé.

Mértéke: *H.* 42—46·5; *Sz.* 24·3—26; *F.* 9·8—10·4; *L.* 5·5—6·4; *Cs.* 8—9·1 cm.

Izlandtól és a Farő-szigetektől kezdve Skandinávián és Észak-Oroszországon át Kelet-Szibériáig terjednek fészkelő helyei. Szibéria keleti részeiben a *Numenius phaeopus variegatus* (Scop.) váltja föl. Télre a Földközi tenger vidékeire, Afrikába vonul, úgyszintén a Perzsa-öbölbe, Indiába. Magyarországban átvonulása közben főleg a Tisza mellékén telepszik meg; a dunántúli részekben általában sokkal ritkább. Úgy látszik, még a nagy pólingnál is jobban kedveli a nagy, szikes, tocsogós vizekkel váltakozó gyepeket. Tavaszszal valamivel később érkezik, mint a nagy faj, s első jelentkezésének országos középnapja: *március 26—27.* Mikor az utóbbinak főtömegei tőlünk eltávoztak, akkor — vagyis április közepén és második felében — legszámosabb. Szokásaiban nem sokban különbözik nagyobb rokonától, legföljebb, hogy talán-talán még sem olyan vad. Hangja finomabb, *tleüi, tlö-ü-i, pö-li, pö-li,* formán hangzik; mikor csapatban a legelőre ereszkednek, sajátságos *pur, pur, purrr, purrr, pur, prr, prr* hangu rezgő szólást hallatnak. Őszi átköltözködéskor, augusztusban, szeptemberben és októberben mutatkozik főleg.

Csakúgy hasznos mint a másik két faj.

C. ALCSALÁD.

SZALONKÁK.

SCOLOPACINAE.

Csőrük egyenes, sokkal hosszabb a csüdnél, a felső káva kissé hosszabb az alsónál, végén laposra nyomott, gombosan megduzzadt s puha; szemök magasan, hátul a homlok mellett és mögött fekszik, a mi kiválóan jellemző jegyök; a szárny hegyes némelyeknél inkább széles, első és második evező leghosszabb; a lábak minden hártya nélkül valók, szabad ujjuak; a csüd többnyire rövidebb a középujjnál; a fark elkerekített; alakjuk inkább tömzsi, mint nyúlánk, mert nyakuk vastagabb, rövidebb, mint a czankóké; iszapos réteken, zsombékos mocsarakban, marhajárásos lápos helyeken, sőt (két faj) nedves erdőaljban is, inkább egyesével — csak költözködéskor kisebb társaságokban is — tartózkodnak; életmódjuk rejtett, nem oly nyilt, mint egyébb szalonkaféle madaraké, azért legtöbbnyire csak hajnalban, alkonyatkor mozognak, járnak s keresik férgekből, nyüvekből s főleg gilisztákból álló élelmöket; élelemkeresés közben az iszapos helyeket, tehénlepényeket hosszú csőrükkel szitaszerüen meglyukgatják, mert falatjukat csőrük érzékeny hegyével tapogatják ki s hogy a sikos gilisztát jól megragadhassák, a csőr vége előtt a kávák érdesek, ráspolyszerűek, úgyszintén a nyelv vége kissé horgas; hangjuk nem fütyülő, inkább szertyegő, makogó, pisszentő, általában nem igen sokszor hallatják.

42. NEM:

SÁRSZALONKA.

GALLINAGO *Koch.* 1816.

A czomb alsó része csupasz; a csüd jóval rövidebb a középujjnál; iszapos réteket, posványos, zsombékos helyeket kedvelnek.

A NAGY SÁRSZALONKA.

Gallinago major (Gm.) *1788.*

[Scolopax major Gm. — Scol. media Lath. — Scol. paludosa Retz. — Scol. palustris Pall. — Gallinago dupla Guill. — Gall. Montagui Bp. — Telm. major Brhm. — Telm. nisoria Brhm. — Ascolopax major Keys & Blas. — Scol. solitaria Macg. — Gallinago hyemalis Bp. — Telm. brachyptera, uliginosa Brhm.]

Népies nevei: dupla sneff; nagy mór sneff; néma sneff (néhol a Tiszamentén). Közkeletű neve még: nagy mocsári szalonka.

Jegyei: körülbelül gerlenagyságú; az öregek első evezőjének külső fele nem fehér, szára azonban majdnem végig fehér; a szárnyfedők végein félholdszerű fehér foltok, melyek három fehér harántcsíkot rajzolnak a szárnyra; az alsó test közepe nem tiszta fehér, hanem a fehérségen át feketebarna harántos sávozás látszik; a szélső farktoll hegye és belső fele egészen fehér, a külsőn a tő felé nehány sötét keresztcsík, mindig 16 farktolla van; lábai szürkéssárgák elől barnásak, az izületek táján zöldesek; szem sötétbarna; egyenletesen lassan röpül, mint a fürj s némán kel. Külsőre a következő fajhoz igen hasonlít.

Mértéke: *H.* 27—28·6; *Sz.* 14·2—15; *F.* 5—6·4; *L.* 3·1—4; *Cs.* 5·7—6·6 cm.

Inkább északi és sarkköri madár, mely Skandináviában a 70° é. szélességig költ, ritkábban Hollandiában, Dániában, Észak-Németországban. Az oroszországi tundrában gyakoribb, úgy Szibériában is, de itt a 67° é. szél. túl nem igen találták. Orosz-Lengyelországban szintén fészkel. Költözködéskor a Földközi tenger vidékein, Perzsiában, Afrikában, sőt e világrész délibb pontjain is észlelték. Tavaszi érkezésének országos középnapja: *április 3.* Általában azonban később jön, akkor, mikor a következő faj költözködési mozgalma kezdi végét érni s inkább április közepétől mutatkozik, sőt egész májusban. 1895 május 20-án Temesmegye déli részében még többször láttam, és lőttünk is néhányat. Ez a késői mutatkozása sok megfigyelőt arra a feltevésre csábított, hogy madarunk délibb övek alatt is rendesen költ, a mi azonban nem igen bizonyítható. Legföljebb elkésett párok rendkívüli fészkeléséhez tartozhatnak az esetek, ha csakugyan előfordulnak. Radakoff pl. feljegyzi mint fészkelőt Bessarábiából, Moldvából, Romániából. A nagy sárszalonka a mocsárvilág pusztulásával nálunk ma már sokkal ritkább, mint a közép sár-

szalonka; de azért az egész országban zsombékos, posványos helyeken előfordul. Tavaszszal főleg nedves, vizesalju réteket, *zöld mocsárt kedvel*, a hol a fű és vizi növények s bizonyos sárga virágok (Ranunculus, Caltha) nőnek. Úgy látszik legjobban szereti a kövér, szépen felsarjadt zöld iszapos, zsombékos pontokat. Őszszel nem annyira válogatós. Augusztus végével kezd érkezni s szeptemberben, októberben időzik nálunk, de utóbbi hónap második felében már nagyon ritka. Legkésőbben 1895 október 29-én kaptam Sopronmegyéből. Pecsenyéje igen finom s még a többi sárszalonkák és az erdei szalonka húsánál is előbbre való.

A KÖZÉP SÁRSZALONKA.

Gallinago gallinago (L.) *1758.*

[Scolopax gallinago L. — Scol. gallinaria Gm. — Scol. sakhalina Vieill. — Gallinago media Leach. — Scol. media Stepii. — Scol. peregrina Temm. — Telmatias gallinago Boie. — Ascolopax gallinago Keys & Blas. — Gallinago scolopacina Bp. — Gallin. gallinaria Cripps. — Gallin. migratoria, septentrionalis, færoeensis, lacustris, brachypus, petényii Brhm. — Gallin. burka Swinh. — Gallin. coelestis Dress.]

Népies nevei: mór sneff; ács sneff; bárány sneff; benekecske (Lelle, Balatonnál); sártyúk (Csallóköz); báránybégető (Ecsedi láp). Közkeletű neve: mocsári szalonka.

Jegyei: valamivel nagyobb a fürjnél; előbbitől — kisebb termetén kívül — mindig megkülönbözteti: szélső farktolla, mely nem tiszta, hanem rozsdásfehér és mindkét felén sötéten, átfutóan csíkos; első evezőjének külső széle majdnem a csúcsig fehér; az alsó test közepe tiszta fehér; a szárnyfedők végein a fehér foltok igen kicsinyek s csak egy harántos csíkot rajzolnak a szárnyra; farka rendesen 14 tollu; csőre aránylag hosszabb. (L. I. köt. VII. és VIII. tábla.)

Leirása: a fejtető és hát fekete, előbbinek közepén világos rozsdássárga hosszanti sáv húzódik; a hát alsó fele egyszínü, fölső felén és a válltollakon kisebb rozsdavörös szegések és tarkázatok s egyrészükön széles, világos rozsdássárga vagy fehéres szegések, melyek a fölső testen néhány lefutó, vonalas rajzolatban élesen kirínak; a szárnyfedők sötétbarnák, világos rozsdássárga szegésekkel; a meghosszabbodott válltollak ellenben ugyanily színüen harántosan csíkozott; az evezők feketebarnák, hegyük keskeny, fehéres szegélylyel; az alsó szárnyfedők barnásfeketésen, szürkén és fehéren csíkosak; az áll és torok fehéres; a csőr és szem

között lévő sáv barna, szélein rozsdás sárgafehér; a nyak rozsdássárgán, rozsdásfehéresen, sötétbarnán hosszában foltozott; az alsó test oldalai sötétbarnás fehéres és halványrozsdássárgán harántosan csíkozottak; farcsikja halvány rozsdásbarna, sötét harántos csíkokkal; a farktollak töve feketésbarna, hegye rozsdavöröses foltokkal, rajzokkal; farkalja világos rozsdássárga, a tollak töve feketésszürke; a csőr vége feketebarna, egyébként sárgásbarna; lábai zöldes olajbarnák (fiatalok), később sárgás hamuszínüek, helyenkint zöldesek (öregek.) A *tojó* nem különbözik a hímtől. A *fiatalok* általában rozsdásabb színüek.

Mértéke: *H.* 25·5—28. *Sz.* 12·6—14·2. *F.* 5·2—6. *L.* 3—4. *Cs.* 5·7—6·6 cm.

Az oly példányokat, melyeknek 16 farktolla van, külön fajtának vélték s ez a *Gallinago brehmii* Kaup. 1823, de úgy látszik, ez inkább csak egyéni eltérés; épp így az Angliában talált s *Gallinago sabinei* Brhm. néven ismeretes sárszalonka sem külön fajta, hanem színeltérés, melanismusra hajlás. Így mondja legalább Sharpe, a legelsőrangú ornithologusok egyike.

A sárszalonkának nagy földrajzi elterjedése van s számra is sokkal közönségesebb, mint a másik két faj. Izlandtól, a Farő szigetektől, Angliától kezdve, majdnem egész Európán és Ázsián át Turkesztánig, Tatárország keleti részéig, sőt még itt is költ. Északfelé Európában majdnem a 70° é. sz.-ig fordul elő, délen Reiser O. Bulgáriában még fészkelve találta. Megfogyva bár — a min a sok mocsárszárítást, lecsapolást tekintve nem csodálkozhatunk — nagyobb tóságainknál s főleg kiterjedtebb lápvidékeinken, mocsarainkban még mindig rendesen találhatunk szaporító párokat. Így én madarunkat a Balaton mellékén, a lellei mocsárban, a fehérmegyei «Sárréten» és a Hanyságban figyeltem meg párosodás szakában s Gaál Gaszton barátom Lellén, Cerva Frigyes a Csepelszigeten tojásait, Szikla Gábor pedig anyányi fiókáit szerezte meg a Sárrétből. Költözködéskor az országos középnap szerint tavaszszal, *márczius 13-án* mutatkozik először, java vonulása azonban e hónap második és április első felére esik. A mocsári szalonkák közül ő jön legelőbb. Ilyenkor vízállásoknál, ezek posványos partjain, rétek vizenyős, iszapos, marhajárásos helyein, tócsák és tavak szélein, de zsombékok közt és ingólápokon is reá akadhatunk. Bizonyos kedvencz helyeket évről-évre megtart s ha máshol nem, ezeken az átvonulók rendesen megszállanak. Puszta, kopár iszapost azonban nem szeret, hanem csak olyant, melyen legalább annyi növénytenyészet van, hogy belőle ki ne lássék s meglapulva elrejtőzhessék. Ha márczius végén a nekik megfelelő

területeken járunk, biztosra vehetjük, hogy majd itt, majd ott megszólal az a rekedt, szertyegő rövid *csreek*, mely szakasztottan hasonlít ahhoz a hanghoz — s bizvást annak utánzása — melyet akkor hallunk, mikor a mocsárban gázolva nedves, sáros csizmáinkat az iszapból kirántjuk. Ezért többnyire csak akkor látjuk s veszszük észre az ingoványból szinte kilövelő sárszalonkát, mikor ezt a seppegő szertyegését hallatta. Nyílgyorsan, roppant kezdő sebességgel surran fel s alig repült egyenesen, már is ide-oda czikázik, mind magasabbra kap s rövid idő mulva csak mint fekete pontocska látszik még, vagy tűnik el messze magasan a levegőégben. A ki nem ismeri szokását, bátran utána mondhatná az «Isten áldjon»-t, a ki azonban ismeri, tisztában van cselefinta természetével, melylyel az embert, s különösen e «nagy ragadozók» családjához tartozó legnagyobb ragadozóknak csoportját, a vadászokat, akarja megtéveszteni. A tapasztalatlannal szemben sikerül is fortélyoskodása, de a ravasz, kipróbált «jágert» nem csaphatja be, mert az nyugodtan megáll, kiséri szemével a végbucsúra készült szárnyast s tudja, hogy akkor, mikor a messzeség már-már elnyeli, hirtelen visszafordul s nagy félkörben, felrebbenése helyétől nem is nagy távolságban, ismét levágódik a mocsárba. Ritkán találjuk a sárszalonkát egyedül; hanem ott, a hol egyet felreppentettünk, annak *csreek* vagy *kreecs* szavára, kisebb közökben egymástól mások is — sokszor egyszerre többen — szárnyra kapnak.* Tavaszszal általában, kivált hüvös, szeles időben, reggeleken messze már lőtávolon kívül kelnek s csak meleg időben, délfelé, várnak be jobban. Őszszel sokkalta lustábbak, kevésbbé rebbenősek. Napközben nem igen mutatkoznak, csak felriasztottakat látunk a posványság fölött áthuzni s biztosabb pontokra levágódni. Hajnalban és estefelé kezdik mozgékonyabb életöket, s repkedve is ilyenkor látjuk leginkább, vagy hallhatjuk a szürkületben, sötétségben a magasból lehangzó és semmiféle más madárhanggal össze nem téveszthető szertyegésöket.

Életmódjában és viselkedésében tehát elüt a másik két sárszalonka fajtól, melyek inkább lomhábbak, nem oly nyílreptüek és nem is oly vadak, mint ő. Hangtalanabbak is nálánál, mert ritkaság számba megy, hogy tőlük valami hangot hallhatunk. A felkelésnél mindegyik faj másképpen viselkedik s ez egy fő biologiai jegyök, melynek révén velük való találkozásunk első perczében felismerhetjük őket. A nagy sárszalonka —

* 1897 augusztus végén T. Kubinban az aldunai mocsarakban és «barákban» láttam százas csapatokat, melyek a nádság tisztásait ellepő tavirózsa levelekről egyszerre keltek föl úgy, hogy egy lövésre több darabot lehetett lőni.

mint röviden említettem is már — fürjszerüen, alacsonyan s rendesen egyenesen — csak ha többször felvertük, jobbra, balra kicsapva s a magasba is emelkedve — repül, többnyire rövid távolságig, s leszáll; e mellett majdnem mindig némán, igen kivételesen holmi *ked, ed* fátyolozott, halk szólással, közelről kel. Meleg időben gyakran nehéz felverni s még jó kutyának is dolgot ad, mert az aljban ide-oda futkosva keres menedéket, akár a fürj a lábon álló vetésben vagy a haris a réten. A kis sárszalonka még nehezebben, többnyire szintén némán, kel. A közeli lárma, lövések sem riasztják fel, csak mikor már majdnem agyontapostuk, kap szárnyra s bőregérszerűen, egyenesen, de kissé magasabban és sebesebben repül, mint a nagy faj, hogy nem messzire ismét leszálljon.

A sárszalonkák április közepe táján kezdenek fészkelni, mert a párba állást, mátkaszerzést vonulásuk alatt végezték el. A házi tűzhely alapítására mindig nagy területű, összefüggő vad mocsarakat választanak s kedvelik, ha ezek helyenkint égerfás, füzes, suhás részletekkel is határosak, zsombékosak és iszaposak. Ilyen helyeken, április vége felé és májusban, a nappal rendszerint nem igen mutatkozó szárnyast gyakrabban szem elé kapjuk, főleg enyhe, csendes napos időkön. A hímek a mocsár fölött magasan, sebesen, körben repkednek, közben hirtelen oldalt vetve magukat, mintegy aláesnek s hullámvonalban, szárnyaikat és farktollaikat szétterpesztve megint felemelkednek, miközben — de csak az aláhullámzás alatt — sajátságos surrogó, mekegésszerü hangokat hallhatunk. Ezért a lellei mocsár táján «benekecske» az ecsedi lápon «báránybégető» s máshol «báránysneff» a nevök. A hangok eredete nagy viták tárgya volt, újabban azonban alapos kutatásokból valószinű, hogy azokat a madár nem csőrével vagy torkából adja, hanem a szétfeszített fark- és szárnytollakon hirtelen átsurranó levegő okozza. Saját megfigyeléseim nyomán én is ebben a véleményben vagyok s megjegyezhetem, hogy e hangok szakasztottan hasonlítanak azokhoz, melyeket akkor hallunk, ha erős szélben néhány tollat laposan kitartunk. Mindig csak akkor hallottam ezt a búgást, mikor a dürgő sárszalonka gyors, egyenletes reptéből szárnyrezegtetve, testét oldalt fordítva, mintegy alábukott. Lehetséges, hogy e közben torokhangot is ad. Fészkét zsombékokra, csillag sás közé rakja, illetőleg azok közt mélyedést tipor magának s pár szállal kibéleli. Fészekalja négy tojás, melyek aránylag nagyok, szürkés, zöldes olajsárga alapon, szürke, olajbarna, zöldesbarna foltocskákkal, pontocskákkal — a tompább végükön sűrűbben — tarkázottak.

Tojásmérték: *H.* 38—41. *Sz.* 27—29 mm.

16 napi kotlás után megfakadnak a tojások s a kis szalonkák azonnal lábukra állva, belépnek a mocsárba. Egy hónap alatt anyányiakká növekednek s augusztus elejével már nagyobb kirándulásokat tesznek a messzebb fekvő vizek, mocsarak környékére, bizonyos kóborlásokkal nyitván meg az őszi költözködést. A fiatalok vonulását szeptember végén és októberben követik az öregek, de enyhe idő jártával még novemberben is találhatunk egyeseket, sőt be nem fagyó, meleg forrásos helyeken áttelelő példányokat is. Őszszel még kevésbbé válogatja a területet mint tavaszszal s egyesek országszerte majdnem mindenütt előkerülnek; még burgonyaföldeken, kukoriczákban, réteken, nedves vízállásos ugarokon is.

A sárszalonkák főtápláléka álczákból, nyüvekből, kis csigákból, férgekből, rovarokból áll, mellesleg és szükség esetén gyenge magvacskákból is, mint arról különösen késő őszszel vagy télen lövött példányok begy- és gyomortartalma révén meggyőződtem. Hasznos madarak, de finom pecsenyéjökkel az embert közvetetlenül is szolgálják, a miért a vadászat körében szerepelnek. Rapszodikus, sebes reptök próbára teszi a lövőt s közfelfogás szerint — főleg szeles, hüvös időben — a tavaszi «mórsneffezés» a legnehezebb lősport. Egy vadnemre sem történik annyi hibás lövés, mint erre; méltán réme tehát a rosszpuskásoknak, a kiket valami jó sárszalonkázó helyen bizvást kihozhatunk sodrukból.

A KIS SÁRSZALONKA.

Gallinago gallinula (L.) *1758.*

(Kép).

[Scolopax gallinula L. — Philolimnos gallinula Brhm. — Limnocryptes gallinulla Kaup. — Ascolopax gallinula Keys. & Blas. — Gallinago minima Leach. — Telmatias gallinula Droste.]

Népies nevei: szőrszalonka; kis mocsári szalonka.

Jegyei: búbos pacsirta nagyságú, de tömzsibb; hátán zöldes és biborzománczú fényes foltok; fejteteje fekete, apró rozsdás foltozással, mely szinezetet két oldalt, a szemek fölött a tarkóig nyuló, világos rozsdássárga sávok határolják; a csőr töve és a szem között levő széles sáv, barnásfekete; a pofán keskenyebb ily szinű, de nem egészen a csőr tövétől induló sáv; a felső káva töve kissé duzzadt s így az egész csőrtő aránylag vastag, magas; a fark 12 tollú; a lábak szürkéssárgásak, az izületeknél zöldesek; a csőr vége feketebarna, töve felé sárgás, barnás; szeme sötétbarna. Egészben hasonlít a többi sárszalonkához.

Mértéke: *H.* 18—19. *Sz.* 11—12. *F.* 4·2—5·9. *L.* 2·3—2·6. *Cs.* 3·9—4·2 cm.

Ez a kis sárszalonka Skandinávia északi részéig honos s leterjed Észak-Németországig, hol legdélibb fészkelő helyeit találták. Keletfelé ilyen szélességben Oroszország északi részein át Kelet-Szibériáig költ. Általában északon gyakoribb, bár sehol sem számos. Magyarországban

Kis sárszalonka (Gallinago gallinula [L.]).

átvonuló madár s mint ilyen tavaszi első érkezésének országos középnapja: *március 11*, vagyis körülbelül ugyanakkor költözködik, mint a közönséges sárszalonka. Többnyire ugyanoly helyeken száll meg, de mindig csak egyenként találjuk, soha kisebb társaságokban, legföljebb utóbbi fajhoz szegődve. Őszszel szeptemberben leggyakoribb, noha egészben nem tartozik az egyénekben gazdag fajokhoz.

43. NEM:

SZALONKA.

SCOLOPAX *L.* 1758.

Czomb egész a csüdig tollas, a lábujjak kissé hosszabbak a csüdnél. Ellentétben az előbbi nemmel, nem nyilt mocsarakban, hanem erdőkben, vágásokban tartózkodnak.

AZ ERDEI SZALONKA.

Scolopax rusticula L. *1758.**

[Rusticola europæa Less. — Rusticola vulgaris Vieill. — Scol. major Leach. — Rusticola sylvestris Macg.]

Népies nevei: erdei sneff vagy snyeff.

Jegyei: valamivel nagyobb, főleg zömökebb, mint a fogoly; alul szürkés sárgásfehér alapszinen végig szürkésbarnásan harántcsíkozott; felül rozsdaszínű, fekete, világos hamuszürke, barnás, rozsdasárga foltozás, csikozás tarkítja úgy, hogy bizonyos távolból szakasztottan hasonlít egy folt különböző színü és nagyságú száraz levélkéhez; homloka szürke; fejteteje és tarkója barnásfekete, három sárgásfehér keskeny harántsávval; torka szennyes fehér; farktollai feketebarnák, szélük rozsdásszinű fürészfogalakú rajzolatokkal, hegyük alul ezüstfehér, felül barnáshamuszürke; a csőr barnásszürke, a tő felé sárgás hússzínű, végén sötétbarna; a lábak barnás vagy szarúszínűek, néha kékesszürkék; nagy szeme sötétbarna.

Mértéke: *H.* 32·8—36·5. *Sz.* 19—20·8. *F.* 7·5—8·8. *L.* 3·6—4·1. *Cs.* 7—7·9 cm.

Fölöslegesnek tartottam erdei szalonkánk részletes leirását adni, hiszen annyira ismeretes és más fajjal össze nem téveszthető madár, hogy nemi- és faji jegyei alapján még az esetleg kétségeskedő laikus is meghatározhatja. Különben is teljesen pontos leírását nehéz nyujtani, mert úgy színárnyalatra, mint nagyságra is, meglehetős változékony. Már a mértékekből láthatjuk termetének ingadozásait s hangsúlyozom,

* Nem *rusticola*, mint közkeletüen irják, mert faji neve *rusticulus*-ból származik.

hogy ezt nem a korkülönbség teszi, mert habár a fiatalabbak természetesen valamivel gyengébbek, mégis a kifejlődött, öreg példányok nagysága is meglehetősen ingadozó. A *tojó* ugyan rendszerint kissé nagyobb a hímnél, szinezete nyomán azonban attól meg nem különböztethető. A *fiatalok* is hasonlítanak az öregekhez s leginkább az első evező külső szélének szinezetében térnek el azoktól. Az öregeknél t. i. itt egyszínű, összefüggő sárgás vagy rozsdásfehér uralkodik, ellenben a fiataloknál inkább fürészfogalakú rozsdásszínű rajzolat. Ezek az eltérések, mikhez még a lábak szine, keskenyebb vagy szélesebb homlok is fogható, a vadászok szemében is réges-régen feltüntek s ha nem is elkeseredett, de folytonos vitáknak, nézeteltéréseknek szolgáltak tárgyaiul. Sokan ugyanis váltig meg voltak és vannak győződve, hogy két — sőt némelyek szerint három — faja van az erdei szalonkának; mások meg — elismerve ugyan madarunk változékonyságát — csupán egy faj mellett kardoskodnak. A modern ornithologia ezt a zavart körülbelül úgy tisztázta, hogy megáll az egy fajnál, de *ennek körében fajtákat különböztet* meg, csakúgy, mint számos más változékony madárfajnál.

Ha tehát a vadászok közt minden szalonkaévadban megujuló vitáknak tanui vagyunk, bátran igazat adhatunk azoknak, kik a «*bagolyfejű, nagy, később érkező barnáslábú*» példányokat nem azonosítják «*a kis, sebesröptű, korán érkező, kékeslábú*» példányokkal. Mert tényleg igazuk van. Csak abban hibáznak, hogy ezt a kétféleséget, *kétféle fajnak* tartják. Éppen, mert e két szélsőség közt számos átmeneti alak van, melyek sem előbbihez, sem utóbbihoz nem vehetők, azért nem beszélhetünk külön fajokról, hanem különböző fajtákról. A németeknél már az öreg Brehm apó 1831-ben figyelmeztetett a kisebb, keskenyebb homlokú erdei szalonkára, sőt a két szélsőség között álló alakra is; előbbit — a legkisebbet — *Scolopax sylvestris*, utóbbit — a közbülsőt — *Scolopax pinetorum* néven irva le. A bagolyfejű erdei szalonka délibb vidékeken, emez a fajta, melyet azzal szemben *kis erdei szalonkának* (Scolopax rusticula sylvestris Brhm. 1831) nevezhetünk, inkább az északibb, ridegebb tájakon otthonos.

Erdei szalonkánk földrajzi elterjedése főleg Európa és Ázsia északibb és mérsékelt égövére szorítkozik. Skandináviában körülbelül a 67° é. szél.-ig, Oroszország nyugoti részeiben a 65° é. sz.-ig, keleti részeiben és Szibériában azonban csak a 60° é. sz.-ig találták fészkelve. Északon nem megy annyira a magas hegységekbe, mint mérsékeltebb éghajlatú tájakon. Délibb Európában, pl. Bulgáriában, Montenegróban, sőt a Kanári szigeteken, Azorokon, Madeirán szintén megfigyeltek fész-

kelő párokat, úgy a Kaukazusban, sőt a Himalaya hegységben is, hol 10,000 lábnyi magasságban volt tanyájuk. Általában mondhatjuk, hogy nagy meleget nem szeret s azért délen a magasabb pontokat lakja, melyek hőmérsékleti viszonyai északon alacsonyabb fekvésű területeken találhatók fel. Nyugattól keletnek menve szalonkánkat egész Európán és Ázsián át, főleg a 45—60° é. sz. közt találjuk Kelet-Szibériában, sőt Japán magas hegyei közt is.

Még nem sok idő előtt legtöbben azt hitték, hogy az erdei szalonka csak nagy ritkán, kivételesen fészkel Magyarország területén s ekkor is csupán a Kárpátok magasabb pontjain. Ujabb kutatások bebizonyították, hogy ez helytelen felfogás volt, mert hosszúcsőrű madarunkat rendesen s az egész országban alacsonyabb hegységekben, valamint láperdőkben is — noha itt ritkábban — költő madárfajainkhoz számíthatjuk. Legnagyobb részök igaz ugyan, a hegységek nagy, összefüggő erdeibe s legkivált a Kárpátokba telepszik családalapításra, de egy részök a síkságon elterülő nagyobb erdőségekben, pagonyokban marad, nemcsak az északi, hanem a délibb megyékben is. Számos idevágó észleletet a «Vadászlap» évfolyamaiban találhatunk. A nálunk mutatkozó szalonkák azonban tulnyomólag átvonulók s csak a költözködés szakában időznek itt huzamosabban.

Alig hogy a föld fagya kiengedt, a fehér hólepel nagyobbrészt eltakarodott, s a pacsirtamadár égnek emelkedve dicsőiti a mindenség urát, a barázdabillegető pedig újra itt terem s kényesen lépkedve, farkát billegetve mutogatja feketefehér fejecskéjét, a húros rigó esti dala pedig lehangzik a fasudárról, a sűrűségekben meg felszaporodik a vörösbegy és a hóvirág is félénken kidugja fehér csengetyüjét: akkor a mi kedves hosszúcsőrű madarunk is megjelenik. Kora tavaszfakadással korábban, a zord idő makacskodásával később. Sok évi és az ország számos pontjáról való észlelet nyomán az első érkezés országos középnapja: *márczius 20.* A főtömeg azonban csak márczius vége felé, április első napjaiban mutatkozik. Az utóbbi hónap közepéig még egyesek mindig akadnak, javarészök azonban «a nem idevalók» kereket oldottak, mert a családi kötelességek teljesítése otthonukhoz siettette. Párosodásuk, dürgésük a vonulás idejével összeesik, s különösen márczius utolsó harmadában legjavában folyik. Ha ez időben alkonyat tájt széles erdei utakra, nyiladékokra, tisztásokra állunk — feltéve, hogy a terület szalonkáknak megfelelő — az esti csillag kigyuladtával, abban az időben, mikor a bőregerek (Vesperugo noctula) már elkezdtek röpködni s a tavaszi madárdal szunnyasztójának utolsó hangjai már csak itt-ott hall-

hatók, a bagoly pedig huhogni kezd s az ég szürke éjjeli fátylába készül burkolódzni: egyszercsak éles, idegeinket átjáró *pisszentés*, majd utána sajátságos *dorombolás, korrogás* hallatszik; az alkonyat félhomályában pedig a fasudarak fölött egymást üző szárnyas árnyak suhannak el, játszadozva, enyelegve, közbe sajátságos csicsergést hallatva. Az ég világos hátteréből jól kidomborodnak légi utjokban s ha figyelmesen nézzük, még hosszú csőrüket is kivehetjük a szerelmeskedő szalonkáknak. Néha 3—4, sőt ritkaságként még több egymást kergető, a tojóért versengő hímet is megfigyelhetünk így. A vetélytársak hosszú csőrükkel, mint valami vivótőrrel, meg is piszkálják egymást, de puha, hajlékony lévén az, nem történhetik komolyabb bajuk. Minden este láthatjuk ezt a szerelmeskedést, mert az esti harangszóra a nappal rideg, remete életet élő s a vágások sűrűjében rejtőzködő hosszúcsőrűek mozgékonyabbá lesznek, erdei tisztásokra, rétekre, erdőszélekre «húznak» élelmüket keresve, s tavaszszal szerelmeskedésüket, udvarlásukat is ebben az időpontban folytatva. Húzásuk a besötétedésig tart, igazában alig negyedóráig, hajnalban még rövidebb ideig. Borultas, esőre hajló, langyos időben rendszerint alacsonyan, lassan, bagolyszerűen, szorgalmasan szólva, korrogva repkednek; hüvös időben magasan, szeles időben nyílsebesen s alig szólva, legföljebb pisszentve. Őszszel szintúgy «*húz*» a szalonka, mint tavaszszal, csakhogy hangtalanul s nem dürögve, nem párját keresve.* Egyáltalán este és hajnalban első sorban nem azért húznak, hogy párosodjanak, hanem mivel napi életöket ebben az időben kezdik élni s táplálékukat keresni; tavaszszal tehát a párosodás, udvarlás szintén bele esik az ő félhomályban ébredő tevékenységökbe.

Április közepén, főleg azonban második felében — a magas hegységben sokszor május közepén sőt később — már a hogy az idő engedi, a tojó megrakja száraz levélkékből és szálacskákból készült silány fészkét valami bokor, gazos tövében a földön s négy, legtöbbnyire sárgás májszínű alapon, halványibolyaszürke, szürkés rozsdás és sárgásbarna foltokkal borított tojást tojik.

Tojásmérték: *H.* 41—42; *Sz.* 31—32 mm.

Néha azonban csak három, máskor meg öt tojásos fészekaljak is kerülnek. Fészkelésre legszivesebben fenyvesekkel kevert lomberdőt, szálas, de sűrű aljfákkal, bokrokkal bővelkedő részeket választ. A hím

* Szép, enyhe őszi időben néha egymást hajszoló 2—3 szalonkát is láthatunk «huzáson». Bennök is, mint pl. a fajdban s más madarakban, némi párosodásra való gyenge hajlandóság felébred.

nem sokat törődik fészkével, a tojó azonban odaadóan ragaszkodik ahhoz. 18—20 napig kotlik s nem hagyja el tűzhelyét, még akkor sem, ha tojásait érintették vagy egyet-kettőt el is raboltak. A kikelt fiókák tarka, pelyhes jószágok s hosszú csőrükkel, okos, fénylő szemeikkel kedves benyomást tesznek a szemlélőre. Ügyesen, szaporán futkosva követik szülőiket — most már a hím is magába száll s jobban haza szokik — keresgélve a sűrű bokrok aljában, el-el lesve az öregektől, mikép kell a nedves száraz leveleket felforgatni, a puha földben turkálni s a gilisztákat kitapogatni. Csakhamar reájönnek hosszú csőrük értékére és becsére. 3—4 hét mulva repülősek, szabadok. Egyideig ugyan még szüleikkel maradnak s magas hegyek közt alkalmunk lehet esténkint a völgyeken át, lövéssel elérhetlen magasságban, fiókáikkal áthuzó szalonkákat látni. Hogy madarunk még repülni nem tudó magzatait valamely veszélyes helyről elszállította, többször megfigyelték. Teszi ezt pedig úgy, hogy vagy lábaival viszi azokat, vagy csőrével és nyakával melléhez szorítva; mindkétféleképpen látták. Újabb megfigyelések szerint szalonkánk néha kétszer költ évenként, nem csupán csak akkor, ha az első költés tönkre ment, hanem általában, csak az idő fussa.

Míg tavaszszal főleg a déli lejtőkön, nedveses sűrű pagonyokban, vágásokban, fenyvesekkel, nyirfákkal s más lombos cserjékkel, szálfákkal váltakozó erdőkben szeret a szalonka tartózkodni, különösen ha a talaj nem igen gazos, füves, hanem fonnyadt korhadó levelekkel bővelkedő, addig őszszel nem annyira válogatós, hanem sokféle helyen, kukoriczákban, szőlőkben is megpihen s nagyobb kerteket, kisebb erdőrészeket, bokorrészleteket, gyalogbodzásokat is felkeres. Igen szereti a legeltetett, marhajárta ritkás mogyoró, galagonya, kökény, nyir és boróka bokrokkal, egyes fákkal kevert, árkokkal, földszakadékokkal, völgyekkel, tisztásokkal tarkított területekkel határos sűrűbb fiatalosokat. Napközben nem látni madarunkat, meglapulva rejtőzködik a legnagyobb sűrűkben s csak véletlenül vagy kutyával vadászva verhetjük föl. Felkelése lármás, majdnem oly zörgős *plap, plap, plap* hangú szárnycsattogással történik, mint a fáczán felberrenése. Néha a felkapó madár holmi *tak-tak*szerű makogó hangot is ad, leginkább ha öreg hím. Ügyesen csavarog az ágak közt s rendesen alig hogy látjuk vagy halljuk felrobajlani, már el is vágódott valami fasudár, bokor mögé, födözve magát. Tisztásokon, utakon nyilgyorsan surran keresztül, s általában vagy lassan, vagy igen sebesen repül, de mindig ügyesen és gondos elővigyázattal. Ezért a szalonkát vagy igen könnyű vagy igen nehéz lőni. A gyakorlat inkább az utóbbi mellett szól.

Mintha csak érezné, hogy alakoskodó, a száraz levelekhez annyira illő tollazatán kívül ellenségeivel szemben nincs más fegyvere; kétszeres elővigyázattal, körültekintéssel és éberséggel fortélyoskodik tehát, hogy felriasztva mihamarább elvonja magát üldözőjének szemei elől. Nem szokott messze szállni, csak ha többször puskáztak reá, vagy sokszor egymásután felverték repül nagyobb távolságokra s vadul meg. De az bizonyos, hogy a vadász előtt mindig akkor kel, a mikor és a hol az legkevésbbé várja. Szeles hűvös időben lábol a kutya előtt, mert futni jól tud s ilyenkor messze kel, gyakran csak halljuk az ágak közt jellemző robogását, a nélkül, hogy látnók.

Őszi vonulása szeptember végén, október elején kezdődik s legtömegesebb október második felében. Novemberben is — főleg a délibb megyékben — sok az átvonuló szalonka. Egyesek — többnyire sebzettek, de egészségesek is — deczemberben, sőt egész télen át akadnak. Szlavoniában, Horvátországban, Fiuménál rendes áttelelőkkel találkozhatunk. Elvonulásakor inkább egyenként utazik, csak tavaszszal bukkanunk kisebb, 3—4 darabból álló utazó társaságokra. Ez időszakban főleg a déli és délnyugati szelekkel utazik s általában Európában DNy ➸ ÉK-nek fekszik vonulási iránya, míg őszszel fordítva. Legnagyobb részök az Ádriai és Földközi-tenger szigetein, Spanyolországban, Dél-Franczia országban, Olaszország déli részében, Albániában, Epirusban, Görögországban, a Kanári- és Azori-szigeteken telel, szintúgy Kis-Ázsiában, Anatoliában, kisebb számban Egyptomban, jóval számosabban Algirban, Fezben, Marokkóban. Ázsiában, hol tartózkodási köre is délebbre terjed, mint Európában, téli szállásra egész a 22° é. szél.-ig lelátogat. Végül említenem kell, hogy nagy mennyiségű telelő szalonka érkezik évenként Angliába is, még pedig, mint megfigyelték, Norvégia felől. Mr. Chubley tapasztalata szerint a «bagolyfejű» fajta nem utazik a «kis fajtával» s Angliába délkeleti széllel előbbiek, északival ellenben az utóbbiak érkeznek. Nálunk legtömegesebben Brassó vidékén, Fogarason s általában az erdélyi délibb megyékben, úgy mint Szlavoniában, Somogymegyében mutatkoznak az átutazó és megszálló hosszúcsőrűek, hol még az utóbbi években is százankint kerültek puskavégre.

Az erdei szalonka legkedvesebb eledele a földi giliszta; a hol ez bőségben van, ott ő sem igen hiányzik, márhogy legalább is tavaszszal és őszszel. Dr. Kaufmann vizsgálatai szerint különösen a tavaszi vonulás első felében lövöttek begyében más mint földi giliszta nem is volt. Később a giliszták mellett százlábúakat (Geophilus), majd a szárazabb időjárásban, áprilisban, *csigaférget* (Julus), úgyszintén rovarmaradványokat.

Staphylinus féléket, főleg *Staph. caesareust* és *edentulust*, nemkülönben *Phylonthus* nemhez tartozókat* talált. Élelmét a puha földben, tehénlepényekben érzékeny csőrével kitapogatja, azért kedvencz helyein számos ilyen rostává lyukasztott terület-foltot találhatunk.

Kárt a szalonka nem tesz, csupán csak hasznot. Ízletes, csemegeszámba menő húsa s érdekes életmódja miatt a szárnyasokra való vadászat legszebb ágazata közé tartozik a szalonkázás, azaz vizslával való utánajárás, szintúgy a vadászat legköltőibb neme a szalonkales és a sebes lövés kiváló próbája a hajtás. Mindezeket e munka korlátai közt nem tárgyalhatom; annyi azonban bizonyos, hogy nemes madár a mi «sneffünk», akár vadászati, akár más szempontból tekintsük is.

XIII. CSALÁD.

TÚZOKFÉLÉK.

OTIDIDAE.

Jobbára nagy, nehézkes, futásra termett madarak; fejök — testükhöz arányítva — középnagy; csőrük nem hosszú, erős, tyúkszerű; szárnyuk nagy, kerekded, a harmadik és negyedik evező leghosszabb; farkuk rövid vagy középhosszú, egyenes vagy elkerekített végű; a lábak általában hosszúak, erősek; hátulsó ujjuk hiányzik, a három meglevőt tőben hártya köti össze, az ujjak is erősek, vastag talpúak; tollazatuk színe alul főleg fehér, felül homokszínű vagy a pusztasághoz illő barnás, rozsdás; életmódjuk s némileg külsejök is a lilékre emlékeztet; nagy síkságokon, pusztákon többnyire csapatosan tanyáznak, igen vadak; az öregek a növény-, a fiatalok inkább a rovartáplálékot szeretik; 2—4 olajzöldes alapszínű, sötétebben foltozott tojást tojnak.

44. NEM:

TÚZOK.

OTIS *L.* 1758.

Csőrük erős, rövidebb a fejnél, tőben széles, hegye oldalvást összenyomott; harmadik evezőjük leghosszabb.

* Vadászlap 1893. 117. lap.

A TÚZOK.

Otis tarda L. *1758.*

[Otis major Brhm. — Otis barbatus Dub.].

Népies nevei: vad póka (Szt. Ágota, Fehérm.); túzi (Komárommegye).

Jegyei: erősebb, vastagabb nyakú, nagyobb fejű és hosszabb lábú, mint egy kanpulyka; feje és részben nyaka is világosszürke; alsó teste fehér; a felsőrészek világos rozsdabarnák és rozsdássárgák, fekete harántsávokkal hullámosan tarkítva; a lábak szürkék; a csőr töve szürkés, vége szarufekete; szemhéj fehér; a szem sötétbarna. A kakasnak az alsó káva tövéből hatalmas bajúsza nő. (L. I. köt. IV. tábla, és 12. kép.)

Leirása. *Öreg kakas:* a fejtető sötét hamuszürke, középen rozsdabarnás sávval, a bajúsz világos hamuszürke; a nyakoldalakon csupasz, sötétszürkés, kékes folt; egyébként a fej és nyak világos hamuszürke, csak a torok alsó részén huzódik a begy felé rozsdás narancssárga rajzolat; hátul a nyak rozsdaszínbe hajlik, mely a hát felé élénkebb s a begyre is szürkés tollakkal keverve örvszerűen előre nyulik; a hát és kis szárnyfedők világosabb és sötétebb rozsdasárgák vagy rozsdabarnák, fekete harántcsikozással; a mell, has, szárnyalja fehér, szintúgy a czombok és a farkalja; a középső szárnyfedők világosszürkék s a nagyok fehérek, úgy a szárny hajlása is elől fehér; a nagy evezők töve fehéresbarna, egyébként sötétbarnák, hegyük feketebarna, száruk fehér; a fark középső két tolla olyan mint a hát, a többi rozsdasárga, fehér szegéssel, legvilágosabbak a szélsők. A *fiatalabb kakas* termetre kisebb s bajúsza rövidebb. A *tyúk* szintén kisebb a kakasnál s bajúsztalan.

Mértéke: *H.* ♂ 100—108. ♀ 80—85. *Sz.* 63—69. *F.* 24—28. *L.* 12—17. *Cs.* 3·4—4·5 cm.

«Hol vásznat fehérít a játszi délibáb,
Szilaj csikó iram s fehér gulya legel,
A hol szemes *túzok* sétálgat a mezőn,
A mely nyulárnyékot s ördögbordát terem,»

így kezdi Tompánk az «Ördögszekérről» szóló gyönyörű regéjét, egyikét azon költeményeinek, mely Alföldünket s jellemző növény- és állatéletét oly találóan festi. A természethistória csak kibővítheti a költő szavait, de lényegileg nem változtathat rajtuk. Mert a túzok csakugyan elválaszthatatlan madara a pusztáknak, különösen a magyar pusztáknak, s

természetének legfőbb kirivó vonása a rendkívüli szemesség, éberség. Embertelen, messze kilátást nyujtó, termékeny nagy rónákon van az ő hazája, hová a czivilizáczió csak vendégeskedni jár, a hol fák, erdők, dombok a látás szabadságát nem korlátozzák s legföljebb valami magányos kutgémen vagy a szemhatáron pipakupakszerűen ágaskodó templomtornyon, s ha sokat mondunk, egy-egy tanyán, kazalon akad meg a tekintet. Alföldi vidékeinken mindenütt ismert, népszerű és közönséges ez a szárazföldi szárnyasaink leghatalmasabbja, s nagy falkákban népesíti térségeinket, nem egyszer tévesztve meg a szemlélőt, ki a legelésző nagy madarakat messziről gyakran jószágnak, nyájnak tartja. Hazánkon kívül Európában nyugaton csak Olaszország némely vidékein gyakoribb, észak felé Szászországban és Lengyelországban, egyeseket azonban, mint ritkaságokat, Angolországban s Dániában, Svéczia délibb tartományaiban is észleltek. Kelet felé közönséges Oroszország mérsékelt égöveinek melegebb részeiben, s délen Romániában. Közép-Ázsiában, Mongol- és Tatárföldön, Perzsiában számos; Afrikában Marokkóban találták. Mindenütt a vetésekkel és puszta földdel váltakozó lapályhoz ragaszkodik s csak ott üti fel tanyáját, hol nem közelíthet hozzá senki és semmi sem a nélkül, hogy jókor, idejében észre ne venné. A költés időszakán kívül mindenütt kisebb-nagyobb, sőt száznál többet tevő falkákban él. Különösen szereti a repczeföldeket, hol kedves élelmét megtalálja, vagy a tavaszi s máskor az őszi vetéseket. Ilyen helyeken a terjedelmes táblák legbiztosabb pontjára telepesznek s igazán szép látványban lehet részünk, ha az alkalom ilyen legelésző nagy csapattal összehoz s messzelátóval vizsgálhatjuk a hatalmas állatokat: «a magyar struczokat». Legnagyobb részök lomha nyugodtsággal keresgél a szemes élet után, egy néhány a földön nyugszik, mások tollaikat tisztogatják, szárnyaikat emelgetik, de egyesek mindig szemfülelve kémlelik a környéket, mint valami táborozó katonaság őrszemei. Bizalmatlanságuk akkora, hogy 300—400 lépésnyiről minden feltünő, idegen tárgy, mozdulat vagy lény rögtön teljes készenlétbe hivja a falkát, mindannyi mereven feltartott nyakkal áll, néz s a mint az őrszem kibontja szárnyait, egy-két iramodó lépéssel a többiek is utána erednek, lassan, csendes, de nagy szárnycsapásokkal, mindig följebb emelkednek s valami messzebb fekvő vetéstáblára szállanak. Rendesen megtartanak bizonyos vonalakat, vagyis, ha második leszálló helyükről is felzavarjuk — mely azonban van annyira, hogy a kereket oldott túzoksereg szemmel alig követhető — vissza szállanak előbbi helyök tájékára. Vadászatuknál azért is oly fontos «járásuk» ismerete, mert a puskások ezt a vonalat szokják elállni, és tudva, hogy a

túzok felhajtatva rendesen előre repül, így csapják be őket. Persze nem mindig sikerrel, mert emlékszem egy esetre, mikor több száz lépésnyire a túzokfalkától észrevétlen ugráltunk le a kocsikról, ölesnél mélyebb árokba s itt felállhattunk a nélkül, hogy a túzokok láttak volna, mégis a velünk szembe jövő hajtók nem terelhették őket felénk, mivel lárma, kiabálás daczára visszafordultak s nem is magasan a hajtók fejei fölött húztak el.

Ha ismert tartózkodási helyein valami friss földhányás, gabnakereszt, bokorba rakott kukoriczaszárcsomó, vagy más ujság mutatkozik, folyton gyanuperrel nézik azt s napokig nem közelítenek feléje, míg csak meg nem szokták és ártatlan, veszélytelen voltáról meg nem győződtek. Ott tehát, a hol rendesen tartózkodnak a túzokok, járásuk útjában kukoriczaszárból ilyen rakásokat jó eleve készíttessünk, alájuk lesgödröket ásatva s ha megszokták azokat s gyanutlanul nézik, sikeres vadászatot, hajtást rendezhetünk reájuk. Mosonmegyében kétszer vettem részt ilyenformán előre megcsinált, kukoriczaszárral födött lesgödrös hajtóvadászaton s mind a kétszer majdnem minden puskás lövéshez jutott, nekem pedig kiválóan kedvezett a szerencse, mert első nap úgy mint másnap is, két-két darabot dupláztam ki a csapatból s hamar töltve, még egy harmadikat is megsebezhettem.

A túzok állandóan nálunk marad s ezt a közmondás is kifejezi: «Elmegy a fecske, marad a túzok», legföljebb tél idején kószál kisebb-nagyobb távolságokra, a szerint, a mint a hólepel egyik helyen magasabban vagy alacsonyabban borul az anyaföldre. Ilyenkor hótalan helyeken sokszor nagy számban összeverődik s ha az időjárás huzamosabban zord, kemény, eredeti vadságából is enged valamit; az éhség, silány sor közelebb viszi az emberi lakóhelyekhez, pajtákhoz, kazalokhoz. 1896-ban egész Magyarországot s különösen a nyugati megyéket is roppant hótömegek födték; a túzokok a kis magyar Alföld medenczéjében Moson—Sopron megyében, nagy inségbe jutottak s alig találtak helyet, hol eleség után kaparhattak volna. A szarvasok segítettek ekkor rajtuk. A Hanyságban és az Égererdőben tenyésző nagy fővadállomány, Kapuvár vidékén ugyanis a mezőket össze-vissza járta, a havat feltúrta s így a túzokoknak baján lendített. Össze is szorultak itt *ezernyi* számban s közel távol vidék túzokja mind e föltúrt helyekhez huzódott. Itt történt az a páratlan, egy hétig tartó túzokvadászat, mely negyvenkét darab elejtésével záródott. Hallatlan siker ez, különösen ha számba veszszük — a mit hangsúlyozok —, hogy ezek korántsem voltak elpilledt, nyomorgó állatok s csakis aránylag kis területre utalt, rendkívül nagy mennyiségüknek

tudható be ez a fényes eredmény, nemkülönben annak a körülménynek is, hogy a vadászok a Rába mély partjában jól elrejtőzve állhattak föl.

Ismeretes, hogy a tél sanyarúságát a túzok nemcsak a sok hóban, fagyban érzi, hanem ólmos eső jártával is, mikor gyakran szárnyaik összefagynak s egész falkák egyszerűen — akárcsak a juhnyáj — valami fészerbe vagy akolba terelhetők. Nyáron meg az is előfordult már, hogy a mennykő bele csapott a csapatba s többeket agyonsujtott. Az elemek tehát határozottan oly ellenséges lábon állnak vele, mint alig más madarunkkal.

Tavaszszal a falkák megoszlanak, szétszakadoznak s a kakasokban felébred a szerelmi szenvedély. Felfujják magukat, szárnyaikat alácsüggesztik, farkukat legyezőformán szétterpesztik és méltóságteljesen, délczegen feszelegnek a tyúkok előtt, akár a pulykakakasok. Így kezdik az udvarlást. Vetélytársaikkal összetűzve, elkeseredett viaskodásokkal folytatják. Mire a vetés kisarjad s annyira lábon áll, hogy nemcsak a varju, hanem a túzok is elbujhat benne, a párosodás izgalmas napjai végüket érik. Ha kedvez a szerencse, egy-egy kakas két tyúkot is boldogít szerelmével, ha nem, megelégszik egyetlen választottjával. Május közepén a családi örömök elé néző tyúk a veteményben, különös előszeretettel zabföldeken, sekély mélyedést kapar, pár szál száraz alommal kibéleli azt, s két, ritkán három, mindkét végén egyforma vastag, középen legduzzadtabb alakú tojást tojik, melyek halványszürkés olajzöld alapszinén, szürke és olajbarna elmosódott felhős rajzok, foltok láthatók. (XXXIX. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 73—77; *Sz.* 56—58 mm.

Az anyamadár majd egy hónapig üli a fészket s a míg a vetés föléje nem nő, fejét abból kissé kitartva vigyáz a netalán arra tévedő ellenségekre. Ember közeledtére lelapul s csendes meghuzódásban gondolja bőrét, fészekalját legjobban megmenthetni. A kikelt fiókák eleinte gyengék, de pár napos korukban már vigan követik anyjukat, vele bujják a nagy táblák bokros gabonaszárait s az ötödik hétben nevelődnek annyira, hogy a repülést is próbálgatni kezdhetik. A kakas csak mikor a nevelés nehezebb gondja befejeződött, kezd otthoniasabb lenni s vigyázni, őrködni családja fölött.

Őszre több szomszédos fészekalj összeverődik, hozzájuk szegődnek a nyáron át pár nélkül maradt vagy nem szaporító, csapatkákban kajtárkodó példányok s kezdődik az igazi falkás élet a jövő tavaszig.

Túzokmadarunk tápláléka kor szerint változik. Míg a ki nem fejlődöttek tisztán rovarokat, álczákat, pajorokat esznek, addig a nagykorúak főleg szemes életet, növények friss, gyenge hajtásait, különböző magvakat

szedegetnek, mellesleg azonban rovarokat is, sőt egy-egy ügyetlen egérkét, pacsirta fiókát is elcsipnek. Felbonczoltak begyében és gyomrában leginkább a vörös disznókenyér, Pimpinella, földi folyófű s más gaz számba menő növények hajtásait, levélkéit, azonkívül nagyobb rovarokat, különösen ormányos bogarakat, vadrepczemagot, répa- és repczemagot, mindenféle gabnaszemet találtam. Gazdasági értéke tehát nem itélhető meg egyoldalúan, hanem csakis úgy, ha életkort, nemkülönben az évszakot is latba veszszük. A költés alatt, mikor a falkák megoszlottak, a vetésekben okozott kevés kárukat a dudvák pusztításával ellensúlyozzák; a fiatalok pedig nevelődésük közben számos káros rovar, féreg elemésztésével — mert nagy gyomrúak is — határozottan hasznosak; őszszel azonban, miután falkákba állottak, s bizonyos helyeken — főleg ha nagy számban — összecsoportosultak, egyes területeken meglehetős károkat is okozhatnak a friss vetésekben; szintúgy tavaszszal is. De nem érdektelen az alföldi gazdák állítása, mely szerint előszeretettel járnak azokra a vetésrészekre, a hol a *drótféreg* garázdálkodik. Csőrével megkapálja a palántát s elfogdossa e veszedelmes ellenség álczáit. Ott a hol ezek a gabnát meglepték, *rendesen* tartózkodik s még a repczét sem méltatja figyelemre; a mi azután nyomósan bizonyít helyi és időleges haszna mellett.

Az öreg túzok husa kemény, csak sok páczolás vagy kifagyasztás után válik élvezhetővé; a fiatalok pecsenyéje azonban ízletes s némileg fáczánsültre emlékeztet. Ezért tehát s kiadós voltáért is, a közszólás «jobb egy veréb ma, mint holnap egy túzok», mégis csak jól adja a hasonlatot, mert ha nem volna kivánatos, úgy még ha kisebb lenne, sem kellene.

A REZNEK.

Otis tetrax L. *1758.*

[Tetrax campestris Leach. — Tetrax tetrax Licht.].

Népies nevei: reznek túzok, kis túzok, törpe vagy rezege túzok (Alföld).

Jegyei: házityúk nagyságú; a fejtető sárgásbarna, feketén tarkított; a másodrendű evezők fehérek; a fark 20 tollú; a csőr szarúszínű, hegye feketés; lábai szennyes sárgabarnák; szeme aranysárga (öregek) vagy vörösesbarna, sárgás (fiatalok).

Leirása. *Öreg kakas:* az áll, torok és pofák kékes palaszürkék, a nyakon fekete és fehér örvszerű tarkázat: a tarkó és nyak felső részein

a tollak meghosszabbodottak, lengők; begy fekete; az alsó test fehér, oldalaió homokszínű alapon feketésen tarkázottak; a felsőtest vörösessárga, homokszínű, fekete harántcsíkozással és foltozással; a szárny fekete és fehér; a fark töve és hegye fehér, a középső tollak kivételével, melyek olyan színűek, mint a hát; a fark középső részein két fekete haránt csík. *Fiatalabb kakasok* sörényes nyaktollai fejletlenek; felső testrészei erősebben feketén foltozottak; a szárny fehérsége szennyesebb, foltozása elmosódottabb. A *tyúk* kisebb a kakasnál, vékonyabb nyakán a fekete, fehér és szürkéskék tarka rajzolatok, úgy a tollsörény hiányzik. *Egyéves kakasok* hasonlítanak a tojóhoz, de tarkójuktól a hátig sötét sáv huzódik.

Mértéke: *H.* 47—49. *Sz.* 25·5—26. *F.* 13·2—14·6. *L.* 7—7·4. *Cs.* 2·2—2·5 cm.

Megjegyzendőnek tartom, hogy a rezneket az ugartyúkkal (Oedicnemus) — s fordítva is — szokták vadászaink összecserélni. Még 1829-ben «*Vadászattudományában*» Pák Dénes is összezavarta e két fajt.

Európa mérsékelt s még inkább déli részeiben otthonos; így Spanyolországban, Francziaországban, Oroszországban s Ázsiában Turkesztánig. Legészakibb előfordulási pontjai, a hol mint ritkaságot észlelték: Angolország, Dél-Skandinávia, Szt-Pétervár környéke. Magyarországban sokkalta ritkább ugyan, mint a túzok, de azért szórványosan több helyen fészkel; főleg a Csallóközben, az Alföld egyes pusztáin. Költözködő madár létére az ország különböző pontjain, leginkább októberben és novemberben mutatkozik s kerül puskavégre. Pontos megfigyeléseink azonban költözködését illetőleg még nincsenek. Úgy látszik tavaszszal áprilisban jelentkezik számosabban területünkön. Nem él falkákban s utazás közben is csak 3—4 darab verődik össze. Legjobban kedveli a nyílt síkságokat, buczkás, vetéses helyeket; kukoriczában, lóherében, gazos tarlókon, ugarakon, előszeretettel tartózkodik. Igen jó futó s általában mozgékonyabb, sebesebb, berregőbb reptű, mint termetes atyafia. Meglehetős óvatos, félénk; nyilt helyen nem várja be az embert, de harasztos, csepőtés területen, úgy a száron álló mezőn gyakran lövésnyire robog ki előlünk. 1891 áprilisban Sopronmegyéből kaptam egy gyönyörű kakast, melynek éppen csak szárnya hegye volt ellőve. A szép madár nem érezvén komolyabb bajt, pár napig nálam volt fogságban, egy tágas elléczezett fülkében. Közeledtemre mindig lármás szárnycsattogással fel-fel ugrott a tetőzetig és *pru, prruru-prrútt, drruút* forma hangokat hallatott. A madarat tulajdonosának kívánsága szerint a II-ik nemzetközi ornith. kongressus tartamára az állatkertnek küldöttem, de mi történt vele azután? nem tudom.

Májusban kukoriczásokban s más vetésekben fészkel, sekély kaparásba 3—4 fényes zöldes vagy zöldesszürke alapszinen barnás elmosódott gyér foltozással tarkított tojást rak.

Tojásmérték: *H.* 48—54. *Sz.* 38—40 mm.

Tápláléka körülbelül ugyanaz, mint a nagy túzoké; a fejletlen fiatalok tisztán rovarevők.

XIV. CSALÁD.

DARÚFÉLÉK.

GRUIDAE.

Nagy, hosszúlábú és nyakú madarak. Csőrük középhosszú vagy rövid, általában a haris csőrének nagy kiadása; a szárny nagy, a karcsont igen hosszú; a vállfedőtollak és másodrendű evezők szintén meghosszabbodottak s felbodorítottak vagy szép lándzsahegyalakúan lecsüngők; mind a négy lábujjuk megvan, az előreállók közül vagy mind a hármat, vagy csak kettőt köti össze tőben némi hártya (egy külföldi nemnél az ujjak szabadok); a hátulsó ujj nem ér a földre; a csüd igen hosszú, a felső lábszár nagyrészt csupasz. Nagy, mocsaras síkságokon, posványnyal, legelőkkel és vetéstáblákkal, égererdőkkel váltakozó lakatlan területeken élnek, mocsárban költenek, a fiókák kikelés után egy napig a fészekben maradnak. Társaság kedvelők, népes csapatokban ⋀ vagy ⋀ alakban repülnek; veteményekből, alsóbbrendű állatokból táplálkoznak.

45. NEM:

DARÚ.

GRUS *Pall.* 1766.

Csőr hosszabb a fejnél, egyenes, magasabb mint széles; a külső és középujj töve hártyával van összekötve, a hátulsó ujj rövid, a középső rövidebb vagy félakkora mint a csüd; a 2—4 evező leghosszabb.

A DARÚ.

Grus grus (L.) *1758.*

[Ardea grus L. — Grus vulgaris Pall. — Grus communis, cinerea Bechst. — Anthropoides grus Vieill. — Grus cineracea Brhm.]

Népies neve: darúmadár.

Jegyei: nagyobb mint a gólya, hosszabb nyakú s faunánkban a legmagasabb madár; fejtetején csupasz, egyes szőrökkel borított vörös folt; hátulsó evezői foszlányosan bodrosak, lengők; csőre zöldesszürke, hegyén barnássárga; szeme világosbarnás (fiatalok) vagy karminbarna (öregek); lábai feketék.

Leírása. *Öreg hím:* főszíne hamuszürke, feje — kivéve a csupasz vörös bibircses foltot és a pofák mögött a nyakoldalakon, lehuzódó fehér részeket — fekete; a tarkótól a nyak hátulsó részén, szürkésfekete sáv vonul le; az alsó test valamivel világosabb szürke, mint a hát és farcsíkja; a válltollak és a nagy szárnyfedők szára fekete, a leghátrább álló nagy szárnyfedők belső széle is fekete; a bodros tollak szára sötét, hegyük feketés; a nagy evezők szürkésfeketék; a fark palaszürke. A *tojó* hasonlít a *hímhez*, de bodros tollai fejletlenek. A *fiatalokat* rozsdásbarna fejök és nyakuk különbözteti meg az öregektől.

Mértéke: *H.* 92—115. *Sz.* 56—63. *F.* 20·5—22·2 *L.* 13·5—25. *Cs.* 11·3—12 cm.

Fészkelő helyei a mérsékelt égöv északi és délkeleti részeiben feküsznek. Európa nyugati felében nem otthonos, csak Németország keleti részétől, Svéczián, Finnlandon, Oroszországon át Ázsiáig, itt Szibérián át Kamcsatkáig fordul elő. A Sarkkörön túl igen ritka, délen azonban Bulgáriában, Dobrudsában, Dél-Oroszországban rendesen költ. Hajdanta Magyarországon is úgy a balatoni nagy berkekben, mint az Ecsedi lápon, a Hanyság égerfás roppant területén, a Sárréteken, a nagyobb folyamaink mentén elterülő ősmocsarakban mindenütt számosan tanyázott ez a délczeg madár. Manapság azonban alig akad már nálunk egy-két fészkelő pár. Szikla G. 1892-ben a «Fonyódi lápon» (Balatonnál) még tudott darúfészket s az utolsó években is — Gyurkicza pákász szerint — költött ott. A rétszárítások, folyamszabályozások fellendültével fogytak el a mi darvaink; különösen a 60-as években kezdődött ez a ritkulás, s ma csak vándorcsapatokban szállnak át hazánk területe fölött, rövid időre meg is pihennek egyes nagy, néptelen síkságainkon, de ismét folytatják utjokat — telelésre vagy megmaradt hazájuk felé. Tavaszszal márczius-

ban, az országos középnap szerint: *március 22—23-án* mutatkozik; néha előbb, néha később, úgy a mint a tavaszodás indul. Mindig seregben, nagy, sőt százas falkákban költözködik. Őszszel meg októberben utazik át. Leginkább csak a Tisza mentén, s ritkábban a Dunántúl is (Hanyságban, Balatonmellékén) száll meg. Tartózkodó helyekül embertelen, mocsaras, terjedelmes pusztaságokat választ, hol szabad kilátása van s a róna egyhangúságát legföljebb kisebb füzesek, egeresek tarkítják. Ha ilyen suhások az ősmocsár legjárhatatlanabb magányában feküsznek, akkor ragaszkodni is látszik ezekhez, mert neki búvóhelyet nyujtanak s ember még sem férhet oda. Vonulásközben a széles kiterjedésű tarlókra, friss vetésekre, főleg árpaföldekre telepszik. Fészkét a legvadabb mocsarak, bokros, alig megközelítő helyeire rakja, melybe a tojó két, ritkán három, a túzokéra emlékeztető tojást tojik. Szikla G. megfigyelte, hogy a fészkénél háborgatott darú nem repülve menekszik, hanem guvat módjára lábal el a nádas, sáros sűrűségben, közbe-közbe panaszosan krúgatva. Ugyan ő azt is észlelte, hogy a darúnak párosodáskor barnásba hajló tollszíne, mely sajátságát Homeyer J. N. s ennek révén Brehm is említi, miképpen keletkezik. Homeyer azt tapasztalta, hogy a darvak iszapos csőrükkel tollaikat tisztogatván, önmaguk kenegetik be magukat, mitől azután barnás szinük lesz. Szikla pedig azt figyelte meg, hogy a megtiprásnál fellucskoló, felfröcscsenő sártól kerül az iszap tollaikra, mert a lápi sárban nyomkodják egymást. A fiókák anyányi korával a fészekaljak összecsapnak s falkásan járják a vetést, míg csak el nem költözködnek.

Mindez javarészt a multé, mert a jelenben inkább csak az átutazó seregeket látjuk, a mint szabályos rendben, V alakban hasítják a levegőeget s krúgatva tünnek el a szemhatárból. Repülés közben nyakukat, lábukat kinyujtják s szép sorban, szabályos szárnycsapással követik az ékidom élén repülő «falkavezért». Krúgatásuk messze elhangzik és igen jellemző, tiszta hang, melyet sajátságos hangkészülékök segélyével, majdnem trombitaszerűen harsogtathatnak. Légzőcsövük ugyanis többszörösen hajtogatott s bele szolgál a mellcsontba, a mi egyetlen más madárnál sincs így. (I. köt. 22. kép.)

A darú rendkívül éber, vigyázó madár s ebben még a túzokon, vadlúdon, pólingon is túltesz. Ezért megközelíthetése bajos s ritkán sikerül. Nagy dolog az minden vadászember előtt: darút lőhetni! Kevesen vannak ma már közöttünk, kik evvel dicsekedhetnének! A legbiztosabb, de a legnagyobb megpróbáltatást is kivánó módja a darúvadászatnak az, melyet az úgynevezett «darúlövők« ma is folytatnak még a Békés-,

Szabolcs-, Biharmegyében utazás közben megszálló darúcsapatokra. Ez pedig így történik: A darúlövők ismerik a «darúszállásokat» s tudják, hogy a darvak egy-egy helyen nem sokáig időznek, hanem állomásokat tartva vonulnak fel tavaszszal, s le őszszel. Különösen tavaszszal járnak a darú után, mert ekkor némely helyen — főleg a hol árpát vetnek — napokig is elvannak s tolluk is értékesebb. A kinézett darvas területek vadászatának tulajdonosával már jól eleve megegyeznek, hogy mikor madarunknak «ideje van», a kicsinálásokkal perczet se veszítsenek, hanem szabadon kezdhessék a mesterséget. Alig hogy kieresztett az idő s a darvak megindultak téli tanyájukról, a darúlövők — többnyire bokorszámban 2—4-en — a kinézett délibb területekre utaznak s várják az érkezőket. Még napszállta előtt kilesik a beszálló helyeket — szék-fenéki locsogót — a hol t. i. a darvak éjszakázni szoktak. Jól elbújva várnak itt, mert a darúsereg mindig előbb kémeket küld maga elé s csak ha ezek meggyőződtek a hely bátorságos voltáról, jön a főcsapat, többnyire már besötétedéssel. Miután a darvak letelepedtek s lubicskolni, inni kezdenek, az öreg este pedig teljesen beköszöntött, embereink elsompolyognak leshelyükről, feltéve, hogy a darvak nem igen messze éjjeleznek s a hely hamarosan ismét elérhető. Ilyenkor csak éjfél után indulnak ki újból a tulajdonképpeni vadászatra, és szél ellen, töltött puskával — egymástól bizonyos távolban — csusznak a sötétség burkában, a darúhálás felé. Ha azonban nagy és nehéz út vezet odáig, mint pl. a bihari «Sárréten», a Berettyó mocsaraiban, akkor mindjárt a beszállás után, illetőleg az éjszakának rájuk szakadásával, elkezdik csúszó-mászó életöket. Mert lassan, nehezen, síri csöndben, minden zaj nélkül lehet és kell előre jutniok akár csak a kigyó. Gyakran több kilométernyi utat tesznek meg így a posványban, ingoványban. Persze nátha, meghülés nem igen bántja ezeket a napbarnította alakokat. Végre czélhoz érkeznek, azaz a darvak neszét — mely eddig is irányította őket a vak éjszakában — annyira közel hallják, hogy körülbelül fél puskalövésnyire lehet tőlük a falka. Meglapulva várnak; nem sokára vége lesz türelmök próbájának. Kezd hüvösödni. Áthuzó réczék szárnysuhogása hallatszik, a keleti égen pedig keskeny világosodó sáv töri át a szürke éjnek fátylát. Pitymallik. A darvak mozgolódni kezdenek, ébredeznek s már-már fekete árnyakként kiválnak a sötétségből. Még csak egy-két percz s megdobbanhat a darúlövők szive. A mint a daliás madarakat félig-meddig láthatják: nossza fel! Mindannyian hirtelen talpra ugranak, mintha csak egy lélek pattantotta volna őket lábra s abban a pillanatban megdördülnek a fegyverek is. A füst leverődik, szétoszlik: krúgatva,

eszeveszett kapálódzással sietnek el a meglepett szárnyasok, de megfogyva, mert 6—7 darab is ott fetreng a sekély pocsolyásban utolsó vergődés közt. Az ügyes, tapasztaltabb darúlövő felszálltában rögtön megismeri a hímet s arra tartja fegyverét, persze a sűrű csapatba 3—4 fegyver sörétje vágván, hull az is, a melynek szánva nem volt a gyilkos lövés; de hát az terít. A darúlövők pedig felkapják a zsákmányt, kiszedik a dísztollakat — hisz ezekért fáradtak! — s utaznak tovább a legközelebbi északibb darúszállásra. Ugyancsak megismétlik vadászatukat, s megint odább vándorolnak, mindig a költözködő darvak nyomában. Sokszor Romániában kezdték a vadászatot s a darvakkal menvén, az Ecsedi lápon végezték. Nemcsak a kenyérkereset, a szenvedély is viszi őket. Így hallottam én a darúlövők vadászati módját, mely igazán még ősi módon folyik, egy berettyóujfalusi puskástól, mikor a bihari nagy «*Sárrétet*» jártam. Ő maga is résztvett ilyen vadászaton, saját tapasztalatból beszélt tehát. Lakatos Károly azt is feljegyezte madarunkról, hogy mikor az ötvenes években a nemzet életereje visszafojtva, csak mint a parázs hamu alatt pislogott s a lőfegyverek sutba kerültek, mert erőszak és jogtalanság uralkodott, akkor a darúlövők darúfogásra adták magukat s csapóvasakban kerítették meg a szemfüles szárnyasokat.

A lengő, bodros darútollat akkoriban különösen keresték, habár mindig is kedvencz éke volt az a magyar legénységnek s úgy tartozott a pörge kalaphoz, süveghez, mint a nemesség kalapjára a kócsagforgó, sastoll s kerecsenyszárny. A gavallérkodás fokmérője volt a kitüzött toll silányabb vagy szebb volta s önérzetesen mondhatta magáról a puszták fia, mikor vasárnap ünneplőjébe vágva magát «kicsipett», Thaly szavait:

«A süvegem darútollas, virágos,
Félrevágva olyan szilaj, betyáros;
Most vettem a túri vásár idején;
Hortobágyi betyárgyerek vagyok én».

S mivel a törzsökös magyarság úgyszólván minden vidéken viselte azt, az alföldi nagyobb helyek vásárairól ritkán hiányoztak azok a pákászféle, barnára pörkölt alakok, kikkel csak imént ismerkedtünk meg: a «darúlövők». Ide vitték portékájukat s csiszárkodtak vele. Volt is ára a darútollnak. A rangosabbjáért 5—6 forintot, a silányabbért 2—3 forintot mindig megkaptak, a mi egy-egy darú után, 60—65 forintot jelent. Régebben úgy látszik a nemesség is — bár ritkán — használta díszéhez; Gyöngyösi Istvánnak, a «Murányi Venus» poetájának sorai is erre vallanak:

«Szárnyazván fejeket *kék darútollakkal*»

vagy:

«*Két darútollat* szúr lova homlokára».

Élelmesebb pákászaink ezért, ha csak szerit tehették, élve is kerítettek maguknak darvakat s tartották, hogy meg-meg fosztogassák tollaiktól. Vagy 8 év előtt a Fertőnél találkoztam egy pomogyi halászszal, kinek még volt eleven darúja s évenként rendesen megtépázta, hogy tollait a rábaközi legényeknek jó pénzen eladja. Az értékpapirtulajdonos szelvényvágásának ősi példája ez!

De nemcsak tollai révén volt nálunk népszerű a darú. Egész lényével befészkelte magát a magyarság lelki világába, épp úgy, mint a gólya, különösen, mikor még számos volt s tanyája is sokfelé akadt. Más népeknél, nemzeteknél is szert tett ugyan bizonyos népszerűségre, de sehol sem annyira, mint a magyarság körében. Nincs is több nemzet, mely úgy ismerte volna madarunk szokásait, mint mi. Ez a szoros viszony pedig abból fakadt, hogy a darú is ott tanyázott a hová a magyart természete hajtotta: a végtelen rónán; hogy a darú is daliás, mozgásaiban délczeg, büszke alak: a mivel bizonyos nemzeti vonásaink rokonok.

Közmondás, népdal, hasonlat, vonatkozás, népies költőink, szerepeltetik a darút. Ott találjuk a gyermek-könyvekben, a czímerekben, mesében, tréfában, komoly beszédben bizonyságául, hogy mily sok kapcsolat van közte és köztünk! S a mit hangsúlyozni s a következőkben kimutatni is kívánok, abban is bizonyságát kapjuk annak, hogy azt az állatot, melyet a magyarság szeret, azt ismeri is, még pedig természetrajzilag helyesen, finom éleslátással ügyelvén még kevésbbé feltünő szokásaira is.

A darú szinezetéről hivják a vasdereslovat «darúszőrűnek», csak úgy, mint lónévül «Darút» is használunk. Magas nyulánk alakja után a bödros ékítményű sugár kupát «darvas kupának» nevezzük. Hosszú sovány lábai pedig a kuruczság szájába adták a németségre divó jelzőt: «darúlábú».

Néhány találó közmondásunk, főleg biologiai alapon keletkezett:

Hirét hallotta, mint czigány a darú tojásnak = nem tud róla.
Egy után mennek a darvak = a vezetőt követi a tömeg.
Görbén hordja nyakát, mint a darú = nem egyenes tartású.
Nagyon darvadoznak = sereglenek ide-oda.
Tekereg mint őszszel a darú = ingadozó.

Mióta megfogyott a darú s a hol különben sem tanyázott, ritkaság látására mondják: «Ő is látott darút». «Láss darút».

Az őszi hangulat csendes bánatosságát, az elmult s csak időközben mutatkozó jelenség nyomán fakadó bús érzelmeket is gyakran találjuk a darúhoz kapcsolva, valamint hogy az alföldi képnek festői, jellemző vonásként vésődött szemünkbe, fülünkbe a vonuló darvak, ékalakú rendje, messze hallatszó krúgatása, mely a magyar fülnek «szép».

A népdal mondja:

«Magasan repül a darú
Szépen szól»

Petőfi több helyen megemlékszik a vonuló darvakról, költözködésük rendjét rajzolja, így jellemzően mondja a «Hazámban» című költeményében:

«Fejem fölött mig őszi légen át
Vándor darúid *V betűje* szállt»

vagy másutt:

«A levegőeget darvak hasitották,
Magasan repültek . . . .»

Szavukat is említi: «Őszi darvak *méla kurrogása*». Tompának ez a krúgatás jobban tetszik, mint az erdei madárdal, mert a róna is jobban szivéhez nő, mint az erdő:

«Hajló bokorágon madarak szólnak
Lombok árnyékában a csacsogó patak
Bujkálva vesz útat;
Mégis szebb az, ha a rónák s tavak felett
Átvonuló darú egyet-egyet krúgat».

Arany is tudja a krúgatás módját:

«S mint a délre huzó darú fejem felett
Egyhangon tördelem bágyadt énekemet»

és tudja, hogy vonulás közben:

«Egy darú *ék csucsán a falka vezére*».

Érzelmeit, bánatát költöző darvakhoz szegődteti alföldi népünk, mikor így szól:

«Darvajim, darvajim
Ó jédös darvajim!
Jobb vóna mán néköm

Darvakká emőnni
Vagy más madarakká
Végbe bucsut venni».*

Vagy pedig:

«Vigy el innen napkeletre
Darúmadár engemet
Nem tudok én itt maradni
Mert a szivem megreped».

Talán rossz a sora? elvágyik ő is, a más hazába készülő, de egykor itt is telepes szárnyassal?

Mint a tavasz és ősz hirdetője is sokszor szerepel a darú, úgy mint a gólya és fecske is; csak néhány idézet álljon itt:

«*Jőjj el tavasz,* jőjj el
Napfényes idővel
Darúval, gólyával
Keleti szellővel». *Pósa Lajos.*

«Körülem ősz van, amott kikelet
Vándorló *darvak* úsznak át az égen
Az őszbül a tavaszba». *Petőfi Sándor.*

Nem maradhatott figyelmen kívül a darú azon sajátságos szokása sem, midőn, főleg tavaszszal, szenvedélye tetőfokán vagy mulatságára, bizonyos rendszeres *tánczot* járt. Valóságos csárdást látott ebben népünk. Kobzára vette ezt jó báró Orczy Lőrincz régi poétánk is:

«Im a tavasz eljött, kikirics virágzik
Szántók nótájokat vigan fityerészik,
Pacsirták magasról a napot köszöntik
Darvak is elhagyott tánczokat már kezdik».

Miskolczy Gáspár uram «Jeles Vadkertjében» 1691-ben így írja le ezt a tánczot: «fejeket hol nagy magasra felemelik, hol összve vonszák, szárnyokat kiterjesztvén nagy krúkogással karingósan tánczolnak».

Mai napság nem tánczol már nekünk a jó, szép darúmadár! Elvétve sem igen találkozunk vele a tanyákon, kastély udvarokon, hol mint «élődíszt» vagy mivel «rendet tartott a baromfiak között» szivesen látták. Ritkaságként látjuk a legények kalapján az *igazi* darútollat, szürkegém —

* Kálmány Lajos gyűjtése. Idézi Herman O.: A madár a magyarság felfogásában. Emlékk. a kir. magy. Term. tud. társ. félsz. fennáll. emlékére 148. l.

és pulykatoll s még egyéb helyettesíti azt. Csak némely nemesi czímerek őrzik hüségesen képét, ott áll rajtuk egyik lábát felemelve, benne valami kövecskét szorongatva; mert úgy tartja a közhit, a darú annyira éber, hogy mikor a többiek alusznak, a kiállított őrszemek egyik lábukba követ vagy földet ragadnak, a mit elszunyókálásuk esetén elejtvén, a zörejre rögtön felébrednek, hogy perczig se felejtsék el fontos szerepöket. Az is még tartja magát, hogy a darvak hallgatag, csendes, magasan vonulásából szép időt jósol magának a tanyai ember, ellenkezőleg, mikor alant igen krúgatva, sietve szállnak, szélvészt vár; egyébként a darú inkább a múlté s nem a jelené. Azért is terjeszkedtem ki bővebben annak a viszonynak ecsetelésére, mely közte és a magyarság közt füződött, mert a hajdanból átcsengő hangokat akartam megőrizni. A jelenkor még tud róluk, ne felejtse hát el a jövő sem.

A darú elfogyásával, s mióta az rendes madarunkból átvonuló lett, elmosódik a régi viszony elemeinek változatossága s az az érzelem kerekedik felül, az a hangulat, mely bucsúkor szokott fakadni bennünk, még pedig a viszontlátás bizonytalansága révén. A 60-as évek után szóló költők már így írnak róla:

«Száll a darú fönn a légben:
Hová merre viszi vágya?
Megunta itt az életet
Repül, repül más hazába» *Thaly Kálmán.*

S Pósa Lajos még később már csak így ír:

«Darú madár *látunk-e még*
Ha a tavasz eljő?
Vagy csak tollát, vagy csak porát
Hozza el a szellő».

Az ősmocsarak utolsó vonaglását, az ekevas éhességét megsinylette ez a daliás vadmadár; elment — nem a miénk többé!

Gazdaságilag a darúnak nálunk ma már szintén csak szűk jelentőség jut. Élelme első sorban a szemes életből kerül ki s legkedvesebb falatja az árpa, kukoricza s egyéb gabnaszem. Szintúgy szereti a friss növényhajtásokat, gyenge szálakat lecsipdesni. Mellékesen kukaczokat, pajorokat, rovarokat, kisebb gyíkot, békát, sőt ha találkozik, egeret is megfog. Ott, hol tavaszi költözködés idején nagyobb pihenőket tart s nagy csapatokban a frissen bevetett árpa földekre veti magát, valamelyes kárt bizony tesz. De ez csak egyes pontokra — melyek azonkívül sem számosak — tartozik s ott is alig tart pár napig.

A PÁRTÁS DARÚ.

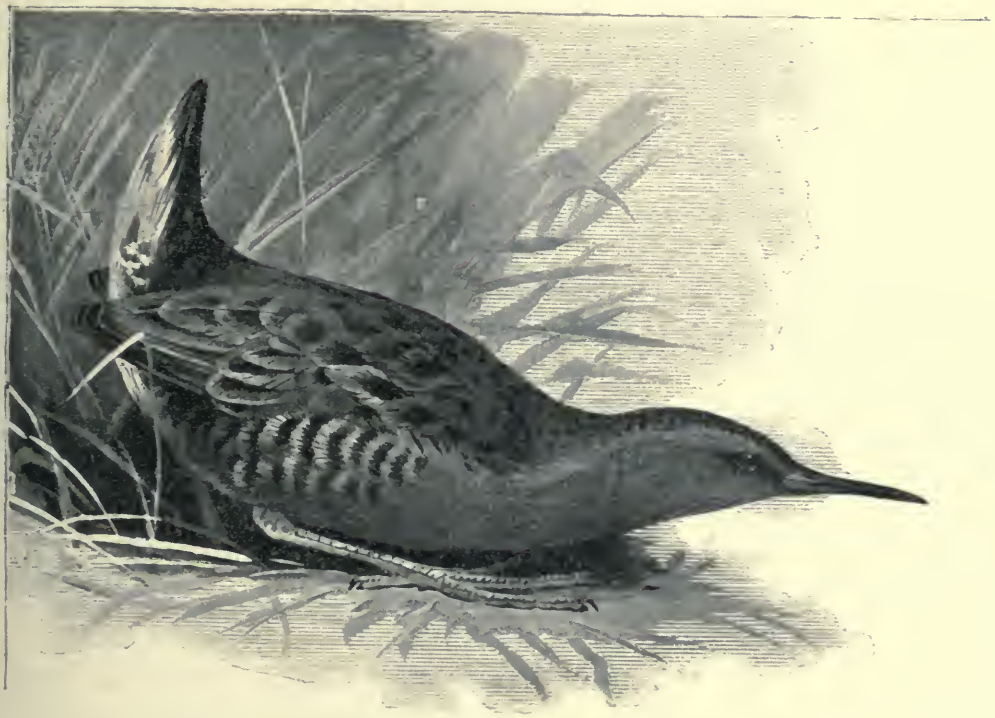
Grus virgo (L.) *1766.*

[Ardea virgo L. — Grus numidica Briss. — Anthropoides virgo Vieill.

Jegyei: kisebb mint előbbi, szürke gémnagyságú; főszíne hamuszürke; hátulsó szárnyfedői nem bodrosak, hanem a fark végeig lándzsahegy alakúan megnyúltak; a csőr aránylag rövid, hengeres; a nyak, torok, pofák feketék; feje tetején nincs csupasz folt; öreg példányok fültájáról egy-egy fehér kontyszerű finom tollpamat nyulik hátrafelé s a nyaktollak is elől meghosszabbodva lengők.

Mértéke: *H.* 76—77; *Sz.* 51—52; *F.* 20—23; *L.* 17·5—18·5; *Cs.* 6·6—7·2 cm. (Külföldi példányok nyomán).

A középázsiai sivatagokon s lefelé India déli részéig, Közép- és Dél-Afrikában honos. Európában ritkaság, kivéve a Dobrudsát, hol hiteles kutatók szerint rendesen költ. Hazánkban egy öreg ♂ Szeged vidékén 1858 junius 20-án lövetett, mely Finger Gyulához s tőle a bécsi udvari múzeumba került, hol mai nap is megvan. Ennek mértéke: *Sz.* 51·5; *F.* 22; *L.* 18·5; *Cs.* 7·2 cm.

Guvat (Rallus aquaticus L.).

XV. CSALÁD.

GUVATFÉLÉK.

RALLIDAE.

Az ide tartozó legjellemzőbb fajok alakja oldalt összenyomott, keskeny, magasabb, mint széles. Csőr tyúkszerű, de inkább egyenesen, mint hajlottan végződő, két oldalt lapitott; a szárny rövid, a 2—3-ik, ritkán a 3—4-ik evező a leghosszabb; a csűd és a középujj körülbelül egyforma hosszú; a lábujjak vékonyak, aránylag hosszúak s szabadok; a fark igen rövid. Nedves, mocsaras, sásos, nádas helyeken tartózkodnak, kiváló ügyesen, egérgyorsasággal bujkálnak, futnak; sőt némelyek a nádszálakon is kapaszkodva mászkálnak, egyesek úszni s bukni is tudnak; nem igen jól s nem is kitartóan repülnek. Fészkeiket nádban, mocsárban, egyes fajok a szárazon, réten, gabnában rakják s 4—12 tojást tojnak.

46. NEM:

GUVAT.

RALLUS *L.* 1758.

A család legjellemzőbb neme. Csőrük hosszabb a belső ujjnál; a csüd oly hosszú, mint a középujj karom nélkül vagy hosszabb, mint az karmostul.

A VIZI GUVAT.

Rallus aquaticus L. *1758*

(Kép 243. l.)

[Scolopax obscura Sam. Gm. — Rallus sericeus Leach. — Aramus aquaticus Gray. — Rallus germanicus, minor Brhm. — Rallus fuscilateralis Brhm.].

Jegyei: valamivel nagyobb, de sokkal soványabb, nyulánkabb, mint a fürj s a harishoz hasonlít, csőre azonban hosszabb; hasának oldalai, úgy alsó szárnyfedői, fekete alapon fehéren harántcsíkosak.

Leirása. *Öregek:* felül olajbarnák, minden toll közepén fekete folttal; az áll fehéres, egyébként az alsó test palaszürke; a farkalja rozsdássárga; alsó farkfedők fehérek; az evezők sötétbarnák; csőr feketebarna, az alsó káva töve a középig piros; a lábak barnás hússzínűek; szem narancsvörös. A *tojó* is ilyen, de valamivel kisebb. A *fiatalok* alul rozsdássárga szürkék, sötétbarna tollszegésekkel tarkítva; álluk, torkuk fehéres, úgy az alsótest közepe is; farkaljuk és farcsíkjuk rozsdásfehér; csőrük nem oly élénk, mint az öregeké s lábaik világosabbak; szemük sárgásbarna.

Mértéke: *H.* 26·2—28 *Sz.* 11·8—12·7. *F.* 5·3—6. *L.* 3·7—2·9. *Cs.* 3·0—4·3 cm.

Körülbelül egész Európában előfordul, fel Skandinávia északi részéig; Ázsiában az Amur tartományig terjed. Legközönségesebb e két földrész mérsékelt övében, délen ritkább. Költözködő madár, de nem igen vonul délebbre, mint Dél-Európába, Indiába; Észak-Afrikában csak egyesek telelnek. Hazánkból addig, míg nyilt vizek vannak, nem távozik, sőt néha még deczemberben, januárban is reáakadhatunk. Az is megesik, hogy meleg források körül egy-egy példány lanyhább teleken nálunk cseppen. Tavaszszal, az országos középnap szerint: *márczius 22—23-án,* általában a vizek kiengedésével érkezik vissza, de sokszor még a hó eltakarodtát sem

várja meg. Életmódja a mocsarak sűrű, iszapos rejtekeihez köti, azért aránylag ritkán találkozunk vele, noha nálunk közönséges madár. Leginkább sásos, füves, nádas mocsarakat kedvel, hol egyes bokorrészletek is találkoznak s kisebb tisztások, erek, vizes árkok. Holt folyamágak, csatornák táján, ha a partok ligetesek, szintén szeret tartózkodni, úgy nagyobb tavak szélein is, ha ott a vizinövények, füzesekkel, égerbokros helyekkel sűrűsödnek össze. Itt a magányban, hová ritkán téved az ember, éli napjait s jár élelme után. Szinte véletlenül s akkor is legtöbb esetben a sűrűség közt bujkáló, futkosó madarat, mely lapított keskeny testével nagy ügyesen lábol a növényzet közt, csak pillanatokra kapjuk szem elé s inkább valami vizi patkánynak vélhetjük. Legvégsőbb szorultságában kap csak szárnyra — jól tudván, hogy bőregérszerű ügyetlen repte nem válik díszére — inkább lábaival s a bujkálásban való ügyességével remekel, abban találván fel menedékét. Úszni, sőt bukni is tud, még pedig nem csupán a kényszerűségnek engedve, hanem jószántából is. Leggyakrabban hallható hangja — melyet párosodáskor és este felé különösen sokszor hangoztat — éles, suhintásszerű: *wuitt, huitt;* hivogató szólása *gik, kik, gek;* néha *kripp, krüi, krüi, ker* forma szótagokhoz hasonló hangokon is beszélget.

Ha már tartózkodási helye is olyan, hogy ritkán kerülünk vele össze, fészkéről még inkább állíthatjuk ezt. A vizinövényzet bokros áthatolhatatlan részei közt rakja meg otthonát, valamivel magasabban a földszintájánál. A fészek nádlevelekből, csuhi- és fűszálakból készül s laza alkotmány, melynek meglehetős mély homorodásában májusban 6—8—10 tojást találhatunk. A tojások (szabályos tojásalakúak) alapszíne, hol szennyes, fehér vagy zöldesfehér, hol meg halvány rozsdássárga, rajzolatjuk ritkás és hamuszürke foltok, barna és fahéjszínű pontok alakjában tarkítja a kissé fényes, finom szemcsézetü tojáshéjat.

Tojásmérték: *H.* 34·7—39. *Sz.* 2—26 mm.

A kikelt fiókák azonnal elhagyják a fészket s teljesen fekete pehelytollazatukban holmi kis vakondokhoz hasonlók.

A guvatot veszekedő, megférhetetlen természeténél fogva — mely különösen a párosodás szakában nyilatkozik meg — számos természetbuvár, szőrszálhasogató egyoldalusággal «*kártékony, ragadozó madárnak*» minősítette. Hát megvalljuk az igazat, bizony előfordul néha, hogy szerelmökben megvadult szenvedélyök vért szomjaz; vagy hogy az otthonuk táját féltékenyen őrző hímek holmi gyanutlanul betolakodó kisebb szárnyast, madárfiókát halálra sebeznek; sőt azt is elismerjük, hogy fogságban gyengébb társukat, a kisebb vele tartott madarakat megölik: de eze-

ket a túlkapásokat annyira számottevőknek nem tarthatjuk, hogy miattuk a guvatot egyenesen «a káros ragadozó madarak» csoportjába sorolhatnánk. Főélelme férgekből, csigákból, bogárkákból, szunyogokból, békapetékből, álczákból kerül, mellesleg növénymagvakból is. Tehát kártékonyságáról alig lehet szó; az igaz, valami sok hasznáról sem.

47. NEM:

HARIS.

CREX *Bechst.* 1803.

Csőr rövid; fej kigyószerű; a hátulsó lábujj alig harmada a középujjnak; vizek mentén, kövér kaszálókon, vetésekben tartózkodnak, ritkán láthatók, mert csak nagy nehezen kapnak szárnyra; hangjuk harsogó.

A HARIS.

Crex crex (L.) *1758.*

VII. tábla.

[Rallus crex L. — Gallinula crex Lath. — Ortygometra crex Leach. — Crex herbarum, alticeps Brhm. — Crex pratensis Bechst.].

Népies nevei: harismadár; hars (Alföld); kétkés (Pécs); harsmadár; őmadár (Pákh).

Jegyei: kisebb, soványabb, karcsubb a fogolynál, teste lapított keskeny; szárnyfedői és szárnyalja rozsdavörös; felül feketebarnán foltos, minden toll fakószürkés, olajbarnás szegélylyel, mely helyenként rozsdásba hajlik; lábai szennyes husszínűek; csőre is ilyen, de a felső káva — főleg ormán — barnás; szeme világosbarna vagy sargásbarna.

Leirása. *Öreg hím:* a szemen át a csőr tövétől halvány fahéjszínű, fölötte szürkés, alatta a pofák táján egy másik, valamivel sötétebb sáv; áll, torok, begy világosbarnás hamvasszürke; az evezők rozsdabarnák, feketésbarna hullámos csíkozással; a szárny hajlása sárgásfehér; a farktollak feketék, világos olajbarnán szegve. A *tojó* valamivel kisebb s nem oly élénk színű, mint a hím. A *fiatalok* felül egészben sötétebbek, barnábbak, alul pedig világosabbak, mint az öregek s álluk, torkuk, begyük nem szürke, hanem piszkos agyagsárgás.

Mértéke: *H.* 25—26. *Sz.* 14—14·3. *F.* 4·9—5·3. *L.* 3·5—3·8. *Cs.* 1·8—2·1 cm.

$\frac{2}{3}$

HARIS

CREX CREX (L.)

PETTYES VÍZICSIBE

ORTYGOMETRA PORZANA (L.)

St. de Nècsey ad nat pinx

Chromol. Czettel és Deutsch Budapest

Majdnem egész Európában, Skandinávia északi részéig, de különösen a mérsékelt övben honos; szintúgy Ázsiában, kivált Szibéria nyugati részeiben. Nálunk közönséges s nedves réteken, kaszálókon, az ezekkel határos vetésekben tanyázik. Költözködő madár s április végén, május elején, az országos középnap szerint: *május 3-án* érkezik vissza. Költözködéskor nagyobb emelkedéseken is átrepül; egy ízben ilyen vándorútban levőt 609 méter magasan az erdőben találtam. Életmódja, tápláléka a kövér rétekhez köti s ez okból nem minden évben ugyanazokat a területeket keresi föl, hanem ott üti fel otthonát, a hol a rétek nedvesek. Bizonyos pontokon némely évben sok van, máskor meg ugyanott hirmondója sem akad. A nép is tudja ezt, mert a haris jó ismerőse a mezei munkásnak, a ki úgy jövendölget: «Ha sok tavaszszal a haris, nedves esztendőt várhatunk». Mindenesetre tapasztalati alapon s a valóságot ellesve mondják. A magyarság nem tartja madarunkat a vándorló fürjek vezetőjének, a mint azt a német képzelemben látjuk, melynek révén a «Wachtelkönig» név is származott. A két felfogás közt a tanulság azután még szembeszökőbb, ha megjegyezzük, hogy madarunk egyik népies neve a «*két-kés*» hangjának jól festő elnevezése nyomán származott. Tudja a mi népünk azt is, hogy ez a szárnyas kizárólag a földön él s nem száll a fára, a mit humorosan- gúnyosan ez a közmondásszerű népdal bekezdője fejez ki:

«Száraz ágon szól a *haris*,
Enyém vagy te szivem Maris.»

vagyis ellenkezőleg, nem sok bíztatás van ebben, mert a haris soha sem szól ágon, hanem inkább, mint egy másik népdal kezdete mondja:

«Árok parton szól a *harismadár*»

Jellemző hangja, mely hajnalkor, este felé, sőt éjszaka is kiharsog a kaszálokból és sajátságosan erős kéttagu recsegéshez hasonlít, mindenkor elárulja madarunk hollétét, daczára, hogy magát a különös muzsikust, bujkáló életmódja, ritka mutatkozása miatt alig kapjuk szem elé. Ezt a tulajdonságát is híven tükrözi a nép felfogása, mert semmi nyomát sem találjuk közmondásainkban, népdalainkban, mondókáinkban, a haris alakjáról vett vonatkozásoknak, hanem ezekben is legkivált a hangja szerepel, így például ebben a közmondásban:

A harist szaváról megismerik = beszédedből tudom ki vagy (a latin: Noscitur ex sermone).

Szavát különösen május végén és junius havában hallhatjuk; ez időre esik párosodásának szaka. Hol itt, hol ott szól a réten, a zöld vetésben, azt hisszük, hogy egy kis darabon 4—5 madár is harsol, pedig legtöbbnyire csak egy van ott, mely gyorsan ide-oda szaladgálva, különböző pontokon hallatja szavát s így megtéveszt. Felverni alig lehet; a futásban, a sűrű füvesben való bujkálásban találja meg legfőbb menedékét és védelmét. Sima, szinte sikos tollazata is alkalmazkodott ehhez a fortélyoskodáshoz, a mennyiben kiválóan alkalmas arra, hogy a sűrű szálak közt nesztelenül és föltünés nélkül könnyen ide-oda surranhasson. Repülése lassú, rossz. Csak a jó, kipróbált vizsla nyomozza s szorítja meg annyira, hogy végső elhatározásból szárnyaihoz folyamodjék. Ekkor gémszerűen lelógó lábakkal kel, kerek szárnyait nehézkesen mozgatva erőlködik, de alig repült puskalövésnyire, szinte kifáradva, mint egy leeső darab rongy, beledobja magát a fűbe. Sokszor azonban a jó kutyát is — a fiatal tapasztalatlant majdnem mindig — elbolondítja futásával s megtéveszti. Különösen, ha valami nagyobb gazos fűzbokor van a réten, nehéz kiverni, mert oda menekül s valósággal beveszi magát abba, nem tágít belőle. Juniusban fészkel, valami kis mohával, szálakkal némileg kibélelt kaparásba rakván 7—12 tojását, melyek sárgásfehér alapszíne ibolya szürkésen foltozott és vörösbarnán pontozott.

Tojásmérték: *H.* 31—36. *Sz.* 22—26 mm.

A fészekhez nagyon ragaszkodnak. Míg a tojó költ, a hím rendesen a közelben tartózkodik, szavával árulja el otthona táját. Mindazonáltal a fészket nehéz megtalálni, mert a gondos anyamadár jól elrejti. Három hét mulva kikelnek a tojások s ha e pillanatban a fészekbe néznénk, ámulva láthatnók, micsoda furcsa kis fekete pelyhes jószágok nyüzsögnek abban. Akár valami csudálatos szőrös apróságok inkább, mintsem madarak, melyek később barnaszínű, foltos hátú harisokká növekednek. Fészköket, alighogy megmelegedtek benne, máris elhagyják s egérszerűen *silpz, silpz* hangú pipegéssel bujkálnak a gazos alj közé. Később vetésekbe szorítja őket a kaszálás, de mikor a sarju feladta magát s az aratók döntögetni kezdik a rendeket, ismét visszatérnek a rétekre. Augusztusban megvedlenek, azután kezdik az utazást telelő helyök felé. Kis-Ázsiába, Európa délibb részeibe, sőt a tengeren át Észak-Afrikába. Szeptemberben javában költözködnek, egyesek azonban még októberben is fel-fel kapnak a sarjuból, luczernásból, lóherésből, sőt a nádasok széleiből is, a vizslával járó vadász előtt. A haris rovarokat, férgeket, kisebb csigákat, álczákat, pondrókat eszik s nagyétkű létére, sokat pusztít ezekből. Így tehát mindenképpen nagyon hasz-

nos, kimélendő madár. Sokan azonban husáért, fürjészés és foglyászás közben, az esetlenül repülő madarat is lepuffantják. Lövése nem okoz izgalmat, mert a lehető legkönnyebb — hisz a rosz puskásokról mondják csak: «még a harist is elhibázza» — húsa pedig olajos ízű s nem mindenkinek van inyére. A mint a puskacső, úgy a kasza is számos harisnak okozza vesztét s ez apasztja leginkább számukat. Mert kaszálás közben a fiókák nem egyszer a szónak legszorosabb értelmében fejöket vesztik, csak úgy, mint a tojásain ülő s onnét nem tágító anyamadár is. A lefejezettnek azután tojásai vagy apróságai rendszerint durva kezek közé jutnak, sorsuk a pusztulás, enyészet.

Madarunkra is több neves természetbuvár reáfogta, hogy czivakodó, féltékeny, erőszakos természetű Megjegyzem, az ide vágó java megfigyelést fogságban tették s más madarakkal összerekesztett harisok után következtettek. Alig néhány «szabadból» való észlelet erősíti ezt. Megengedem, hogy úgy mint a guvat, szénczinke, a haris is adott esetekben szenvedélyes, mérges, garázdaságra vetemedő madár, mely indulatoskodásában gyengébb madárfiókákat, vele összezárt kisebb madarakat meg is öl; de azt kétségbe vonom, hogy e kivételes esetek hasznos voltának mérlegserpenyőjét csak kissé is alábillenthetnék. Én olyféle vérengzéseket, minőket Naumann, Brehm, Wodzicki gróf említ, nem tudok madarunkról, de számtalanszor tapasztaltam, hogy oly helyeken, hol harist rebbentettem föl, fiatal sordélyok, pacsirták is tartózkodtak; már pedig, ha a haris annyira veszedelmes volna, mint állítják, alig hiszem, hogy gyengébb szárnyasok békésen közelében maradnának, sőt inkább, jól értenék a veszélyt s kerülnék őt mint a karvalyt.

48. NEM:

VIZICSIBE.

ORTYGOMETRA *Leach* 1816.

Kicsiny, alig fürjnagyságú madarak. Csőrük sokkal rövidebb, mint belső ujjuk, legföljebb $^2/_3$-da annak; a hátulsó ujj aránylag hosszú, $^1/_3$—$^1/_2$ akkora, mint a középső s kissé magasabban könyöklik ki a csüdből, mint az előre álló ujjak; a csüd oly hosszú, mint a második ujj. Hangjuk pittyegő, nem harsogó; mozgásuk ügyes, rövid szárnyukat alábocsájtva, farkukat feltartva, néha egyet-egyet billentve futkosnak a sásos, csuhis, nádas mocsarakban, nagy vízre nem merészkednek, de adott esetekben jól úsznak, buknak.

A PETTYES VÍZICSIBE.

Ortygometra porzana (L.) *1766.*

VII. tábla.

[Rallus porzana L. — Ortygometra maruetta Leach. — Porzana maruetta Bp. — Gallinula maculata, leucothorax Brhm. — Crex porzana Naum. — Gallinula porzana Lath. — Zapornia porzana Gould. — Porzana porzana Sharpe].

Népies nevei: vizicsirke; babos nádi tyúk; nádi csibe.

Jegyei: alig fürjnagyságú; farkalja egyszínű rozsdásfehéres; szárnyalja feketés-olajbarna, fehéren csíkozva; nyakoldalai fehéren pettyesek; szárnyhajlása és az első evező külső széle fehér; a csőr legnagyobbrészt zöldessárga, hegye feketés, töve körül sárgásvörös; lábai élénk zöldek, az ízületek kékesszürkék; szem élénk barna. (Fiatalok csőre zöldessárga barna, lábai nem oly élénk zöldek, szemök szürkésbarna).

Leírása. *Öreg hím tavaszszal:* felül olajbarna, feketén foltozott s fehéren pettyezett; a homlok, a szem fölött húzódó sáv, áll, torok palaszürke; a begy alapszíne is ilyen, de olajbarnába hajló árnyalattal s fehér pettyezéssel; az alsó test közepe fehér, oldalai feketés olajbarnán és fehéren csíkosak. *Ősszel* a palaszürkés szín eltűnik, csak némi nyoma marad a fül tája mögött és a nyak oldalakon, begyen; de az olajbarnás árnyalat túlnyomó, az alsó test közepén piszkos fehérség uralkodik, úgy a torkon is; a begy szürkés fehéresbarna. A *tojó* valamivel kisebb és nem oly élénk színű. A *fiatalok* hasonlítanak az öreg őszi madarakhoz.

Mértéke: *H.* 22—23. *Sz.* 11·4—12·5. *F.* 4·5—5·5. *L.* 2·5—3·6. *Cs.* 1·5—1·9 cm.

Egész Európa mérsékelt és déli övében honos, de Skandinávia déli részeinél alig terjed északabbra; kelet felé Ázsia közepéig fordul elő. Nálunk zsombékos, csuhus, sásos mocsarakban közönséges; költözködéskor kis erdei pocsolyáknál, nagyobb mély vizű tavak nádasaiban is elvétve reá akadhatunk. Tavaszszal márczius második felében, áprilisban, tömegesen azonban főleg e hó közepén mutatkozik. Első érkezésének országos középnapja: *április 4.*

Fészkét zsombékokra, nádcsomók aljába, jól eldugottan, nádlevelekből, száraz fűszálakból építi s május közepén 8—10 tojást rak, melyek szennyes rozsdasárga alapon ibolyaszürkésen foltozottak s vörösbarnásan pettyezettek, fröcsentettek.

Tojásmérték: *H.* 32·5—35. *Sz.* 23—25 mm.

A tojó két hétnél tovább ül. A fiókák fekete pelyhesek s kikelés után azonnal elhagyják a fészket.

A pettyes vízicsibe, úgymint rokonai is, rendkívül ügyesen fut, bujkál — szinte patkánygyorsasággal — az összekuszált vízinövények közt, gyakran hallatva *kvitt, kvity, kvity* szólását. Kényszerűségből jól úszik és bukik is. Eleven mozdulataival és élénk fürgeségével túltesz a guvaton és harison s igazán megkapó kedves jelensége a mocsárvilágnak, habár rejtett életmódját nem valami gyakran lesheti el a kutató. Úgy mint a haris, ő sem valami hires repülő s nehezen kap szárnyra; akkor is alacsonyan s nem messze száll. Szeptemberben és októberben távozik el tőlünk s legnagyobb részök Európa déli részeiben, de Észak-Afrikában is, húzza ki a telet. Rovarokat, legyeket, szúnyogokat, pókokat, álczákat, néha növénymagvakat is eszik s így kárt nem okoz.

A KIS VÍZICSIBE.

Ortygometra parva (Scop) *1769.*

[Rallus parvus Scop. — Crex pusilla (nec Pall.) Licht. Macg. — Porzana parva Dress. — Rallus minutus Dixon. — Gallinula pusilla Bechst. — Phalaridium pusillum Mev. — Ortygometra minuta Keys. & Blas. — Gallinula minuta Brhm. — Zapornia minuta Leach. — Crex parva Seeb. — Zapornia parva Sharpe].

Népies nevei: kis vízicsibe; kis nádicsibe.

Jegyei: alig nagyobb, de nyulánkabb, mint a búbos pacsirta; farkalja szürkésfekete, fehér harántcsíkozással; első evezőjének külső széle nem fehér; háta túlnyomóan barnásfekete (az egyes tollak szélei, s nem annyira hegyük, keskenyen olajbarnán szegettek) ritkásan, itt-ott fehéren foltozott; a csőr egészben zöld, hegye világosabb, töve élénk piros; lábai zöldek; szeme vérpiros (öreg ♂) zöldesszürke (fiatal ♂).

Leirása. *Öreg hím tavaszszal:* felül főszíne olajbarna, a fejtető sötétbarnás; a farcsíkja és a válltollak közepe is feketebarna, fehér foltok nélkül; evezők sötét olajbarnák; a fark közepe is ily színű, a tollak szegélye, mint a szárnyfedők; a has feketésszürke, oldalai és a czombok tája feketésbarnán és fehéren csíkosak; egyébként egész alsó része palaszürke, legvilágosabb a torok és nyak alsó részén. A *tojó* felül olyan mint a hím, álla, torka azonban fehér, egész alsó teste pedig — kivéve a has szürkés és fehéres csíkozású részeit, fehéres testszínű. A *fiatalok* álla, torka, fehér; a begy és mell oldalai barnásan csíkosak, foltosak: a hát mint az öregeknél, csakhogy a fehér foltozás még ritkább; a csőr és lábak barnás

hússzínűek s nem oly zöldek, mint az öregekéi. *Őszszel az öregek* is hasonlítanak a fiatalokhoz.

Mértéke: *H.* 17—18. *Sz.* 10—10·5. *F.* 4·5—5·4. *L.* 2·8—3·4. *Cs.* 1·5—1·8. cm.

Európa mérsékelt és déli vidékein, az 55° é. szél.-en alul fordul elő s átterjed Közép-Ázsiáig. Hazánkban nádas, kákás tavak szélein, lápos helyeken, csuhis, kákás mocsarakban közönséges. Mocsaras ligeteket, erdőket szintén kedvel, mert a vizenyős talajon tenyésző áthatolhatatlan, kuszált sűrűségek életmódjának leginkább megfelelnek. Itt, a magányos, rejtekhelyeket bőven kináló posványokban éli világát s így nagy ritkán kerül szem elé, akkor is legtöbbnyire csak pillanatokra. Gyengeségének tudatában félős madárka, csak a sűrű vízinövény közt bujkálva érzi magát biztonságban; ez a lappangó, rejtett élet védheti csupán meg a ragadozó állatok leselkedése elől. Ha csónakkal a keskeny halászcsapásokon a legvadabb nádas, kákás, rekettyések rengetegébe hatolunk és éber szemmel figyelünk, gyakrabban fogjuk látni, a mint ladikunk előtt villanásszerűen, szinte csak átdobja magát az alig méter széles vizi út fölött, vagy pedig egérszerűen surran be valami ingó láp tisztásáról a buja növényzet közé. Éppen csak hogy felismerhettük, megkülönböztethettük madár voltát — a következő perczben már elnyelte a gazos.

Költözködő madár létére márcz. végén s főleg ápril közepe táján érkezik hozzánk, az országos középnap szerint: *április 12-én.* Májusban javában párosodik s a tószéleken, a lápok táján mindenfelől hallatszik «pityergése». Sajátságos hangok, miket az, a ki a tóság életét nem ismeri, először is megjegyez magának s bizonyára fejét csóválja, ha a véletlenül fegyver élre került madárkáról elmondjuk neki: «Ez ám az a madár, a mely úgy szól, mintha tele kulacsból öntenének». Leggyakrabban hallható szólását *pit-pity-pity, pirrriririre* formán fejezhetném ki.

Május közepe felé kezdenek fészkelni, e hónap második felében azután javában ülik tojásaikat. Fészköket mindig jól eldugják s különféle helyeken rakják meg, sokszor éppen ott, a hol legkevésbbé sem gondolnánk. Találtam azt régi, kidobott fűzvenyigéből font csíkvarsában, halászkéz csinálta nádrekesztésben, lápra hordott s elfelejtett nádkévékben, de legtöbbnyire (a Velenczei tavon) a hajócsapások szélein, oly helyeken, hol a halászok a csapás oldalain a nádat lehajtogatták s az út tisztításánál a nádszálakat, gyökereket, gyékényt a csapás mellékére kiszórták. Ebben a szemetesben sokszor 2—3 lábnyira a víz színe fölött volt a fészek, mely leggyakrabban száraz nádlevelekből, sásból (Typha

angustifolia) készül s a madár termetéhez mérve aránytalanul nagy alkotmány. Május 20-ka körül legtöbb fészekben teljes fészekaljakat, 8—10 darab tojást láttam. A tojások barnássárga alapon sűrűn elmosódó szürkéssárga vagy az alapszínnél kissé sötétebb foltozással szinte márványozottak, néha vörösbarnán, feketésbarnán is pettyesek fröcscsentettek.

Tojásmérték: *H.* 30—33 mm.; *Sz.* 21·2—22·5 mm.

A kikelt, fekete pelyhes, fiókák nem maradnak a fészekben, hanem azonnal a nád, lápok sűrűjébe másznak, igazi természetöket éltük első percze már jellemzi. Mikor felcseperedtek, ők is el-el bogarásznak otthonuk tájáról messzebbre-messzebbre, nagy ügyesen ugrálnak, kúsznak a nádszálakon, vízre is telepszenek, kíváncsian próbálgatva: vajjon tudnának-e úszni? látják, hogy megy. Hát ha lebuknának? az is sikerül. Most már nagykorúszámba mennek, mert szüleik képességét körülbelül megközelítették. Több gyakorlattal el is érik azt. Megvedlenek, hogy augusztus végére friss tollazatban készülhessenek a nagy útra, mely szeptemberben elszólítja tőlünk e kedves, eleven kis szárnyasokat. Dél-Európában és Észak-Afrikában telel.

Táplálkozása körülbelül ugyanolyan, mint előbbi fajé s így hasznos volta is kétségtelen.

A TÖRPE VÍZICSIBE.

Ortygometra pusilla (Pall.) *1776.**

Nálunk a typikus *pusilla*, mely Európa keleti részétől Ázsián át fordul elő, nincsen, hanem az a fajta, mely Európa nyugati felében honos az:

Ortygometra pusilla intermedia (Herm.) *1804.*

[Rallus intermedius Herm. — Gallinula Bailloni Temm. — Crex pygmæa Naum. — Gallinula pygmæa Brhm. — Zapornia pygmæa Gould. — Ortygometra pygmæa Keys. & Blas. — Crex Bailloni Boie. — Phalaridium Bailloni Heine & Reich. — Porzana bailloni Dress. — Porzana intermedia Sharpe.]

* A legutóbbi időkig e latin elnevezést az előbbi fajra, a *kis vízicsibére*, értették az ornithologusok. De újabban, különösen Ogilvie Grant (Ann. Mag. Nat. Hist. V. 1890. 80—81. l.) kimutatta, hogy a Pallas leírta *pusillus* a törpe vízicsibének keleti fajtája. Az elsőbbség törvénye szerint tehát ez a név a szóban forgó fajra és annak typikus fajtájára vonatkozik; míg annak nyugoti fajtájára — szintén a prioritás alapján — *intermedia* Herm. elnevezés használandó. Reichenow (Journ. f. Orn. 1898. 139. l.) a szibériai és európai példányok közt nem talált különbséget, de az indiaiakat — melyeket a fültájon sárgásbarna sávoly jellemez — *auricularis* néven külön fajtának tartja. Ha bővebb vizsgálatok történnek, úgy talán ez utóbbi felfogás megdönti Grant véleményét. Addig azonban én figyelmeztetésül, a szibériai példányokat, melyek nagyobbak is, az európaiaktól megkülönböztetem.

Jegyei: egészben hasonlít az előbbi fajhoz (Ort. parva), de valamivel kisebb, háta sűrűbben, fehéren pettyezett, sőt a váll is; a szárnyalja fehéren foltos; a lágyék tája feketés és fehéres harántsávos; *az első evező külső széle fehér;* csőr egyszínű zöld (fiataloké hússzínű); lábak vörnyeges szürkék; szem lángvörös.

Mértéke: *H.* 17—18; *Sz.* 8·5—9·3; *F.* 4—4·5 *L.* 2·4—2·6; *Cs.* 1·9—2·1 cm.

Európa mérsékelt és déli részeiben honos, inkább a nyugati vidékeken. Általában ritkábbnak látszik, mint a kis vízicsibe; de lehet, hogy vele sokszor összetévesztik. Nálunk Harasztinál (Pestm.), Molna-Szecsődnél (Vasmegye)* és Erdélyben (Nagy-Enyed, Krisény, Drassó) találták. Csató J. szerint valószínűleg április közepén érkezik. Ugyan ő augusztusban is észlelte még, tehát valószínűleg itt költött. Életmódja, szokásai, tojásai olyanok, mint az előbbi fajéi; tojásainak nagysága, alakja, szine is amazéval egyezik, de Reichenow szerint a törpe vízicsibe tojásai valamivel könnyebbek.

49. NEM:

VÍZITYÚK.

GALLINULA *Briss.* 1760.

Homlokukon, a csőrrel egybefüggő, csupasz bőrhókájuk van. A hátulsó ujj nem áll magasabban a többinél s akkora, mint a középujj fele; a csüd rövidebb a belső ujjnál; általában nagyobb termetűek, mint előbbi nemekhez tartozó fajok; tavakon, nádas, sásos helyeken élnek, többet úsznak mint a vízicsibék és kevesebbet futkosnak, jól buknak.

A VÍZITYÚK.

Gallinula chloropus (L.) *1758.*

[Fulica chloropus L. — F. fusca Gm. — Rallus chloropus Sav. — Crex chloropus Licht. — Stagnicola chloropus Brhm.]

Jegyei: alig nagyobb a fogolynál, de hosszabb, nagyobblábú; főszine alul palafeketés, felül sötétolajbarna; a szárny hajlása táján elől

* Innét származó példány gyűjteményemben van.

egy kis tüskeszerü dudorodás érzik; a farkalja fehér, csak közepe fekete; csőrvége zöldessárga, töve és hókája piros (fiataloknál az egész szürkészöld); lábai zöldek, a térd fölött (közvetetlen a tollazat kezdete előtt) sárgáspirosak; szeme karminpiros (öregek) vagy szürkésbarna (fiatalok). (L. I. köt. IV. tábla.)

Leirása. *Öregek:* a hát, váll, szárnyfedők, farcsik, fark sötét zöldesolajbarna; egyébként feketés palaszínű, a has táján fehéres; a szárnyhajlás fehér; a lágyék táján egyes fehér hosszfoltok; evezők feketebarnák, az elsőnek külső széle keskeny, fehér szegéssel. A *tojó* szinezete nem oly élénk, mint a hímé. A *fiatalok* felül olajbarnák; a nyakoldalak szürkésen árnyaltak; áll, torok fehér; alsó test sötétszürke, fehéresen hullámozva; has és a czombok belső fele fehér.

Mértéke: *H.* 31—32; *Sz.* 16—17·5; *F.* 6·6—8; *L.* 3·9—4·7; *Cs.* (hókástul) 3·8—4·1 cm.

Igen nagy földrajzi elterjedése van. Európában a 63° é. sz.-ig (Skandináviában) találták, úgy Ázsiában is, kivéve a hideg északi tájakat. Nálunk közönséges s a kisebb nádas, kákás, csuhis, hinaras, tavirózsákkal díszlő tavakat, ereket, nagyobb tavak széleit, a víz alatt álló füzeseket, ligeteket kedveli, főleg ha kisebb tisztások buja sűrűségekkel váltakoznak. Költözködéskor márczius második felében és április elején érkezik legtömegesebben. A Drávafokról van egy februáriusi, a Csallóközből (1899) egy januáriusi adatunk is. Az országos középnap szerint első megjelenése: *április 6.* Szeptember végén és október első felében távozik telelő helyeire, Afrikába. Lénye szerint tökéletesebb, nagyobb kiadású vízicsibe. Valamint azok, kitünően ért a bujkáláshoz, nádszálakon való kuszáshoz, de kitartóbb, ügyesebb uszó amazoknál s épp úgy igen jó bukó. Nemcsak néha-néha próbálkozik uszkálni, hanem rendesen így keresi élelmét; a mihez azután nem juthat másként, azt bukva vagy a vízi növények közt futva, a nádon kapaszkodva, keríti meg. Rejtett életének háborgatója elől vagy a gazba surranva, a nád sűrűbe — szálról-szálra — ugrálva, vagy alá bukva menekszik. Nagy távolságra nem úszik a víz alatt, de mielőtt teljesen felmerülne, előbb éppen csak félfejét dugja ki a hinárból, a tavirózsák levelei alól s csak ha biztos a környék, jön teljesen a felszínre. Kitünő mozgékonyságával — a mocsárban és vizen — éles ellentétben áll repülési tehetsége. Valamint a haris és vízicsibék, ő sem sokat fárasztja szárnyait s nehezen verhető fel. Ha mégis felemelkedik, lábait lógatva, alacsonyan, kis távolságokra száll csupán s meg látszik erőlködésén, lomha reptén, hogy a levegő nem az ő eleme. Április végén párosodik

s május elején kezd fészkelni. Legnagyobb részök azonban csak május közepén alapítja meg családját. Ez idő tájban legélénkebbek s tartózkodási helyükön szüntelen hallatják *kekk, kekk, kekk, kekkek* vagy *kirkkrek-kek, kikikik*, néha *dukk, dukk* szavukat. Fészkök közelében nem igen türnek meg más madarakat, hanem féltékenyen őrzik annak környékét. A párok egymáshoz s családjukhoz is igen vonzódnak. Közösen rakják meg vékony száraz nádszálakból, nádlevelekből, csuhiból készült fészköket, mely hasonlít a szárcsa fészekhez, de valamivel gondosabb, csinosabb, erősebb, noha kisebb alkotmány. Rendesen nádasok, csuhisok szélén, nem annyira a vastagjában, lápos helyeken, vízbe dült korhadó tuskók körül található az. 7—10 tojást tojik, melyek aránylag nagyok, szabályos tojásalakúak. Alapszinök testszínű, melyen ritkásan egyes nagyobb vörösbarna foltok láthatók (főleg a tompább végen sűrűbben), ugyanilyszínű s finom halvány ibolyaszínű apró pontozás pedig az egész tojást borítja.

Tojásmérték: *H.* 40·4—46·2; *Sz.* 28·5—32 mm.

Többnyire a tojó üli a fészket, de mikor élelmet keres, rövid időre a hím veszi át szerepét. Három heti kotlás után kikelnek a fekete pelyhes fiókák, melyek azonnal eláruljják a szülői örökségként hozott jellemző tulajdonságaikat: a mesteri bujkálást, bukást és uszást. Igen gyakran — főleg a korábban költött párok — az első szaporítás után, még egyszer fészkelnek.

Békalencse, gyengébb vízinövényhajtások és magvak, különféle vízirovarok, legyek, csigák — mindmegannyi csemegéi, ezért nagyjában közömbös madár, melyet azonban kár lelőni, mert bizonyos hasznot, az alsóbbrendű állatok szaporodásának korlátozása tekintetében, nem vitathatunk el tőle.

50. NEM:

SZÁRCSA.

FULICA *L.* 1758.

Hókájuk nagyobb, testök nem oly oldalt lapított, hanem tömzsibb, mint az előbbi nemé, lábuk karélyos; a csüd oldalt összenyomott s oly hosszú, mint a belső ujj karom nélkül. Sík vizeken, nádas tavakon élnek, kitünő uszók és bukók, megriasztva sokszor igen magasra is felemelkednek, kezdetben lucskolva-futva a vizen, de azután jól és kitartóan repülve.

A SZÁRCSA.

Fulica atra L. *1758.*

[Fulica æthiops, leuconyx Sparrm. — F. atrata Pall. — F. platyuros Brhm. — F. aterrima Linn. Brhm. — F. cinereicollis M'Clell.]

Népies nevei: hóda (Erdély); tikhódas (Hortobágy); sárcsa; sárcza (Somogym.); szacskó (Drávafok).

Jegyei: akkora mint egy közepes házityúk; főszíne palafekete és palaszürke; a keskeny szárnytükör fehér; hókája fehér; lábai sötétzöldek, szürkésbe hajlók, helyenként sárgásak; az öregek szeme karminpiros, a fiataloké barnás. (L. I. köt. IV. tábla.)

Leirása. *Öregek:* fej és nyak fekete; a hát palafekete; alsó testrészek sötét palaszürkék; a szárny hajlása és az első evező külső széle — keskenyen szegve — fehér, úgy a nem igen széles szárnytükör is; az evezők palaszürkék; a fark feketés; a csőr fehér. A *tojó* termete és hókája is valamivel kisebb. A *fiatalok* torka fehéres, úgy az alsó test is fehéresen tarkított, felül — különben az öregek színével egyező — tollazatuk némileg barnás olajzöldbe hajlik; csőrük és kis, fejletlen hókájuk piszkos, szürkésfehér.

Mértéke: *H.* 36—37·5; *Sz.* 20·4—23; *F.* 6—7; *L.* 4·7—5·9; *Cs.* 2·7—3·5 cm.

Nagyobb álló vizeinken, nádas tavainkon helyenként roppant mennyiségben élő szárcsánk egész Európa és Ázsia mérsékelt égövét lakja, fel a 60° é. szél.-ig. (Norvégiában a Sarkkörön túl is találták fészkelve.) Költözködő madár, mely kora tavaszszal, alig hogy a rianások megroppantották a tóságok jéghátát s kisebb szabad vizek keletkeznek, vissza érkezik hozzánk. Sokszor már februárban mutatkoznak egyesek, rendesen azonban csak márcziusban; különösen tömegesen e hó utolsó harmadában lepi a vizeket. Első érkezésének országos középnapja: *márczius 20.* Csapatosan vándorol s ilyenkor tavak mentén, csendes éjszakákon nap-nap után csak úgy zeng a levegő minden tája, a magasban utazók folytonos hivogatásától. *Kiv, küv, köv, kiv, küv, kúv, kúúv* hallatszik le a csillagok közül, néha egyszerre száz és száz torokból, mely hangok egybe olvadva sokban emlékeztetnek a nyikorgó talicskára. Ezért mondja a Velenczei tónál a dinnyési halász, mikor kora tavaszkor megtudakoljuk tőle: jönnek-e már szárcsák? «*Bizony esténkint igen tolják már a talicskát*» vagy «*Már csikorognak*».

Ez a tó, szárcsa dolgában, valóságos «locus classicus». A vöcsök-

fajok (különösen a búbos és feketenyakú, mint láttuk) és a szárcsa itt igazán jellemző madarak s oly tömegesen fordulnak elő fészkelve, különösen pedig a költözködés szakában, hogy e tekintetben ez a terület nemcsak nálunk ritkítja párját, hanem már európai nevezetességű. Igen természetes tehát, hogy az itteni halász a szárcsát többnyire a «komisz», nem éppen megtisztelő jelzővel illeti. Vadászat közben sem vet ügyet reá, kivált ha réczét lát; míg utóbbit mindig valami megkülönböztetőbb megjegyzéssel, pl. «Ejnye de derék», «Szép egy récze» stb. kiséri, a szárcsát alig veszi vadszámba, sőt boszankodik is, ha a nádból kelő, de még láthatatlan madár csobogását hallva, réczét vár, s helyette szárcsa jelenik meg. Szinte megvetéssel szabadul ki ajkán: *Csak b . . . s szárcsa!* s kicsinylésének látható kifejezést is ad — — egyet köp. De épp ezért, mert a szárcsával lépten-nyomon találkozik, szokásait, életmódját is úgy ismeri, mint kevés más vízimadarét. Finoman, hangfestő szóval különbözteti meg annak különféle hangjait, melynek módosulásai szerint az ő szótárában következőket találjuk: *pittyeg, kittyent, kittyeg, czipákol, sipákol, csipákol, csikorog, csattog, talicskázik.* Néha tréfálkozik is a ladikja előtt a csapáson nyugodtan átuszó, hébe-hóba fejével bólintgató szárcsával s reá szól: Hová uszik komámasszony? Van is némi hasonlóság a fehér hókás, fekete tollú szárnyas, meg valami fehér fejkötős fekete öltözetű tisztesebb matrona külseje, sőt mozdulatai között.

Nem csak Velenczén, egyebütt is vízkörnyéki népünknél, népszerű madár a szárcsa. Ott találjuk nevét ez ismeretes mondás élén:

«*Szárcsa,* kácsa, vadliba
Jöjjetek a lakziba;
Ha jöttök lesztek,
Ha hoztok esztek».

és más vonatkozásokban is. Hogy csak egyet említsek, mely hangjára vonatkozik, álljon itt ez:

«Vigyázzatok *csitt, csitt!*
Ember van itt».

A népies költészetben Tompa szerepelteti madarunkat «A kolokán» cz. szép regéjében, hol a szárcsa szerelmi postás a Habkirály és a Nádas tündérének veje között. Itt is megtaláljuk «komámasszony»-féle természetét, mert pletykaságba keveredik, minek bünhödéséül szégyenbélyeget sütnek homlokára. «A vizililiom» regében szintén hasonló szerep jut neki, mert mikor a Nádas tündérének felesége beleszeretett a Tó tündérébe, az előbbi a szárcsát kérte fel közvetítőül, tőle tudakolta,

mondja el micsoda világ van ott a víz alatt? Ez a szereplése a költészetben nem légből kapott, hanem valóságon alapuló, mert látjuk, hogy TOMPA jól tudta a szárcsának kitünő bukóügyességét s azt a sajátságát, hogy hináros, vizinövénylepte vizeken leginkább tartózkodik. Ezért választotta őt s nem más madarat. S még nyomatékosabban bizonyít ezek mellett, mennyire ismerte költőnk a szárcsa természetét, ez a két sora:

«*Szárcsák* csapatja óvakodva gyül
S a kotorványon hosszú sorba ül».

Akármikor meggyőződhetünk erről, ha tovább és hosszabb időn át figyeljük madarunk életét. Mert nem uszkál az mindig, hanem gyakran egy-egy társaság tagjai nagy lassan, egymásután kilépnek a szemetes lápra, a tópartokra s hosszú sorokban feketedve, pulykafiókszerű tartással járkálnak, pihennek vagy szedegetnek ott.

Általában itt is elmondhatjuk, hogy magyarságunk az a rétege, mely tóhátán éli világát, vagy tóságok környékén eszi java kenyerét, jobban és alaposabban beszél a szárcsáról, életmódjáról, szokásairól, mint sok újabbkori madártani munka. Különösen a velenczei halászt érheti e tekintetben az elsőség, már csak azért is, mert e tavon határozottan nem egészen az a madár a szárcsa, mint más területeken. Különösen repüléséről áll ez. Legtöbb helyen s legtöbb leirásból azt tapasztalhatjuk, hogy a némileg lomha szárcsa — mert közel se oly eleven, mozgékony mint a vizityúk vagy vízicsibék — nem igen szeret szárnyra kapni s még kevésbbé a magasba emelkedni, hanem legföljebb csak lábaival lucskolva, szárnyaival verdesve fut a vizen, hogy a legközelebb eső nádasba vagy sürű vizinövényzet szélére ismét leereszkedjék s annak rejtekébe úszszék. A Velenczei tavon is megteszik ezt a rendesen alacsony menekvésüket, legtöbb esetben azonban lábaikkal lucskoló, vizet szántó reptük csak «neki indulás», mert megiramodva s lábaikat hátranyujtva mindinkább magasabbra emelkednek, annyira, hogy puskalövés sem éri el őket. Egy ideig kóválygognak s csak azután ereszkednek le ismét valamelyik más tisztásra. Hogy mennyire repülős itt a szárcsa, mindazok tudják, kik a hires velenczei tavivadászatokon részt vettek s velem együtt abban a véleményben vannak, hogy tavaszszal a szárcsát akkor, mikor magasan, félig szemben nekünk tart s hirtelen elfordul, minden repülő vad között legnehezebb lelőni. Ilyen vadászatokon sokszor oly magasan járnak, hogy alig látszanak nagyobbaknak a fürjnél! Mi az oka ennek? Részemről úgy vagyok meggyőződve, hogy részben a tó jellege, hol nagy nádasok nagy tisztásokkal váltakoznak s egymástól sokszor

nagy távolságra feküsznek, a szárcsáknak tehát kényszerűség a hosszabb légi út; másrészt tagadhatatlan, hogy a sok vadászat — oly nagy szabásban és oly rendezésben, mint alig más tavunkon — megvadította őket, vigyázóbbakká nevelte, mely tulajdonságuk öröksége a jövendő nemzedékeknek s azokban az idők folyamán még jobban és jobban fejlődik. Azért ha széltiben azt hallom «Hisz a szárcsa alig tud repülni» mindig tudom, hogy nem velenczei szárcsáról van szó; valamint akkor is, ha azt mondja egy puskás «A szárcsát nehéz lőni» tisztában vagyok vele, hogy ő már próbálta — — Velenczén. A vadászatok különben úgy folynak itt, mint azt a búbos vöcsök leírásánál ismertettem. Azon fordul minden, hogy a ladiksor a partnak szorítsa a szárcsákat, melyek azután mindig víz fölött — vagyis a ladikok fölött — repülnek vissza s nem kerülnek a part és szárazföld felé. Költés idejében persze nem annyira repülősek, de megszorítva ilyenkor is — bár nem oly magasra, mint tavaszszal — felemelkednek. A vándorlás szakában mindig roppant — százakat, sőt ezreket tevő — csapatokban lepik a nagy tisztásokat s úgy látszik nagyobb tavaink terjedelmes rónavizeiről szélednek el költési helyeikre, a kisebb tavakra, mocsarakra. Nyárutóján, meg őszszel, főleg a tópartok közelében «csoportoznak», sőt a partok vonalára is kiszállnak s hosszú fekete sorokban, lánczolatban elfeketítik azt. Közeledtünkre azután az egész fekete sereg beleszalad a vízbe, sebes úszással akar lőtávolból menekülni s ha erre már késő, lucskolva, csobogva, félig repülve tart a tó belsejének s biztos távolban ereszkedik le a víz színére. Ez a lucskolás, csobogás nagy csapatok megindulásakor olyan erős, mint a távoli vízesés sustorgása vagy szél zúgása. A mily ügyes, sebes uszó, oly mester a bukásban is s gyakran tűnik a víz alá, a hinár közé, élelmét keresgélve, nagyobb távolságokat is úszva a víz alatt. Üldözője elől is néha bukva menekszik; a gyengén meglövött, megszárnyazott pedig mindig elbukik s messze elúszik a vízben láthatatlanul, s csak biztos távolban bukik fel újra. E közben mindig nádasok felé tart s oda menekszik. Ha nyomában járunk, alig pillanatokra dugja ki fejét, lélekzetet vesz s eltűnik. A nádban, vagy hináros tófenékben megkapaszkodik s nem jön elé. Sokszor a tiszta vizen át megláthatjuk így s kipiszkálhatjuk; legtöbb esetben azonban az ilyen, a vadásznak elveszett. Áprilisban — leginkább e hó közepe táján — kezd költeni. A hímek mérgesen viaskodnak s kergetődznek a vizen, szörnyű lubiczkolás, csipogás közt. Fészköket száraz nádszálakból építik, melyeket meglehetős rakásra, a sűrűbb nádrészletek szélein, csapások, tisztások közelében, néha mélyebben a ritkásabb nádasokban, vastagon felhordanak. Mélyedé-

sét száraz nádlevelekkel bélelik ki s ebbe 6—9—15 tojást raknak, melyek szabályos tojásalakúak s halvány testszínű alapon, sűrűen, egészben, de igen finoman, sötét ibolyabarnán pontozottak. (XL. tábla).

Tojásmérték: *H.* 48—56; *Sz.* 34—37 mm.

A fészek környékét, igaz, hogy féltékenyen őrzik, de az korántsem áll, a mit sokan mondanak, hogy otthona táján egyáltalában nem tűr más madarakat, és más saját fajbéli párokat, sőt ezeket megtámadja s ha a közelben fészkelnek, tojásaikat, fiókáikat elemészti. Több helyen, különösen Velenczén, tapasztaltam, hogy aránylag kis területen mintegy 40—50 szárcsafészek volt meglehetős közel egymáshoz — egy egész laza telep — még pedig a danka sirályok nagy fészektelepének tőszomszédságában. A tojó három hétig üli fészkét, a mikor azután kikelnek a kis fekete pelyhes, lángvörös és sárgás fejű fiókák, melyek anyjukat követik a nádasok csendes vizén, majd kiúsznak a csapásokra és tisztások széleire is, folyton aggodalmasan csipogva. Az anyamadár szemfülesen vigyáz reájuk, mert hamar érheti baj az ügyetlen apróságot; az éhes vízipatkány elkaphatja, a nádi sas megragadhatja s hinárba, békanyálba is keveredhetnek, honnét azután nincsen szabadulás. Sok veszik így el. Az első költést, ha idő van még reá, egy második is követi, de nem általában, hanem azok a párok próbálkoznak meg kétszer a családalapítással, melyek igen korán fészkeltek, vagy a melyeknek első költésük tönkrement. Szeptemberben már napról-napra összébb huzódnak a fészekaljak, népes társaságokba verődnek, hogy azután lassanként elhuzódjanak vizeinkről. Java részök októberben elhagy, de azért még mindig marad nálunk is elég, mindaddig, míg csak a tél komolyabban be nem köszönt s a «pengő jég kezdi fojtogatni a tóságok lélekzetét». Megesik, hogy nyilt vizeken — enyhe télen — vagy meleg forrásos tavaknál egyesek kihuzzák a zord időt.

A szárcsa husa — helyesen és jól készítve — elég izletes pecsenye, csakhogy kevés szakácsné érti a vele való bánást. Mindig le kell nyúzni egész bőrét s főleg mellét tálalni föl, olyformán készítve, mint az őzet mártással. A czombokat, hátat s egyéb kisebb falatokat legjobb mozsárban összezuzni, szitán átnyomni s pástétomként készíteni.

Gazdaságilag a szárcsa helyenként számbavehető kárt okozhat, már t. i. ott, a hol nagyon számos és sűrűn lakja a területet, mely egyúttal halasvíz is. Legkedvesebb eledele ugyan a hinár gyenge hajtása és magva — főleg a vörös hináré — nemkülönben a békanyálban tenyésző alsóbbrendű állatok, kis csigák, férgek, rovarok stb., azután ebihalak, *de halikra és halivadék is.* Bizonyos kárt tehát tehet a halászatnak s

olyan helyen, mint a *Velenczei tó* stb. tesz is. Ezért vadászata a törvény korlátai közt egészen indokolt, már csak azért is, mert húsa asztalra kerül, sőt Velenczén a szegényebb népnek és a «böjtölőknek» tavaszszal igazán 2—3 héten át bőven kijutó húseledele. Egy-egy vadászaton elejtett pár száz darab, kiterítés után félóra mulva elszokott kelni; 10—20 kr.-ért párját szétkapkodják a szélrózsa minden irányába s a nagyobb vállalkozó megrakja szekerét, bedöczög vele Székesfehérvárra hetivásárra s nagy szárcsa lakzik bizonyítják, hogy nem hiába szólt a multkor annyira a puska Velencze felől.

XVI. CSALÁD.

PUSZTAI TYÚKFÉLÉK.

PTEROCLIDAE.

A szárny hosszú és hegyes, leghosszabb az első vagy a két első evező; a fark kerek vagy ékalakú, a középső toll többnyire meghosszabbodott s vékony, nyársalakú; a lábszár és csüd, néha az ujjak is, apró szőrszerű tolakkal borítottak; az előre álló ujjak tövét kis hártya köti össze; a hátulsó ujj igen kicsiny vagy hiányzik; az orrlyukakat toll fedi; nyulánk termetök és szárnyuk némileg a székicsérre emlékeztet, de egész külsejökben valami galamb- és tyúkszerűség is van; főleg rövid, hajtott, tömzsi csőrük nagyon hasonlít a tyúkok csőréhez; tojásaik legjobban a lilék tojásaira emlékeztetnek; egynejűségben élnek a sivatagokon, pusztákon; földön fészkelnek; magvakat, növényeket, mellesleg rovarokat is esznek.

51. NEM:

PUSZTAI TYÚK.

PTEROCLES *Temm.* 1809.

A lábujjak csupaszok, a hátulsó igen rövid.

A PUSZTAI TYÚK.

Pterocles exustus Temm. *1820.*

[Pterocles senegalensis Licht. — Pteroclurus exustus Pall.]

Jegyei: gerle nagyságú, szárnytükre agyagsárga, a has sötét csokoládébarna, a kakasnál egyszínű, a jérczénél sötétbarnán és világosabban — avas nádszínűen — haránt csíkos.

Magyarországban e ritka, Észak-Afrikában, Közép- és Dél-Ázsiában honos madarat 1863 augusztus havában Hannibál Jenő *Szany* községnél (Sopronm.) ejtette el, mely úgy látszik, hogy abban az évben Ázsiából hozzánk látogatott talpas tyúkokhoz szegődött. Európában sem az előtt, sem az után biztosan nem észlelték ezt a fajt s ezért a Huszthy Ödön lékai muzeumában maig meglevő példány, az európai ornisban az egyetlen bizonyíték.

Ennek a ♀-nek leirása:

Főszíne olyan, mint a nevető galambé; torka agyagsárga; feje és nyaka feketebarna, könnyalakú foltokkal tarkázott, melyek a szem mögött igen keskeny hosszanti foltokká nyúlnak; mellén nem igen határozott barnás örv; háta, begye az alapszínen feketebarnán harántcsíkos; a mell egyszínű sárgás; a vállfedők feketebarnán csíkosak, mint a hát; a nagy szárnyfedők agyagsárga tükröt alkotnak; az öt első evező sötétbarna, a tollszár — főleg az elsőé — kissé világosabb, a hatodik evező külső szélének hegye fehér, a következőkön ugyanitt még jobban növekszik a fehérség; a has és a lábszártollazat sötétbarna, nevetőgalambszínűen harántcsíkozva; a csüd elől fehéres szőrszerű tollal borított; a farcsíkja olyan, mint a hát; a farktollak hasonlítanak az erdei szalonka farktollaihoz, főleg alul, csakhogy végük nem fehér, hanem sárgás s világosabban harántsávosak; az alsó farkfedők piszkos fehéressárgák, a tollszárak sötétbarnásak, a középső farktoll 2·8 cm.-rel hosszabb a többinél, hegye egyszínű sötétbarna.

Mértéke: *Sz.* 18·5; *F.* 6·8; *Cs.* 2·5; *Csőr* 1·15 cm.
Középujj karom nélkül 1·8 cm.
Középujj karmostul 2·4 cm.
Szájzugtól a csőr végéig 1·5 cm.

Erre a madárra tartozik, a mit dr. Madarász Gyula a Term. Tud. Közl. 1890. évf. 610. lapján elmondott. Akkor ő még *gangatyúk*nak (Pterocles arenarius) tartotta ezt a példányt s leirását sem egészen megfelelőleg adta, mert mellén fekete örvet, hasán fekete színt látott, a mi a

gangatyúkra talál is, de a szóban forgó példányra nem, mert ennél e részek, mint meggyőződtem, sötétbarnák és nevetőgalambszínűen csíkosak.

52. NEM:

TALPASTYÚK.

SYRRHAPTES *Ill.* 1811.

A lábujjak kicsinyek, tömzsiek, alul egyetlen talpba nőttek, a hátulsó ujj hiányzik s az egész lábat apró szőrszerű tollazat borítja, miáltal az valami ürgelábhoz inkább hasonlít, mint madáréhoz; az első evező nyársalakúan, vékonyan hegyesedő, sokkal hosszabb a másodiknál; csőr gyenge, kicsiny; a fark ékalakú, középső két tolla nyársalakú s igen hosszú.

A TALPASTYÚK.

Syrrhaptes paradoxus (Pall.) *1773.*

[Tetrao paradoxa Pall. — Syrrhaptes heteroclita; — Heteroclitus tataricus Vieill. — Pterocles syrrhaptes Cab.]

Népies nevei: ürgelábú vagy hörcsöglábú tyúk (Fehérmegye, Sopronmegye); tatártyúk (Szeged).

Jegyei: gerlenagyságú; evező tollai világos hamvasszürkék; a többire nézve a nemi jegyek biztosan eligazítanak. (L. I. köt. V. tábla.)

Leírása. *Öreg kakas:* főszíne agyagsárgás homokszínű; a fejtető, szemsáv, nyakoldalak egyszínű szürkék; a homlok, torok s a szem fölött huzódó sáv rozsdás-agyagsárga; a mell, melloldalak szürkés nevetőgalambszínűek; a begy táján fehér és fekete foltocskák 3—4 párhuzamos örvben folynak össze; a has felsőrésze feketésbarna, alább világos hamvasszürke, utóbbi szín átterjed a fark aljára is; a felső részek alapszíne agyagsárgás homokszínű, számos barnás sötét harántsávval tarkázva, a válltájon némi fekete és fehér tollszegések; az első evezők külső széle feketés, egyébként világos hamvasszürkék, mint a többiek; a farktollak sárgás homokszínűen és barnán harántcsíkosak, a nyársszerűen meghosszabbodottak egyszínű barnás végűek; a lábakat fedő apró tollazat fakófehér; csőre szürkés szaruszínű; szeme sötétbarna. A *tyúk* hasonlít a kakashoz, de torka, homloka nem oly rozsdás, inkább sárgás; feje búbja

és nyakoldalai nem egyszínűek, hanem sötétebb foltozásúak, a begyen nincs örve.

Mértéke: *H.* 36—39; *Sz.* 20—23; *F.* (a hosszú tollak nélkül) 10·7—10·11; *L.* 2—2·4 cm.

(A hosszúságba a meghosszabbodott farktollak is beleszámítanak; ezek hossza külön 19·3 cm.-ig terjed).

Még mindnyájunknak fris emlékezetében van az 1888. év kiváló madártani eseménye, midőn távol keletről, Ázsia nagy sivatagjairól, idegen szárnyasok csapatjai özönlöttek be egész Közép-Európába. A talpas tyúkok voltak, melyek hazája földrészünk keleti határától Ázsián át Khináig terjed, hol leginkább a roppant sivatagokat, a Khirgiz, Tarai-noor- és Gobi pusztákat lakja. A Kaspi-tengeren innen már ritka, úgy Khinában is. Észak felé a 46° é. sz. túl nem igen nyomul.

Vízhiány, vagy a szikesek, sivatagok gyér növényzetének — melyhez a talpastyúkot az élelemkérdés köti — kisülése s rossz magtermése, túlszaporodás vagy más okok indították-e madarunkat e hatalmas kivándorlásra? biztosan meg nem mondhatjuk; csak sejtjük, hogy ilyféle természetű körülmények játszottak abban döntő szerepet. Azok, kik hazájában figyelték a talpastyúkot, említik, hogy költés után rendesen bizonyos vándorlásokat tesz, melyek nem azonosak a költözködés jelenségével s inkább az élelem helyi megcsappanásából erednek. E helyen bővebben nem is foglalkozhatunk e kérdések megvilágításával; elég ha tudjuk, hogy mint ritka vándor, megjelent Európában s hazánkban is, még pedig már több ízben, különösen nagyobb számban 1863-ban s még sokkalta tömegesebben 1888-ban. Régibb jelentkezésének is vannak némi nyomai. Ezek szerint Szegednél a század elején már látták volna, szintúgy 1861-ben Ásotthalmánál Csongrádm.), 1859-ben egyeseket Oroszországban, Dániában, Német-Alföldön, Angliában, Francziaországban is észlelték. 1863-ban nagyobb csapatok mutatkoztak egész Közép-Európában s nálunk *Bánfalván* (Mosonm.), *Csornán* (Sopronm.), a *Sárréten* (Fehérm.), *Parádon* (Hevesmegye), *Puszta-Farkason* (Érsekujvár mellett), *Bugyin* (Pestm.), *Nagy-Szebenben, Sepsi-Szt.-Györgyön* (Háromszék), *Nagy-Kúnságon* és *Aradmegyében* lőtték és látták, mint azt hiteles feljegyzések bizonyítják. Akkoriban május közepe táján kezdtek jelentkezni; Bánfalván — Jukovits adatai nyomán — egész nyáron át tartózkodtak s marhanyomokba rakva tojásaikat, fészkeltek is. 1864 márczius közepéig látták ott őket, azután nyomtalanul eltüntek. Ez utóbbi évben úgy látszik már mindenütt kevés volt s hazánkból csak még egy adat tanusítja — a bánfalvin kívül — itt-létüket, mely Szegedre tartozik, hol a kubikgödröknél telelhettek ki, s

januárban még előkerültek. Sok év múlt el azóta s már-már feledékenységbe szállott az ázsiai vendégek híre s egykori látogatásuk, nem számítva azokat a magukban álló adatokat, melyek szerint 1872-ben, 1876-ban is észleltek egyeseket Európában s 1879-ben Stiriában három darabot láttak s egyet lőttek, végre, hogy 1883 Sziléziában is két darab került puskavégre. Azonban 1887 október és november havában Grodzisko-Debno körül (Galiciában) két-három csapat tünt föl, a következő esztendőben történő nagy beözönlésnek, mintegy előhirnöke gyanánt. 1888 tavaszától azután — főleg április havától számítva — nap-nap után kaptuk a hireket, hogy itt is, ott is kisebb-nagyobb csapatok mutatkoztak. Különösen május havában szinte egész Közép-Európában tömegesen jelentkeztek s nagyobb síkságokon, ugarföldeken, legelőkön, tarlókon tartózkodtak. Fel Norvégia délibb részéig s nyugatra Angliáig, a Farők szigetcsoportjáig, délen a Középtengerig nyúlt a vándorsereg útja. Magyar földön következő helyeken és vidékeken észlelték vagy lőtték: *Alvincz* (Alsó-Fehérm.), *Bajcs* (Nyitram.), *Bereg-Ujfalu*, *Bértz* (Zemplénm.), *Borgó-szoros* (Beszterczе-Naszódm.), *Bőny* (Győrm.), *Család* (Nyitram.), *Czéke* (Sátoralja-Ujhelynél, Zemplénm.), *Félegyháza* (Biharm.), *Fehéregyháza* (Sopronm.), *Ferendia* (Temesm.), *Gémes, Görgény-Szt.-Imre* (Maros-Tordam.), *Garany* (Zemplénmegye), *Ipoly-Nyék* (Hontm.), *Jászalattyán* (Jász-Nagy-Kun-Szolnokm.), *Karánsebes* (Krassó-Szörénym.), *Késmárk*, *Kis-Marton* (Sopronm.), *Karczag*, *Kis-Jenő* (Aradm.), *Medvezse* (Sárosm.), *Mező-Telegd* (Biharm.), *Nagy-Enyed*, *Nagy-Szeben*, *Oszlop* (Sopronm.), *Puszta-Kamarás* (Kolozsmegye), *Petrozsény* (Hunyadm.), *Rimaszécs* (Gömörm.), *Röjtök* (Sopronm.), *Rókusz* (Szepesm.), *Rákos* (Sopronm.), *Sepsi-Szt. György*, *Somorja* (Pozsonym.), *Simánd* (Aradm.), *Szentes* (Csongrádm.), *Szepes-Béla*, *Szinyér-Váralja* (Szatmárm.), *Szombathely* (Vasm.), *Szt.-Margita* (Sopronmegye), *Székesfehérvár*, *Szt.-Mihály* (Fehérm.), *Tartaria* (Alsó-Fehérm.), *Tótmegyer*, *Trsztena* (Árvam.), *Tasnád-Szántó* (Szilágym.), *Thurdossin* (Árvam.), *Torda*, *Vajasd* (Alsó-Fehérm.), *Vereb* (Fehérm.), *Úrmező* (Mármarosm.). Szeben-, Máramaros-, Gömör-, Moson-, Szabolcs megyékben több helyen is látták, s bizonyára egyéb vidékeken is, a honnét tudósítást nem kaptunk. Horvát-Szlavonországban szintén észlelték, *Varasd* táján s egyebütt. Hogy a mi területünkön fészkeltek volna, arra hiteles adat nincsen; csak az tény, hogy egy május végén Parndorfnál elejtett tyúkban teljesen kifejlődött tojás volt. Általában európai nyaralásuk alig egy-két pontján találták költve. Az egész bevándorlásból az tűnik ki, hogy május óta mindinkább kevesebb példány került s ősz felé alig néhány vidékünkön volt még belőle. Kisebb számban át is teleltek ugyan,

de már 1889-ből csak *Győr-Szt.-Iványról, Leányvárról* (Zemplénm.) s *Kúnhegyesről* jött hírük s ez utóbbi észlelet márczius 16-áról kelt, mely alighanem az utolsó adat vendégeskedő talpastyúkjainkról. Annyi bizonyos, hogy azóta ismét nyomtalanul eltüntek. Miért nem telepedtek meg, habár sok területünkön alkalmas tanyát találhattak volna? nem mondhatjuk meg. Felmerült ugyan, hogy 1891 szeptember havában Székesfehérváron ismét lőttek talpastyúkot, de ezt hitelesen bizonyítani nem lehet. Az azonban igaz, hogy Közép-Európa néhány pontján egész 1892-ig még találkoztak egyesek vagy kisebb társaságok, mint a nagy vándortömeg silány, itt rekedt, de azóta elpusztult maradványai. A nálunk megfigyelt talpastyúkokról az összes észlelők úgy nyilatkoztak, hogy meglehetős félősen, vadan viselkedtek ugyan, néha azonban jámboran bevárták az embert. Utóbbiak alighanem kifáradt, tájékozatlan példányok vagy csapatok voltak. Zajos szárnycsapással keltek; kitünően repültek, magasra is felemelkedtek, s többnyire csak nagy messze szálltak ismét le vagy nagy ívben újra visszatértek régi helyükhöz. Felrebbenéskor *krik, kirig, kakaka, kükerik*szerű hangon szóltak. Ragadozó madár megpillantásakor meglapultak s bízva tollazatuk alakoskodó színében, így védték meg életöket. Néha egyes talpastyúk fogolycsapathoz is társult.

A lövöttek begyében leginkább magvakat s kevés esetben rovarokat is találtak. Következő növények magvai legtöbbször fordultak elő: Chenopodium, Atriplex, Medicago, Polygonum, Vicia, azután fűmagvak, s a gabonák közül: árpa, zab, búza. Ha tehát a jövendőben újra ellátogatnának hozzánk ázsiai vendégeink, sőt meg is telepednének, óvásuk teljesen jogosult volna, mert leginkább dudvamagokat pusztítanának.

VI. REND.

LÉPKEDŐK.

GRESSORES.

Általában czingár, nyulánk, nagyobb termetű, hosszú nyakú, csőrű és lábú madarak. A hátulsó lábujj rendesen épp oly alacsonyan áll, mint az előre irányultak (kivéve a flamingót), melyek tövét hártya köti össze, néha csak két ujjat, néha mind a hármat (külföldi fajoknál találkozik egész úszóhártyás, de egészen szabadujjú láb is); legtöbbjüket hol a fejről, hátról, hol a nyakról lecsüngő vagy meghosszabbodott dísztollak ékesítik, némelyeknél érczfényű tollazat is akad; soknál némely testrészek, főleg az áll, fej, nyak, a szem és csőrtő közé eső rész, csupaszok. Életmódjuk igen változatos, de legtöbbnyire mégis vizek, síkságok, tavak, tengerek, mocsarak táján élnek, a földön lépkedve, lassan járkálnak, sekély szélvizekbe, ingoványokba — sokszor hasig — gázolnak, soha sem futnak; reptük egyenletes, csendes, inkább lassú, néha lebegő; vándorlás közben rendszerint határozott szabályos sorban, vonalban, V alakban szállnak; fára, nádra, sőt sziklára is leereszkednek; kevés kivétellel társaságkedvelők, nagy telepekben költenek, száraz ágakból, nádszálakból lazán épült fészkeiket nádba, ágakra, fákra, sőt a földre rakják, 3—5 jobbára egyszínű fehér, kékes, sárgásbarna, hosszúkás, hegyes végű tojást raknak, fiókáik a teljes megerősödésig a fészekben maradnak; hangjuk tompa korrogás vagy vakkantás, sőt a gólyáknak nincs is szólásuk, hanem csőrük káváit összecsattogatva kelepelnek; a legmagasabb észak kivételével az egész földön honosak; lágytestűekből, kis rákokból, rovarokból, halakból, hüllőkből álló táplálékukat mindig a földön, vízben, mocsárban fogják.

XVII. CSALÁD.

IBISZFÉLÉK.

IBIDAE.

Egész alakjuk — kivéve a kanalasgémet — a pólingra emlékeztet; a csőr tompa, nem hegyes végű, puha, csak végén kemény, a felső

káva az orrlyuktól kezdve végig csatornás; lábujjaik tőben kis hártyával vannak összekötve; a 2—3 vagy 3—4-ik evező leghosszabb; a fark egyenes vagy kissé kerek. Inkább a meleg égövben, mocsarak táján, berkekben, mindig nagy társaságokban élnek és költenek; repülve nyakukat előre nyujtják, de kissé S alakúan s nem egyenesen tartják, sokszor szárnyukat eleresztve lebegnek; ide-oda szállásuk közben hosszú szalagvonalba sorakoznak s kigyózva járják a levegőt.

53. NEM:

BATLA.

PLEGADIS *Kaup.* 1829.

Csőrük sarlós, hengeres, tőben erős, az alsó káva középig csatornás; a lábujjak tövét összekötő hártya a belső és középső ujj között kisebb, mint az utóbbi és külső között; a hátulsó ujj valamivel magasabban van, mint az előre állók, a középső ujj karma oldalt fogazott; a harmadik evező leghosszabb.

A BATLA.

Plegadis falcinellus (L.) *1766.*

[Numenius viridis, castaneus Briss. — Tantalus falcinellus L. — Numenius igneus Gm. — Tant. viridis, igneus Gm. — Ibis falcinellus Vieill. — Falcinellus igneus Gray. — Ibis igneus D'Albert. — Ibis castanea, cuprea Brhm. — Ibis peregrina Gray. — Falcinellus falcinellus Sharpe.]

Népies nevei: ibisz; batla, saska (Alföld); zsidómadár (Balaton), fekete sneff, pulyka sneff; sórós (Kopács).

Jegyei: egész alakja, nagysága egyezik a pólingéval; főszíne vöröses gesztenyebarna vagy sötétbarna, szárnyai zöldes érczfényűek; szemetája, a csőr és szem között való rész csupasz; a csőr és láb zöldesfekete; szeme sötétbarna.

Leirása. *Öregek nyáron:* vöröses gesztenyebarnák; a fejtető és a pofák biborzöldes érczfényűek; a tarkó tollai üstökösen meghosszabbodottak; a szárny, hát, fark, farkalja zománczos fényű, a hát és fark nagyobb, szárnyfedők sötétkékes biborszínűek, az evezők zöldes érczfényűek; a kis szárnyfedők színe olyan, mint a has. A *tojó* valamivel

kisebb a hímnél és rövidebb csőrű. A *fiatalok* nem vöröses-, hanem sötétbarnák, az érczfényű testrészek színe zöldes bronzfényű s nem kékes biborzománczú; a fej és torok egyes fehér hosszanti foltokkal tarkázott. Az *öregek téli tollazatban* a fiatalokhoz hasonlítanak, de fejök és torkuk fehérsége túlnyomóbb, hátuk és farkuk biborzománczú.

Mértéke: *H.* 50—54; *Sz.* 30—31·7; *F.* 10—11; *L.* 10—10·9; *Cs.* 12—15 cm.

Ezt a madarat a közfelfogás rendszerint összetéveszti az egyptomiak «*szent ibisz*» madarával, mely csak annyiban rokona, mint a fürj a fogolynak. Ez a tévedés eredményezte, hogy még most is néha fel-fel ütődik az a bizonyos, napi lapokba is belopódzó hír: «Szent ibiszek a Balatonon», «Egyptomi vendégek — ibiszek — az Al-Dunánál» stb. Igen természetes, hogy mindezeknek a híresztéléseknek semmi alapjuk sincs, a mennyiben a régi egyptomiak szent szárnyasára, a hyeroglifák közt annyi sokszor szereplő ibiszre vonatkoznak, hanem a saskára vagyis a batlára értendők, mely régi soron rendes lakója alvidéki mocsarainknak. Igaz, hogy némelykor megszokott fészkelő helyeiről eltűnik s áttelepszik máshová, hol eddig nem tartózkodott; ez a helycsere — mely azonban a magyar föld határain belül történik — szülte részben azokat az ujságolásokat, miket föntebb érintettem. Az *egyptomi ibisz* (Ibis æthiopica vagy religiosa) Európában nem költ s csak egy-kétszer figyeltek meg Görögországban, a «sötét földrészről» áttévedt példányokat. Azért választottam a mi fajunk magyar elnevezéséül az alföldi «batla» nevet, hogy a jövőben az ibisz név zavart ne okozzon.* A mi batlánk Dél-Európa lakója s alig terjed föl a mérsékelt öv északibb feléig. Mint ritkaságok, egyesek előkerültek ugyan Angliában, Helgolandon, sőt a Farők szigetén is; igazi hazája azonban Dél-Spanyolország, Olaszország, kiváltképpen pedig hazánk délibb részei, a Balkán félsziget mocsarai, a Feketetenger környéke, Perzsia, Közép-Ázsia, India és Khina. Észlelték Ausztráliában, Afrikában, sőt Észak-Amerikában is. Nálunk rangosabb tóságaink, mocsaraink, a Tisza és Duna, Dráva, Száva, valamint egyéb nagyobb folyamaink mellékén, gyakrabban látható s egyes ősterületeken telepesen is fészkel. Nagy fészektelepe volt a Hanyságban, mely azonban most a kiszárítás korában, elenyészett már; nagy számban költ még a «kolodjvári mocsárban» (Eszéknél), úgy 1879 óta majdnem évenként a Balaton mellékén, a fonyódi «nagy berekben». Árvíz, nádperzselések sokszor megsemmisítik otthonukat s ekkor kénytelen-kelletlen elhuzódnak, más vidéken vetvén meg

* Különben is az *ibisz* (Ibis) más *nem* jelzésére megfelelőbb.

házi tűzhelyöket. Leginkább sásos, nádas, rekettyés, helylyel-közzel tisztásos, mély iszapú, terjedelmes vadmocsarakat kedvelnek. Költözködő madár s tavaszi első érkezésének országos középnapja: *április 15.*

Megtelepedése után nemsokára fészekrakáshoz lát. Társas természete ez időszakban sem hagyja el, sőt összehozza különféle, szintén telepesen élő madárfajokkal. Kis kócsag, bakcsó, üstökös gém, vörös gém azok a szárnyasok, melyek «falujában» a batla is tanyát vet. Néha azonban kanalas gém, szürke gém, kis kárókatona, sőt nemes kócsag is bele kerül a telep lakosai közé. A mocsár nehezen hozzáférhető vad helyein szoktak lenni ezek a tanyák. Fészkét hol a nádtorzsokra, vastag czimeres nádba, hol rekettyék ágaira, nádszálakból, sásból, nádlevelekből rakja; suhás, füzes helyeken azonban ágakból épült fészkeket is találhatunk, melyek mélyedése sással, nádlevelekkel, száraz szálakkal van kibélelve; sőt néha elhagyott vagy elfoglalt s melegebbre bélelt bakcsó fészkekbe is tojik. A fészkek sokszor igen közel állnak egymáshoz, s egy-egy rekettye bokron több is van. Májusban három, ritkábban négy, tyúk tojással felérő, egyszínű sötétkékeszöld tojást lelhetünk a fészkekben.

Tojásmérték: *H.* 49—53; *Sz.* 35—38 mm.

A telepjük táját zavarva, rögtön oly magasságba emelkednek fel, hogy puskalövés alig érheti őket s összetömörülve keringelnek a mocsár fölött. Igen jól, meglehetős gyorsan repülnek, néha lebegnek. Általában vad, óvatos s nem egykönnyen megkeríthető szárnyas. Hangját ritkán hallani, különben is a rekedt *kraa kraa* szótagnál többre nem viszi. Augusztus és szeptember elszólítja őket tőlünk telelésre. Ilyenkor ismét hosszú, kigyódzó szalagvonalban szállnak a magasban, mely a tiszta levegőben olyan, mint egy óriási fekete giliszta. Vizi férgeket, rovarokat, ritkábban növényi táplálékot s különösen csupasz csigákat és lópióczákat falatoznak. Legtöbb felbonczoltnak begyében utóbbiakat találtam, még pedig nagy mennyiségben. Halban alig tesz kárt s így inkább hasznos és kímélendő madár, mely sehogy sem szolgál reá arra a sok helyen divatos kegyetlenségre, hogy bizonyos nagyképű puskások fészektelepjükre rontanak s ott derüre-borura pufogatják őket, főleg az alig szárnyra szabadult fiatalokat is, csak azért, hogy eldicsekedhessenek egy nagy számot tevő vadászzsákmánynyal. Ilyen eljárás sem az igazi vadász fogalmával, sem az ember jobb érzületével össze nem fér, sőt *törvényellenes.*

54. NEM:

KANALAS GÉM.

PLATALEA *L.* 1758.

Hosszú, egyenes, széles, lapos csőrük vége kanálszerű; termetök némileg gólyára, gémre emlékeztet, mert csüdjük igen magas; a fark egyenes.

A KANALAS GÉM.

Platalea leucerodia L. *1758.*

[Platalea leucerodius Naum. — Plat. nivea Cuv. — Plat. pyrrhops Hodg.]

Népies nevei: kanál- vagy kalánorrú gém.

Jegyei: kisebb a gólyánál; az áll, szem és csőr közt való rész csupasz; főszine fehér, lábai feketék; az öregek tarkójáról üstökös bóbita csüng le. (Fejének képe I. köt. IX. tábla.)

Leírása. *Öregek:* főszinük fehér, a begy fölött széles, rozsdássárga, örvszerű folt, a tarkóról üstökszerűen lecsüngő tollak sárgás árnyalatúak; a hát eleje is sárgás árnyalatú; a csőr töve fekete, a kanálszerű kiszélesedés sárga, ugyanily színű az áll és a szem előtt lévő csupasz bőr; a szem vérpiros. A *tojó* valamivel kisebb a hímnél. A *fiatalok* üstöke csak a második évben fejlődik, egészben fehérszínűek, csak a szárny egyes tollain, úgy a farkon vannak nagy *fekete foltok*, a csőr hússzínű, majd szürkés s csak később, a harmadik évben feketül jobban meg; szemök kezdetben világosszürke, majd barnássárga; negyedik évökben teljesen kifejlettek s kiszinezettek.

Mértéke: *H.* 93—98; *Sz.* 36—38·5; *F.* 12—13·7; *L.* 14·7—16; *Cs.* 19—21 cm.

Ez a szép, sajátságos, exotikus külsejű madár Európa mérsékelt s főleg déli részeit lakja. Északabbra csak Németalföldön s északi Franciaországban költ. Spanyolországban, az Al-Duna mellékén közönséges, s keletre Közép-Ázsiáig, Indiáig, Japánig terjed. Észak-Afrikában szintén költ. Magyarországban hajdan sokkal gyakoribb volt, de a Balatonnál, Velenczei tónál, Al-Dunánknál helyenként még mostanság is telepekben fészkel; másutt megfogyva, kisebb számban vagy csak vendégeskedve. Vigyázó, óvatos madár, azért kerüli a lakott tájakat s nagy kilátást nyujtó vagy megközelíthetetlen helyeken tartózkodik. Repülve nyakát előre tartja,

bár mindig kissé ≀ alakúan is, de soha sem húzza be, mint a gémek s azért pl. a kócsagtól reptében is megkülönböztethető. Ő is, mint a batla, gyakran elereszti szárnyait s lebegve száll, különben pedig gyorsabban csapkod szárnyaival a lomhábban járó gémeknél. Tavaszszal, az országos középnap szerint, első érkezése: *április 7—8-ra* esik. Mint a batla, ő is szereti a társaságot, bár ritkábban jár igen nagy, inkább kisebb csapatokban. Vonuláskor a csapat mindig ferde vonalban, néha /\ idomban is repül. Fészkeiket telepesen, rokonnemű szárnyasokhoz, főleg a nagyobb gémfajokhoz szegődve rakják. A Velenczei tónál több éven át ismert gémtelepen a kanalas gém fészkek uralkodtak, szomszédságukban voltak a vörös gém-, egyes szürke gém-, sőt vadludfészkek. A kisbalatoni telepen kócsag, szürke és vörös gém költött vele. Némely helyen bakcsó és batla fészkei között is tanyázik. A kanalas gém lapos, nagy fészkeit — nádból és nádlevelekből készítve — mindig a mocsár legsűrűbb, alig megközelíthető s ladikkal egyáltalában elérhetetlen pontjain, ingólápos helyeken találtam, még pedig vagy a földön, vagy a vastag nád letiprott szálain, közvetetlen a víz szintája fölött, de soha sem oly magasan, mint a gémfajok fészkeit. Fán fészkelve nem láttam. Májusban 2—3, ritkán négy fehér, némileg kékesbe játszó, szabályos alakú tojást tojik, melyek alapszínén gyakran elmosódott rozsdaszürke, barnás foltozás is látszik, ez azonban könnyen lemosható.

Tojásmérték: *H.* 65—75; *Sz.* 42—47 mm.

Ha fészkeik táját háborgatjuk, idejekorán a magasba emelkednek s magasan keringelnek fölöttünk. Nem is igen ereszkednek le puskalövésnyire addig, míg csak el nem távoztunk. A fiatalokat szüleik úgy etetik, mint a hogy a gólyák szokták: csőrt csőrbe dugva adják át nekik az eledelt, később azután eléjük rakják. Csak miután teljesen megerősödtek, hagyják el a fészket s kijárnak szüleikkel a mélyebb, tisztásabb iszaposokba, partokra s úgy mint azok, sajátságosan szürcsölgetve, kanalazva a sekélyes posványban, keresgélik élelmöket: a vízi férgeket, rovarokat, lárvákat, apró halacskákat, ebihalakat, ikrát, kis rákféléket, csigákat, békákat. A mai viszonyok közt nem számíthatjuk káros madarainkhoz, hisz aránylag ritka már s azonkívül sem tesz valami számbavehető nagy kárt a halállományban. A mit pusztít, ellensúlyozza a káros és szapora alsóbbrendű állatok számának korlátozásával. E mellett, a kócsag után, bizvást egyik legszebb, legkülönösebb mocsári madarunk, mely főleg társaságban repülve, vagy a mocsárban állongva, szürcsölgetve, igazán megkapó, érdekes jelensége tóvidékeinknek. Megérdemli, hogy kiméljék ott, a hol még van; nemsokára úgyis elszántják alóla a határt s kiszorítják idegen hazába.

XVIII. CSALÁD.

GÓLYAFÉLÉK.

CICONIIDAE.

Ennek a családnak ismeretes typusa a mi gólyánk. Csőrük egyenes, kemény, többnyire hegyes végű, a felső káva nem csatornás, legföljebb az orrlyukak előtt van némi kis barázda; a három előre álló lábujj töve hártyásan összekötött. Alföldi vizenyős síkságok lakói, fákon s némely fajok az emberi telepekhez szokva, házon, kazalon is fészkelnek, de ritkábban telepesen s akkor is nem vegyesen más fajokkal; fészkeik nagyok, erősen épültek s ugyanegy párnak több éven keresztül szolgálnak a szaporítás czéljaira, mely a régi otthont az új tavaszszal éppen csak kitatarozza; reptük lassú, nyugodt s igen gyakran szárnycsapás nélkül hosszabb ideig lebegve, úszva, keringelve járják a levegőeget. Reptükben lábaikat hátra s nyakukat egyenesen előre nyújtják; hangjuk nincs, csak kelepelnek.

55. NEM:

GÓLYA.

CICONIA *Briss.* 1760.

Csőrük egyenes, oldalt kissé lapított; a szem köre, áll, s külföldi fajoknál néha az egész arcz is, csupasz; a fark egyenes.

A FEKETE GÓLYA.

Ciconia nigra (L.) *1758.*

[Ardea nigra L. — Melanopelargus niger Reichb. — Ardea chrysopelargus Licht.]

Népies nevei: barna vagy erdei gólya.

Jegyei: alig kisebb s nyulánkabb a fehér gólyánál; hasa fehér, egyébként feketés vagy barnászöld, kékes-biborszínű, bronzszerű fémzománczczal; csőre és lábai korallvörösek (a fiatalokéi zöldesszürkés hússzínűek); szeme barnás.

Leirása. Az *öreg hím* tollazatának fémzomácza igen élénk, a *tojó*

valamivel kisebb, csőre és lábai halványabb pirosak, a csőr és szem között lévő csupasz rész bőrszínű barnás. A *fiatalok* feje, nyaka barna egyes fehér foltokkal, a többi sötét tollazat is inkább barnásba, mint feketébe hajló s fehéresbarnán szegett, főleg a háton, a fémzománcz csak itt-ott csillog tollazatukon.

Mértéke: *H.* 92—97; *Sz.* 54—56; *F.* 20—21·5; *L.* 19·5—20·7; *Cs.* 17·6—19 cm.

A fekete gólya Európa mérsékelt és délibb részeiben helyenként, bizonyos vidékeken gyakori. Spanyolországtól Németországon, Magyarországon, Közép- és Dél-Oroszországon át Közép-Ázsiába terjed s Észak-Khinában vannak legkeletibb költési helyei. Északi előfordulásának határa a Keleti tenger s csak ritka esetben találtak Svéczia déli részeiben egyes költő párokat vagy Dél-Norvégiában vendégeskedő példányokat. Hazánkban nem valami sok helyen költ; még legszámosabban a Drávafokon a «keskendi erdőben». Költözködéskor azonban többfelé látható. Tavaszi első érkezésének országos középnapja: *márczius 30.* Szeptemberben ismét eltávoznak s Közép- sőt Dél-Afrikában, Indiában telelnek. Életmódja, szokásai, mozdulatai szakasztottan olyanok, mint házhoz szokott fehér atyafiáé; csakhogy a fekete gólya sokkalta vadabb, szemesebb és emberkerülőbb. Épületekhez, falukhoz, tanyákhoz nem szokik, hanem a síkságok erdeiben — nem is mocsaras erdőben — üti fel tanyáját s fákon, laza telepekben vagy egyes páronként fészkel. Egy-egy fészek 100—500 lépésnyire van a másiktól — bizonyos erdőrészben — s ritkán közelebb is. Fészke sokkal kisebb, mint a fehér gólyáé s ágakból készült silány alkotmány, mely hatalmas régi fák oldalágára, a törzs villás szétágazásába van rakva, ritkán a fa csúcsára. Április közepén a tojó lerakja 3—4, ritkán 5 fehér, kékesen áttetsző tojásait s majd egy hónapig üli.

Tojásmérték: *H.* 65—70; *Sz.* 45—50 mm.

A fekete gólya, habár némileg erdei madár, mégis mindig vizek közeléhez vonzódik, mert tápláléka, élete oda utalják. A mit érhet és megölhet, azt vadászsza, de különösen a halnak nagy barátja és pusztítója. Ezért úgy vadászati, mint halgazdászati szempontból igen kártékony.

A FEHÉR GÓLYA.

Ciconia ciconia (L.) *1758.*

[Ardea ciconia L. — Ciconia albescens, nivea, candida, major Brhm. — Ciconia alba Bechst.]

Népies nevei: gólyamadár; házi gólya; eszterág; esztrág; czakó; koszta (Székelyföld), gagó.

Jegyei: főszine fehér; evezői feketék; csőre és lábai pirosak; a negyedik evező leghosszabb; szemköre szürkésfekete; szeme sötétbarnás, szélén világosszürke. (L. I. köt. 5. kép.)

Leírása: az *öregek* fehérek, mely szín azonban nem ragyogó tiszta, hanem mindig mocskos, szennyes; az evezők, nagy szárnyfedők és a hosszú válltollak feketék, a begytollak meghosszabbodottak. Ivar szerint külsőleg nem különböznek. A *fiatalok* is olyanok, mint az öregek, csak evezőik feketesége inkább barnásba hajló.

Mértéke: *H.* 93—99; *Sz.* 56—58·5; *F.* 22—23·6; *L.* 20·6—21·5; *Cs.* 18—19·7 cm.

A gólya Közép- és Dél-Európa vízgazdag, mocsaras rónáit lakja, északfelé ritkább s az 58° é. szél. fölött már mint ritkaság sem igen került. Kelet felé Közép-Ázsiáig honos.

Hogy nálunk mily közönséges, ismert s egyenesen egyike síkságaink legjellemzőbb madarainak, azt mindnyájan jól tudjuk. Alig van nálánál népszerűbb szárnyasunk. Szeretik, sőt tisztelik őt széles e hazában akár a fecskét, vagy tán még jobban. Nem kutatják: érdemes-e arra, hogy megbecsüljék? A közfelfogás megingathatatlanul az: hogy a gólya «tisztítja a határt mindenféle féregtől, kigyótól, békától» s ezért, meg mert «szerencsét hoz a háznak», melyre fészket rakott, soha senki bántani ne merje. Jaj annak, ki gólyát lő! A nép sok helyen az ilyen vadászt képes volna agyonütni. De miért is nőtt hát annyira a magyarság szívéhez? csak azért, mivel az utálatos békát és kigyót megöli?

Részben ezért is, de főleg mivel oda szokott az ember házatájához, ott bizalmaskodik fészke a kéményen, az akoltető végén, a boglya tetején, és mert nélküle hiányoznék az Alföldből egy eredeti, szükséges vonás. Az Alföldet, édes hazáját, pedig szereti a mi népünk színe-java, hisz bölcsője az, a nemzet szive tája; szereti pedig egész teljességében, úgy a mint van. Gólya hijával azonban elveszne belőle egy ősi bélyeg. És érzelmi kapcsok is fűznek minket az egy lábon álldogáló, mélabúsan elgondolkozó, komoly képű, horgasztott csőrű gólyamadárhoz, mely hol itt, hol

ott búsulgat a réten, a pocsolya szélén, vagy fontolgatva, kimért lassú lépéseket téve sétálgat a gyepen, mezőn. Az ő lényében és saját magunkban rokonhúrok pendülnek: mindennapos érzéseinknek, alaphangulatunknak közössége. Születéstől fogva halálig, szinte a gólya az a madár, melyet legtöbbet, legközelebbről látunk, melyről legtöbbet hallunk. Elgondolja a magyar ember, hogy az a hosszú, piros lábú és csőrű, nagy fehér-fekete madár azért telepedett bizalmasan házára, mert vonzódik hozzá, már pedig népünk lelkületének egyik alapvonása az, hogy a ki szeretettel közeledik feléje, azt épp oly szeretettel hűségesen fogadja be szivébe. És jól esik neki, ha az ősz levélhullása nyomán keletkező búsongását, a kikelet fakadásával nyilatkozó vidor reménységét valami élő lényhez fűzheti. A házát lakó, költözködő gólya legközelebb esik hozzá — tehát ahhoz fűzi. Szóval a gólya és magyar népünk közt szoros viszony fejlődött, melyet hirtelen megbontani teljes lehetetlenség. Pedig mégis meg fog az bomlani, már bomladozik is: a kultura nagymarkú, mohó keze lassan, de éppen ezért biztosan, ront neki.

Más népeknél is megvolt — bár, hangsúlyozom, távolról sem oly mértékben, mint nálunk — sőt megvan a gólyának népszerűsége. Szinte általános a gyermekészben, hogy a testvérkéket a gólyamadár hozza s mindnyájunkat is — valamikor régen — az halászott ki a mocsárból, tóból. De mi még sokkalta többet is tudunk madarunkról s gyermekjátéktól a komoly politikáig szerep jut neki: mondóka, közmondás, népdal, népies műköltészet nevezetes alakja ő, mint a melynek természeti sajátságai élesen ellesve, való hűséggel kidomborítva jelennek így meg előttünk találó vonatkozásokban. Lehetetlen mindezekre kiterjeszkednünk, itt csak a legjellemzőbbekre vethetünk pillantást; a kivonható tanulságra ennyi is elegendő.

Petőfi remek költeménye «*A gólya*» az első, melyre utalok, mert ebből világosan és tisztán érthetjük, miért szereti a magyarság a gólyát?! A költő személyét bizvást helyettesíthetjük egész népünkkel, mert a mit ő magáról beszél itt, azt akár fejenként is elmondhatnánk. «Legkedvesebb madara a gólya, mert az édes szülőföld, a drága szép alföld lakója.» Szereti «mert együtt növekedett vele s már akkor kerepölt fölötte, mikor még bölcsőjében sírt». S bár «se tolla nem ragyog, se szép hangot nem ád» s «egyszerűen, félig feketében, félig fehérben jár», mégis vele tölté egész életét, vele ábrándozott a «puszta legmélyén», megszerette, mint «az egyetlen valót, mely egy álmodott szebb korból fenmaradt». Ezért megérkezését minden esztendőben «várja» s mikor őszszel távozik, szerencsés utat kíván «legrégibb barátjának». Nem-e tolmácsa a költő mind-

nyájunk érzelmeinek? Igen természetes hát, hogy az elnyomatás szomorú korszakában, mikor az ötvenes évek irói a szabad szót nem mondhatván ki, képletesen beszéltek a nemzethez, nem egyszer a gólyamadár lényéhez fűzték érzelmeiket, azt állítván oda, mint a nemzet, a haza helyettesítőjét, vagy a honfikebel sajgásának tolmácsát. Arany «A rab gólya», Tompa «A gólyához» című költeményében fejezte ki csordultig telt bensejének keserűségét; előbbiben a rabgólya csonka szárnyával jelképezi a leigázott hazát, a megnyirbált, eltörölt alkotmányt, utóbbiban a költő a gólyának beszéli el a sivár valót, a jelen reménytelenségét, őt kéri meg, hogy adja hírül a szomorúságot, csüggedést a «bujdosóknak»; figyelmezteti, hogy ne is térjen vissza többé, mert fel van dúlva régi fészke helye s új fészkét sem rakhatná biztos tetőre; vígasztalja, hogy hiszen ő boldogabb, mint mi:

«Neked két hazát adott a végzeted:
Nekünk csak egy — volt! . . . az is elveszett!»

A finom biologiai ismeret s a gólya és magyarság közt fennálló kapocs Aranynál, Tompánál és Petőfinél megkapóan nyilatkozik. De nyilatkozik az egyebekben is. Különösen a búslakodva, gondolkodva, komolyan, mintegy magában, árvultan állongó gólya képét, mely jellemző az Alföldön s Tompa is oda helyezi:

«Féllábon állva, itt búsul az esztrág»

számos analógiában megtaláljuk népdalainkban, közmondásainkban, népies költészetünkben. Ime néhány:

«Árva vagyok, mint a gólya,
Kinek nincsen pártfogója.» (Népdal.)

vagy:

«Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
Mint a boglya tetejéről a gólya.» Petőfi.

«Gondolkodik mint féllábon a gólya.»
«Gondolkozóba esett mint a gólya.»
«Elvitte kedvét a gólya.»

Más értelműek azután: «Vigyen el a gólya», «Kerülgeti a gólya» (családi örömöket vár), «Ennek se kerepül többet a gólya» stb. Bordalban is azt énekeljük:

«Igyunk az elment gólyákért»,

ha a távozottak egészségére koczczintunk.

A kikelet vidám és az ősz bánatos hangulatát legtöbbször a gólya érkeztéhez vagy távoztához fűzi népünk; az alföldi ember mindig, csak a domb- és hegyvidéken lakó — a kinél madarunk nem tanyázik — a fecskéhez. Ez a két madár a magyarnak legsajátosabb tavaszhirdetője és a tél közelségét jelentője. Ők hozzák meg, ők búcsúztatják el nyarunkat:

«Megenyhült a lég, vidul a határ
S te újra itt vagy jó gólyamadár»

mondja Tompa, s viszont Petőfi:

«Jön az ősz, megy a gólya már,
Hideg neki ez a határ.»

Jó Beniczky Péter uram 1620-ban tömören versbe szedte madarunk egész életét:

«Gólya is gázolja,
Mocsárokat járja,
Kigyót, békát foghasson;
Fészket rak kéményen,
Nem fél füst rámenjen:
Korog, kotyog hangosan.»

Gyermekjátékban is szerepel, midőn egynek fejére tesznek valamit s ezt körülugrándozva mondják:

«A pap házán *gólyafészek*,
Minden ember látja,
Csak a pap nem látja.»

Vagy mikor ketten kezet fognak s azon egy kisebb társukat körülhordozzák, azt dudolják: «Gólya viszi a fiát» (a német: Engerltragen). Néhol azt tartják, a ki tavaszkor az első gólyát szállva látja, az rövid alvó lesz abban az évben, a ki pedig állva látja, az hosszú álmú. Vége sem lenne, ha az idevágó anyagból tovább akarnék meríteni, azért lássuk már most madarunkat a természethistória világításában. Annyi bizonyos, hogy újat alig mondhatok, csak azt, a mit mindnyájan tudunk róla, foglalhatom rendezetten keretbe, s méltathatom *elfogultság nélkül* gazdasági fontosságát, hasznos vagy káros voltát.

Mint igazi költözködő madár, melynek első érkezését általánosan figyelik, sőt meg is jegyzik, nagy anyagból kikerült országos középszám szerint: *márczius 30-án* jelenik meg nálunk. Hogy mennyire népszerű a gólya megjelenése, annak bizonysága az a népies elnevezés is, melylyel több

helyen a márczius végén beállító viharos időt, havazást «gólyaförgeteg» névvel illetik. Gyakran az egyes párok egyszerre érkeznek s azonnal régi fészkökbe szállnak, néha azonban az egyik előbb jön s egy-két nap mulva a másik. Megérkezésök után rendesen hosszabb ideig csendesen állnak rég nem látott otthonukban s látszólag pihennek. Később azután csak az éjjelt töltik abban; napközben — délelőtt, délután — egy-egy kirándulást tesznek, élelmöket keresik s néhány óra mulva ismét haza térnek. Április első felében javában udvarolgatnak s szinte nap-nap után szorgalmasabban «*kelepelnek*» vagy «*kerepelnek*», miközben fejöket hátukra vetik s csőrüket csattogtatva, ismét előre nyújtják. Néha azonban repülve is kelepelnek; a fészekben ülő tojó így fogadja megtérő párját s az a levegőben felel neki. Úgy látszik, hogy a párok példás ragaszkodással frigyüket egy «gólyaöltőre» kötik s hűségesen kitartanak szerelmökben, vonzódásukban. Számos példa bizonyítja ezt, sőt azt is, hogy özvegységre jutottak többé nem vették le a «fátyolt» s rideg egyedüllétben élték hátralevő napjaikat, megtérve a fészekhez, elvonulva telelésre, de csak egymagukban — éveken át. Tompa költeményt is irt az «Özvegy gólyáról».

A még «legények» azonban sokszor heves küzdelmek árán juthatnak kiválasztott mátkájuk birtokába s ugyanoly elkeseredett harczczal foglalnak le holmi üresen maradt, de más fiatal pároknak is szemét szúró fészket. Annyi nálunk a gólyafészek, hogy új építkezésekre csak itt-ott kell fanyalodniok s ekkor is többnyire előre segített már nekik a gazda, régi kocsikereket tett a pajta vagy akol végébe, arra néhány vastag ágat is, hogy kedves madarának kedvet csináljon a megtelepedéshez és munkáját könnyítse. Sokszor puszta rúd tetejére teszik a kereket s ide fészkeltetik a házi gólyát. A gólya fészkét legtöbbnyire épületeken, kéményeken, tornyon, kazalon, boglyán, de csonka, vastag fákon, fasorok nagy fáin, sőt erdőben is találhatjuk. A nagy magyar Alföldön, úgy látszik, ritkábban fészkel fákon, ellenben a Dunántúlon gyakrabban. Az utóbbi fészkelés néha telepes is. Fehérmegyében ismerek egy fasort, hol egy-egy nagy fán 4—5 gólyafészek áll s mindegyik lakott. Vasmegyében *Kocs* vidékén Boba és Kis-Czell közt levő vasutvonal mentén egy kisebb erdőrészletben, koros tölgyfákon van kiválóan népies gólyatelep, hol aránylag alig pár hold területen 30—40 fészek lehet együtt. Egy-egy fán kettő-három is. A gólyafészek hatalmas, vastag faágakból van rakva, belseje vékonyabbakkal, gyökerekkel, rögökkel, gyepdarabokkal, szénával, szalmával bélelve. Április közepén a tojó lerakja tojásait, számra 3—4—5 darabot, melyek szabályos alakúak, sárgásan áttetsző fehér színüek.

Tojásmérték: *H.* 67—74; *Sz.* 50—52 mm.

A költés java gondja a tojónak osztályrésze, de néha a hímnek is, kisegítőként, meg kell osztania a gondot, mikor ugyanis párja étel után néz. Körülbelül egy havi kotlás után fakadnak meg a tojások. A kis gólyafiak esetlen jószágok, nem tudnak lábra állni és sokáig nevelődnek, úgy, hogy két hónapnál is tovább tart, míg a szülők gondviselése alul felszabadulnak. Kezdetben csak sarkukra támaszkodva üldögélnek s lábaik megerősödésével emelkednek föl. Az öregek éber figyelemmel vigyáznak családi boldogságuk épségére, nem hagyják magzataikat egyedül, hanem míg az egyik eledelt hord nekik, addig a másik szemmel tartja a háztáját. Mint afféle torkos jószágok, sokat esznek, azért a szülőknek kijut a fáradságból, hogy kellő bőséggel lássák el az éhezőket. A fészekhez hordott eleséget egyszerűen elejbük ökrendik, de a vizet úgy itatják meg velök, hogy csőrüket egymásba dugják. Igaz, fióknevelés közben sok piszkot csinál a «házi gólya», a tisztaságos háziasszony zsémbel is miatta, sőt szidja a kelepes madarakat, hogy több becsületet tanulhatnának, de azért világért sem bántaná őket, a hűséges «albérlőket», melyeknek élete folyása annyi mulatságot szerez a háznépnek s főleg a gyerekseregnek is.

Mikor a vidék gólyái megnövekedtek s kirepültek fészkükből, szülőik vezetése mellett tanulgatják a repülés művészetét. Minden este megtérnek — a haladásuk szerint közelebb, vagy messzebb terjedő — kalandozásaikból a meleg otthonba s ott töltik az éjszakát. Ha azután szárnyizmaik teljesen kifejlődtek, megedződtek, s megjött gólyához való eszük — mely nem kicsinylendő ám! — nagyobb társaságokba verődnek s járják a sekély iszapost, a tarlót, réteket, gyepeket, de már bizonyos nyugtalansággal. Házi tűzhelyök tájától is mintha idegenkedni kezdenének, szóval készülnek a búcsúzásra. A fészekaljak seregekké növekesznek, idegen csapatkákkal erősbödnek s augusztusban-szeptemberben végleg elbúcsúznak. Felszállnak a magasba, el-elkeringőznek csigavonalban, mindig magasabbra emelkedve, majd irányt véve dél felé eltünnek a szemhatárból. Néha azután, mikor már a mieink rég elmentek, idegen gólyák százas seregei, sőt hazánk délibb részein még annál is több darabból álló csapatok merülnek fel a levegőben, néha rövid pihenőre meg is szállnak, többnyire azonban csak átsietnek határunkon. Az erdélyi szorosokban is figyeltek meg ilyen átutazó nagy seregeket. A költözködés szakán kívül nagyobb számban ritkán látni, általában nem csatlakozik más fajú madarakhoz, hanem magának, családjának él. Feltünő azonban, hogy némely vidékeken még nyár elején is, tehát a költés java szakában csapatban járnak

a gólyák s mintha nem is tudnának családi kötelmekről, élik világukat a rétségeken. Ezt a jelenséget tapasztaltam 1895 május és junius első felében az Al-Duna mellékén Temesmegyében. 50—60 gólya sétálgatott rendesen a Duna árterén s nem gondolt fészkelésre; az igaz, hogy ennek daczára a közeli községek házain a fészkek el voltak foglalva. Sejtettem, hogy aligha idevaló madarak ezek, hanem talán olyan helyekről származtak, hol valami körülmény megzavarta költésüket. Később csakugyan megjött a hír Nagy-Kunságból is, hogy az ott élő gólyák nem fészkeltek, hanem csapatosan járták a rétségeket. Valószinű, hogy ennek oka az 1894-ik évi rossz takarmánytermés volt, midőn is a széna- és szalmakazalokat a tél folyamán sok helyt feletették s így azokon a vidékeken, hol a gólyák kazalokra rakták fészköket, megsemmisültek a megszokott fészkelő helyek. Ilyen otthonuktól megfosztott gólyatársaságok azután csatangolásra fogták a dolgot.

Említettük már, hogy madarunk kiváló szellemi tehetségekkel van megáldva. Ennek köszönhetjük azt, hogy bizonyos tekintetben félig háziállat lett, az emberi lakásokhoz huzódott. Mert éles megfigyeléssel tud különbséget tenni jóbarát és ellenség között. Azonnal észreveszi a rossz szándékot s akkor vad, félénk, ellenkezőleg szelid és bizalmas. Hogy lénye szerint nem egészen ártatlan és jámbor, azt már különféle szóbeszéd, suttogás elárulta. Hisz nem egyszer hallottunk gólyákról, melyek elköltözés előtt erőtlen, beteg társukat megölték, sőt emlegették azt is, hogy a hímgólya megölte párját, melynek tojásait lúdtojással cserélték ki stb. Efféléket mindig mesebeszédeknek tartottunk. De úgy látszik, van azoknak való alapjuk s itt sem hiába zörgött a haraszt. Tisztán és kétségtelenül megbizonyult ugyanis, hogy szárazság idején, hazánk több vidékén, a gólyák — nem találván fiókáik számára elég bőségesen eledelt — azokat egyszerűen megölték s kidobták a fészekből.* A gyilkos szülők borzalmas tettük után kereket oldottak s elhagyták a fészek táját. Az is bizonyos, hogy ilyen aszályos évben sokkal előbb — már augusztus elején — költöztek el gólyáink telelőhelyük felé; egyelőre ugyan valószínüleg csak délebbre, hol bővebb élelem kinálkozott s csak később Afrikába.

A gólya hasznos vagy káros voltát illetőleg többféle nézet vert gyökeret. Neves megfigyelők majd hasznosnak, mások határozottan károsnak mondják. Mi nem helyezkedünk külön álláspontra, hanem tárgyilagosan akarunk mérlegelni, minden tényezőt tekintetbe véve, mely latba kerül-

* Ide vonatkozó érdekes adatokat l. «Aquila» 1894. I. évf. 166—168. lapokon.

het. Általánosan igaz, hogy *mindent, a mi mozog s a mit elérhet*, hatalmába ejt. Apró rovaroktól kezdve a hüllőkig, emlősökig mindenféle kisebb állatot felfal, csak megkeríthesse s elbánhasson vele. Így azután természetesen igen sokféle lehet az élelme, tehát megfelelőleg több érdekkört is érint, s helyileg, sőt idő szerint is elbirálást követel. Bizonyos, hogy békát, kigyót, egereket, vakondot, vízipatkányt, cziczkányokat előszeretettel eszik, de feldulja a réten, tarlókon, gyepeken fészkelő apró madarak fészkeit is, elköltvén azok fiókáit; megfogja a még esetlen vagy süldő nyulacskákat, fürj- és fogolycsibéket; lúdlegelőn, a falu pocsolái körül elkapkodja az apró majorságot; nemkülönben halászatra is vetemedik, de temérdek rovart is pusztít; tüzeshasu békát, varangyot nem fogadja be gyomra, de azért sokat megöl s ott hagyja. Felbonczoltak begyében különösen sok futó bogár (Carabus, Feronia, Pterostichus, Harpalus) s más rovar maradványait; néha sok *méhet*, darazsat, szöcskét, sáskát, csigákat, nagyobb legyeket, férgeket találtak. Mindezekből tehát kisül, hogy a közfelfogásnak «a gólya a határt tisztítja mindenféle féregtől» csak részben van igaza, már csak azért is, mert számos — gazdaságilag úgy mint vadászatilag hasznos — állatot is elemészt. Fészekrablásaival, majdnem kizárólag csupa gazdaságilag hasznos madárfaj szaporodását — még pedig ott, a hol sok a gólya, érzékenyen — csökkenti; vakond pusztításait — minthogy ez számos csimasz, pajor és kártékony rovarálcza, féreg emésztésével sok hasznot is tesz — szintén nem lehet jó tulajdonságai közé sorozni, csak úgy nem a majorságot illető tolvajlásait, valamint a vadászatnak, méhészetnek és halgazdaságnak okozott kártételeit sem. Kigyó és béka öldökléseit sem lehet jó szemmel nézni, mert mérges kigyót nem sokat pusztít, a többi pedig — kivéve a hasznos madarak tojásait szürcsülő vízikigyót (Coluber natrix) — csak úgy hasznos, mint a legtöbb béka is, kivéve a tavi békát, mely temérdek halivadék felfalásával nem éppen ártatlan szerepet játszik a halgazdaságban. Kiváló hasznot hajt a gólya a gazdának a temérdek káros rovar elpusztításával, egerek tizedelésével. Különösen mikor egeres esztendő van s a túlságosan elszaporodott gabonatolvajok érzékenyen sujtják vetéseinket, gólyaink rendkívül hasznosak. Ilyenkor a vándorlásra összecsoportozott gólyák — éppen őszszel szokott az egércsapás javában virágozni — valósággal egérből élnek s szemlátomást, észrevehetőleg belemarkolnak a kártékony rágcsálok apasztásába. Ha ezeket latolgatjuk, kár és haszon körülbelül egysúlyúak, talán előbbi valamivel lebillenti a serpenyőt, főleg ott, hol igen számos ez a madarunk s a viszonyok is olyanok, hogy több kárt, mint hasznot tehet. A vadászat szempontjából is, a hol rendezett vadóvásra, tenyésztésre

kiváló gondot fordítanak, hol az apró szárnyas vad: fáczán, fogoly, fürj stb. a fővadnem, éppen csak tűrni lehet a gólyát, de valamire való szaporodását meg nem engedhetjük. Az ugyan, hogy túlságos ragadozó és károsítója volna e szárnyasoknak — mint sok vadász képzelme s egyes esetekből általánosan itélkező véleménye mondja — nem felel meg a valóságnak, már csak azért sem, mivel tudvalevőleg fogoly, fürj, fáczán nem puszta, gyérnövényzetű helyeken fészkel, hanem lehetőleg magas fűben, gazban, lábon álló vetésekben, luczernásokban; a gólya pedig ilyen helyekre nem igen sétál, hanem alacsony növényzeten, tarlókon bogarász. Kaszálás után ugyan el-el csíp egy ügyetlenebb fogoly-, fürj- vagy fáczán-csirkét, nyulsüldöt, de legtöbbjéhez nem férhet, mivel azok is a sűrű *magas* növényzetű helyeken bujkálnak.

Ebben a világításban tehát — habár nem egészen az az ártatlan szent madár ő, mint a minek legtöbben tartják — mégis határozottan csak helyileg, bizonyos viszonyok közt lehet őt károsnak mondani s túlszaporodását korlátozni — ez esetekben a gazda, a vadász, a hal- és méhtenyésztő gondoskodhatik a maga ügyében védekezésről, de ellenkező esetben, mikor például egér túlszaporodáskor látja a bogarászó, vadászgató gólyát s mikor az apró szárnyas vad csirkéi már repülősek stb. szivesen fogja fogadni kelepes madarunkat. Kiadni a gólyapusztítás jelszavát s annyira menni mint Németországban, hol lődíjakat adnak az elejtettekért, akárcsak ragadozó madarak karmaiért és csőréért, nálunk határozottan nem volna helyén való. Mert mostanában elég területünk van, mely még nem állott a kultura szolgálatába, azonkívül, mert nem kicsinylendő a nép felfogása, melyet gyökeresen felfordítani nem is tanácsos s idő előtt való volna. Sőt inkább számolni kell avval a viszonynyal, mely a magyarság apraja-nagyja és a gólya között régi soron fennáll, s a melynek háttere bizonyos káros oldalakat is megenyhítő körülmény; hisz örülünk, ha háztetőnket felkeresi ez a termetes jellemző madár, örülünk, ha eleresztett szárnynyal látjuk lebegni a lég végtelenségében; ha halljuk ismert kelepelését, figyelemmel kisérhetjük életmódját, tulajdonságait. Ettől csak meg nem fosztjuk magunkat!? s nem ölhetjük ki őt, melynek alakja nélkül sok-sok vidékünk egy jellegzetességével árvulna meg.

A gólya érzelmeket sőt bizonyos költői hangulatokat is fakaszt bennünk, melyek sajnos, úgyis oly eltünő, elenyésző életűek már rideg korunkban — ezért hunyjunk szemet rossz erkölcseire, nézzük a jókat s ne tépjük szét teljesen azokat a szálakat, melyek ő hozzá csatolnak. Legyen csak továbbra is a magyarság madara, s kisérjük el

továbbra is szemeinkkel «mikor száll a kéklő égen», nem felejtve a mit Tompa ír:

«Mert ez a madár mintha sorsunk
Élő képe volna.»

XIX. CSALÁD.

GÉMFÉLÉK.

ARDEIDAE.

Sovány, czingár, oldalt lapított termetű, nagy és középnagy madarak; számos fajt bóbita, meghosszabbodott begytollak s foszlott finom válltollak ékítenek. Csőrük ritkán kissé hajlított, rendesen egyenes, kemény, hegyes; a kávák élei a csőr végén ráspolyosan finoman kireszeltek s ugyanott némi gyenge fogszerű kivágás is látszik; a kávákon az orrlyuktól a csőr közepéig, vagy valamivel tovább, vonalas barázda van; csüdjök rövidebb, lábujjaik hosszabbak, mint az előbbi nemé, a külső két lábujj tőben hártyásan összekötött; a hátulsó ujj karma legnagyobb s leghajlottabb, a középujjé pedig oldalt fésüsen fogazott; a fark egyenes, 10—12 tollú. Kigyószerű hosszú fejök, csalfa, mereven tekintő szemök, hosszú nyakuk, melyet ülve annyira behúzhatnak vállaik közé, mintha nem is volna, sajátszerűen jellemzik őket. Ágakon, nádszálakon ügyesen kapaszkodnak, lassan járnak, néha mozdulatlanul sok ideig egy helyben lesnek, gunnyasztanak; repülésök lassú ütemszerű, nyakukat behuzzák, lábukat elnyujtják. Általában igen különös, kómikus, esetlen mozgású madarak. Náluk erősebb állatokkal s emberrel szemben gyávák — csak szükségből védekeznek — gyengébbek iránt azonban kiméletlenek. Hangjuk rikácsoló, korrogó. Telepesen «gémfalukban» fészkelnek vagy saját fajrokonaikkal, vagy vegyest, rokonnemű, sőt más rendhez tartozó madarakkal is. Alig néhány faj van csak, mely inkább magában költ. Fészkeik nagy, laza, nád, faág alkotmányok s nádasokban, rekettyésekben, nedves ligetekben, erdőkben találhatók. Tojásaik száma 3—6; ezek egyszínű fehérek, fehéreszöldek, fehéreskékek, hosszúkás, mindkét végükön hegyes alakúak. A tojó egyedül üli fészkét, a fiatalok repülős korukig nem hagyják el azt. Az ivarok színezete nem különbözik, de a fiataloké elüt az öregekétől. Táplálékuk első sorban hal, azután békák s egyéb hüllők, lágy testűek, férgek, rovarok, mellesleg kisebb emlősök. Prédájukat valóságosan «szigonyozva» ragadják meg. Vizek, tavak körül, mocsaras erdők-

ben tartózkodnak. Egyes fajok inkább éjjeli, mások ellenben nappali életet élnek.

56. NEM:

BAKCSÓ.

NYCTICORAX *Rafin.* 1815.

Középnagyságú, inkább éjjeli, mint nappali madarak. Termetök zömök s nyakuk sem túlhosszú, no ha hosszú, sűrű tollazatú; meglehetős nagy fejök tarkójáról 2—3 igen keskeny, hosszú toll nő ki (az öregeknél); szemök nagy; a csőr erős, nem igen hosszú s kissé hajlított; farkuk 12 tollú.

A BAKCSÓ.

Nycticorax nycticorax (L.) *1758.*

[Ardea nycticorax L. — A. kwakwa Sam. Gm. — Ardea maculata Gm. — Nycticorax europæus Steph. — Nyct. ardeola Temm. — Nyct. griseus Strickl. — Nyctiardea europæa Swains. — Scotaeus nycticorax Heugl. — Nycticorax badius, orientalis, meridionalis Brhm. — Nyct. gardeni Gundl. — Nyct. nævius Gray. — Nycterodius nycticorax Macg.]

Népies nevei: vakvarju; kvakvarju; éjji gém; oláh pap (Erdély); kvakker; kakcsó (Alföld); vasfejű gém; vakkánya (Csornai hanyság); kakata (Baja).

Jegyei: varju nagyságú, de hosszabb nyakú és lábú; az öregek fejteteje és háta fekete, zöldesen érczfényű; szárnyuk világos hamuszürke; az alsó test fehéres; tarkójuk 2—3 hosszú tolla fehér; csőrük fekete; szemök karminpiros; lábaik hússzínű sárgák. A *fiatalok* egészben szürkésbarnák, nagy, fehér — részben cseppalakú — foltozással tarkítva; szemök sárgásbarna, csőrük feketés szaru színű vagy zöldesszürke, lábaik szürkészöldek. (L. I. köt. IV. tábla.)

Leirása. *Öregek:* fejök búbja a tarkón túl csúcsban összefutó rajzolata, úgy a hát s néhány nagy válltoll fekete, zöldes érczfénynyel; a szárny világos hamuszürke, úgy a farcsík és a fark is; az alsó szárnyfedők, farkalja, czombok, a szárny hajlása és az első evező külső szélének szegése majdnem végig fehér; a homlok, a szemek fölött huzódó sáv, egész alsó test fehér, helyenként némi sárgás és szürkés árnyalattal; a nyak oldalai és a tarkótól a hátig terjedő rész fehéresszürke, a pofák mögött sárgás.

A *fiatalok* tarkótollai *üstökszerűen* kissé meghosszabbodottak, felül alapszínük csokoládébarnás, a fej, nyak rozsdássárgán, finoman hosszában foltozott; a hát sötétebb és sárgásfehéren, fehéren, cseppalakúan foltos; a hát eleje és a váll egyszínű barnásszürke; az evezők feketésszürkék, hegyükön fehér folttal; alul az egyszínű fehér torok kivételével fehér alapon szürkésbarna hosszanti foltokkal tarkítottak; a fark és farcsík sötétszürke.

Mértéke: *H.* 49—53; *Sz.* 29·9—32; *F.* 11·2—11·4; *L.* 6·8—7·5; *Cs.* 7—8·2 cm.

A bakcsó Közép- és Dél-Európában, Ázsiában Khináig, Japánig fordul elő, szintúgy Afrikában s Közép-Amerikában. Földrészünk nyugati felében ritkább, így Németországban is kivételes jelenség, de Németalföldön gyakoribb. Mocsaraink körül elég gyakori jelenség; posványos ligetekben, víz alatt álló füzesekben, rekettyésekben és erdőkben, ligetekben azonban helyenként igen közönséges költő. Az országos középnap szerint *április 17—18-án* köszönt be hozzánk. Májusban fészkel, többnyire nagy telepekben, más gémekkel vegyesen, különösen az üstökös gémmel és a kis kócsaggal. A «falujok» rendesen a mocsár legjárhatatlanabb részein van, hol ingó lápokról rekettyések, füzesek, náddal s egyéb vízinövényekkel vad összevisszaságban elsűrűsödnek. A bokrok, fák oldalágaira — sokszor alig két méternyire a víz színe fölött — rakják pár ágból készült fészkeiket, melyek oly silány, gyenge férczelmények, hogy alig érdemlik meg a fészek nevet s még a gerlicze építkezését sem érik föl. Egy-egy bokron 3—5, sőt több fészek is van, s ha az utóbb említett gémfajokkal közösen élnek, azok fészkeivel keveredetten. Május közepéig 4—5 halvány kékeszöld tojást rak.

Tojásmérték: *H.* 44—53; *Sz.* 32—38 mm.

A különben meglehetős óvatos madarak családi szentélyüknél igen bevárósak; csak mikor már közvetetlen fészkeik közé nyomulunk, kelnek szárnyra s némileg bagolyszerűen keringelnek fölöttünk, időnként hangos *koák, kvák* vagy *koáu, káu* szólásukkal fejezve ki aggódásukat. Távolabb a faágokon még néhányan sorban ülnek, nyakukat behúzva, nagy szemeiket reánk meresztve, egylábuskodva, mint valami búsuló barátok. Egyik népies neve az «oláhpap» erre czéloz; míg a közmondás «Úgy néz mint a bakcsó» bámuló, együgyü kifejezésökre, a «Szava árulja el a bakcsót» pedig népünk fülében is jól ismert hangjára vonatkozik, melyet rendesen előbb hallunk, mint a madarat látjuk. Repülés közben feltünő kerek, kurta szárnyuk, behúzott s a test tömegébe olvadó nyakuk, a fark mögül alig kinyuló lábaik első pillantásra megkülönböztetik egyéb gém-

fajoktól. Leginkább apróbb halakkal, békákkal, ebihalakkal, békatojással, rovarokkal, egerekkel, férgekkel él. Inkább káros vagy közömbös, de semmiesetre sem hasznos. Üldözik is legtöbb helyen, márcsak szép fehér bóbita tollaiért, mely a kalpagok forgóiban kedvelt tolldísz.

57. NEM:

BÖLÖMBIKA.

BOTAURUS *Steph.* 1819.

Termetökre előbbi nemhez hasonlítanak, de nyakuk hosszabb; tollazatuk laza, a nyaktollak különösen hosszúak s felborzolva túlságosan megvastagítják a nyakot; a csőr nem igen, a középső ujj és karom azonban meglehetős hosszú (együttvéve hosszabb a csüdnél), szintúgy a hátulsó ujj karma, mely még feltünő erős is; 10 farktolluk van. Magányosan, rejtetten élő madarak, melyeket nem igen látni napközben, csak sajátságos bömbölő hangjuk árulja el jelenlétüket a mocsárban.

A BÖLÖMBIKA.

Botaurus stellaris (L.) *1758.*

[Ardea stellaris L. — Butor stellaris Swains. — Botaurus lacustris, arundinaceus Brhm.]

Népies nevei: vízibika; nádibika; dobosgém (Jászberény); ökörbika; muszkagém; vízibornyú (Tiszamentén néhol); bikagém.

Jegyei: majdnem holló nagyságú, de hosszabb nyakával és lábaival még nagyobbnak látszik; tollazatának alkotása bagolyszerű, színe is a sárgás és sötétbarnán tarkázott bagolyfajokra emlékeztet; csőre sárgászöld, orma barna; szem sárga; lábai sárgászöldek.

Leirása. *Öregek:* a fejtetőnek a tarkón túl kiszélesedő rajzolatja barnásfekete, a tarkó tollak hegyén keskeny agyagsárga szegés; a szemek alatt, a csőrtőtől a pofákra bajuszként nyomuló széles sáv, barna; a torok fehéres agyagsárga, közepén rozsdás, de sötétebben foltos sávoly huzódik a nyakra; egészben főszíne felül agyagsárga s helyenként-rozsdás, feketésen és barnán foltozott, s ugyanily színűen, mindenfelé szabálytalan czikczakk, hullámalakú, nyilszerű rajzolatokkal tarkázott; alul az alapszín világosabb s feketebarnán hosszantfoltos; a nyakoldalak azonban finoman

Chernel: Magyarország madarai. II.

Bölömbika (Botaurus stellaris [L.]).

(288. lap).

harántcsíkosak; az evezők szürkésbarnák s számos rozsdaszínű harántcsikkal rajzoltak. A *fiatalok* olyanok mint az öregek, de nagy evezőik majdnem egyszínüek, alig csíkosak, legföljebb belső felükön.

Mértéke: *H.* 61—66; *Sz.* 32—34; *F.* 10--12; *L.* 9—10; *Cs.* 7—8 cm.

Leginkább Európa és Ázsia mérsékelt égövét lakja. Észak felé a 60° é. sz.-nél magasabban csak ritkán találták; délen sem valami közönséges költő, inkább csak költözködéskor mutatkozó. Hazánkban minden valamire való mocsárban, tóban, nagyobb nádasban előfordul s bár magát a különös madarat csak esetleg látjuk, jellemző otromba szava annál ismertebb. Ennek révén bizonyos népszerűségre tett szert s a népies költészetbe is beférkőzött. Különösen Tompánál többször előfordul, sőt regét is irt róla, melynek alapja az a néphit, hogy bikából lett madárrá.

Legtöbb czélzás hangjára vonatkozik:

«Ha vastag bömbölés hallatszik a
Nádasfelől: az a *bölömbika.*»

Hogy mily erős ez a hang, azt is jól tudja:

«Zúg a sűrű nádas hosszú mély morajjal,
Hogy a *bölömbika* bőgése is elhal.»

vagy alakjára czélozva:

«A nádas lakók *legfurcsábbika*
Ámitva bömböl, a *bölömbika.*»

Sajátságos is az a hang, melyet különösen párosodás szakában böven hallat! Mintha nem is madár mondaná azt a rezgő és tompa böffenéshez hasonló kéttagú szólást, mely körülbelül *üü-prumb, ü-prumm, üü-umb* szótagokkal fejezhető ki. Sokat vitatkoztak rajta, hogyan szólhat így? A régi felfogás az volt, hogy bizonyos adag vizet felszí, azután csőrét felveti, majd ismét a vízbe dugja s mintegy kifujja magából a kortyot. Ujabb megfigyelések szerint — főleg azok után, melyeket Torrey és Faxon amerikai ornithologusoknak köszönhetünk, kik egy amerikai bölömbikát lestek meg szólás közben — madarunk vizet nem szí s csőrét sem dugja abba, hanem látszólag a levegőt szívja be s bocsájtja ki magából. Ezt Maynard boncztani vizsgálatai is bebizonyították. Szerinte a hang nem a gégében keletkezik mint legtöbb madárnál, hanem a bárzsingban, a nyakizomzat sajátságos alkotásának segélyével, mely izomzat a párosodási időben különleges működésének megfelelőleg meg is változik. Költés után nem is halljuk már a bömbölést, repülő bölömbika sem szól ilyen bika-

hangon; inkább valami gémhang és varju károgás elvegyüléséhez hasonlít a *kráu, kváu* hivogatása.

Mint költözködő madár az országos középnap szerint: *márczius 14—15-én* érkezik s októberben, novemberben távozik el. Egyesek azonban a kemény hideg beköszöntéig is el-elmaradoznak mocsarainkon, sőt gyenge teleken át, valami szabad víznél, meleg forrásos helynél vissza is maradnak. Télszakán a legtöbb Észak-Afrikában, Indiában, Burmában és Khinában található. Költözködéskor rendesen kisebb, laza társaságokban járnak s éjjel utaznak. Erre vall, hogy csendes estéken késő őszszel. gyakran órákon át egyszerre több ponton nem messze egymástól hallottam szólásukat a magasban, viszont tavaszszal reggel kis területen 8—10 darabot rebbentettem föl. Repülése lassú, esetlen; éppen csak felkalimpál a nádból, alacsonyan száll s mint egy rongydarab nemsokára ismét bele esik a sűrűbe. Tollazatának színe, csendes nyugodt gunnyasztása vagy merev kinyujtott nyaktartása — úgy mint az alkalom kivánja — kiváló alakoskodásra képesítik, s ezért még ha találkozunk is vele, csak gyakorlott szemmel vehetjük észre. A költözködés idejét kivéve, magában elvonulva éldegél s ellentétben a többi gémfajjal, nem is költ telepesen. Áprilisban párosodik s májusban rakja nádszálakból, kákalevelekből való fészkét, mely mindig nehezen hozzáférhető helyeken a magas nádban, a lápok vad növényzete közt, majdnem a víz színtáján található. 3—5 tojása halvány kékes-zöldesszürke, alakra olyan, mint a házityúk tojásai.

Tojásmérték: *H.* 50—54; *Sz.* 35—38 mm.

A bölömbika, bántalmazva, nemcsak hogy mérges, de igazán csak akkor «furcsa» állat. Nyakát felfújja, minden toll sörényesen külön áll, szemeinek merevsége szinte félelmessé válik, hegyes csőrével pedig szigonyoz s dühösen vagdal. Soha sem felejtem el azt a kómikus «páros viaskodást», melynek egy ízben tanuja voltam; madarunk és vizslám álltak egymással szemben. Úgy látszik, véletlenül bukkantak egymásra a sűrű nádság egyik tisztásabb, szigetes helyén s annyira nagy volt a meglepetésök, hogy a bölömbika repülésre sem fogta a dolgot. Magam a csuhisokban, nádban gázoltam s csak a közeli törtetés meg-megujuló nagy zaja keltette fel figyelmemet. A csörtetés felé tartottam hát s itt szemeim elé tárult a kómikus harcz, mely bármicsoda czirkusközönséget kaczajra fakasztott volna. Vizslám mindig hozzá ugrott, oda kapott a felborzolt nyakú madárhoz, ez meg visszavágott; a kutya most hátulról támadott, mire olyan forgolódzás, hercze-hurcza, ugrálás, fogcsattogatás, fülrázás keletkezett, hogy szinte káprázott a szemem. Jó ideig tartott ez így s úgy látszott, az erők és ügyesség egyformán oszlottak

meg. Ekkor közbeszóltam én is; bíztattam, tüzeltem kutyámat, hogy hamarább vége legyen a küzdelemnek. Engem semmibe sem látszott venni a vérszemet kapott szárnyas; még sokáig elbántak egymással, míg végre a kutya hirtelen elkapta s úgy össze-vissza rázta, mintha valami a fülébe mászott volna: a bölömbika nem árthatott neki többet csőrével s csakhamar kiszenvedett a dühös győző fogai közt.

Eledele meglehetős sokféle. Vízipatkányt, cziczkányokat, kisebb madárfiókákat, békákat, csíkot, kigyót, apróbb halat, vízi férgeket s rovarokat, álczákat, bábokat egyaránt eszik. Felbonczoltak begyében néha sok lópiócát (Hirudo equinus), vízigyikot találtam s egy-egy tüzeshasú békát és egeret is. Egészben véve közömbös, vadászatilag, halászatilag inkább káros.

58. NEM:

POCZGÉM.

ARDETTA *Gray.* 1842.

A legkisebb gémek; tollazatuk keményebb, mint előbbi nemé s ivar szerint is különböző; a középujj hosszabb a csüdnél, a belső ujj hosszabb a külsőnél; a fark 10 tollú.

A POCZGÉM.

Ardetta minuta (L.) *1766.*

[Ardea minuta L. — Botaurus minutus Boie. — Botaurus pusillus Brhm. — Butor minutus Swains. — Ardeola minuta Bp. — Cancrophagus minuta Kaup. — Ardeola pusilla Brhm.]

Népies nevei: kis gém; büdös panna vagy panni (Velencze): kis bika (Hegykő); fakutya (Alföld); nádmászó (Pécs); puja gém (Erdély): kis bölömbika; faszka- vagy vaszkagém (Dinnyéshát, Hevesm.): nádigém (Jászberény); kákabiró (Balaton); faszgógó (Dunántúl): kabak (Alföld).

Jegyei: gerlenagyságú, de soványabbnak, hosszabbnak látszó; a czombok a csüdig tollasok, a hím fejteteje és háta fekete, a tojóé sötétbarna, a fiataloké barnán és rozsdás sárgán foltozott; főszínük agyagsárga; az evezők szürkésfeketék; csőr sárga, az orma barnás, hegye felé legsötétebb; a fiatalok csőre zöldessárga; a szem sárga; lábai sárgászöldek. (Fejének képe: I. köt. IX. tábla.)

Leirása. *Öreg hím:* fejtetője, tarkója, háta, farka fekete, némi — főleg a háton — sötétzöld érczfénynyel; a nagy evezők szürkésfeketék; a szárnyfedők szürkés rozsdasárgák, a legnagyobbak szine a szárny közepén, szürkésfehér széles keresztcsíkba foly össze; nyaka a pofáktól kezdve mindkét oldalon halványszürkés, bizonyos ibolyaszínű árnyalattal; a begy sötétbarnásan foltos; egyébként mindenütt agyagsárgás, fehéren átcsillámló szinezetű. *Kétévesek* nyaka elől rozsdásan foltozott; a hátuk inkább barna mint fekete, általában szinezetök a fiatalok és a kifejlett tollazatúak keveréke. A *fiatalok* fejteteje feketésbarna; a pofák és a nyak oldalai barnás rozsdasárgák, némi sötétebb foltozással; a nyaknak a tarkótól a hátig terjedő része rozsdás; a hát eleje és vállak barnás rozsdasárgák, sötét rozsdabarna foltozással; a hát sötétbarna, rozsdasárga tollszegésekkel tarkított; az evezők feketésszürkék, igen keskeny, finom világos szegésekkel; a fark fekete; alsó testök rozsdasárgás alapon, barna hosszanti foltokkal végig tarkított; a torok táján két fehér sáv nyomul le a nyak felé; a fark alja fehéres. A *tojók* inkább a fiatalokhoz hasonlítanak s valamivel kisebbek a hímnél.

Mértéke: *H.* 29—34; *Sz.* 14—15; *F.* 4—4·8; *L.* 4·5—4·9; *Cs.* 4·5—4·8 cm.

Ez a kis gém a 60° é. szél.-en alul egész Európában előfordul, de inkább a mérsékelt övben, mint az északi részeken; különösen a délkeleti vidékeken, a Duna mellékén gyakori. Ázsiában Kashmirig, de mint ritkaságot Északnyugot-Indiában is találták. Észak-Afrikában telel. A mi mocsarainkon, tavainkon, füzeseinkben igen közönséges. Különösen czimeres nádasokat, náddal átsűrűsödött rekettyéseket, fűzbokrokat, víz alatt álló berkeket, ligeteket kedvel. Nagyobb, de kisebb vizeknél is egyaránt tanyázik. Nappal ritkán mutatkozik, mert rejtekhelyeiről ok nélkül nem mozdul, csak ha valami halász felveri, láthatjuk egyik nádasból a másikba szállani. Kitünő alakoskodó; nemcsak gunnyasztva téveszti meg a szemet, hanem a nádszálakon kapaszkodva is. Első esetben valami torzsdarabnak, szemétnek tarthatjuk, másodikban meg vastagabb nádszálnak. Sokszor láttam, hogy ez a furcsa legényke a keskeny hajócsapás menti nádból nem repült föl előlem, hanem hirtelen pálczikavékonyná egyenesítette föl nyakát s csőrét is égnek tartotta; így ült mozdulatlanúl, mereven az aggott, sárgaszínű nádszálak közt. Ha jó előbb észre nem vettem volna, később alig akadt volna meg rajta szemem, mert az ügyes madár mindig elejével fordult felém, vagyis testének avval a szinezetével, mely szakasztottan összevág a régi nád szinével. Sőt fortélyoskodása annyira megy, hogy haladásunkhoz képest, lassan, észrevétlenül ő is

fordul s mindig mellét mutatja, tudván, hogy fejének, hátának feketesége feltünnék.

Hozzánk az országos középnap szerint: *április 25-én* érkezik. Májusban fészkel, nádban, náddal átnőtt sürü füz- vagy rekettyebokrokban, többnyire 1 méternél magasabban a víz szine fölött, de ritkán annyira, hogy fészkét kézzel el nem érhetnők. Néha zsombékokon, torzsokon is találtam azt; sőt egy esetben a danka sirály fészkének oldalában, noha abban is tojások voltak. Fészke aránylag nagy s magas; nádszálakból, nádlevelekből készül, belseje finomabb szálakkal van kirakva. Utóbbi sajátságos «albérlői» viszonyában fészket sem készített, csak kimélyítette a sirályfészek anyagát s oda rakta tojásait. Május második felében 4—7 tiszta fehér, a gerletojásokhoz nagyon hasonló tojást rak.

Tojásmérték: *H.* 34—40; *Sz.* 23—27 mm.

16—17 napi kotlás után kikelnek a sötét narancssárga, rozsdásba hajló pehelytollas fiókák, melyek a mily esetlenek a fészekben, oly ügyesek később kirepülés után. Valóságos tollas tornászok. Bámulatos, micsoda kipróbált egyensulyozók, kapaszkodók ők a gyenge nádszálakon, füzágakon. Egyenes szálakon, ágacskákon úgy mászkálnak föl-le, majd szálról-szálra tovább a szomszédba, akár csak a nádiverebek. Repülni is aránylag jobban tud, mint a többi gémek, mindenesetre sebesebben mozgatja szárnyait, annyira, hogy repülés közben ügyetlenebb galambra emlékeztet.

Hangját főleg párosodáskor hallani, s meglehetős gyorsan egymásután ejtett *umb* szótag szaporozásához hasonló, a mi bizonyos távolból kisebb kutya ugatására emlékeztet. Ezért egyik népies neve is «fakutya» s az alföldi ember időjóslása úgy tartja «Ha nagyon ugatnak: eső lesz». Félelmét azonban *ged, ged* forma szótagokkal fejezi ki.

Szeptemberben távozik el tőlünk s ilyenkor tópartok alacsonyabb növényzetében, «hanyzsikos» sőt kopár helyein is találkozhatunk vele, nemkülönben csatornák, pocséták mellékén.

Apró halacskákat, halivadékot, apróbb hüllőket, rovarokat, férgeket, lárvákat, bábokat eszik, néha talán egy-egy pelyhes vagy ügyetlen nádiverebecske fiókát is elkap. Szavahihető megfigyelőtől hallottam, hogy egy poczgém egy álló helyben 18 darab apró halat — melyek azonban a madár nagyságához arányosítva elég nagyok voltak — fogyasztott el. Felbonczoltakban többször lótetűt is találtam. Gazdaságilag közömbös, mert haltolvajlásai a silány fajokat érik.

59. NEM:

GÉM.

ARDEA *L.* 1758.

Ide tartoznak, néhány középnagy fajt beszámítva, a legnagyobb gémek. Hosszabb nyakúak és lábúak, karcsúbbak, mint előbbi nemek s valamennyit különféle dísztollak ékesítik; különösen a vállról leomló, foszlott, lengő, finom tollazatuk jellemző. A külső lábujj hosszabb a belsőnél; a fark 12 tollú. Telepesen fészkelnek s nappali madarak.

AZ ÜSTÖKÖS GÉM.

Ardea ralloides Scop. *1769.*

[Ardea pumila Lep. — A. comata Pall. — A. castanea Sam. Gm. — A. squajotta Gm. — A. marsigli Lepech. — A. audax Lapeyr. — A. deaurata Merr. — Ardeola ralloides Boie. — Buphus comatus Boie. — Buphus castaneus, ralloides, lyricus Brhm. — Egretta comata Swains. — Botaurus comatus Macg.]

Népies nevei: fehér panni (Velencze); sárga vagy sárgakendős kócsag (Biharm.); galamb kócsag; fehér bakcsó, vászonhátú bakcsó (Csongrádm.); hajas kócsag (Alföld); selyem gém; macskagém (Duna-Dráva köze).

Jegyei: nagyságra a bakcsó és poczgém közt áll; csőre oly hosszú, mint a csüd; az öregek tarkóját alálengő, dús tollazatú sörényes bóbita díszíti, főszinük halvány rozsdasárga és fehér, a fiatalok sötétebben foltosak, szárny és fark fehér.

Leirása. *Öregek:* torok, szárnyak, fark, farcsík, mell és has fehér, egyébként szinezetök fehéressárga; a hát halvány rózsás és ibolyás, mely szín a foszlott válltollak fehéressárga színébe olvad; a nyakoldalak, pofa, fejtető feketésbarnán hosszantfoltos; a tarkó sörénye fehéressárga, a legnagyobb tollak fehérek, mindegyiken, majdcsaknem a szélen, két barnásfekete hosszú szegélysáv; a csőr kétharmadrésze szürkéskék, végső harmada fekete; csupasz szemetája zöldessárga; a szem sárga; a lábak sárgák, zöldesbe hajlók. A *fiatalok* háta rozsdás sárgásbarna s hasuk is rozsdássárgába hajló, egészben barnásan hosszantfoltosak, üstökük alig van, válltollaik sem oly foszlottak. Az öregek *téli tollazata* némileg hasonlít a fiatalokéhoz.

Mértéke: *H.* 47—53·5; *Sz.* 21—23·5; *F.* 8—9; *L.* 5·3—6·2; *Cs.* 5·9—7·2 cm.

Déli és délkeleti Európában költ, különösen a Duna mellékén, majd Nyugot-Ázsiában és Afrikában is. Hazánkban főleg az Al-Duna árterein és nagyobb folyóink mentén elterülő rangosabb mocsarakban, a temesi, torontáli nagyobb ereknél («Bara»), a Balaton mellékén, a szerémségi mocsarakban, Eszék táján a «kolodjvári» ingoványban találhatók nevezetesebb telepei. A Fertőnél, Hanyságban ritkább s kevés költ, a Velenczei tónál nem is igen akad, legföljebb átvonulva. Nem annyira a nádas tavakat, mint az árterek vízállásait füzesekkel, legelőkkel, nem igen magas növényzettel lepett posványait kedveli. A partok közelében, lápos, szigetes helyeken jár élelme után, úgy a legelőkön is. Reptében bizonyos távolból, tiszta fehérnek látszik, de leszállva azonnal elnyeli a környezet: sárgás rozsdás színe alakoskodik. Szállva — ha csak közel nincs — könnyen összetéveszthető a kis kócsaggal, csakhogy annál mégis valamivel kisebb, szárnycsapása meg valamivel sebesebb. A költés munkáját mindig nagy társaságban végzi, de egyébkor is gyakran jár magatollú czimboráival. Gyönyörű kép az, mikor a láp messzenyujtózkodó zöld síkja vagy nagyobb róna víz fölött egy-egy csapat ilyen fehér madár átszárnyal s a napsugár megvilágítja őket! Nem éppen vad, de azért lőtávolságra meglopni csak fortélyoskodva lehet, szabadon ülő nem várja be az embert. Fészkénél azonban elfelejti a szemességet s könnyen megkeríthető. Nem szól annyit, mint a nagyobb gémek s *karr*, *kharr* hangját elvétve, inkább csak otthona körül hallatja. Hozzánk érkezésének országos középnapja: *május 1-je.* E hónap második felére esik költésének főideje. Fészke finomabb és erősebb ágacskákból készült, laza, átlátszó építmény, noha belseje holmi növényszálakkal is szegényesen ki van bélelve. Leginkább fűzfákon, rekettyéken, a mocsarak mélyében, a fácskák, bokrok koronájában található. A nagy «*gémfaluk*-ban» mindig egyike azon fajoknak, mely a bakcsóval együtt a legtömegesebben lép föl, száz sőt ezernyi számban. 4—5, ritkábban hat zöldes kék tojást tojik.

Tojásmérték: *H.* 43—48; *Sz.* 32—36 mm.

Szeptemberben bucsúzik tőlünk s csapatosan vonul délre: Afrikába, Mezopotamiába, a Perzsa-öbölhöz.

Kisebb halakkal, apróbb békákkal, pondrókkal, férgekkel, rovarokkal él. Gazdaságilag közömbös vagy némileg káros.

A PÁSZTOR GÉM.

Ardea bubulcus (Sav.) *1809.*

[Ardea lucida Raf. — Ardea ibis Heugl. — A. coromandelica Licht. (nec. Bodd.) — A. æquinoctialis Montg. — A. russata Keys. & Blas. — A. rufica-pilla Vieill. — Bubulcus ibis Ant. — Buphus russatus Adams. — Buphus bubul-cus Salv.]

Jegyei: akkora mint előbbi, csőre narancssárga, tollazata egészen fehér, csak begyén, fejtetején, hátán rozsdavöröses, szőrszerűen foszlott.

Mértéke: *Sz.* 25; *F.* 14; *L.* 7; *Cs.* 5 cm. (Huszthy gyüjt.)

Ezt az Afrikában, Nyugot-Ázsiában honos madarat Európában csak mint nagy ritkaságot észlelték a délibb részekben, de nem csupán ven-dégeskedve, hanem fészkelve is. Hazánkban szintén néhányszor kapóra jött s habár fészkét nem találták még, bizonyosra vehető — tekintve előfordulásának körülményeit és időpontját — hogy költött nálunk. Az első honi példányt gróf Teleki Samu lőtte az Obedska-bara-ban Kupinovó-nál 1884-ben.[1] Két évvel utóbb ugyanott ifj. Hodek Ede lőtt két darabot,[2] 1887-ben junius 8. és 9-én pedig a kolodjvári mocsárban báró Kalber-matten-nek sikerült hat darab közül 3-at elejtenie.[3] Temes-Kubinnál végre 1892 április 15—19. közt Menestorfer G. gátbiztos kerített egy példányt,[4] mely a réten lovak közt volt megszállva. Hogy mindezek hová kerültek? nem sikerült kinyomoznom. De bizonyos, hogy Hodek bécsi præparátor kezei közé több jutott belőlük s hogy a kubini példány külföldre vándorolt. Hodek-től egyetlen egy származott vissza hozzánk, melyet ő 1885 junius 3-án ugyancsak Temes-Kubinnál lőtt. Ezt az öreg hímet Huszthy Ö. szerezte meg gyűjteménye számára, mely mai napig az egyedüli magyar bizonyító példány.

[1] Mitth. d. orn. Ver. Wien. 1886. X. 3. l.
[2] U. o. 1888. XII. 80. l.
[3] L. Freiherr v. Kalbermatten: Sumpfleben und Jagden. 30. l.
[4] Szóbeli közlés.

A SZÜRKE GÉM.

Ardea cinerea L. *1758.*

[Ardea vulgaris Bechst. — A. leucophæa Gould. — A. shenana Sand. — A. cineracea Brhm.]

Népies nevei: kék gém (Barbacsi tó, Sopronm.); daru gém (Pest-, Hevesm.); fosógém (Erdély); vasgém (az ifjabb neve helylyel-közzel).

Jegyei: kisebb, soványabb mint a gólya, de majd akkorának látszik; csőre rövidebb a csüdnél; az alsó lábszár csupasz része hosszabb, mint a csüd fele; tulnyomóan hamvasszürke és fehér.

Leirása. *Öreg hím:* homlok és fejtető fehér, két oldalt feketén szegve; a tarkóról lecsüngő bóbitatollak (2—3 szál) feketék, kékesszürke hamvassággal; a torok és pofák fehérek, úgy a nyak is, de utóbbin a tarkótól a hátig szürkésfehér, elől pedig két, fekete foltokból keletkező sáv nyomul le; a begytollak meghosszabbodottak lecsüngők, fehér és fekete színűek; a begy oldalain kékes hamvasfekete, pamatos tollazata van; az alsó test fehér; az evezők kékes hamvasfeketék; a váll foszlott, de nem tulságos hosszú, dísztollai világos szürkések, hegyük felé fehérek, egyébként hamvasszürkék; a csőr tulnyomóan sárga, csak orma barnás; a szem környékének csupaszbőre sárga, szintugy a szem is; a lábak vörnyeges barnák, a talp azonban sárgás. A *tojó* hasonlít a hímhez, de bóbitája úgy dísztollai rövidebbek, nem oly ékesek. A *fiatalok* fejteteje szürke, a tarkó felé sötétbülő; nyakuk is tulnyomóan szürke; dísztollaik még fejletlenek; csőrük barnásszürke, az alsó káva zöldessárga, szintúgy a szem köre és a szem is; lábaik szarúszínűek, zöldessárgába játszók.

Mértéke: *H.* 77—88; *Sz.* 45—47; *F.* 15—18; *L.* 14—16; *Cs.* 12·5—13·6 cm.

Az Ó-világ minden részében honos, kivéve az északi tájakat. Norvégiában éppen a 61° é. szél. alatt még láttam két darabot s mint hallottam, néha egyesek magasabbra is — a 68° é. szél.-ig — felkerültek. Költve azonban alig megyen túl a 60° é. szél.-en. Kelet-Ázsiában is ritkább, mint nyugot felé. Nagy elterjedési körén belül majdnem minden neki való helyen előfordul, csak halas vizeket találjon. E tekintetben folyók és tavak közt nem sokat válogat, sebesen rohanó patakokat azonban nem igen keres föl, mert nem lábolhat bennök. A csendesen hömpölygő lassú folyamokhoz azonban majdnem jobban ragaszkodik, mint az álló vizekhez. A szélvizekben órákig elállong, sokszor hasig gázolva. Látszólag világfájdalmas egykedvüségben, nyakát behúzva, mint

egy kesergő filozofus, búskomoran mélázgat, csak mikor figyelmét a vízben uszkáló halacskák felkeltették látszik megelevenülni: féllépést tesz, nyakát kiegyenesíti, rézsút feltartja s kémlel. Ha a préda biztos közelbe téved: kettőt-hármat gyorsabban lépve, szárnyait kissé meglibbentve, nyakát bekapja, de a következő pillanatban azután nyílgyorsan előrepattantja s hegyes csőrével mintegy kiszigonyozza élelmét. Ritkán téveszt czélt s biztosabbra «bök» a szigonyozó halásznál is, melynek bizvást ő a tollas kiadása. Tartózkodási helyein az erdőket is szivesen felkeresi s felszáll a fákra, de águegyen is ugyanaz a komoly, gunnyasztó, mélabús alak, mint a vízszéleken, réten, legelőn vagy mezőn. Még talán az utóbbi területen elevenebb, mert többet sétál, azaz görnyedve lassú lépésekkel kutatgat holmi egér, bogár, vakand s más állatkák után. Bizalmatlan, félénk, sőt óvatos, vad madár, mely az ember elől pár száz lépésnyire már kereket old: egy-két ugrásforma nekiiramodással kibontja nagy szárnyait s odább száll. Repülése lassú, ütemes, miközben nyakát összenyomott ? alakban vállaiba vonja, csőrét a nyakhoz húzza, meghosszabbodott begytollait kissé alácsüggeszti, lábait hátranyujtja. A levegőt hasítva gyakran halljuk rekedt korrogását, mely *kreekk, kreik* vagy *kháá, khaák* hangokkal fejezhető ki. Ha többen együtt, nagyobb távolságra szállnak, ferde vonalban vagy ^ alakban sorakoznak. Általában a társaságot szereti, de nélküle is ellehet. Többnyire 3—5 darab halászgat, jár együtt. Csak szemére kell néznünk, hogy lényével, természetével azonnal tisztába jöjjünk. Ravaszság, álnok hamisság, ármányosság sugárzik ki tekintetéből, a mihez kigyószerű feje is illik. Nálánál gyöngébb állatokat, csak közelébe tévedjenek, kiméletlenül megtámad, megöl s felfalja őket. De az erősebbekkel és emberrel szemben félénk és gyáva, csak ha nem menekülhet bátor és csőrvágásokkal dühösen védelmezi magát. Ilyenkor ellenfelének mindig szemeire czéloz. Azért megsebzettekkel óvatosan kell bánni, mert szivós életüek s néha színleg megadják magukat, elterülnek, de kedvező alkalommal azonnal osztogatják szigonyzó csőrdöféseiket. Ismertem halászembert, kinek szemevilágát vette ez a madár.

Nálunk költözködő s első érkezésének országos középnapja: *márczius 14—15.* Legelőször — sokszor még alig van szabad víz s a hó sem takarodott el — a vén hímek jönnek, azután a tojók és fiatalok. Megesik azonban, hogy enyhe teleken — mikor a vizek be sem fagynak — egyesek itt maradoznak. Április havában kezdenek költeni, főleg e hónap második felében. Ő is telepesen végzi a szaporítás munkáját, de «falui» a terület szerint változnak, más-más képet nyujtanak. Legkedveltebb fészkelő helyei vizes, ligetes, mocsaras erdők, hol a magas

fák sudarán rakja fészkét; sokszor egy-egy terebélyes fakoronában 4—5, sőt több, máskor meg — kisebb fákon — csupán csak egy fészek van. Némely helyen — mint hajdan a Hanyságban — a kárókatonákkal vegyesen lepnek el bizonyos erdőrészt, máshol a többi gémfajokkal telepesen költenek, de az ily telepen rendesen ők vannak kisebbségben; végre ismerjük vetési varjúval és csókával vegyes telepeit is, így Erdélyben Nagy-Enyed vidékén a Maros mellett. Magas fák híjával a nádasok fűzbokraival is megelégszik s ott a hol egyáltalán csak nád van, a czimeres, legvastagabb nádrészletekbe veszi be magát s letiport nádszálak tetejébe — melyek olyformán állanak össze, mint a gulyába rakott puskák — építi otthonát. Ha azonban a vizek közelében, sőt pár kilométernyire onnét, szálerdő akad, szivesebben huzódik oda s még avval sem törődik, hogy esetleg ez az erdőség dombos vidéket koronáz. Az egyszer kiszemelt tanyájukat nem egykönnyen hagyják el s még háborgatásnak sem engednek, sőt meglövöldözésnek sem, hanem évről-évre visszatérnek oda s szivós erőszakoskodással bitorolják jogukat vagy jogtalan foglalásukat. A kinek nem volt még alkalma — különösen nagy, vegyes lakosságú — «gémfalut» látni, el sem igen képzelheti micsoda élet folyik ott. Erőtlen az emberi toll ennek a perczenkint változó, minden vonásában sajátságos képnek ecsetelésére. Abban a szerencsében részesültem, hogy nemcsak édes hazánk — még most is elég számos — madártanyái közül sokat saját szemeimmel láthattam, megjárhattam s figyelhettem az ott kibontakozó elevenséget és életműködést, hanem megismerkedhettem az északi madárszigetekkel és madárhegyekkel is, szemtől szembe állhattam az Északi-fok közelében fekvő Svaerholttal, Európa egyik legnagyobbszerű madárhegyével. Élő összehasonlítást tehetek hát a kettő közt, s így is igazat adok Baldamusnak, kit madártelepeink 1847-ben csábítottak hozzánk Németországból s a ki így nyilatkozik róluk: «Az egész madárvilágban alig van változatosabb, érdekesebb s bizonyosan nincs szebb, mint ezek a «gémfalvak». Az északi madárhegyek talán nagyszerűbb látványt nyujtanak, de ily szép és érdekes, elevenségökkel és színgazdagságukkal lebilincselő benyomást még sem gyakorolnak reánk.» Északon a táj felséges komoly vadsága adja meg a «madárbirodalomnak» a festői hátteret, nálunk háttér alig van, magának a vidéknek kellő közepében keresni kell azt, szinte trópusi buja növénytenyészet közt, a mocsarak «őshelyein», hová a czivilizáczió járát viselő ember nyomai még nem igen értek. A hozzájukférhetés nehéz, néha életveszélyes; a ki gyönyörködni akar bennök, annak arcza verejtékével, fáradságok árán — mert áthatatlan sűrűben, sokszor kötésig sárban, víz-

ben gázolva férkőzhetünk csak oda — a szó teljes értelmében ki kell érdemelni azt a látványosságot, melyet északon könnyű szerrel élvezhetünk, annyira, hogy a 19-ik századvégi leleményesség a turistahajók mutatványos programmjába is felvette.

Nem is kívánhatom, hogy a szives olvasó — már hogy a kivételektől eltekintve — kövessen engem a ruhákat rongyoló, alig áttörhető nádasokba, vízbe, iszapba, pióczák és szunyogok közé, mert tudom, hogy inkább kényelmes gőzhajókon szegődnék utitársamúl, honnét akár egy jól berendezett vendéglőből, oszthatná meg azokat a benyomásokat, miket pl. a remek norvég partvidék éjféli napsütötte madárhegyei keltenek. Épp azért leíráshoz folyamodom, hogy legalább főbb vonásaiban így fessem le a «gémfalu» képét, az ott uralgó élet lüktetését. Legalkalmasabb időpont ilyféle látványosság megtekintésére május vége és junius eleje, mikor a költés java idejét érte s nem csak tojásokat, hanem fiókákat is találhatunk már a fészkekben.

A nap melegen tűz, perzsel. Csak nagy közökben suhint végig a rónán az a bizonyos fuvalom, mely megrezegteti a leveleket, meghimbálja a sűrű nádas tetejét, de alig hogy azt hullámzásba hozta meg-meg elül, hogy a friss légjárás után csak még jobban érezzük a tikkasztó hőséget. Mindenütt összefüggő óriási vetésként zöldel előttünk a magasra sarjadt friss nád, közbe sötétebb foltokként a csuhú, élénkebb, de alacsonyabb részletekben a sás, sisák. Egészben, mintha a zöldszínnek különféle árnyalatában pompázó növénytenger terülne el szemeink előtt, melyből csak egyes helyeken emelkednek ki, holmi szigetekként, fás és bokros területek, melyek közt kisebb-nagyobb tükrökként csillog, fénylik, fehérlik — itt is ott is mindenféle szabálytalan alakban — a szabad víz vagy az ezüstös kigyókként tekeredző keskeny halászcsapás. A közelben zsombékos, iszapos barna vízből, csóvás csillagsás üstökei, vízipetrezselem, fehér vadtorma és sárga kutyatej virágai ütik fel fejöket, szinte átmenetet jelölve a szárazföld és a tulajdonképpeni láp szivetája közt. A mocsár partjain állva, éppen csak sejthetjük titkait. Ezernyi béka brekegő kurutyolásába vegyül a bölömbika mély ümmögése, a jajongó bibicz siválkodása, a vöröslábú czankó élénk füttye, a levegőégben ide-oda lengő sirályok kaczagása, a nádiverebek sajátságos karicsolása, meg valami hortyogó vakkantás. Nagyobb árnyék szalad el mellettünk a földön, feltekintve gémet látunk, mely lomha szárnycsapással, időnként egyet-egyet korrogva, tart befelé a mocsárba s messze a posványság suhás, bokros részén belemerül a nádságba — eltünik. Nemsokára innen is, onnan is kisebb-nagyobb gémalakok szállingóznak a

tiszta légben, sőt kisebb csapatkák is; eltérő sokféle szinük megtarkítja az egyhangú képet. Mind arra felé evez, hová csak az imént szállott le e sovány legények első hirmondója. Különben csend és látszólag nyugalom, mert a néha megjelenő, hápogva, csörögve járó apró kacsacsapatkák, éppen csak fordulnak egyet s ismét levágódnak a vizekre, a magasban örvénylő tavi sasok barna alakjainak pedig egyforma lassú kerengése, vadászgatása már-már unalmassá vált szemünkben.

Hatoljunk hát be e különös világba, s nézzünk szét műhelyének belsejében. Keskeny lélekvesztő fogad be, megmarkoljuk a hosszú csáklyafát s csendesen siklunk előre a csapásban. A mocsár zenéje kisér, megcsobban a víz, mikor előbbre toljuk magunkat, a nád pedig titokzatosan susog, talán érthetetlen meséket mondva. Kotyogva, pittyegve úszik át előttünk a vízicsibe, egérként motozgat mellettünk a sűrűben a parányi csíkosfejű nádiveréb: egyébként nem sokat látunk, mint egy kis darab eget, mert az öles nád majdcsaknem fölénk borul s elfogja a látást. Jó ideig haladunk már s kezdjük megszokni az egyformaságot, a barnás rothadt víz kotuszagát, mely meg-megüti orrunkat, mikor csáklyafánk az iszapos feneket felkavarja. Egyszer csak elfogy a csapás, áthatolhatatlan sűrű nádfal mered elénk, elzárva utunkat. A ladik orra keményebb partféléhez ütődik, még egy erőlködés és — — torzson ül. Ingó láphoz értünk, már most gyalogosan hatolhatunk csak odább. A ki ismeri a mocsárt, a benne való járás módját, mehet; de a kit sorsa most vezet erre először, az maga erejére nem igen támaszkodhatik s vezető nélkül elveszett ember. Száz és száz kéz nyujtózkodik utána a mélységből s lehuzza áldozatát; tudni kell minden lépést, mert csalódás itt halált jelent. Én megbarátkoztam már réges-régen ennek a birodalomnak úttalan útjaival, előttem nem hamis a talaj külseje, mert ha ámit is, gyakorlaton edződött itélettel következtetek valóságára. Megvetett lábakkal, a nádat letiporva, zsombékról-zsombékra lépkedve törtethetünk csak előre. Átlábolunk holmi csatornaszerű vízmosásokon, erecskéken, hinaras vizeken, melyek szintáján ott terjengenek a tavirózsák lapos, kerek, fényes bőrszerű levelei, nyilnak ékes szép fehér vagy sárga virágai, s ágaskodnak a kutyanyelvfű és fürészlevelű sás hajtásai. Imbolyogva, iringázva gázolunk előre, hol térdig, hol kötésig s csak mikor egy kis tisztásra érünk tájékozódhatunk hollétünkről. Nemsokára elérjük a berket, mely fölött mostanában élénkebb a gémek járása s rekedt hangjukat is sűrűbben hallhatjuk. Ott van a «falujok». Bizton meggyőződhetünk erről, csak egy lövést kell tenni. A durranás végig morajlik a lápon s az eloszló füsttel feltárul előttünk az a látvány, mely megérdemli, hogy folytassuk fáradságos előre nyo-

mulásunkat. A berek száz és száz pontján egyszerre «felugrottak» a tanya lakói, ijedt összevisszaságban, hosszú lábaikkal kalimpálva, keresve az egyensúlyt és menekülve a közelgő veszély elől. Az alakok és szinek tarkábbnál tarkább, különös vegyülete! Szürke, vörösesbarna, sárga, fehér kisebb-nagyobb furcsa szárnyasok zsongnak, kevejegnek, gomolyognak a kék égen és az aranyos napsugárban, rikácsolnak, korrognak, vakkantanak, vakognak. Mintha csak az ősmocsár rossz szellemei szabadultak volna boszorkánytánczra! Sűrű csapatokban a magasban feketét mutató batlák járnak, sietve távoznak az ügyesreptű kis kárókatonák, libegve-lebegve, mint a szél hajtotta könnyű fehér fátyol, eveznek föl a láp legremekebb szárnyasai a kis és nagy kócsagok, ide-oda tévelyegnek a feltünő csőrű, nyujtott nyakú kanalas gémek, feldobott sárga kendőkként bolyognak az üstökös gémek és nagy számban a «*govak*» szavú bakcsók, melyek közül a szürke és vörös gémek termetes nagyságukkal mindenkor kiválnak. A megriadt madársággal tele levegő szinte «forr» s csak jó idő mulva kezd megnyugodni, midőn ugyanis a felzavart szárnyasok lassacskán újra alább ereszkednek s egyenként, kisebb társaságokban kezdenek visszatérni fészkeikhez.

Nehezen küzködünk odáig. Törjük a nádat, ágakat, kezünket arczunk elé tartva hárítjuk el magunktól a szemeinkre csapodó szálakat, megerőltetéssel rángatjuk ki lábainkat a hinarak, vizinövények kuszáltságából, mely lépten-nyomon belénk tekerődzik, mintha hurokvetéssel akarná meghiúsítani szándékunkat. Öltönyünk rongyolódik, foszlányok csüngnek rólunk, a sás kardélű levelei meg-meghasogatják, összevérzik meztelen testrészeinket, lábikránkban szúró fájdalmat érezünk s dolgunk van oda kapkodni s lerázni a vérünkre szomjazó sikos pióczák legtorkosabbjait. De hát előre! még csak néhány lépés és czélnál vagyunk. Újra felriad a sokféle madár, még jobban megrémülve, még nagyobb zajt és lármát csapva, mint az előtt lövésünkre. A rekettyék ágait a sok madárszenny megfehérítette, a levelek fakók, mintha csak híg mészszel öntözgették volna le az egész berket; a fák részben elhaltak vagy sorvadoznak; az iszapos holt víz barnaságát is megtarkítja a madárszenny, mely azonkívül telve van törött tojásdarabokkal, záptojásokkal, rothadó halmaradványokkal, pelyhes és tollas fiatal gémdögökkel. A kotuszag összekeverődik e rengeteg mocsok, piszok bűzével s megfacsarja az ember orrát. Tavaszi friss zöldben pompázó erdők üde levegője, kristálytiszta hűs hegyi forrás, mily messze estek ti ezektől a bokroktól, fáktól, ez utálatos víztől, enyészettel és miazmákkal mételyezett légtől!

Az ágak roskadoznak a szinte egymás hátán épült sok fészektől.

Némely bokron húsznál több van, minden helyet kihasználtak a gémek s nem jutna többnek alkalmas ág. A vastagabb ágakon, a törzshöz közel, a szürke gém tanyáit látjuk, a kócsagok a nád letiprott, gulyaszerűen összeálló csomóira építették otthonukat, a bakcsók, üstökös gémek, kis kócsagok az oldalágakra rakták átlátszó, silány alkotmányaikat, a kanalas gémek legalul a puszta zsombékokra, a torzsra, a lápok hátára. Az ágakon, fészkekben tojásaikat, fiókáikat féltő anyamadarak mászkálnak, kapaszkodnak, furcsábbnál furcsább helyzetekben méregetve minket, egyrészt bőrüket, másrészt fészkeiket féltve, reánk meresztik hamis tekintetöket, majd ide-oda suhannak az ágak közt, s elkeverednek a fölöttünk felhőként kavargó félénkebb társaság közé. A fiókák folytonos kiabálása, éhségöket nyilvánító rekedt párbeszéde, az öregek felelgetése, a magasból alá hulló szemét, a színek, hangok gyors váltakozása és összhangtalansága szüntelen foglalkoztat. Ide idegek kellenek s kipróbált fül, finnyásságot nem ismerő orr. Es mégis tarka-barkaságában, bűzös rútságában is mily érdekes mindez! A szerelem, a családi élet meleg otthona, az ahhoz kapcsolódó, az ott feltámadó érzések összességével, melyek igazabbak és hívebbek, mint talán sok fényes, aranyos, márványos, drágaságokkal cziczomázott kényes tisztaságú emberi hajlékban!

Elfelejtjük, el kell felejteni a környezet undokságát, mert átragyog azon a szülői szeretet és békés egyetértés hamisítatlan fénye érintetlen ősi mivoltában, az az odaadó gond, ragaszkodás, féltés, mely sehol sem tanulságosabb, mint éppen ezeken a madártanyákon. Irigység, egymásra törés, áskálódás, fondorkodás nem honol ez ország ezernyi lakóinak keblében, mindegyik alkalmazkodik a másikhoz s megy a maga útján, a nélkül, hogy társainak boldogulását keresztezné. Apró cseprő nézeteltérések, melyek pár csőrcsipéssel csakhamar ismét elintéződnek, nem is jönnek számba s nem zavarják a kölcsönös megalkuvás, megférés összhangját. Naphosszat folyik a sürgés-forgás, jövés-menés. A gémfiak példátlan nagyehetők és gyors emésztésüek, mely tulajdonságukkal csak szülőik csüggedhetetlen gondviselése vetekedik. Hordják az ételt szüntelenül, annyira búsásan, hogy mindig marad hulladék, fölösleg, a mit a serdülő ivadék sem bír torkába fogadni. Ez pedig gémnél nagy szó! Az öregek a fészekben sarkukra támaszkodó kómikus, kóczos pelyheseknek csőrébe tolják a maguk csőrét, vagy a fészek szélén álldogáló kitollasodottak elé ökrendik a táplálékot; ezek mohón kapnak utána, örömük rikácsoló hangjai kiséretében.

Míg a fészkek közt járunk, nézdelünk, a nagyobb fajok — kivált a kócsagok, kanalas gémek — nem igen szállnak vissza tanyájukhoz: ez

utóbbiak különösen magasan keringelnek s nem egyhamar nyugosznak meg. A bakcsók és üstökös gémek azonban látszólag nem sokba veszik betolakodásunkat: fel sem igen riadoznak, hanem az ágakról bámészkodnak felénk s közelre bevárnak, felrepülés után pedig nemsokára ismét leereszkednek s kémlelik lépéseinket. Még a lövöldözés sem vadítja meg őket, mert óvatosságukat elfelejteti az otthonhoz való példás ragaszkodás megkapó nyilvánulása. Ez a meleg vonzalom fejlesztette ki bennök a társas együttélést, melyben legfőbb erősségüket is megtalálták. hisz sok ellenség leselkedik tehetetlen fiókáik élete után, melyekkel szemben másképpen alig védekezhetnének. Sasok, nádi kányák és egyéb ragadozó madarak, le a tolvaj szarkáig, így is be-belopódzanak a telepre s felhasználják a legelső alkalmat, hogy egyik-másik fészekből tojást vagy fiókát csenhessenek. Néha sikerül is a garázdaság; legtöbbször azonban feltámad a telep szárnyas népe s éktelen lármával támad a zsiványra, űzi, kergeti s meghiusítja merényletét.

A szürke gém rendesen négy, ritkábban három vagy öt fehéreszöld tojást rak, melyeket a tojó körülbelül négy hét mulva költ ki.

Tojásmérték: *H.* 55—64; *Sz.* 40—46 mm.

A hím a kotlás idejében a fészek közelében tartózkodik, néha egy-egy órára fel is váltja fészkén párját, vagy — főleg reggel és alkonyat előtt — ellátogat halászó helyeire. Egy további hónapig, sőt azontúl is eltart a kikelt fiókák nevelődése, kitolladzása. Ha végre anyányiak lettek, kirepülnek a fészekből s követik az öregeket messzebb kirándulásaikon is. Szeptemberben a szürke gémek java része elköltözik tőlünk, de októberben is még tart a vonulás; azontúl csak egyesekkel találkozunk. A Földközi tengerre dülő tartományokban, Afrikában töltik legtöbben a telet.

Manapság is népszerű madaraink közé tartoznak a gémek, egyes fajok különösen. Díszes bóbítájuk vagy foszlott válltollaik régtől fogva rangos szerepet játszanak a magyarság kalap és süveg ékítései közt. A szürke gémnek világos, fehéresszürke válltollai sok helyen a legénység pörge kalapjain a már gyérülő darutollat helyettesítik. Hajdanta, a sólymászat virágzásában, a gémek pedzése nálunk is nemzeti vadászat volt és főleg az úri rendnek, a lőfegyverek tökéletesbedéséig, kedves sportja. A jelenben inkább csak mellesleg lövik, néha, különösen fiatal vérű «nagy számokra dolgozó» puskásaink egy-egy telepjüket is meglátogatják, hogy halomra lőjjenek egy csomót, a mi igen könnyen megy, mert semmi ügyességet nem kiván. De fosztogatják, pusztítják — főleg alvidékeink nagyobb telepeit — a tollcsiszárok is, mert a gémtollak, a mi agyafurt és perczenként változó női divatunknak mindenkor keresett kalapdíszítései

s így a tollkereskedésekben folyton értékes árúczikkek. E mellett a vízen járó népség a fiatal gémeket is szedi, mert «finom paprikást» készíthet belőlük, vagy mellöket pecsenyének sütheti, zsirjukat meg orvosságul tartogathatja, lévén az a «száraz fájásnak» állítólag kipróbált szere. Nem csoda, ha mindezekért a hazánkban amúgy is jellemző és a sok vízszabályozás daczára még mindig gyakori — azelőtt meg éppen rendkívül számos — gémek alakja, természete általánosan ismert és népünk lelkét, felfogását is foglalkoztatja. Csak így irhatta Petőfi oly híven, mintegy rajzolva, a Kis-Kúnság jellemzésében:

«Szélén a sötétzöld
Káka közt egy-egy *gém nyakát nyujtogatja*,
Közbe hosszú orrát üti víz alá a
Gólyafiak anyja,
Nagyot nyel és aztán
Fölemeli fejét s körülnéz kényesen.»

Hosszú nyaka, soványsága, gyors emésztése, czingár vékony lábai azok a sajátságok, melyeket — mint valóban legfeltünőbbeket — leginkább megjegyzett róla a magyarság. Már a tizenötödik századvégi nóta mondja gúnyosan:

«Isten hozzád gyáva német
Úgy nézlek, mint tarka gémet»

s a kuruczvilágban is megmaradt az a felfogás, akkor is «gémlábú német» volt a betolakodó szomszéd díszes jelzője. A «gémes kút» neve szintén a gém alak révén keletkezett. A «német betegségben» szenvedőre is reá mondjuk madarunk egyik népies jelzőjű nevét; s ha a közmondásban halljuk «Százhúsz gémnek hatvan keszeg» hát tudjuk, hogy nagyehető emberről vagy nagy dologról van szó, a kinek vagy a minek kevés jutott.

A szürke gém legfőbb eledele a *hal*, különösen azok a fajok, melyek nem a víz fenekén, iszapban élnek, — mert ezeket nem igen tudja megfogni — hanem a melyek a víz szintájához közel szeretnek úszkálni. Mellesleg azonban, ott a hol hal szűkében van, vagy kedvező alkalma nyilik, békát, egeret, apró madarat, ebihalat, csigát, nagyobb rovarokat is elemészt. Roppant falánk és torkos, azért igen sok halat elpusztít s a hol fészkel, *a halgazdaságnak igazán egyik legnagyobb ellensége*. Döglött halat csak szükségből eszik, az elevenjéből sem a megtermett példányok után szigonyoz, hanem csupán csak akkorákat fog, melyeket elbír nyelni, mivel prédájának felaprításához nem ért. Nagy ehetőségére és ármányos lelkére világot vet következő tapasztalásom. Egy fészekből sze-

dett fiatal szürke gémet tágas kalitkában összezártam egy öreg poczgémmel. Másnap az utóbbinak se hire se hamva. Tudtam, hogy semmiképpen ki nem szökhetett fogságából, legföljebb arra gyanakodtam, hogy valahol meghuzódott vagy elbujt s alakoskodva elvonja magától figyelmemet. Kutatgatás közben azonban reáakadtam egyik lábára, majd megtaláltam némi maradványait abban a gombóczszerű gomolyban, melyet — mint emészthetetlen részeket — a szürke gém kiökrendett. *A fiatal nagy faj tehát egyszerűen megette a kis fajú öreget.* Ugyan ő hamarosan végzett elejbe dobott szárnyas egerekkel, két-három darabra szelt kisebb ragadozó madárral és éppen nem restelt, később, mikor a kertben szabadon járt, a körülötte szintén szabadon tartott 10—15 anyányi sirályok közül egyet-egyet elkapni, mikor halakat szórtunk elejbök. Persze a sirálylyal nem végezhetett hamar, mert fele se fért volna le torkán, no meg nem is engedtük a vérengzést; mindazonáltal rossz szándéka meg volt. Többször 10—14 darab 1—1½ dm. hosszú halat egymásután evett.

Ott, a hol «gémfalui» erdőben vannak, még a fákban is tehet némi kárt; mert ocsmány szennyességével elöli azokat. Vadászati szempontból sem tűrhető, mert a fiatal vízivadat pusztítja s különösen tojásaikat is. A Velenczei tavon tavi kányákra kiállított s esztergályozott fehér fatojásokkal felszerelt csapóvasakban számos gémet is szoktak fogni, különösen szürkét és vöröset. Ez a csapóvas tehát nemcsak kányának, de nekik is szólhat. (Egyenesen «gémvas» az I. köt. 55. képe.) Fegyverrel úgy sem üldözhetjük valami kiadóan. Különben erős lövés nem kell neki, mert gyengén sebezve is leesik s gém szokás szerint kiökrendi begyének tartalmát. Helyileg s időszakosan azonban ő is tehet hasznot a gazdának, mert a mezőkön sok egeret elpusztít s némely egérjárta vidéket rendesen nagy számban is meglátogat s más egérellenségekkel együtt működik. Ebben az esetben tehát békében hagyhatjuk.

A VÖRÖS GÉM.

Ardea purpurea L. *1766.*

[Ardea caspia S. G. Gm. — A. rufa, variegata Scop. — A. purpurata Gm. — A. purpurascens Brhm. — Phoyx purpurea Sharpe.]

Népies nevei: fosgém (Velenczei tó); fosó gém; barna gém (Csornai hanyság); vasgém (Tiszántúl).

Jegyei: valamivel kisebb mint előbbi; a csőr és csüd egyforma

hosszú; az alsó lábszár csupasz része legalább is oly hosszú, mint a csüd fele; főszíne szürke és rozsdavörös.

Leirása. *Öreg hím:* felül uralkodó színe palaszürke, foszlott váll- és háttollai világosszürkék és rozsdásak; szárnyhajlása fehéresrozsdás; szárnyfedők hamvasszürkék némi rozsdás tollszegésekkel és árnyalattal; a nagy evezők sötétszürkék, kékes hamvazással, a hátulsók világosabbak; a fark szürke; a fejtetőn levő s a tarkón túl hegyes rajzolatban összefutó folt fekete; bóbita tollai feketék, kékes hamvazással; a nyak hátuljának alsó fele szürke; a torok fehér; a nyak egyéb részei rozsdaszínűek, hátul a tarkótól, a pofákon át az oldalakon s a torkon alul, a középen, egy-egy fekete lenyomuló sáv, utóbbi fehér és fekete hosszanti foltokból kerül ki; a begy hosszú, lecsüngő tollai rozsdásak, fehérek, közepök fekete, vagy fehérek, szélők fekete; a begy oldalain gesztenyevörös pamatos tollak; a has szürkésfekete, oldalai szürkék; a csőr orma barnás, egyébként sárga; lábai olajbarnák, talpuk sárga; szemei halványsárgák. A *tojó* bóbita tollai rövidebbek, színezete nem oly élénk. A *fiatalok* felül rozsdabarna, alul sárgás rozsdaszínű alapon, fekete foltokkal hosszant tarkítottak, evezőik barnásak, bóbita tollaik, foszlott váll- és háttollaik nincsenek.

Mértéke: *H.* 75—86; *Sz.* 36—38; *F.* 11—14·5; *L.* 10—12; *Cs.* 11—12·5 cm.

Nemcsak földrajzi elterjedésében, hanem tartózkodási helyeinek megválasztásában is különbözik az előbbi fajtól. Inkább déli madár s Közép-Európában csak egyes helyeken közönséges. Angliában alig pár példány fordult elő. Németalföldön gyakoribb; Németországban ritka, úgy Franczia- és Spanyolországokban is. A Dunamellékén le a Dobrudsáig, a Balkán félszigeten és Dél-Oroszországban gyakori, szintúgy Észak-Afrikában. Keletfelé Közép-Ázsiáig terjed. Indiában a hozzá közel álló *A. manillensis* helyettesíti. Hazánkban igen közönséges, de nem a folyamok, folyóvizek környékét kedveli, mint inkább nagyobb nádas tavainkat, a széles lápokat, kiterjedt mocsarakat. A folyamok táján csak ott fordul elő, a hol azok árterei összefüggőbb mocsarakat, nádasokat alkotnak s nincsenek még agyonszabályozva. Erdőket, ligeteket sem szeret, mert kizárólag a rétet, nádast keresi. Költözködése valamivel későbbre esik, mint a szürke gémé; tavaszszal az országos középnap szerint *április 14—15-én* érkezik hozzánk. Helyenként és az időjárás szerint, márczius utolsó hetében mutatkoznak az elsők. Őszszel szeptemberben költözködik el, egyesek azonban októberben is láthatók még. A telet Afrikában, a Perzsa-öbölnél töltik. Április utolsó hetében, május elején kezd költeni. Fészkeiket tele-

pesen mindig a mocsár legjárhatatlanabb helyein, a legvastagabb, legmagasabb címeres nádba, letiport nádszálak tetejébe, 1—1½ méternyire a víz színtája fölé rakják. A fészkek legtöbbnyire nádszálakból készülnek, belsejök nádlevelekkel, gyékényszálakkal van kibélelve. Nagyságuk jó mosókosárnyi, de nagyobbaknak látszanak, mert széleiken a felhalmazott nádszálak végei kiállnak. Ez a gémfaj a rendes «gémfalukból» igen gyakran hiányzik s inkább magában, néhány szürke gémmel s vadludak fészkei közelében tanyázik. Egy-egy telepükön 10—150 párt találtam. A fészekalj rendesen négy halványzöldes kék tojásból áll, melyek három hét mulva kelnek ki.

Tojásmérték: *H.* 51—59; *Sz.* 38—42.

A vörös gém szokásai, életmódja, mozdulatai sokban hasonlítanak az előbbi faj tulajdonságaihoz, de mégis némileg eltérők. Korántsem oly vad, mint szürke atyafia, azonkívül teljesen nyilt vizeken ritkábban halászik, hanem a tavak sásos, csuhis szélein, a parti alacsonyabb nádasokban, erek, kubikgödrök mellett állong vagy egészen a növényzet közt, úgy annyira, hogy csak nyaka látszik ki, mely meglehetős jól alakoskodik. Hangja rekedt *hkrett, hrek* szótaggal fejezhető ki.

Tápláléka főleg halból, békából, ebihalakból, vízi férgekből, rovarokból áll, de kisebb madarakat is megfog. Halas vizeknél őt sem tűrhetjük s itt mint határozottan káros madarat mindenkor üldözhetjük.

A NEMES KÓCSAG.

Ardea alba L. 1758.

(Kép).

[Ardea egrettoides S. G. Gm. — A. egretta Bechst. — A. melanorhynchos Wagl. — Herodias alba Gray. — Herodias candida Brhm. — Herodias egretta Boie. — Egretta alba, melanorhyncha Bp.]

Népies nevei: nagy kócsag; lovas kócsag (Bihar-, Hevesm.); fehér gém (Barbacsi-tó, Sopronm.); török kócsag (néhol az Alföldön); lábas kócsag; páva kócsag; fehér fosgém (Dinnyésen néha); kolcsag; kótyag.

Jegyei: gólyamagasságú, de sokkalta karcsúbb; fején nincsenek lengő bóbita-tollak; színezete tiszta fehér; a csőr orma végig eldomborodó, nem gerinczes; az öregek vállairól (tavaszszal és nyáron) gyönyörű, finom, fátyolszerű foszlott hosszú tollak csüngnek a fark fölé.

Leirása. *Öregek:* vakító fehér színűek, tarkójuk tollazata kissé hosszabb, de nem alácsüngő; foszlott válltollaik — sokszor 42 is — igen

Chernel: Magyarország madarai. II.

Nemes kócsag (Ardea alba L.).

(308. lap).

hosszúak, néha fél méternyiek; csőrük fekete, csak a szájzúg és a szem előtt levő csupasz bőr sárga vagy sárgászöld; lábaik barnásfeketék, a felső szár világosabb; szemök sárga. A *tojó* válltollai rövidebbek, különben olyan mint a hím. A *fiatalok* csőre sárgás, lábaik világosabbak, szürkészöldesek; válltollaik nem foszlottak s nem meghosszabbodottak. *Télen az öregek* csőre is sárgás.

Mértéke: *H.* 95—108; *Sz.* 41—43; *F.* 15—16·5; *L.* 18—19·4; *Cs.* 12·5—14 cm.

Európa déli és különösen délkeleti részeiben honos s átterjed Közép-Ázsiáig. Japánban és a khinai birodalom északi részében, más faj, a *timoriensis* helyettesíti. Magyarországon hajdanta, midőn a lápok, mocsarak és ősi fékezetlenségökben hömpölygő nagyobb folyamaink még nem szúrták annyira a mérnök szemét, közönséges, sőt helyenként igen számos volt. Rendesen fészkelt — még pedig telepesen egyéb fajtársaival — a Fertőnél, a Hanyságban, az Ecsedi lápon, a Tisza, Duna s más folyamaink mellékén elterülő nagy mocsarakban, erekben, rétekben, a Balaton berkeiben, szóval minden jóravaló embertelen, kiterjedt «ősmocsárban». Manapság sajnos, igen megritkult! Elvétve fészkel a régi helyeken néhány pár s igazán telepesen csupán a Balatonnál, főleg a Kis-Balatonon és a tótszentpáli «Nagy-Berekben». Ha innen is elfogy, akkor jóformán búcsút vehetünk a lápok legelőkelőbb, legnemesebb, gyönyörűséges királyi madarától. Mert a kócsag csakugyan az ingoványok és mocsarak legszebb, magatartására legbüszkébb szárnyasa. Fejedelem a többi sok között. Valami remek látvány az, mikor a virító zöld réten álldogálnak e ragyogó fehér karcsu alakok! Egyszerű ruhájuk, mint a frissen esett hó, szűzi tisztaságban vakít a napfényben, hátukról díszes «kolcsagjuk» mint valami könnyű fátyol omlik alá: akár csak egy csapat menyasszonyra tekintenénk, kik nászöltönyükben pompáznak, kebelükben az élet legünnepélyesebb érzelmével, mikor a földi legközelebb áll az égihez, mikor legfényesebb a szemek ragyogása s legigazabb a némaság beszédje. De repülve is szép a kócsag. Mint a szélhajtotta fehér selyemfátyol, úgy evez ő a zöld nádtenger fölött, néha-néha erős *kráh, ráh* szavát hallatva, s ha szürke, felhős a háttér: egész fehérségével felragyog: a színtelen égbe pedig: beolvad, eltűnik. Az igen messze repülőt pedig könnyen fehér pillangónak tarthatjuk. Bizonyos, hogy ez az alakoskodásnak szintén egyik neme, mely sokban megvédi őt ellenségeitől. De hogyan alakoskodik ez a fehér tollazat a földön, a zöld vízinövényzet közt? kérdhetné valaki. Hiszen roppant messzire elfehérlik, s a sötét környezetből kiválva, már a távolból is észrevehető? Ezt a kérdést magamban is gyak-

ran felvetettem s addig, míg a tapasztalás meg nem győzött, nem tudtam hinni a megszállt kócsag alakoskodásában. Erre azonban az Al-Duna árterein megtanított a megfigyelés. Itt ugyanis, azokon a területeken, hol a kócsagok leginkább megszállni szeretnek, a félméternyi alacsony kákás, sisákos, pocsogó morotvákban, mocsárszéleken, igen gyakori a *vadtorma* (Cochlearia armoracia), mely fehér virágaival kimagaslik onnét. Bizonyos távolból a szélvízre ereszkedett kócsagot a virágzó vadtormától nem lehet megkülönböztetni!

Fákra is felszáll, de leginkább mégis a poshadó, híg iszapú sekélyesekre jár s mint a többi gémek, úgy keresi élelmét. Különösen a félre eső, legmagányosabb mocsár részleteket szereti, hol zavartalanul élheti világát, mert félénk, szemes, vadmadár ő, melyet nem egykönnyen lehet belopni. Mintha csak díszes tollait féltené, kerüli az embert, — jobban mint a többi gémfajok — a ki éppen ezekért leselkedik utána. Hisz a «kócsagtoll» keresett, értékes tárgy s a magyardísz kalpagjának forgójában, egyike a legkiválóbb tollékítményeknek. Magyarságunk szemében maga a madár is az előkelőség, büszkeség, nemesség tollas képviselője, azért hajszerű, gyönyörű válltollai sem illettek a nép viseletéhez, hanem inkább a nehéz, ragyogó díszruhákhoz. Hajdanta kizárólag fejedelmi forgókon kiváltságoskodott, de később főuraink és végre a nemesség is használta. 1264-ből tudjuk, hogy Béla herczegnek brandenburgi Kunegundával történt esküvőjén a magyar főurak süvegein magasló kócsagtollak különös figyelmet keltettek. Horváth Endre «Árpádiásában», a fejedelmi Árpád süvegén «hószínű kócsag» lobog; Vörösmarty a hármas bércz uráról mondja:

«.... ki lobogtat *kolcsagot*, ékes
Nyuszt kalpagja fölött ragyogó nagy gyöngybe szegezve.»

Petőfi, Hajnalnak, «az ékes leventének», kócsagot tűz kalpagjára; Gyöngyösi István pedig «Murányi Venusában» feljegyzi, hogy a lovakat is feldiszítették vele:

«Szép medályos *kócsag* a lova fejében
Magának is olyan fénylik süvegében.»

II. Rákóczy Ferencz ünnepélyes alkalmakkor — mint Thaly Kálmán irja — szintén ezt hordta fövegén, még pedig feketített kócsagot.

Miután a köznemesség is sűrűen élt vele, sőt a hadseregben is alkalmazták, természetesen folyton megtartá az értékét. A lőfegyverek tökéletlensége korában nehezebben volt szerezhető s akkortájt kiválóan sólymokkal vadászták, később meg, mikor puskával üldözhették, maga a

kócsag fogyott, s okulva, vadabb lett. A pákász és rétjáró azonban kileste madarunk szokásait, együtt élt vele, tudta, hogyan kerítse meg, s szerezzen így magának «kócsagtollak» révén tisztességes mellékjövedelmet. Az elejtett kócsagok dísztollait tőben összekötötte, átfúrt vastag nádszárba rázta s ez egyszerű tokban óvta meg a töréstől addig, míg a portéka vásárra került. Régente egy-egy kötegért 100, sőt rendkívül szép, hosszú tollakért 1000 forintot is fizettek. Egy 1621-ben kelt becslés Pálffy Istvánnak egy bokor kócsagtollát 1000 frtban állapította meg. Ezért a múlt időkben a régi családi értéktárgyak közt sokat szerepel a «kócsag», «kolcsag», «kolcsok» vagy «kótyag» — mindig egész tollbokrétát értve — s mint ilyent hozományban, hagyatékban is felsorolva találjuk. A nép általánosan, de még vidék szerint sem igen viselte. Ritkán jutott hozzá, meg drága is volt. Ezért a népdal nem is igen emlékezik róla. Bácsmegyében azonban a sokácz asszonyok díszítették vele fejkötőjüket, az urinők divatjába meg természetesen szintén beférkőzött s állandóan megmaradt.

Daczára, hogy a népviseletben kivételesen akadhatunk a kócsagtollra, maga a kócsag mindig tisztelt, megkülönböztetett madár volt az igazi magyar ember felfogásában. Az immár kiveszett «pákász» ajkán meglelhettük e tisztelet nyomait, mert nem ritkán harmadik személyben beszélt róla, s nem nevén nevezte, mint a többi madarakat. Kitüntette, mint a láp előkelőségét. «Ő fehér, mint a hó», «Őt a sas se meri bántani», «Ő a legszebb madár a réten» szólásokban jellemző erő rejlik, mely visszamutat erre a kócsag tiszteletére. Költőink többször megemlékeznek róla, hol a «nemes», hol a «büszke» jelzőt függesztve neve elé. Így Tompa:

«Vándorlápokra a *nemes kócsag* meg ül,
Majd mint fehér fátyol gyorsan messze lebben»

vagy Tóth Kálmán:

«Mert te nem vagy *büszke kócsag*
Kis gerlicze vagy te oh csak.»

Ugyan ő felhasználja azt a hiedelmet is, melyet sok helyen tart a nép a meglövött kócsagról:

«Síró hattyú voltam szenvedésim taván;
Hanem majd ezután *büszke kócsag* leszek,
Legdrágább tollait kitépi e madár
Ha gyilkos óntól összevéreztetett.»

Ilyen értelemben a néphitnek nincs ugyan való alapja, de van annyiban, a mennyiben az madarunk kényes tisztaságára vonatkozik; mert a

kócsag mindig vakító fehér, mocsoktalan, soha sem oly piszkos, szennyes, mint a gólya.

A kócsagot meglehetős korán visszahozza a tavasz, s első érkezésének országos középnapja: *márczius 30.* De kedvező időjárással egyesek már márczius első hetének végén jelentkeznek fészkelő helyükön. Valami sok pár sohasem fészkel a fészekfalvakban; mindig csak néhány, 10—15, vagy annyi sem. Különösen a vörös gémekkel szeret együtt tanyázni; a Kis-Balatonon szürke gémek, kanalas gémek, vakvarjuk társaságában is találtam. Mint a «gémfalu» leirásánál említettem, fészkét letiprott, gulában összeálló nádszárak tetejébe, sokszor a vastag nádszálak közé szabadon, s ritkábban mocsárfűzre is rakja. Nagy, összetűzdelt nádszálakból épült alkotmány ez, melynek csakis közepe van sűrűen rakva, nádlevelekkel némileg bélelve. Fészekalja 3—4 tojás, melyek színezetre igen hasonlítanak az előbb leirt szürke és vörös gém tojásokhoz, talán valamivel kékesebbek, de sokkal simább héjuak. (XXXIX. tábla).

Tojásmérték: *H.* 63—71; *Sz.* 44—46 mm.

A kotlás ideje nem egészen négy hét. Költés után az öregek elhullajtják lengő válltollaikat s szeptember havában egyszerűbb köntösben vonulnak telelő helyeikre: Észak-Afrikába, Indiába.

Halakkal, de ezek mellett rovarokkal, férgekkel, csigákkal él s nem annyira halrabló, mint például a szürke gém. Károsnak persze, hogy káros a halasvíznél, de mai napság már megfogyottságában nem sokat árthat; gondozott halastóhoz pedig úgy sem mer közelíteni. Madárvilágunk dísze, remeke a kócsag s azért igen helyén való kiméléséről gondolkodnunk. Különösen tartózkodni kellene megmaradt kevés fészkelőhelyeinek háborgatásától. Úgyis ujjainkon elszámlálhatjuk azokat s ha itt nincsen békessége, már a legközelebbi jövőben menthetetlenül kipusztul hazánkból. Kár volna érte; tartsuk, védjük a meddig lehet. Szerencsére rendkívüli vigyázó, vad természetű — bizonyára a sok üldözés következtében — s ebben bírja erősségét az a vonuláson itt-ott megszállt néhány darab. De a vadász is fejlődik furfangjának, cselvetésének kieszelésében és támogatja őt a messze hordó fegyver — kócsagra golyót sem sajnál — azért kétszeresen hangsúlyozom védelmét.

A FATTYÚ KÓCSAG.

Ardea garzetta L. *1766.*

[Ardea nivea S. G. Gm. — A. xanthodactyla Rafin. — Herodias garzetta Boie. — Her. jubata; — Egretta Lindermeyeri Brhm. — Garzetta egretta Bp. — Erodius garzetta Macg. — Egretta garzetta Bp. — Ardea elegans Verr. Hartl. — A. xanthopoda Pelz. — A. orientalis Gray. — Garzetta garzetta Sharpe.]

Népies nevei: kis kócsag (Minthogy repülve az üstökös gém is fehér, a «galambkócsag», «fehér bakcsó» hol arra, hol ő reá használatos).

Jegyei: valamivel nagyobb, magasabb mint az üstökös gém, vagyis körülbelül félakkora, mint előbbi, s annak különben is kis kiadása, mert szinezete hófehér, tarkójáról azonban 2—3 bóbitatoll csüng le, az öregek hátáról azonképpen foszlott, de kissé felhajló «kócsagtollak» lengenek.

Leirása. *Öreg hím:* vakító fehér; csőr fekete, töve kékes; lábai feketék, a lábujjak zöldessárgák; a szem és csőrtő közt levő csupasz bőr ibolyakékes; szem sárga. A *tojó* csőrtöve szürkés, a csupasz arczbőr zöldes, a dísztollak rövidebbek. *Téli tollazatukban* az utóbbiak hiányoznak. A *fiatalok* hasonlítanak a téli tollazatú tojóhoz.

Mértéke: *H.* 51—57; *Sz.* 26·5—28·4; *F.* 7·5—10; *L.* 9·5—10·5 *Cs.* 8·4—9 cm.

Közép-Európa északi részén csakis Németalföldön, Németországban, Francziaországban fordul elő mint ritkaság; sokkal gyakoribb a délkeleti részekben, a Balkán félszigeten, a Fekete tenger környékétől a Kaspi tó felé, s Ázsiában Indián át Khinában, Japánban. Afrikában szintén költ. Magyarországon még sokkal gyakoribb, mint a nagy kócsag, habár szintén erősen megfogyott s nagyobb számban csak az Al-Duna árterein, Szlavoniában, a Szerémségben, itt-ott még a Tiszamenti füzesekben is költ. Költözködés szakában egyéb tavainknál, mocsarainknál is előkerül, de nem telepszik. Tavaszi első érkezésének országos középnapja: *április 21—22.* Rendesen kisebb csapatkákban jár s repülve — bizonyos távolból — hasonlít az üstökös gémhez, de szárnycsapása lassúbb; közelebbről hosszabb fekete lábai s ragyogóbb fehérsége különböztetik meg attól. Hangja éles, messze hallatszó: *rhe, khre.* Nem annyira vad, mint a nagy kócsag, de nem is valami szelid s könnyedén megközelíteni őt sem lehet. Különben épp oly nemes, előkelő szép madár, mint termetes atyafia. Mikor a szélvizekben halászgat, nem áll mozdulatlanul, hanem többnyire ide-oda futkos, jobbra-balra szigonyoz, szinte

iramodva s szárnyait gyorsan meglebbentve. Fészkelését a gémtelep ismertetésénél röviden leirtam. Tojásainak száma 3—4, ritkán 5 darab; ezek egészen olyanok, mint a nagy kócsagéi kisebb kiadásban.

Tojásmérték: *H.* 42—50; *Sz.* 28—33 mm.

Élelme: főleg apró hal, kisebb hüllők, vízi férgek és rovarok. A halászat szempontjából kárt tehet, de meggyérülése, szépsége annyira latba esik, hogy érdemes őket fészektanyájukon, költés ideje alatt kímélni. Dísztollai majdcsaknem oly keresettek, mint a nagy kócsagéi, de mégis olcsóbbak.

VII. REND.

TURBÉKOLÓK.

GYRANTES.

Az idetartozó madaraknak úgy alaki, mint biologiai sajátságai az egész rendet oly élesen jellemzik, hogy beosztásuk a rendszer egészébe, éppen különállásuknál és egyébb rendekkel való kevés rokonságuknál fogva nehéz és ingadozó. Alakjukat bizonyos gömbölyüség, teltség, begyesség, magas, domború homlok, sajátságos csőr- és lábalkat jellemzi. Tollazatuk sűrű, kemény, a termet gömbölyű formájához simuló, ezért egyes tollszárak egészen laposak; a tollazat nem igen erősen nőtt a bőrbe, könnyen kifoszlik s csekély megrántásra kihull. Szinezetök leginkább hamvas, «galambszínű» (a külföldi fajoké sokszor élénk, tarka), gyakorta bizonyos örvszerű foltok, zománczos, fényes részek is ékítik. A hím és tojó külsőleg nem sokban különbözik. Csőrük rövid, egyenes és vékony, csupán hegye kemény s többnyire kissé lehajló, töve ellenben lágy bőrrel borított; a hasítékalakú orrlyukakat sajátságos — sokszor gombszerű, nagy — bőrkupak fedi be. Lábaik aránylag kicsinyek, rövidek, vékony ujjuak, kis körmüek. Mindig négy teljesen szabad, a csüdből egyforma magasságban kinőtt lábujjuk van, de a hátulsó mindig rövidebb a belsőnél, a külső pedig rövidebb a középsőnél; a czomb rendesen a csüdig tollas, néha azonban a csüdizület meztelen. Szárnyuk inkább hosszú és hegyes, ritkán rövid és kerekített. Farkuk egyenes vagy elkerekített, 12—16 tollú.

Életjelenségeik közt különösen feltünik szavuk: a «*turbékolás*». Fiókáik teljes nagykorúságig ülik a fészket. Kezdetben az öregek avval a tej- és sajtszerű váladékkal etetik őket, mely begyükben képződik, később magvakkal, melyeket erős izomzatú begyükben előbb fellágyítanak. Fákon, bokrokon, fa- és sziklaodukban költenek, silány laza fészkeket építve. Reptük sebes, felszálláskor robajló. Erdőn, mezőn, sziklás helyeken tartózkodnak, különösen száraz ágakra szeretnek szállni a fák sudaraira. Élelmök kiváltképpen magvakból, erdei gyümölcsökből, bogyókból áll; az emésztés elősegítésére azután agyagos és sótartalmú földet, kavicsokat is lenyelnek. Igen jellemző módon csillapítják szomjukat,

mert a többi madaraktól eltérőleg nem úgy isznak, hogy csupán csőrhegyüket dugják a vízbe s minden kortyot feltartott fejjel nyelnek le, hanem egész csőrüket bemártják — az orrlyukakat eközben a lágy bőrkupak bezárja — s egyhuzamban szürcsölik, szivják magukba a folyadékot. Szeretik a társas életet, különösen költés után járnak csapatosan élelmök után, úgy költözködéskor is. Más fajú madarakhoz azonban nem ragaszkodnak.

XX. CSALÁD.

GALAMBFÉLÉK.

COLUMBIDAE.

Csüd legföljebb oly hosszú, mint a középujj vagy rövidebb, az izület táján tollas, némely fajoknál azonban teljesen csupasz; a fark 12 tollú.

60. NEM:

GALAMB.

COLUMBA *L.* 1758.

Ide tartoznak a család legtypikusabb s legnagyobb képviselői. Csüdjök felső része tollas, a fark hossza fele vagy kétharmada a szárny hosszának, hegye egyenesen elvágott.

A SZIRTI GALAMB.

Columba livia Bonn. *1790.*

[Col. saxatilis Aldr. — Col. rupicola Charlt.]

Jegyei: közönséges házi galamb nagyságú; főszine galambszürke, hátának alsó fele és a szárny alsó fedői fehérek; a szárnyon két feketés csík.

Leírása. *Öreg hím:* fej palaszürke; a nyak oldalain zöldes fémfényű foltok; a begy biboros érczfényű; a hát felső fele és szárnyfedők világos hamuszürkék; az evezők hamvaskékek, hegyük feketésbe hajló; a szárnycsíkok kékesfeketék; az alsó test sötét mákszínű kék, a czombot fedő tollazat azonképpen, de valamivel világosabb; a fark sötét hamuszürke,

végén széles feketés sávval s a tollak hegyén keskeny fehéres szegéssel. a legszélsőbb farktoll külső fele tőben fehér; a csőr fekete, az orrlyukakat fedő bőrkupak fehéresszürke; a szem fénylő sárgavörös, a lábak vérvörösek. bizonyos rózsaszínűséggel. A *tojó* valamivel kisebb s nem oly élénkszínű. A *fiatalok* halványabbak, nem oly tiszta — inkább barnás — szürkék: nyakuk, begyük fénytelen; szemök vörösesbarna, csőrük azonképpen: lábaik szürkésbarnás hússzínűek.

Mértéke: *H.* 33—34; *Sz.* 22·1—22·7; *F.* 10—10·5; *L.* 2·7—2·9; *Cs.* 2—2·2 cm.

Ez a galamb a mi házi galambunknak s — néhány százat tevő — különböző fajtáinak őse. Itt-ott még tiszta, eredeti szinezetében szeliden népesíti a galambházakat, templomtornyokat vagy gazdátlanul félvadon él köztünk, ki-ki járva a mezőkre. A Földközi-tenger sziklás partjain azonban több helyen még teljesen vadon tanyázik, így Dél-Spanyolországban. ritkábban Dél-Francziaországban, gyakrabban Olaszországban, Görögországban; Észak-Afrikában; Ázsiában, különösen Kaukazusban, Turkesztánban, Perzsiában, Bucharában, Transkaspiában. Észak felé ritka, de a Farő, Shetland és Orkney szigeteken s Norvégiában Stavanger táján (59° é. szél.) még szintén vadon fészkelve találták. A magyar területen vadon csakis a horvát tengerparton fordul elő s itt közönséges. Vad, szakadásos, feltornyosuló kopár sziklákat kedvel, melyeket a tenger vize mos, hol barlangok is találkoznak, de nem nagy távolban vetések is. Sziklaodvakba, repedésekbe rakja fészkét, mely inkább csak egy csomó össze-vissza mocskolt ágacska, szalma, mint igazi fészek. Fészekalja két fehér, fényes héjú tojás, mely tizennyolcz napi kotlás után fakad meg. Kétszer is költ évente.

Tojásmérték: *H.* 38—41; *Sz.* 26—28 mm.

Minthogy a gazdátlan és félvad, mezőre járó galambjaink is idetartoznak s gazdaságilag is számba kerülnek, egyetmást fel kell itt említenünk a galambról általánosságban is. Hisz Noé bárkájától kezdve kiséri az az embert s jelképe a tisztaságnak, békének, szelidségnek, ártatlanságnak, jóságnak, szerelemnek. Nálunk is jobbadán ez a felfogás járja; különösen pedig a forró szerelem mintájául szeretjük odaállítani. Ezért a szerelmesek legszokásosabb kedveskedő megszólítása is: «Édes galambom, aranyos tubiczám!» Mindnyájunk ajkáról bizonyára sokszor elszállott ez a szép jelzés, — boldog érzelmek boldog idejében.

Egész sora közmondásainknak bevette a galambot, példázgatva tulajdonságait: «Sólyommadárnak nem lesz galambfia», «Szelid mint a galamb», «Galambszivű», «Tipeg-topog mint a tojó galamb», «Galamb-

nak galamb a fia», «Sült galamb senki szájába nem repül», «Nincs epéje, mint a galambnak», «Csókolódzik mint a galamb», «Czigánycselédség, galamb majorság, nem nagy gazdagság» s még sok más. Ezek között azonban vannak régi hiedelmen alapultak, melyek a természethistória valóságának nem egészen felelnek meg, pl. «Ritka galamb epe nélkül», mert hisz tud madarunk mérges is lenni s mint a másik közmondás helyesen mondja, a galambnak epéje csakugyan nincsen. Legtöbbnek alapja azonban az életből, a galambtermészetnek élesebb megfigyeléséből van merítve, így: «Szelid mint a kezes galamb» vagy «Szelid mint a galambfi», azaz rendesen a kinőtt galamb nem oly igen jámbor és szelid, mint általában beszélik. Élelmére is több vonatkozik: «Szereti mint a galamb a tiszta buzát», «Tiszta mint a galambszedte búza».

A galamb turbékolása, búgása bánatosan érinti a magyar szivet; árvaság, elhagyatottság, boldogtalan szerelem jut róla eszünkbe.

«Csak ne volna galambok búgása!
Ebben fakadt bánatom forrása:
Mert ha látom szép páros voltokat,
Megsiratnom kell árva voltomat»

mondja Petőfi találóan.

A galamb nagy kezdő sebességgel, szárnycsattogtatva száll fel, gyorsan repül s nem sok szárnycsapással, hanem nyílalva járja a levegőt. Leszálláskor ismét csattogtatja szárnyait. Fára nem száll, még a vadon élő szirti galamb sem, csak épületekre, sziklákra; a földön azonban ügyesen lépdel, ide-oda forogva, fejével bókolgatva keresgél s gyorsan kapkodja fel a szemeket. Szenvedélyes udvarló s szerelmökben a párok csőrüket egymásba dugva, gyakorta csókolódznak. Ez a szokásuk kapta meg annyira az emberek kedélyét s szülemlette azt a véleményt, hogy a galamb a tiszta, hű szerelem mintaképe. Hát van is valami kedves, megható vonás az enyelgő, bizalmaskodó galambpár viselkedésében. De korántsem nekik egyedül van erre szabadalmuk, mert sok más madár szerelmi élete csakúgy megindító, bensőségével megkapó. A különbség csak az, hogy a galamb lépten-nyomon előttünk van, a többi madárra ellenben kevesebbet ügyel a közönséges szem. A tisztaság határozottan nem annyira tulajdona, mint azt a képzelet festi; csinál az mocskot eleget. Ellenségeitől, különösen a ragadozó madaraktól, mód nélkül fél s eszeveszetten menekül előlük.

Élelmét majdnem kizárólag magvak teszik. Kiválóan a szemes életet kedveli, így: búzát, kölest, lenmagot, kendermagot, répa- és repczemagot,

árpát, borsót, bükkönyt, lencsét. Rozsot, zabot szintén eszik, de nem oly előszeretettel, mint az említett veteményeket. Sokkal inkább szedegeti a különféle dudvák és gyomok magvait, főleg ha gabonát már nem talál; így a Vicia, Orobus, Lathyrus, Ervum, Sinapis, Raphanus, Brassica, Polygonum, Panicum nemek alá tartozó növényfajok, szintúgy a fűtej (Euphorbia cyparissias) magvait. Erdős vidékeken a fák magvait, sőt bogyókat is lakmároznak, de csak az erdők szélein szállnak meg. A mezőre — mindig csapatosan — délelőtt, leginkább hajnalban, majd 8—10 óra közt, délután 3—5 óra közt s végre alkonyat felé rendesen kijárnak s mindig bizonyos területrészt látogatnak; ha begyüket jól megtöltötték s kavicsokat, agyagot és vakolattörmeléket is nyeltek könnyebb emésztés czéljából, szomjukat csillapítják. Általában sokat isznak. Kisebb kirándulásaik után mindig visszatérnek tanyájukhoz. Azokat a helyeket, hol friss vetés folyik, különösen szivósan meg-meglátogatják s nehezen űzhetők el onnét. A horvátországi szirti galambokról feljegyezték, hogy nagy csapatokban járnak a köles és kukoricza táblákra s kiválóan az ott tenyésző *Brachypodium* magvait eszik. Ezek a szirti galambok, úgy látszik a dudva magvakat egyáltalán jobban szeretik, a kultivált veteményeknél.

Mindezeket összevéve a mezőre járó galambok gazdasági hasznos vagy káros voltát némileg megitélhetjük. Bizonyos az, hogy a mezőgazdaságban vetés, úgy aratás idején, mikor a gabona keresztekben fekszik, nemkülönben oly vidékeken, hol igen sok a galamb, egyes birtokrészeken kárt tehetnek; de korántsem annyit, mint legtöbben hiszik. Az elvetett mag ugyis mindig 2—3-szor annyi, mint a mennyit az illető terület megbír; abba a százalékba, mely a ki nem kelt, megsemmisülő magvakra esik, betudhatjuk a galamboktól elszedegetett mennyiséget is. Különben ott, a hol tanyán, saját birtokán tartja valaki a galambokat, s azok idegen birtokra nem járhatnak, a kár elesik; mert a galambnak enni kell, s akár a mezőn szedi magának gazdája magvait, akár otthon kapja tőle: mindegy. Ha az mégis sajnálja galambjaitól az eleséget, hát ne tartsa őket. Ott persze, hol számos kis birtokrészek határosak egymással, parasztföldek vannak, a kósza galambok nem válogatnak, hanem lakmároznak szabadon s aratáskor, vetéskor bizony megkárosítják azokat a tulajdonosokat, a kik nem galambtenyésztők. Másrészt azonban a sok gaz, dudva magvait pusztítva határozottan sok hasznot is tesznek. A vadászatról szóló 1883: XX. t.-cz. 12. §-a tiltott időben is — tehát mindig — megengedi a mezőre látogató galambok lövését, a mi az elmondottak után nem egészen helyes rendelkezés; elég volna, ha csakis vetés és aratás idejében lőhetné azokat az illető károsuló birtokos s nem a vadászati jog

bérlője, kinek esetleg semmi földje nincs s így nem is károsul a galambok révén. A jelen törvény éppen azt eredményezi, hogy a vadászati jog gyakorlója pusztítja mások galambjait, s az, a kinek gabnáját tizedelik, csak úgy a rövidebbet húzza, mintha törvény nem is volna.

A KÉK GALAMB.

Columba oenas L. *1758.*

[Col. cavorum, arborea Brhm.]

Népies nevei: kék galamb; vadgalamb; parlagi galamb (Jászberény).

Jegyei: alig kisebb a házi galambnál; főszíne hamvaskék (galambszínű), a hát alsó fele és az alsó szárnyfedők is; a szárny nem csíkos, csak némileg, szakadozottan harántfoltos (mintha a csík keletkezőben volna); szeme barna.

Leírása. *Öreg hím:* egészben hamvaskék, legvilágosabb az alsó teste és felső szárnyfedői, legsötétebb a nyak hátulja; begye szürkés, biborszínűen fénylő, a nyakörv biboros és főleg zöld érczfényű; az evezők palafeketébe hajlanak; a szárnyfedőkön feketés harántos rajz, de nem összefüggő; egyes válltollakon is fekete folt; a fark palakék, közepén sötétebb, végén fekete sáv; a legszélsőbb farktollak külső szélének töve fehér; a csőr töve vöröses, hegye sárgás; lábai vérvörösek. A *tojó* inkább szürkés, mint kékes, begye kevésbbé élénk, nyakörve jelentéktelenebb s egész termete kisebb. A *fiatalok* hasonlítanak a tojóhoz, nyakörvük nincs, csőrük töve barnásszürke, hegye sárgás.

Mértéke: *H.* 33—35; *Sz.* 20—21; *F.* 9·8—10·3; *L.* 2·8—3·1; *Cs.* 2—2·1 cm.

A magas észak kivételével egész Európában honos s beterjed Közép-Ázsiába, de előfordul Kis-Ázsiában és Palesztinában is. Dél-Európában azonban, valamint keletfelé is sokkal ritkább, mint földrészünk középső övében. Hazánkban — mint általában földrajzi elterjedési körén belül — egyes vidékeken ritka költő, máshol meg, pl. a nagyobb folyóink mellékén elterülő ősligetekben, egyes százados tölgyfákkal beültetett legelőkön stb. igen közönséges. Általában erdős vidékekről, főleg ha régi, korhadó odvas fákat talál, sohasem hiányzik. Újabban — mióta a rendszeresebb erdőkezelés hamar fejsze alá veszi a megérett fát — határozottan megfogyott. Nem talál kedvező fészkelő helyeket.

Tavaszszal igen korán tér vissza hozzánk s egyike a kikelet legelső

hirnökeinek. Rendesen már február utolsó hetében, a mezei pacsirtákkal egyidőben, mutatkozik, az országos középnap szerint: *márczius 8-án.* Gyakorta — kivált ha enyhe a tél — némely helyeken egyes csapatkák nálunk maradnak. Költözködéskor ritkán jár egyedül, hanem vagy nehányad magával, vagy kisebb-nagyobb csapatokban. Ilyenkor a mezőkön, tarlókon, fasorok közelében, kisebb — szántóföldek övezte — erdőrészletekben szeret tartózkodni. Estefelé ezek a vándorcsapatok a mezőre dülő erdők fáira telepszenek vagy utazás közben éjjel megpihennek. Egy ízben ilyen erdőrészleten éjnek idején áthaladva, annyi galambot találtam megszállva, hogy jó darab úton a fákról folyton csapat-csapat után robajlott föl s szárnycsattogásuk óriási lármává növekedett. Becslésem szerint sok százra, talán ezerre rúgott a pihenők s felijedők száma. Gerlék, örvös galambok kivételével más madarakhoz nem igen szegődik, de költőhelye táján, hol a vadgalambokkal rendesen seregélyek, szalakóták, csókák, vércsék, babuták, harkályok is szoktak fészkelni, békésen megfér velök. Mert otthonát rendesen olyan területeken alapítja, hol a sok odvas, korhadt fák ezeket az említett fajokat is telepedésre bírják, sőt a vén fák észrevehető gyérültével szinte kisebb területrészekre kényszerítik s azokon számos vadgalamb-párral mintegy telepes fészkelésre összeszorítják. Kezdetben előfordul ugyan, hogy a különféle madárfajokkal, melyek szintén nem sokat válogathatnak már faodvakban, holmi birtokpörei akadnak, de ezeket rövidesen elintézik; néhány szárnycsapás, haragos búgás: s az erősebb foglaló jogait élvezi, a béke szent. Igen sokszor a vadgalamb húzza a rövidebbet, de hát haragot nem tart, hanem keres tovább, míg alkalmas fészkelő odut talál. De az egyszer megalapított tűzhelyéhez — éppen mert nehezen szerezte — ragaszkodik, évenként visszatér hozzá. Néha azonban valami csókával, szalakótával cserél is, vagy szabadon maradt odukat — melynek lakói időközben tönkrementek — birtokol, mert fészkelőhelye gyakran az első költéssel annyira elszennyesedik, hogy második költésre lehetlen ott maradnia.

Márczius végén és április elején megkezdi családi életét, melyet igazi odaadás, melegség jellemez. Az erdő kezd zöldülni, rügyfakadással megnyílik a természet szeme, a virágok kibontják kelyheiket s csókra nyujtják a mézrabló méhnek, játszi pillangóknak. A hím vadgalamb felül a mohostörzsű vén fa koronájába vagy csonka sudarára, «elbúgja» mélységes mély, szivből fakadó szerelmi vágyódásait avval a *húkú, húkrú* ismétléssel, mely később *hú-hú-hú*-ba folyik össze; a magyar fül pedig szivesen hallgatja, hiszen a népdal is mondja:

«Akkor szép az erdő mikor zöld
Mikor a vadgalamb benne költ;
A vadgalamb olyan mint a lány
Fáj a szive a legény után».

Szerelme nemsokára ünnepet ül: a kinézett alkalmas faoduban elkészült a fészek, igaz hogy nem sok művészettel, mert hiszen pár száraz galy, gyökerecske, fonnyadt levél és fűszál összerakásához nem sok remeklés kell. No de megmelegíti azt is az ülő galamb s elfelejteti velünk az építésben való járatlanságukat az a szép összhang, mely köztük a jövő nemzedék sorsáért kifejlett. A tojó lerakja két fehér tojását, kotolja s oly kitartóan üli, hogy gondjából közeli lárma, lövés sem zavarja ki.

Tojásmérték: *H.* 38—42; *Sz.* 27—32 mm.

Felmászhatunk a fára, nem mozdul a fészekről, s csak mikor már bele akarunk nyulni az oduba, robbanik ki. Költés alatt a hím a közelben búg, és folyton búg; talán a jövőről mesél édes élete párjának? vagy legalább is jelzi, hogy nem messze van a fészektől s őrködik fölötte. Délelőtt is, délután is egy-egy órára felváltogatják egymást a költésben. 17—18 nap mulva kikelnek az apróságok: vakon tehetetlenül. Az öregek sok fáradsággal, önfeláldozással nevelik föl őket, hogy azután a második, sőt egyes párok talán harmadik költéshez fogjanak.

Augusztus felé a fészekaljak, öregekkel vegyesen, csapatokba verődnek s a mezőket, réteket látogatják, különösen a repczeföldeket s a vetést, mert táplálékuk első sorban gabonából, veteményből, magvakból áll. A termesztett növények magvai mellett a vadbükkönyt és dudva magvakat is szeretik s nyáron át az afonyát is meg-megkóstolják. Nem vetik meg a fenyőmagvakat, bükkmagot, makkot sem, habár valami nagyon nem is ragaszkodnak ezekhez. Jó étvágyú s azért meglehetős sokat eszik; sokszor tele szedi begyét, mely pedig akkora, hogy néhány száz mag elfér benne. Ott, hol sok a vadgalamb, a vetésre járó csapatok határozottan tehetnek bizonyos kárt; azonban tekintve dudva pusztításukat, nemkülönben ízes pecsenyéjöket is — tehát úgy gazdaságilag, mint vadászatilag hasznos tulajdonságaikat — nem egészen helyes vadásztörvényünk ama rendelkezése, mely minden időben megengedi lövésüket. Az odvas fák gyérültével úgyis a kevésbbé kultivált vidékekre szorulnak, fogynak.

Szeptemberben a csatangoló seregek még javában nálunk élősködnek, októberben azonban már költözködnek s novemberben legnagyobb részök eltávozott Dél-Európába. Afrikába nem igen mennek át.

AZ ÖRVÖS GALAMB.

Columba palumbus L. *1758.*

[Columba torquata Leach. — Col. pinetorum, torquata Brhm. — Palumbus excelsus Bp. — Palumbus torquatus Blyth.]

Népies nevei: székács; székács galamb (Borsodm.); őrmös galamb (Alberti-Irsa, Pestm.); nagy vadgalamb.

Jegyei: jóval nagyobb, mint a házi galamb; szárnyhajlása és a szélső szárnyfedők fehérek; a nagy evezők külső szélein fehér szegély; az öregek nyakörve zöldérczfényű és biboros, középen fehér. A fehér szárnyfolt reptében is igen jellemzi. (L. I. köt. V. és X. tábla.)

Leirása. *Öreg hím:* a fej és nyak kékesszürke, a tarkón alul képződő örv érczfényű zöld, biboros zománczczal, a nyakoldalakon a fényes tollazat közepén, fehér félholdszerű foltozás; begy rózsás ibolyaszínű, gyengén zománczos, melyen át a szürkés alapszín, mintegy átszűrődik; a hát és szárnyak színe olyan, mint a fejé; a farcsikja világosabb; a fiókszárny fekete; a nagy evezők palafeketék, külső szélük fehér szegélylyel; a többi evező palaszürke; az alsó test világos kékesszürke; a fark vége palafekete, töve felé világosabb s hamvasba játszó, a két szélső farktoll külső fele világos, fehéres szegésű; a csőr tőben rózsapiros, hegye fehéres narancssárga; a szem fehéressárga; a lábak ibolyás rózsapirosak, a vértezés köze barnásfehéres. A *tojó* inkább szürkés nem annyira kékes, nyakörve kisebb s kevésbbé ragyogó. A *fiatalok* nyakán nincsen örv, a szinezés nem oly tiszta, alul világosabb.

Mértéke: *H.* 39—43·2; *Sz.* 23—25·6; *F.* 13·6—16; *L.* 2·7—3·6; *Cs.* 2—2·2 cm.

Egész Európában, majd csaknem a Sarkkörig vagy inkább a 65° é. szél.-ig honos. Ázsiában alig terjed át, hanem helyét a *Col. casiotis* foglalja el. Hazánkban igen közönséges úgy a dombos, hegyes, mint lapályos vidékeken is. Különösen fenyves erdőket, nagyobb angol kerteket, ligeteket kedvel, melyek nagyobb vágásokkal, tisztásokkal váltakoznak s a hol magas fák, de bokros aljazat is bőven van. Tavaszszal valamivel később érkezik, mint a vadgalamb, az országos középnap szerint: *márczius 19-én.* Inkább kis társaságokban, mint egymagában utazik. A költés kezdetéig ezek a csapatkák összetartanak s az erdő bizonyos kiválasztott részén rendesen megtartott hálótanyájukon töltik az éjjelt, napközben pedig a szomszédos mezőket, vetéseket látogatják. Alkonyattájt sokszor nagy számban gyülekeznek említett alvóhelyökre s itt, a különben rend-

kívül vigyázó, minden más galambnál óvatosabb madarakat puskavégre lehet kapni. Annyira ragaszkodnak a megszokott fákhoz, hogy a már elültek közül egyet-kettőt lelővén, többször újból visszatérnek oda s csak nagyobb zavartatás bírja őket reá, hogy a következő nap más alkalmas helyet szemeljenek ki éjjelezésre. Szemessége annyira megy, hogy akár a földön, akár a fán ülő örvös galambot ritkán vehetjük előbb észre, mintsem ő bennünket s ezért legtöbbször csak akkor látjuk, mikor már felszáll előlünk. Április elején a szerelem szép napjait élik ugyan még a párokra szakadozott örvös galamb-csapatok, de már egyes fészkeket is találhatunk, sőt ülős madarat. Java fészkelésök azonban mégis csak e hó közepére esik. Fészköket szabadon — sohasem odvakba — hol alacsonyan, többnyire azonban magasan, 4—30 méternyire, építik a föld színétől; ritkábban fiatal, mint inkább vén fák koronájába, gyakran a törzshöz közel vagy vastag elágazások közé, villákba, de oldalágakra is. Megesik, hogy elhagyott varjú vagy mókus fészket foglal le — tapasztalásom szerint főleg bükkösökben — s ott alapítja meg otthonát. Párosodás szakában a fasudarak csonka, kimeredő, száraz ágán szoktak a hímek ülni s a tág kilátás védelmében búgják el messze hallatszó *hoú-húhúhú-hou-hú-hú hu-hoú-húhúhú-hu* szerelmi ömlengéseiket. Közbe-közbe, mint a pacsirta, felemelkednek az erdő fölé s néhány körvonalat írva, eredeti helyüktől valamivel távolabb eső száraz fasudárra ereszkednek, mintegy esve, szárnyaikat felemelve, farkukat szétterpesztve. A fészeképítésben nem nagy művészek; galambmódra, átlátszó lazán, csak pár száraz ágat tákolnak össze, melyre a tojó két fehér, inkább gömbölyded, mint nyujtott tojást rak.

Tojásmérték: *H.* 36·5—42·5; *Sz.* 26—30·8 mm.

Vadságukat, óvatosságukat még fészkelés közben is megtartják. Ellentétben a vadgalambbal, mely nem egy könnyen zavarható el tűzhelyétől, az örvös galambot a legcsekélyebb háborgatás gyanúpörrel tölti el: elhagyja a megkezdett, a már kész fészkét csakúgy, mint tojásait s más biztosabb helyet keres magának. Ezért néha — más-más helyeken — két-háromszor is belekap a fészekrakásba, míg kiköltheti fiókáit. Évenként rendesen kétszer, esetleg háromszor is költ; a második költés junius havára esik.

Költés után csapatkákba verődnek, más galambfajokhoz szegődnek s az erdei vetéseket, vágásokat látogatják, lapályos helyeken a mezőket is. Szeptemberben a hegyvidéken élők javarésze levonul a síkságba s októberben költözködésük mindinkább élénkül. Novemberben már ritka, de egyesek még deczemberben is akadnak. Tapasztalásom szerint ezek

a késői példányok fiatalok, sokszor még tokostollúak s valószínűleg késői, harmadik költésből valók. Az örvös galamb sokkal érzékenyebb, mint a vadgalamb s nem telel át nálunk; igen ritka esetekben ugyan deczember végén is lőttek még egy-egy darabot, de ezek mindig elgyengült, lesoványodott, valami sértés, betegség folytán itt rekedt madarak voltak s nem jószántukból, hanem kényszerűségből maradtak vissza. Legnagyobb részök Dél-Európában, Kis-Ázsiában telel, de sokan Északnyugot-Afrikába is átrepülnek.

Az örvös galamb tápláléka, szintúgy mint a többi galamboké, különböző veteményekből, magvakból áll, de némileg mégis eltérő abban, hogy ő az erdei magvakat különösen kedveli; így főleg nyáron valóságos csemegéi: a fenyőmagvak. Őszszel azonban csapatosan látogat el a bükkmagvakra s a tölgyesekbe makkozni. Ezek mellett a dudva magvakat, vetéseket sem veti meg, sőt a friss vetésre — s előszeretettel a repczére, bükkönyre, borsóra — rendesen eljár lakmározni. Nem veti meg a bogyókat sem s az afonyát szereti, s úgy látszik rovarbábokat, álczákat is pusztit. Egy helyt a fenyveseket irtó *Tenthredo pini* tulságos elszaporodásakor a környék örvös galambjai szorgalmasan látogatták a veszélyeztetett erdőrészt s egy lelőttnek gyomrában e fajnak 836 darab álczáját olvasták meg. Így tehát ez a galambfaj helyileg, bizonyos esetekben, határozottan hasznos is lehet, a mit temérdek dudvamag pusztításai is megerősítenek, habár más esetekben megint. pl. ott, hol nagy csapatok naponként járnak bizonyos vetésre, sok kárt tehet már csak azért is, mert az ilyen helyeken nemcsak ők szoktak az egyedüli pusztítók lenni, hanem más madarak, emlősök is. Ilyen helyeken, de csak itt és akkor, mikor nagy számban mutatkoznak, kártevésük ellen természetesen lőfegyverrel is védekeznünk kell. Máskülönben nem igen panaszkodhatunk reájuk s a költés alatt feltétlen védelmünkre tarthatnak igényt.

61. NEM:

GERLE.

TURTUR *Selby.* 1835.

Kisebb, karcsubb termetűek, mint az előbbi nemhez tartozó fajok; szinezetökben nem a hamvas galambszín az uralkodó, hanem inkább a halványbarnás; érczfényű zománczos tollaik nincsenek; a fark meglehetős hosszú, kissé lépcsőzetes; az evezők külső széle majdnem végig egyforma széles.

A GERLE.

Turtur turtur (L.) *1758.*

[Columba turtur L. — Turtur auritus Gray. — Turtur communis Selby. — Turtur vulgaris Eyt. — Peristera turtur Boie. — Peristera tenera, rufidorsalis Brhm. — Turtur migratorius Sw.]

Népies nevei: gerlicze; gilicze (Erdély, Tiszántúl); gilimadár; gili; gölicze; görlicze (Székelyföld); vadgelicze (Abaujm.); gelicze; gerlemadár; göricze (Csángó).

Jegyei: nevetőgalamb nagyságú; a tarktollak hegyén — kivéve a két középsőt — fehér folt; a válltollak sárgás rozsdabarnák, középen fekete folttal.

Leirása. *Öreg hím:* fejebúbja világos kékesszürke; háta, farkcsíkja sötétebb, barnásba játszó; váll- és a hátulsó szárnyfedők közepe fekete, rozsdásbarna szegélylyel; az elülső szárnyfedők világos kékesszürkék; az evezők sötét barnásszürkék, kékes hamvassággal és finom, világosabb szegéssel; a nyak elől és begye halvány rózsás-ibolyás; alsó szárnyfedői halvány galambszürkék; hasa és alsó farkfedői fehérek; a nyakán fekete-fehér pikkelyes örv; a szélső farktoll külső fele és hegye, a többieknek — kivéve a két középsőt — csak hegye fehér, egyébként sötétkékes szürkék, tőfelükön világosabbak, a fehér csúcsfolt mögött sötétebbek, alulról a farktollak majdnem feketék, hegyüket kivéve. Csőre szarúszínű, töve biboros sötét rózsapirosba játszó; szemhéja és lábai sötét rózsapirosak; szeme narancssárga, fekete bogárral. A *tojó* nem ily élénk színű. A *fiatalok* barnábbak, evezőik erősebben szegettek, fejök, begyök szürkésbarnás.

Mértéke: *H.* 26·5—28·6; *Sz.* 17—19·2; *F.* 10·7—12; *L.* 2·5—2·7; *Cs.* 1·7—2·1 cm.

Főleg Közép- és Dél-Európát lakja; Ázsia nyugoti részeiben már ritkább s itt más fajok vagy fajták helyettesítik, melyek azonban a mi gerléinktől nem nagyon eltérők. Így a Nyugot-Ázsiában, Kelet-Afrikában élő, de Törökországban és ritkábban Görögországban is előkerülő *T. senegalensis* L., mely valamivel kisebb, feje és begye halvány szürkésbiborba játszó, a nyakörve fekete és vörösesbarna; Kelet-Ázsiában pedig a *T. orientalis* Lath., mely nagyobb a mi gerlénknél s egészben sötétebb színű, fejteteje barnás, a szárnyfedők szegése vörösbarna, a begy és alsó test szürkés bíborszínbe hajló.

A mi gerlénk azonban Perzsiában is közönséges, szintúgy Észak-

Nyugat-Afrikában s a Kanári szigeteken. Észak felé alig terjed az 58° é. szél.-ig, de már nagyon szórványosan; még magasabban csak mint feltévedő jöhet tekintetbe. Általában érzékeny és melegebb éghajlatot kedvelő madár, mely hozzánk is jóval később jön, mint a többi galambok s április közepe előtt egyáltalán alig látható. Tavaszi érkezésének országos középnapja: *április 25—26.*

Kivéve a havasi erdőket és a rengetegek belsejét, egész Magyarországon jóformán mindenütt közönséges. Ligeti erdőkben, lapályos középkorú faállományokban, melyek vágásokkal váltakoznak s fenyőkkel kevertek — különösen keresztes- és szurkosfenyőkkel —, valamint angolkertekben, mezőkkel határolt kisebb fásrészletekben, fasoros utakra, egyes fűzfákkal bővelkedő rétekre dülő bokrozatos, kevert fájú erdőkben pedig igen számos. Nem annyira a nagy, összefüggő, mint inkább a kisebb erdőségeket — főképpen ha a közelben víz is bőven van — kedveli; előbbiben inkább a széleket, a tisztások közelét választja tartózkodási helyül, mintsem a belső, mélyebb részeket. Igen társaságszerető s a költési időt kivéve, midőn inkább párjának él, majdnem mindig néhányad magával vagy nagy csapatokban jár. De fészkeléskor sem vonul magányba, hanem rendesen bizonyos területen, nem nagy távolságra, egymástól számos pár alapítja meg otthonát s eledelkeresésre, ivásra többen összetalálkoznak.

Alighogy visszaérkeztek hozzánk s kedvencz helyeiket elfoglalták, az addig csendesebb erdőt, majdnem naphosszat hallatszó, szorgalmas turbékolásukkal élénkítik meg. A hímek kiülnek valami fasudárra, a legkiemelkedőbb fák hegyére s ha itt száraz ág kinálkozik, előszeretettel mindig arra, s epekedő, bánatos *kurr-khúrr, krr-kúrr, kurrr-turrr-kho* hangon tolmácsolják párjuknak szívök forró érzelmeit. Ez a szenvedélyes, mély, de a mellett csendes, mélabús szerelem és a legnagyobb boldogságnak mégis bizonyos bánatos hangon való kifejezése az, a mi a magyarság lelkében, szivében is annyira visszhangra talált s a mi a gerle és népünk közt — éppen a legjellemzőbb rokonvonások révén — szoros kapcsolatot létesített. Ezért lett ő oly annyira népszerű madarunk, mint az erdei madarak közül kevés más, s ezért — a galambfajok közt is — a szerelmi vágyódás, epedés, ártatlanság, hűség, gyengédség, szelidség, a legforróbb szerelem, nemkülönben a búsulás, kesergés tollas jelképe. S mikor a nép dalaiba, közmondásaiba, mondókáiba fogadta, csak azt bizonyította, hogy jól ismeri a gerlicze lényét, tulajdonságait s nem puszta érzelgésből, üres émelygésből fordul feléje. Mily szép, a szerelem legnagyobb fokát jelzőleg, madarunkkal való példálódzás ebben a népdalban:

«Szerettelek rózsám nagyon,
Szóval azt ki sem mondhatom;
Szerettelek lánggal égve
Gerlemadár szerelméve'.»

S mily finom megfigyelésről tanuskodnak a következők:

«Jaj az én életem, e világon immár
Bujdosom egyedül mint *görlicze* madár,
Mely kesergi párját, *zöld ágra nem is száll*» (Székely népdal.)

ugyanily értelmű annak az ismeretes népdalnak kezdete:

«*Száraz ágon* bús *gerlicze* turbékol»

vagyis bennök van a gerlicze jellemző tulajdonsága, hogy jobban szeret száraz, mint leveles ágra szállni s ott turbékolni. Tompánál is megvan ennek a biologiai sajátságnak ismerete:

«Kis kertemben *kiszáradt* az eperfa,
Este, reggel egy bús madár ül rajta;
Csak azt búgja *az a gerlicze madár,*
Hogy a legény szőke, barna csapodár»

sőt nála a megfigyelés már csak azért is éles, mert azt is megmondja, mikor szokott az elhalt ágon turbékolni! hisz csakugyan a reggeli és esti órákban legodaadóbban hallatja szavát.

Hogy azonban *nem mindig* száraz ágon szól madarunk, arra is van népdalainkban s költészetünkben példa; így Vörösmartynál:

«*Zöld ágon* kis *gili*
Zokogva búg»

vagy e népdalban:

«A kertemben nőtt egy rozmaringfa
Rászállott a *gerlicze* madárka»

Berzsenyi is «A közelítő tél» című költeményében erre példáz:

«Nincs már simphonia s *zöld lugasok* között,
Nem búg *gerlicze*...»

A jó báró Orczy Lőrincz még a mult század végével megénekelte, mit mond madarunk szomorú bugásával; s nem felejtette el a jellemző száraz ágat sem, a honnan legtöbbször mondja:

«Mikor én a *száraz gallyon*
Éneklek keservesen,
Türjt, türjt mondok, hallja társam,
Oda repül csendesen.»

S a magyarság biologiai érzéke még tovább is nyilatkozik, mikor a székelység balladáiban e sorokat találjuk:

«Bús *gölicze* vesztett társát sirassa,
Bánatjába *gyenge tollát hullassa*»

csak azt az igazságot látjuk, mely a galambfélék gyenge, könnyen kihulladozó tollazatát jellemzi. De tisztában van a gerlicze fészkelési módjával is, a mit e népdal világosan elárul:

Lám megmondtam bús *gilicze*
Ne *rakj fészket az útszélre:*
Mert az úton sokan járnak
Téged hamar feltalálnak»

A féltés is megszólal e sorokból, mert az igazi szerelem boldogsága nem való arra, hogy szabadon kitárjuk, s hogy a világ hozzáférhessen, megbolygathassa zavartalanságát. Hisz csak igen is gyakran igaza van a rábaközi népdalnak:

Én vagyok az a *gerlicze,*
Ki a párját elvesztette;
Egy vadgalamb elkergette
Szerelmünket irigyelte»

A nép érzelmét jól fejezte ki Czuczor, mikor a mindig «*bús*» és «*árva*» gerlicze «nyögésében» is vigaszt talál:

«Langy szellő, *giliczék* nyögdelési
Ti lesztek kinaim feledési»

a mit a betyárdalban is ugyanígy megtalálunk:

«*Gerliczéknek* nyögését
Hallgatom, kik vidámítják
Szivemet is megujítják,
Bolond a ki restelli,
Hallgatni nem kedveli»

A magyar szerető jól hasonlítja magát a gerliczéhez s szívbeli meleg érzelmeit e madár hasonló érzelmeihez:

«Te leszel *gerliczém*
És én a te párod,
Tudom nyögésemet
Szivedbe bézárod» (Népdal.)

vagy:

«Ha én bús *gerlicze* volnék,
Rózsám ablakára szállnék,
Mindig csak azt dalolgatnám:
Szeretsz-e még édes rózsám» (Népdal.)

s ha Czuczor azt irta:

«Ha madár lehetnék
Gilimadár lennék,
Szeretőm ablakán
Éjnap turbékolnék»

hát csak még teljesebben fejezte ki, a mit a népdal jelzett. A magyarság lelkéből meríthette Tompa is, mikor a szerelmében csalódott szerető ajkára adta:

«Árva vagyok mint az árva *gerlicze*,
Édes rózsám mért hagytál el ennyire?»

Ezt a kesergő szerelmet különben hatásos alliterációkkal fejezi ki a székelység egyik dalának bekezdője:

«Búsan búgó bús *gerlicze*»

Ha azonban a szeretők megtalálták egymást s hűségesen kitartanak, akkor is találóan adja e szerelem hasonlatát Berzsenyi:

«Összeviszi lelkeinket
Hív *gerliczék* képében.»

De a népdalban is megtaláljuk, mint a boldog szerelem képes kifejezőjét:

«*Gerlicze* a búzát
A párjának hordja,
Mint a lányt a legény
Csókjával itatja.»

Ebben még táplálkozására is találunk vonatkozást, mert a búzát bizony szereti madarunk.

Végre jellemzi a gerlicze jóságát, könyörületes résztvevését a csángó dal:

«Nagy madarat láték nagy bánatba,
Magosz fenyüfának tetejébe,
Úgy szól, úgy szól, úgy keszereg,
Fejit földbe csökkesztette,
Magát holté eresztette.
Oda menne kis *göricze* kérdi:
Mit szirsz, szirsz te nagy madár?
Hogy ne sirjak kis göricze,
Ha egyszer társzam elvesztettem.
Ne szirj, ne szirj te nagy madár,
Társad helyett társad leszek.»

Hát az a madár, mely ennyire befészkelődött a nép lelkületébe, nem hiányozhatik a gyermekkönyvből sem s Pósa Lajos híven meg is szólaltatja:

«*Gilicze, gilicze,* búgó kis madárka,
Gyer ide, gyer ide, taníts egy nótára:
— *Kukkurrú, kukkurrú!*»

Párosodás idejében azonban nemcsak szavával udvarolgat a hím, hanem olyféle repülési mutatványokkal is, mint az örvösgalamb. A fasudárról ugyanis erős szárnycsattogtatással rézsutosan felemelkedik az erdő fölé s lebegve, kiterjesztett farkkal ereszkedik vissza egy másik fának hegyére, hogy ott folytassa sóvárgó turbékolását. Május első felében megrakja fészkét, mely igen silány, laza, éppen csak pár gyenge ágacskából összetákolt lapos, átlátszó alkotmány. (I. köt. 40. kép.) Leginkább tisztások, utak szélén, vágásokban, fiatal fácskákon, fenyőkön, bokrokban találhatjuk azt, mindig meglehetős sűrűben, oldalágakon vagy elágozásokon, rendesen embermagasságban, néha alacsonyabban, többnyire azonban valamivel magasabban. Fészekalja két fehér tojás, melyek a kis poczgém tojásaira emlékeztetnek, de valamivel rövidebbek. (XL. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 29—32; *Sz.* 21·3—23 mm.

Május közepén és második felében a legtöbb tojó ül s 17 nap alatt költi ki tojásait. Júniusban a fiatalok kirepülnek s főleg e hó vége felé már gyakran láthatunk teljesen szabadjára került fészekaljakat. Az első költés után rendesen még egy másodikat is megkisérlenek. Fészkelésök közben azonban sok háborgatás éri őket s azért a már megkezdett fészket, sőt tojásaikat is, mihelyt észreveszik, hogy ember vagy valami ragadozó állat felfödözte, elhagyják s más helyen ujat raknak. Sok fáradságukba nem kerül ez, többször belekaphatnak az építésbe a nélkül, hogy sok időt vesztenének. Ha a fiókák kirepültek, előszeretettel járnak a mezőre vagy utakra s ott szedegetnek; azonkívül reggel és este felé rendesen húznak valami vízálláshoz, patakhoz, szomjukat csillapítani. Különösen szeretik a szikes tócsákat, kenderáztatókat. De ez időtájt igen szivesen tartózkodnak nedves réteken is, folyó víz közelében, a hol egyes nagyobb égerfák, fűzfák, bokrok bőven találkoznak.

A gerle galambfajaink közt a legszelidebb. A közömbös járókelőt közelre bevárja, csak a puskástól fél jobban, kivált ha már oka van reá s lövés vagy üldözés megriasztotta. Olyan helyekről azonban, a hová bőséges élelemre, vagy inni járnak a csapatok, még lövöldözéssel sem lehet őket elűzni; vissza-vissza térnek oda, daczára a durrogatásnak. Reptük gyors, rendkívül nyilaló és ügyes; mindenesetre a legjobban

repülő madaraink közé tartoznak. Szeptemberig folyton növekedő számban, más galambok társaságában járják a vetést, de utóbbiak inkább csak hozzászegődnek a gerlékhez s ritkán vannak számbeli túlsúlyban. Szeptemberben elköltözik tőlünk s ilyenkor a költözködőket gyakorta kukoriczásokból is felrebbenthetjük. Októberben már csak nagy ritkán látható egy-egy elkésett.

Tápláléka tekintetében nagyrészt megegyezik többi galambfajunkkal. Különösen szereti a fenyőmagvakat, nem kevésbbé a repczét, répa-, kendermagot, mákot, buzát, szintúgy a bükkönyt, pohánkát, kölest, lencsét, kukoriczát. A gazdasági magvak mellett csakúgy reájár a dudvamagvakra s rengeteget elpusztít. Ott a hol költés idejében sok a gerlicze s tartózkodási helyeinek közelében friss gabonavetés vagy fenyőmagvetés is van, valamint költés után oly vetéseken, hová seregesen járnak, tagadhatlanul kárt tesz. De ez a károssága mindig csak helyi és időszakos, azért számba véve a gazok korlátozását illető működését, nemkülönben kedves, az erdőket kiválóan élénkítő lényét, bizvást oltalmunkba fogadhatjuk s csak ott, és akkor fogjuk üldözni, mikor erre külön okot szolgáltatnak.*

* Hajagos Sándor (Természettud. Közl. 1892. 276. l.) Kecskeméten megfigyelte, hogy május első heteiben az erdők szomszédságában levő kukoriczavetéseket annyira megdézsmálták a gerliczék, hogy több négyszögölnyi területen alig egy-két szál kelt ki, sőt a szemeket a homokos talajból ki is kaparták. Ugyan ő irja, hogy a szőlőt is csipegették; noha ezt egész határozottsággal nem állítja. Én sokszor találtam gerléket a szőlőben, de az ott lövöttek begye és gyomra a szőlőtőkék körül felverődő *gazok magvaival* volt tele.

VIII. REND.

KAPARÓK.

RASORES.

Csőrük rövid, tömzsi, erős, kemény, aránylag kicsiny és hajlott, a felső káva szélei az alsók fölé szolgálnak; az orrlyukakat kemény bőrkupak borítja; szárnyuk kerek, rövid; a lábak különösen jellemzők, mert a középső ujj a többihez viszonyítva túlságosan hosszú, a hátulsó ujj meglehetős magasan áll a csüdön, inkább rövid mint hosszú, az előre álló ujjak tövét legtöbb fajnál némi kis hártya köti össze, az egész láb erős, a czombok rendkívül izmosak; a csüd rövidebb vagy valamivel hosszabb a középujjnál, többnyire csupasz, némelykor gatyás. Termetök általában zömök, nehézkes. Reptük robajló, de nem kitartó; annál jobb futók. Hangjuk kotyogó, lármás, rikácsoló, kappogó, főleg a tyúkoké, míg a kakasok gyakran élénk, csattogó, szebb hangon is szólnak. Legtöbben a földön élnek vagy csak néha szállnak fára. *Élelmöket, éppen lábalkatuknál fogva, kiválóan kaparva keresik.* Java részök állandó, csak kevés költözködő vagy kóborló. Tollazatuk erős, tömött, néha egyes testrészek csupaszok is; így főleg a kakasok szeme környéke. Színezetök is ivar szerint különböző s a kakasok gyakran egészen más, fényes, zománczos tollazattal, bóbitával s más dísztollakkal ékeskedők. Rendesen falkákban, csapatosan élnek, még pedig leginkább többnejűségben. Fészköket a földön építik, nem sok gondot fordítva reája; sokszor nem is más az valami kaparásnál, pár szállal kibélelt vaczoknál. A kakas nem törődik a családi gondokkal s magára hagyja a tyúkokat, melyek számos tojást tojnak. A kikelt lágy pelyhű csirkék azonnal elhagyják a fészket s anyjukkal keresgélnek, szedegetnek. Mire a fészekalj megerősödött, a kakas is többnyire visszatér fiókáihoz s a csapatban marad.

Első sorban magvakkal, rügyekkel, növényhajtásokkal, levelekkel, mellesleg férgekkel, csigákkal, rovarokkal, álczákkal élnek s erdőn, mezőn, síkságon, hegyekben tartózkodnak.

XXI. CSALÁD.

FÁCZÁNFÉLÉK.

PHASIANIDAE.

Az e családhoz tartozó számos faj javarészt külföldi, mert nálunk csak néhány, mint honosított, s egy, mint elvadult fordul elő. Termetre valamivel karcsúbbak, hosszabb nyakúak és csüdűek, mint az e rendbe való többi családok képviselői. Ivar szerint is lényegesen különböznek egymástól. A kakasok a legpompásabb szárnyasok közé tartoznak, fényes, ragyogó tollazatúak s dísztollakkal is ékítvék. A csőr tövén lévő orrlyukakat szaruszerű kemény bőr vagy bibircsszerű burok födi; a csüd csupasz, rendesen hosszabb a középujjnál, ritkán ugyanoly hosszú; a hátulsó ujj rövidebb, mint a belső (karmostul), fölötte soknak szarusarkantyúja is van; a fark többnyire hosszú, lépcsőzetes vagy elkerekített, sőt ékalakú is, de rövid (mint a gyöngytyúknál); némely fajok laposan, mások tetőalakúan hordják farkukat. Erdőkben s leginkább sűrű vágásokban, melyek mezővel is határosak s nem vízszegények, tartózkodnak, de kilátogatnak a mezőre is. Fákra főleg éjjelezni szállnak, különben a földön élnek s itt keresik élelmöket, mely magvakból, bogyókból, férgekből, álczákból, rovarokból, kukaczokból áll; utóbbiakat különösen fiatal korukban eszik, addig míg megerősödnek.

A. ALCSALÁD.

FÁCZÁNOK.

PHASIANINAE.

Egyes nemeknél a fark kétrétű s tetőalakban ∧ összeálló, másoknál a tetőzés nem hegyes, hanem tompa szögű ⌒.

62. NEM:

FÁCZÁN.

PHASIANUS *L.* 1758.

A fark jóval hosszabb a szárnynál, tollai keskenyek és hegyben végződők, alakja lépcsőzetes; a kakas hátulsó lábujja fölött sarkantyú van.

Sűrű, aljas erdőket, vágásokat, apróbb bokorcsoportozatokkal váltakozó mezőket kedvelnek, főleg rétek, vetések, vizek közelében.

A FÁCZÁN.

Phasianus colchicus (L.) *1758.*

[Phasianus vulgaris Ray. — Phas. marginatus Brhm. — Phas. varius Lath.]

Népies nevei: fáczány; fáczánmadár; páczán (Alberti-Irsa, Pest-megye).

Jegyei. *Öreg kakas:* fej és nyak, a tarkó táján két oldalt álló fülszerű tollak sötétkékes és feketészöld érczfényűek, a tarkó aranyosan fénylő; a hát elejének és vállnak tollai középen fekete folttal, melyben fehér vasmacskaalakú rajzolat van; a szárnyak és fark kivételével az egész test főszíne vörösbarna, a begy táján különösen szép fénylő, minden toll sötétkék vagy feketéskék zománczos szegéssel; a farcsikja rézvörös; a szárnyfedők barnák, rézvörös tarkázással, fekete és sárgásfehér foltozással; a 18 tollú fark olajbarnás, sötétbarna harántsávokkal, szegése vörösbarna; lábai hamvaskékesek; csupasz szemtája élénk piros; szeme vörösessárga. A *tyúk* főszíne világosbarna, sötét foltozással, minden zománczozás nélkül, lábai szürkésbarnák, szemtája hússzínű. A *fiatalok* a tyúkhoz hasonlítanak. (L. I. köt. II. és V. tábla.)

Mértéke: *H.* ♂ 75—82, ♀ 59—61; *Sz.* 22—25; *F.* ♂ 40—49, ♀ 32—35; *L.* 6·3—6·6; *Cs.* 2·5—3 cm.

A fáczánosainkban tenyésztett s itt-ott előforduló fajtái: az *örvös fáczán* (Phasianus colchicus torquatus Gm.), mely valamivel erősebb, még élénkebb színű, nagyjában a közönségeshez hasonló, csakhogy nyakán széles fehér gyűrűje van; a *halvány fáczán* (Phasianus colchicus subalbidus Naum.), melynél a vörösbarna színt világos testszínű váltja föl. Előbbi fajta elvadulva a Fertő déli végén a partszéli nádasokban is előfordult.*

A mi fáczánunk eredeti hazája Ázsia, különösen a Kaspi tó környéke, honnét a Fekete tenger felé Európába is beterjedt, azután a khinai határ, Perzsia, Tatárország, a Kaukazus vidéke. A monda szerint innét, Kolchis tájáról, az Argonauták hozták be Görögországba. A görögök révén honosodott meg a rómaiaknál s úgy szaporodott el később Közép-Európában is. Számos helyen üzött szorgos tenyésztés folytán

* Jelenleg azonban nincs ott, mert a nád elveszett.

annyira jutott a fáczánállomány, hogy ma már igen sok területünkön félvadan, elvadulva s nem is igen gondozva feltalálhatjuk. Csak sűrű, bokrozatos aljú, füves, nedveses talajú vágásokat, erdőket, a közelben pedig mezőt, vizet bőven találjon: ilyen területeken kevés fáradsággal tenyészthető, sőt ha a közelben fáczános van, bizvást magától is felkeresi a megfelelő tartózkodási helyeket. Az igaz, hogy ha megakarjuk őket tartani s az állományt növeszteni, akkor a rókát, menyétet, nyestet, varjúkat, szarkát, szajkót és ragadozó madarakat vadászterületünkön kiméletlenül pusztítani kell, *főleg a költés idejében*, mert ezek temérdek tojást, csirkét tönkre tehetnek. Kemény télen azután eledelt is kell nekik szórni, esetleg egy részöket befogni s kamrákban átteleltetni.

A fáczán költési ideje április és május havára esik. A kakas dürgés közben kényesen, fitogtató mozdulatokkal udvarolgat háremének, szárnyait lelógatja, nyakát hátraveti, farkát kissé feltartja s méltóságteljesen lépdel, néha-néha sajátságos erős *gaá-gák* szólást hallatva, mely után még különösebb, rekedt, elfojtott hangok következnek. Párosodás után a családi élettel nem törődik. A tyúkok valami félreesőbb sűrűségben, magasabb növényzet közé, vetésbe vonulnak, sekély mélyedést kaparnak a földbe, melyet néhány száraz szállal bélelnek ki és ide 8—15, sőt több tojást is raknak. A tojások szürkés olajzöldek vagy olajbarnák.

Tojásmérték: *H.* 46—47; *Sz.* 33—35 mm.

25 napi kotlás után kikelnek a fiókák s őszig csapatban anyjukkal maradnak.

A fáczán kitünő futó, sűrűségekben nehezen kel, meglapul vagy lábol, de ha egyideig repült, sebesen és magasan jár. A kakas mindig hangosan mintegy *kak kak*-ot mondva, kel; a tojó, ha szól is, inkább *kszi ki* szótagokhoz hasonló hangot ád. Napközben ritkán száll fára, estére azonban felgalyaz s ágon tölti az éjszakát. Táplálóka részben állati, részben növényi. A csirkék főleg hangyatojást, rovarálczákat, férgeket, pajorokat, hernyókat, bábokat, szöcskéket, meztelen csigákat esznek; később keményszárnyú rovarokat és magvakat, bogyókat, gyökereket, friss hajtásokat költenek el. A kinőttek állati és növényi táplálékot egyaránt keresnek, úgy a mint érik. Kijárnak a buzára, árpára, kölesre, kukoriczára, bükkönyre s más veteményre s itt bizonyos kárt is tesznek, a mit azonban dudvamagpusztításuk, temérdek meztelen csiga fogyasztásuk s számos káros rovar elszaporodásának korlátozása ellensúlyoz. Vasmegyében Kittler főerdész megfigyelte, hogy cserebogaras esztendőben temérdek sokat emésztettek e káros rovarból. Tapasztalták, hogy az egeret is szereti s megfogja, sőt dögöt is eszik.

Végezetül még fel akarom sorolni azon fáczánfajokat, melyek fáczánosainkban itt-ott szintén előkerülnek és sikerrel tenyésznek; ezek: a *tarka fáczán* (Phasianus versicolor), melynek szintén tollfülei vannak, feje, nyaka, hátának eleje és alsó teste feketészöld érczfényű, a nyak kékes és ibolyás zománczczal; a hát alsó fele és szárny zöldesszürke; a farktollak szürkék, feketésbarna harántsávokkal és vörösbarna szegéssel; a válltollak ragyogó rézbarna szegélyzéssel és feketebarna középfoltokkal, fehér sávokkal. A *tyúk* halvány izabellaszínű, a felső test vörösbarna, feketésbarna háromszögletű foltozással és világosabb tollszegésekkel. A *hosszúfarkú vagy király fáczán* (Phasianus reevesi Gray.), melynek farka ötször oly hosszú, mint a szárnya; főszíne sárgásfekete tollszegélyekkel tarkítva, fej és nyak felső része fehér, szemsáva széles fekete s a tarkón összefolyik, nyakörve fekete, a begy közepe és a mell, úgymint a szárnyfedők is fehérek. feketén sávoltak és foltozottak, vörösbarnán szegettek; az alsó test közepe feketés; a farktollak közepe fehér, feketén és részben vörösbarnán harántsávos, szegése sárgásbarna. A *tyúk* pofatája és torka izabellaszínű, a fül körül feketebarna folt; felső test szürkésbarna, feketén és sárgásbarnán foltos, a nyak elül és a mell vörösbarnán és fehéren foltozott.

XXII. CSALÁD.

FOGOLYFÉLÉK.

PERDICIDAE.

Termetük zömökebb, kisebb mint az előbbi család tagjaié; farkuk rövid, egyenes vagy kissé elkerekített; a csüd csupasz, oly hosszú vagy rövidebb mint a középujj. Mezőkön, síkságokon, vetésekben laknak, ritkán vágásokat s dombos, hegyes, sziklás vidékeken. A kakas nem sokban különbözik a tyúktól. Javarészök fára nem száll, a földön tartózkodik. A család legtypikusabb madara a mi foglyunk.

A. ALCSALÁD.

FOGLYOK.

PERDICINAE.

A csőr nem igen hosszú, töve alacsonyabb, mint az orrlyuk elejétől a csőr hegyéig terjedő távolság.

63. NEM:

FOGOLY.

PERDIX *Briss.* 1760.

A fej egészen tollas; a fark alig hosszabb, mint a szárny fele; a szárny kerek, 3—5 evező leghosszabb; a kakasok csüdjén sincs sarkantyú.

A FOGOLY.

Perdix perdix (L.) *1758.*

[Tetrao perdix L. — Perdix cinerea Briss. (Dresser.) — Perdix vulgaris Leach. — Starna cinerea Bp.]

Népies nevei: fogol; fogolmadár; fogoj; füri csibe (Komáromm.); foglyó (Drávafok).

Jegyei: a farktollak rozsdabarnák, a négy középső rozsdasárgás, szürkésen és sötét barnán finoman csíkozott és aprón foltozott; alsó szárnyfedők fehérek; farkalja rozsdasárgás, barnán fröcsentett; a csőr kékesszürke, a fiatalok lába sárgás, az öregeké hamvaskék. (L. I. köt. V. tábla és 27. kép.

Leírása. *Öreg kakas:* homlok, szemöldök, a torok és a fej oldalai világos rozsdaszínű; a nyak elől, nyakoldalak és a begy világos hamvasszürke, finom fekete harántsávokkal hullámosan tarkítva; az alsó test közepén patkószerű nagy, rozsdabarna, fehéresen szegett folt; az alsó test oldalai szürkék, vörösbarna hárántfoltokkal; a szárnyfedőkön éles fehér hosszanti foltok. A *tyúk* valamivel kisebb, a válltollak nem annyira vörösbarnák, mint a kakasnál, *középső szárnyfödői haránt is csikosak,* ellenben a kakaséi nem. A *fiatalok* fejteteje sötétbarnás, nyaka sárgásbarna, alsó teste barnássárga, az oldalakon elsötétülő; felső teste barnás alapon, sárgásfehér, keskeny hosszanti foltokkal tarkított. Bővebb leírásától közismertsége felment.

Mértéke: *H.* 28·5—30·2; *Sz.* 15·4—17; *F.* 7·5—8·5; *L.* 4·1—5; *Cs.* 1·4—1·8 cm.

Nagy földrajzi elterjedése és így tarfózkodási helyeinek éghajlati különbözőségei okozzák, hogy mértékei, sőt szinezete is bizonyos kisebb elváltozásokra hajlanak. Habár ez eltérések korántsem oly lényegesek, hogy azok nyomán *többféle fajt* állíthatnánk föl, mégis elég figyelemre

méltók, mert néhány jellemző fajtát bélyegeznek. Altum tüzetesebben foglalkozott e kérdéssel s a következőket ismertette:

1. *Kelet-Frieslandi,* kis termetű sötétebb színű, főleg a mellpatkó majdnem feketebarna.

2. *Moszkvai* nagy termetű, farktollai barnák, hegyük feketés, az alsó test oldalain sötétbarna harántsávok; a tyúk feltünő szürke.

3. *Kelet-Poroszországi,* meglehetős nagy s élénkszínű, különösen a mellpatkó fehér szegései szélesek.

4. *Dél-Svédhoni* kicsiny, mellpatkója jelentéktelen és feketésbarna.

Ezeken kívül az irodalomból tudjuk, hogy Francziaország némely mocsaras vidékein, úgy általában a magas hegyeken élő foglyok termete rendesen kisebb. Behatóbb vizsgálatok fogják majd eldönteni, hogy nem-e ezekre illik a már Buffon említette s mások figyelmét is felkeltette *Perdix perdix damascena* Briss. vagy helyesebben *montana* Gm. és *minor* Brhm. fajtanév.

Még lényegesebben eltérők a rendes foglyoktól s talán más fajoknak is vehetők a *keletszibériai fogoly* (Perdix daurica Pall. — P. barbata Verreaux.), melynek álla alatt a tollak szakálszerűen meghosszabbodottak, mellpatkója feketés, melle rozsdássárga; úgy a *tibeti fogoly* (Perdix hodgsoniæ Hodgs.), melynél a begy és mell alapszíne barnásfehér, feketén harántsávos, mellpatkója nagy, fekete, hasoldalai agyagszínűek, barnásvörösen sávosak.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a kisebb termetű foglyok fürgébbek, vadabbak, nagyobb falkákba verődve kóborlóbb természetűek. Igen természetes, mert úgy az északi tájakon, mint néhol a magas hegyeken költőket a zordonabb idő beköszöntése, a viszonyok (élelemszüke stb.) kényszerüsége, élelmet bővebben kináló, alkalmasabb vidékekre szorítja; összeállnak hát s délibb övekbe, vagy a hegyekből a síkságokba huzódnak. Hasonló helyi okok időszakonként a síkság foglyait is kényszeríthetik ilyféle mozgalomra.

Az előbb említett fajták azonban alig tévesztendők össze a mi vadászaink körében annyira emlegetett «*sárgalábú vándorfoglyokkal*», mert utóbbiak *rendszerint közönséges fiatalok,* melyek nagy csapatai több, vezetők nélkül maradt (ha t. i. az öregeket ellőtték), fészekalj egyesüléséből kerülnek ki. Ilyen megárvult fiatal foglyok a nagy társaságban több biztonságot, védelmet keresnek s azért szállósabbak, vadabbak is. De késő őszszel nemcsak a szüleiktől megfosztott fiatalok, hanem a megtizedelt, lefogyott csapatok is összetársulnak. Ezért van azután sok olyan vadász is, a ki nem «*sárga lábú*», hanem ellenkezőleg csakis «*barnás lábú*»,

«hamvaskék lábú vándorfoglyokról» akar tudni. Látható tehát, hogy a vándorfoglyok fogalma s azok alaki megkülönböztetése tekintetében vadászainknak mily zavaros, megbízhatatlan felfogásuk van. Annyi bizonyos, hogy a sárga lábúaknak több tanuskodója akad, mint utóbbiaknak. A dolog magyarázata egyszerű, *azért, mert fiatal — tehát sárgalábú — több van, mint öreg, barnás- vagy hamvaskék lábú.* A nagy, rebbenős csapatokból pedig ritkán lőhetünk ki többet egynél, mert az első lövés után vagy nem várnak be újból, vagy egyáltalán nem akadhatunk többé reájuk. Az alaki megkülönböztető jegyet tehát ez az egy példány szolgáltatja s azután következtetnek a többiekre. *Én hajlandó volnék a «sárgalábúakat» külön fajtának venni, ha csak bebizonyulna, hogy az illető nagy falkák fiatal és öreg példányai egyformán sárgalábúak.* Ez azonban ma még nincs bebizonyítva, sőt nem is valószínű; nemcsak a vadászoknak már utalt kétféle nézeténél fogva (t. i. vannak, kik sárga lábúaknak, vannak, kik hamvaskék lábúaknak tartják a vándorfoglyokat), hanem *mivel bizonyos, hogy tavaszszal és nyár elején, míg csak fiatalok nincsenek, nálunk minden fogoly hamvas vagy barnásszürke lábú.*

Ettől azonban eltekintve, nem tagadom azt, hogy vándorfogoly nálunk is találkozik. Magam is többször láttam ilyen idegen 80—100 darabból álló, rendkívül jól futó, nagy csapatokat, melyek inkább kopárabb helyeken, tarlókon és szántásokon tartózkodtak, a kutyát nem várták be, s — jó lőtávolon kívül — szaladva, majd szárnyra kapva menekültek, oly messzire, hogy távcsővel sem követhettem reptüket s nem is találtam többé reájuk. De igazi vándorfoglyok *csak őszszel* kerülhetnek szemeink elé, s ha előbb észlelünk ilyeneket azok inkább csak *kóborlók.* Kérdés azonban még mindig: vajjon északibb vidékek foglyai csakugyan levonulnak-e Magyarország tájaira, avagy nem-e hegyi foglyaink ezek, melyek a síkságokra ereszkedtek? És az is igen figyelemre méltó, hogy *tavaszszal,* már hogy mielőtt párokba szakadnának, *tudomásom szerint, vándorfogoly csapatok nincsenek, visszavonulásról nem birunk adatokat.**

Csak pedzeni akartam itt az egész kérdést — hisz e helyen nem lehet azt mélyebben fejtegetni — de nem mellőzhettem, mert talán felkelthettem az érdeklődést s némi csapást nyitottam a további észleletek helyesebb kiindulására.

* Nissen a Don vidékén rendesen költözködő foglyokat figyelt meg s azt mondja, hogy költözködésük az erdei szalonka vonulásának időszakával összeesik s hogy bizonyos útvonalakat tartanak be. (Wild und Hund. 1898. 35. l.)

A mi foglyunk egész Európában előfordul s északon a nagyobb arányú gabonatermesztés végződése az ő elterjedésének is határa. Finnland déli és középső részén még találkozik, az Ural táján felmegy az 57° é. szél. fölé, de általában a 65° é. szél.-nél nem hatol északabbra. Dél-Európában sem oly gyakori, mint földrészünk középső övében, hol a termékeny lapályokon legnagyobb mennyiségben él.

Kis-Ázsiában, sőt fel Szibériáig is található, de mint már említettem Ázsiában a mi typikus szinezetű foglyainkat közel álló fajták és fajok helyettesítik. Nálunk igen közönséges, számos; a szárnyas vadaknak úgyszólván legfőbb és legismertebb képviselője. Különösen Pozsony-, Sopron- és Vasmegye — utóbbinak a «Kemenesalja» néven ismeretes része — valódi fogoly Eldoradók, noha itt — a mit külön is meg kívánok jegyezni — legtöbb területen korántsem részesül oly gondos ápolásban és szakszerű tenyésztésben, mint pl. Csehországban. Tartózkodási helyekül gabonatermő vidéket választ, hol vetések, rétek, bozótok, bokrok, kisebb erdőrészletek, sűrűségek váltakoznak s vízben sincs hiány. A könnyű talajt jobban szereti, mint a nehezet, agyagosat. Erdőszéleken, mezőkre dülő vágásokban is igen szeret megtelepedni, épp úgy szőlőkben. Az erdő mélyébe azonban jószántából nem hatol, főleg a szálast, kopár aljut kerüli. Síkság és dombvidék közt nem igen válogat, de magasabb hegyek közé ritkábban telepszik, valamint a kietlen kopár és mocsaras tájékra sem. Kivételes esetekben akadhatni csak egyes, a tengerszíne fölött tekintélyes magasságban költő párokra; így Hunyadmegyében a farkaspataki havason 3000 méternyi magasságban Buda Ádám észlelte, de az ott lövött — a mire már utaltam — valamivel gyengébb termetű, mint a lapályban élő példányok. Csató János is többször látott a Retyezáton, a henye fenyőövben, fogolycsapatokat. A Kis-Kárpátokban magam is közel 800 méternyi magasságban teljesen összefüggő, százados erdők közepén álló vágásban, több órányira a legközelebbi gabonaföldektől, költve találtam.

Nyáron magas növényzet közé veszi be magát, s csak miután a mezőt letarolták, huzódik bozótosokba, gazos tarlókra, friss szántásokra, barázdákba; télen pedig a hómentes helyekre, pajták, kazalok, árkok közelébe, a naposabb oldalakra, a hol a zord időjárás ellen legtöbb oltalmat, és egyúttal legtöbb táplálékot is talál. Java részök állandó s szorosan ragaszkodik bizonyos területrészhez, oda a hol napvilágot láttak. Csak a meddőn maradt párok járnak egyedül, a fészekaljak mindig «csapatban», «seregben» vagy «falkában», «foltban» s szüleik vezetése alatt a következő tavaszig együtt maradnak. Néha — ősz felé — több

csapat is egyesül, sőt helyenként egyes csapatok kóborolnak is, más vidékre látogatnak.

Életmódjuk egyhangú, nem igen változatos. Az éjjelt összebujva valami barázdában, sekélyedésben, bokoraljban töltik s pirkadással kezdik élelmöket keresgélni, a kakasok élénk cserregése közben. Behuzott nyakkal, görbe háttal futkosnak és szedegetnek; majd utakon, poros talajon «fürdenek». Pihenve szinte felfujják tollazatukat s gunnyasztanak, de egy-kettő mindig vigyáz, nehogy meglepetés érje a csapatot. A mint valami gyanusat vesznek észre, kiegyenesítik nyakukat, karcsubbak lesznek s ha csakugyan meggyőződtek a veszélyről, lapulva szaladnak el, felhasználva a barázdák, árkok vagy sürű növényzet védelmét. Hirtelen meglepetve, vagy valami ragadozó madár megjelenésekor, mozdulatlanul lelapulnak s tollazatuk alakoskodásában bizva mintegy beolvadnak a talaj színébe. Rendes körülmények közt azonban mindig egy darabig futva menekülnek, csak azután kelnek fel, még pedig többnyire legelőbb az öregek. Szárnyra-kapásuk zajos, nemcsak mert robajló, hanem mivel ijedtükben szólnak is. Reptük kezdetén néhány szárnycsapással rézsút felemelkednek, azután nem nagy magasságban a földszintjétől, meglehetősen sebesen szállnak odább, el-eleresztve szárnyaikat, majd újabb szárnycsapásokkal lódítják magukat előbbre, hogy még hamarább szelhessék a levegőt. Őszszel és télen hamarább felverhetők, mint nyáron; hideg szeles időben hamarább mint meleg, napos időben. Előbbi évszakokban — úgy erdőben is — magasabbra emelkednek, nyáron nem is távoznak messzire, hanem gyorsabban, rövidebb távolságokra ismét leszállnak, ellenben őszszel és télen messzebbre repülnek. A felriasztott csapat mindig jobb födözetet, nagyobb biztonságot nyujtó helyre — magas kukoriczákba, erdőszélekbe, szőlőkbe, cserjésekbe leginkább — ereszkedik le újból, mint a minőről felrebbentettük.

A talajtól azonban nem válnak meg, mert igazi földi madarak s kivételes esetek azok, melyeket egyes megfigyelők, épületekre, fákra szállott foglyokról feljegyeztek. Érdekes azonban, hogy nem csupán üldöztetés esetén, végső menedékképpen, hanem — ritkán ugyan — de bizonyos viszonyok közt maguktól is reá fanyalodnak a felgalyazásra. Több helyt észlelték, hogy főleg nedves időjárás, a talaj és növényzet tulságos vizes volta szorítja őket erre, kivált erdős vidéken. Így Karinthiában megfigyelte egy vadász,* hogy szakadó esőben az erdőben egész csapat volt felgalyazva s felveretve közülök többen újra felkaptak az

* Vadászlap 1888. 409. l.

ágakra. Még érdekesebb a mit egy teljesen szavahihető vadásztársamtól hallottam, hogy Széchenyi Gyula gróf csömendi vadászterületén (Marczali vidékén, Somogym.) bizonyos erdőben, hol igen sok a fáczán, a foglyok is rendesen felszállnak a fákra.

A tél elmultával — február végén, még inkább márczius első felében — a csapatok párokra szakadoznak. Ezek mindegyike kiválaszt magának bizonyos területet s azt szivósan megtartja, ritkán távozik belőle. Ellentétben számos tyúkféle madárral, a fogoly példás egynejűségben él. A kakasok hajnalban és alkonyatkor élénkebb cserregéssel udvarolgatnak kiválasztott mátkájuknak s bátran, dühösen védelmezik jogaikat, ha esetleg pár nélkül maradt kakasok betolakodnának s szerelmük összhangját akarnák megzavarni. A hol sok a fölös kakas, elkeseredett harczok, valóságos párbajok napirenden vannak a költés szakában s nagyban akadályozzák annak rendes lefolyását. Április végén vagy május elején kezdődik a költés. A tyúk valami bokoraljban, vetésben, réten, lóherében — általában korán zöldelő és magosodó növényzetben — kis mélyedést kapar, néhány száraz fűszálat hord bele s ide rakja — naponta egyet — 14—18 körtealakú, barnásszürke, némileg zöldesen árnyalt, egyszínű tojásait.

Tojásmérték: *H.* 32·5—36; *Sz.* 25—27 mm.

Egy éves fiatal tyúkok kevesebb, 10—12 tojást tojnak. A kotlás ideje három hétig tart. Ez alatt a kakas éberen őrködik fészke táján s párját minden veszélyre hamarosan figyelmezteti. A kotlás kezdetén nyugtalanított fogolytyúk könnyen elhagyja fészkét, tojásait, de ha már jó darabig ülte azokat, szinte nap-nap után melegebben ragaszkodik hozzájuk. Éppen csak perczekre távozik a fészekről, hogy élelmet keressen, különben erősen ül s ember, állat közeledtére sem száll föl. Ezért gyakran előfordul, hogy a kaszás akaratlanul lefejezi az ülős anyamadarat s ilyenformán sok fészekalj tönkre megy.* Májusi jégverés, esőzések szintén sok költést megrontanak, úgy hogy igen sokszor az első családalapítási kisérlet nem sikerül s újból kell a munkát kezdeniök. Ha a második próba is dugába dől, akkor az illető fogolypár abban az évben nem költ többször s meddőn éli át napjait a következő tavaszig, ha ugyan már előbb nem esik a vadásznak áldozatául. A kikelt csirkék, alig hogy pelyhezetük megszáradt, elhagyják a fészket s szülőik gondos-

* Az öreg fogoly szivós életét bizonyitja, hogy lőttem egyszer egy példányt, melynek koponyáját, a fejtetőn, a kasza bevágta s a velő, mint egy felemelhető sapka alatt, szabadon volt. Mégis felrepült előttem s csak kézbe véve láttam sérülését.

kodó vezetése mellett ismerkednek meg a lét harczával. Valami megkapó ez a családi élet, az a remegő féltés, melylyel az anyamadár csak úgy, mint a családfő, megvédelmezni akarja apróságát ellenség közeledtével. Az öregek felrepülnek, jajgatva pár lépésnyire ismét leereszkednek s nyujtott nyakkal ide-oda futkosnak, más irányba óhajtván a hivatlan vendég figyelmét terelni. Két hét multán a fogolycsirkék annyira erősödnek, hogy szükség esetén felvergődhetnek, a harmadik hétben azután már valósággal szárnyra kapnak, noha csak kis távolságig tudnak repülni. Ha az első költés rendes időben folyt, már augusztus első hetében is találhatunk meglehetősen kinőtt foglyokat; többnyire azonban csak e hó második felében számosabbak az anyányira termettek. A fészekaljak, vagyis csapatok, többnyire egyszerre kelnek s együtt szállnak ismét le, csak ha megriasztottuk vagy megpuskáztuk őket szélednek jobban el. A szétvert csapat azonban csakhamar összehivogatja egymást, főleg délután és napnyugta előtt, mert az éjjelt okvetlen együtt töltik. Alkonyatkor kifutnak a szántásokra, tarlókra, majd egy darabig szaladgálva, felrepülnek s nem messze ismét leszállnak, folyton cserregve, míg alkalmas pihenő helyet találnak. Hivogató, cserregő hangjukat két üres rákollónak egymáshoz köszörülésével igen jól utánozhatjuk. Szóval talán *girr-rikk, gr-rük, kirr-jökk*-kel fejezhető ki.

Kiváló jóizű húsáért réges-régen vadászszák és gondosan tenyésztik is több helyt. De nemcsak pecsenyéjével szolgálja ő az embert, hanem gazdaságilag is. Tápláléka, kor és évszak szerint is némileg különböző ugyan, hanem főrészben mégis rovarokból, szöcskékből, tücskökből, hangyákból, apró csigákból, pajorokból, kukaczokból, magvakból, bogyókból, zsenge növényhajtásokból áll. A fogolycsibék kezdetben kizárólag állati, puha élelmet keresgélnek, még pedig férgeket, rovarokat, hangyatojásokat, apró meztelen csigákat, kukaczokat. Megerősödve azután különféle magvakat, nagyobb rovarokat szedegetnek, melyek közül temérdek kártékony fajt pusztítanak csak úgy, mint a dudvák, gazok elhatalmaskodását is korlátozzák. Veteménymagvakat csak nyáron, mindössze tehát alig egy-két hónapig esznek, de ekkor sem kizárólag, hanem csak mellesleg kapkodják föl *az elhullajtottakat, földszínén maradottakat*, melyek úgyis veszendőbe mennének. Különösen az a körülmény szól nagyon gazdaságilag hasznos voltuk mellett s nyom sokat a latban, hogy addig, míg az erdőnek-mezőnek igen ártalmas alsóbbrendű állatokat érhetik vagy dudvamagvakat találhatnak, mindig ezeket fogyasztják s csak

* Újabban bebizonyult, hogy egeret is eszik (Természet 1899. XII. sz.).

kivételesen, rövid ideig vagy szükségben fordulnak esetleg egy-egy szőlőszemhez, értéktelen gabonaszemhez. Számos augusztusban bonczolt fogolynak begy- és gyomortartalma lényegileg csakis elhullott gabnaszemmel s kiválóan rovarokkal, dudvamagvakkal volt tele. Igen érdekes idevágó pontos megfigyeléseket és vizsgálatokat végzett KITTLER főerdész Vasmegyében, ki számos felbonczolt fogoly begyében és gyomrában következő gazdaságilag ártalmas rovarokat találta: kis cserebogár (Rhizotrogus solstitialis), a buzában élő *Sitonia tibialis* ormányos bogár egyik faja; gabonazsizsik (Sitophilus granarius), zsizsik (Mylabris rufimanus), repczebogár (Chrysomela raphani), káposztabolha (Haltica chrysocephala), drótféreg (Agriotes segetum és lineatus), borsózsuzsók (Bruchus pisi), lencsezsuzsók (Bruchus lentis), honvédbogár (Entomoscelis adonidis), paizsbogár (Cassida nebulosa), kis katiczabogár (Subcoccinella viginti-quatuorpunctata) és sok cserebogár (Melolontha vulgaris). A télen ejtett foglyok begyében és gyomrában többnyire fűszálakat, lecsipdesett hajtásokat, fű- és dudvamagvakat találtam. A kik azt mondják, hogy a fogoly káros, mert sok gabnát eszik, nagyon egyoldalúan ítélnek s nem gondolják meg, hogy annak a gabnának a mit a fogolybegyben találni, gazdasági értéke — mint imént említettem — nincsen, mert nem a kalászról egyenesen került a fogolyba, hanem előbb már lehullott, s így a gazdára úgyis elveszett.

64. NEM:

SZIRTI FOGOLY.

CACCABIS *Kaup.* 1829.

Csőrük és lábuk piros; tollazatuk élénk tarkázatokkal és feltünő szép rajzolatokkal; a kakasok csüdjein sarkantyúk nyomai gyanánt bizonyos szarúbütykök.

A SZIRTI FOGOLY.

Caccabis saxatilis (MEYER) *1805.*

[Perdix saxatilis MEYER & WOLF. — Perd. rupestris BRHM.]

Jegyei: valamivel erősebb, mint a fogoly; pofái, álla, torka fehér fekete örvvel szegélyezve; a homlok eleje és szemsáva fekete; az alsó test oldalai rövid, kirivó fehér vagy rozsdássárga, fekete és vörösbarna haránt tarkázással; a fark 14—16 tollú, vörösbarna; 2—5 evező egy-

forma hosszú s ezek a leghosszabb szárnytollak; háta halvány hamuszürke. (L. I. köt. XI. tábla.)

Mértéke: *H.* 33—36; *Sz.* 16—17·3; *F.* 9—9·5; *L.* 4·8—5; *Cs.* 1·6—1·7 cm.

Ez a madár nálunk a magyar tengerpart vidékein, Fiuménál s a a horvát parti hegységekben fordúl leginkább elő, s itt a köves Karsztok gyér bokrozatú, silány növényzetében tartózkodik. 1853-ban ugyan gróf Wodzicki azt irja,[1] hogy a Tátra legmagasabb pontjain, a törpefenyő övben, egyesek találhatók, de ennek az adatnak nincs hitele, valamint annak sem, a mit Bielz[2] és az ő nyomán Danford és H. Brown Erdélyből közöltek. Ujabban azonban, 1882 tavaszán, dr. Szontagh honosítási kisérleteket tett a szirti fogolylyal a Tátrában s két tyukot és egy kakast a szepes-bélai mészhavasokban költés idején kibocsátott.[3] Ezek költöttek és át is teleltek ott. Ősszel ismét kibocsátottak két tyúkot és egy kakast[4] a szepes-bélai «csepegő kő barlangjánál», de ezek tönkrementek[5] úgy mint valószinüleg az előbbiek is, mert további nyomuk nincsen.

1893 év telén egy darabot Zimonynál is lőttek.[6] 1897-ben és 1898 januárban pedig egyeseket Krassó-Szörénymegyében — a lugosi erdőhatóság jelentése szerint — Koronini község határában ejtettek. A m. ornith. központ kérésére egy friss példányt a fehértemplomi erdőgondnokság (1898 január havában Koronini határából) be is küldött.

Egyébként Európa déli részeiben úgy Tirolban, Svájczban, Olaszországban, az Alpokban honos s elterjedésének északi határa Felső-Bajorország. Észak-Afrikában, úgy Ázsia némely részeiben, kivált Sziriában, Perzsiában szintén kerül. Az elváltozásokra meglehetősen hajlik, s a Görög-szigeteken, Kis-Ázsiában és még keletiebbre a *Caccabis saxatilis chukar* Gray. 1844. (græca Bechst.) fajta jellemző.

Őszszel és télen inkább társaságban él s leereszkedik a hegyek alacsonyabb helyeire. Márczius végén, áprilisban költ, olyanformán mint a fogoly, de mindig a hegységek magasabb pontjain. Tojásai agyagsárgás alapon, ritkás apró foltocskákkal vagy pontokkal tarkítottak. Bogyókkal, rügyekkel, friss hajtásokkal, kisebb levelekkel; rovarokkal, pókokkal él s magvakat is eszik. Izletes husáért rendesen vadászszák, mégis *feltünő, hogy a vadászatról szóló 1883: XX. t. cz.-ünk egy szóval sem emlékezik meg róla!* Pedig tilalmi idejét csak úgy meg kellene szabni, mint a fogolyét.

[1] Journ. f. Orn. 1853. 445. l.
[2] Fauna d. Wirbelthiere Siebenbürgens.
[3] Vadászlap 1882. 305. l.
[4] U. o. 1883. 69. l.
[5] U. o. 1883. 98. l.
[6] U. o. 1893. 215. l.

65. NEM:

FÜRJ.

COTURNIX *Bonn. 1790.*

Csőrük kicsiny, a homlok táján néha felvastagodó; szárnyuk nem igen kerek s hegyes végű, az 1-ső vagy 1—3. evező leghosszabb; a fark puha, 12 tollú, rövidebb mint a fél szárnyhosszúság; a csüdön nincs sarkantyú. Ide tartoznak a legkisebb tyúkféle madarak; azonkívül — a nálunk élő fajt tekintve — az egész rend egyedüli költözködői.

A FÜRJ.

Coturnix coturnix (L.) *1758.*

[Tetrao coturnix L. — Perdix coturnix Lath. — Coturnix dactylisonans Mey. — Ortygion coturnix Keys. & Blas. — Coturnix communis Bonn.]

Népies nevei: für; fürjmadár; pitypalaty; fürgy.

Jegyei: a fejtető közepén, úgy a szemek fölött, egy-egy sárgásfehér vonalsáv; a hát barna, számos, sorozatos fehéressárga hosszanti foltokkal és fekete és világos barna harántsávokkal tarkítva. A *kakas* torka fekete barna vagy rozsdásbarna, *a tyúké* sárgásfehér.

Leírása. *Öreg kakas:* fejteteje és tarkója feketebarna, az egyes tollak rozsdásbarna, világosabb szegéseivel pikkelyesen tarkázott; a fültáján, úgy a szem és csőrtő közt, barnás folt; állától a torokra kiszélesedő rozsdás vagy feketés folt nyomúl, melyet alul a fültájától félholdszerűen lehuzódó, hasonló színü rajzolat egészít ki; az állfolt széle és a szem alatt lévő köz piszkos fehéres; a nyak elülső részén ugyanily színü örv, melyet alul egy másik, keskeny, nem igen összefüggő szegélyez; a nyak egyéb részei és a begy világos rozsdásbarna alapszínüek; a begyen keskeny fehéres, a nyakon nyilhegyszerű fehéressárgás hosszanti foltok és feketebarna erősebb foltozás; a hát ugyanilyen; az evezők földszínü barnák, az elsőnek külső széle fehéres, a többieké világos rozsdásbarnán harántczikázott; a szárnyhajlás és az alsó szárnyfedők fehéresek; a szárnyfedők egyes sárgásfehér hosszanti foltokkal és feketésbarna, rozsdássárga harántcsikozással; az alsó test fehéres agyagsárgás és halvány rozsdás árnyalatu, az oldalakon nyilhegyalakú sárgásfehér, keskenyen feketebarnán s azonkívül szélesebben rozsdásan szegett foltozás; a fark sötét-

barnás, piszkos, sárgásfehér harántcsikozással; szeme barna; csőre szarúszürke; lábai sárgás hússzínüek. A *tyúk* torka fehér, a fültájról mindkét oldalon sötétbarna foltos rajzolat örvszerűen nyúlik a nyakra, de nem egyesül. A *fiatalok* begye kendermagos, feketés foltokkal behintett.

Mértéke: *H.* 18—18·5; *Sz.* 9·5—11·5; *F.* 3—3·5; *L.* 2·4—2·6; *Cs.* 0·8—1·08 cm.

Megjegyzendőnek tartom, hogy a fürjkakasok torokfoltja, még ugyanazon a területen élőkön sem egyforma, hanem hol tiszta rozsdás, hol rozsdás alapszinen sötétbarnásan, feketésen foltos, hol meg egészen kormosfekete, vagy fehér alapszínen, vasmacskaszerü rajzolatú (barna, rozsdásfeketés). Úgy látszik azonban, hogy dél- és délkeletfelé a torok színe halványodik, illetőleg rozsdásabb lesz. Gyűjteményemben egy egész sorozat Pozsony- és Vasvármegyéből való ürj torokrajzolatját nézve, tiszta feketétől, egészen rozsdásig különféle változatok vannak.

A 60° é. szél. fölött fekvő terűleteket kivéve, a fürj egész Európában, Ázsiának körülbelül ugyanez övében Khináig honos, de itt nem terjed annyira északra. Finnlandban még a 63° é. szél. körén is találták. Nálunk igen közönséges költő s vonuláskor helyenként roppant számban fordúl elő, pl. Bánságban. Termékeny lapályok, rétekkel és gazdag vetésekkel váltakozó helyein legszívesebben tartózkodik. Tavaszkor különösen búza- és rozstáblákban él, majd a többi száras növényzetben, gabnában, mákföldeken, réteken, gazos bükkönyben, lóherben, sürű kukoriczában; aratáskor a legtovább lábon álló zabtáblákba, majd főleg búzatarlókra, kenderbe, kölesbe, hajdinába (pohánka), ültetett kukoriczába s más efféle magasabb veteménybe húzódik, oda, a hol jól elrejtőzhetik. Hegységekben ritkább, de felvonúl a zabtermesztés határáig; így Erdélyben. A Kaukázusban 8000 láb magasságban is költ. A Kis-Kárpátokban magam is az összefüggő erdőségek favágó házai körül fekvő kisebb tisztások rétekkel, burgonyaföldekkel, veteményekkel váltakozó helyein, 750 m. magasságban találtam néha; sőt Modor fölött 1886 julius 27-én még magasabban, a Kohlstätten sűrű hegyi vágásban, melyet köröskörül erdőség övez, s a mely pont termékeny lapálytól jó messze esik.

Mint költözködő madár április végén és május elején, az országos középnap szerint: *április 29—30-án* érkezik hazánk területére; őszszel pedig főtömegük szeptemberben hagy el. Egyesek azonban októberben, november elején is akadnak, sőt megesik, hogy hótalan enyhe télen át is telelnek. A Drávafokról Pfennigberger erdőmester közli, hogy többször látott és lőtt fürjet deczemberben, sőt egyet a béllyei parkban is. 1883-ban Szikla G. Székesfehérvár vidékén deczember 2-án s 1884 január 3-án lőtt

egy-egy darabot. Ugyancsak 1883-ban a Fertő mellékén Fischer báró november 28-án ejtett el egy példányt. A 80-as évek elején Rohonczon (Vasm.) Chernel Antal előtt január első hetében egy gazos tarlóból két darab kelt föl, s az egyik puskavégre is került. Különösen sok áttelelő fürj volt 1897/8. év rendkívülien enyhe telén. Az ország különböző vidékein láttak egyeseket, sőt *Palicson* 1897 novemberben egy vadász — aránylag kis területen — még 150 darabot, s deczemberben 39 darabot lőtt. 1898 január 17-én — Szüts Béla szerint — *Jánkon* (Szatmármegyében, tehát meglehetős északon) szintén puskavégre került egy fürj. Őszi költözködéskor ezek a visszamaradók, késedelmezők rendesen nádasokban, száras kukoriczásban, felburjánzott gazos tarlókon, ugarokon éldegélnek.

A vonuló fürjek egy része a Földközi tenger délibb partvidékein és szigetein tölti a tél szakát, java részök azonban neki vág a «sötét földrésznek» s átrepüli a tengert, hogy Afrikában várja meg azt az időpontot, mikor a családalapítás ébredező vágyai újból visszaszólítják a kikelet pompáját felöltő régi tanyázó helyeihez. Magában ez a tény bizonyítja tehát mennyire birja a repülést s nem áll, hogy a nagy út javarészét futva teszi meg. A szárazon természetesen szaladgálva s kisebb távolságokra repülve is utazgatnak, de rendesen — igazi vándorlásukon — éjjel és magasan szállva, többnyire kisebb társaságokban költözködnek. Ezt példákkal lehetne bizonyítani. Elég legyen egy szembeszökő eset felemlítése, melynek Sopronban tanúja valék. Lakásom szomszédságában magas gyárkémény emelkedett, tövében pedig esővíz számára kád állott. Egy este, szeptember végén, az udvaron járó házmester csobbanást hall a kádban, s nem kis meglepetésére, fürjet emelt ki a vízből, mely neki repült a kémény ormának s leesett.

Dél-Európában a költözködő fürjek tömegei rendkívül összegyülemlenek s roppant számban esnek emberi pusztítás áldozatául. A tengeren átkelő csapatok is sok veszélylyel küzdenek. Minden ellenkező szél végenyészettel fenyegeti őket s ilyenkor — mint többször észlelték — bágyadtan a hajók fedélzetén keresnek menedéket, sőt a vízhátára is leereszkednek. Afrikában szintén nagy mennyiségben lepik az érkezők seregei a partokat, de azután eloszlanak s behatolnak e töldrész mélyébe, sőt délibb részeibe. Bizonyára van tehát alapja a Szentírás szavainak, Mózes könyvében, melyek szerint a pusztában sanyargó izraelitákat, a mannán kívül, a temérdek fürj mentette meg az éhenhalástól. Ez a fürjvándorlás első irott emléke.

De nem csak ennek, hanem annak is bizonyos nyoma ez, hogy a fürjet az ember réges-régen ismeri. Évezredek múltak el azóta s a kapocs

természetszerűleg megerősödött, a mit bizonyít az a rendkívüli népszerűség is, melyet a különféle népeknél egyaránt élvez. Hogy a magyarságnak is kedvelt madara ő, szinte természetes. Hiszen népünk java éppen a mezőgazdasággal foglalkozik, az anyaföldből közvetetlenül veszi kenyerét, tehát életének legtöbb óráját ott tölti, a mely területeken legkedvesebben él a fürj s abban az időben munkálkodik ott legszorgalmasabban, mikor a fürj nálunk éli világát. Ezért a föld népének egyik választott szárnyasa, csak úgy mint a pacsirta. Különösen hangos, dallamos dactylusokban gördülő szava révén nyerte meg az emberek szeretetét. Ütemes szólásával kiválóan megélénkíti a vetések egyhangúságát, szinte könnyít a rendeket döntő kaszás nehéz munkáján akár csak a trombita vagy dob a menetelő katonákon.

A fogoly egész éven át nálunk van, nagyrészt ugyanazokat a területeket lakja mint a fürj, csakoly közönséges: mégis korántsem oly népszerű, mert cserregésén kívül nem tud szebben szólani. Ez a hangja pedig nem hat a kedélyre. Egészen más valami az, mikor kibontja a tavasz életet sugárzó, friss szinekben tündöklő ünneplőjét s megfakad a «piros pünkösd» havának hajnala, az évnek legszebb időszaka; felzöldel a gazdák szépsépes mindene, reménye a vetés, sőt hajtásai már annyira növekedtek, hogy a szellő meg is hullámoztatja itt-ott; a kis pacsirták mindenfelé «szántanak» a napsugaras égen, dicsőítő imaszerü dalukkal emelkednek a magasba s a mezőn sürgő-forgó munkásnép fülét megüti a pacsirta dalon, bogár és légy dongáson, döngicsélésen is túlharsogó vidám «*pity palaty-pity palaty-pity palaty*» szó, mely innen is onnan is kihangzik a gabnából. Hát ez nem csak a fülére, hanem bizony kedélyére is hat; hisz ott vetegeti szavát a fürjecske az ő kincsében, termesztményének kellős közepében, ott üt tanyát, ott élvezi a szerelem boldogságát és az élet minden örömét a vetésben, mely neki is kincse, gazdagsága. Az az állat pedig, melynek akár külsejében, akár szavában valami vonzó tulajdonság van, s ha kivált az embernek kedves, drága helyen alapítja otthonát, mindig bizvást számíthat a népszerűségre — legalább nálunk bizonyosan. És a magyarság jó biologiai érzékére vall ez esetben, — különösen jó hangérzékére is, — hogy oly találóan adja vissza a fürj szólását a «*pity-palaty*» szótagokkal, sőt egyenesen sokszor így is hivja madarunkat. Igen tanulságos, ha egy kis összehasonlítást teszünk e tekintetben más népek nyelvével, azok fürj elnevezésével és a fürj hangját festő mondókákkal. Hangfestően hivják a perzsák: *bildertsin*-nek, az oroszok: *krepelka*-nak, egyéb szlávok: *prepelice*-nek; az oláhok: *teptalak*-nak.

Szólását is találóan igyekeznek kifejezni és érdekes, melyik nemzet

füle hallja legélesebben. Az angol nép így mondja: «*weet-my-feet*», a cseh «*pět peněz*» vagy «*pojd pod mez*», a spanyol: *pitillo;* a németnek egész mondóka sora van: «*Bück' den Rück*» «*Sechs paar Weck*» «*Lobet Gott*» «*Werd ich nass*» «*Fürcht mich nicht*» «*Guten Tag*» «*Bitt für uns*» «*Wehe mir*» «*Tritt mich nicht*» «*Harte Zeit*» «*B'hüt dich Gott*» «*Schnupftabak*».

Mindezek egynémelyike *bizonyos* fürjnek szólását meglehetősen visszaadja, de már a német mondásokban a valóságot a képzelem a mondat értelméért határozottan sokszor feláldozza. Ezért általában alig akad jobb hangutánzó név a magyar «*pitypalatymál*» s az oláh, spanyol is csak megközeliti, de el nem éri azt erőteljes hűségében. Minő élethű és igaz, mikor a magyar így szólaltatja a fürjkakast:

Pitypalaty, merre vagy?

s jön rá a tyúk felelete:

Pity pity pity: itt, itt itt,

mire újból a kakas így válaszol:

«Pitypalaty
El ne hagy».

Vagy minő remek, biologiailag minden apró részletében hű, Arany János jellemzése:

«Hullámzó vetés közt
Búvócskázik a fürj; suttog a nő, «*vá vá*»
Nyomon üzi a him s *három* «*pitypalatyot*»
Örömmel kiált rá.»

Mert hiszen jól tudjuk, hogy a «*vá vá*» a pitypalatyolás előhangja, melyre háromszor következik ez a szép dactylus.

Az alföldön ilyen változata is él a fürjkakas hangjának:

«*Babám, babám*»

(ez a «bevezető» vavákolás) a mire jön:

«*Vártalak, vártalak, vártalak*».*

Kitünő hangutánzás a Szilágyság népdala is,** melyből kicsillámlik

* Lakatos K. «Természet». 1897. IV. szám. 9. lap.

** Közölte Herman O. is «A madár a magyarság felfogásában». — Évk. a k. m. Term. Tud. társ. félsz. jub. 350. l.

a szeretet, de a féltés is, madarunknak veszélyes ellensége, a vadász közeledtére való intése:

«Pitypalaty pitypalaty
El ne hagy, itt maradj!
De ha jön a vadász
Csitt! szaladj
Pitypalaty».

S a vonzódásnak az a kapcsa, mely a földnépe és a fürj között fennáll, csakugyan szoros, mert már ez előbbi idézetekből is láthattuk, hogy vissza-visszatér az a kérés, hogy «el ne hagyja» őt a kedves madárka, a mit azután Tompa leghatározottabban kifejez:

«*Virágos kenderben*
Pitypalaty, pitypalaty,
Megöl a búbánat
Galambom *el ne hagyj*».

soraival, melyekben annyi jellemző erő rejlik, hogy azok végleg átmentek a nép szájába s valóságos népdallá lettek. De Tompa egy más helyen is tolmácsa a magyarságnak mikor írja:

«Hir, dicsőség fülmiléje csattog!
S elsimúlnak lelkemen e hangok;
A mi *rá hat, a mi elragadja*
A boldogság házi *pitypalatyja*».

Bizonyos kesergést is hall a magyar fül a pitypalatyolásból, a mit e szabolcsi játékdal fejez ki:

«Hej fürjecske, fürjecske!
Gyenge az ő álla,
Élete is kesereg
Mint a szegény árva.»

Ebben még kis termetére s jellemző apró csőrére is czélzást találunk.

Népszerüsége mellett szól, hogy a kurucz-költészet is bevette s annak felfrissitője Endrődi Sándor sem feledkezett meg róla s «Kurucz nótáinak» virágénekeiben éppen a «Pitypalaty ének» a legsikerültebb, legszebb részletek egyike.

Számos közmondásunk csak kiegészíti népünknek a fürj alakjára, tulajdonságaira vonatkozó pontos biologiai ismeretének tanúságát. Álljanak itt ezek közül: «Kövér mint a fürj»; «Egészséges mint a fürj»;

«Úgy fut mint a fürj»; «Gömbölyü mint a fürj»; «Fürj természetü» = igen szerelmes és a féltékenységben veszekedő; «Fürj is megszokja a tarlót» = silányabb sorsba beletörődik; «Fürge mint a fürj»; «Vörhenyes mint a fürjmony» = szeplős, stb. A vetésekből való hirtelen kireppenésére céloz e népdal is:

«Kicsi nekem ez a csür
Kirepülök mint a für-
Madár.»

Tartózkodási helyére a felhozottakból szintén következtethetünk. Tompa egyenesen hangsúlyozza a «virágos kendert», a miben csakugyan kiválóan szeret tartózkodni. Arany általában példáz kedvelt területeire:

«Habzik a zöld vetés, ha szellő ingatja,
Messze futhat benne fürjek pitypalattya».

csak úgy mint a hires «*Flóri könyve*»:

«Pitypalaty én fürj vagyok,
A vetések ha nagyok
Akkor én ott jól élek,
De a vadásztól félek».

Egészítsük ki már most e képet részletesebb megfigyelésekkel. A vándorútból megtért fürjeket, miután rendes tartózkodási helyeiket elfoglalták, csakhamar elfogja és teljesen hatalmába ejti a szerelem boldogító érzelme. Hajnalban és alkonyatkor nyugtalanul futkosnak a kakasok a föléjök boruló vetésekben, szüntelen hallatván párszerző, szenvedélyes pitypalatyolásukat. A déli és késő esti órákat kivéve, egész nap, sőt éjszaka is szólnak, mérges *vá vá-vá váú* forma bekezdő, a «vavákolás», után verve el a háromszor, vagy kilenczszer felcsengő «pitypalatyot», melybe — pontosan megtartva az ütemet — a tyúk *prübrü prübrü* hangon «*trityegve*» szól bele. Jószántából nem repked, csak felijesztve kap szárnyra, de ekkor is nem előbb, mint mikor már majd ráhágnak vagy a kutya zavarja ki. Addig míg végképpen meg nem szorúl, gömbölyded púpos háttal, lecsüngesztett farkkal, mindig futva menekül. Gyakran meg is lapul s ekkor tollazatának alakoskodása, mely a föld színéhez általában hasonlít s különösen a hátán vonalosan sorakozó sárgásfehér szárfoltok holmi száraz fűszálakra is emlékeztetnek, kitünően megvédik őt ellenségeinek szemétől. Repte gyors szárnycsapású, elég sebes, de nem valami ügyes. A fogolynál is alacsonyabban száll, nem kanyarog, hanem egyenes irányt tartva, legföljebb leszállás előtt nagy körívet írva, nem nagy távolságra

ismét beleereszkedik — némi kis fordúlattal — a gabonatáblába vagy gazos bokorba, a honnét azután másodszor még nehezebben zavarható ki. Szeles időben különösen alacsonyan, a földszíne fölött repül s ha széllel megy, meglehetős gyorsan, mert szinte elkapatja magát annak erejével. Felszálláskor ijedtségét mindenkor *piritü* vagy *prii prü csek csek csek* hangokkal fejezi ki.* Ellentétben a fogolylyal, nem valami szoros családi kötelékben látszik élni s nem is jár csapatosan. Csak a fészekaljak tartanak jobban össze, de nem egyszerre szállnak föl, hanem inkább egyenként, épp úgy, mint a költözködéskor található társaságok is. Igaz, hogy aránylag kis terűleten ősszel sokszor 10—15 darabot is rebbenthetünk föl — tehát úti társaságot —; ezek azonban mindig kisebb közökben kapnak fel, egyesével, kettesével, de sohasem úgy mint a foglyok: mind egyszerre. Nem is tartanak össze, hanem ki arra, ki erre széled. — Családi életök titkairól még nem egészen hullott le a fátyol, noha több mint valószinű, hogy a kakasnak a hitvesi hűségről nincsenek egészen példás fogalmai s azt inkább keletiesen fogja fel, sőt a csirkékkel sem sokat törődik. Bizonyos, hogy féktelen szerelmes s vetélytársaival élethalálharczot vív, mely tulajdonságát már a régiek is ismerték s a kakasviadalok mintájára fürjviadalokat rendeztek; főleg Európa délibb országaiban több helyen divatoztak e játékok. Május végétől szeptemberig majd minden időben fészkére találhatunk, mert a kaszálás alkalmával, nemkülönben a néha beálló esőzések, jégverés majd minden évben megzavarják költésük rendes lefolyását. De úgy látszik rendes körülmények közt is, minden tojó kétszer költ évenként. Fészkét rétekre, gabonaföldekre, lóherbe stb. rakja, itt a földbe csekély mélyedést kapar, azt füvekkel, száraz szálakkal kibéleli s ide 10—16 tojást tojik, melyek rendes tojásalakúak, vagy némileg körtealakúak, de tompa hegyüek, alapszínök olajsárgás vagy sárgás olajbarnás, feketés dióbarna nagy foltokkal és pontozással tarkítottak.

Tojásmérték: *H.* 31·5—39·2; *Sz.* 23—24 mm.

A tojó 18—19 napig egymagában igaz melegséggel kotolja tojásait, mintha csak pótolni akarná párja közönyét. A kikelt csirkéket is odaadóan vezetgeti s mivel azok mindjárt kiszaladnak fészkükből, kétszeres gonddal ápolja, tanítja, védelmezi akár a fogolyanya. Az új nemzedék kezdetben szorosan összetart, két hét múlva — bár alig nagyobbak egy verébnél — szárnyra is tudnak kapni s hat hét multán teljesen nagykorúak. Ekkor szétszóródnak s magukban küzdenek az élettel. Kezdetben

* Jablonowski J. a kir. áll. rovartani állomás főnökének köszönöm azt az adatot, hogy este a magasban vonuló fürj pitypalaty szavát is hallották egy izben. Ezt egy más megbizható vadásztársam hasonló észlelete szintén megerősíté.

a fürjcsirkék kizárólag apró rovarokkal, férgekkel, álcákkal, pókokkal táplálkoznak, később — úgy mint az öregek — mindenféle magvakat szedegetnek, a levelek, hajtások csücskeit csipkedik. Őszkor — már vonúlásban — annyira jól élnek s elhájasodnak, hogy alig bírnak felkelni s lelőve szinte szétloccsannak. Károsságukról szó sem lehet, mert csakis elhullott gabonaszemeket keresgélnek s e mellett káros rovarokat is pusztítanak, legalább bizonyos életkorban kiadóan. Izletes pecsenyéjével apró vadnemeink egyik legnevezetesebb szárnyasa. Az, hogy némely évben sok a fürj, másban meg kevés, bizonyára összefügg vándorlásának szerencsés vagy szerencsétlen sorsától. Általában azonban inkább kevesbedik, a mit azután határozottan annak a szertelen írtó háborúnak kell betudnunk, melyben az elpilledt vándortömegek, Európa déli részeiben és Afrikában, elvérzenek. Százezrekre megy itt az agyonvert, lövött és fogott fürjek száma s 50—60,000 darabot számláló hajórakodmányok nem tartoznak a ritkaságok közé. Dél-Francziaország nevezetes kereskedelmet üz az Algirból átkerülő fürjekkel, melyek Németországon át Angliába stb. kerülnek piaczra. Ezeket a fürjeket többnyire élve hozzák, de sokszor a szállítmány harmada, vagy fele is eldöglik az úton, a mi emberi szempontból e pusztításokra még sötétebb világot vet. Igen helyesen intézkedett a német kormány, hogy végre a bevitelt s a fürjeknek az ország területén át való szállítását betiltotta.

XXIII. CSALÁD.

FAJDFÉLÉK.

TETRAONIDAE.

A fogolynál termetesebb madarak. Orrlyukaikat rövid tollazat borítja, csüdjük gatyás, sőt némely fajnak lábujjai is tollasok; a hátulsó ujj rövid vagy középhosszú; kerek szárnyuk 3-ik és 4-ik vagy 3—5-ik evezője leghosszabb; a fark alakja igen különböző. Erdős helyeken inkább tartózkodnak, mint nyilt vidéken; rendesen felgalyaznak, de a földön fészkelnek s sárgás-barnás alapszínű, sötétesen foltozott tojásokat raknak. Kiválóan jellemzi őket, hogy csőrük és karmaik nem esetlegesen, hanem évenként rendesen, teljesen megvedlenek. Főtáplálékuk: farügyek, levélhajtások, némely fajoknak a fenyűfák tűlevelei, bogyók; mellesleg magvak, sőt álczák, rovarok, férgek stb.

66. NEM:

FAJD.

TETRAO *L.* 1758.

A csüd végig tollas, gatyás, valamivel rövidebb a középujjnál; a lábujjak szélei fésűszerű szarunyulványokkal fegyverzettek, a hátulsó ujj sokkal rövidebb a belsőnél s töve valamivel magasabban van, mint az előre állóké; az alsó és felső farkfedők a fark közepéig, sőt azon túl terjednek. Ivar szerint — színre, mint nagyságra — lényegesen különböznek; a kakasok sötét, helyenként érczfényű tollazatúak, a tyúkok rozsdás-feketés-fehéres tarkák. Főleg fenyőerdőkben, többnejűségben élnek s párosodáskor a kakasok sajátszerűen dürögnek.

A SIKETFAJD.

Tetrao urogallus L. *1758.*

[Urogallus major Briss. — Tetrao eremita Thunb. — Tetrao major, crassirostris Brhm. — Tetrao vulgaris Flemm.]

Népies nevei: nagy kakas; vadpáva (Erdély); vadkakas (Erdély); fajdkakas és fajdtyuk; süketfajd; fajdkokas (Vasm.); erdei kakas.

Jegyei: a kakas pulykanagyságú, a tyuk sokkal kisebb; a fark elkerekített legyezőalakú; az alsó farkfedők a fark közepéig érnek; a csőr szaruszínű; az áll- és toroktollak kissé meghosszabbodottak; a szárnyon nincs fehér csík; a kakas begye zöld érczfényű, farka fekete, néha a tollak középtáján holmi fehér foltocskákkal; a tyuk begye egyszínű rozsdás, farka rozsdásan és feketén harántcsíkozott.

Leirása. *Öreg kakas:* fej és nyak, úgy a hát eleje, a farcsíkja palaszürke, fekete finom czikázásokkal rajzolt; az áll és torok szakálszerű tollai s a nyak eleje fekete; a hát közepe, váll és felső szárnyfedők sötétbarnák, finom rozsdabarna, fekete és világosszürkés harántczikázásokkal; a mell oldalai mint a farcsikja; a has fekete, fehéren foltozott; az alsó farkfedők feketék, hegyük fehér, a felsők hasonlók, de szürkésen finoman czikázottak is; a 18 tollú fark fekete; közepén többé-kevésbbé erősebb fehér foltozás; a csüd gatyája feketésbarna, némi szürkés finom foltozással; csupasz szemetája vérvörös; lábai barnásszürkék; erősen hajlott, ragadozómadárszerű csőre világos, sárgás-fehéres szaruszínű; szeme gesztenyebarna.

Fiatalabb kakasok farktollai egyszínű feketék. *Öreg tyuk:* egészen eltérő színű, főképpen rozsdabarna, sokféle barnásfekete rajzolatokkal, fehér foltokkal tarkítva, csőre sötétebb. A *kinőtt fiatalok* a tyúkhoz hasonlítanak, a kakasok valamivel élénkebb, de sötétebb színűek, azonkívül termetesebbek, mint az egykorú tyukok.

Mértéke: *H.* ♂ 80—89, ♀ 60—64; *Sz.* 35—37, 28·4—30; *F.* 31—33, 18—19; *L.* 6·5—6·8, 5·3—5·9; *Cs.* 2·9—4·2 cm.

Kelet felé, különösen Szibériában, a siketfajdokat Middendorf kisebb termetűeknek mondja; ez a fajta a *szibériai siketfajd* (Tetrao urogallus urogalloides Midd. 1853). A kisebbedés, úgy látszik, némileg Erdélyben is észrevehető már,* noha ezek közel sem oly világosak, mint az *urogalloides*, ellenkezőleg.

A siketfajd a 69° é. szél.-ig terjed föl Európában s a Pyrenäusokban, Alpokban, Skandináviában, Németországban, az osztrák havasokban, Oroszországban, Boszniában, Romániában, Bulgáriában, Törökországban, Svájczban honos, Francziaországban és Felső-Olaszországban ritka; Hollandiában, Dániában, Krim-félszigeten és a Kaukazusban nem fordul elő. Angliában teljesen kipusztult, újabban azonban Skócziában ismét behonosították s jelenleg szépen szaporodik. Ázsia északi és középső részeiben, úgy Kis-Ázsiában szintén előfordul, habár nem oly typikus példányokban, mint Európában; a vidékek szerint némileg eltérő fajták a már említett *sziberiai siketfajdon* kívül: *Tetrao urogallus uralensis* Sew. & Mens. (Dél-Ural); *T. urog. taczanowskii* Meyer. (Délkeleti-Szibéria); *T. urog. kamtschaticus* Kittl. (Kamtschatka); *T. urog. sachalinensis* Bogd. (Sachalin).

Hazánkban az Északkeleti-Kárpátokban s az Erdélyi-Kárpátokban, Horvátországban leggyakoribb; újabban — vagy két évtized óta — azonban Sopron- és Vasmegyékbe is beterjedt s míg azelőtt itt egyáltalán ismeretlen volt, ma már elég szép számban található s évről-évre közönségesebb lesz.** Ősi hazája, úgy látszik, az orosz alföld volt, s az erdők pusztulásával huzódott az idők folyamában a hegységek magasabb részeibe, annyira, hogy manapság már a sík területeken ritka s egyenesen a ma-

* Az itt lövött példányok közt többször láttam határozottan kisebbeket, mint az osztrák tartományokból, Észak- és Nyugot-Magyarországból, származó példányok sorában; előbbiek azonkívül általában sötétebb színűek.

** Pontosan kimutatva honi előfordulását, főleg következő megyékben található: Beszterczе-Naszód, Bihar, Brassó, Csík, Fogaras, Gömör-K.-Hont, Háromszék, Hunyad, Krassó-Szörény, Liptó, Máramaros, Maros-Torda, Sáros, Sopron, Szeben, Szepes, Szilágy, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Trencsén, Turócz, Udvarhely, Vas, Zólyom.

gasabb hegyvidék jellemző szárnyasává vált. Különösen a magas és közép hegységek keresztes- és nemes fenyő erdőit kedveli, melyek kisebb-nagyobb tisztásokkal, bokros aljú, kopottas, kevert állományú, nedves talajú részletekkel, fiatal és százados fákkal egyaránt váltakoznak s a mi a fő: *különféle erdei bogyókkal, legkivált áfonyával* (Vaccinium myrtillus és Vitis idea), málnákkal stb., nemkülönben forrásokkal bővelkednek. A gondosan kezelt erdőségeket nem igen kedveli, annál inkább azokat az ősi állapotban tenyészőket, melyeket modern erdőgazdálkodás még nem érintett; így az u. n. «paraszterdőkben» előszeretettel él. A Kárpátokban tanyázók főleg a magasabb területeken, a fenyőövben, ellenben Sopron- és Vasmegyékben a közép-hegység és síkság kevert faállományú erdőségeiben tartózkodnak, de csupán ott, hol a fekete áfonya bőven terem.

A kakas életmódja sokban eltér a tyúkétól. Amaz inkább remeteéletet él, a magányos helyeket keresi s bizonyos területrészről alig távozik, emez szelidebb természetű, az erdőszéleken inkább található, nem tartja meg annyira helyét s különösen őszkor, tél idején, rendes otthonától sokszor nagyobb távolságokra is elbolyong. Napközben a bokros aljban keresik táplálékukat, éjjelre felgalyaznak, kivéve a csirkéiket vezetgető tyúkokat. Gyors és igen ügyes futók, mesterek a bujkálásban, meghuzódásban, de — bár látszatra nehézkesen — repülni is elég jól és ügyesen tudnak. Robajló szárnycsapással kelnek, a faágak közt kitünően keresztül igazodnak, de mégis inkább egyenletesen repülnek s nem kitartóan, mert testök nehéz. A kakas évközben mit sem törődik a tyúkokkal, egyéb szárnyasokkal, sőt magaféle czimboráival sem; fiatalabb kakasokat még inkább találhatunk együtt, de öregeket nem. Tavaszfakadással azonban hirtelen megváltozik lénye, mintha más természet költözött volna beléje: társaságkedvelőbb lesz, azaz keresi a tyúkokat s mint az erdő igazi tollas «basája» napközben is közelükben marad.

Ébredő rügyekkel ébredő szerelmi élete pedig, az elhirhedt «dürgés», valóban oly sajátságos tulajdonsága, mely nemcsak a vadászok idegeit lázasan ingerli, hanem természetrajzilag is érdekes és a zöldkabátosok czéhén kívül állók figyelmét is megkaphatja.

Alig hogy a nap lehanyatlott a hegyek mögé s a csillagok pislogni kezdenek (néha már előbb is, mielőtt a nap elnyugodott volna) a fajdkakas szárnyra kel a kiválasztott «dürgőhelynek» tart s messze hallatszó zajjal a legmegfelelőbb fára telepszik. Ez a «beszállás». Néha nagy szenvedélyében már ekkor is berzenkedik, sajátságos korgó hangokat hallat, mintha csak alig tudná megvárni a dürgés főidejét: a pitymalló hajnalt. Korán, még sötétben vagy a virradás első szürkülésével, mikor

a csacska rigón kívül más madár sem kezdte ébresztőjét, felhangzik a kakas szerelmi szózata. (Többnyire hajnali két óra után.) Megtisztogatja tollait, «kiöltözködik», ide-oda neszelget, esetleg a szomszéd fák valamelyikére száll, végre halk ajakhangon így «kappog»: *tak, tak, tak, tak*, ezután következik a «szaporázás», mely *tataktak, ta-tatak, tatatak* szótagokkal festhető. Mindinkább erősebb és szenvedélyesebb lesz a hang s *plöp-pe-löp, p-löp, plöp-pelöpp* szótagokban átmegy a *kli-köp, kli-köp, kli-köp*-ként hangzó «főcsattanásba», mely után a szinte magából kikelt, szerelemittasan forgolódó «basa», kaszaköszörülésforma *siki-siki, ski, siki, sk, síki* hangokkal fejezi ki véghetetlen szenvedélyét. A «köszörülés» ideje alatt nyakát előre s kissé felnyujtja, farkát kerekre, legyezőalakban szétterpeszti, szemeit félig becsukja, szárnyait kissé alácsüggeszti s annyira átengedi magát érzelmeinek, hogy a szó szoros értelmében «se lát, se hall». Ez az állapot azonban nem csupán az «elbolondulás» legnagyobb mértéke következtében keletkezik, hanem anatomiailag és physiologiailag is megmagyarázható, a mennyiben a fülben lévő hallójáratnak egyik megduzzadó ránczában — a madár nagy felindulásakor — pár pillanatra a vérkeringés megreked, s ez a duzzadás, a nyitott csőr alsó kávájának egyik csontágazatával egyetemben, a hallójáratot elzárja.

Ha semmi sem zavarja, első versikéje után csakhamar újból kezdi nótáját, miközben mindinkább neki tüzesedik, végre leszáll a földön várakozó, futkosó «háreméhez», hogy szerelme bérét elvegye.* A dürgés főideje kivilágosodásig, napfölkeltéig tart, ritkán tovább. Egy-egy kakas körülbelül három hétig dürög, de nem minden reggel, hanem az időjárás szerint. Tapasztalták, hogy a rossz időt sokszor egy nappal előbb megérzi s bár a hajnal szép, még sem szól. A dürgési évad is év szerint változó. Néha igen rosszul, máskor jól szólnak a kakasok. Korán beköszöntő tavaszszal előbb kezdenek dürögni, ellenkezőleg később; ha a meleg napok beállítanak, hamarább elnémulnak, szintúgy alacsonyabb területeken előbb, mint magasabbakon, hol néha még május 20-ika táján is találkozik egy-egy dürgő siketfajd. Általában a dürgés ideje a bükkfa rügyezése idejével össze szokott esni.

A fajdvadászat annyira ismeretes, hogy elég lesz röviden megemlíteni. Tudjuk, minő vágyva várják a vadászok a «dürgés» idejét, minő érdekes az: kiszabadulni a fenséges erdőségekbe, legtöbbnyire gyönyörű hegyi tájakra, havasokra, korán, éjfél után lámpával a már

* Erdélyben a siketfajdkakasok sokkal gyakrabban, mint máshol a szomszéd országokban, a földön, illetőleg havon dürögnek s itt szokásos a «beugráson» kivül, a leshelyből való lövés, úgy mint a nyirfajdnál.

«kihallgatott» kakas dürgőhelyéhez lopakodni s azt «beugorni!» A «köszörülés» alatt, vagyis mikor nem hall, két-három lépést ugrunk azután csendesen, mozdulatlanul maradunk, megint várjuk a következő köszörülést, megint ugrunk s így, ha vigyázunk, megközelíthetjük. Az egészben az az izgató, hogy mindig ügyelni kell a kellő időpontra, máskülönben a kakas hamar észre vesz, «elverjük» őt s üresen térhetünk vissza. Sajátságos, hogy dürgési nótája habár erős, még sem messze hangzó s korántsem teszi azt a benyomást, a mit addig, míg nem hallottuk, nem ismerjük, magunkban kiképzeltünk felőle. A tapasztalatlan alig veszi észre, még meglehetős közelből sem, de a ki egyszer fülébe vette, az el sem fogja felejteni!

A párosodás után a kakasok dürgőhelyeikről ismét visszavonulnak rendes területeikre, a tyúkok pedig erdei utak közelében, sőt az utakon, erdőrészek szélein, vágásokban, holmi földmélyedésbe, kaparásba, bokrok tövében, korhadt, heverő fatörzsek, tuskók mellé 5—12, sőt több, világossárgásbarna alapszínű, sötétbarnán foltozott tojást raknak.

Tojásmérték: *H.* 55—60; *Sz.* 40·7—41 mm.

Majd egy hónapi odaadó kotlás után kikelnek a csirkék. A mily keveset törődik a családi élettel a kakas, épp oly melegséges gonddal ragaszkodik a tyúk fészkéhez, tojásaihoz, csirkéihez. Nehezen hagyja el a fészket, tojásairól sem zavarható egykönnyen föl, annyira, hogy oly vágásokban, hol a kivágott tuskókat, szemetes galyakat el szokták égetni, számos költő fajdtyúk ég el tojásaival együtt. A fészekalj őszig csapatban marad, midőn is a fiatal kakasok kiválnak belőle, mert az apai tulajdonságok korán ébredeznek bennök.

A siketfajd tápláléka ivar szerint eltérő s a fiatalok is mást esznek, mint az öregek. Előbbiek főleg rovarokat, kukaczokat, hangyatojásokat, álczákat szedegetnek; a kakas a dürgés idejében szinte kizárólag a fenyvesek tűleveleivel táplálkozik, mely főélelmén kívül később rügyeket, erdei bogyókat és magvakat is elemészt, de soha sem oly mértékben, mint a tyúkok. Utóbbiaknak éppen a bogyók, magvak teszik ki főeleségét s tűleveleket csak hébe-hóba csipkednek, különösen télen, mert nyáron az afonya, borostyán, málna, szamócza stb. érett gyümölcseit dézsmálják; felbonczoltakban késő őszszel gyalogfenyő (boróka) és kökény mellett sok rügyet s kevés tűlevelet találtam, de mindenkor sok apró kavicsszemet. A fiatal fajdcsirkék mindenesetre sok hasznot tesznek — számos kártékony bábot, rovart pusztítva — az öregek rovarfélét, férget, kukaczot, álczát esznek ugyan néha, de igen keveset; a rügyek és friss hajtások lecsipkedésével pedig ott, *a hol gazdag állományban tenyésznek, bizonyos erdő-*

Chernel: Magyarország madarai. II.

Nyirfajdkakas (Tetrao tetrix L. ♂)

(361. lap).

gazdasági kárt tesznek, mely azonban nálunk korántsem eshetik annyira latba, mint pl. Németországban, hol több helyen a fiatal ültetvényekben, erdei vetésekben érezhető pusztításaikról panaszkodnak.

A NYIRFAJD.

Tetrao tetrix L. *1758.*

(Kép.)

[Tetrao peregrinus, ericeus Brhm. — Lyrurus tetrix Swain.]

Népies nevei: kis kakas, kis fajdkakas.

Jegyei: házikakas nagyságú; a fark kivágott; az alsó farkfedők túlterjednek a fark közepén és a középső két toll még a fark alól is kissé kinyúlik; a szárnyon fehér csík; az *öreg kakas* főszíne fekete, kékes zománczczal, farka lantalakú, álltollai kissé megnyúltak; a *tyúk* begye nem egyszínű rozsdás s az öregek alsó farkfedői fehérek, egészben a siketfajdtyúkhoz hasonlít, de nem annyira rozsdástarka, hanem sárgásbarna. (L. I. köt. III. és V. tábla.)

Leírása. *Öreg kakas:* főszine fekete, helyenként kékes zománczczal, főleg a nyakon, a hát alsó felén, fején; a vállfedőkön s egyes kisebb evezőkön, világosabb és sötétebb barnás finom czikázás; a szárnyon egy szélesebb és egy keskenyebb fehér sáv; 18 farktolla fekete; a csüd gatyája fehéresszürke, barnás feketén áttetsző; a szemkörület csupaszsága élénkvörös; csőr fekete; szem sötétbarna; lábak szürkésbarnák. *Fiatalabb kakasok* fekete testrészei barnásba hajlanak, a szinezet általában nem oly tiszta s a fejen, háton, alsó testen számos tollnak keskeny szürkésfehér szegése van, a két szélső farktoll rövidebb s nem oly szép lantalakú. A *tyúk* farka csak kivágott s nem lantalakú, egyébként a siketfajdtyúkhoz hasonlít, de attól kisebb termete és a faji jegyek alapján bizton megkülönböztethető, csőre feketésbarna.

Mértéke: *H.* ♂ 58—60, ♀ 42—43; *Sz.* 27—28·9, 22—23; *F.* 21—23, 11—12; *L.* 5·1—5·6, 4·2—4·5; *Cs.* 2—2·3 cm.

Olyan területeken, hol sok siketfajd és nyirfajd van s tartózkodási körük egybevág vagy határos, gyakran előkerül a *középfajd* is (Tetrao hybridus Sparrm. — Tetrao urogallus × tetrix [hybr.], — T. medius Leisl. — T. intermedius Langsd. — T. hybridus urogalloides Mev. — T. urogallo-tetrix Reichw.), mely a siket- és nyirfajd keresztezéséből származik.* E korcsok,

* Leggyakrabban siketfajdkakas és nyirfajdtyúk, ritkábban nyirfajdkakas és siketfajdtyúk a szülői.

több megfigyelő szerint, szaporodásképesek. A *kakas* főszíne fekete, biboros zománczczal; szárnya fehér, csíkos; farka fekete, kevéssé kivágott, de nem lantszerű; háta sötétbarna; csőre fekete. A *tyúk* hasonlít a siket- és nyirfajdtyúkhoz, de alsó farkfedői nem érnek a fark végeig csak annak közepén túl. Nagyságra a nyir- és siketfajd közt áll. Skandináviában leggyakrabban előfordul, de máshol, így nálunk is, került már.

A nyirfajd hazája Európa, Közép- és Észak-Azsia; Amerikában újabban behonosították. Leggyakoribb Skandináviában és Északi-Oroszországban, föl a fatenyészet határáig; így hát a siketfajdnál magasabbra terjed. Közép-Európában helyenként, Svájczban, Németországban, Ausztriában, Lengyelországban, az Alpokban gyakori, de nem megy annyira délre, mint a siketfajd. Magyarországban főleg az Északkeleti-Kárpátokban gyakori, Erdélyben sokkal ritkább s főleg a gyergyói havasokon tanyázik.* Nyugot-Magyarországban (Vas, Sopronmegye) szintén előfordul, de csak elvétve. Tartózkodási helyül nálunk nem annyira zárt, mint szakadozott — fenyővel és lombos fákkal kevert — erdőket választ. A hegységekben sokkal magasabb övekben, a tetőkön, a törpefenyők övében szeret legszivesebben tanyázni; máshol meg láperdőkben is, főleg fenyvesekben (így Csehországban) található. Mindenütt azonban életföltétele, hogy a talaj bokros, helyenként nedves legyen és *kiváltképpen, hogy a hangafü* (Calluna vulgaris) s más sűrű, bokrozatos növényzet (Genista, Spartium), afonya, málna stb. nagy bőségben tenyészszen.

Életmódja és szokásai is sokban különböznek a siketfajdéitól. A vén kakasokat kivéve, sokkal társaságszeretőbb, nem oly mogorva és visszavonult, hanem gyakorta többedmagával jár, mint a hogy a tyúkok is szoktak. Nem is annyira állandó, mint amaz, hanem — főleg őszszel — nagyobb kirándulásokat tesz tanyázó helyeiről s idegen, messzebb eső vidékeket is meglátogat. Ezek a kalandozások mintegy átmenetet jeleznek az állandó és kóborló természet között s nagyrészt táplálékszükéből erednek. Dürgése is igen sajátságos s még szebb, érdekesebb, mint a siketfajdé. Általán valamivel később kezdi a szerelmeskedést, mint az utóbbi s megfelelőleg később is végzi. A havasok tetőinek nyílt térségeit választja dürgőhelyül s ezt éveken át megtartja. Rendesen a földön,

* Legutóbbi időkig erdélyi előfordulása bizonytalan volt s újabban Csató J. mutatta ki biztos előfordulását: l. Aquila 1896. 234. l. — A «Magyarország vadlövése 1894-ben» (Vadászlap 1896. 484—488. l.) czimű statisztikai adatok nyomán nyirfajd lövetett következő megyékben: Abauj-Torna, Arad (31 db), Árva, Besztercze-Naszód (7 db), Borsod, Csik, Gömör-K.-Hont, Hunyad, Krassó-Szörény, Liptó (3 db), Máramaros (40 db), Maros-Torda, Sáros, Szeben, Szepes, Torda-Aranyos, Trencsén, Turócz, Udvarhely, Vas, Zólyom.

havon dürög, ellenfeleivel elkeseredetten viaskodik, de éberségét perczig se veszti el s nem siketül meg, mint a nagy kakas. Ezért egykönnyen nem is «ugorható be», hanem rendesen leshelyből vadászszák. A dürgőhely környéke körülbelül 1—1½ hold nagyságú. Ezen belül járja el bolondos szerelmi tánczát, mely hevesebb, indulatosabb, mint akármicsoda más szárnyas udvarlási mókája. Lázas ide-oda sürgés, tollazatának felborzolása, ugrálás, szárnyrezegtetés, verdesés, majd embermagasságra való felugrálás váltakoznak hévséges érzelmeinek nyilvánítása közben. Majd a ragyogó havon kinyujtott nyakkal, farkát emelve, szárnyait lecsüggesztve, mintegy kábultan szédeleg, majd egy tuskóra ugrik, alacsony fára száll, közbe-közbe alig leirható módon így «bugyog» vagy «bugyborékol»: *rutturu-rutti-ruki urr-urr-urr-rrrututturu.* Emlékeztetnek e hangok a pulykakakas durukolásához, de tartósan, összefolyóbban hangzanak. Különösen érint e szózat, mikor félhomályban a havas ormán állunk, körülünk száz és száz fehér hegycsúcs, mely a pitymalatban mindinkább felragyog, sőt rózsás lesz; alattunk a völgyeket kitöltő ködtengerek terjengenek s mi a felséges, tiszta levegő szabadságát szíva, halljuk az ormokról, innen is onnan is, a dürgő nyirfajdkakasok tompán áthangzó szerelmi nótáját.

Durukolása végén erős *tcsúhuj-í* vagy *tcsjo-íj* vagy *tschuhű-íj* következik: a «csuhukulás». Ha e hangot jól tudjuk utánozni, a közelben szóló kakast odacsalhatjuk. Gyönyörű kép, a havas fák övezte hómezők felé szálló lantfarkú madár! S valóban remek látvány akkor is, midőn a fehér lepelre elénk szállt s nyakát feltartva, «neszelve», élesen rajzolódik a háttérre. A dürgés sokszor reggeli 8 óráig is eltart. A dürgés időszakának bevégeztével a tyúkok hangabokrok, bozótok aljában száraz szálakkal, levelekkel kirakott földkaparásba 8—15 tojást raknak, melyek hasonlítanak a siketfajd tojásaihoz.

Tojásmérték: *H.* 49—51; *Sz.* 35—36 mm.

A tyúk példás anya és nevelő, mindaddig vezetgeti csirkéit, míg nagykorúak nem lesznek.

A nyirfajd legszívesebben fák, bokrok rügyeit, friss hajtásait, különféle bogyókat, rovarokat, bábokat, álczákat, sőt virágbimbókat eszik; tűleveleket csak néha. Gazdaságilag közömbös. Husa sokkal izletesebb, mint a fajdé.

67. NEM:

CSÁSZÁRMADÁR.

BONASA *Steph.* 1819.

Kisebb termet, nem egészen gatyás, hanem a lábujjak töve fölött csupasz csüd, elkerekített 16 tollú fark, egynejűségben élés, ivar szerint egyforma nagyság különbözteti meg őket az előbbi nemtől. Szinezetök is eltérő, a mennyiben az ivarok egymástól nem különböznek oly lényegesen, mint a fajdoknál s főszinezetök inkább fajdtyúkszerű tarka, sohasem oly sötét és zománczos, nagyobb egyszínű részleteket mutató, mint a fajdkakasoké. Erdős, hegyes helyeken, főleg hol sok bokros vágás, nedves szakadék van, élnek, ritkábban láperdőkben is.

A CSÁSZÁRMADÁR.

Bonasa bonasia (L.) *1758.*

[Tetrao bonasia L. — Tetrastes bonasia Keys. & Blas. — Bonasa sylvestris Degl. & Gerb. — Bonasa betulina Gray. — Tetrao canus Sparm. — Tetr. betulinus Scop. — Tetrastes bonasa O. Gall. — Bonasia rupestris Brhm.]

Népies nevei: császárfajd; mogyorótyúk (Erdély).

Jegyei: majd egy harmaddal nagyobb, mint a fogoly; feje búbján a tollak meghosszabbodottak; az alsó farkfedők a fark közepén kissé túlterjednek; a fark világos hamuszürke, feketén finom czikázásokban haránterezett; a középső s kissé rozsdásan árnyalt két farktoll kivételével, a többiek hegyén széles fekete folt, mely keskenyebb fehér szegésben végződik.

Leirása. *Öreg kakas:* főszine alul fehér, felül rozsdásszürke; nagy torokfoltja fekete, fehéren — ritkás feketés apró foltozással — szegve, mely rajzolat a nyakról vonalasan a hát felé nyomul; a szem mögött fehér sáv; a begy rozsdás és barnafekete haránt foltokkal; az alsó test egyéb része barnásfekete félholdszerű, elhegyesedő foltozással; a mell oldalai élénk fahéjszínűek, fehér tollvégekkel; bóbitája, nyaka (felülről nézve) feketés harántfoltokkal; válltollain keskeny, sárgásfehér szárfoltok és nagyobb fekete, rozsdaszínű tarkázat, foltozás; az evezők sötétbarnák, külső szélük, mint az erdei szalonkánál, rozsdás, rozsdafehér tarkázattal; szárnyfedők barna és rozsdásszürke szinben fehér és fekete foltokkal; far-

csikja szürke, apró fekete fröcscsökkel és fekete hosszanti foltokkal; a farktollak szárai feketék; gatyája fehéresbarnás, szürkén áttetsző; csőre fekete; lábai barnás szarúszínűek; szemei barnák, csupasz szemköre vörös. *Fiatalabb kakasok* torokfoltja kisebb, barnásfekete. A *tyúknak* nincs torokfoltja; begye, fejteteje, hátsó nyaka, háta: főleg rozsdabarna és feketén erősen foltozott; csőre barnásabb.

Mértéke: *H.* ♂ 36·8—39·5, ♀ 34·5—36; *Sz.* 17·1—17·8; *F.* 9·5—11·4; *L.* 3·8—4·5; *Cs.* 1·4—1·6 cm.

A leirás alapjául a nálunk előforduló példányokat választva, megjegyzem, hogy ezek — mint a középeurópaiak általán — különböznek az északibb példányoktól, melyek alapszine felül inkább szürke s nem rozsdás; azonkívül a csüd gatyásabb is, ezek a: *Bonasa bonasia lagopus* Brhm. 1831 fajtához tartoznak (Északi, észak-keleti Európa és Ázsia). A mi császármadaraink a *Bonasa bonasia sylvestris* Brhm. 1831 fajtát képviselik.

Közép- és északi Európa úgy Szibéria nagy része a császármadár hazája. Az Alpoktól felterjed Skandinávia közepéig s úgy itt, mint Oroszország megfelelő övében, közönséges. Közép-Európában szakadozva, helyenként fordul csak elő. Hazánkban, kivéve Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Csanád, Csongrád, Fejér, Győr, Hajdu, Jász-N.-Kun-Szolnok, Komárom, Moson, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Tolna, Torontál, Veszprém vármegyéket, majd mindenütt előkerül, legtöbb azonban Máramaros, A.-Fehér, Csik, Gömör-K.-Hont, Liptó, Sáros, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Udvarhely, Ung- és Zemplénmegyékben és Horvátországban van. Tartózkodási helyekül nedves talajú, vegyes vagy lombfájú, berkes-ligetes völgyekkel váltakozó hegyi erdőket választ, de láperdőkben is előfordul. A fő az, hogy a talaj inkább laza legyen, bokrok, bogyótermő cserjék, kisebb-nagyobb tisztások, verőfényes vágások legyenek; a füves vágásokat, nagyterjedelmű szálerdőket nem igen kedveli.

Télen-nyáron megtartja rendes helyeit, legföljebb őszszel látogat el olyan területekre — kivált a tyúk — hol bőségesebb élelmet remélhet. A párosodási időtől eltekintve, nem igen árulja el hollétét s még ott is, hol elég gyakori, bejárhatjuk az erdőt, a nélkül, hogy gyakrabban találkozhatnánk vele, mert a legsűrűbb bozótokban húzza meg magát vagy valami vastag faágra lapul s tollazatával alakoskodik. Éber, vigyázó, igen jól futó madár, csakúgy mint ügyes, gyors repülő. Felverve, többnyire surrogva tünik el a sűrű faágak közt, de nem messze felgalyaz s nehezen található meg újra. Úgy mint a tyúkneműek általában, ő is szeret a puha talajban kaparászni, fürdeni. Párosodása márczius második felére

esik, de ezt megelőzőleg már őszszel szeptemberben is bizonyos udvarolgatásra emlékeztető tulajdonságát árul el, mintha már ekkor kinézné párját, hogy a tavaszszal ne sokat kelljen válogatnia. Hajnalban és alkonyatkor ugyanis a kakasok kiülnek valami nagyobb fára s szorgalmasan hallatják azt a jellemző finom *sz, szsz* vagy *szí, psz-psz, szí-pszpszí* sipolásukat, mely *szí-tiszidirititi* trillában végződik. Tavaszkor talán szenvedélyesebben hangzik ez, mint őszkor, hisz közvetetlenebb is a szerelem melege. A tyúk valami bokor aljában, tuskó, ágrakás tövében, földkaparásba rakja silány pár szálból és levélből készült fészkét s abba 8—12 vörhenyes sárgabarna alapon sötétbarnásabban foltozott tojást tojik. (XXXIX. tábla.)

Tojásmérték: *H.* 39—41; *Sz.* 28—30 mm.

20—24 napi kotlás után a csirkék kikelnek s nagykorúságukig anyjukkal maradnak. A kakas nem avatkozik a nevelésbe s nem sokat törődik családjával. Őszszel a fészekaljak megszakadoznak s beköszönt az a plátói dürgés, miről följebb megemlékeztem.

A császármadár rügyekből, friss apró hajtásokból, virágbimbókból, levélkékből, mindenféle erdei bogyóból, rovarokból, álczákból él s gazdaságilag közömbös. Őszszel felbonczoltak begye, hol egészen nyirfarügyekkel (az ágacskák végével együtt), hol a nyirfa fejlődő barkáival, különféle magvakkal, bogyókkal volt tele. Mint egyike a legfinomabb husú szárnyasvadjainknak, keresett pecsenye s főleg szeptemberben, hangját síppal utánozva vadászszák, különben inkább csak esetlegesen kerül puskavégre: hajtásban, szalonkázás közben.

*

Mielőtt a következő rendet tárgyalnám, meg akarok itt még pár szóval emlékezni a *havasi hófajdról* — Lagopus mutus (Montin) 1776. (Lagopus alpinus Nils.) — mely fajt, annak révén, hogy a szomszéd Stiriában, Ausztriában előfordul, sokan a mi havasainkon is közönségesnek hiszik. Ez azonban tévedés, mert *biztos előfordulásának* semmi nyoma. Hogy azonban régebben faunánkhoz tartozott s nem is valami nagyon régen veszhetett ki, valószínű; sőt megeshetik, hogy itt-ott még egy-egy pár lappang is. A Tátra-hegységben fossilis maradványait találták.[1] 1850-ben Gróf Wodzicki a Tátrában nem látta,[2] 1861-ben Schauer[3] szintén nem

[1] Vadászlap 1880. 295, 313.
[2] Journ. f. Orn. 1853. 445. l.
[3] U. o. 1862. 228. 471. l.

akadt ott nyomára, de hallotta, hogy 17 év előtt *Osobitán*, a henyefenyőövben, egy erdőkerülő három fehér fajdféle madarat látott s mások is a Mengsdorfer-völgyben, úgy az «Öt-tónál» láttak ilyeneket. Bielz szerint* a hátszegi hegységben állítólag lövetett s az árpási havasokon is észlelték volna. Stetter V. pedig szerzett — szintén állítólag — egy példányt gyűjteménye számára a Páreng-havasokról. Ez irodalmi adatok semmi bizonyost nem mondanak s tény, hogy gyűjteményeinkben sehol egyetlen egy honi példány sincs.

* Fauna d. Wirbelth. Sieb. 105.

